0. 675/II 305216

ALFÖLDI TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY

(AZ ALFÖLDI TUDOMÁNYOS INTÉZET ÉVKÖNYVE)

II.

1946—1947.

SZERKESZTETTE:

BARTUCZ LAJOS

A VALLÁS ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTÉRIUM TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
AZ ALFÖLDI TUDOMÁNYOS INTÉZET
SZEGED
1948

ALFÖLDI TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY

(AZ ALFÖLDI TUDOMÁNYOS INTÉZET ÉVKÖNYVE)

II.

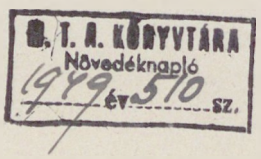
1946—1947.

SZERKESZTETTE:

BARTUCZ LAJOS

A VALLÁS ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTÉRIUM TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
AZ ALFÖLDI TUDOMÁNYOS INTÉZET
SZEGED
1948

305216

ABLAKA GYÖRGY KÖNYVNYOMDÁJA SZEGED.

Tartalom. — Table des matières.

Szádeczky-Kardoss Samu: Avar sírok Baktóban. — — — — — — — 1—21
Samu Szádeczky-Kardoss: Sépultures avares a Baktó. — — — — — 22—33
Táblák—Planches. — — — — — — — — — — — — — 34—42
Péter László: Szőreg neve. — — — — — — — — — — — — 43—47
László Péter: L'etymon de Szőreg. — — — — — — — — — — —47
Belovai Sándor: Algyői népszokások. — — — — — — — — — — 48—66
Sándor Belovai: Coutumes populaires d'Algyő. — — — — — — —66
Cs. Sebestyén Károly: A Krassó-Szörény vármegyei románok népviselete. 67—98
Károly Cs Sebestyén: Le costume national de la population roumaine du comitat Krassó-Szörény. — — — — — — — — — — 98—100
Seres József: Sándorfalva szociográfiája. — — — — — — — — 101—110
József Seres: Sociographie de Sándorfalva. — — — — — — — — 110—111
Szilágyi László: A népi tánc gyűjtése Szeged környékén. — — — — 112—114
Ladislaus Szilágyi: Recueil de danses de peuple des environs de Szeged 114—115
Keresztes Imre: Szegedkörnyéki tánchagyományok. — — — — — 116—120
Imre Keresztes: Les traditions de danse aux environs de Szeged — — —120
Moór Elemér: Eltűnt falvak az Alföldön. — — — — — — — — 121—130
Elemér Moór: Villages disparus de la Grand Plaine hongroise. — — —130
Garamszegi József: A tápai nyelvjárás igealakjai. — — — — — — 131—139
József Garamszegi: Formes verbales différant du langage commun dans le dialecte de Tápé. — — — — — — — — — — — —140
Ökrös László: A szőregi tőkeiturások. — — — — — — — — 141—162
László Ökrös: Les joeurs de la cithare à calebasse de Szőreg. — — — 162—164
Timár Lajos: Egy szolnoki zátonysziget benépesedése. — — — — 165—170
Lajos Timár: La colonisation d'un îlot de sable près de Szolnok. — — —170
Lőkös Zoltán: A szegedi paprikatermelés. — — — — — — — — 171—192
Zoltán Lőkös: La culture de paprika (pigment long et rouge) de Szeged. —193
Nyíri Antal: A kihaló szentesi víziélet néprajzi és népnyelvi maradványai 194—298
Antal Nyíri: Restes d'ethnographie et de langage populaire concernant la pêche et la vie sur l'eau en voie d'extinction dans les environs de Szentes. — — — — — — — — — — — 298—301
Tárkány Szűcs Ernő: A népi jogéletkutatás problémái a Nagy-Alföldön. 302—310
Ernő Tárkány Szűcs: Les problèmes de la recherche concernant la vie juridique populaire de la Grande Plaine hongroise. — — — 310—311
Bartucz Lajos: A magyarországi avarok termete. — — — — — — 312—323
Lajos Bartucz: La stature des Avars de Hongrie. — — — — — — 324—328

HIREK, KISEBB KÖZLEMÉNYEK.
NOUVELLES ET CORRESPONDANCE.

Bartucz Lajos: † Dr. Balogh Béla (1890—1947) — — — — — — 329—332
Győrffy István: »Csecstó« — — — — — — — — — — — — 333—334
Győrffy István: Pótlókérdések az »Alföldi Községi Lexikon«-hoz. 334—335
Bartucz Lajos: Jelentés az Alföldi Tudományos Intézet 1947/48. évi működéséről. — — — — — — — — — — — — — 336—337
Az Alföldi Tudományos Intézet munkatársainak megjelenésre váró dolgozatai. — — — — — — — — — — — — — — 338—340

Avar sírok Baktóban

AZ ÁSATÁS ELŐZMÉNYEI, LEFOLYÁSA, HELYE ÉS IDEJE.

A szegedi állami Baross Gábor-gyakorlógimnázium 48-as bizottsága 1947 május havában a következő határozatot hozta: „Nemzetünk 48-as nagy napjainak száz éves évfordulóját méltóan megünnepelni: az országszerte megalakult 48-as bizottságoknak, így nekünk is főfeladatunk. Ebben a célkitűzésben már eleve benne foglaltatik az a megállapítás, amelyet bizottságunk jelen határozatával hangsúlyozni kíván, hogy minden nemzetnek elsőrangú kötelessége multját megbecsülni. 1948 szervesen és elválaszthatatlanul illeszkedik az évezredek eseménysorozatába, amely hazánk történelmét teszi. Ennek a történelemnek egy darabját napfényre hozni a föld mélyéből, úgy érezzük, méltó áldozat a 48-as hősök szellemének. — Ezért határozta el a szegedi állami Baross Gábor-gyakorlógimnázium 48-as bizottsága, hogy az iskola ifjúságával vállalja egy szegedkörnyéki régészeti lelőhely feltárását. Minden tanuló egy napszámnyi munkát (vagy, ha erre valamilyen oknál fogva nem képes, ennek megfelelő pénzt) ajánl fel erre a célra". — A munka szervezését ennek a határozatnak az értelmében a Niklai Ferenc tanárelnök irányításával működő ifjúsági 48-as bizottság végezte. A régészeti szempontból való irányítást én vállaltam. Az ásatásokkal kapcsolatos anyagi költségeket pedig az Alföldi Tudományos Intézet fedezte.

Alkalmas lelőhely után Korek József barátomnál érdeklődtem, aki Móra Ferencnek egy, a szegedi múzeum kartotékjában őrzött ceruzafeljegyzésére hívta fel figyelmemet. A több cédulára írt jegyzet a következő:

„Baktó 1929 XII. 31. — Az ármentesítő társulat jelentette, hogy csatornaásás közben a Baktóban Rosenfeld-tanya körül csontvázakat találtak. Megnéztem a helyet s a csatorna mentén több sír helyét állapítottam meg. Szilveszter napján, ítéletidőben tíz sírt bontottunk ki.

1. sír. 140, 170, 60, 130. — Mellén tojás és sok állatcsont. Függő.

2. sír. 180, 200, 70, 160. — Medencében tojás. Csirke- és sok állatcsont. Melléklet gyöngy és függő. Bal könyöknél orsó. Medencében vascsat.

3. sír. 100, 160, 60, 120. — Melléklet nélkül.

4. sír. Feldúlt sír melléklet nélkül.

5. sír. 100, 220, 70, 160. — Jobb medencében sok csirkecsont. Bal kézfőnél vascsat. Lábak közt vaskés. Jobb kézfőnél acél.

6. sír. 150, 210, 70, 162. — Csirke és állatcsont. Vascsat két darab. Bal kézfőnél vaskés.

7. sír. Feldúlt sir. Két függő. Bal kézfő alatt vaskés. Medencében vascsat és orsó.

8—10. sírok. Feldúlt sírok melléklet nélkül."

Móra jegyzetét Korek József olvasásában adtam; a jegyzetben használt rövidítéseket kiegészítettem (mn. = melléklet nélkül, stb.); a helyesírást modernizáltam (csatt helyett csat-ot írva); a sírleírást bevezető *négy szám* sorban a *sír mélységét, hosszát, szélességét* és végül *csontvázhosszt* jelenti cm-ben kifejezve.

Szeged Baktó nevű határrészében Rózsa (Rosenfeld) Vilmos vejével együtt tényleg emlékezett még földjének egy pontjára a belvízlevezető csatorna mellett, ahol Móra Ferenc sírokat talált.[1] Itt — búzatarlón — ástunk 1947 augusztus 6—19. között s ezalatt 19 avar sírt tártunk fel. Utóbb, augusztus 25.-én pótlólag felástuk azt a területet, ahol két kutató árkunk olyan távol futott egymástól, hogy közte sír maradhatott ki. Ez alkalommal bontottunk ki újabb két sírt.

A munka a csatornaárok partján folyt. Közvetlen az árok mellett a csatornaásás alkalmával kitermelt föld mintegy 50 cm.-rel emelte a talaj szintjét. Ez az 50 cm.-es szintemelkedés menetelesen csökken: 7—8 méterre a csatornától az eredeti talajszintbe megy át a szántóföld felszíne. A csatorna közelében lévő sírok általunk mért mélysége így viszonylag nagyobb, mint a csatornaparttól távolabb esőké. (Lásd a lelőhely térképét!)

Az avar temető egy része felett az Árpád-korban — valószínűleg agyagkitermelő — gödröt ástak. Ennek mélysége sok helyt alig haladta meg a földmivelés (szántás) által forgatott földréteg vastagságát; így körvonalai az ásás során pontosan nem rajzolódtak ki. Itt-ott mélyebbre nyúlt, amit az I., II., III. jelzésű gödrök mutatnak a lelőhelytérképen. Egyik helyt egy ilyen mélyebbre ásott gödörrésznek — az I. gödörnek — a sarkában talajvízig érő kis kerek kút volt. (Vesd össze a következő fejezet végén a szórványleletről szóló beszámolást!)

A kiásott régészeti leleteket a szegedi városi múzeumba vittük, ahol azok 117—207/1947 leltári számok alatt nyertek elhelyezést. A 2., 3. és 5—20. sírokból az egész csontváznak, a 4. sírból a koponyának a maradványait az Alföldi Tudományos Intézetbe szállítottuk be.

A kezdeményezés és szervezés érdeme gimnáziumunk ifjúságáé és 48-as bizottságáé. De hogy munkánk eredményt ért el, ehhez külső támogatás is hozzájárult. Mielőtt tehát a leletanyag ismertetésébe fognék, kötelességem köszönetet mondani támogatóinknak: Szőke Mihály szegedi múzeumigazgató úrnak, aki szakértő altisztet és ásatási felszerelést bocsátott rendelkezésünkre, Bartucz Lajos egyetemi tanár úrnak, az Alföldi Tudományos Intézet igazgatójának, aki intézetének anyagi támogatását biztosította számunkra, Rózsa Vilmos úrnak, aki készséggel segítette munkánkat és a kiásott anyag Sze-

[1] A földtulajdonos szerint egy *nyáron* dolgozott itt Móra. Erről az ásatásról azonban semmiféle irott feljegyzést nem ismerek. Banner J. (Régészeti kutatások Szegeden. Dolgozatok. 1936. 253) a feljebb idézett *szilveszter-napi* feljegyzés alapján említi Móra 1929. évi régészeti munkásságánál Baktó lelőhelyet.

gedre szállítását vállalta és Greguss Pál egyetemi tanár úrnak, aki a faszénmaradványok megvizsgálását volt szíves elvégezni. Mindenek előtt azonban Korek József barátomnak, a szegedi múzeum régészeti vezetőjének tartozom hálával, aki végig jelen volt az ásatásnál, nagy gyakorlati szaktudásával mindig mellettem állt s a közlemény megírásánál is támogatott értékes tanácsaival.

A LELETANYAG LEÍRÁSA.

1. sír. Mélysége 110 cm. Rosszfenntartású gyermekkoponya, hanyatt (?) fekvő helyzetben elföldelt, szinte felismerhetetlenségig szétmállott csontváz, melléklet nélkül.

2. sír. Mélysége 145 cm. Irányítás: DK—ÉNy. — 170 cm hosszú, hanyattfekvő helyzetben elföldelt férficsontváz; karjai nyújtva a test mellett. Koponya közepes-, csontok elég jó fenntartásúak. — *Mellékletek fémből:* Koponya két oldalán egy-egy 2 cm. átmérőjű bronzfülbevalókarika; a baloldalin fekete üveggyöngycsüngő **(I 10, 11).** — A két combcsont között 14.5 cm. hosszú 2 cm. pengeszélességű vaskés **(I 17).** — Keresztcsonton ovális alakú (2.5 × 2 cm.) kis vascsat **(I 13).** — Keresztcsont alatt 3 cm. hosszú, 1 cm. széles övbujtató visszahajlított szélű bronzlemezből **(I 16).** — A bal medencelapáton trapézalakú bronzcsatkeret (3, 2.5, 2.5, 2.6 cm-es oldalakkal); ennek kisebbik párhuzamos oldalához hajlított bronzlemezcsukló által téglalapalakú (4.2 × 2 cm.) szíjszorítólemez van erősítve; a lemez sarkain egy-egy szegecs. A csat vaspecekjének a hegye jobb felé nézett **(I 15).** — Fejtető mögött, attól 20 cm-re bronzból karikás övdísztag **(I 2),** téglalapalakú övdíszlemez töredékei **(V 13)** és 1.8 cm. átmérőjű sodrott gyűrű **(I 14).** — Bal térddel egyvonalban, attól 16 cm-re bronzból karikás övdísztag **(I 1).** — Bal könyökön belül bronz szíjbújtató (?) lemezének töredékei **(V 15);** mellette 7 cm hosszú, 2.6 cm széles, két egyenlőszárúháromszögalakú tagból összetett, rombuszformájú áttörtművű bronzövdísz **(I 12, VI 6).** — A jobb medencelapát aljában és a bal forgó alatt karikát tartó pántokból és köztük elhelyezett téglalapalakú bronzlemezekből összeállított, 0.6—0.8 cm. átmérőjű gömbsüvegfejű szegecsekkel felerősített övdíszcsoportok töredékeit lehetett eredeti helyzetükben pontosan megfigyelni. A téglalapalakú tagok mérete 3.5 × 2.5 cm., a pántoké 2.5 × 1 cm. A pántok alsó fele visszahajlítva tartja az 1.4 cm. átmérőjű karikákat. A pántok két-két szegeccsel vannak a téglalaplemezek széleihez erősítve **(I 4—9).** Az egyik téglalapalakú tag közepe, úgy látszik, ki volt metszve **(I 3).** — *Melléklet agyagból:* A keresztcsont felett gyöngyszemalakú vörös földfesték rög (129 leltári szám). — *Egyéb mellékletek:* Fekete üveggyöngy a bal függőn. — Bal térdcsonttól 20 cm-re, a csontváz szintje felett 30 cm-rel kutya (?) feje. — A csontváz feje mögött disznó (?) állkapocsmaradványa. — Lábnál és fejnél szárnyas (?) csontjai. — Lábnál faszén.

3. sír. Mélység 160 cm. Irányítás ÉNy—DK. Elég jó fenntartású férficsontváz. Hossza 167 cm. Jobb kezén nyugodott a kissé jobbra billent fej. A törzs, főleg pedig a lábak a fejjel ellentétben kissé balra dőltek úgy, hogy a jobb lábszárcsontok 3 cm-rel magasabban

feküdtek a bal lábszárnál.. — *Mellékletek fémből:* A bal felsőcomb mellett két darabba tört 21 cm. hosszú, 2 cm. pengeszélességű vaskés **(IV 1).** — A két combcsont között, közvetlenül a medence alatt 4 cm átmérőjű vaskarika (készségkarika; **IV 3).** — Téglalapalakú vascsatkeret töredéke (3 × 2.5 cm.; **V 7).** — Hiányos vascsat trapézalakú kerettel (oldalai 3, 3, 3, 2.5 cm.; **IV 4).** — Jobb kéznél 1.8 cm. átmérőjű nyitott bronzgyűrű kerek metszetű huzalból (talán fülbevaló; **IV 2).** — *Melléklet agyagból:* A bal talp alatt durva anyagú, vöröses, szűknyakú korsó; magassága 29, fenékátmérője 14, nyakátmérője 5 cm **(VI 1);** a szájperem hiányzik.

4. *sír.* Méysége 120 cm. Irányítása: ÉNy—DK. — 160 cm hosszú, nyújtottan, hanyattfekvő helyzetben elföldelt, igen rosszfenntartású női csontváz. Feje a jobb kézen nyugodott. — *Mellékletek agyagból:* Középütt a medencén 2.5 cm. magas kettőscsonkakúpalakú vöses orsógomb, oldallapjain három párhuzamos bemélyített zeg-zug-vonaldísz **(IV 5).** — Lábfej alatt durva anyagú, szürkés, 9 cm magasságú, 5.5 cm. fenékátmérőjű, 4.5 cm. szájátmérőjű csupor **(VI 3).**

5. *sír.* Mélység 160 cm. Irányítás ÉNy—DK. — 160 cm. hosszú, elég jó fenntartású férficsontváz. Hanyattfekve, nyújtott végtagokkal földelték el. — *Mellékletek fémből:* Baloldalt a medence és combcsont mellett 13.5 cm. hosszúságú, 1.4 cm. pengeszélességű egyélű vaskés **(II 17).** — Jobb medencében 2.8 cm oldalú négyzetes keretű vascsat; a pecek hegye jobbfelé nézett **(II 16)** — Ezzel a vascsattal egyvonalban, attól hét cm-re, a jobb medencelapát felett ovális keretű (3 ×2 cm.) bronzcsat bronztüskével; a tüske tövénél vasrozsda nyoma **(II 14).** — Kívülről a jobb csukló mellett 4.2 × 2 cm méretű tokos bronzszíjvég maradványai **(II 13).** Mellette 2 cm átmérőjű kerek trébelt bronzlemez töredékei; a lemez közepén szegecs maradványa **(II 11, V 9, VI 5).** — A bal medencelapát felső szélénél két, színével lefelé- s két, színével felfelé fordult 1.8 cm oldalú négyzetes övdíszítő bronzlemez; két ugyanilyen színével felfelé fordult övdísztag volt a jobb medencelapát felső szélénél; végül jobb oldalt a bordák kiemelése után alattuk újabb két ilyen övdísztag bronzrozsdamaradványait figyelhettük meg *(***II 10***).* — A fej felett jobbra 10 cm-nyire vaskoporsókapocs 4 × 1.8 cm méretű szegletes féltöredéke **(V 4).** — Bal fülnél 2 cm. átmérőjű bronzfüggőkarika sötét üveggyönggyel **(II 12),** jobb fülnél bronzfüggőkarika rozsdanyomai. — Jobb csukló és medence közt erősen oxidált vasdarab, talán nyílhegy **(V 11).** — *Melléklet agyagból:* A bal lábfej mellett 28 cm magas, 12 cm fenékátmérőjű, 5 cm nyakátmérőjű durva vöröses szürke anyagú korsó; a szájperem rekonstruált *(***VI 2***).* *Melléklet egyéb anyagból:* Üveggyöngy a bronzfüggőn. — Lábnál állati fog és csontmaradványok. — Faszén.

6. *sír.* Mélység 170 cm. Irányítás ÉNy—DK. 152 cm. hosszú, elég jó fenntartású női csontváz; nyújtott végtagokkal, enyhén baloldalra fordult helyzetben földelték el. — *Mellékletek fémből:* Mindkét fülnél 2.7 cm. átmérőjű, szegletes metszetű huzalból készült, nyitott bronzkarika; rajta bronzfoglalatban a karikán kívül és belül

egymás mellett egy-egy sötét üveggyöngycsüngő **(III 4, 5).** — Bal felsőkarnál bronzkarperec egyik töredéke, másik töredéke a bal csuklónál. A jobb alsókaron az előbbi törött karperec épen maradt párja: szögletes átmetszetű huzalból készült, átmérője 6—7 cm., nyitott karika, végein pontozásos díszítés **(III 1, 2, VI 9).** — Bal medencelapátban szegletes vascsat erősen oxidált maradványai **(III 3).** — A csat mellé ért le a valószínűleg öv alá tűzött, 14 cm. hosszú, 1.5 cm. pengeszélességű, igen rongált töredékekben előkerült vaskés hegye **(III 8).** — *Melléklet agyagból:* Nyaknál szürke orsógombtöredék **(III 6).** — *Melléklet egyéb anyagból:* Üvegcsüngők a fülbevalóban. — A nyakon és a bordák között le egészen a medencéig (bizonyára kétszeresen futó) gyöngysor maradványai, szürkés fehér-, kénsárga-, vörös-, barna- és kék pasztából készült egészen apró hordóalakú egyes és ikergyöngyök, meg átlátszó zöldes üvegből készült valamivel nagyobb hordóalakú gyöngyszemek; ezenkívül egy nagyobb, hengeralakú tejfehér pasztagyöngy **(III 7, VI 7).** — Bal combnál és a két comb között állatcsontok és faszénmaradványok.

7. sír. Mélysége 190 cm. Irányítás ÉNy—DK. — 170 cm hosszú, nyújtott végtagokkal, hanyattfekvő helyzetben elföldelt, közepes fenntartású férficsontváz; feje a bal arcon pihent. — *Mellékletek fémből:* A bal medencelapátban téglalapalakú (3.5 × 3 cm) bronzkeretből, vastüskéből és kettős vaslemeznyujtvány maradványából álló csat volt: a tüske hegye bal felé nézett **(IV 6).** — Jobb medencelapátban ovális keretű (4 × 3 cm) vascsat; a pecek hegye a lábfej irányába mutatott **(IV 7).** — A jobb alsókar és a medence közt vaskés töredékei; a kés hegye felfelé mutatott, nyilván sírbatételkor csapódott fel **(V 10).** — A jobb kézfej és a medence között igen rosszfenntartású bronzszíjvégdarabok; csak a szélkeret egy része van meg kissé épebb állapotban vasrozsda nyomokkal **(V 5).** Mellette 2.5 cm átmérőjű, közepén lyukas korongalakú bronzlemez **(IV 8).**

8. sír. Mélysége 75 cm. Irányítás ÉNy—DK. 128 cm hosszú gyermekcsontváz; koponya és csontok igen rosszfenntartásúak, szétmállottak. Melléklet nem volt.

9. sír. Mélysége 120 cm. Irányítás: ÉNy—DK. 167 cm hosszú, nyújtott végtagokkal, hanyattfekvő helyzetben elföldelt, rosszfenntartású női csontváz; feje a bal arcon pihent. — *Mellékletek fémből:* Koponyától jobbra 5 cm-re 2.5 cm átmérőjű, kerek metszetű bronzhuzalkarika darabja fekete üvegcsüngővel. Bal fülnél a bronzkarika párjának töredékei üvegcsüngő nélkül **(III 9).** — *Mellékletek egyéb anyagból:* Jobb felsőkar alatt fehér mészkőből készült, 2 cm magas kettős csonkakúpalakú orsógomb fele **(III 11).** — Nyakon zöld és kék dinnyemagszerű üveg, ill. pasztagyöngyök **(III 10).** — A bronzfülbevalóban fekete üveggyöngy.

10. sír. Mélysége 80 cm. Irányítás: É—D. 135 cm hosszú rosszfenntartású gyermekcsontváz (13—14 évesé) melléklet nélkül.

11. sír. Mélység 128 cm. Irányítás: É—D. 158 cm hosszú, nyujtott végtagokkal, hanyattfekvő helyzetben elföldelt, elég jófenntartású férficsontváz. — *Mellékletek fémből:* Jobb kézfejnél hegyével

a lábfej felé néző 13.5 cm hosszú, 1.5 cm pengeszélességű, egyélű vaskés **(IV 11).** — A jobb medencelapátban 2.5 × 3 cm méretű téglalapalakú vascsat; a pecek hegye a test középvonala felé nézett **(IV 10).** — A bal vállperectől 10 cm-re balra, 6 cm-rel a csontváz szintje felett rozsdás vastöredékek, amelyek valószínűleg a sírhoz tartoznak és talán (?) egy kengyel talpdarabjából valók **(V 16).** — *Melléklet egyéb anyagból:* Két lábszár felett szárnyas csontjai.

12. sír. Mélysége 135 cm. Irányítás: ÉNy—DK. 132 cm hosszú, nyújtott végtagokkal hanyattfekvő helyzetben elföldelt gyermekcsontváz (leány). — *Melléklet fémből:* Bal medencelapátban trapézalakú kerettel (oldalai: 2.5, 2.5, 2.5, 2 cm) vascsat **(IV 9)**; a csatpecek hegye a test középvonala felé nézett. — *Melléklet egyéb anyagból:* Nyakon kénsárgaszínű, igen apró pasztagyöngyök (176. leltári szám).

13. sír. Mélység 95 cm. Irányítás: É—D. 154 cm hosszú, nyujtott végtagokkal, hanyattfekvő helyzetben elföldelt igen rossz fenntartású férficsontváz; feje a jobb arcon nyugodott. A bal felsőkar hiányzott és a sírnak ezen a részén bolygatás, dúlás nyomai voltak észlelhetők. *Mellékletek fémből:* A jobb medencében a forgó felett szögletes (3 × 2.8 cm) vascsat került elő; a pecek hegye a csontváz középvonala felé nézett **(IV 13).** — Bal medencelapát felett 1.5 cm pengeszélességű vaskés töredéke feküdt, hegyével a lábfej felé fordulva **(V 2).** — A jobb combcsont kiemelésekor a szeméremcsont alól négyzetes keretű vascsat került elő (3 × 3 cm; **IV 12).** — *Melléklet egyéb anyagból:* Jobb hónalj táján sárga okker nyomai. — A sír bolygatott részén és a medence baloldalán állati maradványokat találtunk.

14. sír. Mélysége 105 cm. Irányítás: ÉNy—DK. — 171 cm hosszú nyújtott végtagokkal, hanyattfekvő helyzetben elföldelt férficsontváz elég jó állapotban. — *Mellékletek fémből:* A jobb felső comb mellett hegyével a lábfej felé néző 1.8 cm pengeszélességű egyélű vaskés; nyélnyújtványa hiányzik; a meglévő rész hossza 15.5 cm **(II 2).** — A szeméremcsotnál nagy vashevedercsat erősen oxidált töredékei; alakja szögletes lehetett, de pontos méreteit a töredékekből nem lehet megállapítani **(V 3).** *Melléklet egyéb anyagból:* A vaskés nyele és a hevedercsat között, egyik végével a jobb combon, két szélén átfúrt, fogkefenyélalakú csiszolt csontlap; hossza 10, szélessége 1.1, vastagsága 0.3 cm; széle legömbölvített **(II 15).**

15. sír. Mélysége 100 cm. Irányítása: É—D. — 145 cm hosszú, hanyattfekvő helyzetben, nyújtott végtaggal elföldelt rosszfenntartású női csontváz: feje a bal arcon nyugodott. — *Mellékletek fémből:* A koponyát megtöltő föld kiszedésekor került elő egy ép, 2.5 cm átmérőjű, kerekmetszetű bronzhuzalból készült nyitott fülbevalókarika s ennek törött párja **(III 12, 13).** — A homlok táján találtunk két apró kerek bronzszemcsét, amely vagy a fülbevaló tartozéka vagy valami fejkötő dísze lehetett. (Az utóbbi esetben felerősítésének módja problématikus!) — *Melléklet agyagból:* Vöröses szürke, kettőscsonkakúpalakú 2.4 cm magas sérült orsógomb; oldallapjait két-két bemélyített koncentrikus körben futó barázda díszíti **(III 14).**

16. sír. Mélysége 145 cm. Irányítása: ÉNy—DK. — 167 cm hosz-

szú, hanyattfekvő helyzetben nyújtott végtagokkal elföldelt, elég jo fenntartású férficsontváz; fej a jobb arcon nyugodott. —*Mellékletek fémből:* 17 cm hosszú, 2 cm pengeszélességű, egyélű (?) vaskés, amelynek nyele a jobb kézfejen feküdt, hegye pedig a lábfej felé nézett **(II 1)**. — A jobb fülnél 2.1 cm átmérőjű, kerekmetszetű bronzhuzalból készült nyitott fülbevaló karika **(II 9)**. — Baloldalt a nyaknál bronzkarika nyomai (bizonyosan a bal fülbevaló maradványai). — A jobb medencelapát közepe felett 3.2 cm hosszú csatpecekre emlékeztető rozsdás vaspálcika **(V 17)**. A jobb medencében vaskarika rozsdanyomai látszottak. Ehhez a vaskarikához a jobb kar felé eső oldalon rézsut felfele 2.5 cm széles, teljesen szétrozsdásodott állapotban lévő apró darabokra töredezett nagyszíjvég **(V 18)** csatlakozott, rézsut lefelé pedig 2.5 × 2.5 cm méretű négyzetalakú bronzlemez 0.2 cm-es szélkerettel körülfoglalva, négy sarkán egy-egy lyuk s bennük aklaszeg; ennek az övdisztagnak a visszáján az egykori bőrszíj maradványainak a nyomait lehetett megfigyelni **(II 5)**. Teljesen azonos kivitelű övdísztag került elő a gerinc alól a középső bordák táján színével lefelé fordulva **(II 7)**, a jobb felsőcomb belső oldalán **(II 3)** és a bal forgó belső oldalán rézsutos helyzetben **(II 4)**. — Az utóbbi övdísztag oldalához rézsut lefelé és a test középvonala felé 1.5 cm széles kisszíjvég csatlakozott: bronzból készült szélkerettel ellátva, alakja a rosszfenntartású töredékekből megállapíthatóan hosszúra nyúlt címerpaizsra emlékeztett **(V 19)**. Ugyanilyen tokos kisszíjvég 2.6 cm hosszú darabja került elő ép állapotban a jobboldali bordák kiemelésekor azok alól **(II 8)**. Az alsócombok közt, a bal combhoz valamivel közelebb rézsutos helyzetben 8-as alakú bronzövdísz (esetleg két egymást érintő karika?) rozsdalenyomata és apró töredékei kerültek elő; a nyolcas karikának átmérője 1.4 cm **(V 14)**; mellette a korhadt bőr nyomai kivehetők voltak. — A bal könyök belső oldalán a feljebb említett négyzetes bronzövdísztagok egy épen megmaradt példánya került elő (2.5 × 2.5 cm; szélkerettel; négy sarkában aklaszegek; visszáján bőrmaradvány), ennek a darabnak a közepén azonban 0.5 × 0.5 cm méretű sötétkék üvegberakás is van **(II 6, VI 4a)**; a keretbe foglalt üveget az övdíszen lévő kivágásba illesztve, az övdísz hátlapjához forrasztott lemezzel erősítették oda **(VI 4 b, c)**. *Melléklet egyéb anyagból:* Az alsó állkapocsnál és a baloldali bordák közt faszén maradványok.

17. sír. Mélysége 132 cm. Irányítása: É—D. — 112 cm hosszú, nyujtott végtagokkal hanyattfekvő helyzetben elföldelt rosszfenntartású gyermekcsontváz. Melléklet nem volt.

18. sír. Mélysége 115 cm. Irányítása: ÉNy—DK. — 110 cm hosszú nyujtott végtagokkal hanyattfekvő helyzetben elföldelt rosszfenntartású gyermekcsontváz (leány ?). — *Melléklet:* A nyaknál apró teljesen elmállott kénsárga pasztagyöngyszemek maradványai.

19. sír. Mélysége 140 cm. Irányítása: É—D. — 162 cm hosszú, nyujtott végtagokkal hanyattfekvő helyzetben elföldelt elég jó fenntartású férficsontváz; fej a jobb arcon pihent. *Mellékletek fémből:* Címerpaizsalakú tagolt bronzcsatkeret (3.5 × 3 cm) vaspecekkel **(IV 14)**; a csat a gerincoszlop aljának jobb oldalán feküdt, a pecek hegye a test baloldala felé nézett. — A jobb felsőcombon 18.7 cm

hosszú, 2 cm pengeszélességű egyélű vaskés volt, hegyével a lábfej felé fordulva **(V 6)**. — A fejtető mögött vasból koporsókapocs erősen oxidált darabjai; alakja, mint a mai ácskapcsoké; hátának hossza kb. 9 cm, hegyei 5 cm hosszúak, anyagának szélessége 1.4 cm, vastagsága 0.7 cm **(V 1)**.

20. sír. Mélysége 115 cm. Irányítása: É—D. — 150 cm hosszú, jobb oldalán pihenő helyzetben, nyujtott végtagokkal elföldelt igen rosszfenntartású női csontváz. A csontváz jobb oldala felett (agyagkitermelő?) gödör volt; ennek ásásakor a jobb kart megcsonkították s a sírt *megbolygatták.* — *Mellékletek fémből:* A jobb felsőcombon vaskés összenemállítható töredékei **(V 12;** az ábrán lévő egybeillesztés teljesen hipotetikus). — A térdek felett 2.8 × 2.5 cm méretű szegletes vascsat **(V 8)**; a pecek hegye a test baloldala felé nézett. — *Mellékletek egyéb anyagból:* Lábfejnél pár szem apró gömbölyű téglaszínű és kénsárga pasztagyöngy (203. leltári szám). — A térden és a láb körül szárnyas (?) csontjai. — A sírt *megbolygató* gödörásók maradványai valószínűleg a következők: Félig égett színes agyagcsomók, elszórva a csontváz feletti földben. — A lábfejtől félméterre, 15 cm-rel a csontváz szintje felett ló vagy szarvasmarha (?) fejének maradványai. — A gödörben szétszórtan talált állatcsontok és késői cserépdarabok. — Persze az állatcsontok származhatnak a sír eredeti megásóitól is, csak éppen a bolygatás alkalmával részben elmozdultak eredeti helyükről.

21. sír. Mélysége 80 cm. Irányítása: ÉNy—DK. Teljesen szétmállott gyermekcsontváz melléklet nélkül.

Szórványleletek. A 4. sír csontváza felett, a második ásónyom alján 2 × 3 cm méretű, bepréselt párhuzamos rovátkákkal díszített ezüstlemez töredéke került elő. Ez bizonyosan az *avar* sírok egyikéből való, amelyeket a belvízlevezető csatorna ásásakor a munkások megbolygattak. A 4. sír t. i. közvetlen a csatorna partján volt, ahol 40—50 cm vastagságban a csatornából kitermelt föld fekszik s ebben a rétegben találtuk az ezüstlemezt **(VI 8)**.

A 13. és 14. sír közötti kutató árokból szürke *jazig* (?) agyagedénytöredékek (egészen jelentéktelen apró darabok) kerültek napfényre

A 7. sír csontvázának feje felett egy méterrel középkori agyagedény szájperemtöredékét találtuk. Ez a darab valószínűleg egyivású azokkal az *árpádkori (XII—XIII. századi)* agyagüstökkel, amelyeknek töredékei a 16. és 17. sír közötti kutatóárok ásásakor a harmadik ásónyom alján kerültek elő; ez utóbbi töredékek közül két darab felfüggesztő lyukkal átfúrt, kiszélesedő peremrészletből való (206—207/1947. leltári szám). Ilyen üstöt közöl Szabó Kálmán, Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei (Bibliotheca Humanitatis Hungarica III) 15. lap 2. ábrán (v. ö. ugyanott 19. lap 34. ábrát és 22. lap 37. ábrát). A szegedi múzeum is őriz ilyen üstöt, amelyet Höllrigl József publikált (Arch. Ért. 1932—1933. 91.). — Az árpádkori agyagkitermelők maradványa lehetett az a négyzetalapú csonkagúla-formájú, félig égetett vörös agyagból készült tűzi kutya is, amelynek két darabját az I. gödör sarkában lévő két méter mély (talajvízig ásott) kútból emeltük ki. (Lásd a lelőhelytérképet!)

Meg kell említenem *befejezésül*, hogy a fémlelettárgyakat a vég-

leges múzeumi preparálás előtt mértem le. Rozsdától való teljes megtisztítás után itt-ott pár mm. eltérés mutatkozhat az általam adott méretektől.

A LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE.

Ha az egész temetőt feltárja valaki, akkor lehet majd 21 sírunk anyagának a helyét végérvényesen kijelölni az avar hagyatékban. Sőt volna ennek egy másik elengedhetetlen előfeltétele is: az, hogy a Szeged környékén kiásott nagy avar sírmezőket (Fehértó A és B, Kundomb, Makkoserdő) végre teljesen publikálják. Mert a mi lelőhelyünk anyaga a dolog természeténél fogva ezekkel a közvetlen szomszédos temetőkkel mutat legszorosabb kapcsolatot. Addig is azonban, míg a szegedvidéki avarság emlékeinek teljes feldolgozása megtörténik, szeretnék rámutatni a legfontosabb kapcsolatokra, amelyek a mi anyagunk s más publikált leletek közt találhatók, megmegjegyezvén, hogy teljességre törekedni nem áll módomban.

Legkedvezőbb helyzetben a *kerámiával* kapcsolatban vagyunk. Csallány Dezső t. i. „Kora avarkori edények Magyarországon" című tanulmányában (Dolgozatok 1940. 118. kk.) a Tisza-Maros-vidék 700 előttre tehető agyagedényeit javarészt feldolgozta. Összeállításában a Deszk M. 4. sírból előkerült és i. h. XIII. táblán 6. számmal közölt edény a mi 5. sírunk korsójával **(VI 2)** azonos formájú. A formán kívül a technikai kivitel is teljesen egyezik a mi darabunknál s az említett deszki példánynál: kézzel formált durva anyagú, aszimetrikus, rosszul égetett edények ezek. Csallány a leletkörülmények gondos mérlegelése alapján az ilyen tölcséres nyakú korsókat a VII. századra teszi s megállapítja azt is, hogy a század vége felé az edénytipus nyaka szűkebb lesz, míg maga az edénytest gömbölyű hasas alakot ölt. Mivel a mi 3. sírunk hasonlóan durva kivitelű korsójánál **(VI 1)** ennek a folyamatnak első nyomai látszanak, a hatszázas évek második fele jöhet számba avarjaink elföldelésének időpontjaként. A tölcséres nyakú korsók tipusa bizonyosan az avarok Ázsiából hozott öröksége; kinai analógiákon kívül (Csallány i. h. 125. kk.) emellett szól a durva kidolgozás is, amelyet a vándorló életmód magyaráz: hosszabb használatra való gondosan készített edényt törékeny anyagból nem volt érdemes előállítani a nomádnak, ilyen csak az immár települt élethez szokott későbbi avarság emlékei közt jelenik meg. Területi elterjedése ennek a korsótipusnak a Tisza-Maros vidéke (v. ö. Dolg. 1943. XLIII. 12. Szentes-Kajánról). Temetőnkben csak két férfisírban fordult elő ilyen korsó mellékletképen.

4. női sírunk bögréje **(VI 3)** a szentes-kajáni 37. és 379. sírokból származó edények (Korek, Dolg. 1943. XLIII. 1, 11) formái közti átmenetet jelent: áll rá Koreknak (i. h. 78. k.) az a megállapítása, hogy az ilyenszerű durvaanyagú bögretipus a római császárkortól az avarkorig megszakítás nélkül itt él a Kárpátmedencében (v. ö. Párducz M., A szarmatakor emlékei Magyarországon I. kötet VIII. 5, 17, XXX. 11; II. kötet XVII. 12, 17, XXXIII 7, XXXIV 2, XXXV. 6, XXV. 1, XXVIII. 9) s így az avar uralom alá került bennszülött lakosság hagyatékának tekinthető. Hasonló példányok hosszú sorát ismerjük avar lelőhelyekről (Üllőről, Kiskőrösről, stb.).

Az agyagedényeken kívül a 14. baktói sír férficsontvázának jobb combja felett talált *csontlap* **(II 15)** esetében tudunk távolabbi analógiák mellett a szeged-környéki sírok hasonló darabjaira is utalni. Korek József t. i. (Dolg. 1942. 156. kk.) a szarazér-dülői lovassír ilyen mellékletének megbeszélése során a kiskőrösi (Arch. Hung. XIX. kötet XXV. 33.) és regölyi (Hampel: Alterthümer. II. 256. és III. CC. tábla 33.) példányokon kívül Szeged-Fehértó A és B jelzésű publikálatlan avar temetőiből is leközölt néhány ilyenszerű csontlapot. A mi esetünk megerősíti azt a korábbi megfigyelést, hogy ez a tárgy mindig a jobb medence-lapát környékén kerül elő, az öv vanala alatt. Rendeltetésére vonatkozóan Koreknek azt a feltevését látom valószínűbbnek, hogy pásztorkészség szíjazatának elosztójául szolgálhatott; fedőlemezként való használathoz túl keskenynek találom az előkerült példányokat. — Kormeghatározó értéke ennek a darabnak nincs: az avar kor elejétől végéig használatos volt a publikált példányok kísérő mellékleteinek a tanúsága szerint. (Dolg. 1942. 157. k.)

*

A következő lelettárgyaknál, amennyiben azoknak a szenteskajáni temető anyagában analógiájuk van, elsősorban ennek a 459 síros lelőhelynek Korek József által összeállított publikációjára (Dolg. 1943. 1. kk.) hivatkozom, ahol bő irodalom található a kérdéses darabok egyéb előfordulására és kapcsolataira. Eljárásomat azzal indokolhatom, hogy földrajzilag sem esik távol a temető a mienktől, a benne feltárt régebbi sírok, mint látni fogjuk, közel egyidősek a mieinkkel s emellett az 1943-ban alapos utánjárással összeállított tanulmány az e körbe tartozó régészeti kutatások eredményét minden irányban felhasználja.

Díszített *fegyveröv* maradványai négy sírunkban kerültek elő. Az övgarnitúra részei általában bronzból való díszítetlen darabok s a csatoktól eltekintve rendesen lemezből készültek. (Ahol ettől az általános jellemzéstől eltérés mutatkozik ezt külön felemlítem.) A lemezek kidolgozása gyakran préseléssel történt.

A 7. sírban téglalapalakú keretből, vastüskéből és kettős vaslemeznyújtványból álló csat **(IV 6)**, teljesen széttöredezett állapotban előkerült, vasrozsdanyomokat mutató, szélkerettel ellátott tokos szíjvég **(V 5)** és köralakú, közepén lyukas bronzlemez **(IV 8)** adta az övdíszkészletet. A kerek bronzlemez közvetlen a szíjvég mellett volt az övre erősítve.

Az 5. sír fegyverövénél ugyanígy szorosan egymás mellett került elő a tokos szíjvég **(II 13)** és egy közepén félgömbfejű szegecscsel felerősített kerek trébelt lemez töredékei **(VI 5, II 11, V 9)**, amelynek szélén bemélyített köröcskék sora vehető észre. Ovális keretű csat **(II 14)** és nyolc teljesen elmállott állapotban kiásott négyzetalakú, keretszerűen visszahajlított szélű lemez **(II 10)** tartozott még a garnitúrához; ezeken a lemez szélével párhuzamosan bepréselt barázda van.

A 16. sír övkészletének a darabjai a következők: öt négyzetalakú lemez szélkerettel, négy sarkán egy-egy aklaszeggel a szíjra erősítve **(II 3—7, VI 4 a-c)**, egyiknek a közepén szegletes keretbe

foglalt sötétkék üvegberakás volt s poncolt pontsorok rozsdától alig kivehető nyomai látszottak rajta; — rozsdanyomaiban felismert 8-as alakú díszítőtag **(V 14)**; — két darab hosszúra nyúlt címerpaizs alakú, szélkerettel ellátott, tokos kisszíjvég **(II 8, V 19)**; — apró darabokra töredezve előkerült kerek végződésű nagyszíjvég **(V 18)**. A garnitúrából a csat hiányzik s a többi darab is olyan rendszertelenül feküdt a sírban, hogy az övön való elhelyezkedésüket rekonstruálni nem lehet.

A 2. sírban talált övdíszkészlet darabjai a következők: trapézalakú keretből, ennek kisebbik párhuzamos oldalához hajlított lemezcsuklóval odaerősített téglalapalakú lemeznyújványból és vaspecekből álló csat, a lemeznyújtvány sarkain szegecsekkel **(I 15)**; — apró töredékekben előkerült szíjbújtató **(V 15)**; — mellette bronzból való (két háromszögből összetevődő) áttörtművű díszítőtag **(I 12, VI 6)**; — téglalapalakú lemezek, amelyeknek mindkét szélére két-két gömbsüvegfejű szegeccsel bronzlapocska volt erősítve s e lapocskák visszahajlított alsó részén karikák csüngtek le **(I 1, 2, 5—8, 4, 14, V 13)**; a téglalaplemezek egyikének belseje ki volt metszve s ennek közepén egyetlen karika csüngött **(I 3)**; — szíjbujtató visszahajlított szélű lemezből **(I 16)**. — Mivel a karikás övdíszcsoportoknak egy része teljesen elporladt, az övdísztagok eredeti számát nem lehetett pontosan megállapítani.

Korek idézett munkájában övdíszanyagunkhoz a szentes-kajáni temetőből a következő *analógiák* kínálkoznak: Szíjbujtató XXX. 31. Két síma lemezből készült, többnyire szélkerettel ellátott tokos szíjvégek, amelyeknek belsejét néha falemezzel töltötték ki (egyik-másik anyaga ezüst) XXX. 2, 3, 11—14, XL. 40, XIX. 17, 20—24, XX. 1, 2, XXII. 1—3, XXVI. 13—15, XXVII. 1—5, XXXIV 81, XXXVII. 1. — 2. és 7. sírunk szíjszorítólemezes csatjának analógiája, annyi eltéréssel, hogy minden része bronzból van VII. 13. — 5. és 7. sírunk kerek övlemezére emlékeztető darabok XXXIII 1—3; az 5. sír lemezének közepén a szegecs félgömbfeje gyöngyös berakás utánzata, mint a szenteskajáni darabok hasonló kiképzése, a lemezhez tartozó fülecskére nézve pedig a szentes-kajáni melldíszítő lemezt XXIII. 25. ábrán idézhetem (v. ö. Arch. Ért. 1906. 210. lap c. 12, 16, 17). — 16. sírunk négyzetalakú, szélkeretes lemezeinek analógiái (csak két és nem négy szegeccsel) XXX. 17—22. — A közepén üvegberakással díszített 16. sírunkból származó övdíszhöz hasonló darabok annyi különbséggel, hogy anyaguk vas ill. ezüst, a berakott üveg pedig kerek, VII. 9—12, XXVII. 11—13, 15. — 5. sírunk négyzetes övlemezeinek analógiája XXX. 7—10, annyi különbséggel, hogy a mi darabjainkról a griffábrázolás hiányzik. — 2. sírunk nagy gömbsüvegfejű szegecseinek analógiái IX. 1—10.

16. sírunk 8-as alakú darabja valószínűleg akasztóveret volt (v. ö. Kalmár János: Népvándorláskori akasztóhorgok és veretek. = Arch. Ért. 1943. 149. kk.). *Analógiája Szentes-Kajánon nem található.* Teljesen azonos formájú ezüstből készült példányt közöl Börzsönyi Arnold a győri temetőből (Arch. Ért. 1906. 309.) és csontból valót Kalmár János (i. h. XXVI. 3.) Alattyán-Tulátról, hasonló

bronzsodronyból lévő példányt Kovács István Mezőbándról (Dolg. 1913. 352. lap 73, 1.).

Karikás övdísz a szentes-kajáni temetőben csak öntött kivitelben (i. h. IX. 1—7, 9, 10.) fordul elő. Tökéletes analógiáját kapjuk azonban a mi 2. sírunk lemezből való példányainak az óföldeáki avar leletben (Arch. Ért. 1903. 435. lap után közli Fettich Nándor: Az avarkori műipar Magyarországon I. = Arch. Hung. I. 20. ábra 7, 8.). — 2. sírunk belül kimetszett téglalaplemezének analógiái Korek i. h. XXII 4—7, Marosi A.—Fettich N.: Dunapentelei sírleletek. = Arch. Hung. XVIII. kötet 30. kép 14—22.

Övdíszeink kronológiai és etnikai beosztásához Csallány Dezsőnek az az áttekintése ad elsősorban támaszpontot, amelyben (Folia Arch. I—II. 150. kk.) a magyarországi avar leletanyag népi ill. kultúrális komponenseit igyekszik tisztázni s főleg a bizánci műipar hatását kíséri nyomon. Szerinte „a 670—700-as évek körül... a bizánci befolyás csökken... mértani ábrázolások jutnak előtérbe... a bizánci hatás csökkenésével nagyobb számmal jelennek meg újra a helyi műhelyek síma lemezes övgarnitúrái..." Ez a jellemzés jól illik sírjaink övdíszeire, amelyek a legkisebb nyomát sem mutatják bizánci hatásnak. Magukat a „síma... lemezekből kinyírt övdíszgarnitúrákat" „az avarok eredeti keleti hagyatékának" lehet tekinteni; persze a lemezek anyaga rendesen ezüst volt, de már korán fellép a bronzlemez alkalmazása is (v. ö. Deszk G temető 8. fülkesírjában talált nagyszíjvéget, melynek egyik lemeze ezüstből, a másik bronzból való. Csallány D. i. h. IV. 4). Övdíszeink tehát egészben az avar etnikum műízlését mutatják és 670—700 közti időben készültek. Ezt a megállapításunkat további adatokkal támaszthatom alá, ill. egészíthetem ki.

Korek a szentes-kajáni anyagon belül legkorábbiaknak tekinti a préselt művű bronzlemezgarnitúrákat és 670—700 közti időre datálja őket, megállapítván, hogy ezek az évtizedek a préselt övdíszek használatának utolsó szakaszát teszik. A mi sírjaink valamennyi övdísze bronzlemezből való. (A csatkeretek és csüngő karikák természetesen öntéssel készültek, de ezeknél a préselési technika egyáltalán nem is jöhet szóba!) Kivételt csak a 2. sír áttört művű darabja jelent, amelyre lejjebb visszatérek. Mindenesetre ez az egyetlen öntött példány nem akadálya annak, hogy a többi övdísz egybehangzó tanúságát sírjaink keletkezési idejéről elfogadjuk: ez az idő a VII. század három utolsó évtizede a Korek-féle kronológia szerint. — Fettich (Arch. Hung. XVIII. 98.) szerint a VII. századra esik „a gepida formák és ornamentika térhódítása a Tisza-Duna vidéki és dunántúli avar területeken". Minthogy a mi övdíszeinkben igen sok olyan elem van, melyet Fettich gepida hatásra vezet vissza, ez a megállapítás is megerősíti fegyveröveink 670—700 évekre való datálását.

Ilyen gepida elemek 2. sírunk gömbsüvegalakú szegfejei **(I 1, 4, 7)** és a 16. sír üvegberakásos lemezén **(VI 4 a-c, II 6)** meg az 5. sír bronzkorongjának a szélén **(VI 5)** a rozsda miatt csak nehezen kivehető beponcolt pontocskák, ill. köröcskék sora. A gepida-avar övgarnitúrák gyakori tartozéka a téglalapalakú lemezekkel kombi-

nált karikás csüngő is **(I 1—9)**, amely nem puszta dísz: praktikus célt is szolgál, erre kötik fel az övön viselt tárgyakat (Fettich, Arch. Hung. XVIII. 76. k.). — Az avar leletekben a gepida elemek kiemelését egyebek mellett elsősorban Kovács Istvánnak a mezőbándi népvándorláskori temetőről készült nagy publikációja (Dolg. 1913. 279. kk.) teszi lehetővé.

A hun-bolgár törzsek (kutrigurok) kultúrhatásának a nyoma (v. ö. Alföldi A.: Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde = ESA IX. 1934. 288.; Fettich, Arch. Hung. XVIII. 54. kk.) 16. sírunk övdíszének a közepén a sötétkék üvegberakás **(II 6, VI 4 a-c)**. Rendesen persze kerek szokott lenni a keretbe foglalt színes kő, pl. a Kada Elektől publikált 171. gátéri avar sír mellékletein (Arch. Ért. 1906. 151.); de ugyanebben a temetőben az 51. sírban olyan övdísz is került elő, amelyen a valódi üvegberakást utánzó préselt minta szögletes (Arch. Hung. XVIII. 70; v. ö. még ugyanott VIII. tábla 11. és Arch. Ért. 1909. 104. Dunapenteléről), világos tehát, hogy a négyszögű berakás is közkedvelt díszítőelem volt az avarkorban. (A mienkhez hasonló szögletes üvegberakás van pl. a 114. jutasi sír nagyszíjvégén; Fettich N.: Zum Problem des ungarländischen Stils II. = ESA IX. 1934. 318. Ugyanott a négyzetes bronzövdísz mind formájával, mind az üvegberakás alkalmazásával a mi darabunkra emlékeztet.) — A kutrigur ízlésű kerek üvegberakást helyettesíti 5. sírunk kerek övdíszének **(VI 5, II 11, V 9)** közepén a félgömbformájú, kidomborodó szegecsfej, mint ahogy a szenteskajáni „192... és a 205. sír... példányain az üvegdíszítést szeg helyettesíti" (Korek i. h. 61; v. ö. ugyanott XXXIII 1—3).

2. sírunk áttörtművű öntött díszéhez **(I 12, VI 6)** pontos analógiát nem ismerek; leginkább azokra a darabokra emlékeztet, amelyeket Fettich Nándor „Sárkányábrázolások a magyarországi népvándorláskori emlékanyagban" címmel (Arch. Ért. 1923—1926. 157. kk.)gyűjtött össze. Ezeknek jórésze „a VI. és VII. századból" származik, ami fentebbi kronológiánknak meg is felel. Ami a szokatlan leletcsoport s benne a mi darabunk kapcsolatait illeti, ezek részben keletre délorosz föld felé, részben nyugatra a germán állatornamentika II. stilusa felé mutatnak Fettich szerint. Magam a germán állatstilizálással való összefüggést látom a valószínűbbnek. A mi darabunkkal rokon díszítésű csatokat Alföldi A. ESA IX. 1934. 299. kk. olyan leletcsoporttal hozza kapcsolatba, mely az avarkorig Dunántúlon élő keresztyén római lakosság kultúrájának a nyomát mutatja.

*

Csatjaink közül kettőn biztosan volt *lemeznyújtvány*. A 2. sír bronztrapézkeretű vastüskés darabján **(I 15)** egy téglalapalakú bronzlemez bronzcsuklóval a keret kisebbik párhuzamos oldalához erősítve, a négy sarkán szegeccsel. És a 7. sír négyzetes keretű vastüskés példányán **(IV 6)** kettős vaslemez töredéke. — Az 5. sír ovális bronzcsatján **(II 14)** talált vasrozsdanyomok is valószínűleg egy elporladt lemeznyújtvány maradványai. Mindhárom lemeznyújtványos csatunk fegyverövhöz tartozott és férfisírban került elő.

Többi csatjaink forma és anyag szerint így oszlanak meg. *Négyzet- vagy téglalapalakú* kerettel vasból készültek: a 3. **(V 7)**, 5. **(II 16)**, 6. **(III 3)**, 11. **(IV 10)**, 13. **(IV 12, 13)**, 14. (hevedercsat; **V 3)** és 20. sír **(V 8)** példányai. Egyenlőszárú *trapézformájú* kerettel vasból készültek: a 3. sír **(IV 4)** és 12. sír **(IV 9)** csatjai. *Ovális* kerettel vasból készültek: a 2. sír **(I 13)** és 7. sír **(IV 7)** darabjai. *Címerpaizs-alakú bronzkerettel* és vaspecekkel készült a 19. sír csatja **(IV 14)**. — Ezek közül a csatok közül három női sírban került elő: a 6. síré szegletes (?), a 12. sírba temetett leánygyermeké trapézalakú, a 20. sír női csontvázáé téglalapalakú volt. — Többi csatjaink lelőhelye férfisír.

A fegyverövek csatjait is tekintetbe véve öt férfisírban két csat került elő: a 2., 3., 5., 7. és 13. sírban. Ez a körülmény mutatja, hogy az avar férfi nadrágját szíjjal erősítette fel s a nadrág felett viselt kabát- vagy kaftánszerű ruhadarab derekát is szíjjal szorította le: az előkelő harcos díszített fegyverövvel, az egyszerű ember síma derékszíjjal.

A négyzet-, téglalap- és trapézalakú, valamint az ovális csatokhoz bőven találunk analógiát a szentes-kajáni anyagban (Korek i. h. 70. k.). Ezek a darabok kormeghatározó értékkel nem bírnak, mert az egész avar koron át használták őket. — 19. sírunk címerpajzsalakú bronzcsatkeretének analógiái Szentes-Kajánon i. h. I. 16, XXVII. 8 és IV. 24, az utóbbi kettő üvegberakásos- ill. préselt lemezes övgarnitúrából való, tehát alátámasztja az övdíszek alapján adott kronológiánkat. — 2. és 7. sírunk szegletes bronzcsatkeretét lemeznyújtvánnyal megtaláljuk Szentes-Kajánon VII. századi övgarnitúrával (i. h. VII. 13.), de korhatározó értéket nem tulajdoníthatunk neki, mert Üllőn ugyanez a csattipus (Horváth Tibor: Az üllői és kiskőrösi avar temetők. = Arch. Hung. XIX. kötet XIII. 8.) griffes-indás késői övdíszekkel együtt került elő. Hasonló áll 5. sírunk ovális bronzkeretes csatjára is. Legfeljebb az a körülmény, hogy az 5. és 7. sír példányainál a bronzkerethez tartozó nyújtvány vasból való, szól némi valószínűséggel a darabok kora-avar származása mellett (analógia Szentes-Kajánon i. h. XX. 23, VII. századi övgarnitúrával). Ezzel rokon jelenség 2., 7. és 19. sírunk csatjain bronzkerethez vastüskének az alkalmazása, ami Szentes-Kajánon préselt lemezes és griffes-indás öntött övkészlettel (i. h. XXVI. 12, XL. 42, XXIX. 16) egyaránt előfordul, tehát nem korhatározó (v. ö. Bálint Alajos, Dolg. 1937. X. 5).

•

A sírjainkból előkerült *kések*, amennyire az erős rozsdásodás mellett megállapítható, egyélű, hegyesedő pengéjű, egyenes nyélnyújtványú darabok. Nyelük és tokjuk fából készülhetett (a tok bőrből is), aminek azonban a baktói földben minden nyoma elenyészett. A 7. **(V 10)**, 11. **(IV 11)**, 14. **(II 2)** és 19. férfisírban **(V 6)** jobb oldalt, a 3. **(IV 1)**, 5. **(II 17)** és 13. férfisírban **(V 2)** baloldalt, a 2. férfisírban **(I 17)** a combok közt került elő a kés. A női sírok közül a 6.-ban **(III 8)** baloldalt a 20.-ban **(V 12)** jobboldalt találtuk késpenge maradványait. Analógiát bőven szolgáltat a szentes-kajáni temető (lásd

Korek i. h. 67, 75 felsorolását). — Az egész avar koron át ilyen kések használatosak: korhatározó értékük tehát nincs.

*

Egy-egy *koporsókapcsot* találtunk az 5. és 19. sír férficsantvázának a feje mögött **(V 4, 1)**. Formájuk a ma is használatos szegletes ácskapocsokéval azonos. A VII. századi avar sírok közismert darabja az ilyen vaskapocs (Szentes-Kajánon Korek i. h. III. 15, 16; Batidán Dolg. 1937. X. 14; Üllőn Arch. Hung. XIX. kötet I. 10, 31, V. 13; Dunapentelén Arch. Hung. XVIII. kötet V. 13—18. stb.).

*

A 3. férfisírban a csontváz combjai között, közvetlen a medence alatt *vaskarikát* **(IV 3)** találtunk: az övre akasztott tárgyakat tartó készségkarika lehetett (v. ö. László Gyula: Avarkori pásztor készségeink = Arch. Ért. 1940. 91. kk.). A 16. férfisír jobb medencéjében bronzövdíszek között hasonló vaskarika rozsdanyomait figyelhettük meg s közelében egy vaspálcikát találtunk **(V 17)**. Ugyanígy együtt került elő vaskarika és vaspálcika a 107. és 121. üllői-, meg a 35. kiskőrösi sírból (Horváth Tibor, Arch. Hung. XIX. kötet XVIII. 19, 21, 27, 29, XXXVI. 12, 13), ahol ezenkívül mind a három esetben a tűzcsiholó is megvolt. Feltehető, hogy a vaskarika és pálcika együttesen játszott szerepet a pásztorkészségben. (Szentes-kajáni vaskarikák felsorolása Korek i. h. 67.).

*

Az 5. sír férficsontvázának jobb csuklójánál szinte felismerhetetlenségig rozsdásodott vasdarab **(V 11)** került elő. Valószínűleg háromszakállú *nyílhegy* volt vagy két nyílcsúcs egymáshozrozsdázásából keletkezett. Szárnyát átlyukasztották. Ugyanilyen „fütyülő" nyílhegy sűrűn került elő más avar lelőhelyekről is (Biró-Bige György: A szabadkai leletről. = Arch. Ért. 1903. 276; Arch. Hung. XIX. kötet XXXVI. 21, 23, stb.). Az átfúrás gyujtóanyag elhelyezésére szolgálhatott (Hampel!) vagy süvítő hang előidézésével az ellenség megfélemlítését (Buschan!) célozta (Csallány Dezső, Folia Arch. I—II. 1939. 148.).

*

6. sírunk női csontvázának a karjain egy pár négyzetes metszetű huzalból készült nyitott *karperec* volt **(III 1, 2, VI 9)**. A jobb karon talált példány kissé vastagodó végét a huzal kifelé forduló két lapján poncolt pontsor díszítette. Ugyanilyen díszítésű a gátéri 150. sír bronz karperece is (Kada Elek, Arch. Ért. 1906. 146.), amely lemezes bronzszíjvéggel együtt került elő; de volt a gátéri 150. sírban egy téglalapalakú bronzlemez is „közepén 8 mm-nyi sugarú pontokból álló" körrel. Feljebb, az övdíszek megbeszélésekor utaltam a poncolt pontsoros díszítés gepida kapcsolatára (Fettich, Arch. Hung. XVIII. 63. alapján). A leletanyagunkban mutatkozó erős gepida hatás újabb jele karperecünk ilyen díszítése. Ez egyben a gepida elemekre támaszkodó kronológiát is megerősíti, amit az övgarnitúrák tanúsága alapján adtunk. — Karperecünk szentes-kajáni analógiái (Korek i. h. XXIV. 20, 21) annyiban különböznek, hogy beponcolt háromszögecskék sora díszíti őket.

*

Négy női sírunkban került elő *orsógomb*. Mind a négy határozott kettős csonkakúpformát mutat (v. ö. Korek i. h. 71. k.) Ennek a körülménynek azonban nem tulajdoníthatok kormeghatározó értéket, mint Csallány Dezső (Arch. Ért. 1943. 165, 168) a Deszk D temető avar síranyagának a leközlésénél tette, kimondván, hogy a lapos korongos forma kora-avarkori (VI—VII. század), míg a kettős csonkakúpos tipus késői (VIII. század). Hadd utaljak ezzel kapcsolatban arra a tényre, hogy a mezőbándi temetőben, ahol a Kárpát-medencébe hatoló avarok legelső halottjai pihenhettek, mindkét orsógombfajta előfordul (Kovács István, Dolg. 1913. 307, 335, 346). Ha mindjárt feltesszük is, hogy a kettőscsonkakúp formájúakat nem avar, hanem gepida ember készítette Mezőbándon, a mi erős gepida hatást mutató temetőnkben akkor sem lehet korhatározó ennek az orsógomb-tipusnak a fellépte.

9. sírunk orsógombjának **(III 11)** anyaga mészkő, mint az egyik szentes-kajáni példányé (Korek i. h. I. 33), de a mi darabunkon két-két bemélyített barázda volt csak, míg a szentes-kajánit nyolc bevésett kör díszíti. — 15. sírunk agyagorsógombjának **(III 14)** oldallapjait is két-két bemélyített barázda tagolja; szentes-kajáni analógiája Korek i. h. XVII 41. — 4. sírunk agyagorsógombján **(IV 5)** két körbefutó barázda közt három párhuzamos zeg-zug-vonal van bemélyítve; hasonló példányt közöl Horváth Tibor (i. h. XXV. 32) Üllőről. — 6. sírunk orsógombtöredéke **(III 6)** szögletes élű, két-két bevésett körrel díszített példányból való.

*

Mint orsógomb, úgy *gyöngy* is csak női sírból került elő temetőnkben. A 12 és 18. sírokban elföldelt gyermekleányok nyakát egészen apró gömbölyű kénsárga gyöngyszemek díszítették; igen mállékony anyagból készültek, a 18. sírból egyet sem sikerült épen megmenteni. — Azonos formájú kénsárga és téglaszínű gyöngyök kerültek elő a 20. sír női csontvázának a lábfejénél; a téglaszínű darabok anyaga időtállóbb, mint a kénsárgáké. — A 6. sírunkban nyugvó női csontváz nyakán és bordái közt előkerült gyöngyök **(III 7, VI 7)** javarészt a fenti gömbölyű szemcsék formáját mutatják; néhol két-három szemcse ikergyönggyé volt egyesítve; a kénsárga és téglaszín példányok mellett kék, zöld és vörös darabok tették változatosabbá a gyöngysort, amelyben ezenkívül néhány nagyobb hordóalakú üveggyöngy s egy hengerpalástalakú tejfehér példány is akadt (az utóbbihoz hasonló darabok Kiszomborról és Deszkről: Folia Arch. I—II. 143, 11 és Arch. Ért. 1943. XXVII. 3).— 9. sírunk női csontvázának a nyakán zöld- és kék dinnyemagalakú gyöngyökből álló fűzér volt **(III 10).**

Gyöngytipusainkhoz bőséges analógiát ad a szentes-kajáni temető (lásd Korek i. h. 73. felsorolását). Figyelmet érdemel a 6. sírunkban előkerült hármas ikergyöngy **(VI 7;** jazig analógia: Párducz M. A szarmatakor emlékei Magyarországon. I. kötet XXII. 27). Szentes-Kajánon csak kettős példányok akadtak (Korek i. h. XXVI. 63, 64, 67, 68, XXXI. 86). — 20. sírunkban a gyöngyök szokatlan elhelyezkedése a lábfejnél valószínűleg a sír bolygatott voltával függ össze.

A zöld dinnyemagalakú gyöngyök fellépésében a késő avarkor (VIII. század) jellegzetes tünetét látni nem lehet, mint Csallány Dezső (Arch. Ért. 1943. 165, 168) véli. Már Korek (i. h. 73) rámutatott arra, hogy Szentes-Kajánon sokszor fordul elő egyazon füzérben „korai" és „késői" gyöngy. Magam ehhez hozzáteszem, hogy a mezőbándi temetőben, a kárpátmedencei avarság egyik legkorábbi lelőhelyén, Kovács István (Dolg. 1913. 309, 16) talált a dinnyemaggyöngyök sorába tartozó darabot. (V. ö. feljebb az orsógombról mondottakat!)

*

Fülbevaló négy férfi- (2., 3., 5., 16.) és három női (6., 9., 15.) sírunkban került elő, és pedig általában párosával (az 5. sírban a jobb-, a 16. sírban a baloldali példánynak rozsdanyomait figyelhettük meg); a 3. sírban csak jobboldalt volt fülbevaló. — Valamennyi nyitott bronzkarika, részben kerek- **(I 10, 11, IV 2, III 9, III 12, 13, II 9)**, részben négyzetes metszetű **(II 12, III 4, 5)** huzalból készült. A 2. és 5. férfisírban a baloldali **(I 11, II 12)**, a 9. női sírban pedig a jobboldali **(III 9)** példányon egy fekete üveggyöngy csüngő volt, a karika nyílásától körülbelül negyedkörívnyi távolságra. A 6. női sír mindkét darabját ugyanilyen elhelyezésben két-két, a karikán belül és kívül egymással szemben felerősített fekete üveggyöngy díszítette **(III 4, 5)**. — A gömbölyű üveggyöngyöket átfúrták és a lyukon átnyúló bronzpálcikával erősítették a bronzkarikához. A bronzpálcikának a karika és a gyöngy közötti szakaszát hengerpalástalakú bronzlap vette körül, amely az üveggyöngynek mintegy foglalatul szolgált. A karikát egykor díszítő bronzgömböcskék csak letört s alaktalan bronzrozsda formájában mutatkoztak temetőnkben. — Szentes-Kajánon férfi- és női sírokból egyaránt bőven kerültek elő analóg példányok (lásd Korek i. h. 71—73 felsorolását).

Csallány Dezsőnek (Arch. Ért. 1943. 165, 168) az a megállapítása, hogy az avarkor elején „a gula- és gömbalakú préselt ezüst- és aranyfülbevalók" vannak divatban s a bronzkarikák későbbiek, ilyen fogalmazásban igaz lehet; az a másik tétele azonban, hogy „a bronz fülkarikák tipusa a griffes-indás korszak állandó kísérője", könnyen félreérthető. Nemcsak a mi 2., 5. és 16. sírunkban került napfényre ilyen fülbevaló bronzlemezes övgarnitúrával együtt, hanem a szentes-kajáni temetőben is (egy jellegtelen sírtól eltekintve) kizárólag préselt művű övgarnitúrás férfiak csontváza mellett fordult elő. Sőt megvan a mi fülbevaló tipusunk az előszállás-öreghegyi 36. sírban is, amelyet Fettich (Arch. Hung. XVIII. 97. k.) a VI—VII. századra datál. Az övgarnitúrák megbeszélésénél adott kronológiát tehát a bronzkarikás fülbevaló előfordulása a legkisebb mértékben sem zavarhatja.

*

Magukkal a sírokkal és a *temetkezési* ritussal kapcsolatban a következőket jegyezhetjük meg. Teljesen feldúlt sír nem akadt. Részben bolygatott volt a 13. és 20. sír. — A sírok mélysége 75—190 cm közt váltakozott; a gyermeksírokat sokszor egy méternyire sem ásták, a gazdagabb mellékletű sírok voltak viszonylag a legmé-

lyebbek. (V. ö. még beszámolónk első fejezetét!) — A sírok függőleges falú téglalapalakú gödrök voltak vízszintes fenékkel, akkorára ásva, hogy a tetem éppen beleférjen. — Nők, férfiak vegyest feküdtek. Az öt gyermekcsontváz közül három (1., 8., 21.) a feltárt terület délkeleti szélén került elő s egy negyedik (10.) sem messze ezektől. — Az öt gyermeken kívül kilenc férfi és (serdülő leányokat is beleértve) hét nő pihent a kibontott sírokban.

Húsz csontváz irányítását figyeltük meg. Ezek közül tizenkettő fejjel ÉNy-nak, lábbal DK-nek, hét pedig fejjel É-nak, lábbal D-nek feküdt. Mindkét irányítás vegyesen mutatkozott férfi-, nő- és és gyermeksíroknál. A 2. sír fegyveröves férficsontváza a többiekkel éppen ellentétesen fejjel DK-nek, lábbal ÉNy-nak volt elföldelve.

Koporsó farostjait vagy más, a holttest betakarására szolgáló anyag (bőr, gyékény) nyomait sehol sem találtuk. Mindössze az 5. és 19. férfisírok csontvázának a feje mögött előkerült vaskapcsok tanúsították, hogy koporsót is használtak néha az ide temetkezők.

A csontvázak általában nyújtott lábakkal hanyattfekve pihentek, karjuk is nyújtva a test mellett. Csak a 3. férfi- és a 4. női sír csontvázának jobb karja volt felfelé hajlítva úgy, hogy a koponya a kézfejen pihent. — A 3., 13., 16. és 19. sírok férficsontvázának feje jobbfelé billent, mintha a jobb arcon feküdt volna; ugyanez a jelenség mutatkozott a 9. és 15. női- meg a 7. férfisírban csak balfelé. A 6. sír női csontváza egész hosszában kissé balra fordulva nyugodott. (V. ö. a hódmezővásárhelyi babonát, mely szerint a fiatal férjnek első ízben az asszony baloldalára kell feküdnie, hogy fiúgyermeke szülessék: László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. 216.)

A 2., 5. és 11. férfisír meg a 6. és 20. női sír csontvázainál a lábszárak tájékán találtunk állati-, főleg szárnyas csontokat; a 2. sírban ezenkívül a fejnél került elő disznó (?) állkapcsa és szárnyas csont. A 13. férfisírban talált állatcsontok s a 20. női sír csontvázának a lába felett előkerült nagyobb háziállatnak (lónak vagy szarvasmarhának) a koponyamaradványai a sírok bolygatóitól is származhatnak. — A tetemmel együtt földbekerült állatcsontok minden bizonnyal a sír felett ült halotti tor emlékét őrzik éppen úgy, mint azok a pernyemaradványok, amelyeket a 2. férfi- és a 6. női sírban a lábnál, a 16. férfisírban pedig az alsó állkapocs és a bordák táján találtunk. Faszén volt az 5. férfisírban is. A férfiaknál a korsót (3., 5. sír), a nőnél a csuprot (4. sír) a lábfej közelében helyezték a sírba. A sírnál megsütött hús és ital kísérte az elhunytat a másvilágra: a hússütés maradványa az állatcsont és faszén, az italé az edény.

Sírjaink temetkezési ritusának legtöbb lényeges mozzanata megvan Szentes-Kajánon (Korek i. h. 50. kk.), de más avar temetőkben is. (A pernyemaradványokat Csallány Dezső, Folia Arch. I—II. 132 a kora-avar fülkesíroknál a sír kiégetésével hozza kapcsolatba.)

Sírjaink irányításával kapcsolatban a következő kiragadott esetekre utalok: Szentes-Kajánon 137 sírban volt ÉNy—DK-i irányítás (a csontvázak zöme Ny—K-i irányban feküdt). Az üllői, kiskőrösi (Arch. Hung. XIX.) és batidai (Dolg. 1937. 92) temetőkben kevés

kivétellel valamennyi sírt a mi sírjainkkal egyezően irányították. É—D-i tájolású a VII. század első feléből való szeged-csengelei sír és a csókai fülkesír (Folia Arch. I—II. 129, 132).

*

Az Alföld avarkori flórájáról ad némi tájékoztatást Greguss Pál vizsgálata, mely szerint 5. sírunk faszénmaradványa kőrisfa (fraxinus) elégetéséből származik.

ÖSSZEFOGLALÁS.

Beszámolónk végére értünk. Összefoglaljuk azt, amit a 48-as diákmunka eredményeképen feltárt huszonegy sírról megállapíthattunk. Avarok voltak a baktói föld urai, mikor e sírokat ásták: ennek a népnek Ázsiából hozott öröksége a tölcséresnyakú korsó és a síma lemezből készült övdísz. Délorosz földön csatlakoztak a Kárpát-medence felé törő avarsághoz hun-bolgár néptörzsek, főleg kutrigurok: az ő ízlésük nyílvánul az övboglárt díszítő színes üvegbetétben, meg az üvegbetétet utánzó kidomborodó szegfejben. Gepidákat igáztak le az új hazában az avarok: gepida alattvalóiktól származik a bronz poncolt díszítése, meg a nagy gömbsüvegfejű szegek alkalmazása; avar-gepida együttélés és kultúrális kölcsönhatás jellegzetes terméke a csüngőkarikás övveret. Nyugati germán állatornamentika visszhangja tán a stilizált sárkányra emlékeztető bronzöntvény. A kézzel formált, durva anyagú csupor pedig több százada, a jazigok óta ezen a földön él.

Csak a népvándorlás harcosainak álomvárosa, Bizánc az, amelynek bűvös leheletét mintha soha sem érezték volna a Baktóban elföldelt emberek. De éppen ennek a művelődési hatásnak a hiánya adja meg a választ arra a kérdésre, amely a történelem kutatójának az ajkáról mindig először hangzik el: Mikor? — ugyan mikor ásták e sírokat? Az avarság európai életében bizánci kultúrális befolyás hiánya leginkább a 670—700 közötti három évtizedet jellemzi: az Ázsiából fába s csontba vésve Európába hozott griffes-indás motivumoknak fémbe öntésével beköszöntő késő avarkor előestéje ez az időszak. Ekkor hajtották örök álomra fejüket a Baktóban kibontott huszonegy sírnak a lakói.

PÓTLÁS.

Beszámolóm korrekturája után jutottam temetőnkre vonatkozóan olyan adatokhoz, melyekkel célszerű a közleményt utólag kiegészíteni.

Az Új Magyar Filmiroda filmhiradó számára felvételt készített a diákásatásokról. Ebből az alkalomból 1948 ápr. 20-án belekezdtünk a csatorna partján az 1947 augusztusában feltárt területhez nyugatról csatlakozó földdarab ásásába. (Lásd a térképet!) A munka során talált két sír végleges kibontása ápr. 30-án történt. A csontvázmaradványokat az Alföldi Tudományos Intézetbe, a mellékleteket a szegedi városi múzeumba szállítottuk. A sírleírást a következőkben adjuk:

22. sír. Mélysége 155 cm. Irányítás: É — D. — 160 cm hosszú, hanyattfekvő helyzetben nyújtott végtagokkal elföldelt közepes fenntartású női csontváz. — A koponya két oldalán egy-egy kerek metszetű huzalból készült 3 cm átmérőjű fülbevaló karika; a baloldalin **(3)** mindkét sötét üvegcsüngő jó állapotban maradt, a jobboldalin **(2)** az egyik teljesen széttört. — Bal medence belső oldalán 2.5 × 3.5 cm méretű szegletes vascsat **(6)**. — Bal medencében 2 cm átmérőjű nyitott karika kerek metszetű bronzhuzalból **(1)**. — Bal kéztő és forgó között két egymásba érő 1.5 cm átmérőjű vaskarika **(5)** s a karikák közepébe rozsdázva egy harmadik karika szétporladt darabkáit találtuk; eredetileg láncszerűen lehettek összefűzve s valószínűleg a kés felfüggesztésében volt szerepe a láncocskának, mert pár cm-rel alatta, a bal felsőcombon került elő a 13.5 cm hosszú 1.5 cm pengeszélességű vaskés **(8)**. A késnek lánc segítségével való felerősítése szokatlan jelenség az avarkorban (szokásos felfüggesztési módokra vonatkozóan lásd László Gyula, Arch. Ért. 1941. 179, v. ö. azonban u. o. a XLVIII. táblán bemutatott finn női övkészség késfüggesztőjét is! — Ilyenszerű lánc volt a 25. jutasi sírban is, Rhé—Fettich: Jutas und Öskü 15.) — A bal kézen 2 cm átmérőjű nyitott bronzgyűrű kerekmetszetű huzalból **(4)**. — A nyak táján pasztagyöngyök: apró kénsárga szemecskék s egy nagyobb sötétszínű példány; ezenkívül egy hosszúkás átlátszó üveggyöngy **(7)**.

23. sír. Mélysége 140 cm. Irányítás: É —D. — 152 cm hosszú, hanyattfekve nyújtott végtagokkal elföldelt rosszfenntartású férficsontváz. — 2.5 × 2.5 cm méretű szegletes vascsat a bal medencében **(1)**. — 1.5 cm átmérőjű vékony bronhuzalkarika a jobb fülnél **(2)**. — A csontváz felett tojáshéjmaradványok. — Fejtető mögött ló (vagy szarvasmarha?) koponyája és lábszárcsontjai. — A csontváz kiemelése után alatta rengeteg állatcsontot találtunk: egy öreg szarvasmarha csontmaradványait, egynél több, de legfeljebb két

fiatal szarvasmarha csontjait, egy juh csontmaradványait és egy kutya koponyáját.

*

6. sírunk *ikergyöngyéhez* **(VI 7)** analógiaként pótlólag utalok a pilismaróti 3. sír gyönyörű példányaira (László Gyula, Arch. Ért. 1941. XLVII. 7).

*

Éhik Gyula egyetemi tanár úrnak kell köszönetet mondanom, hogy a temetőnkben előkerült *állatcsontokat* megvizsgálni szíves volt. Vizsgálatának eredményét pótlásképen itt adom az 1947. augusztusában feltárt sírokra vonatkozóan is.

*2. sír*unkban a bal térd közelében kutya elporladt feje volt: fogai épen maradtak. Az összes többi csontmaradvány e sírban juhból való. — *5. sír*unkban szárnyas lábcsontjai kerültek elő (valószínűleg tyukéi). — A *6. sír*ban szárnyas (tyuk?) lábából, a *11. sír*ban ugyanilyen állat szárnyából valók a talált csontmaradványok. — A *13. sír* apró csonttöredékei meghatározhatatlanok (per analogiam leginkább szarvasmarháéi lehetnek). — *20. sír*unkban a térden és a láb körül talált csontok szárnyas (tyuk ?) lábából valók.

A megvizsgált csontok a Nemzeti Múzeum Állattárának Emlős Gyűjteményében maradtak összehasonlító anyagul.

Nincs kezemben szakembertől származó biztos meghatározása a 23. sírbeli csontváz feje mögött talált állatkoponyának és csontoknak, amelyek egy részleges lovas temetkezésre látszanak mutani, továbbá a 20. sírbeli csontváz szintje felett előkerült állatkoponyának és elszórt csontoknak, amelyek azonban a sír bolygatott volta miatt amúgy is kétes bizonyító értékűek. Mindenesetre a temető *további feltárása* során különös figyelmet kell fordítani arra, vajjon *részleges lovas temetkezés* ritusa tényleg *megvolt-e* a baktói avaroknál vagy nem.

Dr. Szádeczky-Kardoss Samu

SÉPULTURES AVARES A BAKTÓ.

Samu Szádeczky-Kardoss.

Les étudiants du lycée Baross Gábor de Szeged, pour fêter le centenaire de la guerre d'indépendance hongroise, ont entrepris à déterrer le cimetière avar situé dans un terrain confinant à la ville nommé Baktó. L'Institut Scientifique pour les recherches concernant la Grande Plaine Hongroise (Alföldi Tudományos Intézet) et le Musée Municipal de Szeged voulaient bien aider leur travail. Au mois d'août de l'année 1947. les étudiants ont ouvert 21 tombeaux sous la direction de M. Joseph Korek, l'archéologue en chef du Musée de Szeged, et avec la collaboration de l'auteur de cet article. La matière déterrée parvint dans le Musée de Szeged. L'index d'après les sépultures donne une vue claire de la matière mise à jour.

Quand on aura ouvert tout le cimetière, c'est alors que nous pourrons désigner définitivement la place du matériel de nos 21 tombeaux dans la succession des Avars. De plus, une autre condition indispensable en serait la publication complète du matériel déterré des grands cimetières avars aux environs de Szeged (Fehértó A et B, Kundomb, Makkoserdő), parce que le matériel de notre site montre naturellement des relations très étroites aux matériels des cimetières immédiatement voisins. Mais jusqu'à ce que l'élaboration complète des souvenirs avars des environs de Szeged eût lieu, je voudrais démontrer les relations les plus importantes qui existent entre notre matériel et d'autres trouvailles déjà publiées. en remarquant que je n'ai pas les moyens d'utiliser la bibliographie complète.

*

Par rapport à la **céramique**, nous sommes dans une situation favorable, parce que M. Désiré Csallány, dans son étude intitulée „Frühawarische Gefässe in Ungarn" (Dolgozatok. 1940. 134 ss.) a recueilli en grande partie les vases d'argile des environs des fleuves Tisza et Maros dont l'origine se date d'avant l'an 700. Dans son ouvrage. le vase trouvé à Deszk dans le tombeau M. 4. qui figure dans l'ouvrage cité au XIII-e tableau sous le num. 6. montre une forme identique avec celle du vase de notre 5-e tombeau (VI. 2.). En dehors de la forme, l'exécution technique est la même chez l'un comme chez l'autre: ce sont des vases modelés à main, d'une argile dure, asymétriques et mal cuits. Après la considération soigneuse des circonstances des fouilles, M. Csallány place ces vases au cou en forme d'entonnoir au VII-e siècle et constate en même temps que vers la fin du siècle, le cou du vase devient plus mince tandis que le corps montre une forme plus ronde pour ainsi dire ventrue. Le vase trouvé dans la 3-e tombeau (VI. 1.). dont l'exécution est également grossière, montre les premiers traits de ce procédé, ainsi la deuxième moitié du VII-e siècle peut être considérée comme la date de l'enterrement de nos Avars. Le type de vase au cou en forme d'entonnoir est certainement un héritage asiatique chez les Avars; auprès des analogies chinoises (Csallány o. c. 135.) ce fait est illustré par l'exécution grossière, conséquence naturelle de la vie nomade: la production d'un vase soigneusement travaillé d'une matière fragile, pour an usage prolongé, ne valait pas la peine pour l'homme nomade, des vases pareils ne se trouvent que plus tard, parmi les souvenirs des

Avars déjà établis. Les vases de ce type sont répandus aux environs des fleuves Tisza-Maros (cf. Dolgozatok. 1943. XLIII. 12 de Szentes-Kaján). Ce n'est que dans deux tombeaux d'homme du cimetière en question que des vases de ce type furent trouvés comme objets accessoires.

Le pot du 4-e tombeau de femme (VI. 3.) marque une transition entre les formes des vases provenant des tombeaux 37 et 379 de Szentes-Kaján (Korek. Dolgozatok. 1943. XLIII. 1, 11); à propos de ce type de pot à matière grossière, M. Korek affirme que depuis le temps des empereurs romains jusqu'aux temps des Avars des pots pareils se rencontrent partout et toujours dans le bassin des Carpathes (cf. M. Párducz: Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns. Vol. I, VIII. 5, 17, XXX. 11; vol. II, XVII. 12. 17, XXXIII. 7, XXXIV. 2, XXXV. 6, XXV. 1, XXVII. 9.). Ainsi on peut considérer comme héritage de la population autochtone assujettie par les Avars. Nous connaissons une longue série de trouvailles pareilles provenant des sites avars (Üllő, Kiskőrös etc.).

*

Outre les vases en terre cuite, c'est à propos de cette plaque d'os (II. 15) trouvée au-dessus de la cuisse droite du squelette d'homme du 14-e tombeau de Baktó, que nous pouvons rappeler—avec des analogies plus éloignées—les pièces pareilles des tombeaux ouverts dans les environs de Szeged. M. Joseph Korek notamment, en discutant un tel objet accessoire provenant du tombeau d'un cavalier auprès de Szárazér-dülő (Dolgozatok. 1942. 158 s.). reproduit — en dehors des exemplaires de Kiskőrös (Arch. Hung. vol. XIX, XXV, 33.) et ceux de Regöly (Hampel: Alterthümer, II. 256. et III. CC. planche 33.) — quelques uns de ces os plats du matériel déjà mis à jour des cimetières avars marqués A et B de Szeged-Fehértó. Notre cas raffermit l'observation antérieure que cet objet se trouve toujours aux environs du bassin droit, sous la ligne de la ceinture. En ce qui concerne sa destination, je trouve la supposition de M. Korek plus vraisemblable: il avait pu servir de distributeur sur le ceinturon d'outillage d'un berger; je trouve les exemplaires découverts trop étroits pour être utilisés en plaques de couverture. — Ce morceau ne vaut rien pour préciser l'âge: il était en usage dès le commencement jusqu'à la fin des temps avars d'après le témoignage des suppléments accompagnant les exemplaires publiés (Dolgozatok. 1942. 158 s.).

*

Concernant les objets de trouvaille suivants, je m'en rapporte surtout — à condition qu'ils aient une analogie dans le matériel du cimetière de Szentes-Kaján — à la publication de ce site de 459 sépulcres, composée par M. Joseph Korek (Dolgozatok. 1943. 91 ss.), où une large littérature se trouve concernant la présence dans les autres sites et les rapports des pièces en question. Ma méthode se justifie par la géographie aussi: ce cimetière-là ne se trouve pas éloigné du nôtre, les sépulcres plus anciens y ouverts sont — comme nous allons le voir — presque du même âge que les nôtres, et, en outre, l'étude composée en 1943 avec une documentation approfondie utilise en tout sens le résultat des recherches archéologiques concernant cette sphère.

Les restes d'une **ceinture** à armes ornée se trouvaient dans quatre de nos sépulcres .Les parties de la garniture du ceinturon sont en général des pièces en bronze, sans ornement et, sauf les boucles, elles sont faites ordinairement de lames. (Là où une différence de cette caractéristique générale se montre, je vais

le mentionner exprès). L'élaboration des lames a eu souvent lieu par compression.

Dans le 7-e tombeau, une boucle consistant d'un châssis rectangulaire, d'une épine de fer et d'une double plaque laminée (IV. 6.), un ferret garni d'un cadre latéral qui fut retrouvé tout à fait réduit en petits morceaux et faisant voir des traces de rouille (V. 5.) et une plaque de bronze circulaire trouée au milieu (IV. 8.), faisaient la garniture du ceinturon. La plaque de bronze circulaire était attachée au ceinturon immédiatement auprès du ferret.

En ce qui concerne le ceinturon à armes du 5-e tombeau, les mêmes objets furent retrouvés de la même manière, tout a côté l'un de l'autre, le ferret (II. 13.) et les fragments d'une plaque circulaire, repoussée, attachée au centre par un petit clou à tête hémi-sphérique (VI. 5, = II. 11, + V. 9.) dont au bord on peut remarquer un rang de petits ronds creusés. Une boucle avec un cadre ovale (II. 14.) et huit plaques carrées, de bord recourbé en forme d'encadrement, déterrées dans un état d'émiettement complet (II. 10.) appartenaient encore à la garniture; sur celles-là, il y avait un sillon renfoncé parallèlement au contour des plaques.

La garniture du ceinturon du 16-e tombeau a les pièces suivantes: 5 plaques carrées à cadre latéral attachées aux quatre angles par un clou sur la courroie (II. 3—7, VI. 4, a—e), l'une d'elles avait au centre une marqueterie de verre d'une couleur bleue foncée, enchâssée dans un cadre rectangulaire, et on pouvait y voir desraces de points poinçonnés à peine perceptibles à cause de la rouille; — un élément décoratif ayant la forme d'un 8, reconnu dans ses traces de rouille (V. 14.); — deux petits ferrets garnis de cadre latéral qui avaient la forme d'un écusson allongé (II. 8, V. 19.); — un grand ferret au bout arrondi, retrouvé en petits morceaux (V. 18.). La boucle manquait de la garniture et les autres pièces aussi étaient tout à fait dispersés dans le sépulcre, ainsi qu'il était impossible de reconstruire la place de chacune sur le ceinturon.

Les pièces de la garniture de ceinturon trouvées dans le 2-e sépulcre sont les suivantes: une boucle consistant d'un cadre en forme de trapèze, d'une plaque laminée rectangulaire attachée par une jointure de lame recourbée au côté parallèle plus court du trapèze et d'une épine en fer, avec de petits clous aux coins de la plaque laminée (I. 15.); une lame pliée pour traverser la courroie retrouvée en petits fragments (V. 15.); — auprès de lui un objet décoratif en bronze composé de deux triangles et ajouré (I. 12, = VI. 6.); — des plaques rectangulaires aux deux bords desquelles une petite lame en bronze était attachée chacune par deux clous à tête en forme de calotte sphérique, et de la partie inférieure recourbée de ces lamelles des anneaux pendaient (I. 1, 2, 5—8, 4, 14, V. 13.) l'une des plaques rectangulaires avait le centre découpé et de là, un seul anneau pendait (I. 3.); — une lame pliée en forme d'un parallelogramme pour traverser la courroie (1. 16.). — Puisqu'une partie des groupes de la garniture d'anneaux du ceinturon était réduite en poussière, il était impossible de déterminer exactement le nombre original des accessoires d'ornements du ceinturon.

Dans l'ouvrage cité de M. Korek, des analogies suivantes s'offrent du cimetière de Szentes-Kaján à notre contingent de garnitures de ceinturon: Lame pliée pour traverser la courroie XXX. 31. — Des ferrets garnis pour la plupart d'un cadre latéral, préparés de deux lames lisses dont l'intérieur fut rempli quelquefois par une plaque de bois (quelques uns de ces ferrets sont en argent) XXX. 2, 3, 11—14., XL. 40, XIX. 17, 20—24, XX. 1. 2, XXII. 1—3, XXVI. 13—15, XXVII. 1—5, XXXIV. 81, XXXVII. 1. —

L' analogie de la boucle avec une plaque jointe de notre 2-e et 7-e tombeau, est visible chez VII. 13, avec la différence que toutes ses parties sont en bronze. — Des pièces, qui rappellent la plaque circulaire du ceinturon de notre 5-e et 7-e tombeaux, sont XXXIII. 1—3; au milieu de la plaque du 5-e tombeau, la tête hémisphérique du clou est l' imitation d' une marqueterie de perles, comme l' élaboration pareille des pièces de Szentes-Kaján, et en ce qui concerne le petit anneau sur la plaque, je peux citer la plaque de Szentes-Kaján, destinée à orner la poitrine, visible sur la planche XXIII. 25. (cf. Arch. Ért. 1906. page 210. c. 12, 16, 17.). — Les analogies des plaques carrées à cadre latéral de notre 16-e tombeau se trouvent XXX. 17—22. (seulement avec deux clous au lieu de quatre). — Des pièces pareilles à un ornement de ceinture ayant une marqueterie de verre au milieu, retrouvées dans notre 16-e tombeau, sont analogues à VII. 9—12., XXVII. 11—13, 15, avec la différence que leur matière est du fer, respectivement de l' argent, et le verre plaqué est rond. — L' analogie des plaques de ceinture carrées de notre 5-e tombeau se trouve XXX. 7—10, avec la différence que la figuration du griffon manque de nos pièces. Les analogies des grands clous à tête en forme d' une calotte sphérique de notre 2-e sépulcre se trouvent IX. 1—10.

La pièce ayant la forme d' un 8 de notre 16-e tombeau était probablement une ferrure de suspension (cf. János Kalmár: Crochets et ferrures de suspension de l' âge de la migration des peuples. Arch. Ért. 1943. 149). L' analogie ne s' en trouve pas à Szentes-Kaján. Un exemplaire en argent et tout à fait de la même forme est reproduit par Arnold Börzsönyi du cimetière de Győr (Arch. Ért. 1905. 309.) et un autre en os par János Kalmár (o. c. XXVI. 3.) d' Alattyán-Tulát, un exemplaire analogue en fil de bronze par István Kovács de Mezőbánd (Dolgozatok. 1913. page 352. 73, 1).

Une garniture de ceinturon avec des anneaux se recontre dans le cimetière de Szentes-Kaján, seulement elle est faite au moule (o. c. IX. 1—7, 9, 10). Nous retrouvons cependant l' analogie parfaite de nos exemplaires construits de lames du 2-e sépulcre dans la trouvaille avare d' Ófödeák (Nándor Fettich le reproduit Arch. Ért. 1903., après la page 135: Das Kunstgewerbe der Avarenzeit in Ungarn I. Arch. Hung. I. 20-e planche 7, 8). — Les analogies de la plaque rectangulaire, découpée au centre, trouvée dans notre 2-e tombeau, sont visibles chez M. Korek: o. c. XXII. 4—7, A. Marosi—N. Fettich: Trouvailles avares de Dunapentele. Arch. Hung.. Vol. XVIII. p. 30, figures 14—22.

Au classement **chronologique et ethnique** de nos garnitures de ceinturon, un point d' appui nous est donné surtout par le résumé de M. Dezső Csallány, dans lequel (Folia Arch. I—II. 174 ss.) il cherche à préciser les éléments ethniques, respectivement cultures du contingent de trouvailles avar de Hongrie et veut surtout démontrer l' influence de l' art byzantin. D' après lui „Um 670—700 . . . nimmt der byzantinische Einfluss ab, die Pflanzen- und Tiermotive . . . werden von geometrischen Darstellungen verdrängt . . . Mit der Abnahme des byzantinischen Einflusses erscheinen neuerdings in grösserer Zahl die glatten Ziergarnituren . . ." Cette caractéristique convient très bien aux garnitures de ceinturon de nos sépulcres qui ne montrent aucune trace de l' influence byzantine." Die unverzierten, aus glattem Silberblech ausgeschnitzten Gürtelgarnituren" peuvent être considérées comme „die ursprüngliche morgenländische Hinterlassenschaft der Awaren"; naturellement, la matière des lames était ordinairement l' argent, pourtant l'application des plaques en bronze se présente déjà de bonne heure (cf. le bout de courroie trouvé dans la niche du 8-e sépulcre du cimetière G à Deszk, l' une des plaques en est en argent, l' autre en bronze: D. Csallány: o. c. IV. 1.). Nos garnitures de ceinturon

montrent donc en entier le goût artistique de l'ethnie avare et furent fabriquées entre 670 et 700. Je peux appuyer, respectivement compléter cette constatation par des données ci-jointes.

Dans les matériaux de Szentes-Kaján, M. Korek considère les garnitures de lames en bronze fabriquées par un procédé de compression, comme les plus anciennes et les date des années entre 670 et 700, en constatant que ces années-là font la dernière période de l'application des ornements de ceinturon comprimées. Dans nos sépulcres, tous les ornements de ceinturon se composent de lames en bronze. (Les cadres de boucles et les anneaux suspendants sont naturellement fabriqués par moulage, mais en ce qui concerne ceux-là, une technique de compression ne peut même entrer en considération!) Ce n'est que la pièce ajourée du 2-e tombeau qui représente une exception, j'y reviendrai plus loin. En tout cas, ce seul exemplaire moulé ne nous empêche point d'accepter le témoignage unanime des autres garnitures de ceinturon sur la date d'origine de nos tombeaux: ce sont d'après la chronologie de M. Korek, les dernières trente années du VII-e siècle. D'après Fettich (Arch. Hung. Vol. XVIII. p. 99.), c'est au VII-e siècle que „L'ornamentation et les motifs gépides se répandent sur le territoire entre le Danube et la Tisza et à l'ouest du Danube." Puisque nos garnitures de ceinturon présentent une quantité d'éléments que Fettich ramène à une influence gépide, il faut dater nos ceinturons des années 670—700.

De tels éléments gépides sont les têtes de clous en forme de calotte sphérique de notre 2-e tombeaux (I. 1, 4, 7) et le rang des petits points, respectivement petits ronds poinçonnés, à peine perceptibles à cause de la rouille, sur la plaque incrustée de verre du 16-e tombeau (VI. 4 a—c, = II. 6) et sur le bord du disque de bronze du 5-e tombeau (VI. 5). Un accessoir fréquent des garnitures de ceinturon gépides-avares est aussi l'anneau suspendant combiné avec des plaques rectangulaires I. 1 9), qui n'est pas d'ornement pur: elle avait aussi une destination pratique: c'est à celle-là que les objets portés dans la ceinture furent attachés (Fettich: Arch. Hung. Vol. XVIII. p. 76 ss.) — Ce qui nous permet de mettre en relief les éléments gépides dans les trouvailles avares, c'est surtout la grande publication d'István Kovács du cimetière de Mezőbánd, datant de l'époque de la migration des peuples (Dolgozatok, 1913. 390 ss.).

Une trace de l'influence culturelle des tribus hunniques-bulgares (des Koutrigours, cf. A. Alföldi: Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde: ESA IX. 1934. 288.; Fettich, Arch. Hung. Vol. XVIII p. 55 ss.) est la marqueterie de verre bleu foncé au milieu de l'ornement de ceinturon de notre 16-e tombeau (II. 6. VI. a—c). Naturellement, la pierre de couleur enchâssée est pour la plupart ronde, p. e. celles que nous voyons sur les accessoires du 171-e tombeau avar de Gátér publié par Elek Kada (Arch. Ért. 1906. 151); mais dans ce même cimetière, dans le 51-e tombeau, un ornement de ceinturon fut retrouvé sur lequel le dessin empreint, qui veut imiter la vraie marqueterie de verre, est angulaire (Arch. Hung. Vol. p. 70, c. f. encore ibid. VIII-e planche 11, et Arch. Ért. 1909. 104 de Dunapentele), il est donc clair que la marqueterie rectangulaire aussi était un élément de décor favorisé dans l'âge avar. (Une marqueterie de verre rectangulaire, pareille à la nôtre, se trouve p. e. sur le grand ferret du 114-e tombeau de Jutas; N. Fettich: Zum Problem des ungarländischen Stils II. = ESA IX. 1934. 318. Au même endroit, l'ornement carré de la ceinture, en bronze, rappelle notre pièce et avec sa forme, et avec la marqueterie de verre y appliquée). La marqueterie de verre en forme hémi-sphérique, qui trahit un goût koutrigour, est remplacée sur

notre parure de ceinturon trouvée dans le 5-e tombeau, (VI. 5. = II. 11, + V. 9) par une tête de clou hemi-sphérique et saillante au milieu, ainsi que sur les exemplaires du 192-e et 205-e tombeau de Szentes-Kaján, le décor en verre est remplacé par des clous. (Korek, o. c. 104; cf. ibid. XXXIII. 1—3).

A la parure ajourée et moulée de notre 2-e tombeau (I. 12, VI. 6), je ne connais aucune analogie exacte; elle rappelle avant tout les pièces que N. Fettich a recueillies dans son ouvrage paru en langue hongroise, intitulé „Figuration de dragons sur les monuments hongrois de l'âge de la migration des peuples" (Arch. Ért. 1923—1926. 157 ss.). La plupart de celles-ci proviennent „du VI-e et VII-e siècle", ce qui correspond à notre chronologie établie ci-dessus. En ce qui concerne les rapports de ce groupe de trouvailles insolite, notre pièce y comprise, ils dirigent nos regards d'après Fettich en partie vers l'est, la Russie méridionale, en partie vers l'ouest, le II-e style de l'ornementation germanique par des formes d'animaux. Moi, de ma part je trouve que les rapports à l'ornementation germanique sont plus vraisemblables. A. Alföldi ESA IX. 1934. 299 ss. rapproche les boucles ornées d'une manière analogue, d'un groupe de trouvailles qui montre la trace de la civilisation de la population romaine et chrétienne vivant en Pannonie jusqu'aux temps avars.

* —

Deux de nos boucles avaient certainement une plaque jointe. Sur la pièce du 2-e tombeau, ayant un cadre en bronze en forme de trapèze et une épine de fer (I. 15.), une plaque de bronze rectangulaire était attachée par une charnière en lame de bronze au côté parallèle plus court du cadre, avec des rivets aux quatre angles. Et nous avons vu chez l'exemplaire du 7-e tombeau, au cadre carré, à l'épine de fer (IV. 6), le fragment d'une double plaque en fer. — Les restes de rouille de fer aussi, trouvées sur la boucle ovale en bronze dans le 5-e tombeaux (II. 14), sont probablement les restes d'une telle plaque réduite en poussière. Toutes les trois de nos boucles en plaques appartenaient à un ceinturon à armes et furent retrouvées dans des tombeaux d'homme.

Nos autres boucles se divisent d'après leur forme et leur matière ainsi: Celles qui sont en fer, à cadre carré ou rectangulaire: les exemplaires du 3-e (V. 7), du 5-e (II. 16), du 6-e (III. 3), du 11-e (IV. 10), du 13-e (IV. 12, 13) du 14-e (une boucle de sangle; V. 3) et du 20-e tombeau (V. 8). Celles qui sont en fer, à cadre en forme de trapèze isoscèle: les boucles du 3-e (IV. 4) et du 12-e tombeau (IV. 9.). Celles qui sont en fer, à cadre ovale: les pièces du 2-e (I. 13) et du 7-e tombeau (IV. 7). La boucle du 19-e tombeau a été faite avec un cadre de bronze, en forme d'armoiries, et avec une épine de fer (IV. 14). — Trois de ces boucles furent retrouvées dans des tombeaux de femme: celle du 6-e tombeau était angulaire (?), celle de la fillette enterrée dans le 12-e tombeau avait une forme de trapèze, et celle du squelette de femme du 20-e tombeau était rectangulaire. — Les sites des autres boucles étaient des tombeaux d'homme.

Si nous prenons aussi les boucles des ceinturons à armes en considération, nous voyons: deux boucles furent retrouvées en cinq tombeaux d'homme: dans le 2-e, 3-e, 5-e, 7-e et 13-e tombeau. Cette circonstance démontre que l'homme avar a fortifié son pantalon avec un courroie et il a serré à sa taille le morceau de vêtement porté au-dessus du pantalon, une sorte de veste ou de caftan, également avec une ceinture: le guerrier de distinction avec un ceinturon à armes, orné, l'homme simple avec une courroie sans ornement.

Quant aux boucles carrées, rectangulaires et forme de trapèze, ainsi qu'aux boucles ovales, le matériel de Szentes-Kaján nous offre une analogie abondante

(Korek, o. c. 115 ss). Ces pièces ne valent rien pour déterminer l'âge, car elles furent employées pendant toute l'époque avare. — Les analogies de notre cadre de boucle en bronze, en forme d'armoiries sont visibles à Szentes-Kaján: o. c. I. 16, XXVII. 8 et IV. 24, les deux dernières appartiennent à une garniture de ceinturon ornée d'une marqueterie de verre, respectivement de lames comprimées, elles raffermissent donc notre chronologie établie d'après des ornements de ceinturon. — En ce qui concerne le cadre de boucle carré, en bronze, avec une plaque jointe, trouvé dans notre 2-e et 7-e tombeau, à Szentes-Kaján, un exemplaire analogue fut retrouvé avec une garniture de ceinturon du VII-e siècle (o. c. VII. 13), mais nous ne pouvons lui attribuer aucune valeur pour limiter l'âge, car à Üllő ce même type de boucle (T. Horváth: Die avarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös = Arch. Hung. vol. XIX. XIII. 8.) fut retrouvé avec des ornements de ceinturon postérieurs: des formes de griffon et de vigne. Il en est de même pour la boucle ovale au cadre de bronze de notre 5-e tombeau. Tout au plus la circonstance que, chez les pièces du 51-e et 7-e tombeau, la plaque jointe, en forme de petite lame appartenant au cadre de bronze, est en fer, semble prouver avec quelque probabilité que ces pièces datent du commencement de l'époque avare (analogie à Szentes-Kaján à voir o. c. XX. 23. avec une garniture de ceinturon du VII-e siècle). Un symptôme analogue est l'application d'une épine de fer à un cadre de bronze chez les boucles de nos 2-e, 7-e et 19-e tombeaux, ce qui se rencontre à Szentes-Kaján ensemble avec une garniture de ceinturon ornée de plaques comprimées d'une part et d'autre part faite au moule et ornée de formes de griffon et de vigne (o. c. XXVI. 12, XL. 42, XXIX. 16), et par conséquent ne peut servir à déterminer l'âge (cf. Alajos Bálint, Dolgozatok. 1937. X. 5.).

* —

Les **couteaux** provenant de ces tombeaux, pour autant qu'on puisse les reconnaître à cause de la rouillure, étaient à poignée droite. Leurs fourreaux et leurs poignées pouvaient être faits en bois (le fourreau peut-être aussi en cuir), mais aucune trace n'en est plus à remarquer dans la terre de Baktó. Le couteau était placé dans le 7-e tombeau d'homme **(V. 10.)**, dans le 11-e **(IV. 11.)**, le 14-e **(II. 2.)** et 19-e **(V. 6.)** à droite, dans le 3-e **(IV. 1.)**, 5-e **(II. 17.)** et 13-e **(V. 2.)** tombeau d'homme à gauche, dans le 2-e **(I. 17.)** tombeau d'homme entre les cuisses. Parmi les tombeaux de femme dans le 6-e **(III. 8.)**, nous avons trouvé les restes des lames de couteau à gauche, dans le 20-e **(V. 12.)** tombeau de femme à droite. Le cimetière de Szentes-Kaján en fournit des analogies nombreuses (cf. l'énumération de M. Korek, o. c. 111 s., 121.). — Des couteaux pareils sont en usage pendant toute l'époque avare, ainsi ils n'ont aucune valeur du point de vue de la limitation de l'âge.

*

Derrière la tête du squelette d'homme, dans le 5-e et 19-e tombeau **(V. 4, 1)**, nous avons trouvé un **crampon de cercueil**. Leur forme est identique avec celle des crampons angulaires qui sont en usage encore aujourd'hui. On trouve des pièces pareilles en grand nombre dans les tombes avares du VII-e siècle (à Szentes-Kaján. Korek, o. c. III. 15. 16; à Batida, Dolgozatok. 1937. X. 14; à Üllő, Arch. Hung. vol. XIX. I. 10, 31. V. 13; à Dunapentele, Arch. Hung., vol. XVIII. V. 13—18 etc.)

*

Dans le 3-e tombeau d'homme, entre les cuisses, immédiatement sous le bassin, nous avons trouvé un **anneau en fer (IV. 3)**: cela pouvait servir à porter des objets accrochés à la ceinture (c. f. Gyula László: Zu den Beigaben der Gräber von awarischen Hirten: Arch. Ért. 1940. 91. ss.). Nous avons remarquer les restes

de rouille d'un pareil anneau en fer dans le bassin droit du 16-e tombeau d'homme parmi les ornements de ceinture en bronze et dans la proximité de l'anneau, nous avons trouvé un bâtonnet en fer **(V. 17.)**. De même, l'anneau et le bâtonnet en fer avaient été mis à jour ensemble des tombeaux 107 et 121 à Üllő et du tombeau 35 à Kiskőrös (Tibor Horváth, Arch. Hung. vol. XIX. XVIII. 19,, 21, 27, 29; XXXVI. 12, 13.). Dans chacun de ces trois cas, outre les objets mentionnés, un briquet, un appareil à battre du feu était présent. On peut supposer que l'anneau et le bâtonnet avaient joué un rôle ensemble dans l'outillage de berger. (L'énumération des anneaux en fer de Szentes-Kaján, Korek o. c. 112).

*

Près du poignet droit du squelette d'homme du 5-e tombeau, une pièce de fer enrouillée **(V. 11.)** au point d'être méconnaissable fut trouvée. Probablement, elle était une **pointe de flèche** à trois barbes ou bien elle s'était produite par l'enrouillement d'une flèche à une autre. L'aile des flèches était trouée. De pareilles pointes de flèches, qu'on nomme en général „sifflantes", sont nombreuses aussi dans les autres sites avars György Biró-Bige: Arch. Ért. 1901. 276; Arch. Hung. vol. XIX. XXXVI. 21, 23. etc.). Elles avaient été trouées pour qu'on pût y placer de la matière incendiaire (Hampel!), ou bien pour produire une voix sifflante qui devait provoquer la terreur (Buschan!) dans les rangs de l'ennemi. (Dezső Csallány, Folia Arch. I—II. 1939. 172.)

*

Sur les bras du squelette de femme de notre 6-e tombeau, il y avait une paire de **bracelets** ouverts, exécutés d'un fil à diamètre quadratique **(III. 1, 2, VI. 9)**. Le bout un peu épaissi de la pièce trouvée sur le bras droit était orné par un rang de points poinçonnés sur les deux côtés tournés vers l'extérieur du fil. Le bracelet en bronze du 150-e tombeau de Gátér est orné de la même manière (Elek Kada, Arch. Ért. 1906. 146.), celui-ci fut retrouvé ensemble avec un ferret de lamières en bronze; mais il y avait dans le 150-e tombeau de Gátér encore une plaque en bronze rectangulaire avec un rond au milieu qui se composait de points et dont le rayon avait 8 mm de longueur." Plus haut, en examinant les garnitures de ceinturon, j'ai rappellé les relations gépides de l'ornement de points poinçonnés (d'après Fettich, Arch. Hung. Vol. XVIII. 63). L'ornementation pareil de notre bracelet est une nouvelle marque de l'intense influence gépide qui se manifeste en nos trouvailles. En même temps, cela raffermit encore la chronologie s'appuyant sur les éléments gépides, que nous avons donnée en nous basant sur le témoignage des garnitures de ceinturon. — Les analogies de Szentes-Kaján de notre bracelet (Korek, o. c. XXIV. 20, 21) en diffèrent autant qu'elles sont ornées par un rang de petits triangles poinçonnés.

*

Des **fusaïoles** furent trouvées dans quatre de nos tombeaux de femme. Toutes les quatre montrent nettement la forme d'un double cône tronqué (cf. Korek, o. c. 117.). Pourtant je ne peux attribuer à cette circonstance une valeur pour la limitation de l'âge, comme M. D. Csallány le fait (Arch. Ért. 1943. 165, 168) dans sa publication des trouvailles de tombeaux du cimetière D de Deszk, en déclarant que le bouton de fuseau en forme de disque, aplati, provient du commencement de l'époque avare (VI—VII-e siècle), tandis que le type de forme en double cône tronqué est postérieur (VIII-e siècle). Je m'en rapporte à ce propos au fait que dans le cimetière de Mezőbánd, où reposent à peu près les premiers morts des Avars pénétrant dans le bassin des Carpathes, toutes les deux sortes de bouton de fuseau se recontrent (István Kovács, Dolgozatok. 1913. 307, 335, 346). Même si nous sup-

posons jue les fusaïoles de double cône tronqué ne furent pas fabriquées par un homme avar, mais par un homme gépide à Mezőbánd, dans notre cimetière, qui montre une influence gépide tellement forte, l'apparition de ce type de fusaïole ne peut servir à déterminer l'âge.

La matière de la fusaïole de notre 9-e tombeau (III. 11) est une pierre calcaire, comme chez un exemplaire de Szentes-Kaján (Korek, o. c. I. 33), mais sur chaque moitié de notre pièce il n'y avait que deux sillon creusés, tandis que celui de Szentes-Kaján est orné par huit cercles incisés. — Notre fusaïole en argile du 15-e tombeau (III. 14) a chacune des faces ornées par deux sillons incisés; l'analogie de Szentes-Kaján en est visible chez M. Korek, o. c. XVII. 41. — Sur la fusaïole en argile de notre 4-e tombeau (IV. 5.), entre deux sillons circulaires, trois lignes parallèles sont incisées en zig-zag; un exemplaire pareil est publié par M. Tibor Horváth (o. c. XXV. 32.) d'Üllő. — Le fragment de fusaïole de notre 6-e tombeau (III. 6.) provient d'un exemplaire au tranchant angulaire, orné de deux cercles incisés.

*

Comme les boutons de fuseau, ainsi les perles ne se recontraient dans notre cimetière que dans les sépultures de femme. Le cou des fillettes enterrées dans les tombeaux 12 et 18 était décoré par de menues perles rondes, d'une couleur jaune soufre; elles étaient faites d'une matière très friable; du 18-e tombeau, nous n'avons pu sauver aucune dans un état de conservation parfaite. — Des perles de forme identique couleur soufre et brique, furent rencontrées aux pieds du squelette féminin du 20-e tombeau; la matière des perles de couleur brique résiste mieux au temps que celle des jaunes. — Les perles trouvées autour du cou et entre les côtes du squelette féminin de notre 6-e tombeau (III. 7, VI. 7) montrent pour la plupart la forme ronde des précédentes; par endroit, deux ou trois perles étaient réunies en une perle jumelle; auprès des pièces jaunes et de couleur brique, des perles bleues, vertes et rouges rendaient le collier de perles plus varié, dans lequel il y avait outre quelques perles de verre plus grandes, en forme de tonneau et même un exemplaire en forme cylindre d'un blanc laiteux (des pièces semblables à la dernière de Kiszombor et de Deszk sont à voir:: Folia Arch. I—II. 143, 11 et Arch. Ért. 1943. XXVII. 3). — Au cou du squelette féminin de notre 9-e tombeau, il y avait un collier composé de perles vertes et bleues en forme de pépins de melon (III. 10).

Le cimetière de Szentes-Kaján offre une analogie abondante à nos types de perle (v. l'énumération de M. Korek, o. c. 118 s.). Une triple perle retrouvée dans dans notre 6-e tombeau (VI. 7) — une analogie yazigue s'en trouve, dans l'ouvrage de M. M. Párducz: Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns. Vol. I. XXII. 27. — mérite une attention particulière, à Szentes-Kaján seulement des doubles perles furent trouvées (Korek. o. c. XXVI. 63, 64, 67, 68, XXXI. 86. Des perles jumelles magnifiques sont visibles dans la publication Gyula László, Arch. Ért. 1941. XLVII. 7. de la 3-e sépulture de Pilismarót.). — La place insolite des perles aux pieds du squelette dans notre 20-e tombeau, est probablement la conséquence du dérangement de la sépulture.

Dans l'apparition des perles vertes en forme de pépins de melon, on ne peut voir le symptôme caractéristique de l'âge avar postérieur (VIII-e siècle), comme M. D. Csallány le croit (Arch. Ért. 1943. 165, 168). Déjà M. Korek (o. c. 119.) démontrait comment à Szentes-Kaján des perles de „l'âge antérieur", ainsi que de „l'âge postérieur" se rencontraient souvent dans le même collier. Et moi j'ajoute que dans le cimetière de Mezőbánd, dans un des sites les plus anciens des peuplades avares entrées dans le bassin des Carpathes, István Kovács (Dolgozatok.

1913. 309, 16) a trouvé des pièces appartenant au type de perles en forme de pépins de melon. (Cf. ce que nous avons dit plus haut de la fusaïole!)

*

Des **boucles d' oreille** furent trouvées dans quatre tombes d' homme (2, 3, 5, 16) et trois tombes de femme (6, 9, 15) et pour la plupart deux à deux (nous avons pu remarquer les restes de rouille de la boucle droite dans le 5-e tombeau et celles de la gauche dans le 16-e tombeau); dans le 3-e, il n y avait qu' une boucle, à droite. — Elles sont toutes des anneaux ouverts, en bronze, exécutés en partie de fil à diamètre rond **(I. 10, 11, IV. 2, III. 9, III. 12, 13, II. 9)**, en partie de fil à diamètre quadratique **(II. 12, III. 4, 5)**. Dans les tombeaux d' homme 2 et 5, c' était la boucle gauche **(I. 11, II. 12)**, dans le 9-e tombeau de femme la boucle droite **(III. 9.)** qui était garnie d' un pendant de perle en verre noir distant d' un quart de l' arc de l' ouverture de l' anneau. Toutes les deux pièces du 6-e tombeau de femme étaient ornées de la même manière: chacune par deux perles en verre noir qui étaient attachées à l' intérieur et à l' extérieur de l' anneau, l' un vis à vis de l' autre **(III. 4, 5)**. — Les perles rondes, en verre, furent perforées et avec le bâtonnet en bronze, qui passait à travers le trou, elles furent fixées à l' anneau en bronze. La partie entre l' anneau et la perle du bâtonnet en bronze était entourée d' une lame de bronze cylindrique qui servait pour ainsi dire de monture à la perle en verre. Les petites globules en bronze, qui jadis avaient orné l' anneau, n' étaient plus visibles dans nos sépulcres que dans la forme d' une rouille de bronze effritée et sans forme. — A Szentes-Kaján, des exemplaires analogues furent trouvés en grand nombre dans des tombeaux d'homme et de femme également (v. L' énumération De M. Korek, o. c. 116—118).

La constatation de M. D. Csallány (Arch. Ért. 1943. 165, 168) qu' au commencement de l' époque avare, les boucles d' oreille en forme de pyramide et de globe exécutées en or ou en argent comprimé sont à la mode et que les anneaux de bronze sont postérieurs; formuée de cette manière, elle est peut-être vraie; mais son autre affirmation que le type de boucle d' oreille en forme d' anneau pendant, en bronze, va constamment de paire avec les ornements de griffon et de vigne, n' est pas sans équivoque. Ce n' est pas seulement dans nos tombeaux 2, 5 et 16 que furent retrouvées de telles boucles ensemble avec une garniture de ceinturon à lames en bronze, mais aussi dans le cimetière de Szentes-Kaján ou (sauf une sépulture sans caractère) elles furent retrouvées exclusivement auprès des squelettes d' homme ayant une garniture de ceinturon dont l'exécution a eu lieu par compression. De plus, notre type de boucle d' oreille se trouve aussi dans le 36-e tombeau d' Előszállás-Öreghegy que M. Fettich (Arch. Hung. Vol. XVIII. 98) date du VI-e ou VII-e siècle. Par conséquent, la chronologie établie à propos des garnitures de ceinturon ne peut être troublée aucunement par l' apparation de la boucle d' oreille en forme d' anneaux de bronze.

*

Quant aux sépultures mêmes et aux **rites funèbres**, nous pouvons faire les remarques suivantes. Il n' y avait aucune tombe qui eût été complètement défaite. La 13-e et la 20-e en étaient en partie dérangées. — La profondeur des tombeaux variaient entre 75 et 190 cm; souvent les sépultures d' enfant n' atteignaient pas même un mètre de profondeur, et c'étaient les tombeaux plus riches en accessoires qui étaient relativement les plus profonds. — Les tombeaux étaient des fosses rectangulaires, aux côtés verticaux, au fond horizontal, creusés aussi grands que les corps puissent entrer. — Hommes et femmes gisaient mêlés. Trois des cinq squelettes d' enfant (1, 8, 21) furent retrouvés

au bord sud-oriental du terrain découvert et un quatrième (10.) non loin de ceux-ci. — Outre les cinq enfants, neuf hommes et (les jeunes filles adolescentes y comprises) sept femmes reposaient dans les tombeaux ouverts.

Nous avons observé l'orientation de vingt squelettes. Douze de ceux-ci avaient été couchés de manière qu'ils avaient la tête dans la direction de nord-ouest, les pieds vers sud-est, et sept en avaient la tête dans la direction de nord, les pieds vers sud. Toutes les deux sortes d'orientation étaient à voir chez les tombeaux d'homme, de femme et d'enfant également. Le squelette d'homme à ceinturon à armes du 2-e tombeau était enterré d'une manière précisément opposée aux autres la tête dans la direction de sud-est, les pieds vers nord-ouest.

Nulle part, nous n'avons trouvé les fibres de bois d'un cercueil ou les restes d'autres matières (cuir, nattes de jonc) servant à envelopper le corps. Seuls les crampons en fer retrouvés derrière la tête du squelette du 5-e et du 19-e tombeau d'homme témoignaient que parfois le cercueil étaient en usage chez ceux qui enterraient leurs morts à cet endroit.

En général, les squelettes reposaient mis sur le dos, les jambes tendues, les bras aussi allongés auprès du corps. Ce ne sont que le squelette du 3-e tombeau d'homme et celui du 1-e tombeau de femme qui ont le bras droit replié, ainsi que le crâne avait reposé sur le dessus de la main. — La tête des squelettes d'homme des tombeaux 3, 13, 16 et 19 était un peu tournée à droite, comme si elle reposait sur la joue droite; le même phénomène se présentait dans les tombeaux de femme 9 et 15, et le 7-e tombeau d'homme, seulement en sens inverse. Le squelette du 6-e tombeau de femme reposait entièrement tourné un peu à gauche. (Cf. la superstition de Hódmezővásárhely selon laquelle le mari jeune doit se coucher pour la première fois au côté gauche de la femme, pour qu'elle ait un fils: Gyula László: La vie du peuple hongrois aux temps de la conquête du pays. 216, en langue hongroise.)

Chez les squelettes du 5-e et 11-e tombeau d'homme et du 6-e et 20-e tombeau de femme, nous avons trouvé aux environs des jambes des os de volaille (de poule?). Dans la 2-e sépulture d'homme, les restes des os de chien et de mouton furent trouvées, et dans la 13-e sépulture d'homme c'étaient probablement des os de boeuf. Les os d'animaux trouvés dans le 13-e tombeau d'homme et les débris de crâne d'un animal domestique plus grand (d'un cheval ou d'un boeuf) retrouvés au-dessus des jambes du squelette du 20-e tombeau de femme peuvent provenir aussi de ceux qui ont dérangé les tombeaux. — Les os d'animaux parvenus dans la terre avec le cadavre même gardent certainement le souvenir des repas de funérailles pris sur la tombe, ainsi que les restes de cendre que nous avons trouvées dans le 2-e tombeau d'homme et le 6-e tombeau de femme auprès des pieds, et dans le 16-e tombeau d'homme aux environs de la mâchoire inférieure et des côtes. Il y avait du charbon de bois aussi dans le 5-e tombeau d'homme (3.5) et le petit pot dans les tombeaux de femme (4) dans la proximité des pieds. De la viande rôtie sur la tombe et de la boisson accompagnaient le défunt dans l'autre monde: les traces de cet acte de rôtissage sont les os d'animaux et le charbon de bois, celles de la boisson les pots.

Les moments essentiels des rites funèbres observés dans notre cimetière sont à retrouver à Szentes-Kaján (Korek, o.c. 91. ss.), mais dans d'autres cimetières avars aussi (Les restes de cendres trouvées dans les plus anciens tombeaux à niche des temps avars sont mis en rapport par M. D. Csallány, Folia Arch. I—II. 161. à l'usage de la cinération du tombeau.)

Quant à l'orientation de nos tombeaux, je m'en réfée aux exemples pris au

hasard: à Szentes-Kaján il y avait dans 137 tombeaux une orientation nord-ouest —sud-est (la plupart des squelettes reposaient couchés dans la direction ouest-est). Dans les cimetières d'Üllő, de Kiskőrös (Arch. Hung. Vol. XIX.) et de Batida (Dolgozatok. 1937. 99.), tous les tombeaux—sauf peu d'exceptions—sont orientés d'une manière identique aux nôtres. De direction nord-sud est le tombeaux de Szeged Csengele de la première moitié du VII-e siècle et le tombeau à niche de Csóka (Folia Arch. I—II. 159, 161.).

*

De la **flore de l'époque avare** de la Grande Plaine Hongroise, les recherches de M. Pál Greguss donnent quelques renseignements selon lesquelles les restes du charbon de bois de notre 5-e tombeau proviennent de l'incinération du bois de frêne (fraxinus).

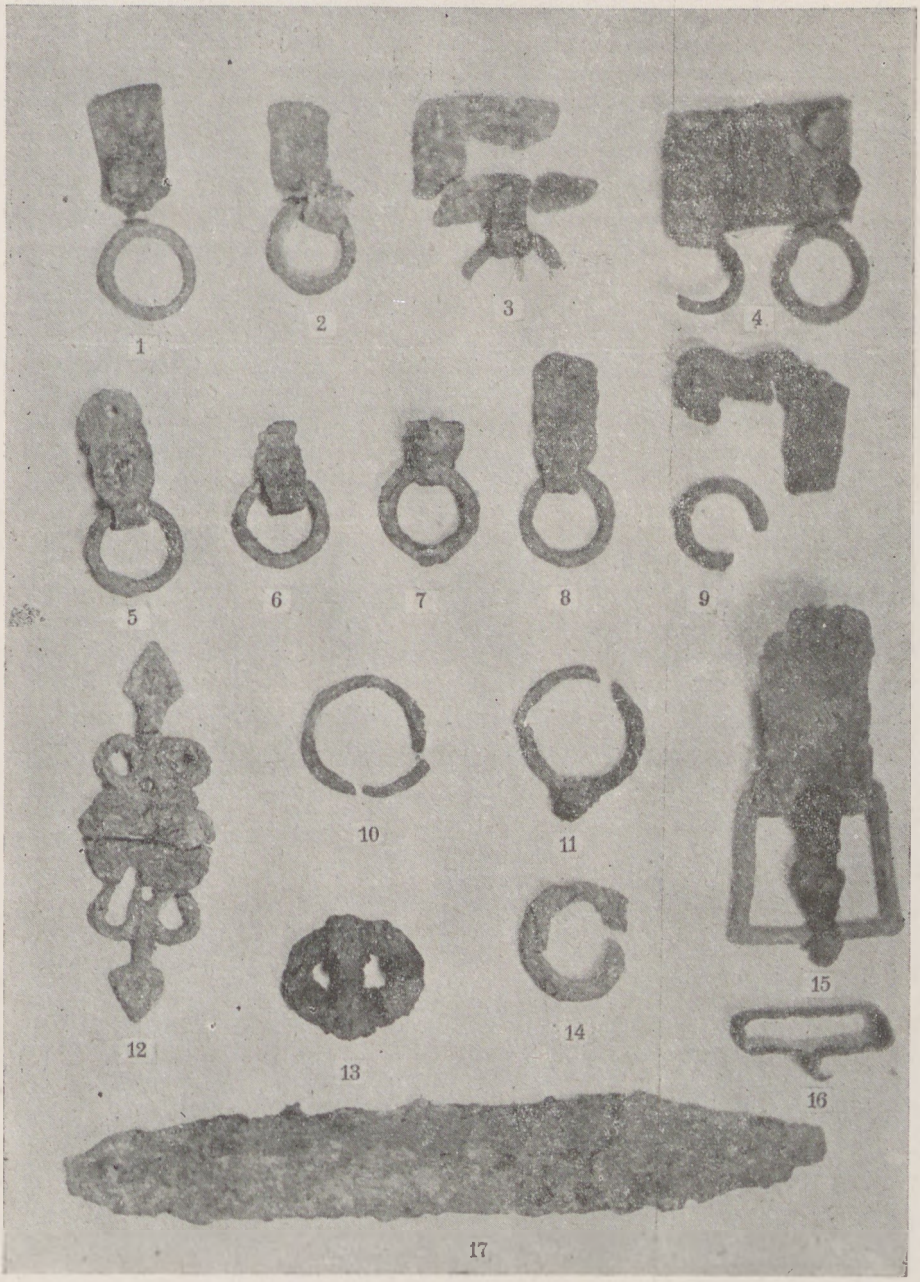
ADDENDA.

Au mois d'avril de l'année 1948, encore deux sépultures furent ouvertes. Le matériel archéologique y trouvé est visible sur la „Planche à l'addenda. Dans la 22-e sépulture, nous avons trouvé deux anneaux en fer **(5)** et dans leur centre les fragments émiettés d'un troisième, y collés par la rouillure: la petite chaînette consistant de trois mailles pouvait servir à suspendre le couteau. (Quant aux façons de suspendre le couteau, qui étaient en usage chez les Avars, cf. Gyula László. Arch. Ért. 1941. 194.; une chaînette analogue à la nôtre s'est retrouvée encore dans le 25-e tombeau de Jutas, Rhé-Fettich: Jutas und Oskü. 15.). Sur et sous le squelette du 23-e tombeau d'-homme, beaucoup d'os d'animaux (de boeuf, de mouton et de chien) et les restes de coquilles d'oeuf furent trouvés.

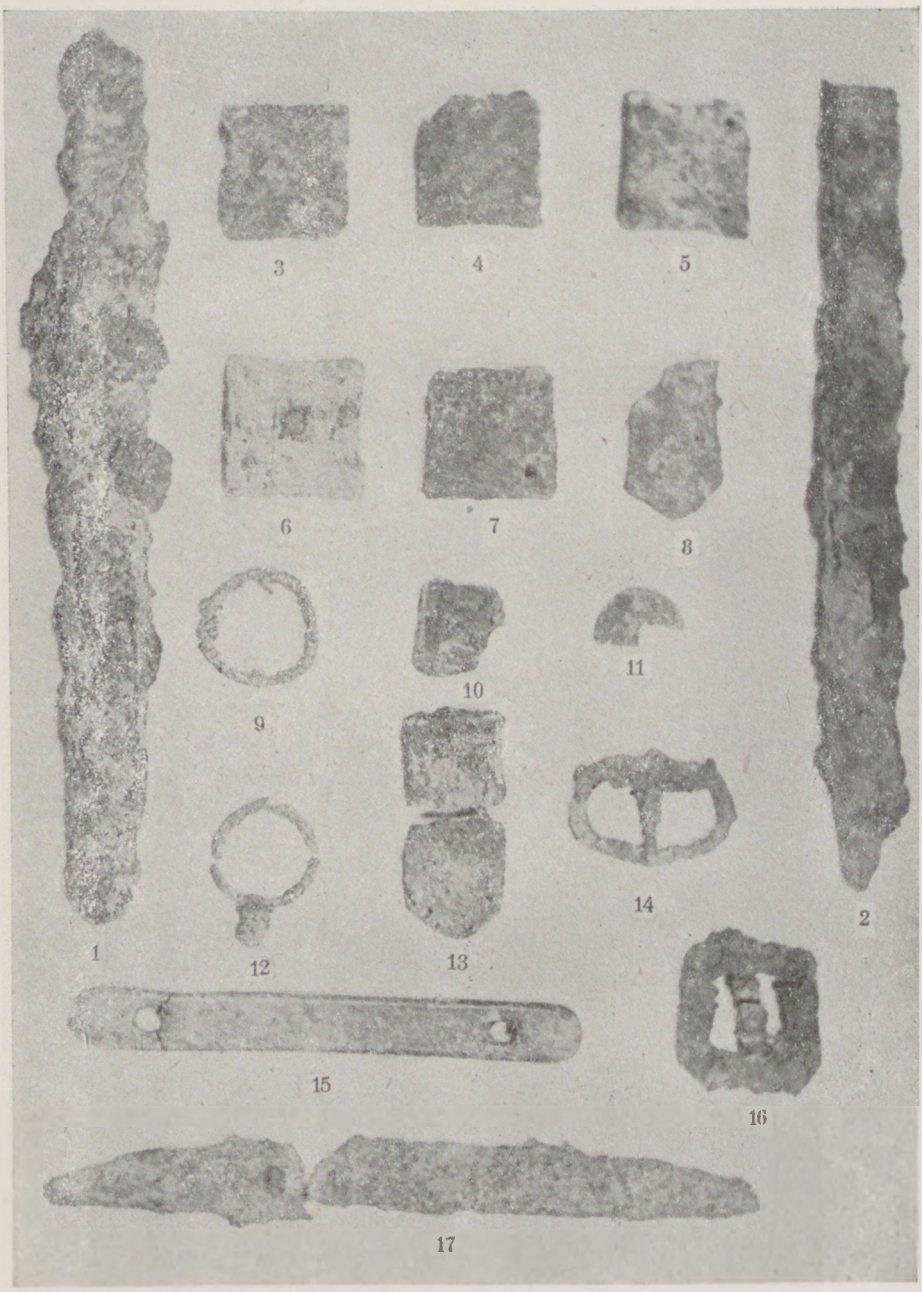
MUTATÓ SÍROK SZERINT.
INDEX SELON LES SÉPULTURES

Sir Sépulture	Muzeumi leltári szám Cote d'inventaire du Musée	Ábra beszámolónkban Figure dans notre compte-rendu
2. ♂	117, 118	I 10, 11
	119, 120	I 1, 2
	121—124	I 5—8
	125	I 3
	126	I 15
	127	V 15
	128	I 3
	129	—
	130	I 17
	131	I 14
	132	I 9
	133	I 4
	134	V 13
	135	I 16
	136	I 12 = VI 6
3. ♂	137	IV 3
	138, 139	IV 1, 2
	140	V 7
	141	IV 4
	142	VI 1
4. ♀	143	IV 5
	144	VI 3
5. ♂	145	II 17
	146	II 16
	147	II 14
	148	II 13
	149	II 10
	150	II 11 + V 9 = VI 5
	151	V 4
	152	II 12
	153	V 11
	154	VI 2
6. ♀	155—157	III 4—6
	158	III 1 = VI 9
	159	III 2
	160	III 8
	161	III 3
	162	III 7, VI 7
7. ♂	163, 164	IV 6, 7
	165	V 10
	166	V 5
	167	IV 8

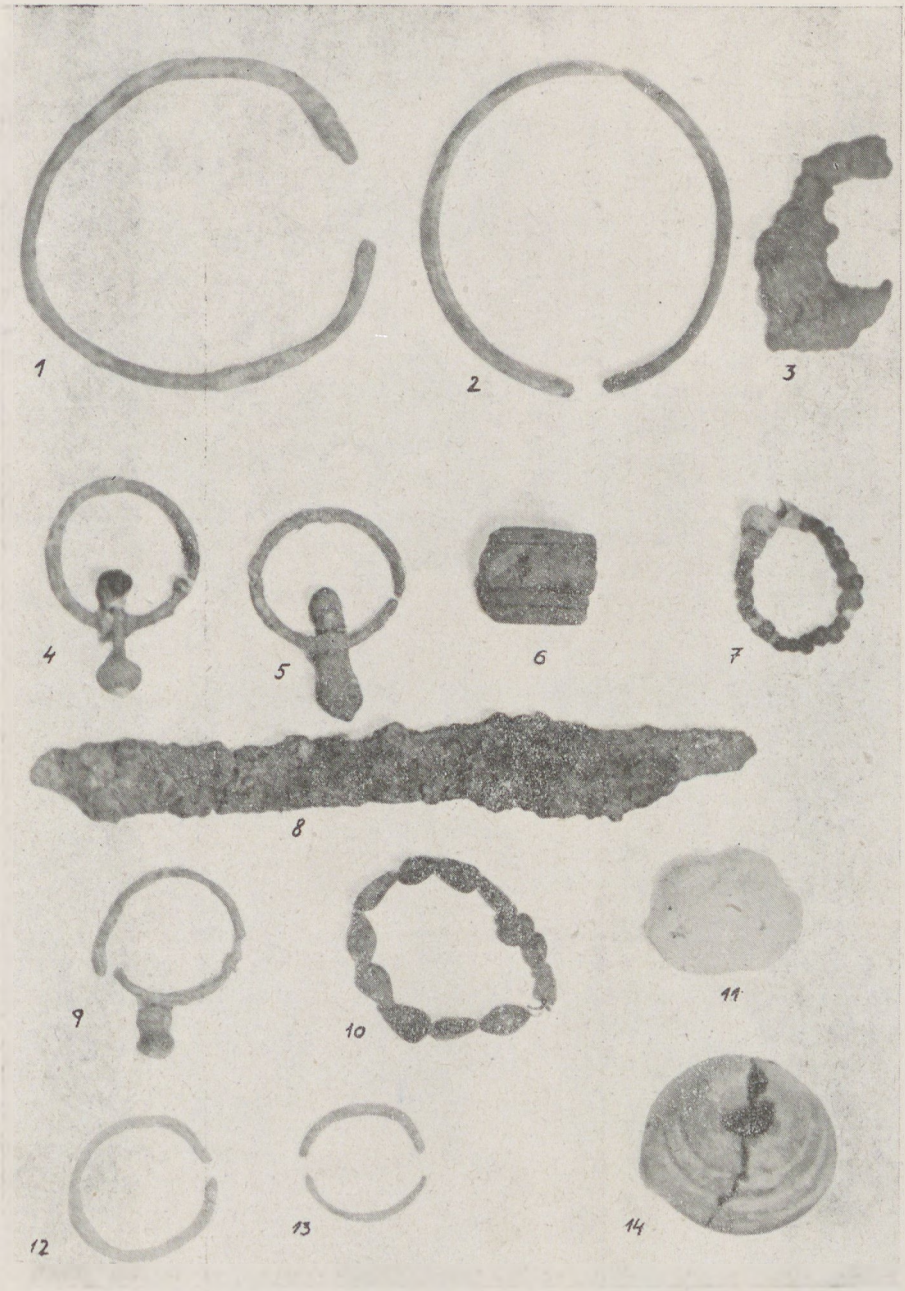
Sir Sépulture	Muzeumi leltári szám Cote d'inventaire du Musée	Ábra beszámolónkban Figure dans notre compte-rendu
9. ♀	168	III 9
	169	—
	170	III 11
	171	III 10
11. ♂	172	IV 11
	173	IV 10
	174	V 16
12. ♀	175	IV 9
	176	—
13. ♂	177	IV 13
	178	V 2
	179	IV 12
14. ♂	180	II 2
	181	V 3
	182	II 15
15. ♀	183	III 14
	184	III 12
	185	III 13
16. ♂	186	V 18
	187	II 8
	188	V 19
	189—191	II 3—5
	192	II 7
	193	II 6 = VI 4a = = VI 4b + 4c
	194	V 14
	195	II 1
	196	V 17
	197	II 9
19. ♂	198	IV 14
	199	V 6
	200	V 1
20. ♀ ♱	201	V 12
	202	V 8
	203	—

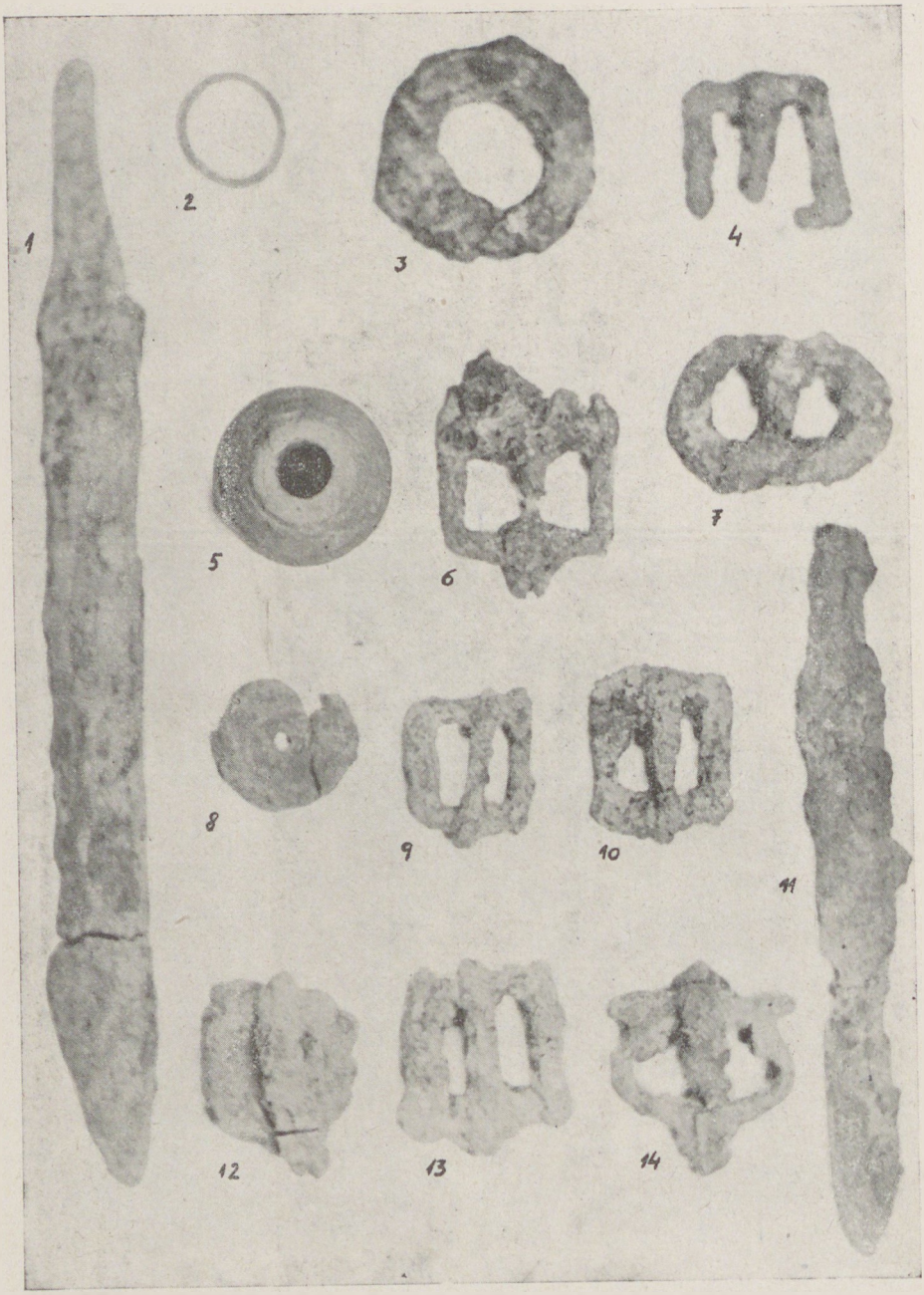
1—17: sépulture 2. sir.

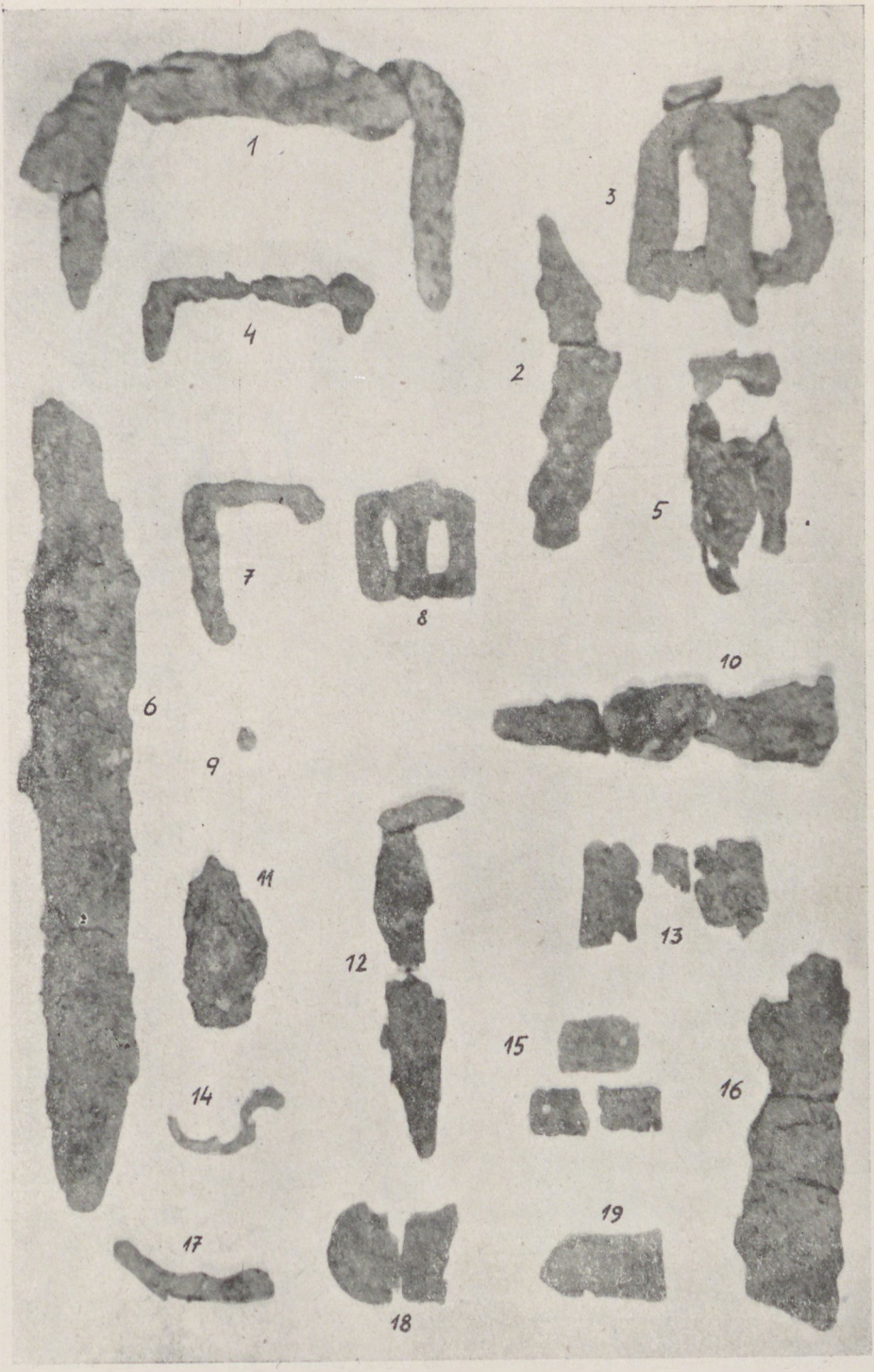
1, 3—9: sépulture 16. sir. — 2, 15: sépulture 14. sir. — 10—14, 16, 17: sépulture 5. sir.

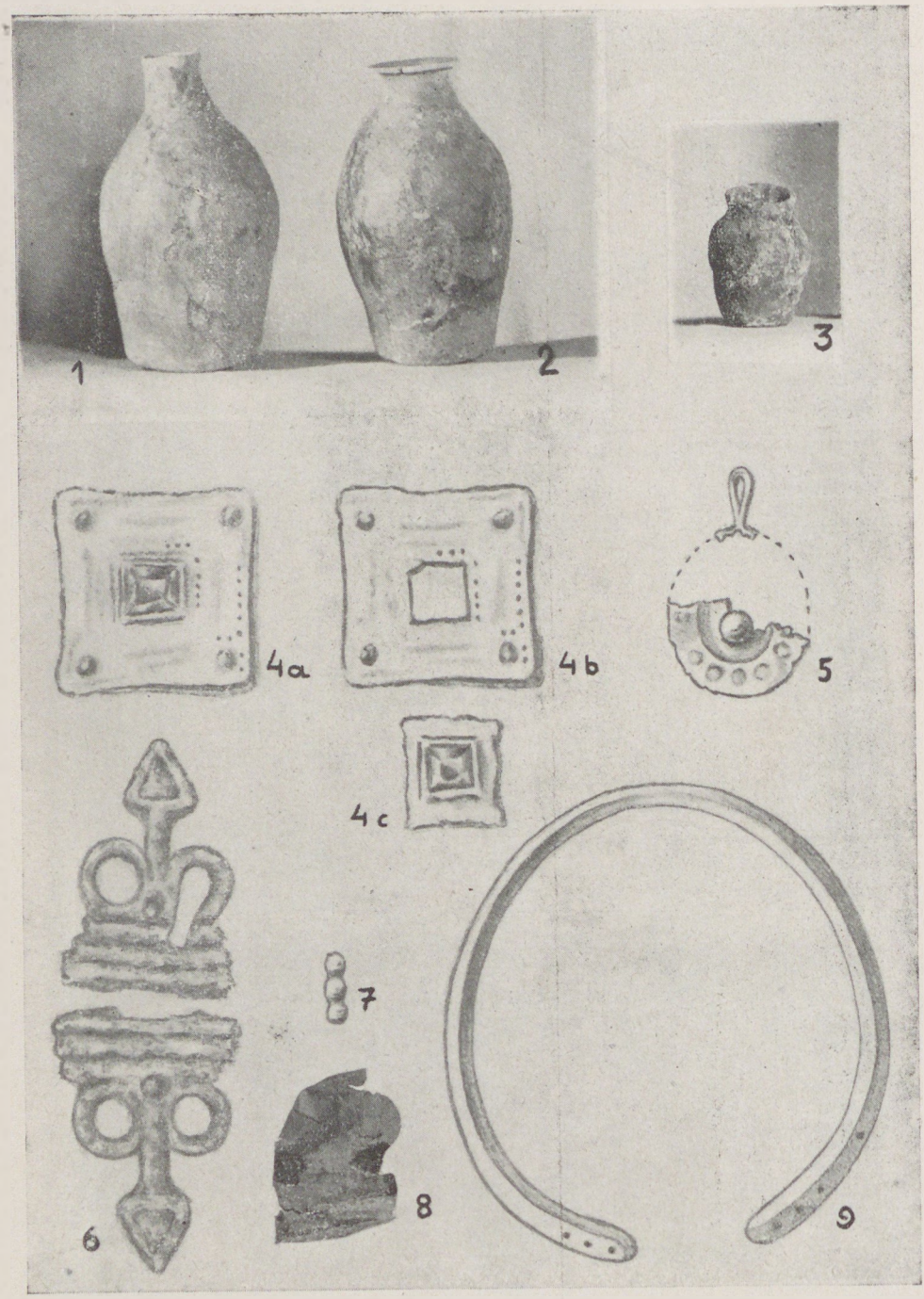
1—8: sépulture 6. sir. — 9—11: sépulture 9. sir. — 12—14: sépulture 13. sir.

1—4: sépulture 3. sir. — 5: sépulture 4. sir. — 6—8: sépulture 7. sir. — 9: sépulture 12. sir. — 10, 11: sépulture 11. sir. — 12, 13: sépulture 13. sir. — 14: sépulture 19. sir.

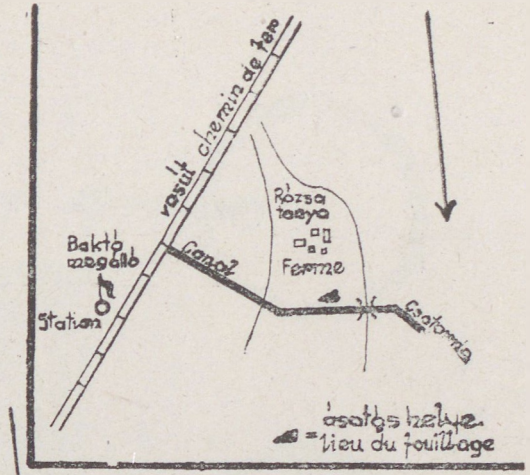
1, 6: sépulture 19. sir. — 2: sépulture 13. sir. — 3: sépulture 14. sir. — 4, 9, 11: sépulture 5. sir. — 5, 10: sépulture 7. sir. — 7: sépulture 3. sir. — 8, 12: sépulture 20. sir. — 13, 15: sépulture 2. sir. — 14, 17—19: sépulture 16 .sir. — 16: sépulture 11. sir.

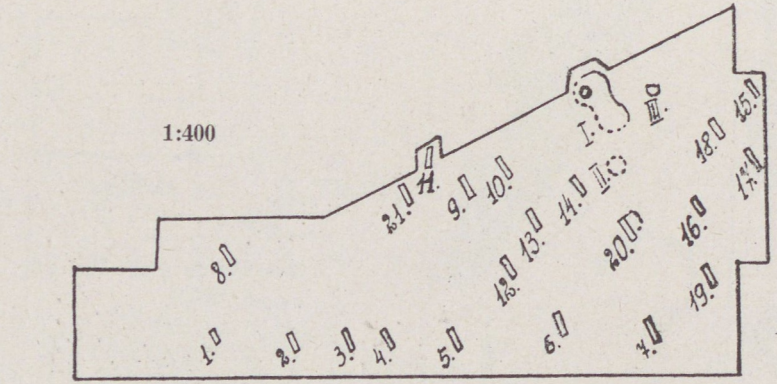
1: sépulture 3. sir. — 2, 5: sépulture 5. sir. — 3: sépulture 4. sir. — 4a, b, c: sépulture 16. sir. — 6: sépulture 2. sir. — 7, 9: sépulture 6. sir. — 8: trouvaille sporadique, szórványlelet.

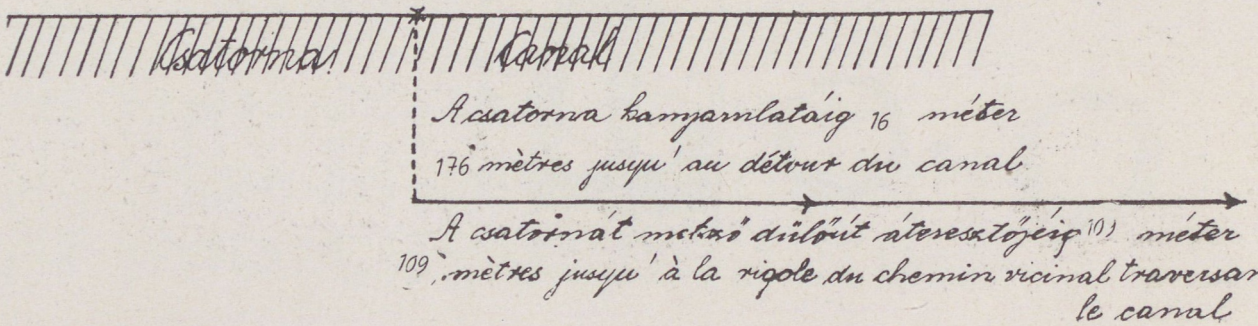
LELŐHELY-TÉRKÉP

CARTE DU LIEU DE TROUVAILLE

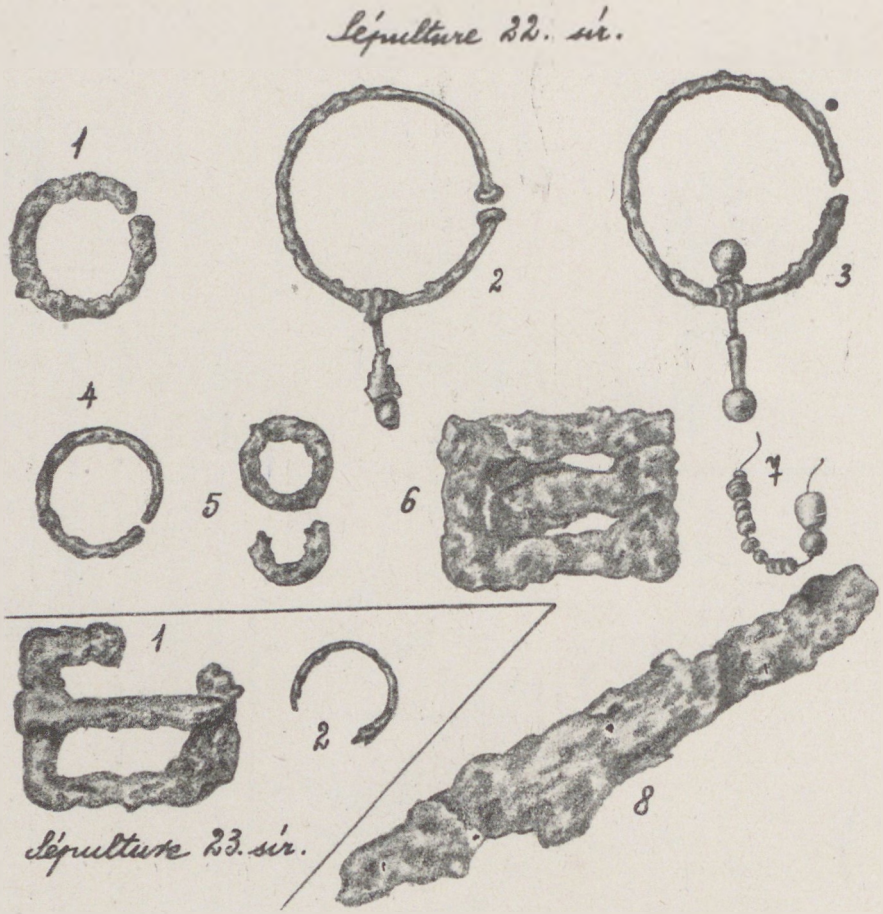

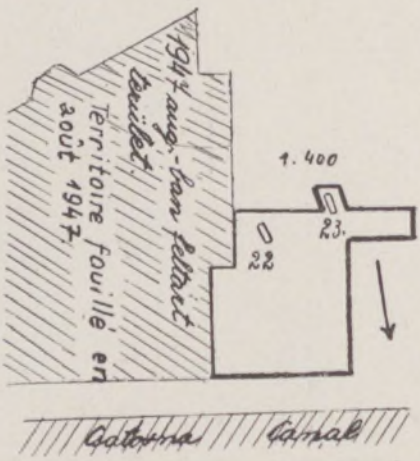
1:400

„PÓTLÁS"-HOZ ÁBRÁK
PLANCHE A L'ADDENDA
(22. 1—7, 23. 1—2: cca. $^5/_6$. — 22 8: cca. $^3/_5$.)

Carte du terrain fouillé en avril 1948.
Az 1948. áprilisban feltárt terület térképe.

Szőreg neve*

I.

Szőreg névfejtését először *Borovszky* kísérli meg *(BorCsa: II. 443. BorTor: 334.)*. Szerinte a község neve „a kölest jelentő ószláv *sirek* szóban találja megfejtését". Megerősíteni látszik ezt a véleményt, hogy mind a honfoglalás idejében, *(Ligeti Lajos: A magyarság őstörténete. Bp. 1943. kötetben: Deér József: A honfoglaló magyarság, 127. l.)*, mind a mult században *(Fényes Állapot: IV. 377.)* termeltek kölest ezen a vidéken. Ugyancsak ilyen hajdani *sirek* alakot látszik bizonyítani az a tény, hogy 1723—25-ös évek körüli német térképeken a község neve így fordul elő. *(Lipszky János: Repertorium locorum objectorumque Hungariae etc. Budae, 1808. 657. l. és Torontaliensis V. tabula, X. 38. quadratum. Eperjessy Kálmán: A bécsi hadilevéltár magyarvonatkozású térképeinek jegyzéke. Szeged, 1929. 9. l. 93. sz. Kriegsarchiv B. IX. a. 577.)* A kübekházi német lakosság ma is következetesen *sirek*-nek ejti Szőreget *(Juhász Kübek: 12. l. 20. jegyz.)* Ismeretes e név *Sirick* változata is. *(Szentkláray: 27. l.)*

A helyi népetimológia részben minden további magyarázat nélkül a *szőr* szóból (vö. e szó eredetére *Bárczi: Szófejtő Szótár, 295.)*, részben egy állítólagos *Szőreg* nevű ember nevéből, részben pedig a *sőreg* („accipenser") nevű hal nevéből (vö. e név eredetére: *SzófF. 274. Gombocz: Ö. M. I: 114. II:86. és MNy. XIII:188. Beke: Nyr. 61:123. N. Sebestyén Irén: NyK. XLIX:43.)* származtatja községe nevét. Ez utóbbi halfajta errefelé, a Kőrös alsó folyásán és a Tiszán Tokajig igen gyakori volt. *(Herman Ottó: A magyar halászat könyve. Bp. 1887. II. k. 752—753, 763. P. Szalai Miksa: A Tisza halai. Bartucz Évkönyv, I:295. 300—301. ll.)*

A honfoglaláskori helységnevekkel kapcsolatban *Melich* említi Szőreget a X—XII. századbeli magyar eredetű helynevek között *(A honfoglaláskori Magyarország. 194. l.)*, annak bizonyítására, hogy „a Marosközön a X—XI. században a magyarnyelvű lakosság a másnyelvű lakossághoz viszonyítva számbeli túlsúlyban volt." *(I. h.)* Nem foglalkozik közvetlenül Szőreg névfejtésével, hanem csak a szerintem hasonló eredetű *Szörény* helységnév etimológiáját nyujtja.

A nyelvtörténeti adatokból visszakövetkeztet egy ómagy. **Szeverin(ü)*, vagy **Szeverën(ü)* alakra *(i. m. 212.)*, és ennek eredetéről kimutatja, hogy nem származhat sem az oláh, sem az orosz, sem a horvát, sem az egyházi latin hasonló hangzású alakjaiból, hanem csakis a bol-

---

* Részlet a szerzőnek *„Szőreg temesközi község nyelvjárásának hangtana"* című *(Szeged, 1947)* kéziratos doktori értekezéséből *(34—102. ll.)*.

gár-török *səvər* („murmeltier", „mormota") állat-, később (vö: *Pais: MNy. XVIII:30.)* személynévből.

A legnyomósabb ellenérvet, az egyházi latinból való származtatást (Severinus > Szever > Szér > Sző́r; vö: Jacobus > Ják, Martinus > Martos, Valentinus > Vel stb.) így cáfolja meg: „A magy. *Szeverin~ *Szeverën szn.-nek az egyházi latin *Severinus*ból való származása azért valószínűtlen, mert egyetlen *Szörény* nevű helyünket sem hívják latin emlékeink *Sanctus Severinusnak*, sem magyarul *Szent Szörény*nek, márpedig kellene lenni ilyen adatainknak, ha a magy. *Szeverin~Szeverën szn. és a belőle keletkezett *Szörény* hn. végeredményben az egyh. lat. *Severinus*ra menne vissza. Fontos dolog, hogy latin okleveleink írói a magyar *Szeverën* > *Szörény* személy- és helynevet sohasem azonosították az egyh. lat. *Severinus*sal, aminek bizonyítéka, hogy mindég az *sz* értékű magy. *z*-vel (vö: Zeueren, Zeuren stb.) és sohasem a lat. *s*-szel (tehát nem Seweren, Seuren) írták. Ez a körülmény azt bizonyítja, hogy a nevet nem tartották latinnak." *(215. l.) Melich* szerint egyébként „Szent Severinus tisztelete a keleti egyházban ismeretlen." *(u. o.)*

*Melich*nek a Szörény név bolgár-török eredetéről vallott föl fogását turkológiai szempontból adatokkal igazolta *Rásonyi Nagy László* (MNy. *XXVIII:308.)*

Melich szerint tehát a bolgár-török *Sever* szn. átkerült a magyarba *(217. l.)*, és ebből „az ómagy. *Szever* szn.-ből *-csa* kicsinyítőképzővel alkotott szn-nek emléke a háromszékmegyei *Szörcse* falu neve, míg az *-n~-m* képzővel alakult *Szeverin~Szeveren~*Szeverim emlékét a Szörény~Szörénd nevű helyek őrzik." *(218. l.)* A kicsinyítőképző nélküli alakra is van példa: *Szér* nevű község *(Virágh Rózsa: Magyar helynevek eredete. Szeged, 1931. 80. l.).*

Moór Elemér a gyakori *Zverin* helynevet a szláv *zverj* („wild, fera") szóból *(l. Miklosich: Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Heidelberg, 1927. 344. Vö: Miklosich: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien. 1886. 404 l.)* származtatja *(Ungarische Jahrbücher, VIII:384. l. jegyzet.)*

Pais Dezső Sző́reg nevét a következőkép magyarázza: „Hangtörténeti alapon — írja *(MNy. XXVI:357.)* — visszavezethető *Szevreg*en át *Szeveregre* vagy *Szeverekre*; ezekben pedig a török *Sever:* magyar *Szever* személynév *-g* vagy *-k* kicsinyítőképzős származékát láthatjuk." *Szever,* mondja *Melich (216. l.)* nyomán Pais *(i. h.)*, egy bolgár kagán neve, *Glad* vezérnek testvére vagy fia lehetett, aki követte Gládot az aldunai részekről a Tisza—Maros vidékére is. *(Pais: i. m. 356.)*

II.

Borovszky föltevése bizonyíthatatlan. Ellene szól, hogy a nyelvtörténeti adatok nem tudnak sehol *sirek* alakról, hanem Sző́reget következetesen *Zevreg*nek, *Zeurug*nek írják. Legfeljebb *Kemenes Pál (Melich János)* egyik közlése ejthetne gondolkodóba: az 1742-es Zágrábban megjelent *Jambressich*-féle lexikon a „köleshez hasonló fekete gabona" jelentésben a *Szirek, Szörek* alakot használja. *Melich* szerint ez a „kölest" („mohrenhirse") jelentő horvát szó átvétele. *(MNy. XI:322.)*

A német térképezők nyelvi tévedése és hazai német nyelvrokonai-

nak tőlük átvett szóhasználata nem nyelvtörténeti bizonyíték. A népetimológia megfejtés-próbálkozásai a képzelet szüleményei: semmi történeti, vagy egyéb alapjuk nincs. A *sőreg* nyelvtörténeti adatai ugyan nagyon hasonlítanak Szőregre: Besztercei szój. *seureg*, 1520—30: *sewreg* stb. *(Gombocz. MNy. XIII:185—189. ll. addigi irodalmát l. u. o.)*, de ekkor is magyarázatlan marad a bolgár-török *s* magyar s *(=sz)* változás kérdése *(vö: Gombocz: Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischer Sprache. MSFOu. XXX. Helsinki, 1912. 113—127. Gombocz: Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Bp. 1908. MNyt. T. kiadv. 7. sz. 74—83. ll. A sőreg Bárczi szerint a csuvas ševrekä „hegyes" szóból is származtatható. SzófF: 274.)*, és a következetesen kétféle *(MNy. XIII:185 és BorCsa:II. 443.)* írásbeli jelölés. Szőregről ugyanis egyetlen kivétellel, nincs *s*-sel, sőregről pedig egyáltalán nincs *z*-vel kezdődő adatunk.

Moór Elemér sem magyarázza meg alaposabban és kielégítően a fejlődést, sőt — szóbeli közléséből tudom — ma már nem is vallja idézett névfejtését.

III.

Az eddigi kutatás szerint tehát *Melich* és *Pais* magyarázata derít het fényt Szőreg nevére.

Melich szerint „a legrégibb magyar *Szeverin(ü)∼*Szeveren(ü)-ből a magyarban egyrészt Szeürin∼Szeürim, majd Ceürin∼Szeürën>Szeürén>Szőrény, másrészt pedig Szêrën>Szérén fejlődött." *(Melich: 212. l.)* Ez utóbbi fejlődéshez hasonló folyamat ment végbe például a *Tehetën >Tétény, Erdeuelü≧Erdély, Teteutlen>Tetétlen hn.-ekben. *(I. m. 219. l.)* A *Szérén* alak azonban nemcsak a *Szêrën>Széren>Szérén* változással fejlődhetett, hanem a *Szeürén*-ből is, mint a mai magyar *nőstény, őriz, szőr* szavak a R. *nesteen, heeryz, szér* alakokból. (Melich: i. m. 220.)

A régibb *Szőrény*ből a mai *Szörény* elhasonulással keletkezett. *(Melich: 212. l. vö. ÓklSz. örém, 726—727-hasábokon.)*

Szörény írásbeli képe a nyelvtörténeti adatokban így alakult:

1233:Scevrin, 1233:Zewrin, 1237:Cheurin, Ceurin, 1270:Zewren, Zeurinum, XVI. szd: Zewriniensi, Zeureniensi, Zereniensi, XVII. szd: Zöreny, XVIII. szd.-tól fogva: Szörény (Melich: 211.).

Nagy a hasonlóság *Szőreg* nyelvtörténeti adataival:

1239:Zeurug, 1247:Zewrug, 1333:Hewreg (a H nyilván téves a Z helyett), 1350 körül: Zewreg, 1411: Zevregh, 1490, 1510: Naghzewreg, 1511: Zewreg, 1536: Zeürek, 1553: Naghsewregh, 1561: Utraque Zewregh, 1647: Szőreg, 1695: Syrregh, 1700: Sőregh, 1701: Szeörögh, 1719: Szüreg, 1723: Sirick, 1911: Szőregh (BorCsa: II. 443.)

E nyelvtörténeti fölsorolásból látszik a nagyjából következetes írásmód. Ezek. valamint a *Melich* nyomán haladó *Pais*-féle magyarázat szerint tehát Szőreg neve a bolgár-török sovor (mormota) szóból származik, a *Szőr, Szörcse* és *Szörény* hn.-ekhez hasonlóan. *(Melich: 218. l.)*

IV.

Nem bizonyos azonban, hogy a *sever* föltétlenül bolgár-török eredetű. Igaz, hogy a IX. sz. folyamán, kb. 824-től a X. századon át a hon-

foglalásig ezen a tájon bolgár-török nyelvű néptöredékek laktak *(Melich: 15—17. Magy. Tört. I. 97. Kniezsa: 435. Gombocz, MNy. XVII:16.)*, de az itt élő szlávok hatásával is kell számolnunk. *Melich* tévedett, amikor azt állította, hogy *Sever* nevezetű embereket a szlávok közt nem találunk *(i. m. 216.)*. Tapasztalatból tudom, hogy mai szerb nemzetiségeink között is ismert ez a név.

Az eredetétől függetlenül azonban a név a *Melich*-féle magyarázat szerint fejlődhetett.

Nem föltétlenül kell azonban elfogadnunk *Paisnak* a *Szever*>Szevereg (Szeverek) > Szevreg>Szeüreg>Szőreg elképzelését sem *(MNy. XXVI:357.)*, hanem egészen jól elképzelhető és föltehető az is, hogy az *ev>eü> ő fejlődés előbb ment végbe (Szever≧Szeüer > Szőr)*, s csak azután járult hozzá a *-g* kicsinyítőképző *(NyH[1]:92.)*. Erre enged következtetni a többi, más-képzős *(Szörcse, Szörény)*, vagy kivált képző nélküli *(Szér, Szőr, Szőrmező)* hn. mellett a hangtörténet is. A *-g* képzős alakra első adatunk 1239-ből való *(Zeurug, Wenzel:* VII. 76.). Minthogy az *eü>ő* monoftongizálódás már a XII. sz. vége felé megindul *(Melich, MNy. XIII:2.)*, a *Zeurug*-alak tehát *Szeürügnek*, esetleg *Szőrögnek* is olvasható. *(Vö: Kniezsa, MNy. XXIV:259. Szinnyei, MNy. XIII:67. NyK. XLIII:121.)* Előbbi adatunk nem lévén, nincs semmi okunk föltenni, hogy a *-g* még a *Szever* alakhoz járult. Az *ev* és *ev* jelölés még századokon át megmaradt az *ő* jelölésére is *(MNy. XIII:2. XXIV:260.)*, s így nem korhatározó írásmód. *(Szinnyei, MNy. XII:254.)*

Végeredményben tehát *Szőreg* nevének fejlődése — Szörényhez hasonlóan *(Melich:212. l.)* — így történhetett: bolgár-török vagy szláv *sәvәr, sever* ómagy. *Szever*>Szeüer≧Szeür>Szőr. Ehhez a *Szeür* alakhoz, esetleg még később a *Szőr* alakhoz kapcsolódott a *-g* kicsinyítőképző, s így lett *Szeür(ü)g>Szőrög>Szőreg* (ezek írásbeli képe: *Zeurug, Zevreg)*, amikor az ómagyar kor vége felé a kettős magánhangzók monoftongizálódtak. *(Gombocz Hangt. 83—84.)*

V.

Szőreg neve tehát pontosan beleillik a *Melich* által megfejtett hasonló alakú helynevek csoportjába: a *Szér* alak a Szőregnél egy fejlődési fokkal korábban és képző nélkül, a *Szőr* és *Szőrmező* a Szőreggel azonos fejlődéssel, képző nélkül. *Szörcse* rövidüléssel és *-cse* képzővel *(NyH[1]:98.)*, *Szörény* hátraható elhasonulással *(>Szőrény)* és *-n, -ny* képzővel *(NyH[1]:95.)*, *Szőreg* neve pedig a fentiekhez hasonlatos módon, de rövidülés nélkül, *-g* kicsinyítőképzővel és előreható elhasonulással *(>Szőrög)* keletkezett.

Péter László

Jegyzet. Pusztán a Szőreg nevére vonatkozó irodalom teljessége, valamint az érdekesség kedvéért idézem legalább jegyzetben dölibábos szegedi nyelvészünknek, *Szabó Mihály* „tanítóképezdei igazgató" szófejtését. *„A szegedi nyelvjárás története" (Szeged, 1898)* sokatígérő című füzetkéjében több lapon át *(32—41 ll.)* foglalkozik a *Szőreg* szó „mai és eredeti jelentésével." Az *ösz* — tudnivaló! — étkezést jelent a szögedi nyelvjárásban, ahol az ember *öszik*: e „gyök" fordítottja, a *sző* — természetesen! — ugyanezt jelenti,

elsősorban *„étet adó növényt"*, amelyből e mellett *sző*-nek is. *(33. l.)* A föld is csupasz testét a növényekből *szövi* be. A *reg* annyi, mint *rög*. Szőreg tehát: „A föld szövi a reges, rögös, göröngyös felületébe vetett magvakból termő növényekből az ő kopaszságát, meztelenségét betakaró zöld felöltőt, ruhát, szövetet, szöveget." *(34. l.)* A *reg*-nek másik jelentése: *ég*, például a *reggel* szóban *(35.)* A szegediek reggel Szőreg felé néznek és így szólnak: „De pir[illegible] a szőregi égalja!" *(36.)* „Midőn a honfoglaló magyarok egyik törzse — fejti meg Horvát Istvánra emlékeztető gazdag képzelettel *Szőreg* eredetét Szabó Mihály *(38.)* — az Alföldön a Tisza és a Maros folyók szegénél-zugánál megtelepülvén, a tőle keletfelé eső földrészt a felette elterülő égalj színéről nevezé el e szóval: *szőreg*, mely ős szittya szó bizonyára ismeretes vala előtte ily jelentésben: *napkeleti égtáj*, melynek manapság már ez a neve: napkelet felé eső vidék, földrész. Megismertetvén a Szőreg szóban szereplő két gyökszó eredeti jelentéseit, ezekből már megállapítható az egész szónak ily eredeti jelentése: Az ember *(sző)* a föld és ég *(reg)* termése, szövése vagy érthetőbben: az egész szónak ily eredeti jelentése: Az ember *(sző)* a föld és ég *(reg)* termése, szövése vagy érthetőbben: az ember a föld és ég szülöttje, fia."

Irodalom. A cikkben rövidítve jelzett művek az előfordulás sorrendjében a következők:

Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig, I—II. Bp. 1896—7.

Borovszky Samu: Torontál vármegye (Magyarország városai és vármegyéi) (Bp. é. n.) (1911).

Fényes Elek: Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 2. kiad. Pest, 1841—43. I—IV.

Juhász Kálmán: A százéves Kübekháza, Szeged, 1944. (Csanádvm. Kt. 39.)

Szentkláray Jenő: Száz év Délmagyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig) I. Temesvár, 1879.

Hóman—Szekfű: Magyar Történet, 2. kiad. I—V. Bp. 1939.

Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Bp. 1938. (Klny. a Szent István Emlékkönyvből).

Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár, Pest, I—XII. 1860—1874. (VII. k 1869.)

Gombocz Zoltán: Összegyűjtött művei II. 1. füzet, Bp. 1940. Magyar történeti nyelvtan. Hangtan. (1. Magyar fonétika. 2. Magyar hangtörténet.) Szerk: Laziczius Gyula—Pais Dezső.

Bartucz Lajos (szerk.): Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve, I. Szeged, 1946.

LÁSZLÓ PÉTER: L'ETYMON DE SZŐREG.

(Résumé)

L'auteur donne d'abord la critique et l'explication des opinions connues jusqu'ici concernant l'étymologie du nom de la commune Szőreg du comitat Torontál. Puis il applique les résultats de M. J. Melich concernant la matière des noms de lieux de l'époque de la conquête hongroise, et, en développant l'opinion de M. D. Pais sur l'origine du nom de la commune, il le fait dériver du nom de personne slave ou bulgaro-turc Sever à l'aide des théories détaillées de l'histoire de l'établissement, de la politique, de l'écriture et de la phonétique. D'après cela, le nom de Szőreg provient de l'ancien hongrois Szever qui dérive du slave ou bulgaro-turc Sever. Il passe par le développement Szever > Szeüer > Szeür > Szőr et par l'addition du diminutif -g attaché à la forme Szeür ou Szőr (cf. Szinnyei: Magyar Nyelvhasonlítás. Linguistique comparée de la langue hongroise. (Paru en langue hongroise.) Budapest, 1927, 7-e éd. pag 92), Szeürüg > Szőrög > Szőreg s'est formé par une dissimilation progressive.

Algyői népszokások.

Algyő nagyközség a Szeged-Hódmezővásárhelyt összekötő országút mentén, Szegedtől északkeletre 8 km-re, a Tisza mellett fekszik. A falu ősrégi település,[1] már az Árpádkori oklevelekben, mint jelentékeny halásztelepülés szerepel. Azóta is állandóan lakott hely volt.[2]

Bár a két város szomszédságában fekszik, az első világháborúig egyik sem volt sem gazdaságilag, sem kulturális vonatkozásban különösebb hatással rá. Hiszen gazdaságilag a legszorosabban hozzátartozott a mindszent-algyői uradalomhoz,[3] annak egyik úrbéres községe volt egészen 1848-ig, a jobbágyfelszabadításig. Az uradalomtól való gazdasági függése azonban továbbra is megmaradt a második világháború befejezéséig, amidőn a hatalmas kiterjedésű uradalom területét az uradalommal határos községek között a földreform során felosztották. De kulturális kapcsolatba sem kerülhetett a szomszédságában lévő két nagy várossal, mert nyomasztólag hatott rá szellemileg is a közvetlen a falu alatt levő hatalmas nagyságú Pallavicini-féle uradalom. A falu fiatalságát nem a két város iskolái vonzották, hanem a falu szomszédságában fekvő uradalmi majorok. Ezekbe a majorokba cselédnek bejutni, tehát más szóval uradalmi szolgálatba kerülni, nagyobb szerencsének számított és biztosabb megélhetésű életpályát jelentett a falu fiatalságának szemében, mint köztisztviselői állást kapni az elmult első világháború utáni harmincas években.

Igy a falu sokáig elszigetelődve maradt a két város gazdasági és kulturális hatásától. Igy érthető, hogy a falu 70-80-90 éves öregjei, — akiknek fiatalsága jóval az első világháború előtti időre esik, — szüleiktől maradék nélkül vették át őseik néprazji hagyatékát. De a most élő öregek még nemcsak egyszerűen átvették ezt a hagyatékot, mint ahogy már mi vesszük át szüleinktől, hanem vérükké, életelemükké vált fiatalságuk alatt. Tehát még azon időben, amidőn a falu gazdasági és kulturális életében kizárólag a nagybirtok káros hatása érvényesült. Ez a néprajzi hagyaték, — amely a falu öregjei halálával napról-napra fogy, — főleg olyan szellemi sajátságokat őrzött meg a két város közvetlen szomszédságában, amelyek máshol a gyorsabb fejlődésű, nagyobb falvakban és városokban a kultúra rohamosabb térfoglalásával már jóval hamarabb áldozatul estek a műveltség terjedésének, mielőtt azokat néprajzgyüjtőink össze tudták volna gyüjteni.

Eddig a néprajzgyüjtőink mindig elkerülték Algyőt, mert úgy vélték, hogy a két, meglehetősen nagy város: Szeged és Hódmezővásárhely közvetlen szomszédságában már úgyis rég elvesztette a falu esetleges

egyéni néprajzi jellegét. Ennek a felfogásnak esett majdnem áldozatul a falu ősrégi, talán Árpádkorabeli temploma,[4] de kimondottan ennek a hiedelemnek az eredménye, hogy ma már a néprajzgyüjtők a szellemi hagyatékon kívül mást nem igen találnak. De ez is a mostani idősebb nemzedék halálával szintén elvesz a néprajz számára, mielőtt azt nagyobb részben össze tudnónk gyűjteni. A falu mostani fiatalsága lenézi semmibe sem veszi, sőt kigúnyolja szüleik egyszerű „babonás" hitét és szokásait. A falu öregjei pedig idegenek előtt nehezen beszélnek régen meghalt öreg szüleiktől tanult, s a mai fiatalságtól annyira megvetett és lenézett „babonáikról".

A következőkben saját gyűjtésemet foglaltam össze, amelyet a legutóbbi — háború előtti[5] és utáni — években sikerült összegyűjtenem.[6]

*

Az emberi életnek három legjelentősebb állomása: a születés, a házasság és a halál. Mind a három elhatározó mozzanat az egyszerű ember életében.

I.

A születés. A születéssel veszi kezdetét az ember földi élete. Ekkor nemcsak a szülőasszonyt, hanem a gyermekét is környékezi a gonosz. Amíg a szülőasszony a „gyermekágyat", vagy ahogy még az öregek mondják: „boldogasszony-ágyát" fekszi, az egész ágyat szúnyoghálóval fedik be, hogy a családon és a családhoz tartozó közelebbi ismerőseiken kívül mások ne láthassák sem az anyát, sem az újszülöttet. A szúnyogháló távoltartja a „boldogasszony-ágyától" a gonoszt, s megvédi a kicsit a szemveréstől.[7] A kicsit születés után nem külön a bölcsőbe, hanem az édesanyja mellé fektetik, s a gyermek édesanyjával együtt „fekszi ki a gyerekágyat", mert különben a gyermek boldogtalan lesz.[8] Az újszülött „dunnakötőjébe" olvasót tesznek, amíg az anya az avatóra nem megy, hogy a gonosz ne ártson a gyermeknek.[9] Amíg a keresztelés meg nem történt, nagyon vigyázni kell a kicsire, mert a gonosz egy óvatlan pillanatban könnyen kicserélheti, „elváltathatja" a gyereket.[5] Ezért nem hagyják egy percre sem magára a gyermeket. De ha ez elkerülhetetlen, akkor legalább egy macskát tesznek be[10] addig az ideig, vagy egy seprűt állítanak a „boldogasszony-ágya" mellé,[9] mindkettő megvédi a kicsit a boszorkányoktól. Éppen ezért nem szabad a gyerekágyasnak az ablakon sem kiszólni, bármilyen sürgős ügyben is kérdezik, mert a gonosz azalatt is „elváltathatja" a kicsit.[7] Ha mégis sikerült a gonosznak egy óvatlan pillanatban a gyermeket „elváltani", könnyen vissza lehet tőle szerezni. Ilyenkor befűtik a kemencét, a sütőlapátra ráhelyezik a „váltott" gyereket, s úgy tesznek, mintha be akarnák dobni az égő kemencébe. A gonosz nem hagyja a gyermekét bedobni a kemencébe, s éppen ezért a dobás pillanatában a gonosz visszacseréli a „váltott" gyermeket az igazira, s a váltottat, vagyis az ördög a sajátját magával viszi.[8] Nagyon fontos, hogy a gonosztól minél hamarabb visszaszerezzük a gyermeket, mert a „váltott" gyermek, az ördög fia, akiért az még gyermekkorában újra eljön. Ezért mondják még mindig nálunk, ha gyermek fiatalkorában meghal, hogy azért halt meg, mert biztosan „váltott" gyerek volt. A „váltott" gyerek az egyszerű emberek szerint sohasem éri meg a felnőtt kort.[8]

De ugyancsak az éjjel résenálló boszorkányok ellen védi az újszülöttet és az anyját a gyerekágyas szobában éjtszakára az ajtóba szúrt éles kés és a söprő résszel fölfelé, az ajtónak támasztott seprő is mindaddig, amíg gyerekágyat fekszik az anya. Nappal pedig a „boldogasszony-ágya" végén egy kis edényben lévő szentelt víz védi őket a gonosztól.[11]

Régen a „betegágyat fekvő" háznál azon ideig nem főztek, amíg az asszony a gyerekágyból föl nem kelt. Azalatt az idő alatt a rokonok, ismerősök és jószomszédok valósággal elhalmozták a betegágyast étellel. Régen mindig csak azt vittek, amit aznapra éppen maguknak otthon főztek, nem törődtek azzal, hogy a betegágyasnak könnyű ételt lehet csak enni. Manapság csak egyszer visznek enni a betegágyasnak, régen többször is. De változott a menű is. Mivel csak egyszer visznek, ezért kitesznek magukért, baromfiból készített ((csirke, tyúk, vagy galamb) levest, csirkepaprikást, egy liter bort, egy tányér süteményt visznek a betegágyasnak. Általában valahányszor ilyen ünnepélyes alkalomra „ételt visznek", akár betegágyasnak, akár lakodalomba, mindannyiszor feltűnően mély tányérba teszik, s az egészet „szakajtó-ruhába" kötve viszik. A „szakajtó-ruha" csak ilyen ünnepélyes alkalommal használt, díszes, kivarrott nagyobb kendőféle.[12]

Nálunk mindig csak vasárnap keresztelnek. A születés utáni vasárnap viszik „körösztölni" a gyermeket. Amíg a keresztelésről vissza nem térnek, a gyermek helyére macskát tesznek és betakarják, nehogy azalatt az idő alatt a boszorkányok bajt okozzanak a betegágyasnak.[13] Amidőn aztán a „körösztölőről" megérkeznek, leteszik a megkeresztelt babát a földre dunnástól, s azt mondják:

Pogányt vittünk, körösztényt hoztunk!
Az vegye föl, aki legjobban szereti![13] s

Mindig a gyermek „körösztapja", a „koma", vagy ha leány, akkor a „körösztanyja", a „komaaszony" kapja föl hirtelen a földretett babát, levegőbe lendítve: „Ilyen nagyra nőjj!" — felkiáltással.[14]

Amikor az asszony először kel föl a gyerekágyból, első útja a templomba vezet az „avatóra". Ez rendszerint a keresztelés utáni vasárnap van. Ekkor a gyermekét is magával viszi. A bábaasszony is elkíséri a gyönge asszonyt az avatóra. Az avatást a templomban a pap végzi latin szertartás keretében. Aki először szült, azt külön avatják, s hosszabban imádkozik a pap fölötte. Ha az anya az avatóra csak később tud menni; nyilvános helyre, társaságba, vagy a szomszédba nem igen megy át. Bármennyire is hívják, kitér a meghívás elől, mondván: „Hiszen még az avatón sem voltam!"[12]

De a gyermek nemcsak örömöt és istenáldást jelent a családnak még most is, hanem nagyon sok gondot, aggódást és bánatot. A gyermek életére már születéskor egyes jelek utalnak. Ha a kicsi a születés után a markát nyitva tartja, felnőtt korában bőkezű lesz. ha pedig görcsösen becsukja, akkor az újszülött egész életében fukar és fösvény lesz. De éppen ilyen elhatároló jelentőségű a gyermek életére a körömápolás módja is. Az édesanya egy éves korig késsel nem vágja le a gyermek körmét, hanem foggal harapja el, nehogy tolvaj legyen

belőle.[15] Ha pedig a kicsi foggal születik a világra, akkor 7 éves koráig nagyon kell rá vigyázni, mert a gonosz lélek részéről állandó veszély fenyegeti. Valahányszor hirtelen förgeteg, vagy vihar támad, akkor amilyen gyorsan csak lehet, az anyjának születéskor viselt ingével kell az ilyen gyermeket letakarni, mert különben elviszi a förgeteggel, viharral száguldó gonosz.[16]

De nemcsak a gonosz, hanem a betegség részéről is állandó veszély fenyegeti a kicsit. Ezért még a gyermek fürdővizét is meg kell válogatni, mert ha esővízben fürdetik, akkor „folyni fog a kicsi füle".[15] De a baj még a legnagyobb gondosság mellett is gyakran előfordul. Ilyenkor nagyon egyszerű a baj orvoslása. A gyermek keresztmamája vesz a boltban egy félméter sárga, vagy piros szalagot, s azt úgy köti a keresztgyermeke nyakába, hogy az onnét minél hamarabb elvesszen. Mire az a gyermek nyakáról elvesz, elmúlik a fülfolyás is.[17] Ugyanilyen egyszerűen gyógyítják a nyálfolyást is. Amelyik gyermeknek, — sőt még a felnőttnek is — „csurog a nyála", annak a szájába háromszor megforgatják a macska farkát, lehetőleg hím macskáét, s hamarosan elmúlik a baj.[16]

Sokkal nehezebben gyógyítható a „szömverés". Ez a betegség igen elterjedt hiedelem vot az egyszerű emberek között. Az egyes ember szeme, illetve nézése különös bajt okozhat anélkül, hogy az illetőben rossz szándék lenne. Ha az újszülött gyermeket, malacot, borjut, csikót, stb. szemverés ért, betegek lettek. Ezért szokták mindezeket az első látásra megköpdösni: „Tyü, de csunya vagy!" Nagyon könnyen megverheti szemmel a munkából fáradtan hazaérő édesapa is a kicsit. Ezért az édesapa megérkezésekor mindjárt a bölcsőbe dobja a kalapját, nehogy megverje a kicsit szemmel.[15] Ha valaki akarata ellenére mégis megverte a gyermeket szemmel, legegyszerűbb gyógymód, ha az illető saját vizeletébe megmosdatja a szemverettet.[18] Nehezebb az eset akkor, amikor nem tudják, hogy ki verte meg. Ilyenkor az eljárás már bonyolultabb. Ekkor olyan egyénnek kell a gyermeket megmosdatni, aki életében még először látja. A mosdatás után bemártja az egyik ujját a vízes pohárba, s ezzel háromszor végighúzza a szemverésben szenvedő gyermek mindkét szemét. Utána újra bemártva ujját a pohárba, egy csepp vizet cseppent a gyermek szájába, s meggyógyul a gyermek.[19] De ugyancsak nagyon ajánlják a szemverés esetén a szamár szemöldökéből kivett szőrszálat, amelyet a kicsi ing nyakába kell bevarrni.[16] Sokkal nehezebb az eset, amidőn a gyermek csak beteg, s nem tudják biztosan, hogy „szömmel van-e mögverve", vagy valami más baja van. Ekkor a következőképpen járnak el:

Ide már két személy kell. Az egyik a baba fölött tartja a tányért, a másik pedig méri a vizet. Még pedig az ivópohárból a kanálba önti a vizet, utána pedig a tányérba. Három kanál vizet mérnek így ki a tányérba, közben minden kanál víz öntésekor a következőket mondja a mérő asszony:

Az egyiket mérem kalap alá,
A másikat konty alá,
A harmadikat pedig hajadon alá!

A tányérba így kimért három kanál vízbe a jobbkéz mutató ujjával

megmossa először a saját szemét, utána a baba szemét. Ezután a jobb középső ujját a vízbemártva, a baba szájába teszi az ujját, azután megtörli a baba szemét a pöndölyébe. Amikor ezzel kész van, megméri a tányérba maradt vizet, s kanalanként a szoba egyik sarkához közelebb eső ajtófélfára önti. Ha három kanálnál több maradt a tányérban, akkor „mögvolt verve szömmel" a gyermek. Ezzel aztán a szemverés is elmúlik.[20]

Sokszor adódik, hogy a gyermeknek más baja van. Ha nagyon beteg, akkor a következő eljárással próbálkoznak:

Három hajnalban, — napfelkelte előtt — meg kell az alábbi fürdővízben a beteget fürdetni. Ez nem áll másból, mint 5—6 liter vízből, amelyben előzőleg 10—15 kalánvert galuskát főztek meg. A tésztalét azonban nem szabad kitenni hülni, hanem mindaddig kell kavargatni egy fadarabbal, amíg annyira le nem hült, hogy a kicsi elállja. Azután kiöntik a teknőbe, s ebbe fürösztik meg a beteget. A fürdetés közben megfigyelik, hogy a fürdővíz gőze merre száll! Ha fölfelé megy a gőz, akkor meggyógyul a gyermek, ha pedig elterül a teknőbe, akkor nem gyógyul meg. Ezután a fürdővizet napnyugatra kell kiönteni.[21]

Ha ez az eljárás nem vezet eredményre, újabbal próbálkoznak. Ekkor két falat szalonnát négy felé egyformán elosztva, a teknő négy sarkára tesznek, ahonnét keresztbe a fürdővízbe söprenek (az átellenben lévő sarkokról). Az úrnapi sátorból hozott megszentelt virágot is tesznek még bele, s ebbe a fürdőbe fürdetik meg a gyermeket.[21] Ha ez sem használ, nincs más végső menedék, mint a szentelt víz. Ha ezzel háromszor megmossák a halálosnak vélt súlyos beteg szemét, az hamarosan felgyógyul. Ez utóbbit nemcsak a gyermekbetegeknél, hanem a felnőtteknél is igen gyakran alkalmazzák.[23]

II.

A *házasság*. Az emberi élet másik fontos állomása, a házasság. A fiatalok már jóval a házasság előtt kíváncsik a jövendőbelijükre s ezért mindent elkövetnek, hogy különböző eljárásokkal minél többet megtudjanak a leendő élettársukról. Ezeknek a jövőt fürkésző eljárásoknak nagyobbik része az u. n. jelesnapokhoz fűződik[22] (András, Luca, karácsony, újév, stb.), a másik része önálló jövendölésekkel kapcsolatos. Ez utóbbira három népi jövendölést a dolgozat végén fogok ismertetni.

Rátérve most már a házasságra, tudjuk, hogy régen kizárólag csak egyházi esküvő volt. Még most is a házasság főaktusa az egyházi esküvő, ezért tartják meg olyan nagy fénnyel. Régen hétfőn és szerdán esküdtek nálunk, ma leginkább szombaton. Legújabban a katolikus pap hatására csak nehezen ver gyökeret a vasárnap délutáni esküvő. Az esküvő előtti estén vitték a „menyasszony ágyát". Rendszerint két kocsival mentek az ágyért. Ma többen, a koszorúslányok közül, régen a vőfély vezetésével két családbeli asszony ment hangos énekszóval. A menyasszonyos háznál először tüskével bélelt párnákat, u. n. menyasszonypárnákat nyomkodtak a vendégek kezébe. Amikor a menyasszony párnájával jól összeszurkálták, csak azután adták ki a „menyasszony ágyát". Ez mindössze csak egy „sublótból" állt, s néhány

darab ágyneműből. A mostani szokásos szoba-konyha bútornak hírehamva sem volt régebben. Sem szekrényt, sem ágyat, sem más bútordarabot nem vitt a menyasszony. Már gazdagnak számított, ha a „sublóton" kívül esetleg „tulipántos ládát", vagy egy-két darab széket vitt az újasszony az otthonába. Amikor aztán a bútorvivő kocsi elindult, akkor a kocsikerékhez rossz lábasokat vágtak, hogy szerencséje legyen az új asszonynak.[24]

Másnap nagy fénnyel történik az esküvő. Még ha nagyon szegények is a fiatalok szülei, akkor is csinálnak „szerény lakodalmat", amikor is a két család rokonsága — enyhén számítva „csak" 20—25 ház hivatalos. Nagyobb lakodalom mindig a legényes háznál van. Mindkét család fiatalsága a legényes házhoz hivatalos, viszont a családok megoszlanak a két lakodalmas ház között. — Rendszerint két vőfély van, külön a vőlegénynek és külön a menyasszonynak.

Az esküvőre a gyülekezés mindkét háznál a koradélutáni órákban kezdődik.[25] Az érkező vendégeket a vőfély a következő rigmussal köszönti be a násznagynak:

Dicsérjük a Jézust, tisztelt násznagyuram,
Akinek ezen házra végtelen gondja van,
Mert új vendéget vezérelt körünkbe,
Hogy ők is részesüljenek a mi örömünkben.
Fogadják jó szívvel e békés családot,
S az új párnak hozott becses ajándékot.

A násznagy rendszerint állva hallgatja végig a beköszöntőket, majd utána ő is néhány szót szól az érkező vendégekhez. Legtöbbször ezen szavakkal fogadja: „Isten hozta a vendégeket! Szívesen fogadjuk az ajándékot!" Utána nyomban borral kínálja meg a beköszöntött vendégeket, az ajándékot[26] pedig a háziak veszik át.

Lassan összegyűlik a násznép mindkét lakodalmas háznál, s elérkezik az esküvőre való indulás ideje. Az egész lakodalmas menet irányítója a vőfély. Ő állítja össze a menetet. Ő megy elől, az egyik kezében a vőfélybot (felvirágzott bot), a másik kezében egy literes üveg tele borral, rajta egy „fontos kaláccsal", a „lakattal".[27] Utána megy a násznagy egy hozzáillő idősebb családtaggal. Ekkor következik a vőlegény, két oldalán az első és a második koszorúslegénnyel. Ezután a többi koszorúslegények következnek, egymásután kettesével. Kezükben egy-egy üveg bor van. A lakodalmi menet végén az idősebb násznép, főképpen a jóhangú, mulatós asszonyok, akik az egész menet alatt mulatnak, táncolnak, énekelnek. Legvégül a muzsikások kísérik a násznépet. A menyasszonyos háztól hasonló menetben (vőfély násznagy, menyasszony a koszorúslányokkal, stb.) indul el a násznép a templomba. Mindkét menet más-más úton igyekszik a templomba, s ott az ajtóban találkoznak össze. Itt aztán a kettő menetből egy lesz: a menyasszony megy elől az első koszorúslegénnyel, utána a vőlegény az első koszorúslánnyal. Utánuk a koszorús párok (legény a lánnyal) egymásután sorban s végére újra az idősebb násznép marad. A menetet legelől a két vőfély vezeti be a templomba. A két násznagy pedig a

plébániára megy, hogy egyrészt a szükséges anyagiakat elintézzék, másrészt, hogy a papot a esküvői szertartás elvégzésére kérjék fel. Rendszerint ekkor szokta meghívni az egyik násznagy a lakodalomba is.[28] ha a fiatal pár még nem hívta volna meg.

Az egyházi szertartás végeztével a menyasszony a vőlegény egyik közeli nőrokonával együtt, kezében égő gyertyával és nyakán az anyósa által vett fejrevaló selyemkendővel, jobbról-balra háromszor megkerüli az oltárt. Kerülés közben egy Miatyánkot és egy Üdvözlégyet imádkozik el a menyasszony. Ezt azért teszi, hogy búcsút nyerjen, és ezáltal házassága szerencsés és boldog legyen. Utána ott nyomban az oltár előtt következik az új pár köszöntése. A rokonság és az ismerősök egymásután csókolják meg az új párt, közben élőszóval az Isten áldását kérik a fiatal párra. Ezalatt a vőfély átadja a harangozónak a magával hozott bort és kalácsot és otthagyja a templomnak ajándékul. A bort rendszerint misebornak szokták elhasználni. A köszöntés után megindul a menet kifelé a templomból. A templomajtóban megállnak. Ilyenkor az új pár ellenségei mindent elkövetnek, hogy megrontsák őket. Észrevétlenül pl. egy falevelet dobnak az új pár útjába, s ezzel már a házasságuk boldogtalan lesz. De ha észreveszik, akkor aztán van haddel-hadd! Ilyen póruljárt próbálkozást mesélt el a szomszédunk az ő esküvőjével kapcsolatban.[29] Egy idősebb asszony falevelet dobott a fiatalok lába elé. Észrevette a fiatal pár egyik középkorú férfirokona. Az se volt rest, rögvest leoldotta a derekáról a nadrágszíjjat, s azzal ott helyben jó alaposan elverte az öregasszonyt, s nyilvánosan kényszerítette, hogy az észrevétlenül leejtett falevelet vegye föl, s azzal együtt elzavarta. De sokszor megtörténik, hogy nem veszik észre az így észrevétlenül leejtett falevelet. Ekkor, hogy a rontás ne fogjon, azért szór a menyasszony pénzt, perecet, vagy apróra vagdalt kalácsot a templomajtóban, hogy ne ő lépjen rá először az így észrevétlenül rontást célzó levélre, hanem a gyerekek. Így elhárítva a templomajtóban leselkedő ellenségek bosszúját, elindulva újra szétválik a lakodalmas menet a menyasszonyi és vőlegényes csoportra és különkülön mennek haza, ki-ki ahonnét elindult, a vőlegényes menet a vőlegényes házhoz, a menyasszonyi a menyasszonyos házhoz. — Hazamenet nagyon vigyáznak, hogy ne ugyanazon az úton menjenek, amelyiken jöttek, mert baj éri az új párt. Ha a szükség úgy hozza, képesek nagyobb kerülőt is megtenni, de ugyanazon az úton nem mennek. Hasonlóan nagyon kerülik, hogy egy másik esküvői csoporttal találkozzanak, mert akkor is baj történik. A két menyasszony közül az egyik hamarosan meg fog halni. A templomba menet és jövet a lakodalmas menetet néző ismerősöket a lakodalmas háznép borral kínálja meg. Hol az egyik, hol a másik lép ki a sorból, hogy egy korttyal megkínálják az ismerősöket. Nagy sértés el nem fogadni a szíves kínállást. Ha nem is iszik az üvegből, de az üveget legalább át kell venni, s ezzel jelezni, hogy a kínálást elfogadta. Ha nem fogadja el, olyan harag keletkezik belőle, amelyik évekig is eltarthat. Nálunk a menyasszony sokszor felfogja, esetleg karjára teszi a túlhosszú fátyolt, de a környéken már nem.[30] Ott azt tartják, hogy a menyasszonyi ruha erre az alkalomra készült, többször úgy sem kell, s ezért hadd seperje végig az utat, mert az új asszony szerencséjét sepri össze vele.

Amikor hazaért mindkét menet, kb. egy óra mulva a vőlegényes-háztól elmegy a násznép a menyasszonyért. A vőfély kezében újra boros üveg, rajta a „fontos kalács" a „lakattal", s vezeti a menetet. Amikor odaérnek, a menyasszonyos háznál a vőfély a következő rigmussal köszönti be az egész vőlegényes násznenetet:

Víg lakodalmi nép! Ékes gyülekezet!
Bátor kis csapatunk hozzátok érkezett!
Óhajtástok beljelt, türelemmel voltunk,
Míg ti vigadtatok, mi meg szomorkodtunk.
De most már eljött a nehezen várt óra,
Hogy a mi napunk is megforduljon jóra.
Azért jöttünk és tisztelettel kérjük,
Vőlegényünk párját most már hazakísérjük,
Ki már bánatában se eleven, se holt,
Pedig még ma reggel semmi baja se volt,
És már engem vádol, bennem talál hibát,
Mért nem viszem haza az ő kedves menyasszonyát.
És most, ha ki nem adják, erőhatalommal
Viszem hű párjával és bátor csapatommal.
Készítsék hát útra szép menyasszonyunkat,
Hadd lássuk jókedvűnek vőlegény urunkat!

A vőlegényes menetet a menyasszonyos háznál az örömszülők és az ottani násznagy fogadják. A beköszöntő után borral kínálják meg az érkező vendégeket, majd utána egy-két nóta következik, gyakran egy-két friss csárdásra is sor kerül ilyenkor. Résztvesz ebben a táncban, mint a lányosháztól való búcsúzásul a fiatal pár is. Ezalatt kicserélik a vőfély üvegéből a bort, s rajta a lakatot is. Kis idő mulva következik a menyasszony búcsúja. A menyasszony nevében a vőlegényes menet vőfélye eléggé hosszú rigmussal vesz búcsút az örömszülőktől. Szép szavakkal megköszöni külön-külön az édesapának, majd az édesanyának a nevelését, majd sorban mindenkitől búcsút vesz egy-két szóval.

A menyasszony búcsúja után elindul a vőlegényes menet, de most már együtt tartanak a menyasszonnyal együtt a koszorúslányok is. A menyasszonyos háznál utána tovább folyik a mulatás, de csak az idősebb vendégek és a leány rokonsága maradtak ott. A fiatalság átvonul a vőlegényes menettel együtt a vőlegényes házhoz. Ideérve, a vőlegény szülei már az ajtóban várják a menetet, s csókkal fogadják a menyasszonyt. Betérve a vőfély a következő rigmussal köszönti be a menyasszonyt:

Adjon az Uristen szerencsés jó estét,
S tartsa békességben e háznak vendégét!
Tisztelt násznagy uram, mi ismét megérkeztünk,
Most már elmondhatjuk, hogy sikerrel működtünk.
Mert szép menyasszonyunk ime megérkezett,
Kérem, násznagy uram, fogjon vele kezet,
S fogadják be őt e szép társaságba,
Részesítsék őt e szép mulatságban,

Ekkor a násznagy kezet fog a menyasszonnyal, majd a vőfély a rigmust a muzsikások felé fordulva továbbfolytatja:

Most tehát zenészek, hegedűk zengjetek,
Hogy menyasszonyunknak fülei csengjenek,
Mert most már mulathatunk, ahogy mi akarunk,
Mert most már véget ért legnehezebb dolgunk.
Kezdődjék hát meg menyasszonyunk tánca,
Hogy kiszakadozzon szoknyájának ránca!

Ezután következik a sortánc. Ekkor ugyanis sorba táncba viszi a vőfély a fiatalságot. Először a menyasszonyt kéri fel táncra, néhány lépést táncol vele, majd a következő rigmussal adja át a vőlegénynek:

Tisztelt násznagy uram, van-e kifogása,
Vagy tán nem tetszik csizmám nyikorgása?
Jelentem alásan a tánc tizenhárom,
Először is vőlegényünket táncolni kívánjuk!

Ezután az első koszorúslányt kéri fel a vőfély, vele is néhány lépést táncol, majd ezekkel a szavakkal adja át az első koszorúslegénynek:

Tisztel násznagy uram, kissé már izzadok,
De senki fiának helyet még nem adok.
Jelentem alásan, hogy a tánc huszonhárom,
Első koszorúslegényünk nevét felírni ajánlom.

Ezzel átadva az elsőt, következik a második koszorúslánynak a felkérése, illetve táncbavivése:

Dicsérjük a Jézust, tisztelt násznagy uram!
Harminchárom a tánc, ez a végső szavam.
Ez a legény a harmadik jelöltem.
Ők most az egész násznéppel,
Lépjenek táncba helyettem!

Ekkor kezd táncolni az egész lakodalmi vendégsereg, s vacsoráig tart a tánc. — Közben egy kis próbával döntik el, ki lesz az új párnál az úr, a vőlegény-e, vagy a menyasszony. — Az új pár kezébe adnak egy erre a célra sütött perecet, vagy „fontos kalácsot", esetleg kiflit. Ebbe korábban, a sütés előtt kócmadzagot tettek úgy, hogy a többi kalácstól egyáltalán nem lehet megkülönböztetni. Ezt kell az új párnak — mindkét félnek két újjal maga felé húzva, — eltörni. Amelyik kezébe nagyobb darab marad, nemcsak úr lesz a háznál, hanem túléli a másikat. — Szokták ezt utána mézbemártani, hogy édes legyen a fiatalok élete. Utána egy-egy falatot törve, fogyasztják el az új párral együtt a körülállók.

Ezután következik a lagzi legnagyobb, de egyben a leghosszabb mozzanata a vacsora. Kb. 8—9 órakor kezdődik, s néha 11—12 óráig is elhúzódik. Ekkor tesz ki a vőfély magáért; hosszú rigmusokkal, amely tele van szellemes, fordulatos, tréfás eseményekkel, szórakoztatja násznépet. Az ekkor mondott rigmusok olyan hosszúak, hogy azoknak közlése túlhaladná e dolgozat megengedett terjedelmét.[31]

Vacsorakor megfigyelik a menyasszonyt; ha jó étvággyal eszik,

akkor jó hízóik lesznek.[32] Kínálják, hogy minél több levest egyen, mert akkor meg a csirkéhez, ill. az aprójószághoz lesz neki szerencséje. Nem kevésbbé fontos, hogy a paprikásból is sokat egyen, mert akkor meg a fiai lesznek kövérek és erősek. A lakodalmi vacsora nálunk leginkább baromfilevesből (legtöbbször tyúklevesből), és marhapörköltből áll. Néha kovászos uborkát is szoktak felszolgálni a vacsorához, vagy más savanyaságot, különösen ha gondos a háziasszony. Utána kifli (lekváros vagy mákos) és üres u. n. „fontos kalács" kerül vacsora után az asztalra. Ujabban, — városi hatásra — terjed a szokás, hogy a régi u. n. száraz sütemény helyett tortát visznek a lakodalomba. A lakodalomba vitt süteményt és bort, amikor a beköszöntő után átveszik a vendéglátó háziak, cédulával jelölik meg, s vacsora után ezt teszik a vendégek elé, mindenki elé a magáét. Ezzel aztán a vendégek végigkínálják jobbra is balra is a mellettük ülőket. A vacsora után tánc következik.

Éjfél után a vőfély egyedül a lányosházhoz megy, lámpással a kezében, és a következő rigmussal hívja őket „kálátóba":

Adjon az Uristen szerencsés jó estét,
Küldje le e házra áldását, kegyelmét,
Kik itt egybegyűltek, legyenek boldogok!
Hogy miért jöttem én, ime beszámolok:
Kedves vőlegényünk, kit Isten éltessen,
Nem különben atyja küldtek ide engem,
Szépen felkéretik az egész háznépet.
Tegyék meg kedvükért azt a szivességet,
Jőjjenek házukhoz, ők most vigan vannak,
Mint új atyafiak, velük mulassanak!
Hogy el ne tévesszék valahogy a járást,
Elküldték velem a világító lámpást.

Megindul ezután a menyasszonyos háztól a menet a „kálátóba". A vőlegényes házhoz érve, a vőfély köszönti a „kálátósokat":

Szerencsés jó estét adjon az Uristen,
Tisztelt násznagy uram, örömmel jelentem,
Hogy mint egy ur Mózes, Izraelnek népét
Vezetvén, érezte Isten kegyességét,
Száraz lábbal kelt át a Vörös-tengeren,
Népéből egyet se ért a veszedelem,
Választott népemmel én is megérkeztem,
Nem történt baj velünk, megőrzött az Isten.
Hanem, mivel bizony jó nagy utat tettünk,
El is fáradtunk és meg is melegedtünk,
Engedjék pihenni e vándor csapatot
És csszák meg velük, amit Isten adott!

Ezután kerül sor a menyasszony fejének a bekötésére, illetve az „újasszony-táncára", vagy másképpen a „rostástáncra". Amikor a „kálátósokat" a vőfély beköszöntötte, észrevétlenül visszavonul a menyasszony az egyik szobába, ahol a menyasszony két kálátóba jött asszony rokona segítségével átöltözködik. Ekkor veti le a menyasszonyi ruháját, s rendszerint pirospettyes, házias ruhába öltözik át. Fejét pedig

asszonyosan hátraköti. Ekkor a vőfély a következő rigmussal köszönti be az új asszonyt.

Tisztelt násznagy uram, egy csodát mutatok,
Ilyet még nem látott, azért én jótállok.
Tessék elhinni, hogy én igazat mondok,
Amit igen könnyen be is bizonyítok.
Ime szép menyasszonyunk még az előbb lány volt,
De most tessék megnézni, hogy elváltozott:
A haját nem látom, nem tudom, hova lett,
Annyi bizonyos, hogy feje beköttetett.
Azért kérem szépen násznagy uramékat,
Fogadják be ismét szép menyasszonyunkat,
Mint újasszonyt ezen szép víg társaságba,
Engedjék résztvenni először a táncba.
Nosza Füstös koma, hegedűd zendüljön,
Hogy a menyasszonynak füle megcsendüljön!
Húzd el Rákóczi híres indulóját,
Melyet dalolt, midőn vívta Regőc várát,
Lám, hiszen nem látni itt egyetlen apácát,
Járjuk el hát szépen az új asszony táncát! —

Amíg a vőfély a beköszöntőt mondja, egy rostát hoznak be, amit a násznagy elé tesznek. Amidőn vége a beköszöntőnek, elkezdődik az „uj asszony tánca", vagy másképpen a „rostástánc". A násznagy veri a rostát, közben jó hangosan kiáltja: „Eladó az új asszony! Eladó az új ember!" Aki az új házaspár valamelyikével akar táncolni, meg kell azt vennie. Árverésszerűen megy az adás-vevés: aki több pénzt dob a rostába, mindig azé az új pár valamelyike, s az mindaddig táncol, amíg nálánál többet adó el nem kéri tőle. „Enyém az új ember!" — kiáltással dobja bele a pénzt a rostába, s nyomban még hangosabban jelenti be a násznagy, hogy az illetőé az új ember. A násznagy ügyességétől és a hangulattól függ a rostástánc anyagi sikere. Ügyesen fel lehet fokozni a rostástánc ütemét, s néha 200—300 forintos eredmény. — nálunk szegény községben nem ritkaság. Igaz ugyan, hogy magányos férfivendég, ha külön ajándékot nem hozott, ilyenkor a rostástánc alkalmával adja át az új párnak szánt pénzbeli ajándékát. Amikor az új ember már megúnta a rostástáncot, egy nagyobb összeggel ő veszi meg az új asszonyt, s egy hirtelen mozdulattal, mintegy elrabolja a tánc forgatagából élete párját. — A rostástánc végeztével újra bejön az új pár, s a násznagy átadja a pénzt az új asszonynak. Az átadás úgy történik, hogy a rostából előbb egy cserép tányérba önti a násznagy a pénzt. Utána az újasszony két kezével kifeszíti a kötőjét és ebbe dobja bele a násznagy tányérostól úgy a pénzt, hogy a tányér minél több darabra törjön szét. Ugyanis azt tartja a nép, hogy ahány darabra törik ilyenkor szét a tányér, annyi gyermeke lesz az új párnak, ha pedig nem törik szét a tányér, akkor meddő lesz a házasságuk.[33]

A rostástánc után újra tánc következik. S táncolnak, mulatnak tovább reggelig, s nem lakodalom az, ahol másnap 8—9 óra előtt véget ér a lagzi .A vőlegényes ház a rostástánc után vendégeli meg a kálátósokat. Vacsorakor mindig tesznek félre a kálátósok részére, most azzal

kínálják meg őket. — Utána a kálátósok viszamennek a menyasszonyos házhoz, s ők ott mulatnak tovább reggelig. — Hajnal felé lassan szállingózni kezdenek hazafelé a vendégek. Valahányszor egy vendég elmegy, mindannyiszor muzsikásokkal kísérik ki a kiskapuig, ha kedves vendég, néha tovább is. Közben állandóan táncolnak és dalolnak.

Hajnal felé eltűnik az új pár is, „hazamegy". A vőfély és szűkebb rokonság, legtöbbször csak az örömanya kíséri be az új párt új otthonába. Itt az örömanya vág egy karaj kenyeret, s ezzel a rigmussal fogadja a menyét:

Karajt vágok, fiad lögyön,
Möghámozom, piros lögyön,
Mögirdalom, bodor lögyön.[33]

Utána pedig leültetik egy székre, alája subát tesznek, ölébe pedig kisgyermeket ültetnek, hogy minél hamarabb legyen az új párnak gyermeke, s haja pedig olyan bodor legyen, mint a suba szőre.[33] Ezután a vőfély megmossa az új asszonynak előbb a nyakát borral, hogy teste ne legyen soha ótvaros, és állandóan vígkedélyű legyen.[34] Ha pedig az új asszony húzódozik a házasélettől, akkor pedig a fejét mossák meg borral.[33]

Így múlik el a lakodalom. Egy csöppet sem közömbös lépés az egyszerű ember életében, hiszen ekkor egy új élet kezdődik két fiatal ember életében. Régente válás, különélés egyáltalán nem fordult el a falunkban, mert az „anyjukom"[35] és „apjukom"[36] egy életre kötöttek házasságot és valóban elmondhatták, hogy őket csak az ásó-kapa választhatta el egymástól. Éppen azért, mert soha vissza nem térő mozzanat volt a régiek életében a házasság, érthető, hogy arra törekedtek, hogy minél nagyobb lakodalmat tartsanak. Hadd emlékezzenek vissza minél tovább a falubeliek egy-egy ilyen nagyobbszabású lagzira. Ezért csillan meg a mostani öregek szeme, valahányszor az esküvőjükre tereljük a szót: „Hej, amikor én esküdtem az anyjukommal, a félfalu ott volt, s 3 napig mulattunk."

III.

A halál. Az emberi élet harmadik nagy állomása a halál. A halál a földi élet befejezése, s az ismeretlen túlvilági élet kezdete. A halálnak a különböző betegségek nagyon is ismert előreküldött hírnökei, s ezért a legszorosabban hozzátartoznak a sír felé botorkáló ember életéhez a különböző „nyavalvák", amelyek nagyon gyorsan elérik az embert, s egy kettőre a „halál kutyái ugatnak ki belőle!". Éppen ezért én is egybeveszem a különböző betegségekkel kapcsolatos szokásokat, a halottiakkal.

A leggyakoribb betegség, amidőn valakit a gyujtovány-hideg lel. Ilyen betegtől kelet felé fordulva háromszor meg szokták kérdezni: „Kit leljen a hideg?" — amire a beteg napnyugatra fordulva háromszor válaszol: „Lelje a k...k anyját!" Ezután a hideglelés egy-kettőre el fogja hagyni.[37] Máskor meg „makrancos", vagy másként „rosszindulatú" támadás támad az ember végtagjain. Ilyenkor a betegnek 9 helyről kell egy-egy falat szalonnát kérni. Ezekbe egy-egy rövid nádszálat szúrnak, s a nádszál körül szépen levágják kerekre a szalonnát. Ezután

köralakban mindegyikkel háromszor körül kell dörzsölni a sebet, s azután kidobják a legközelebbi útkereszteződésre. Aki ilyenre rá, vagy „belehág", arra vándorol át a rosszindulatú támadás.[38] Szokták még a mérges pattanást, vagy sebet tojáshéjával háromszor megdörzsölni, amit azután szintén az útkereszteződésre szoktak önteni.[39] Még hatásosabb gyógymód a rosszindulatú támadásra a következő: Egy új kendőt vesznek alku nélkül a boltban. Ezzel háromszor kell keresztalakban a támadáson áthúzni, miközben a következőket mondják:

Az Atyának és Fiúnak, Sömmi lögyön a neved!

Utána egy Miatyánkot és egy Üdvözlégyet mondanak el. Ezt az egész eljárást háromszor kell ismételni, s aztán a zsebkendőt a legközelebbi keresztútnál visszakézből eldobják anélkül, hogy visszatekintenének.[40]

A kisebb jelentőségű torok vagy szemfájás ellen nagyon jó a karácsonyi méz, viszont a karácsony bőjtjén (dec. 24-én, a vacsora után) maradt morzsák belső bajok ellen a legjobb orvosság.[41] De ugyancsak a torokfájás ellen használják a karácsonybőjtjén asztalon levő abroszt, s ekkor az asztal alá tett kalapot pedig a makrancos fejfájás ellen használják.[40]

A sárvizes kiütésre „hagymaírt" használják. Ezt úgy készítik, hogy félliter édes tejbe három fej vöröshagymát szelnek, azután egy kicsi szappanbuborékot, egy evőkanál lisztet, egy csipet sót tesznek bele, jól összekavarják. Ezt a keveréket aztán addig főzik, míg „pempővé" nem vált. Kihülve tiszta ruhára kenik és úgy teszik rá pl. a lábfejre, vagy a lábszárra.[41] Állandó gyötrelmet jelent a gyakori fejfájás is. Ennek vízbefőtt árvacsalán lébe kellett háromszor napfelkelte előtt megmosni a fejét, s utána napnyugatra kiönteni. A harmincas években megboldogult nevelőatyámat is szintén így gyógyították ki a görcsös fejfájásból „bűbájos" rokonaink.[42] Ha valakinek szemölcse van, cérnaszálra annyi csomót kössön, ahány szemölcse van és azt ássa el a csurgásba. Mire ez elrothad, a szemölcs is elmúlik.[43]

De idesorozhatjuk az emberi betegségekhez a legkedvesebb háziállatának, a tehénnek is a betegségét, hiszen a beteg vagy ahogy ők mondják „mögrontott" tehén teje az emberre is nagyon káros. Féltik is éppen ezért nagyon a tehenüket. Nem is szívesen adnak ki naplemente után tejet a háztól. Ha nem lehet mégsem elkerülni, akkor egy kevés sót tesznek úgy bele a tejbe, hogy aki viszi, észre ne vegye, mert akkor hiába tettek bele sót. Ha nem tesznek bele sót a naplemente után vitt tejbe, könnyen „mögrongálódik" a tehén. Hiszen a tehén „mögrontásához" nem nagyon sok kell. Elég, ha a családból bárki, vagy a háztól elvitt tejbe valaki késsel[44] belenyúl, mindjárt kihasadoznak a tehén csöcsei. Ha pedig étkezés közben a tejbe közvetlenül késsel aprítjuk bele a kenyeret, egy-két napon belül „vérös" tejet ad a tehén.[44]

Ha pedig valamelyik titkos ellenségünk vizes lepedővel észrevétlenül végighúzza a tehenünket, ugyancsak meglepődve vesszük észre, hogy néhány nap mulva a tehenünk „mög van rontva" és „vérös tejet" ad. Ilyenkor az ilyen tehén állandóan izzad, s olyan mintha harmattal lenne befedve. Ekkor a fejőbe két éles, lehetőleg konyhakést tesznek és erre fejik meg a tehenet. A fejés közben erre a házhoz jön az, aki megrontotta a tehenet. Ezért már jó előre bezárják az ajtót és senkit

sem engednek be, bármennyire is zörgetnek. A fejés után a tejet egy favályúba öntik, s nyírfa söprűvel jól elverik a tejet. Ilyenkor úgy gondolják, hogy azt verik, aki mögrontotta a jószágot.[45] Ezt a felfogást bizonygatja nekem állandóan a szomszédunk,[46] aki még a harmincas évek elején a tanyán lakott. Ő is ezt a fejéses-eljárást alkalmazta az udvaron a nyári vályuhoz kötött tehenével, amidőn fejés közben észrevette, hogy csúnya nagy fekete macska lopódzik az istállója felé. Rögvest utána, kikerítette és megfogta. Aztán a disznók vályujába szorítva nyírfaseprűvel úgy elverte, hogy alig tudott a macska elvánszorogni. Másnap hallotta, hogy az egyik szomszédjának a felesége beteg. Gyanús volt neki, s ezért másnap este elmentek a feleségével együtt meglátogatni a beteget. Bizonygatja még most is, hogy beszélhetek bármit, ő akkor a saját szemével győződött meg arról, hogy az asszonynak azon részén, amelyet előtte való estén a fekete macskán a nyírfaseprűvel alaposan helybenhagyott, ütéstől származó csúnya kék foltok voltak. Az asszonyt, aki egyébként is boszorkányosság hírében állott, — hiába kérdezte, hogy hát mondja meg szomszédasszony, mi történt magával. Olyan a feje, mint ha valaki jól alaposan helybenhagyta volna. Hiába volt minden faggatás, az asszony nem volt hajlandó hozzá beszélni, csak szótlanul, de szemében annál mérgesebben tekintgetett rá.

Nálunk, falu helyen betegséggel a legritkább esetben mentek orvoshoz. Először végigpróbálták a faluban élő összes javasasszonyt, s amikor már legtöbbször menthetetlenné vált a beteg, akkor szaladtak kétségbeesve orvosért. Ha az sem tudott rajta segíteni, még egy kis halvány reményt jelentett a vízkeresztkor a templomból hozott szenteltvíz. Ebbe ha háromszor megmosták a nagy beteg szemét, a beteg rendszerint megkönnyebbült, s igen gyakran meggyógyult.[47] Legjobban attól féltek, hogy éjjel jön értük a halál. Ezért tettek vízkeresztkor egy kis üvegben szentelt vizet a párnájuk alá,[48] és ezért vetnek még most is lefekvés előtt keresztet a párnájukra, hogy ezt elkerülhessék.[49] Bár az egyszerű emberek jobban tudják és érzik, hogy a halál ellen nincs orvosság, mégis mindig mindent megpróbálnak, sokszor a legkétségbeejtőbb tettekre is elragadják magukat, csakhogy arasznyi földi életüket csak néhány nappal is meghosszabbítsák. A halálos ágyon tűnik ki, hogy milyen szoros az egyszerű emberek életében a szülői, testvéri vagy rokoni kapcsolat, amelyet oly kegyetlenül tép szét a halál. A gyászoló család iránt érzett, és szívből jövő részvét megható jeleneteit láthatjuk még az érdektelen ismerősök részéről is megnyilvánulni. Más azonban a helyzet, ha a haldokló bűbájosság ,vagy boszorkányság hírében hal meg. Ettől még a rokoni környezete is húzódozik, amidőn haldoklik. Az ilyen ugyanis nem akarja magával vinni a „tudományát", s arra hagyja, aki megfogja az ilyen haldokló javasasszonynak feléje nyújtott kisujját. Éppen ezért nagyon félnek tőle, s ilyenkor seprűt adnak a kezébe, hogy abba szálljon a tudománya. Ezt a seprűt aztán a javasasszony halála után nyomban elégetik a kemencébe, nehogy bajt hozzon a hátramaradottakra.[47]

Ha a háznál halott van, a tükröt beborítják, vagy leveszik, nehogy a halottat meglássák benne, mert nem lesz nyugta a megholtnak.[50] Még ezelőtt egy-két évtizeddel a háznál ravatalozták fel a halottat. Ilyenkor a tiszta szobába helyezték el úgy, hogy feje az ablak felől legyen

befelé nézve s a test iránya a régi házakban annyira közismert mestergerenda irányával egyezzen meg.[51] Az ablakba rendszerint égő lámpát tettek, amely mindaddig égett, amíg a halottat ki nem vitték a temetőbe. Nem igen mertek az ablakon a szobába nézni, mert ha az égő lámpa mögött megpillantották a halott viaszsárga arcát, sárgaságot kaptak. Emlékszem vissza, amidőn kicsi gyermek voltam, olyan 7—8 éves lehettem, amikor „öregapámat" temettük. Nagyon féltem, hiszen a halottasházban a halott körül állandó sírás volt, s nagyon szokatlan volt számomra az a körülmény, hogy „öregapám" a ravatalon feküdt. Sírva mentem állandóan az édesanyám után, szoknyájába görcsösen belekapaszkodva, mert úgy éreztem, hogy nagyapám állandóan kerget. — Végül is édesanyám erőszakkal odacipelt a ravatalhoz, s erővel megfogatta megholt nagyapám nagylába ujját. Abban a percben elmult a félésem, s megszünt a lidércnyomás nagyapámmal kapcsolatban.

Amíg a halott a háznál fekszik, addig nem viszik ki a szemetet a házból, hanem összeseprik a ravatal lábfelőli végéhez. Amikor temetik a halottat, akkor valaki a hozzátartozók közül egy lapátra gyorsan rásöpri s azonnal a halottal elinduló halálkocsi után önti. Legjobb ráönteni a mozgó kocsikerékre, de ha az illető már elkésett, legalább a halottat vivő kocsi nyomára önti, hogy a halott lelke vissza ne jöjjön.[50] Ugyancsak a beteg túlvilági nyugalmáért kell a sírba letett koporsóra a hozzátartozóknak legelsőnek egy-egy göröngyöt dobni. A férfi halott mellé odateszik az elhaltnak kedves használati tárgyait, így a dohányzacskóját, tajtékpipáját és botját. A női halott mellé az imakönyvét, olvasóját, kontykendőjét és fésűjét. Nem nagyon ajánlatos semmit sem visszatartani, amit a halott nagyon szeretett, mert úgyis visszajön érte a túlvilágról.[52]

A temetőben azután a halotti szertartás után a hozzátartozók az új sírt háromszor körüljárják, s közben legalább egy Miatyánkot és egy Üdvözlégyet imádkoznak a megholt lelki üdvösségéért. A temetés után a halott közelebbi hozzátartozói, régebben mindenki, aki a halottat virrasztotta, résztvett a halotti toron. Legtöbbször paszuly-levest főztek füstölt hússal a torra. A halottnak is megterítenek, tányérjára kenyeret és sót tesznek, hogy a halott is egyék a gyászolókkal, s a tányér elé égő gyertyát állítanak. Ilyenkor a koldusokat is az asztal mellé ültetik, s azok is együtt esznek a többiekkel. A koldusok részére ekkor a szomszédban egy cipót sütöttek. Amit a megboldogultnak szántak, azt mind a koldusnak adják oda, nehogy a halott éjjel eljöjjön érte.[53]

Mint tiszamenti faluban, sokszor adódik eset, hogy valaki annak ellenére, hogy vízbemenés előtt keresztet vetett, vízbefullad. Ilyenkor a folyó vize egy ideig a víz alatt magával viszi a holttestet, ez pedig különösen nyáron nagyon veszélyes, mert a hulla, különösen a vízben, gyorsan oszlásnak indul. Legtöbbször harmadnapra veti fel a víz, de sokszor egy-két hétig is víz alatt van a hulla. Ilyenkor nagyon fontos, hogy hamarabb megtalálják a vízbeholtat. Ekkor a következőképpen járnak el:

A karácsonyra virradóra sütött kovásztalan cipó béléből egy kis darabot bedobnak a vízbefult után ugyanarról a helyről, ahonnét utoljára ment bele a szerencsétlenüljárt a vízbe. A kenyérből aztán nemsokára ott fog megállapodni, ahol a víz alatt a halott van.[55] Itt említem

meg, hogy nálunk régebben a vízbeholtnak nem harangoztak, mert akkor hiába harangoztak ilyen harangokkal vihar vagy jégeső elé. Nálunk először vízbeholtnak 1910-ben harangoztak a nemrégen meghalt Belák malmos apjának.[56] Azóta bármilyen sötét felhő is jön a falu felé, hasztalan harangoznának vele.

*

Befejezésül pedig három népi jövendölési eljárást rögzítek. Mindhárom egyaránt elterjedt a községben, s most különösen újra a második háború után virágzott fel. Hiszen a községből sokan elmentek a háborúba, s annak végeztével nem kerültek mindjárt haza, legtöbbjük fogságba esett. Ezekről az eltünt hozzátartozókról igyekeztek valami biztatót megtudni ezekkel a népi jövendölésekkel. De igen gyakran a serdülő fiatalság is ezekkel a módokkal próbálkozott, hogy valami közelebbi adatot megtudjon jövendőbelijükkel kapcsolatosan.

a) Az imakönyv forgatás.[57] — Szent Antal imakönyvéből egy fohászt mondanak Szent Antalhoz, s utána egy Miatyánkot és egy Üdvözlégyet imádkoznak el. Ezután — lehetőleg Szent Antal — imakönyvbe egy kulcsot helyeznek olyan módon, hogy csak a kulcsfej látszik ki. A kulcsot az imakönyvhöz pertlivel rögzítik. Ekkor egymással szembe két személy áll és egymásfelé kinyujtják a jobbkéz mutató ujját. Erre helyezik rá kulcsot úgy, hogy a kulcsfej alsó széle a szembenálló egyén két gyűrűs ujján legyen. A következő kérdésre: pl. Imakönyvem, mondd meg nekem, él-e még a fiam? — Az imakönyv ilyenkor megfordul; ha balra fordul, akkor él, ha jobbra fordul, akkor már nem él a kérdezett. Ezen jövendölésekhez szorosan hozzátartozik egyrészt a buzgó hit és imádság, másrészt a különös tisztelet Szent Antal iránt. Egyébként Szent Antalhoz külön is szoktak evégből imádkozni, s valamit ajánlanak fel Szent Antal tiszteletére, rendszerint egy-két szál gyertyát a Szent Antal szoborra. Ezzel biztosítják a szent segítségét a jóslás alkalmával.

b) Ugyancsak ilyen népi jövendölés a rostaforgatás. A rosta külső peremébe oldalt szúrjuk a szétnyitott ollót. Ugyanolyan módon, mint az imakönyv forgatásánál, az olló fogójának alsó két széle az egymással szemben áll két egyén gyűrűs ujának a két alsó percén legyen. A következő kérdésre: Szent Péter és Pál, fordítsátok meg a rostát, hogy meglátom-e még a fiamat, vagy nem? — Ha jobbra, akkor nem, ha balra fordul, akkor igent jelent a fordulat. — Ilyen módon a legapróbb részletekig meg lehet tudni, hogy valamilyen esemény, mikor, kivel történik meg. Csak egy a fontos, hogy a kérdéseket ügyesen kell feltenni, rendszerint eldöntő alakban. Ilyen módon a néni sok családnak nyújtott vigasztalást ezzel a népi jóslással azáltal, hogy eltünt halottnak hitt hadifogoly hozzátartozókról erősítette azt a reményt, hogy életben vannak.

c) A harmadik népi jövendölés a karikagyűrűbe való nézés. Ekkor egy tányérba poharat tesznek, a pohárba pedig felénél egy kicsit feljebb szentelt vizet öntenek. Kívül a pohár köré a tányérba hamut tesznek. A pohárba a szenteltvízbe még egy arany karikagyűrűt helyeznek. A tányért körülrakják szentképekkel, eléje pedig feszületet tesznek. Két oldalt két égő gyertyát helyeznek, a pohár fölé tükröt tartanak, ami visszatükrözi a pohár fenekén lévő arany karikagyűrűt. Ha

hozzátartozójuk él, meglátják a gyűrűben a tükrön keresztül hozzátartozójukat. Ha pedig nem él, akkor helyette egy kis dombot, vagy koporsót látnak benne.

* * *

A dolgozatom végére érve, nem mulaszthatom el, hogy a közölt anyagra hivatkozva újólag egészen röviden ne utaljak a bevezető sorokban Algyőre tett megállapításomra. Ez a néhány oldalas dolgozatom körülbelül tíz évi gyüjtési munkámból csak az emberi élet három nagy misztériuma: a születés, házasság és a halál körül csoportosított szokásokat adja, bár ezt sem teljesen. A közölt anyag azonban meggyőzhet bennünket arról„ hogy a „legutolsó percekben" is még mennyi néprajzi anyag vár összegyüjtésre még az olyan nagyvárosok közelében fekvő községekben is mint Algyő, különösen akkor, ha az régi település. Ezért az ilyen régi falvak néprajzi anyagának megmentése is fontos. Természetesen még jóval több néprajzi anyag megy veszendőbe az olyan helyeken, ahol a régi település valamennyire is kiesik a főútvonalak hatósugaraiból, vagy a nagyobb városok kultúrális vonzási köréből.

Sajnos, ez a magyar falvakban még nagyon sok helyen összegyüjtésre váró nagy értékű szellemi néprajzi hagyaték napról-napra rohamosan fogy. Éppen ezért sietnünk kellene, legalább a gyüjtési munkákkal, hogy minél több község néprajzi anyagát mentsük meg a mostani idősebb nemzedék kihalása előtt a végleges megsemmisüléstől.

Belovai Sándor

JEGYZETEK:

[1] A falu legelső okleveles említése Kálmán király testvérének, a megvakíttatott Almos hercegnek, 1118-ban kelt, s az esztergommegyei dömösi prépostságnak tett nagyobb mérvű birtokadományozásáról szóló oklevélben fordult elő „villa Geu" néven, mint ezen a vidéken a legnépesebb hely. (Knauz Nándor: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Esztergom, 1874. 90. l. — Fejér György: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Buda, 1929. II. 100. l.)

[2] Lásd: Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye története. I—III. Budapest, 1896. — Szeremlei Samu: Hódmezővásárhely története. Budapest, 1901. I—V. — Reizner János: Szeged története, I—III. Budapest, 1899.

[3] Reizner János: A mindszent-algyői uradalom története. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, II. évf. Budapest, 1895. 321—338 l.

[4] Cs. Sebestyén Károly: Az algyői templom. Szeged, 1930. (Az Alföld Kutató Bizottság kiadványa). Ebben a munkában Cs. Sebestyén arra a megállapításra jutott, hogy a templom tornya a XIV. század végéről való lehet. Éppen ezért ajánlotta, hogy sürgősen vegyék fel a megvédendő művek jegyzékébe, ami a legutolsó percben, 1936-ban sikerült is. Ugyanebben az évben a templomot átépítették, de a tornyot meghagyták régi állapotában.

[5] Az 1934—1937 között, tanítóképzős koromban történt gyüjtésemet Dr. Bálint Sándor: Népünk ünnepei, Bp, 1938. c. művében fel is használta. Erre utal is a 307. lapon. Ezeket most mellőzöm.

[6] A továbbiak során külön-külön jelzem azoknak a falumbelieknek neveit és életkorát, akiktől az adatot kaptam. Ezeknek egy része már nem él. Ahol nem

jelzem külön, ott részben a saját tapasztalatomra, részben pedig a családunkban még élő szokásokra támaszkodom.

7 Podonyi Mari néni, 77 éves.

8 özv. Török Elekné, 67 éves.

9 Vidács Istvánné, 75 éves.

10 Udvari Ferencé, 68 éves.

11 Vidács Istvánné, 75 éves.

12 özv. Széll Ambrusné, 82 éves.

13 Podonyi Mari néni, 77 éves.

14 Udvari Ferencné, 68 éves.

15 Vidács Istvánné, 75 éves.

16 özv. Török Elekné, 67 éves.

17 Udvari Ferencné, 68 éves.

18 özv. Farkas Mihályné, 71 éves.

19 özv. Szép Vendelné, 87 éves.

20 Udvari Ferencné, 68 éves.

21 Vidács Istvánné, 75 éves.

22 Ezt önálló dolgozat keretében más alkalommal közlöm.

23 Belovai Péterné, 78 éves.

24 Az édesanyám sokszor elmesélte az ő lakodalmát. Ezt is az ő elbeszélése után, — visszaemlékezve szüleim lakodalmára — rögzítettem.

25 A további lakodalmi szokásokat részben a saját megfigyelésem alapján, (a rokonságom révén elég sokszor voltam lakodalomban, hiszen csaknem a fél falu rokonom!), részben a szomszédunkban lakó Tóth János (37 éves) és Süli Mátyás (75 éves) adatai alapján adom. Tóth a falu egyik legkapósabb vőfélye, Matyi bácsi pedig népes rokonsága révén nagyon sokszor szerepelt, mint násznagy. A lakodalmi szokások ismertetésénél a máshonnét kapott adatokat külön jelzem.

26 A leggyakoribb nászajándékok: egy pár kanna, vagy mosdótál, 2—3 drb. kisebb lábas, vagy egy nagyobb „vájling" (20—25 literes sütőteknő helyett használt bádog tál.)

27 Amidőn a lakodalmi menet indul, a násznagy megkérdi a vőfélyt: „Vőfély uram, megvan-e a lakat?"

28 Nálunk nem múlik el lakodalom, hogy a pap valamelyikbe, — mint hivatatos — el ne menjen. A meghívás visszautasítását sértésnek veszik.

29 Tóth János, 37 éves.

30 Püspöklelén és a makai határban.

31 Ezeket más alkalommal közlöm.

32 Podonyi Mari néni, 77 éves.

33 Podonyi Mari néni, 77 éves.

34 Tóth János, 37 éves.

35 Az asszony „kendezte" és magázta az urát.

36 A férj viszont tegezte a feleségét, s „anyjukomnak" vagy „hékámnak" szólította.

37 özv. Hegyi Józsefné (Rajpista Róza néni), 73 éves.

38 Hegyi Edéné, 69 éves.

39 Pécsi Antalné (Zakar Róza néni), 73 éves.

40 Udvari Ferencné, 68 éves.

41 Vidács Istvánné, 75 éves.

42 Belovai Péterné (Simon Erzsébet), 78 éves.

43 Vidács Istvánné, 75 éves.

44 Amennyire vissza tudok emlékezni, mindig volt tehenünk. Édesanyám „vergődött" vele, s azért nagyon figyelte, hogy eszem a tejet. Nagyon sokszor kikaptam tőle gyermekkoromban, amidőn a tejbe beleesett tárgyat késsel próbáltam kivenni, vagy ha a tejbe késsel apritottam bele a kenyeret.

45 Pécsi Antalné (Zakar Róza néni), 73 éves.

46 Süli Mátyás, 75 éves.

47 Belovai Péterné (Simon Erzsébet), 78 éves.

48 Pécsi Antalné (Zakar Róza néni), 73 éves.

49 özv. Török Elekné (Simon Etel), 67 éves.

50 Podonyi Mari néni, 77 éves.

51 Udvari Ferencné, 68 éves.

52 Podonyi Mari néni, 77 éves.

53 Udvari Ferencné, 68 éves.

54 Pécsi Antalné (Zakar Róza néni), 73 éves.

55 Hegyi Ede, 85 éves.

56 özvegy Széll Ambrusné, 82 éves.

57 Mind a három Vidács Istvánnétól, 75 éves.

COUTUMES POPULAIRES D' ALGYÖ.

Sándor Belovai.

Algyő est situé entre deux grandes villes: Szeged et Hódmezővásárhely. Dans cette étude, l' auteur donne des coutumes d' Algyő groupées autour des trois grands mystères de la vie humaine: la naissance, le mariage et la mort. Dans l' introduction ainsi que dans la conclusion, l' auteur -en se référant à la matière publiée- rappelle brièvement la circonstance que le village est resté même après 1848 (l' émancipation des serfs) jusqu' à nos jours (en 1945, la réforme agraire) sous l' influence culturelle et économique de la grande propriété des Pallavicinis, située dans ses confins. Ainsi la matière ethnographique en est assez précieuse qui attend encore à être recueille.

En ce qui concerne la naissance, l' auteur donne les „superstitions" servant à éloigner les sorcières qui menacent l' enfant et la femme en couches. Après, il énumère les usages populaires qui cherchent à remédier les maladies fréquentes des nourrissons (p. e. le maléfice par le mauvais oeil, la suppuration de l' oreille, le ptyalisme e'c.)

Parmi les coutumes qui sont en relation avec le mariage, l' auteur mentionne d' abord les anciens coutumes (trasport du lit de la mariée etc.) et puis il décrit d' une manière détaillée les noces d' aujourd' hui à Algyő (l' arrivée des invités, le cortège en allant à l' église, la cérémonie nuptiale, les adieux de la mariée, les danses de tours, le souper, la coutume nommée „kálátó", la danse à crible etc.) et il publie aussi les vers des noces. Parmi les usages qui sont en relation avec la mort, l' auteur traite d' abord les procédés populaires servant à guérir les maladie (un abscès malin, des exanthèmes, des maux de tête fréquents etc.). Dans cette partie, il s' étend sur les superstitions visant à remédier le maléfice dont la vache, l' animal domestique le plus important des habitants d' Algyő, est atteinte et celles à guérir une vache qui donne du lait souillé de sang. Ensuite, il s' occupe des coutumes qui sont en rapport avec un décès (la mise en bière, l' enterrement, les repas de funérailles, la recherche d' un noyé etc.).

Pour terminer, il décrit trois formes de prédiction: tourner les pages d' un livre d' heures, faire virer un crible et regarder dans un anneau.

A Krassó-Szörény vármegyei románok népviselete

I. BEVEZETÉS.

Krassó-Szörény vármegye román népének viselete még egy emberöltővel ezelőtt, amikor e tanulmányomnak az anyagát összegyűjtöttem, egységes volt és harmonikus, önállónak látszott s ezért joggal nevezhették nemzeti viseletnek. Ma már feloszlóban van ez az egységes és természetes fejlődés alapján keletkezett népviselet. A változás már az első világháború idején kezdődött s azóta folyvást tart: az egyes népi ruhadarabok lassan eltünnek s helyettük az általános európai, vagy inkább városi divatnak megfelelő darabok kerülnek használatba. A népviselet mai pénztértékre átszámítva, igen drága divat. A népviseletet két felöl kezdi ki az idő. Egyfelől a meggazdagodás, másfelől az elszegényedés az oka a viselet megváltoztatásának. A meggazdagodott paraszt leveti a bocskort és csizmát vásárol, a lánya szégyel egy szál ingben járni, szoknyát varrat és blúz vásárol a városban. Az elszegényedett paraszt pedig nem bírja előállítani sem az alapanyagokat, sem elkészíteni a vásznat, szövetet. A paraszt rájött arra, hogy a gyapjút jó pénzért eladhatja s nem dolgoztatja fel az asszonynyal. A kendertermelés és kikészítés nehéz és hosszadalmas munkája helyett kész pamutszálat vesznek a városi boltban s abból szövik meg a vásznat, vagy kész vásznat vesznek, természetesen olcsót és hitványat. De a hitvány bolti árú hamar pusztul, az anyag nem alkalmas népi ruházat készítésére. Így kényszerűségből rátérnek az új anyagnak megfelelő formákra, a modern, városi viselet darabjainak utánzására. A valóság persze az, hogy a régi népi viselet nem is olyan drága, mert a bolti holmi aránylag olcsó ugyan, de mivel hamar pusztul, tulajdonkép ez a drága, mert sokszor kell megújítani. A házilag készített ruházat ezzel szemben tartós és többszörösen hosszabb ideig eltart a bolti árúnál. De a nép gazdasági viszonyainak fejlődése és átalakulása mellett ez a szempont elveszti fontosságát a divat változatosságának érvényre jutásával. Beáll tehát egy ú. n. átmeneti állapot. De az átmeneti állapotok mindig a legkellemetlenebbek és a legkevésbé szépek. A mi esetünkben is csak azt állapíthatjuk meg, hogy a megyebeli román nép mai hétköznapi viselete sokszor kellemetlen benyomást tesz a szemlélőre. Szépségéről, harmóniáról már beszélni sem lehet. Egyrészt a fejlődés folyamán szertelen túlzásba csapott a divat s ezért formában, de különösen színekben hihetetlen romlás állott be, másrészt most van a nép széles rétege abban az átmeneti állapotban, hogy készül elhagyni az ősi népi viseletet s kezd áttérni a nemzetközi „úri" viseletre. Végül pedig még az a másik réteg is, a szegényebb paraszti ság, amely még ragaszkodik a hagyományos viselethez, annyira le-

rongyolódott, annyira leszegényedett ruházatában, hogy ezt már alig lehet összehasonlítani a 30—40 esztendő előttivel.

Amikor én e népet tanulmányozni kezdtem,[1] még olyan volt viseletének általános képe, hogy az egy-egy lugosi, karánsebesi vagy oraviczai hetipiacra összegyűlt román nép sokasága olyan volt, mint egy élő néprajzi múzeum. Ezzel szemben ma már keresve kelleno keresni amíg találnánk egy-egy kiállítani való figurát.

A következőkben leírandó ruházat tehát nem a *mai* állapotot tünteti fel, hanem legnagyobbrészt a 30—40 év előtti általános viselet képét rögzíti.

A krassószörényi román nép ruházata nagyjában egységesnek mondható. A megye egész területén szinte egyforma, csak kevés eltérés van egyes ruhadarabok formájában, leginkább csak a díszítésükben és a színekben. Olyan egységes a megyebeli románok viselete, hogy erről meg lehet különböztetni a más megyéből való emberektől. Mint ahogyan a megyebeli románság (és a szomszédos temesmegyei is) nyelvében különbözik sajátos tájszólása alapján a románság többi részétől, úgy különbözik ruházatban is.

Nagyjában két főcsoportra osztható a viselet, de a kettő között nincsen lényeges különbség.

Az egyik a mai megye keleti része, hegyes, erdős vidéke, ahol ritkábban fekszenek a települések, kevesebb a szántóföld, de sok az erdő és a havasi legelő. A nép itt szegényebb és elmaradott, sok közte az asszimilált cigány. Ennek a csoportnak a viselete több ősi vonást őrzött meg a másiknál.

A másik csoport a nyugatra eső dombos és síkvidéki részt, a széles folyóvölgyeket foglalja el, ahol több a szántóföld és kevés az erdő. Itt nem csak a gazdasági élet haladottabb, hanem a viselet is mutatja a fejlődés és haladás nyomait. A színek világosabbak, vidámabbak, sőt ma már rikítóbbak. A nép itt közelebb van az ipari és kereskedelmi gócpontokhoz s mivel módosabb is, könnyebben van kitéve a városi hatásnak. Itt már többet vesztett a viselet eredetiségéből, a fejlődés és átalakulás itt már régebben is gyorsabb menetű volt.

E két főcsoporton belül meg lehet különböztetni kisebb alcsoportokat is egyes földajzi tájak szerint. Ez különösen a szörényi részre vonatkozik. Ilyen külön vidék a *Bisztravölgy, Karánsebes* környéke. *Teregova* vidéke, az *Almás,* a *Krajna* és a *Dunamente.* A krassói részen kevesebb a különbség. Megemlítendő a *Karas* medencéje *(Oravicza* vidéke), *Bogsán* környéke, *Lugos* vidéke, a *Bégavölgy* és a *Maros* mente.

Külön említendők, bár nem alkotnak egységes földrajzi területet, az ú. n. „bufánok", akiknek viselete legjobban eltér az általános megyei típustól.

A nagyobb vidékek és csoportok szerinti különbségeken kívül vannak még apróbb megkülönböztetések, csaknem minden egyes faluban. Ezek leginkább a felsőruha zsinorozásában, a himzések formájában és színében, egyes ruhadarabok formaváltozatában nyilvánulnak meg. Ezeket a be nem avatott legtöbbnyire észre sem veszi, de annál jobban szembe tartják az egyes szomszédos faluk lakói, a gyakorlottszemű városi boltos pedig ezekről tudja meg, hogy melyik vevője melyik

faluból való. Ezt a faluszerinti megkülönböztetést a régebbi időben jobban, mondhatni szigorúbban tartották be, mostanában ez is elenyészőben van s már csak egyes vidékeken észlelhető.

II. FÉRFIVISELET.

1. A férfiviselet legfontosabb és legjellemzőbb darabja az ing, *cămașă* (kamasa).[2] Az ing általában háziszőttes, durva és vastag kenderből vagy kender, *cânepă* (kinyépa) és pamut, *bumbac* keverékéből szőtt vászonból készül, de az ünnepi ingeket újabban gyári vászonból készítik. Szabása egyszerű, meglehetősen bő, s kieresztve térdig vagy azon alulig ér. Ez tehát szokatlanul hosszú, amiben különbözik pl. az erdélyi román férfiingtől. Az újabb ingek hosszabb hasítéka apró porcellángombokkal csukódik, a régibb fajta ingek rövid hasítékán nincsen gomb, csupán a keskeny galléron van rendesen két apró porcellángomb. Újabban a gallér, *guler*, széles és duplára lehajtva viselik. Az ing ujjai igen bőre vannak szabva s vállnál meg a kézelőknél sűrű ráncba szedve. A kézelő 2—3 ujjnyi széles, ez is porcellángombokkal záródik. A régebb típusú ingeken a kézelő egyszerű, síma és keskeny, az újabbakon duplára van áthajtva, mint a gallér. (1. ábra)

1. ábra. Fiatal román legények nyári viselete. Románcsiklova.
1-e fig. Costume d'été de jeunes gens roumains. Románcsiklova.

A hétköznapi ing teljesen díszítetlen. Az ünnepeken viselt ingeket mindig himzés díszíti. Ez kétféle: régi ingeken mindig színes (egyszínű) a díszítés, de újabban divatba jött a színtelen, fehér hímzés is. Úgy látszik régebben csak a kézelőket díszítették himzéssel, azután a

gallért is. Sok helyen ezeken kívül még az inghasíték két oldalán is alkalmaztak hímzéseket. Legújabban már az ing alsó szélét is díszítik. Fehér hímzéssel vagy csipkével szegélyezik.

A régi ingek színes díszei nagy ízlésről tanúskodnak, rendkívül finom, aprólékos munkával készültek. Keskeny szalagformában helyezkedett el ez a díszítés a kézelőkön és a galléron. De ezek csak újabban készülnek hímzéstechnikával, régebben a szövőszékben készült kötszövések voltak ezek, amelyeket aztán kivágva rávarrtak a gallérra és a kézelőkre. Ez ősi geometriai mintákról volt alkalmam máskor részletesebben szólni,[3] később is lesz még róluk szó.

3. ábra. Román házaspár nyári viseletben. Románcsiklova.
3e fig. Couple de mariés roumain en costume d'été. Románcsiklova.

Az ingdíszítések alakja, alkalmazása, színezése, különösen az újabb divat szerinti hímzett díszeken, vidékenként és falunként változik. Csak néhány példát említünk: Fekete színű az ingdíszítés *Kricsován* és *Zgribesten*, *Szákulon*, *Gavosdián* és *Szilvánhelyen* csak a kézelőkön van fekete hímzés. Újabban azonban mind jobban színesedik a hímzés s a tiszta fekete szín kezd kimenni a divatból. *Birna*, *Szatumik*, *Gavosdia*, *Herendjest* falukban vörös színű a kézelők hímzése. Lilaszín kézelőket viselnek *Dragojesten*.

Újabb időben a nép szépérzéke a színezésben a sokszínű, a díszítésben pedig a cifra felé hajlik.

2. A férfigatya, *izmene* (izmenj), szintén durva, vastag háziszőttes vászonból készül. (2, 3, 4. ábra). Szabása nem mutat semmi különöset, egyenes szárai elég bővek és egyenlő szélesek. Kiereszt ve bokáig vagy a földig ér. Ha mezítláb járnak, kieresztve viselik a gatyát s akkor az olyan mint a bő fehér nadrág. Leginkább azonban be van kötve a bocskornak igen széles kapcájába. (1. ábra) A gatya általában díszítetlen, de mióta kezdik elhagyni a bocskort s helyette cipőt hordanak, az ünnepi gatya alsó szélét is díszítik, áttört hímzéssel vagy a szegélyre varrt csipkével. Ez a divat főleg *Orsova* vidékén van elterjedve, *Zsupanek*, *Toplec*, *Jeselnica* és *Ogradina* falukban. (9. ábra).

3. Az inget nem kötik be a gatyába, hanem azon kívül lógatják,

derékban egy kissé felhúzzák s ott egy keskeny, hosszú színes gyapjúhevederrel átkötik. A *brăciri, bresir* nevű haskötő 3—4 ujjnyi széles és kb. három méter hoszú. Tehát többszörösen körüléri a testet, de a végét nem csattal erősítik meg, hanem azt csak egyszerűen aládugják a többi alá. Házilag készül s többnyire csíkos mintájú (vörös-fekete, vörös-sárga-kék stb). Ha nem tesznek fel széles bőrtüszőt, akkor olykor még egy második, szélesebb gyapjúszalaggal, a *brâu, brîu* nevű haskötővel is körülkötöik a testüket.

3. ábra. Román parasztok és alkalmi munkások. Románoravicza.
3-e fig. Paysans et ouvriers roumains. Románoravicza.

Nehéz munkára vagy útra azonban mindig felcsatolják a széles nehéz bőrtüszőt, amelynek a neve Krassó-Szörény megyében mindig *prasche* (práske).[4] Roppant erős, vastag és nehéz alkotmány egy ilyen régi práske. Általában 15—20 cm széles, helyenként 1—1½ cm vastag. Disznóbőrből készítik, s elől, ahol csukódik, rávarrt külön keskenyebb 3—4 szíj és ugyanannyi rézcsat szolgál az összekapcsolás céljára. A szíjakon végig sárgarézgombok vagy pitykék díszítik a tüszőt. Egy-két nagyobb és néha még kisebb zseb vagy rekesz van rajta, sokszor ezek is szíjjal és csattal zárhatók. A zsebfedelek széle csipkésen van kivágva és cifrára kilyukasztva. (1. 2. 3. 4. ábra). Fontos és becses ruhadarab ez, a jómód és a tekintély szimbóluma, úgyszólván a férfiasság és önállóság jelképe. Ezért minden süldő legénykének leghőbb vágya volt a práske megszerzése, mert addig nincsen tekintélye a férfiak között s nincsen szerencséje a lányok körül. Elég drága portéka, ezért a legények beállnak napszámosnak, hogy ezzel megkeressék a tüszőre való költséget.

Ha az ember megkérdezi tőlük, hogy miért cipelik ezt a súlyos és látszólag felesleges darabot még a legforróbb nyárban is, akkor rendesen azt válaszolják, hogy kell, mert ezt tartja össze az *inima-t*. Van még egy másik ok is, amelyet azonban nem szívesen vallanak be. Ha

útra kelnek és idegen emberekkel kell találkozni, akkor ez a práske megvédi a viselőjét mindenféle gonosz szellem ellen is.

4. A házilag készített darócból varrt *laibăr* (lájber) a legkedveltebb felsőruha. (4. 5. ábra). A posztója otthon készül, de a falusi szabó szokta megvarrni. A szabása olyan mint a városi mellényé, csak azzal a különbséggel, hogy a háta is posztóból van. Elől középen gombolódik (de sohasem gombolják be), karlyukai szűkek, s ebben különbözik lényegesen a szerbek hasonló mellényétől. Csak ritka helyen lehet látni olyan *laibart,* amely nem középen, hanem oldalt gombolódik. (6. ábra). A gallérja többnyire ú. n. façonnal van készítve, széles hajtókával, olyan mint a városi kabátokon. Szélei és nyílásai másszínű posztóval vannak szegve. Leggyakoribb díszítés rajta a zsinorozás, amely rendesen a posztószegélyt kíséri és sokszor magyaros sujtásdísszé alakul. Ez csaknem mindig fekete színű. Még applikált díszítés is előfordul, másszínű posztóból, feltűnő tűzéssel rávarrva. Néha csupán cérnatűzés teszi rajta a teljes díszítést. Kétoldalt mindig van rávarrt zsebe.

Színe vidékenként változik. Fehér vagy szürke, kék, és legújabban fekete a színe. de néha zöld színűt is lehet látni. Szürke a láiber színe a következő falukban: *Pattas, Domasnia, Teregova, Orsova. Borlova, Karánsebes.* A fiatal nemzedék azonban mindenütt áttér a fekete színre. Ilyent hordanak *Szervestyén, Teregován* és *Mehádián. Bogsánban* kék színűt láttam.

4. ábra. Román férfi nyári viseletben, laibarral. Oravicza környéke.

4-e fig. Homme roumain en costume d' été, avec laibar. Des environs d' Oravicza.

Mint említettük, a lájbert sohasem gombolják be, bár mindig van rajta gomb és gomblyuk. Ritkábban előfordul a gombház is gomblyuk helyett *(Oravicza* vidéke). *Orsova* vidékén, *Ogradina, Jeselnicza* és *Toplecz* községekben sűrű sorban vannak apró fémgombok a mellény mindkét oldalára varrva, de nem gombolásra, hanem csak dísznek. Ez nyilván cigány eredetű divat itt, melynek terjedését az a körülmény

magyarázza, hogy az ottani vidéken sok az elrománosodott cigány. (8. 9. ábra).

5. Posztóból varrt nadrágot, *nădragi* (nádrázs), csak télen viselnek. Anyaga ugyanaz a gyapjúdaróc, amelyből a többi ruhaféle készül. A szövet neve *cioareci*, de a megyékben *soarec*-nek vagy *soaris*-nak ejtik. Nem tudom milyen összefüggésben van ez az egér jelentésű *soarece*-vel, talán egérszínt jelent. (6. ábra).

A nadrág szabása, saját bevallásuk szerint a régi katonai nadrágot utánozza, természetesen nem a német pantalót, hanem a magyar szűk katonanadrágét. Az ellenzős nadrágot befűzött madzaggal vagy szíjjal kötik meg. Alul be van kötve a bocskor kapcájába. Díszítés is van rajta, olyan mint a magyar nadrágon is szokott lenni, elől az ellenző két oldalhasítéka alatt egy-egy vitézkötés fekete zsinórból, amely még körülszalad a hátulsó varráson és a két lábszár varrásán is. Színe rendesen a gyapjú természetes színe. Némely faluban azonban viselnek fekete színű nadrágot. Megjegyzendő, hogy a megye szörényi részén, amely jobban van kitéve a romániai hatásnak, előfordul még egy bővebb szabású, balkáni típusú nadrág is. (10. ábra).

5. ábra. Férfiak laibarban, asszony traistával. Orsova.
5-e fig. Hommes en laibar, femme avec traista. Orsova.

6. Téli ruhadarab ugyan, de télen-nyáron egyformán viselik, még pedig férfi és nő egyaránt, a báránybőrből készített mellest, újnélküli mellényt, a *pieptar-t*, amelyet még *lăibăraș*-nak, *becec*-nek vagy *burdic*-nak is neveznek (10. ábra). Leginkább fehér báránynak a gerezná-jából készül, ritkábban feketeszínűből. Külső bőrfelületét csak újabban kezdik sárgára vagy barnára festeni. Ez a bőrmelles mindig baloldalt nyílik, bőrgombokkal és ugyanolyan gombházzal csukódik. Színes bőrapplikációval, zsinorozással vagy színes pamuthímzéssel díszítik. A lugosi vásárban árult pieptárokon ugyanazok a magyar tulipános, rózsás díszítések vannak kihímezve, mint a magyar subákon és egyéb bőrruhákon.

A pieptárt csak új korában hordják egymagában, láthatóan. Egyébként mindig betakarja a reá húzott posztómellény, a *laibăr*. A *pieptar*

úgyszólván soha sem kerül le a testükről, még a legmelegebb nyári napokon is rajtuk van, különösen ha úton vannak. Készítője a városi szűcsmester, a *cojocar* (kozsokár), régebben *suciu*, aki a birkabőrkabátot, a *cojoc*-ot is készíti.

6. ábra. Fiatal román férfi téli nadrágban. Örményes.

6-e fig. Jeune homme roumain en pantalon d'hiver. Örményes.

7. Télvíz idején, de tavasszal és ősszel is, kivált esős időben viselnek a többi felett még egy daróchól készült köpenyt, melynek a neve Krassó-Szörényben *suba* vagy *chepeneag* (kepenyág). (10. ábra). Szabása és alakja szerint megfelel a magyar szokmánynak, mégsem nevezik szumánnak, mint pl. Erdélyben, hanem elég különös, *suba*-nak. Vállra vetve szokták hordani, mint a szűrt, de télen vagy esőben felhúzva hordják. Hossza az alsó lábszár közepéig ér. Színe vidékenként változik, fehér, szürke, fekete vagy sötétkék színű szokott lenni, ritkábban zöld színű. Általában megállapítható, hogy a krassói részeken inkább a világos színű, főleg a fehér, a szörényi oldalon pedig a sötét színű köpeny a divat. Fehéret viselnek a *Karas* völgyében, *Oravicza*, *Brostyán*, *Greovácz*, *Rakitova*, *Kakova*, *Rakasdia*, *Nagy-* és *Kistikván*, *Székás*, *Csudanovecz*, *Zsittin*, *Zsurzsova*, *Komoristye* és *Mercsina* falukban. Fekete a köpeny színe *Orsova* vidékén és *Karánsebesen*. Sötétszürke fekete szegéllyel divik *Domásnián* és *Kornyán*. Kék színű köpenyt hordanak *Karánsebes* környékén (egy emberöltővel ezelőtt azonban ott is fekete volt a divat) és *Bogoltin*ban, ezenkívül a *Nera* folyó alsó részén, *Illadia*, *Potok*, *Szokolár*, *Szlatina* falukban. Zöld színű köpenyt csak *Topoloveczen* láttam, de ez már a mai Temes megyében fekszik.

Díszítve csak az ünnepi köpeny szokott lenni, széles posztószegély

és dús és sűrű zsinórozás fekete színben. A köznapi köpeny azonban leginkább csak keskeny posztószegéllyel van ellátva.

8. A tulajdonképeni téli ruhadarab a *cojoc* (kozsok). Városi szűcsmester munkája, rendes ködmön szabású, külön rávarrt gallérral, hosszú térdig ér vagy azon alul. Általában fehér színű, csak némely helyen szokták a szegélyét és a gallérját fekete színű bárányprémmel díszíteni. *(Oravicza, Csudanovecz, Krassova, Zsittin).* Egyéb díszítés ritkán fordul elő rajta, *Oraviczán* kék színű zsinorozást alkalmaznak rá.

7. ábra. Fiatal házaspár útrakészen. Petrosnicza.
7-e fig. Jeune couple prêt à partir en voyage. Petrosnicza.

9. A krassószörényi nép jellegzetes lábbelije az ú. n. román bocskor. Otthoni munkánál nyáron mezítláb járnak, de már mezőre, erdőre vagy útra mindig bocskort fűznek még legmelegebb nyár idején is. A bocskor viselése még általános, bár a hozzávaló bőr beszerzése ma már mind nehezebbé válik. Tipikus és a román népet jellemző ez a nagyméretű bocskor, melyet férfi és nő egyaránt visel. (1. 3. 7. 10. ábra). A bocskort mindenki maga készíti, a hozzávaló bőrtalpat, az *opincă*-t azonban a hetipiacon vagy vásárkor a városban veszik az *opincar* vagy *argăsitor* nevű falusi timártól. Azt mondják, hogy régebben házilag készült ez is, még pedig nyers marha- vagy disznóbőrből. Ma kizárólag marhabőrből készítik. (11. ábra).

10. A lábfejet, mielőtt ráhúznák a bocskort, rossz vászondarabból készült kapcával csavarják körül. Ehhez kapcsolódik aztán a lábszár védésére szolgáló, sokszor tévesen szintén kapcának nevezett lábszár-

védő, *obeală* (obelye). Ez egy kb. 40 cm széles és 1.00 m hosszú színes gyapjúszövetlap, amely a lábszárt többszörösen körülveszi.[5] Ez is otthon készül az osztovátán, színe ma leginkább fehér-fekete, csíkos, vagy kockás. De ezeken kívül más színeket is alkalmaznak hozzá. Valamikor, azt mondják, minden falunak más-más színösszeállítása volt, úgy hogy meg lehetett ismerni az obelyéről hogy ki honnan való. Ennek nyomai ma is megvannak. Például *Bogsán* vidékén sötét színű az obelye és kockás mintájú, *Csiklován* piros-fehér kockás, *Patason* és *Ósopoton* fehér-fekete csíkozott, *Bogoltin*ban síma szürke, piros szegéllyel, *Domasnián* és *Kornyán* fehér-fekete, *Orsova* vidékén fekete színű, kevés fehérrel keresztsávos mintában.

8. ábra. Cigány eredetű román házaspár ünnepi ruhában. Ogradina.
8-e fig. Couple roumain d'origine tzigane en costume de fête. Ogradina

A körülcsavart obelyét a többszörösen körültekert bocskorszíj tartja a lábszáron. Ebben is van különféle divat, vidékek vagy faluk szerint. *Oravicza* vidékén és a *Karas* völgyében csaknem térdig ér a bőrszíj körülcsavarása, (3. ábra) a szörényi részen viszont csak az alsó részen, közvetlen a bocskor felett csavarják körül a szíjat néhányszor. (10. ábra).

A bocskorhoz való bőr valamikor elég olcsó volt, a század elején egy pár gyermekbocskorhoz való talpbőr 0.50—1.00 Korona, felnőtté 1.00—1.50, a hozzávaló bőrszíjak 3.00 K. volt. Ma már megfizethetetlen drága, ezért a nép más anyagot talált a bocskorhoz, másrészt lassan áttér másféle lábbelire. Azt mondják *Aradról* indult ki az újabb divat a

század huszas éveiben. Ott egy élelmes ember összevásárolt sok elhasznált autókerék-gummiabroncsot, azokat feldarabolta s bocskortalpnak árulta. A divat hihetetlen módon elterjedt, ma már nincsen falu, ahol ne járnának *„motoron"*, mert a nép így nevezi a gummibocskort.

Részben a bocskorbőr drágasága, részben a fejlődő divat az oka annak, hogy egyre jobban terjed mindenfelé más lábbeli viselése. A régi bányavárosok román lakossága már régtől fogva magasszárú *cismă*-ban jár, *Karánsebes* város fölmívelői is csizmában járnak vasárnap. Ezenkívül hétköznapra a mezítelen lábra húzott bőrpapucs, *papuc*, az általános divat. A katonaviselt fiatalság mindjobban áttér a bakancs viselésére.

9. ábra. Vasárnapi tánc, Jeselnicza.
9-e fig. Danse de dimanche. Jeselnicza.

11. A férfiak nyári fejviselete a kalap, *pălărie*, városban vásárolt fekete színű nemez- vagy posztókalap, középszélességű karimával. (1, 3, 4. ábra). Csak *Tergova* vidékén és az *Almás* egyes községeiben láttam nagyobb számban szürke színű kalapokat. Régebben igen széles karimájú kalapok voltak divatban.[6] Szalmakalapot nem igen viselnek nálunk, csak *Lugos* környékén kezd elterjedni.

Télen báránybőrből való *clăbeț* (klebec), *căciulă, casula* (kásulja), *sapcă* nevű süveget vielnek általánosan. Régebben házilag készült, ma már vásáron veszik a *căciular*-tól. Kedvelt szín a fekete (6. ábra), de viselnek fehér színűt is. Alakja hegyes süveg formájú, a csúcsát újabban begyűrik. Mérete közepes, nem túlságosan nagy s az Erdélyben divatozó süvegeket meg sem közelíti méretben.

12. A férfiak hajviselete ma már nem mutat semmi különösséget. Régebben Krassó-Szörény megyében is hosszú hajat *pĕr*, viseltek a román férfiak[7] s hozzá igen széles karimájú kalapot. Ma már rendesen nyirott hajjal járnak, csak itt-ott lehet még látni hosszú hajú férfit a megyében, de az bizonyára az erdélyi részből jött át, vagy pedig *păcurar*, azaz birkapásztor, aki most jött le a határmenti hegyekről.

Szakálat (barbă) nem igen viselnek a mi parasztjaink. Általában mindenki borotválkozik s csak elvétve lehet itt-ott egy-egy öregebb embert ú. n. császárszakállat látni. Ez a határőrvidék emléke.

Bajuszt, *mustață, musteţe* (musztéc) viselnek, de sokszor erősen nyirják „románosra" ahogy errefelé a más nemzetiségűek mondani szokták.

13. Utra kelő román paraszt mindig bottal, *băt* (but), *botă* (boata) jár, s ez alól csak akkor van kivétel, ha fejsze *(topor)* van a kezében. Ez az útravaló bot rendesen hosszabb a szokásosnál s ezzel elárulja a pásztorbottól való eredetét. A bot nem is annyira támasztásra s a járás megkönnyítésére szolgál, mint inkább az alkalmatlan kutyák távoltartására.

10. ábra. Román hegyi paraszt téli viseletben. Bogoltin.

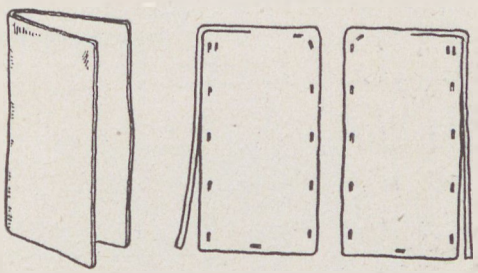
10-e fig. Papsan montagnard roumain en costume d'hiver. Bogoltin.

III. NŐI VISELET.

1. A krassószörényi parasztasszonyok inge több alakváltozatban, ill. szabásformában fordul elő. Vannak hosszú ingek, amelyek kieresztve földig érnek, de a haskötő alatt felhúzva csak bokáig érők. Vannak azután még két külön részből álló ingek is. Az előbbiek is tulajdonképen kétrészűek, de azoknál a felső, *ciupag, supag* és az alsó *poala,* össze vannak varrva eggyé. A második fajtánál azonban már a *supág* inkább az úri blúz szerepét tölti be, az alsó pedig a szoknyáét. De mindkét fajta szabása kétféle. Ugy értendő, hogy mindkettőnél vannak ú. n. *„bevarrott ujjú"* és vannak *„mellévarrott újjú"* ingek.

Régi ingeknél inkább ez utóbbi szabásformát tapasztaltam, ezért azt hiszem ez a régibb. Ezt látszik bizonyítani az is, hogy a másik szabásmód (a bevarrott) újabban mind jobban terjed.

Az ing anyaga a háziosztovátán készül vagy tisztán pamutból, a boltban vásárolt *bumbac*-ból, vagy vegyesen, pamutból és kenderből. A felső ingrész természetesen mindig finomabb, vékonyabb anyagból készül, mint az alsó. Az ing szabását a háziszőttes vászon szélessége szabja meg, s mivel 40—45 cm-nél szélesebb vásznat nem tudnak szőni, az ingeket ilyen szélességű darabokból állítják össze. Az ingek szabása különben semmi eddig ismeretlen újat nem árul el, előfordulnak ezek az ingtípusok Magyarország minden részén s a szakirodalomban is ismeretesek *Palotay* Gertrud tanulmánya óta.[8]

11. ábra. A) Bocskorbőr kiszabás előtt. B) Kiszabott bocskortalpak.
11e fig. A) Cuir à sandale avant d'être taillé. B) Semelles de sandale taillées.

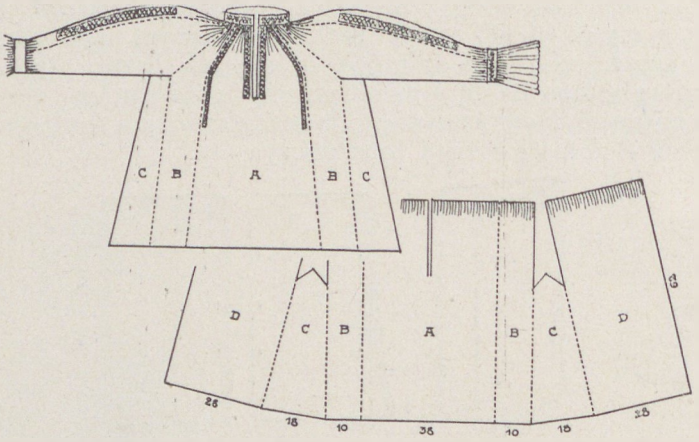
Hétköznapokon viselt ingeken se gallér, se kézelő nincsen. Ilyenek s általában díszítés csak az ünnepi ruházaton van. A mellévarrt ujjú ingek nyakráncolása megköveteli azt, hogy a sok kemény ráncot valamivel összefogják és befedjék. Ebből fejlődött ki aztán a jellegzetes díszítésű gallér. Egy díszítéssel borított külön vászoncsíkot varrnak rá ezekre a ráncokra. A díszítések régebben kizárólag a szövőszéken készültek, újabban hímzéssel állítják elő. Ugyanilyen dísz van, keskenyebb alakban az összehúzott (ráncba szedett) ingúj kézelőin is. (12. ábra).

A bevarrott ujjú ingek típusánál a nyak szabadon marad, a kemény nyakráncok elmaradása miatt jobban lehet ezt a részt alakítani ill. díszíteni. (13. 13a. ábra). Ebben aztán valóban nagy divatozás folyik, mindenféle fodros, csipkés gallért varrnak fel rá, ezzel persze a régi szép geométriai díszű inggallérok is eltűnnek.

A régi fajta ingek legfőbb díszét a színes hímzések teszik. Régi ingeken a fentebb említett szövött gallér- és kézelődíszeken kívül csak az inghasíték két oldalán van még egy kevés hímzett dísz, azonkívül a bő ingujjak külső felületén elhelyezett nagy foltszerű hímzések. (14. ábra). Újabban azonban ebben is olyan túlzásba csaptak, hogy az ingnek csaknem minden látható részét beborítják az újabb fajta színes hímzésekkel. (8. ábra). A régi geometrikus díszekből mind kevesebbet lehet látni, ezek helyett a lazább szerkezetű növényi elemekből összeállított hímzések terjednek el. Ugyanez az izlésromlás tapasztalható a hímzések színezésében is. Míg ugyanis régebben csupán egyszínűek voltak az ing díszítései, leginkább fekete vagy vörös színűek, addig újab-

ban már többszínű, tarka minták hímzésére tértek át.

Legfontosabbak talán az ujjak külső oldalán alkalmazott tömör jellegű foltszerű hímzések, melyek mindenfelé divatban vannak, de legfőképen talán a *Bisztravölgy* és *Karánsebes* környékének falvaiban. De szép példákat csak a régi fajta, bevarrott ujjú ingeken lelet találni, ezek ugyanis szintén a régi geometriai minták szerint vannak hímezve. Az inghasíték két oldalán is hasonló hímzések vannak.

12. ábra. Mellévarrt újjú, rövid női ing (supág).
12-e fig. Courte chemise de femme à manches cousus au collet (supág).

Ujabb időben azonban feloldódott ez a szigorú szabály a hímzések elhelyezése körül. Most már minden látható helyre raknak mindenféle virágos díszeket, sokszor egészen modern mintákat divatlapokból, még az ing alsó részére is. Természetesen nagy szerephez jutott most már a horgolt csipke és betét is, melyeket különösen a kézelőn és a *poala* alsó szélén alkalmaznak.

2. Ha az ing a legfontosabb, mert tulajdonképeni ruha, akkor a két kötő, melyet a román nők viselnek, kétségtelen a legjellegzetesebb öltönyrészletük. A magyar közönség általában *katrinca* néven ismeri ezeket a kötőket s ebben nem ismer különbséget a *kétféle* ruhadarab között. Pedig van különbség a kettő között, amit már az is mutat, hogy külön nevük van. Krassó-Szörény megyében az elülső kötőnek *catrinţa*, a hátul felkötöttnek *opreg* a neve; *Oravicza* vidékén ez utóbbinak — többes számban — *chiţelie* (kicelje) a neve. Mindkét név ugyan egyformán „kötőt" jelent a szótárak szerint, de rendeltetésük nem az, ami az európai' kötő, kötény, Schürze' nevű ruhadarabé.

Megfigyeléseim szerint mindenesetre az *opreg* az ősibb, s az elől viselt *katrinca* a fiatalabb, azaz aránylag újabb időben terjedt el. Mert eldugott helyeken, a hegyek között, ahol még leginkább megmaradt a régi viselet, az asszonyok igen gyakran, sőt helyenként majdnem mindig, elülső kötény nélkül vannak, de *opreg* mindig van rajtuk. Még az is mutatja a két darab időrendi különbségét, hogy bár az *opreg* is keresztülment egy bizonyos fejlődésen, az elülső kötő sokkal jobban volt és van alávetve a divat folytonos változásának.

Az *opreg* legkezdetlegesebb alakja az, amely csupán fonalakból áll

s csak a megkötés helyén vannak a rojtok egy közös hevederfélébe bekötve. (15. ábra). Régi példányokon a 60—80 cm hosszú rojtok, *ciucur* (csukur), *sukur*, fekete színűek és ritkák, újabban más színt is kevernek a fekete közé és sűrűbben kötik be a szálakat. Az *opreg* szélessége általában 45 cm szokott lenni, de az előbb említett eldugott helyeken, félreeső hegyi falukban *(Domasnia, Bogoltin, Kanisa)*, olyan széles az *opreg*, hogy az a csípőket egészen körüléri. Az *opreg* fejlődésének folyamán a rojtszálakat összetartó szalag mind szélesebb lesz, s ez a szélesebb szövött darab, melynek alsó széléhez vannak a rojtok hozzákötve, mint díszítésre igen alkalmas hely, egyik legfőbbb tere a román asszonyok díszítő tevékenységének. Vannak vidékek, ahol az *opregnek* ez a felső része 10—15 cm magas (45 cm széles), de olyan faluk is vannak, ahol ez magasabb, 40 sőt 30 cm is. (16. ábra). Végső fokon, legújabban már nincsenek rajta rojtok, hanem a szövött lap magassága (azaz hossza) az ing alsó széléig ér.

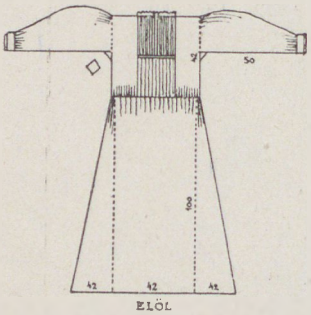
13. ábra. Bevarrott újjú hosszú női ing. Hátul. A poalan vastagfonalú fekete hímzéssel utánozzák az opreg rojtozatát.

13-e fig. Longue chemise de femme à manches cousus au corset. Vue par derrière. Les franges de l'opreg sont imitées par la broderie en bordure à gros fil noir.

Az *opreg*lap a háziosztovátán készül, színesre festett sodrott gyapjúszálakból, s már szövésközben kapják jellegzetes geometriai idomokból összetevődő texturás alapdíszítésüket. A különböző színű láncfonalak közé szövés közben másszínű fonalakat kötnek be ú. n. kötszövéssel, melynek a texturájában a diagonális fejlődés következtében

apró mértani minták keletkeznek. *Oravicza* vidékén fémmel sodrott vetülékfonalat használtak, ezáltal már az alapszövés is bizonyos ismétlődő geometriai mintákból összetett alapdíszítést kapott. Az *opreg*lapon van mindig egy vagy két keskenyebb sáv, amelyen színes gyapjúfonalak segítségével vannak *beleszőve* a közismert geometriai minták. Ugyanazok a minták, amelyek az ingek gallérjain és kézelőkön előfordulnak. Mintázatuk a rhombus, kereszt, kampó, szegletes S-alak és más diagonális fejlődésű meanderszerű ékítmények, amelyek nagyrészt a keleti kelim-szőnyegek ornamentikájából ismeretesek. Ujabban ezeket a keskeny sávokat *hímzéssel* egészítik ki, vagy pedig egészen hímzéstechnikával készítik.

Régebben az asszonyok maguk festették az opreghoz való, s egyáltalán minden a szövéshez szükséges gyapjúfonalat, különféle saját készítésű növényi eredetű festékkel. De kb. 70—80 év óta kizárólag a városi iparosok munkája a gyapjúfestés. Valamikor ezek is valódi festéket, indigót, amerikai faforgácsot, cochenillt használtak, most azonban kizárólag anilinfestékkel dolgoznak.

13a ábra. A 13 sz. női ing elülnézete.

13a fig. La chemise de femme de la 13-e fig. vue par devant.

Fentebb említettük a hegyvidéken dívó igen széles rojtos *opreget*. Ennek kiegészítéseként meg kell említeni, hogy vannak községek, ahol nemcsak hátul, hanem elül is hordanak ugyanolyan rojtos opreget mint hátul *(Örményes, Kornyaréva, Domásnia, Teregova)*. Az elülső *opreget* sokszor egy más anyagból készült újabb formájú kötővel takarják be.

3. A *catrinţa* legrégibb alakja egyezik az *opreg* régi alakjával. Egyébként az a ruhadarb, amelyet a nép *catrinţa*-nak nevez nálunk, egy négyszegletes darab háziszőttes 40—50 cm széles és termet szerint 80—90 cm. hosszú. Félre eső helyeken és régi példányokon ez a lap egyszínű és sötét, fekete, kevés más színnel szegve vagy csíkozva. Ebben azonban idővel nagy divat fejlődött ki. (14. ábra) Először az *opreg*ről ismert geometriai alaptexturát kapta, aztán sávosan elhelyezett díszeket, végül az egész lapot betöltő geometriai mustrákat. A három látható szélén apró, sűrű rojtozat szokott lenni.

Persze ez a divat is mulófélben van. Most már módosabb helyen selyemből és bársonyból varrnak *catrinţákat* s ezeket legfeljebb keskenyebb-szélesebb szegéllyel kerítik, vagy pedig telerakják hímzett virágokkal. Mindezek a „modern" katrincák köröskörül még keskeny csipkével is vannak beszegve. A fejlődés végfoka pedig az, hogy ez a népi ruhadarab teljesen eltűnik s helyette magukra öltik a boltban vásárolt, olcsó anyagból készült közönséges kötényt. (9. ábra) Öreg

asszonyok fekete színű síma kötőt viselnek, lányok leginkább fehér színűt.[9]

4. A férfiviselet során említett haskötőszalagot a nők is viselik. Neve, színe, méretei ugyanazok. Mivel a nők nem hordanak bőrtüszőt, mikor útra kelnek ők is felkötik a *brâu* vagy *brîu* nevű szélesebb hevedert. A *bresir* ma kb. 3 m hosszú szokott lenni, régebben úgy látszik ebben is divatoztak, mert azt olvassuk, hogy száz évvel ezelőtt a haskötő heveder 12—15 rőf hosszú volt.[10]

5. A nőknek nincsen külön téli ruhadarabjuk, vagyis olyan, amely a férfiakétől különbözne. Télen ugyanazt a *piept̆ărt* viselik mint a férfiak. Ez is oldalt gombolódik s ritkán van egy kis hímzéssel díszítve. Szabásban, alakban teljesen egyezik a férfiakéval. (17. ábra)

14. ábra. Hajadon lány hímzett ingben katrincával. Karánsebes vidéke.

14-e fig. Jeune fille en chemise brodée avec catrinca. Des environs de Karánsebes.

6. Esős időben nyáron is, de különösen télen hordják a nők a *suba* vagy *chepeneag* nevű szűrfélét, amilyent a férfiak is viselnek. Abban különbözik legfeljebb a férfiakétól, hogy legtöbbnyire díszítetlen.

7. Nyáron általában minden nő mezítláb szokott járni. (14. ábra) Még a félnapos gyalogutakra is, mikor a városba megy a piacra, mezítláb jár. Hideg időben azonban bocskort kötnek a lábukra, ugyanolyan *obelyével,* mint a férfiak.

8. A multban a nők úgy látszik egyáltalán nem fedték be a fejüket, ma csak a hajadon lányok járnak ünnepnap, fedetlenül. Egyébként mindenki, a kis leánykától az öreg asszonyig, kendővel, *cârpă* (krpa) fedi be a fejét. (5, 7, ábra) A fejkendő sohasem házi készítmény. Ez is mutatja, hogy újabb kori divat. A *cârpă* mindig boltban vásárolt színes kendő. Öreg asszonyok fekete színű kendőt viselnek s elől

az áll alatt kötik meg, a fiatalja természetesen színes kendőt hord, s azt nehány vidéken hátul kötik vagy hátravetve viselik.

9. Ezzel kapcsolatban megemlítendő a nők hajviselete. Lányok a hajat egy vagy két ágba fonják, de hétköznap feltűzik a fejre a kendő alá. Csak ünnepre eresztik le a fonatokat, amelyekbe rendesen hosszú színes szalag van befonva. Szeretnek virágot a hajukba tűzni, némely vidéken pártaszerű fejdíszt hordanak a lányok. A nyakban hordott pénzfűzérekből néha a fejre is jut, belefonva pártaszerűen a mutatós ezüsttallérokat vagy aranypénzeket.

15. ábra. Fiatal román nő széles rojtos opregben, traistával. Korniaréva.
15e fig. Jeune femme roumaine en opreg large garni de frange, avec traista. Korniaréva.

A Bisztravölgy községeiben a nők haja két vastag fonatban hátul mélyen lelóg a nyakukba s visszafordítva koszorúszerűen veszi körül a fej hátulsó alsó részét. A *Karánsebes* körüli faluk asszonyai a hajukból, de igen sokszor vendéghajból is (a szegényebbek kócból) csavarnak egy ívalakú kemény fonatot s ezt az állati szarvak módjára helyezik el és erősítik fel a fejre. A neve *corn, cornie,* (szarvak). E szarvakra azután ráhúzzák az alább említendő színes hajsapkát, a tetejére pedig a kikeményített s néha még kemény papirbetéttel alakított fejkendőt kötik rá, erősen hangsúlyozva a két kiálló szarvat. Másfelé az öregasszonyok előbb szorosan lekötik a hajukat egy kisebb fehér kendővel, úgy hogy annak összehajtott széle a fél homlokot eltakarja. Erre azután

még felkötik a rendes méretű, fekete fejkendőt úgy, hogy az alsó fehér kendőből csak a homlokot takaró rész látszik ki.

10. Külön kell megemlíteni a már nem általános, hanem csak helyi előfordulásként divatozó szövött és hímzett fej- vagy hajsapkákat. A *Karánsebes* körüli falukban viselik ezeket és a *Bozovics* körüli *Almás* vidéken. Az előbbiek inkább ovális alakúak, (18. ábra) míg az utóbbiak háromszög formájúak.[11] Abban megegyezik mindkét tipus, hogy tulajdonképpen egy tenyérnyi széles, színes mintás szalag vagy pánt, van sapkaformára összevarrva s vászon fedéllel ellátva. Ugyanazok az ősi geometriai ornamentumok ismétlődnek meg ezeken, mint az *opreg*en és az ingdíszítéseken. Az egyszínű (fekete, barna, sötétvörös) mintát még más színű fonállal kihímezik. Fiatal menyecskék szabadon hordják a sapkát s olykor virággal, pénzfűzérrel díszitik, de az idősebbek fejkendő alá rejtik úgy, hogy csak a homlok feletti díszített rész látható.

16. ábra. Ezüstszálas mintás opreg rojtokkal. Oravicza vidéke.

16-o fig. Opreg à fil d'argent garni de dessins et de franges. Des environs d'Oravicza.

11. Az eladó lányok és fiatal menyecskék is mindenképen igyekeznek magukat ékesíteni. Az aranypénzek *(galben, galbin)* viseléséneк divatát már említettük. Gazdag lányok az ezüsttallérok és aranypénz fűzéreit azonban nemcsak a hajban viselik, hanem leginkább nyakban lógatják, vagyoni állapotukhoz képest sokszor több sorban is. A régi időben *Lugos* vidékén inkább csigákból font fűzéreket hordtak a haladon lányok a nyakuk körül.[12] Ma már általános a színes üveggyöngyök viselése, melyekből néhol szalagra fűzve vagy felvarrva díszes mintájú nyakszalagot készítenek. Fülükön magyorónagyságú ezüstgolyós fülkarikát hordanak *cercei, siersie*, az ujjukon pedig vékony ezüstkarikát.

12. Nem tartozik ugyan szorosan a ruházathoz, azonban mint a viselet kiegészítője, mégis itt említendő a nők kozmetikája, vagy modern szóval „arcápolása". A megyebeli román nők között sok a szabá-

lyos arcvonású s fiatal korukban nem ritka a meglepően szép arc is. De az arcbőrük a sok külső munkától hamarosan megbarnul. Mivel pedig náluk is csak a fehér arc számít szépnek, segítenek ezen mindenféle arcfehérítővel. Ünnepre és *joc*-ra (táncra) ijesztően fehér arccal jelentek meg a lányok és menyecskék, természetesen szép piros színt is kentek rá az orcájukra. Ezt úgy hívták, hogy *„chichita si rumenita"*, kikészítve és pirosítva. Ennek a „kikészítésnek" az leti az eredménye, hogy a huszéves nőnek az arca olyan volt mint másként a negyvenévesnek, s harmincéves korukban már öreg asszony képük volt. Ez a szokás nem újabb eredetű, van reá száz esztendős bizonyítékunk.[13] Ez így volt a mult század nyolcvanas éveiben, ma már nem igen látható

IV. GYERMEKVISELET ÉS EGYEBEK.

1. A mi megyebeli románjaink sem ismernek külön gyermekviseletet, csakúgy mint általában más parasztok sem. Ahol még teljes egységben virágzik a népviselet, ott a gyermek is, bár a részére nem gondoltak ki különleges gyermekruhákat, a felnőttek ruháinak kicsinyített darabjaiban jár.

A mi román népünknél a kis gyermek általában egy szál ingecskében jár, természetesen mezítláb, de mindig fedett fejjel. A leányok igen sokáig maradnak az egy szál ingben, amelyet már korán felkötnek *breşirrel* a felnőttek módjára. A fiúk körülbelül iskoláskötelés korban kapnak az inghez gatyát és *breşirt*. Télen mindkét nembeli gyermek bárányborműellest kap, esetleg valami kozsokféle bundácskát, a szülők vagyoni helyzetéhez képest. A lányok elég korán kapnak *opreget* is.

2. Az útravaló táskát *(traistă,* melyet azonban leginkább *sztrájcá*nak ejtenek ki), minden román ember, férfi és nő egyaránt, télen-nyáron, állandóan és mindennap magukkal hordja. Elmaradhatatlan kiegészítője ez a népi viseletnek. (5. 7. 15. ábra).

Színes, mintás gyapjúszőttesből készül, tulajdonképen egy félméter hosszú zsák, szájának két sarkán hozzá van erősítve egy vastag szőrzsinor, melynél fogva a nyakukba akasztják, vagy a hátukra lógatják. Vagy ha üres, akkor a balkéz csuklójára csavart zsinorral kézben viszik. A nők a megtömött táskát rendesen a fejükön hordják, a férfiak leginkább a bal vállukra vetve vagy félig az oldalukon lógatva viszik.

A *traistă sztrájca* is, mint minden egyéb holmijuk, a házi szövőszéken készül, körülbelül ugyanolyan anyagból, mint az opreg. A meglehetősen vastag és erős szövet rendesen keresztbe csíkozott. A vörös és fekete szín ebben az uralkodó, de van szürke és más színű is. Némely vidéken kockásra mintázzák. Régebben azonban sokkal szebb és ízlésesebb mintákat lehetett látni, akkor kelimtechnikával szőttek olyan mintákat a táskára is, mint amilyenek a színes takaróikon divatban voltak. Ezek ma már kimentek a divatból.

3. A második közös, azaz férfitől és nőtől egyaránt használt felszerelési tárgy vagy ruhadarab egy esővédő kámzsa. Nem általános használatú, csak két kisebb vidéken ismerik: a *Bisztravölgy*ben és *Karánsebes* vidékén. Az előbbi helyen *casule* (kasulye), utóbbiá *cujma, cusma* (kuzsma) a neve. (19. ábra).

Két szál egymásmellé varrt fehér daróclap, egy-másfél m hosszú, sokszor a felső szélén össze van hajtva és összevarrva, kámzsaformára. Egyébként nyitva szokott lenni, mint az ábrán látható, és a két felső sarkán egy hosszú szőrzsinor két vége van megerősítve. A kámzsalapokat külön e célra szövik, mindig egyszínűek, a gyapjú természetes színében, díszítetlenek, csak az alsó szélen szokott egy-két színes csík lenni. Néha rövid rojtok vannak ebbe a szélbe bekötve. Esős időben a fejükre borítják úgy, hogy hosszú oldalával a hátukat takarja.

17. ábra. Öreg asszony bocskorban, fonó nő mezítláb, pieptárban, Orsova vidéke. 17-e fig. Vieille femme en sandales, femme qui file, nus-pieds, en pieptár. Des environs d' Orsova.

4. Az u. n. *bufánok* viselete különbözik a megyebeli többi románságétól. A *bufánok* a régi bányahelyek közelébe telepített erdei munkások, szénégetők és fuvarosok utódai, akik ma sem földművelők, hanem leginkább bányákban és a megyebeli ipartelepeken mint munkások vannak elfoglalva. A következő helyeken laknak több-kevesebb számban bufánok: *Bogsánbánya, Csiklovabánya, Dognácska, Ferencfalva, Kohldorf, Mariaschnee, Oraviczabánya, Padinamatei, Resiczabánya, Ruszkabánya, Szászbánya, Ujmoldova, Ujruszova* és *Vaskő*.

A férfiak szépen hímzett inget (20. ábra) és fehér vászonnadrágot viselnek, de bocskor helyett magas szárú csizmát hordanak, amelybe a gatya vége be van gyürve. Bőrtüszőt nem viselnek, polgári szabású fekete mellényük azonban nincsen begombolva, hogy az ing színes hímzése látható maradjon. Az ingmell hímzései különben teljesen elütnek a megyebeli hasonló hímzésektől. Szigorúan körülhatárolt négyzetek sorakoznak egymás mellé a hasíték két oldalán, rendesen négy-négy s egy van a hasíték alatt befejezőnek. Maga a díszítése fent többször említett mértani formákból tevődik össze, de mindig egyszínű, sötétkék vagy sötétvörös, a minta igen sűrű, tömött vastag fonállal van hímezve.

A mellény felett rendes szabású városi fekete kabátot hordanak, fejükön nyáron fekete nemezkalapot, télen fekete bárányborsapkát.

A bufán nők is hímzett inget viselnek, igen bő és ráncos szabásút, lapos gallérral és csipkés, hímzéses kézelőkkel. De se *opreget* se *katrincát* nem viselnek, hanem, e helyett ünneplőnek hosszú és igen bő szabású, sötétkék szövetből készített szoknyát *sucna*, amelynek egyik oldalán az alsó szoknyaszélt a derékövbe feltűzve viselik. A szoknyának tenyérnyi széles sárga belső szegélye eképen nagy darabon kilátszik, alatta pedig az ing alsó széle látható. Fejüket fekete kendővel takarják be. Hétköznapra és munkában azonban már olyan átmeneti, felemás ruházatban járnak, ingben és fehér kötőben, vagy blúzban, színes fejkendővel, mezítláb.

V. ÖSSZEFOGLALÁS.

Minden régi forrás szerint a népek ősi viseletében nem volt különbség a férfiak és nők viselete között. Ennek némi nyomát még ma is feltaláljuk a mi román népünk öltözködésében s ez a régmult időkben bizonyosan még sokkal jobban megvolt. Ha nem is lehet feltételezni, hogy az egész viselet, bármilyen régiesnek tetszik is ez Európa többi népviselete között, teljes egészében ősi lenne, mégis annyit joggal el lehet hinni, hogy az ősi kulturrétegeknek egyes részletei felnyúlnak napjainkig. E szerint nagy valószínűséggel hihetjük azt, hogy egyes ruhadarabjaik még egy-egy ilyen ősi kulturrétegből származnak.

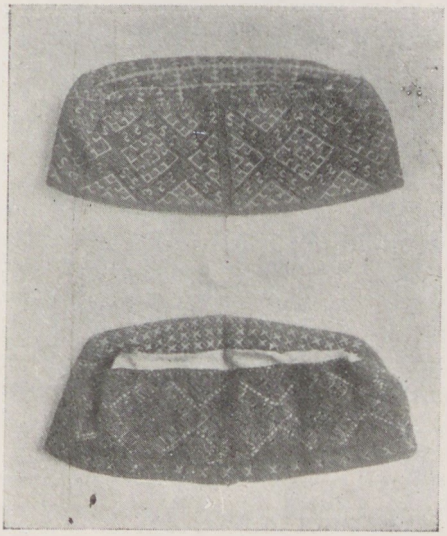
Ha viseletük régi rétegeit kutatjuk, akkor elsősorban görög, albán, bizánci és délszláv hatás jöhet számításba. Hogy tehát az eredet kérdésére megfelelhessünk, meg kell vizsgálnunk a ruhadarabokat egyenként. Mielőtt azonban erre rátérnénk, még a következőket kell felemlíteni.

A ruházkodásra és a ruhaneműek előállítására vonatkozó szókincsük átvizsgálása során feltűnik mindennekelőtt néhány latin eredetű kifejezés, mint *cânepă* (kender), *lâna* (gyapju), *fus* (orsó), *spata* (takácsborda), *urzeală* (fonál). Ezek mindenesetre arra mutatnak, hogy románjaink ősei, még a római behatás korában is ismerhették már a fonás-szövést. Ez azonban valószínűleg csak az u. n. álló szövőszéken történhetett, amilyent a Földközitenger melléki népek az ókorban használtak. Ez a feltételezett ősi szövésmód azonban a vele kapcsolatos szókészlettel együtt eltűnt, mert egy későbbi időben megismerkedtek a tökéletesebb, vízszintes szövőszékkel, amelynek a neve *rĕzboiu*, szláv eredetű, mint minden jelentős részleteé is.

A kendertermelést is bizonyára a szlávoktól tanulták el. Néhány mesterszó erre utal: *topilă* = áztató, *meliţa* = kendertörő, *cânepă* (kic) = kóc, *lietca* (lyétká) = csőrlő, *vîrcelniţa* = motolla, *pusderia* = pozdorja. A fonás műveletére ugyan a latin eredetű *torc* szót használják s az orsót is ilyen eredetű *fus* szóval jelölik, mégis emellett használják az utóbbira még kétségtelenül szláv eredetű *suca* szót is. Ez szintén a kendermunkával kerülhetett hozzájuk.

1. Az ing román neve *camasa*. Ez valóban ősi lehet a román nyelv-

ben. Az olasz nyelvben is *camicia* az ing neve. De *cmiš*-nek nevezik Albániában, általánosan,[14] de a Közel Keleten, Palesztinában és Arábiában mindenfelé *kamis* az ing. A románok balkáni ágánál, az aromunoknál is *camescha* az ing.[15] Egy másik forrásunk szerint a macedóniai aromunoknál az inget *kašulya*-nak nevezik és a szerbeknél is *košulya*.[16] Az előbbi elnevezés visszamegy a görög *chlamys*-ra, az utóbbi a római *casula*-ra.

18. ábra. Szövött és hímzett hajfedő sapka, Karánsebes vidéke.
18e fig. Bonnet de femme à couvrir les cheveux, tissé et brodé, Des environs de Karánsebes.

Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy románjaink *camaşa*-ja akár a görög *chlamys*, akár a római *casula* egyenes leszármazottja lenne. A román *camaşa* neve valószínűleg az általános ősi balkán ruhadarab s az óthessáliai *chlamis*-tól ered. Az ingnek az alakja viszont inkább a görög *chiton*tól származhatna, még pedig annak VI.—VII. század előtti alakjától és forma tekintetében még a római *tunica manicata* jöhetne szóba.

Románjaink *camaşa*-jának mai alakja azonban határozottan mutatja a szláv eredetet. Ez pedig a ma használt kétféle szabástipus között a régebbire és még mindig általánosan előfordulóra, az u. n. ráncolt mellé-varrott ujjú ingekre vonatkozik. Ez az ingtipus különben szerintem azért az ősibb, mert a kiszabott egyes részei teljes négyszögek, tehát a lehető legegyszerűbb szabásminta szerint készülnek. Ez szerintem nem a nép esztétikai érzékén alapszik, amely az anyagban való bővelkedésben leli gyönyörűségét, nem ez vezette a népet erre a szabásra s a húzásra és ráncolásra, miként azt *Palotay* Gertrud véli,[17] hanem elsősorban technikai okok, a könnyebb kiszabás lehetősége. Azért is valószínű a ráncolt ing régisége, mert ez a sok ráncolás miatt, hogy úgy mondjuk, ruhaszerűbb, míg a másik, a mindig vékonyabb vászon-

ból készülő bevarrt ujjú ing valóban ingszerűbb, tehát újabb eredetű.

A mellévarrott ujjú, ráncolt nyakú ingtipus természetesen nem kizárólagos román nemzeti viselet. Magyarországon ez az ingtipus nagyon általános, ez az ingtipus különben a szlávság jellegzetessége,[18] általános a keleti szlávságnál és a Balkán szlávjainál is.

Még az a szokás sem kizárólag román, noha nálunk annak tartják, hogy a férfiak az inget nem gyűrik be a nadrágba, hanem kívül lógatják. Ez is úgy látszik eredeti közszláv szokás, amely nemcsak a Balkán egész területén, hanem kevés kivétellel a keleti szlávság minden népénél feltalálható. Csak az ukránok hagyták el ezt a szokást, ők a keleti népektől tanulták el az ingnek a nadrágba való gyűrését.[19] Még egy másik, az inggel kapcsolatos szokást kell felemlíteni. *Griselini* írja ismert könyvében, hogy a török uralom alatt a bánáti román fiúkat egészen a házasodás idejéig egy szál ingben járatták, mert mihelyt a fiú nadrágot öltött, már kivetették rá a fejadót. Ez szerinte különösen a Duna partja mentén (tehát Krassó-Szörény megyében) volt divatban.[20] Ugy látszik azonban, hogy ez csak népies magyarázata volt egy akkor már kiveszőfélben lévő ősi szokásnak, mert pl. Oroszországban is a fiúk 15 éves korukig, vagy házasodásuk idejéig nem viseltek nadrágot.[21]

A női ing két részből való összetétele is a szlávság felé mutat. A keleti szlávoknál a női ing rendszerint két részből áll, az alsó, övön aluli rész mindig durvább anyagból készül, mint a felső.[22] Egészen úgy mint a krassószörényi románoknál. De a magyar népnél is van alsóing *ingalj, pendely,* és felsőing *ingváll, fersing.*

2. az *izmene* pontos eredetét nehéz lesz kikutatni. Eredete bizonyosen egyezik a többi balkáni nép hasonló ruhadarabjáéval. Talán keletről származik, az euráziai ókori steppenépek, kezdve a szkytháktól, mind ilyenféle lábravalóval ruházkodtak. Az azonban képzelődés, amit Emil *Fischer* mond az adamklissei Tropháum domborműveivel kapcsolatban.[23] A domborművön ábrázolt thrákok kétféle nadrágot viselnek, egy sűrűn ráncolt szűk és egy bővebb szabástipust. *Fischer* úgy véli, hogy mindkét nadrágforma ma is megvan a románoknál. Csakhogy a szűk és sokráncú nadrág sehogy sem egyezik a románok *izmene*jével, a bővebb nadrág pedig, melyet ma a románországiak hordanak (még a neve is elárulja), a *salvari,* nem ősi, hanem ozmán-török eredetű. Mert ha ez utóbbi összefüggésben volna a dombormű nadrágjával, akkor a XVII—XVIII. sz.-beli kecskeméti (és más magyarországi) *salavárdi*[24] szintén egyenesen a thrákoktól származna.

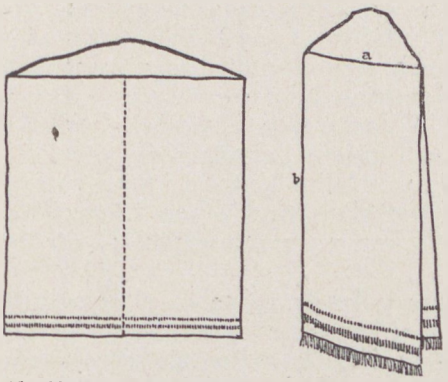
3. A birka- meg báránybőrből készült prémes ruhadarabok ilyen, eredetileg kizárólagosan pásztornépnél, természetesen ősi eredetűek lehetnek. A *pieptár* mai alakja azonban semmi esetre sem ősi a románjainknál. A mai *pieptárt* nem lehet házilag elkészíteni, ez mindig szűcsmester munkája, az alakja pedig teljesen egyezik a magyar *mellesével.* Szabása, alakja, díszítése és gombolási módja magyar. A *pieptar* elnevezés eredeti román, talán még a latin nyelvből származtatható, csak az a kérdés, eredetileg mit jelöltek ezzel a szóval. Mert a mai név lehet egyszerű tükörszava a magyar *melles*-nek is. De ez nem is egyedüli és kizárólagos neve, mert a pieptar mellett nevezik még *lăi-*

bărnas-nak, ami lehet a magyar *lajbi, lajbri* átvétele, s nevezik még a kétségtelenül magyar *becec* (bekecs) szóval is.

A színesvirágú bőrmelles is a vásározó magyar szücsök révén került a krassószörényi románsághoz. Az erdélyi Mezőség románjai ma ugyanazt a *mejjrevalót* viselik, amelyet az ottani magyarság négy-öt évtized előtt levetett, ott is *pieptar*nak nevezik.

4. A *cojoc* (kozsok) nem egyezik a kőrösvölgyi kuzsókkal, inkább ujjas ködmön és inkább a tárkányi bekecshez hasonló.[26] Ez a *kozsok*, bár birkatenyésztő pásztornép téli bundája, nem ősi ruhája a népnek. Lehet, hogy valamikor volt valamilyen kezdetlegesebb alakú bundaféléjük, a mostani nem régen lehet a birtokukban, mert ez fejlett alakú iparostermék. Hogyan s mikor került a megyebeli románsághoz, az még kiderítésre vár. A neve szláv, mert a szerb-horvát *kožuh* is, meg az orosz *kozsuch* egyformán „Pelz" a szótárak szerint.

A megye nyugati részein, főleg *Lugos* környékén divatban van egy félhosszú bekecsforma *kozsok*, amely szabásra és díszítésre teljesen magyar. Magyar szűcsök hozták a lugosi vásárokra s így terjedt el a vidéken. Most már a román kismesterek, a *cojocarok* is ezt a formát készítik és hímezik ugyanolyan magyar mintákkal, mint amilyenek az első, az Alföldről hozott példányokon voltak.

19. ábra. Esővédő kámzsa, Bisztravölgy.
19-e fig. Capuce contre la pluie, Bisztravölgy.

5. A legáltalánosabban elterjedt posztómellény, a *laibăr* (lájber) semmiképen sem lehet délszláv-balkáni eredetű, mert a szabása és formája teljesen különbözik az ottan viselt mellényektől. A megyebeli románok darócmellénye hogy úgy mondjam, inkább nyugateurópai s ezzel egyrészt elárulja városi eredetét, másrészt azt, hogy valószínűleg a legújabban átvett ruhadarab is egyuttal. Száz évvel ezelőtt még nem találtuk a nyomát a megyében, s az én véleményem szerint a mult század 60-as, 70-es éveiben kezdett itt divatba jönni. Bizonyosra lehet venni, hogy akkor az Alföldről jött vásározó szabómesterek hozták ide. A *laibăr* neve is a magyar *lajbi, lajbli, lajber* átvétele. A női *laibăr* újabbkori keletkezését egy irodalmi adat is bizonyítja.[27] Azt azonban nem hiszem, hogy e mellények szabása a balkáni *yelek*-félékre utalna, miként ezt *Fél* Edit gondolja.[28]

6. A télen hordott darócból készült férfinadrág román neve Krassó-

Szörény megyében is *nădragi* (nádrázs). Ebből azt lehetne következtetni, hogy a megyebeli románok is ugyanattól a délszláv néptől vették át a szót (s talán a ruhát is), amelytől a magyar *nadrág* szó származik. Ám okunk van feltételezni, hogy a krassószörényi románok nadrágja csak aránylag újabb időben került hozzájuk. Nem ismerünk olyan régi feljegyzést vagy ábrázolást, amely a megyebeli románok nadrágviselését bizonyítaná. Mivel pedig a nadrág alakja és szabása egyezik a szűk magyar nadrágéval, joggal feltételezhetjük, hogy ezt a ruhadarabot a magyar katonaságtól vették át. Egyik megyebeli község monográfiájában olvasuk a következőket: „... nadragi sunt dupa forma celor militari".[28]

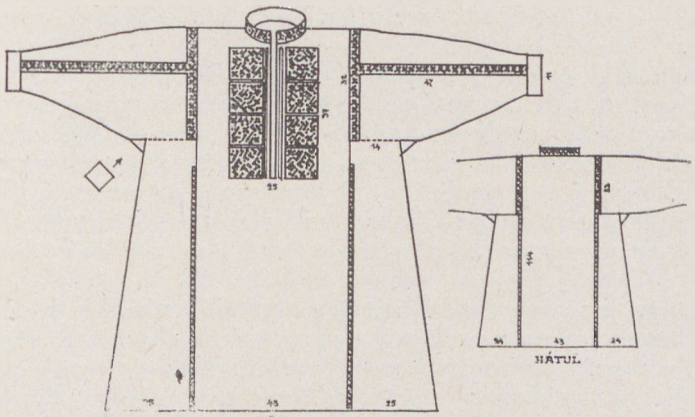
7. A darócból készült köpenyt, elég különösen *suba*-nak nevezik Krassó-Szörényben, de ez az elnevezés nem származhat közvetlen a magyar nyelvből, mert ott tudvalévőleg másféle ruhát jelent. Van rá adatunk, hogy száz évvel ezelőtt *kepeneg*-nek nevezték, s hogy akkor még teljes magyar szűrformájú volt. A XVII. sz.-ban Erdélyben *köpönyeg* volt a neve a szürke szűrből készült kabátnak, másként bohay szűrnek nevezték.[29] Tehát nem lehetetlen, hogy abban az időben máshol is köpenyegnek nevezték az ilyen szűrfélét, s hogy akkor történt az átvétel Krassó-Szörény megyében is. Ez a száz év előtti *kepeneg* elnevezés ma is ismeretes a megyében itt-ott, *kepenyág*-nak hangzik. Mai alakja inkább a *szokmány, szokmán* nevű szűrfélének felel meg, vagy a román *szumán*nak, bár a megyében ezt az elnevezést nem hallottam. Fent említett adat *Oravicza* vidékéről való és így szól: „Als Mantel hat der Walache den *kepeneg*, ebenfalls aus dickem weissem Tuch, mit etwas buntem Schnürwerk verziert. Derselbe hat ein paar Scheinärmel, die wie beim Ungarn unten zusammengebunden, den Dienst von Taschen versehen und einen kleinen viereckigen Kragen, dessen beide untere Ecken zusammengeheftet diesen zur Kaputze bilden."[30]

Az alföldi magyar szűrnek rohamos elterjedését az ország pereme felé annak idején *Győrffy* István bizonyította igen meggyőzően. A bakonyi cifra szűr ma már csak Szlavónia északi részén él. A magyar cifraszűr kb. 1820 körül indult hódító útjára a Sebes-Kőrös és a Maros völgyén Erdély felé.[31] Körülbelül ugyanabban az időben terjedhetett el Krassó-Szörény megyében is.

8. Végre a negyedik darócból készült ruhadarabjuk, a *cuima* (kuzsma) vagy *casula* (kasulya) az esővédő kámzsa, valószínűleg Erdély felől érkezhetett a megye területére. Mert annak a két vidéknek a lakossága, ahol ez a ruhadarab ismeretes, Erdélyből telepedett le ott a XVIII. sz. folyamán. Erdélyben gluga néven ismernek esővédő kámzsát, de annak az alakja nem egyezik a krassószörényivel.[32] *Gönyei* Sándor szíves szóbeli közlése szerint a gyimesi csángó népnél is talált egy ilyen esővédő kámzsát, *csuklya* a neve, ez fehér posztóból készül, fekete szegéssel és szőrzsinorral van ellátva. A formája azonban szintén más, inkább a testhez van idomítva. G. *Buschan* ismertetvén az erdélyi románság ruházatát mondja: „Für die Hirten der Gebirgsgegenden ist die Kapuze *(gluga)* charakteristisch, ein von den Schultern zur Brust herabhängendes Fell..."[33] Ez azonban leírása szerint inkább mellbőr lehet, mint esővédő kámzsa. *A. Haberlandt* Montenegróból közöl egy

struka nevű esővédőt.[34] Ez 2—3 m hosszú, 1½ m széles gyapjútakaró, barna vagy fehér színben, a keskeny oldalná rojtok vannak. Megjegyzendő, hogy a horvát nyelvben is *struka* „grober Mantel, Plaid".

Mint említettük, Krassó-Szörényben ezt a kámzsát vagy *cujma* (kuzsma) vagy *casula* (kasulya) néven ismerik. Mindkét név egyébként 'süveget', 'kucsmát' jelent a román nyelvben. A macedoniai aromunoknál a *kašulja* inget jelent.[35] A horvátoknál is *košulja* az ing és *košulje* a fehérnemű. Ezek bizonyára összefüggésben vannak a latin *casula*-val, de hogy sapkát jelentő *caciula, casula* hogyan függ össze az ingforma *casula*-val, egészen homályos.

20. ábra. Hímzett bufán férfiing, Mariaschnee.
20-a fig. Chemise d'homme boufane, brodée, Mariaschnee.

9. Az *opreg* valóban ősi ruhadarab, Emil *Fischer* szerint ókori leletek ábrázolása mutatja e ruhadarab létezését a Balkán ősi népeinél.[36] Erről a ruhadarabról, keletkezéséről és fejlődéséről volt alkalmam más helyen bővebben foglalkozni.[37] Jellegzetes balkáni viselet, amely Albániától és Dalmáciától Bulgáriáig, az Adriától a Fekete-tengerig mindenütt általános. Természetesen mindenütt megvan, ahol románok élnek. Az oroszok nem ismerik, de az oroszországi mordvinokról írja G. Buschan: „Das Hemd... um die Hüften mit einer bunten Binde gegürtet, von der vorn eine gestickte Schürze, hinten ein schwerer kurzer Schurz und an den Seiten Fransen und Quasten herabhängen. Bei den Moksafrauen (egyik mordvin törzs) ist... der Hinterschurz durch lange Quasten *(tšoko)* ersetzt."[38] Krassó-Szörényben az opreg rojtjai *ciucur (sukur)*-nak nevezik. Ennek a szónak pedig a román nyelvben' bojt, rojt, cafrang' a jelentése. A *csukur* szó maga a magyar *csokor* szóval azonos. A magyar *csokor* ugyanis régebben szintén bojtot, rojtot jelentett. Hogyan függ össze a magyar és román *csokor* (csukur) az azonos jelentésű mordvin *tšoko*-val, azt derítsék ki a nyelvészek.

Az *opreg*nak Erdély északi részén és Romániában *fota* neve ismeretes. A krassovánok, (rom. kat. szlávok Krassó-Szörény megye középső részén), *kecá*-nak nevezik a *fotá*nak egy fejlettebb alakját.[39] Ugy lát-

szik ezzel függ össze az *opreg*-nak *Oravicza* vidéki román *chiţeala* (kicelye) elnevezése. Ez pedig egyezik a szerb-horvát *kecelja*-val, amely ott is kötőt jelent. De egyezik a magyar népnyelvből ismert *kecele, köcöle* szóval is, amelynek itt egyik jelentése szintén kötő. Egyik német forrás szerint a szerb *kecelja* a magyar *köcölje* átvétele.[40] Eddig úgy tudtuk, hogy a szó délszláv jövevény a magyar nyelvben. De ha meggondoljuk, hogy a magyar szónak ezenkívül még öt más jelentése is van s igen nagy területen van elterjedve, Dunántúlon, de azon túl Nyitra- Nógrád- Gömör- Pest-megyéig sőt Hajdúmegyéig ismeretes, talán mégis magyar szó ez, amely a ruhadarabbal együtt mitőlünk került délre, horvátokhoz, szerbekhez és a krassószörényi románokhoz. Az *opreg* szót is hiába keressük a köznyelvi román szótárakban, megvan azonban a szerb-horvát nyelvben *opregača* alakban, szintén kötő jelentésben.

Az *opreg* oraviczavidéki tipusa, mint említettük, u. n. brosirozott brokátszövéssel készült, ezüstszálak beszövésével. Mivel ezt a szövésfajtát a megye más területén nem észleltem, arra kell gondolni, hogy ez az ezüstös alapszövés nem régi és alkalmasint a szomszédos szerbektől újabb időben átvett technika. A temesmegyei szerbeknél ugyanis nagy divatban van az arany- és ezüstszálakkal való hímzés. Nem lehetetlen, hogy ez az egész ezüstbrokát technika végeredményben bizánci eredetű.

10. Az *opreg* sávosan elhelyezett szövött és részben hímzett ornamentikája, amely azonos az ingek és hajsapkák díszeivel, némi irányítást adnak e díszítés eredetére vonatkozóan. Ezek ugyanis ama óeurópai formakörhöz tartoznak, amely valószínűleg a görög dipylonstílusból veszi eredetét. Ez a stílus a görög és római klassikus korban ugyan eltünt a városi kulturából, de a népnél valószínűleg tovább élt. Az antik világ végén, az északi népek beáramlásakor aztán újra felszínre került. Ennek tanúi a legrégibb császárkorból való ruhaszegélyek és a dalmáciai mozaikpadlók. Dalmáciai folytonosságát pedig bizonyítják az ott még használatban levő lakodalmi ingek díszei.[41] Az ezeken és a dalmáciai kötőkön kifejlődött geometriai díszítések[42] mindenben egyeznek a krassószörénymegyei román és krassován[43] ornamentikával. De ugyanez az ornamentika előfordul Horvátországban is, ahol főkötőkön és főkötőszallagokon található, azonkívül főleg Oroszországban, a kisoroszoknál. Dél-Ukrainából való női ingnek mell- és válihímzései egyeznek a dalmáciai menyasszonyi ingekével.[44]

11. A *Karánsebes* vidéki és az *Almás* vidékén dívó hajfedősapkák díszítése e fent említett körbe tartozik. A hajsapkákkal kapcsolatos hajdivat, a szarvalakú hajalakítás, ismeretes másfelé is, így Középeurópában és különösen Oroszország nagy részében. A szarvak védelmet nyujtanak a rossz szellemek ellen, megvédik pl. az anyát és a gyermekét. A déli nagyoroszoknál maradt meg ez a hiedelem legjobban, ott külön, díszitett sapkát is húznak a szarvalakúra formált hajra.[45] Ezzel kapcsolatban divott még a hajnak fátyollal való betakarása is, amelynek a nyoma a finneknél, osztjákoknál, cseremiszeknél és mordvineknél is megvan. Krassó-Szörény megyében csak a krassovánoknál találtam erre vonatkozóan nyomokat, de az ottani románok között is megvolt ez a szokás a multban.[46] A hajsapkák divata és a vele kap-

csolatos szarvalakú hajviselet is nagyobb területeken lehetett elterjedve a megyében.[47]

12. A hajviselettel kapcsolatban megemlítendő az, hogy a megye nyugati részein a hajadon lányok ünnepi viseletéhez tartozik a gyöngyökkel és pénzekkel díszített fejék, amelyről román író is azt mondja, hogy azonos a magyar *pártával.*[48]

13. Az inget lekötő *brâu, brîu, bresir* nevű haskötö szalagok viselése általános keleti szokás. Az orosz *kusak, opojaszka, szetka* nevű színes gyapjuhevederek 3—4 m hosszúak és általánosak a nagyoroszoknál.[49] A női derékövek a multban különben hosszabbak voltak a maiaknál. Említettük, hogy száz évvel ezelőtt 12—13 rőf hosszú volt.

14. Néhány szót kell szólni a nép közkedvelt utitáskájáról, a *traistă*-ról. Ez a darab valóban a Balkánról származhat, mert ott is ismeretes és használatos mindenfelé, de ismerik és használják éppen olyan előszeretettel Előázsián végig, egészen a Himalaya hegységig.[50] A *traistă* neve pedig visszamegy a bizánci görög *taghistron*-ra.[51] Arra nézve, hogy honnan vehették a krassószörényi románok a *straita (sztrájca)* nevet, megemlítjük, hogy Albániában is *straiza* a neve ennek a táskának. [52]

15. A színes szövött ruházattal kapcsolatban külön részletesebb tanulmányt érdemelne a nép *színszeretetének* vizsgálata. Valamikor az élénk piros szín uralkodott minden ruházatukban, ezt tudjuk egy lugosi gyapjúfestőmester száz év előtti feljegyzéséből. De a színskálájuk idővel egyre bővült, és bővül még ma is. Azt azonban el kell ismerni, hogy amit a mi román parasztasszonyaink a multban ezekkel az élénk színű fonalakkal létrehoztak, a kiváló ízléssel összeválogatott színek pompás harmóniában ékeskedő szőtteseink párjai csak a Keleten voltak találhatók. Ez vonatkozik a rendkívül finom aprólékos hímzéseikre, de különösen a kelimtechnikában szőtt takaróikra. Sajnos ez a kiváló színharmónia már a multé, csak igen régi darabokon lehet ezt még megtalálni. Az ízlésük egy emberöltő óta fokozatosan romlott abban az arányban, ahogyan a színskálájuk bővült és főleg azóta, hogy nem maguk festik a fonalaikat. Nagy része van ebben az anilinfestéknek.

16. A széles bőrtüszőt Krassó-Szörény megyében általánosan *prasche* (práske) néven nevezik. Ez nyilván szláv eredetű szó talán összefügg a délszláv *prasac, prase, prasica* „disznó, malac" szókkal, mivel a románok bőrtűszője mindig disznóbőrből készül. A szótárak más neveket ismernek erre: *pangă, şerpar, tăgăr tă.*

A bőrtüsző, amely névnek több magyar alakváltozata van *(deszű, dészű, düszű, gyüszű, csűsző, tűsző)* ma már nem magyar viselet, ellenben az volt a multban. Ezzel a tárggyal is az történt, a mi sok egyébbel: a magyarságnál kiment a divatból, eltünt, de elkerült a szélekre, más alacsonyabb életszínvonalon élő népekhez, tótokhoz, románokhoz, ruténekhez s ott tovább él és terjed. *Győrffy* Istvántól tudom, hogy csak a Kárpátokon belül élő románok ismerik a széles bőrtüszőt, Romániában ismeretlen. Ugyanígy van ez a tótokkal is, ott is csak az ország határáig terjed a tüsző divata. A galiciai huzulokhoz a magyarországi ruténektől terjedt el.

A magyarok ezt a széles bőrövet nem az őshazából hozták magukkal. A honfoglaláskori sírleletek egy sokkal keskenyebb bőrőv létezé-

séről tanuskodnak. Ellenben nagyon valószínű, hogy a széles tüszőt itt az új hazában élő népeken találták. Az ilyen széles övek egész Középeurópában voltak ismeretesek, s koruk visszanyúlik a Latène-korba. A folytonosság is megvan, a Meroving időbeli frankok övei már a mai alpesi övekhez voltak hasonlók. Ma is viselik Stájerországban és Salzburgban a széles csatos öveket. De *Haberlandt* Albániából is közöl ónveretes bőröveket, melyek szerinte rokonságban állanak az alpesi, a román és a huzul tüszőkkel.[53]

17. A bocskor, mint jellemző balkáni lábbeli,[54] bizonyára ősi viselete a román parasztságnak is. A multban a bocskorviselés sokkal nagyobb területeken volt elterjedve mint ma, tudjuk a magyarságnál is. A középkorban még a közép- és nyugateurópai országokban is a parasztság lábbelije volt a bocskor. Ami a bocskor korát illeti, vissza lehet kísérni az előfordulását egészen a skythákig s valószínűleg a népvándorláskor minden lovas népe viselt ilyen lábbelit. Ismerünk egy régi ábrázolást,[55] amelyen egy skytha férfi egy társának valami szalagfélével, valószínűleg bőrszíjjal körülcsavarja bocskoros lábát. Egészen olyformán, mint ma a románok.

Az ismeretes sok bocskorforma között ma talán a románoké a legkezdetlegesebb. Nem formázzák cipőalakúra, hanem csak egyszerűen felhajtják a széleket s csak az elején csinálnak csónakforma hegyet. A Balkánon és Oroszországban többféle forma ismeretes, de egyik sem egyezik a megyebeli románokéval. Bár az *opinca* neve mindenképen a Balkánra utal, mert Macedoniában *pinci*, a bolgároknál *opinci*, a szerbeknél *opanci*,[56] Albániában *opanghe, opinghe*[57] a neve, mégsem származhat onnan, mert az alakja más. Lehet, hogy a Balkánról hozott alakot itt cserélték fel a mostani alakkal.

A bocskorhoz való bőrtalpat, „neste *talp* de *talpuit* opinci", ahogy mondani szokták, az opincarok nem ősi mód szerint, hanem már valami újabb eljárás szerint készítik. Nyoma sincs nálunk azoknak az ősi bőrcserző eljárásoknak, amelyeket pl. *Zelenin* Oroszországból közöl.[58]

18. A krassószörényi román nők cicomázása és arckendőzése határozottan a Keletre és a Balkánra mutat. A Közelkeleten mindenfelé divik a pénzek ilyen célra való felhasználása. A tatár nők füzéren viselik az aranypénzeket a nyakukon, az arabok női pedig a homlokukon hordják az arany- és ezüstpénzekből készített fűzéreket.[59] Bulgáriában is divatos a hajnak gyöngyökkel és ezüstérmékkel való díszitése, a nyak körül is viselnek pénzeket.[60] A homlokra alkalmazott dísz sokféle változatban ismeretes a délszlávoknál, Szerbiában, Dalmáciában.[61] A divat nem újkeletű, erre nézve idézhetünk százéves forrást.[62]

Ha összegezzük mindazt, amit eddig kifejtettünk, akkor a krassószörényi román viseletre a következőket állapíthatjuk meg:

A viselet eredetében három csoportot vagy réteget lehet megkülönböztetni. Az első rétegbe tartozik (de csak feltételesen) a mindkétnembeli ing, a gatya és a színes szövött díszitések. Ezek eredete visszanyúlik az ókorba s thrák-görög-római eredetre mutatnak. Ha darab szerint osztályozzuk az anyagot, akkor az e rétegbe tartozó anyag mennyisége kitesz körülbelül *12* százalékot. — A második réteg magába foglalja mindazt, amit a nép ősei a Balkán félszigeten felszedtek, tehát keleti, bizánci, délszláv, és török elemet. Ide tartozik a kozsok

egyik fajtája, a salaváriforma nadrág, a kasula, az opreg, a katrinca, a haskötőheveder, az obelye, a traista, a nők diszitése és a hajsapka. Ez kitesz összesen kb. *46* százalékot. — A harmadik réteg időbelileg is a legújabb, magyar földön jutott hozzájuk, eredete pedig kétségtelenül magyar. A bőrmelles, a posztómellény, a köpeny, a szűk nadrág, a kozsok újabb alakja, a bőrtüsző, a báránybőrsapka, a lányok pártája, ezek magyar átvételek. Összesen kb. *40 százalék*. A fennmaradó 2 százalék hovatartozása, ill. eredete bizonytalan.

Cs. Sebestyén Károly

JEGYZETEK

1 1907-ben jelent meg az első krassószörényi néprajzi közlésem. Népr. Ért. VI. 106.
2 A továbbiakban mindig közöljük a ruhadarab román nevét, először szótári alakját, aztán ha van eltérés, a megyebeli tájszólás szerinti alakját s végül magyar fonetikus átírással.
3 Opreg és katrinca, Népr. Ért. XV. 289—300. — Krassovavidéki színes szövőminták, Dolgozatok, XI. 1935. 204—219.
4 Beszterce-Naszód megyében egyszerűen curea (szij) a neve„ a hunyadmegyei Páring-hegységben brîu-nak nevezik. (Népr. Ért. VI. 206.).
5 Lugos vidékén 45x90 cm, a temesmegyei Zsebelyen 60x120 cm. méretű.
6 Vasárnapi Ujság, 1859, 615.
7 U. o. 1859, 615.
8 A magyarországi női ingek szabátipusa, Népr. Ért. XXIII. 152—163.
9 E ruhadarabok részletesebb leírása: Opreg és katrinca. Népr. Ért. XV. 298—300.
10 Arthur und Albert Schott, Walachische Märchen. Stuttgart und Tübingen. 1845. 61.
11 Vö. Bátky Zsigmond, Utmutató néprajzi múzeumok szervezésére. 74. tábla, 1, 2, 4.
12 Vasárnapi Ujság, 1859, 615.
13 Schott i. m. 61.
14 L. Schultze, Makedonien, 1927. 179.
15 A. Haberlandt, Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien, 1917. 188.
16 L. Schultze, i. m. 74.
17 Népr. Ért. XXIII, 154.
18 U. o. 136.
19 Dmitrij Zelenin, Russische (Ostslavische) Volkskunde, 1927. 200.
20 F. Griselini, Geschichte des Temeser Banats, I. 221.
21 Zelenin, i. m. 206.
22 U. o. 202.
23 Archiv für Anthropologie, 1909, VII, 1.
24 Papp László, A kecskeméti viselet multja. Népr. Ért. XXII, 14—46.
25 Népr. Ert. XXVII, 69, 74.
26 Győrffy István, A fekete-Körösvölgyi magyarság viselete. Népr. Ért. XIII. 8, 10.
27 Schott i. m. 61.
28 V. Popoviciu, Monografia comunei Patas, 1914, 38.
29 Népr. Ért. XXI. 93.
30 Schott i. m. 60.
31 Győrffy i. m. Nép. Ert. XIII. 2.
32 Népr. Ért. XXVII, 71.

33 G. Buschan, Die Balkanvölker, Stuttgart, 1909. 46.
34 A. Haberlandt, i. m. 33.
35 L. Schultze, i. m. 34.
36 Archiv für Anthropologie, 1908, VII, I.
37 Népr. Ért. XV, 280—300.
38 G. Buschan, Illustrierte Völkerkunde, III, 910.
39 Népr. Ért. XXXIII, 134—158.
40 L. Schultze, i. m. 76.
41 Karl Spiesz, Bauernkunst ihre Art und ihr Sinn, Wien, 1925, 81.
42 U. o. 84.
43 Dolgozatok, 1935, 204—219.
44 K. Spiesz,, i. m. 83.
45 Zelenin, i. m. 229.
46 Schott, i. m. 59.
47 Schott, i. m. 59.
48 Joan Slavici, Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina, Wien 1881, 130.
49 Zelenin, i. m. 222.
50 A. Haberlandt, i. m. 34.
51 Közlemények az Erdélyi N. Muzeum Érem és Régiségtárából, 1943, 120.
52 A. Haberlandt i. m. 180.
53 A. Haberlandt, i. m. 110.
54 A. Wirth, Der Balkan, 241.
55 Ebert, Reallexikon, XIII, Taf. 32B, e.
56 L. Schultze, i. m. 74.
57 A.Haberlandt, i. m. 179.
58 Zelenin, i. m. 189—196.
59 G. Buschan, Ill. Völkerkunde, 1909, 305.
60 Kurt Floericke, Bulgarien und die Bulgaren, 1916. 40.
61 A. Haberlandt, Volkskunst der Balkanländer.
62 Schott, i. m. 61.

LE COSTUME NATIONAL DE LA POPULATION ROUMAINE DU COMITAT KRASSÓ-SZÖRÉNY.

Károly Cs. Sebestyén

Le costume originale de la population roumaine de l'ancien comitat Krassó Szörény est justement en état de se transformer. Ce costume jadis si uni et si harmonieux est — sous l'effet de la transformation de la vie économique — en voie de se décomposer. Ce n'est pas l'état actuel que cette étude présente, ce sont les beaux costumes harmonieux d'avant 30 ou 40 ans. La pièce la plus caractéristique du costume d'homme, c'est la chemise, nommé **camașă** (1-re fig.) qui descend presque jusqu'aux pieds et qui est faite d'une grosse toile fabriquée à la main. Ce n'est que la chemise portée par les jours de fête qui est ornée d'une broderie multicolore. Le pantalon blanc, en toile, (2-e, 3-e, 4-e fig.) descend jusqu'aux chevilles quand il est laissé flottant, autrement il est toujours noué au linge du pied. La chemise n'est pas serrée dans le caleçon, on la laisse flotter dehors selon l'habitude générale des Roumains. Elle est fixée à la taille par une longue sangle de laine multicolore, mais s'ils travaillent rudement, ils prennent la large ceinture de gros cuir dont le nom est **prasche** (1-re, 2-e

3-e, 4-e fig.). Sur ces deux pièces de vêtement, ils mettent le **laibar**, un gilet en drap, sans manches. Mais sous le laibar, ils ont presque toujours encore un autre chache-corset, le **pieptár** (4-e, 5-e fig.) fait d'une fourrure d'agneau. Un pantalon trop juste taillé de drap n'est porté qu'en hiver (6-e fig.), un autre type de pantalon moins répandu est un large pantalon d'une façon qui est en usage dans les Balkans (10-e fig.). Aux temps d'hiver, surtout par les jours de pluie, ils portent une houppelande de drap, pareille au manteau des bergers hongrois dont le nom roumain est **suba** (10-e fig.). Mais quand il fait très froid, ils portent ordinairement encore un manteau en cuir nommé **cojoc**. La sandale à cordon, en cuir, est leur chaussure caractéristique, récemment ils les coupent d'anciens pneus d'auto. Sous cette sandale autour du mollet, un tissu de laine bigarrée est roulé dont le nom est **obeala** (3-e, 6-e, 7-e fig.). Pour couvrir la tête, ils ont ordinairement un chapeau en feutre noir en été, un bonnet de fourrure d'agneau blanc ou noir en hiver.

En ce qui concerne le costume des femmes, c'est encore la chemise qui en est la pièce la plus importante, une façon de la couper montre son origine bien ancienne. Récemment, on la décore toujours par une broderie de couleur (12-e fig.). Devant et derrière, les femmes mettent un tablier. Le nom du tablier de devant est **catrinca**, celui de l'autre **opreg** (14, 15, 16 fig.). En hiver, les femmes portent le même gilet en cuir, nommé pieptár, que les hommes, et aussi la même houppelande de drap. Aux pieds, elles portent ordinairement, elles aussi, des souliers à cordon, en été, elles vont nus-pieds, récemment, les souliers portés dans la ville se répandent toujours plus. Elles couvrent la tête d'un fichu multicolore (5-e, 7-e fig.), et en quelques lieux elles ont une coiffure en forme de corne, bien étrange, d'une origine bien ancienne et qui est également couverte d'une pointe. Outre ceux-là, en quelques régions, des chaperons de couleur ornés de dessins tissés sont en usage (18-e fig.). Autrefois, il était répandu de porter, en guise d'ornement, des pièces de monnaie en or et en argent dans les cheveux et autour du cou, mais cela ne se fait guère plus. Le maquillage du visage également tend à disparaître. — Les enfants ne portent pas de costume spécial, leur costume est pareil à celui des grands. — La pièce obligatoire qui complète le costume des hommes et des femmes également, c'est une gibecière, **traista** (5-e, 7-e, 15-e fig.). Elle est fabriquée d'un tissu de laine bigarrée. Il nous faut encore mentionner un capuchon qui garantit de la pluie et qui est répandu en quelques régions (19-e fig.). — Dans quelques villes minières du comitat et dans leurs environs demeurent ceux qui sont nommés les boufanes. Ils ne sont pas d'agriculteurs, mais pour la plupart des ouvriers mineurs ou des charretiers. Le costume de ceux-ci diffère à certains égards de celui des autres (20-e fig.). — En ce qui suit, l'auteur passe en revue les pièces de vêtement un à un et en cherchant à établir leur âge et leur origine, il finit par distinguer trois groupes ou trois couches superposées en ce qui concerne l'origine des pièces. A la première couche appartiennent (conditionnellement) la chemise d'homme et de femme, le caleçon et les tissus de couleur. L'origine de ceux-là remonte à l'antiquité, ils montrent une origine thrace-grecque-romaine. Si nous classons notre matière d'après le nombre des pièces, la quantité appartenant à cette couche fait à peu près 12 pour-cent. — La seconde couche renferme tout ce que les ancêtres du peuple ont recueilli dans la péninsule des Balkans, donc les éléments orientaux, byzantins, sud-slaves et turcs. Ce groupe comprend l'une des espèces du cojoc, le large pantalon en forme de Salavari, la casoula, l'opreg, la catrinca, la sangle de la taille, l'obelye, la traista, la coiffure et les parures des femmes. Cela fait en tout à peu près 40

pour-cent. — La troisième couches est la plus récente en date, elle leur est parvenue en terre hongroise et l'origine en est incontestablement hongroise. Le chache-corset en cuir, le gilet de drap, le manteau, le pantalon étroit, la forme plus récente du cojoc, la ceinture en cuir, le bonnet fourré, le bandeau des jeunes filles sont empruntés aux Hongrois. Tout cela fait en tout 40 pour-cent à peu près. Les 2 pour-cent excédents sont de couches, respectivement d'origine incertaines.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Sándorfalva szociográfiája.

Sokan vetették szemére a harmincas évek falukutóinak, hogy a kezdeti felfedező, sőt leleplező láz után lassan céltalan adatgyüjtéssé vált munkásságuk, amivel aztán senki sem kezdett semmit. Csak gyűltek a könyvek, tanulmányok, de nem igen voltak már visszahatással a valóságra. Miért? Mert az első munkák (Féja: Viharsarok, — Erdei: Futóhomok, — Darvas: Egy parasztcsalád története) és persze már előttük is jóhéhányan a leleplező, felfedező munkát elvégezték olyan értelemben, hogy világosan megmutatták azt a hazug, képmutató becstelen társadalmi berendezkedést, amit igazságosnak, jónak, szépnek, „hazafiasnak" igyekeztek elfogadtatni. Lerántották az álarcot s kezdett kibontakozni előttünk az igazi kép. A népszínművek gyöngyösbokrétás idealizált paraszti élete helyett a móriczzsigmondi parasztvilágnál is realisabb képet igyekeztek kialakítani. Sikerült? Kétségtelenül nagy hivatást töltött be ez a szociografiai irodalom, mégis ennek ellenére meg kell állapítanunk, hogy az ellene emelt vádban is sok az igazság. A szociográfiai irodalomnak újabb és újabb feladatokat, a tényeken túl mutató feladatokat kellett volna vállalnia. De nem is merném állítani, hogy a falukutatók legjobbjai ezt nem érezték volna de jött a háború, a fasizmus. Más feladatok nyomultak előtérbe.[1]

De, hogy ezek a feladatok megoldatlanok s hogy azokat mégis a szociográfiának kell megoldania, azt már az is bizonyítja, hogy a kutatások újból kezdődtek. Mégpedig a háború előttivel szemben most már határozottan az útkeresés, útmutatás céljával kezdődtek újból. Aki ma szociográfiai adatokat gyüjt és dolgoz fel, annak világosan látnia kell miért teszi. Éreznie kell, hogy a valóság adatai ugyan csakugyan beszélnek önmagukért de csak akkor, ha az aki lejegyezte és megírta, maga is észrevette, meglátta ezt és munkájában meg is tudta mutatni.

Mire lehet kíváncsi, mit kereshet ma egy szociografus egy társadalmi közösség életében? Kereshet-e mást, mint azokat az erőket, azokat a harcokat, amelyek előbb, az újabb, haladottabb formák kialakulása felé viszik a társadalmat. Segítő és gátló tényezők állandó harcában formálódnak, kovácsolódnak az új élet körvonalai. Csakis ezen erők felkutatása teheti izgalmassá a munkánkat.

Egyetlen falu élete is sokat elárulhat a nagyobb társadalmi közösségek életéből. A sajátos egyéni arc magán viseli az egész nagy kohó, az egész magyar társadalom formáló erejét. Ilyennek látom és ezt ak-

[1] Erre vonatkozólag lásd: Lukács György: Uj magyar kulturáért c. könyvében „A népi irodalom multja és jelene" c. tanulmányát, valamint Révai József: Marxizmus és népiesség c. könyvét.

kor is, mikor egy olyan sajátosan, majdnem esetlegesnek látszóan létrejött és fejlődött község életét vizsgálom, mint Sándorfalva. S talán éppen ezért, ezek miatt a különleges formálóerők miatt választottam éppen ezt a községet. Eseteit viszonyait tipikusnak érzem a parasztság s a parasztfalvak életére vonatkozólag. Ugyszólván minden lényeges probléma fölmerül itt, sőt a megoldásukhoz is mutatkoznak bizonyos jelek.

Sándorfalva multja

1879, tehát a szegedi árvíz előtt puszta terület ásított még itt: Pallavicini Sándor őrgróf pusztáján. Őszintén bevallhatjuk, hogy a szemlélőnek nehéz is elképzelni mi csábította ide tömegével a letelepülőket Homok, még hozzá nem is valami jó homok. Gyakori ezen a területen a szárazság, sőt a jégnek is sokszor útjába esik. És mégis, ma már 6920 a lakosságának száma. Nyilván nem is lehetett érdeke másnak, hogy itt. Szegedtől 12 km-re, a homokon ilyen nagy község létesüljön, csak Pallavicini őrgrófnak. Napszámosokra volt szüksége pusztái megmunkálásához, mégpedig lehetőleg olcsó napszámosokra. Segített rajta az árvíz, amely elöntötte Algyőt. Az algyeviek menekültek hajléktalanok voltak. Az őrgróf letelepítette őket. Házhelyet adott nekik, meg építőanyagot, akik föl is építették házaikat. Az árvíz elmultával az algyeviek nagy része ugyan visszament a falujába, — mert hát ott mégis volt saját földjük is — de a házak ott maradtak. Kiderült, hogy a gróf jól számított, mert éppen ezek a kész hajlékok vonzották ide az ország minden részéből a hajléktalan parasztokat, zsellérnépséget. Az őrgróf napszámos munkán kívül később bérletbe is adott földet, amelyeket az első világháború után meg is lehetett váltani. Igy sokan saját földhöz is jutottak. Az 1945-ös földreform már 50 holdas parasztot is talált A túlnyomó többség azonban földhözragadt kisparaszt maradt a mai napig.

Nem csak érdekesség, de a történelmi hűség végett is rá kell itt mutatnom arra a különbségre, ami az 1945 előtti szemlélet és mostani szemléletünk között mutatkozik. 1904-ben Molnár István, Sándorfalva főjegyzője megírta Sándorfalva történetét. Bizony ebben a könyvben, illetve füzetecskében egészen mást találunk. Ő az őrgróf által hangoztatott indokolást írja le. Az őrgróf indokolása pedig a következő: „A volt Algyő község lakossága részére az árízveszélytől teljesen ment magaslaton fekvő, egészséges homoktalajon, az úgynevezett «Macskási» szőlők 300 katasztrális hold területét teljesen ingyen, minden viszontszolgálat kötelezettsége nélkül építkezési helyül átengedi; — a volt Algyő község területén birt házhelyeiket pedig használja fel a lakosság szántóföldül." (8. old.) Kárhoztatja az író az algyevieket akikről kiderült, hogy „a nemesszívű őrgróf mégnemesebb intencióját leginkább anyagi érdekből egyes algyői lakosok félremagyarázták s azzal izgattak az áttelepülő lakosság között, hogy ha az ajándékozott területet elfogadják s oda építkeznek, úgy vissza fog állíttatni a régi jobbágyság s újra robotba kell a volt kegyúrnak dolgozni" (8. old.). Aminek meg is lett a foganatja, mert az árvíz után „mintegy hetvennégy család kivételével, a többi mind visszatelepedett régi alacsony, egészségtelen; vízállásos helyen fekvő volt községük belterületére" (9. old.). De Sándorfalva mégis benépesedett. Az ország minden részéből, „de főleg az ugyancsak árvíz által sujtott s

hajléktalanná lett Szeged lakósai jöttek nagy számmal" (11. old.). 1890-ben 3780, 1900-ban 4132 volt a lakósok száma. Úgy látszik igen sokan lehettek akkoriban Magyarországon a hajléktalanok s az őrgróf „kegyessége" jelcül 600 kat. holdat haszonbérbe is adott nekik. Sőt, mikor látta, hogy a nyomorúság olyan igen nagy közöttük, megmaradásuk érdekében parochiát, templomot, iskolát és községházát is építtetett. Mégis a szerző szerint: „Sima Ferenc néptribun ámítása folytán a községből számos család kivándorolt."

Egy kis összehasonlítás.

Itt azonban meg kell állnunk egy kicsit, hogy összehasonlítást tehessünk a Csanád-megyei telepes községekkel, mert később erre a telepítési különbözőségekre visszatérve világosabbá válik a sándorfalvi parasztság társadalmi helyzete és magatartása, a fejlődés menetéhez való viszonya.

A Csanád-megyei telepes községek létrejöttét és helyzetét „Kunágota társadalomrajza" c. könyvemben a következőképpen jellemeztem: „A falu a törökidő alatt teljesen megsemmisült s a felszabadítás után a kincstár birtokába került, az pedig mint puszta legelőt és rétet állattartó nagybérlőknek adta ki holdankint pár krajcár ellenében. 1843-ban a kincstár a nagybérletet a határ egy részén megszüntette s oda az Alföld északi széléről és máshonnan 130 dohányos, — vagy zsellércsaládot telepített. Mindeniküknek 20.5 kisholdnyi földet adott haszonbérbe azzal a kötelezettséggel, hogy meghatározott területen tartoznak dohányt termelni s annak felét a kincstárnak beszolgáltatják" (8. old.). Később azután, „1873-ban az állam a kisbérlők részére öröktulajdonul engedte át a földeket" természetesen meghatározott váltságösszeg ellenében. Persze nem azt jelenti ez, hogy a Csanád-megyei telepesközségek parasztsága ajándékba kapta a földet, de mindenesetre komoly földszerzési lehetőség állt előtte. A vállalkozási kedvnek tág tere nyílt. A föld árucikk, mégpedig igen könnyen hozzáférhető árucikk volt és maradt néhány évtizedig. Azokban a községekben kialakult, ki kellett alakulnia a zsírosparaszti, a kulák rétegnek. Vagyis Csanád-megyében a községek telepítésének célja a föld megmunkálásának biztosítása volt, szemben a sándorfalvi grófi-telepítéssel, melynek célja az állandó napszámosok biztosítása.

A falu kapitalizálódása.

Amint láttuk tehát Sándorfalván nem alakulhatott ki nagygazdaréteg olyan mértékben, mint régi jobbágyközségekben vagy kincstári telepítésű helyeken. Nyilvánvalóvá válik ez két község földbirtok megoszlásának összehasonlításából. Egyik Sándorfalva, másik a kincstári telepítésű Kunágota[2]

Földbirtok száma a földreform után:

	Sándorfalván	Kunágotán
0— 5 hold	1390	887
5— 20 hold	500	745
20— 25 hold	33	42
50—100 hold	—	11

[2] Kunágotára vonatkozó adatokat bővebben lásd a „Válasz" folyóirat 1947. okt. számában: Seres József: Földreform Kunágotán.

Az összehasonlítási alap annál reálisabb és meggyőzőbb lehet mert a két község nemcsak lakósainak számát, de területet tekintve is csaknem teljesen egyezik. Sándorfalva lakossága is közel 7.000, Kunágotáé is. Területük 13.000 kat. hold. Még nagyobb lenne a földbirtokmegoszlásban az eltérés, ha a földreform előtti adatokat venném figyelembe, mert hiszen nyomban kitünne, hogy Kunágotán 1—10 holdig mindössze 464 birtokos volt, míg a nagyobb gazdák száma csaknem azonos maradna.

De ha már mélyen mentünk ennek a problémának vizsgálatába, nem térhetünk ki az elől a probléma elől sem, amit Erdei Ferenc vetett föl a Fórum 1948 júliusi számában. A következőket irja: „Egy új falukutatás ijesztő és megdöbbentő tényeit tárhatná fel a birtokos nagygazdák előretörésének, s a kisparasztság fölött való kizsákmányoló és elnyomó hatalmának" (557. old.). Az előbbi összehasonlítás ugyan már részben igazolja is ezt az állítást, de most a földreform óta mutatkozó jelenségekről kellene számot adni. Ez azonban Sándorfalván, éppen zsellérjellegénél fogva a legnehezebb. Aprólékosabb, mert csak kisebb jelekben mutatkozik. Röszkén éppen a tavasszal történt, hogy öntözés céljából szövetkezett kisparasztok törekvését kolhozmesékkel, ijesztgetésekkel meghiusították, de ugyanakkor az egyik nagygazda a mellettük elterülő saját földjén megvalósította, s tízszer annyit termett a földje. (l. Szegedi Friss Ujság 1948. aug. 28-i számát). Sándorfalván ilyen kirívó formákban nem jelentkezik ez az erőszakos előretörés, de hogy mennyire megvan, azt semmi sem bizonyíthatja jobban, minthogy annyira kedvezőtlen körülmények között is vannak, akik 15—20—40 holdat tudtak összeszedni s hogy ez az igazán kicsi csoport a maga kulák szemléletét érvényre tudja juttatni még a 3—4 holdas parasztok nagy részénél is. Legutóbb nagy szövetkezeti gyűlést tartottak, amelyen a parasztok csaknem egyhangúan a szövetkezetek ellen beszéltek. Pedig egyébként, mint mindjárt látni fogjuk Sándorfalva parasztsága többségében a demokrácia oldalán áll.

Életszínvonal.

Most pedig, a történelmi szemlélődés után nézzük a közvetlen jelent. Statisztikai adatok a következők: Lakosságának száma ma 6920. 1941-ben 5685 volt, tehát rohamosan gyarapodó irányzatot mutat, vagy legalább is mutatott 1941-től, habár ennek magyarázata éppen a földosztásban található bizonyára, mert hiszen 10.500 kat. hold szántó és 1.500 hold erdő került kiosztásra. Ellátatlanok száma augusztusban 1.115. Ez mintegy felére fog csökkenni az ősz folyamán — mondta a főjegyző —. A fejadagbevásárlás már megindult. Iparos, kereskedő mintegy 130 él a faluban s ez igen nagy szám. A maga szakmájából tisztességesen nem is tud megélni csak kevés. A többi mezőgazdasági munkát is vállal, vagy van is egy-két hold földje. Tisztviselő egy-két százalék lehet.

Mindenesetre jellemzőnek a parasztság életszínvonalát és életmódját tekinthetjük. Vizsgáljuk meg az átlagot képviselő 6 holdas parasztember jövedelmét és kiadásait:

Két gyermekük van. Velük él az asszony édesanyja is, tehát

összesen öten vannak. A gyerekek még iskolába járnak. A férfi a feleségével munkálja a földet. Egy tehenük volt, de el kellett adni, hogy kocsit és lovat vehessenek. Persze eladták a disznókat is mind, s általában nagy erőfeszítésükbe került. Az elmult évben (1947) két hold rozs, egy hold buza, két hold kukorica, fél hold takarmányrépa és fél hold egyéb takarmány-vetésük volt. A rozs gyenge volt, a buza is, de kijött azért a fejadag, a beszolgáltatás, adó és vetőmag is. Pénzt mindössze 1.5 q-ért kaptak, összesen 120.— Ft-ot. Kukorica is gyengén termett bizony, összesen 22 q a két holdon. Ebből négy mázsa még kellett a beszolgáltatásba, három mázsát még el kellett adni, hogy hízónak valót vegyenek, a többit megette a hízó, a lovak, az aprójószág, meg tejért is kukoricát kellett adni. Maradt tehát pénzben az összes jövedelem a rozsból kapott 120.— Ft. Más munka után is kellett tehát nézni .Bérszántást vállalt és néha egy-egy fuvar is akadt. Az így szerzett pénzből (amihez az aprójószágból tudtak még valamit pótolni) kellett volna ruházkodni, gazdasági felszerelést javítani, pótolni és mék sok apró-cseprő kiadásra, ami egy ház körül mindig akad. Mert hiszen háza is van, azon is akad csinálni való, de ezt saját maga végzi el. Isten ments, rossz rágondolni, hogy netalán megbetegedjen valaki. No, de már évek óta nem fordult elő.

Bizony, ez nem nagyon biztató kép s ha még figyelembe vesszük is a bizonyára elkövetkező kedvezőbb időjárást, semmiképen sem lehet megnyugtató.

Az elégedetlenség okai.

A legelső parasztemberrel való beszélgetésből kitűnik, hogy a parasztok elégedetlenek a demokráciával. Nemcsak a rémhírterjesztések miatt, hanem a pozitív tények, az életszínvonal alacsony volta miatt is. Azt mondják igen sokan, hogy semmivel sem jobb mint azelőtt. Feltűnő itt persze az, hogy a felszabadulás után, sőt még 1946-ban sem ez volt a hangulat. Az 1945-ös választáskor még a Nemzeti Parasztpárt és a Kommunista Párt kapta a szavazatok 70 százalékát, de 1947-ben már a Pfeiffer párt került ki győzelmesen. Mi ennek a magyarázata? Az, hogy a sándorfalvi parasztságnak csakugyan jobb sora volt 1945-ben és 46-ban. Elsősorban közvetlen a fölszabaduláskor még mindenki meg volt riadva. Ugyszólván örült, hogy él, és nem várt semmi jót még. De a parasztságnak nem is ment rosszul. 1944-ben kitünő termés volt, bőven volt ennivaló, még cserére is jutott az infláció alatt. Ha meg nem jutott, hát ott volt az erdő. Senki sem őrizte, senki se gátolta meg, hogy annyit vágjanak ki belőle és hordják be a városba, amennyit akartak. Amikor aztán ezt meg kellett szüntetni, s az aszályos esztendők erősen éreztették hatásukat, megvolt a baj.

Ugy hiszem világos és tiszta ez a kép. Azt kell csak még ehhez figyelembe venni, hogy a sándorfalvi parasztban épp olyan elevenen él a föld utáni vágy és a vagyongyüjtési szenvedély, éppen úgy csak a régi úton tudja elképzelni a nyomorból, elesettségből való fölemelkedést, mint az ország bármely vidékén a parasztok többsége, s máris pontosan láthatjuk mik okozzák az elégedetlenséget, vagyis miért találnak jó talajra náluk a reakció híresztelései. Célkitűzésünk érdeké-

ben tovább kellene itt kutatni a jövő felé, a kibontakozás felé vivő utat, de előbb a jelen tényeit kell tovább föltárnunk, hogy minél teljesebb kép álljon előttünk.

Étkezés.

Ez a szakasz fölöslegesnek látszik ugyan, mert a szociográfiai irodalom pontos statisztikai felvételek alapján értékelte ezt már ki nem egy esetben, nekem pedig ilyen kiértékelésre, adatfelvételre nem volt időm Sándorfalván. Meg azután valószínűleg nem is igen mondana semmi újat. A régi falukutatók munkáiban azonban inkább annak bizonyítására kellettek ezek az adatok, tények, hogy nagy a nyomorúság s hogy ez így nem maradhat, nekünk azonban ezt már nem kell bizonyítani. Előbbi fejezetekből láthattuk, hogy a sándorfalvi parasztság most érzi igazán a háború pusztításának s a három aszályos évnek a terhét, étkezésének vizsgálatánál hát arra akarok szorítkozni, hogy összehasonlítsam a lehetőséget a tényleges gyakorlattal. Szorosan hozzátartozik ez a parasztság fölemelésének kérdéséhez. Nézzük tehát elsősorban a tényeket. A parasztcsaládok napi étkezése általában a következő:

Reggeli: kenyér, szalonna.

Ebéd: Paprikáskrumpli, krumplistarhonya (sok helyen hetenkint 4-szer). Bab már ritkábban. Hetenkint egyszer tészta (krumplis, túrós, vagy mákos). Csirkét (v. húst) csütörtökön és vasárnap, v. csak vasárnap esznek.

Vacsora: Tésztaleves, krumplistészta, tej, v. szalonna. (Esetleg ismét paprikáskrumpli.)

Nagyobb ünnepeken, vagy különleges alkalmakra üres, mákos, v. lekváros kalácsot sütnek. A kenyérnél ragaszkodnak a fehér kenyérhez, mert ez a fő eledel. Tejet rendszerint csak a gyerekek esznek. Piacra viszik, kell a pénz. Piacra viszik a gyümölcsöt, csirkét, tojást, sőt babot, borsót is. Általában eladnak minden elahatót, mert pénzhez nehezen jutnak.

Bizony kétségbeejtően egyoldalú ez a táplálkozás. Egészségtelen és amellett nem is olcsó. Rengeteg kenyér és rengeteg szalonna fogy. Ez utóbbi persze a szegényebbeknél csak télen, mert tavaszra már nem igen marad a disznóból.

Szeretném ezeknek a — látszólag kizárólag gasztrinómiai problémáknak a társadalmi hátterét is megvizsgálni. Bizonyára igen sokféle oka van annak, hogy falun általában így táplálkoznak a parasztok. Valószínűleg igazuk van azoknak, akik a szegénységre hivatkoznak. A parasztok gazdasági elesettségéből vezetnek le mindent. Mondom, a végső következtetés ide vezethet, de a közbeeső vizsgálatok állomása igen termékeny lehet. Csak a gazdagparasztok étkezését kell megfigyelni, hogy láthassuk, hogy az ő étkezésük sem különbözik ettől sokat. Legföljebb többször van hús, zsírosabbak az ételek s bőven van szalonna meg disznóhús. Étkezésüknek ezt a rendjét ugyanis nem egyszerűen szegénységük, hanem osztályhelyzetük alakította ki. A paraszti munka szervezetlensége, rendszertelensége, robotossága, sem időt sem kedvet nem hagyott az inyencmesterségre. Ezt látta az öregektől, ebben nőtt fel, ilyen az ízlés, ez is gátló körülmény. Egyszóval csakis társadalmi felemelkedésükkel párhuzamosan képzelhető el ezen a té-

ren is komoly változás. Komoly feladat vár itt a női szervezetekre és Sándorfalván ezt látják is. Az MNDSz egyik legfontosabb feladatának vallja itt a háziasszonyok nevelését, tanítását. Régebben is voltak főzőtanfolyamok, gazdasszonyképző tanfolyamok. Megállapíthatjuk, hogy csaknem teljesen eredménytelenek. Miért? A magyar közmondás azt mondja, hogy „Üres kamrának bolond a szakácsnője". A multban a parasztembernek szükségszerűen szegénynek kellett maradnia (kivétel erősíti a szabályt). Ma, ha szegény is még, nem osztályhelyzeténél, kizsákmányoltságánál fogva szegény. Társadalmi helyzete megváltozott, ideje tehát, hogy — Erdei Ferenc szavaival élve — társadalmi megcsököttségeiből is kivetkőzzön s minden életnyilvánulását a fejlődés üteme irányítson.

Harcok a demokráciáért.

Sándorfalva településtörténete világosan bizonyítja, hogy zsellértelepülés, szegényparasztok nagyközsége, akiknek az életet, a jövőt jelentette a 45-ös fölszabadulás. 1945-ben élénken élt bennünk a mult, szívvel, lélekkel álltak a demokrácia mellé. Itt megtört a reakció minden kísérlete. Sokat változott azonban a helyzet 47-ig. Kitünt ugyanis, hogy bár földet kaptak, nem lettek egyszerre gazdagok. Egy-két év alatt elmosódott bennük a földosztás öröme, izgalma. A föld előttük — minden földszeretetük ellenére is — esősorban a gazdagodást, a jobb módot jelentette. A kapitalista éleslátás szerint akkor lettek volna megelégedve, ha út lett volna ez számukra, a további gazdagodáshoz, vagyongyüjtéshez, s a vagyon által eddig biztosított biztonságérzés, kisgazdai rang, tekintély megszerzéséhez. Nem tudták s nem tudják ma sem elképzelni még az életnek szabadabb, a fejlődést gátlástalanabbul elősegítő formáját. Gazdagodás helyett mindinkább ezt érzik. Azt érezték már 1947-ben is, hogy bizonytalanná válik előttük a jövő, hogy az az út, amiről eddig álmodoztak nem járható többé.

És a kormányzat, a demokratikus szervek szónokai is ezt bizonygatták. Persze, azzal a célzattal, amit minduntalan eléjük is tártak, hogy új utakat kell keresnünk. Csakhogy a parasztokban most egyszerre fölülkerekedtek az eddig kordában tartott kapitalista ösztönök. Hogyne, hiszen ezt látták eddig mindenütt. Ezt látták a jobb élet egyetlen útjának s a reakció ügynökei, a klerikalizmus ágensei napról-napra ültetgették, táplálgatták ezt bennük.

Az történt, hogy 1945-ig a nagybirtokban, a földesúrban látták a boldogulások gátlóit. Őt gyűlölték. Titokban gyűlölték, mert a csendőröktől, törvénytől féltek. 1945-ben azt hitték, hogy most ettől megszabadulva ejutottak a végcélhoz, övék lett a föld. Nem látták, hogy is láthatták volna, (hiszen olyan kevesen látták még) hogy ezzel semmit sem oldottunk meg, mert hiszen közben az egész kapitalista rend elavult. Most tulajdonképpen az történt, hogy lépten-nyomon, napról-napra bebizonyosodik, hogy nem élhetünk a régi módon. Ezt érzi a parasztember is, de Magyarországon megmaradt feudalista intézmények, a megmaradt feudalizmus az oka, hogy régi rendnek a feudalizmust érzik s új rendnek a kapitalizmust szeretnék. De nem megy. Tapasztalják, hogy baj van, de a hibát éppen abba keresik (a reakciós propaganda nyomán) ami előre vinné őket a fejlődésben. Nem győződ-

tek még meg róla, hogy kapitalizmus helyett ma már tovább kell lépnünk. Nagy Sándor fiatal író írja egyik novellájában, hogy „Most érik meg a kapitalizmus világa az emberekben"[3] s az való igaz. Ellenállásnak minden térítgetésnek, meggyőződésnek. De lassan azért mégis tért hódítanak a népi demokrácia eszméi. Mert sok oldalról irányítják a rohamot.

Kulturális helyzet.

Most, az elkövetkezendő télen kulturális vonalon készülnek nagy erővel. Nem lesz könnyű munka, de bizonyára rést törnek mégis. Hogy mi a helyzet most? Igen, ezt kell fölmérnünk elsősorban. Rákosi Mátyás jelszava körüljárt az országban, hogy kultúra területén lemaradtunk s ezt sürgősen pótolnunk kell. Különösen a Magyar Dolgozók Pártjának tevékenységét befolyásolta kedvezően ez a kijelentés. (A Nemzeti Parasztpártban már valamivel hamarabb kiadták ezt a jelszót, Veres Péter úgyszólván minden beszédében, cikkében követelte, de nem volt hozzá káder. Egyedül semmit sem tehetett a párt.) Most mindenütt forr, érik a gondolat. Tapogatóznak, kísérleteznek, persze gyakran a helyi kezdeményezések botladozásaival, de a Szabad Föld Téli Esték előadásait pl. már az elmult télen igen nagy sikerrel rendezték meg. Ngy általánosságban ez történik, de meg kell azért vizsgálnunk közelebbről is, boncolgatva a kérdést, a hibák csak így ütközhetnek ki.

Az iparosok, bár alig 3 százaléka a lakosságnak, jelentős csoportot alkotnak kultúrális szempontból is. Éppen azért jelentős, mert a szervezetlen paraszti tömegben valamiféle szervezettséget mutatnak. Szakszervezetükön kívül mindegyik tagja az iparoskörnek is, ahol könyvtáruk és kultúrcsoportjuk van. Télen előadásokat szerveznek, műsoros estéket rendeznek s a könyvtárt minden évben gyarapítják. A még nagyrészt mindig régi tartalmú népkönyvtárakhoz viszonyítva (amely alól a sándorfalvi sem kivétel) meglepően értékes — elsősorban s túlnyomórészt persze szépirodalmi — könyveket tartalmaz. Ez az első benyomás a szekrény kinyitása után. Sajnos, örömünket lelohasztja azután, amikor megtudjuk, hogy az iparos olvasókat változatlanul a „szórakoztató" irodalom érdekli s a komolyabb könyvek büszke sértetlenségében, kihívóan tiszta, megkímélt állapotban hevernek a polcokon (pl. Dosztojevszkij, Illyés Gyula) s a marxista irodalomból alig található valami. A fölszabadulás óta is több mint száz könyvet vásároltak, de többnyire az előbb említett közízlésnek és igénynek megfelelőket. Egy-két iparossal komolyan beszélgetve meggyőződtem róla, hogy nem is olyan véletlen jelenség ez. Félnek a politikától. Előadásoknál eddig vigyáztak, hogy ne legyen politika, mert „az iparos kör nem politikai párt" mint ahogy egyikük kifejezte, ott nincs helye a politikának. Hogy a jövőben milyen álláspontot foglalnak el az még nem bizonyos, mert mindig többen és többen csatlakoznak közülük a haladó szellemhez. Az erjedés megindult.

Az értelmiség sem mutat más színezetet, mint más községekben. Kezdik megszokni, hogy új szelek fújnak, megváltozott körülöttük a világ, lassan ők is megváltoznak. Sőt talán már ott tartanak, hogy ha

[3] „Tiszatáj" 1948. júl.-aug. szám. Nagy Sándor: Tanyai cafkák.

elolvassák, esetleg megsértődnek rajta, hogy nem tartom őket 100 százalékig haladó szellemű embereknek. Hála Istennek, csakhogy ennyire jutottunk.

Szándékosan szólok csak harmadiknak a parasztokról, mert hisz ők vannak többen. Velük kapcsolatban bővebben kell szólnom. — Szervezetlenségüket már említettem. Ide oda ingadoznak. A kultúra egyenlőre nem nagyon érdekli őket. A Szabad Föld Téli Estékre sok eljárt közülük. Néha egy könyvet is elolvasnak, ha nagyon kínálgatják nekik a népkönyvtárból, de egyelőre mindezt nem sok eredménnyel. Arról, hogy áldozzon is valamit a kultúráért, szó sem lehet. Legfeljebb ügyes városi könyvügynökök tudnak szívükre beszélni egy-egy ponyvaregény érdekében. Természetesen nem érzéketlenebbek ők sem kultúra tekintetében más parasztoknál, csak talán még kevesebb kultúrmunka folyt itt eddig a szokottnál is. Tanfolyamok, szabadiskolák, jó népkönyvtárak stb. kellettek volna ide legalább a felszabadulás óta, de 1948-ig területileg a szentesi szabadművelődési felügyelőhöz tartozott s bizony onnan nehezen megközelíthető helynek bizonyult. 1948-tól szegedi felügyelet alá került Sándorfalva, a pártok kiadták a jelszót a kulturális munka fontosságáról. Mindez talán gyorsabb munkát eredményez.

Az utóbbi években a népdal és népi- táncmozgalom volt a legjelentősebb. Megvizsgáltam mit eredményezett ez Sándorfalván. Nem sokat. Izlésük a városi selejtkultúrára van hangolva. A népi zene egészséges hatása főképp az iskolásokon és egy két esetben érezhető. Az egyik nótás cselédlány a következő dalokra emlékezett, amit gyakran szokott daloini munka közben is, de főleg bálokban: „Páros csillag az ég alján, — Piros pünkösd napján... — Halvány sárga rózsa ha tudnál beszélni... — De szeretnék hajnalcsillag lenni... — Lehullott a rezgőnyárfa ezüst színű levele..., — Tiszavirág a mi szerelmünk..., — Tudom, hogy várasz, ha este nyolcat üt az óra..., — Tegnap sem ragyogott több csillag az égen..., — Tizenhárom fodor van a szoknyámon" stb.

Sorolt még többet is, de úgy hiszem elég ennyi is ahhoz, hogy meglássuk, amit látni kell. Azt elsősorban, hogy egyáltalán nem válogatnak. Cigánynóta, jazz és népdal minden fennakadás nélkül megférnek együtt. Hallottak már ugyan róla, hogy ez nem mind egyformán értékes, de hogy miért nem?... Nos, igen. A nótás cselédlány nagyon is érdeklődve figyelte miket mondok a nótákról s valószínű, hogy sokan vannak így a faluban. Érdeklődnek, akarnak tanulni, nem zárkóznak el az igazi kultúrára való ösztönzés elől.

Népi tánc nincs Sándorfalván. Az EPOSz tervez egy népi tánctanfolyamot télire.

Összegezve: Sándorfalva a legfiatalabb településű községek egyike. Grófi település és a felszabadulásig egyetlen látható rendeltetése volt, hogy napszámosokat adjon a grófi birtokra. Szegényparasztok lakják tehát, akinek közvetlen érdeke volt a fölszabadulás, a földreform. Mellé is álltak a demokratikus pártoknak, de nem öntudatosak. Nem csoda, ha eltérítik őket a minduntalan föölmerülő bajok, nehézségek, a reakció hírverése. Ők nem voltak benne a kapitalizmusban s most

nem látják, hogy míg ők a feudalizmus igája alatt nyögtek, azalatt a kapitalizmus is kiöregedett. Bennük még most érne valósággá és sehogy sem értik meg, hogy a jövő már többet, mást kíván tőlük, mert abban a társadalmi rendben már nem lehet élni. Nem értik s így gyakran győz bennük a reakció. De fejlődés, haladás azért van. A problémák érnek, formálódnak, csak lassan persze és szívós munkára van szükség. Kemény, szívós munkára gazdasági és kulturális téren egyaránt.

Seres József.

SOCIOGRAPHIE DE SÁNDORFALVA.

József Seres.

Sándorfalva est l'une des communes les plus récemment établies. Il est un établissement seigneurial. Le comte Alexandre Pallavicini a saisi l'occasion pour établir le village quand le fleuve Tisza, en 1879, a inondé la commune Algyő et ses habitants sont restés sans domicile. Le comte proclamait des intentions humanitaires et sociales, István Molnár, le notaire en chef de Sándorfalva, a écrit son histoire dans ce sens même, le coeur rempli d'une reconnaissance éternelle envers le comte „généreux". La vérité est que le comte établit le village dans une intention bien pratique: il avait besoin de journaliers constants et sans prétentions dans ses domaines immenses. Les cultivateurs de Sándorfalva devaient rester entre ces circonstances de pauvres paysans journaliers. Une couche sociale de grands propriétaires, de koulaks, ne s'est pas développée.

Malgré cela, le cours de capitalisation a commencé et les traces en sont visibles même à Sándorfalva. Il y avait à peu près 500 cultivateurs possédant 10 ou 15 arpents de terre déjà lors de la réforme agraire de 1945. — La réforme agraire souleva un enthousiasme unanime et la commune comptant 6920 âmes se rangeait avec sa majorité prépondérante à l'occasion des premières élections (1945) derrière la Partie Communiste et la Partie Nationale des Paysans.

Cependant, jusqu'aux élections de 1947, la situation s'était bien transformée. Notamment les paysans sans propriété ont attendu quelqu'autre chose de la démocratie qu'ils n'en ont reçu. Il se montra combien l'esprit du capitalisme a pénétré la mentalité, la conception formée sur le monde des pauvres manants sans biens. Ils ne regardent pas la terre — combien qu'ils l'aiment — comme quelque chose qui leur donne la possibilité de travailler.. Dans leurs yeux la terre est encore un **capital** qui leur fournit le moyen d'en acquérir encore, de s'enrichir, de devenir grand propriétaire. C'est la terre regardée comme un capital, ce n'est pas le travail qui, pour eux, ait de la valeur. C'est pourquoi la propagande réactionnaire a beau jeu de tirer son profit de cet aspect conservateur de paysans et d'entraver l'activité de politique agraire de la démocratie populaire.

Malheureusement cela est secondé encore par le fait qu'à cause des dégâts de sécheresse, qui se renouvellent chaque année de nouveau depuis trois ans, le niveau général de la vie est en effet assez bas à Sándorfalva. La manière des habitants de vivre, de se vêtir, de se nourrir trahit une grande pauvreté qui ne fut atténuée un peu que par la meilleure récolte de cette année. — Pourtant, si nous continuons nos observations, il nous est bientôt évident que toute la manière de produire des paysans doit se changer fondamentalement. Les paysans ont peur des sociétés

coopératives aussi à Sándorfalva, à cause de leur conservativisme et de la propagande réactionnaire, mais enfin il s' agit tout de même de pauvres paysans sans biens qui seront vite désillusionnés de leur élans capitaliste. Les sociétés et les compagnies démocratiques se renforcent d' un jour à l' autre. A Sándorfalva c'est à remarquer surtout sur la ligne de la jeunesse et des femmes. La Société Démocratiques des Femmes Hongroises travaille avec un très grand succès.

Sur le domaine de culture, il y a encore assez peu de transformation. Un travail rude et assidu est encore nécessaire sur le domaine culturel et économique également.

A népi tánc gyüjtése Szeged környékén

A néprajzi gyüjtések egyik egészen új területe a népi tánc gyüjtés. Eddig igen kevesen, jóformán nem is foglalkoztak a táncokkal, mert gyüjtésük igen nehéz s rögzítésük (gondolok itt az egyedüli jó megoldásra: a filmfelvételre) körülményes és igen költséges. Molnár István és Muharay Elemér kidolgoztak egy fajta táncírást mellyel a mozdulatokat lejegyezték. Ez terjedt el s a kevés számú tánc gyüjtő ezt használja. Sokkal jobb módszer a legújabb, jelekkel írt táncírás, ahol is a kotta formájára ütemek szerint táncjegyekkel írják a tánc mozdulatait és időtartamát. Ezt a módszert azonban még kevesebben ismerik, azért az előbbi használatos.

Szegeden a Kálmány Lajos Kör keretén belül, részint a Táncszövetség támogatásával mult évben indult meg a tervszerű, módszeres táncgyüjtés. Foglalkozott ugyan a Kálmány Lajos Kör népi táncokkal megalakulásunk óta, azonban ez a munka a mult év elejéig csupán a népi táncok elsajátításában és továbbadásában merült ki. Rádöbbentünk azonban arra, hogy ez csak a kezdete lehet a munkának, s ezt a munkát a regős cserkészekre kell hagynunk, nekünk pedig át kell térnünk a tudományos alapon való táncgyüjtésre, mely annyit jelent, hogy felkutatjuk a már feledésbe ment táncokat: így a mult táncéletéről kapunk valódi képet, azután pedig a mai állapotokat vizsgáljuk meg. Hogyan is alakult a magyar nép táncélete? Mit tartott meg régi formájából, milyen elemekkel bővült, mi az amit elhagyott, miért hagyta el? Ezekre és ezekhez hasonló kérdésekre kell feleletet adnunk mikor tiszta és valódi képet akarunk rajzolni a mai táncéletről.

Ennek a munkának meglehetősen az elején vagyunk. A szegedkörnyéki állapotokról azonban már is eléggé tiszta képet alkothattunk magunknak. Tápé, Sándorfalva, Szatymaz községeket vizsgáltuk eddig.

Tápé Szegedhez igen közel fekvő falu. Szinte csodálatos, hogy mégis mily sokat őrzött meg eredetiségéből, magyarságából.

Tápén igen élénk táncélet folyt még ezelőtt húsz évvel is. Ennek a maradványait sikerült felkutatnunk, illetve megtalálnunk az öregek táncában. A mai tápéi fiatalok — akiknek még tetszik a magyar tánc — gyöngyösbokrétát szerveztek s jóformán kizárólag színpadi hatásokra törekszenek, mikor táncaikat Szegeden, vagy a környék egy-egy városában színpadon bemutatják. Mi azonban nem ezt keressük. Az öregek elbeszélése szerint egy-egy lakodalmon (melyen sajnos ezidáig nem volt alkalmunk résztvenni), mikor az öregek is táncra perdülnek, akkor lehet igazi táncot látni. A bálakon is inkább a modern táncok (fox, tangó) dominálnak. Egy-két csárdást ha táncolnak, az is egyre sablonosabb és ritkább lesz.

A harmincas évek elején jelent meg az első tánctanár Tápén, hogy foxra tanítsa a tápéi ifjúságot. Nehezen ment neki, végén azonban igen sokan behódoltak az új táncnak, mert „hát a városiak is ezt járják, azok csak tuggyák mi a jó". Szerencsére néhány józan fiatal legény és lány tiltakozott ellene, s megalakították a „Gyöngyösbokrétát." Azonban ezzel nem érték el a célt, nem sikerült kiírtani a modern táncot. Mai napig viaskodik a kettő egymással, s félő, hogy a fox ki fogja szorítani a tápai „darudöbögőst."

A még meglévő táncok gyűjtése most folyik. Egyelőre leírjuk a táncokat, feltétlenül szükéges volna azonban filmre venni őket. Ez pusztán pénz kérdése.

Az öregek táncát nehéz lejegyezni mert ahányszor járja, annyiféleképp járja. Nehéz rávenni az öreget a táncra. Csak lakodalomban táncol, vagy ha nagyon jó kedve van, amihez elengedhetetlen előfeltétel a demizson. Ezektől az öregektől kell a regőscsoportoknak megtanulniok a táncokat, még pedig minél hamarabb mert ha ezek meghalnak, nem láthatjuk többé eredetiben sem az üvegtáncot, sem a juhásztáncot, sem pedig azt a jónéhány legénytáncot, amire még emlékeznek.

S á n d o r f a l v á n egész más a helyzet. Itt az öregektől kevésbbé, inkább a fiataloktól láttunk táncokat. Ezek sem helyi táncok, hanem eltanulták más vidékről.

Sándorfalváról még nem látunk tiszta képet, mert csak két alkalommal tudtunk kimenni, akkor is az ott dolgozó vándorcigányokkal beszéltünk, tőlük jegyeztük le a táncokat, melyeket a következőkben közlünk. Sándorfalva táncéletének feldolgozása is még jövő feladataink közé tartozik.

S z a t y m a z, jóllehet sokkal messzebb fekszik a városhoz, mint Tápé, még sincs hagyománya. Kimentünk minden pozitiv adat nélkül. Megkérdeztük a plébános urat, mit tud nekünk mondani a környék táncéletéről? Felelet: semmit. Tovább mentünk. Tovább kérdezősködtünk szatymazi születésű értelmiségieket. Felelet: Szatymazon nincs népi tánc.

S hogy mégis sikerült néhány igen érdekes, még sehol sem látott csárdásfigurát, kíséródallamával együtt lejegyeznünk, az pusztán véletlen. Ezek a táncolók nem is Szatymazon születtek, hanem Sándorfalván, de mégcsak nem is Sándorfalvi figurázást mutatott, hanem ezt így tanulta az apjától, az a nagyapjától, de az sem egészen így járta, mert azóta látott más figurát, azt is belevette, ami meg neki nem tetszett, azt kihagyta. Háromszor voltunk kinn az egyik 47 éves embernél, s mind a háromszor másképp járta ugyanazt a táncot. Ebből azt látjuk, hogy nincsenek kikristályosodott táncaik. Itt látnak, ebből is vesznek, később a régi figurákból elhagynak, úgyhogy ezeknek táncai esetről esetre változnak.

Mindhárom helyen sajnálattal döbbentünk rá, hogy a fiatalok nem szívesen táncolnak már népi táncokat. Szatymazon még a lakodalmon is swinget táncolnak. Az öregek tudnak, szeretnek táncolni, de csak megfelelő hangulatban. Szeged környékén kiveszőben van a népi tánc, majmolják a várost.

Érdekes eset volt Csanádpalotán, ez év tavaszán. Táncgyüjtőink kimentek, hogy csanádi táncokat keressenek. Találtak is Csanádpalotán „konyi verbunkost", „marosszéki párost" és még néhány táncot. Gyanus volt azonban ezek eredete. Végére jártunk és kiderült, hogy a télen szegedi diákok voltak kinn Csanádpalotán, s tőlük tanultak a palotaiak táncolni.

Tehát a falu követni fogja a várost a jóban, a magyarban is. A város józan fiatalsága már rádöbbent arra, hogy a népi tánc a miénk, az az igazi és csak azt táncol. Ezzel a gondolattal kimennek a regős-csoportok falura, tanyaközpontokba, megtanítják a falu fiataljait magyar táncokra. Azok megtanulják, megszeretik azokat, s szívesen tanulnak majd nagyapáiktól is táncokat. Igy reményünk lehet arra, hogy egy-két évtized mulva kiűzzük az idegen táncokat, s a városi bálakon is magyar táncot fog táncolni a magyar ifjúság.

Ami pedig a tudományos táncgyüjtés további munkáját illeti, fokozottabb mértékben igyekszünk felkutatni a mult táncait. Felkutatjuk, s lerögzítjük, lehetőséghez mérten filmre vagy papirra. Ezek összegyüjtése után a népi táncelemekből fog kifejlődni a modern művészi színpadi tánc, a jellegzetesen magyar balett.

Népi táncgyüjtőink már szép munkát végeztek. Az aránylag kicsi felgyüjtött anyagból komoly színpadi koreográfiákat szerkesztettek. Ez a tánc felveheti és fel is veszi a versenyt a külföld klasszikus táncaival. S hogy ebből a versenyből győztesen fog kikerülni, arra biztosíték másfélezer éves népi kultúránk.

Szilágyi László

RECUEIL DE DANSES DE PEUPLE DES ENVIRONS DE SZEGED.

Ladislaus Szilágyi.

Collectionner des danses du peuple c'est un tout nouveau terrain des recueils ethnographiques. A Szeged, c'est l'année passée, dans les cadres du cercle Kálmány Lajos, aidé en partie par la Société Hongroise de Danse, que le recueil de danse systématique et méthodique fut mis en train.

Nous n'avons pu visiter encore que les environs les plus proches de Szeged: nous avons recueilli des danses dans les communes Tápé, Szatymaz, Sándorfalva.

Tápé est situé tout près de Szeged (4 km). Il est tout à fait étonnant quelle quantité d'anciens éléments hongrois cette commune a conservé. Il y a vingt ans, la danse était encore très favorisée à Tápé et on ne dansait que des danses populaires aux bals et aux noces. Aujourd'hui les danses modernes (tango, fox) prennent de plus en plus la place des anciennes danses hongroises comme la „darudöbögős" ou la „libbentős". Aux bals, ce ne sont que les jeunes gens, aux noces, les vieilles gens dansent aussi.

Vers la fin de la troisième décade de notre siècle, les jeunes gens de Tápé ont formé un „bouquet de perles" pour faire aimer et pour propager les danses populaires. Mais cela n'a pas servi véritablement la culture de danse, car „le bouquet de perles" — visant à des effets de théâtre — ne tendait pas à exprimer fidèlement un état d'âme (ce qui est l'essentiel à la danse), mais, cherchant surtout la grâce des gestes, devint par trop théâtral.

Les vieilles gens de Tápé sont les conservateurs des danses hongroises originales. C'est chez eux qu'on peut voir et apprendre la danse telle qu'elle était avant deux ou trois générations.

Il est vrai que recueillir des danses ne veut pas dire autant que faire la recherche de ce qui est passé, pourtant, „la danse de bouteille" presque oubliée déjà (un seul vieux la sait encore danser à Tápé) a plus de valeur pour nous que „la danse des recrues de Kóny" qui est déjà devenue presque banale.

Mais aujourd'hui les danses modernes gagnent du terrain d'une façon qu'on peut craindre qu'elles ne supplantent les danses de peuple même à Tápé.

A Sándorfalva, c'étaient plutôt les jeunes gens dont nous avons vu les danses. Là, il n'y a pas de danse locale — ou du moins nous n'en avons pas trouvées — ceux qui savent danser, l'ont appris ailleurs. Nous avons trouvé une seule danse intéressante chez les Tziganes qui y travaillaient. Elle est appelée „danse des recrues tziganes", mais elle se compose entièrement d'éléments hongrois et l'origine en est aussi hongroise. Nous la publions ci-dessous.

A Szatymaz aussi, nous avons trouvé quelques intéressantes variétés de „csárdás". Mais ce ne sont pas de danses de cette contrée. Szatymaz est trop près de la ville, il y a trop de contacts entre les deux pour que cette commune ait pu conserver une véritable culture populaire sur un terrain quelconque.

Dans l'avenir, nous allons visiter les environs plus éloignés de Szeged et puis le comitat Csanád, et nous allons — à la base des données en partie relevées, en partie supposées — faire la collection des danses de la Grande Plaine Hongroise.

Nous enverrons la matière recueillie à l'Institut Ethnographique, ainsi qu'à la Société Hongroise de Danse où les gens du métier vont élaborer à la base de ces éléments la choréographie du ballet hongrois aspirant à un art plus haut et qui puisse rivaliser avec les ballets anciens et classiques de l'étranger.

Szegedkörnyéki tánchagyományok

Szeged környékén élő tánchagyományok gyüjtése nem rég indult meg, de máris meglehetős mozgás anyaggal rendelkezünk.

Igy Sándorfalva négy, és Szatymaz két csárdásváltozatával. Természetesen csárdás alatt nem a városi kettőt jobbra, kettőt balra mozgást kell érteni, hanem az ott élő magyar parasztság lelki világára jellemző mozgásmódokat. Csárdásuk változatos és versengésre hajló. A magyarságukra jellemző mozgásmódok megtalálhatók bennük: méltóságteljes szálegyenes tartású, talajtütögető-dobogó mozgások; a lendületes sarkaló mozgások; a finom és gyors lábmunkát követelő bokázó mozgások és a férfiügyességre, erőre jellemző végtagokat ütögető mozgások. További páros táncok: a vidám és gyors menetű tápéi „döbögős" és a kemény mozgású „horgosi páros".

Férfitáncokat is találtunk: Szeged-alsóvárosi és horgosi legénytáncokat, és a tápéi üvegtáncot.

A környék cigányai is táncolnak. A Tisza-Maros vidéki cigánytáncokra még nem gyakorolt hatást a városi műtánc (pl.: toborzó); mozgásaik még teljesen eredetiek, az ő erejüket, szellemüket, életkedvüket kifejezők. Erőtől és akarattól duzzadó táncaik: a két változatban előforduló „cigány verbunk" (az I. változatot alább ismertetem) és a „mennyegzői leány körtánc".

A gyüjtés tovább folyik. A beérkezett jelentések alapján kanász, rezgős csárdás, lippentős, verbunk, csúfolódó táncok várnak lejegyzésre.

* * *

Cigány verbunk, Tisza-Maros vidéke.

I. változat.

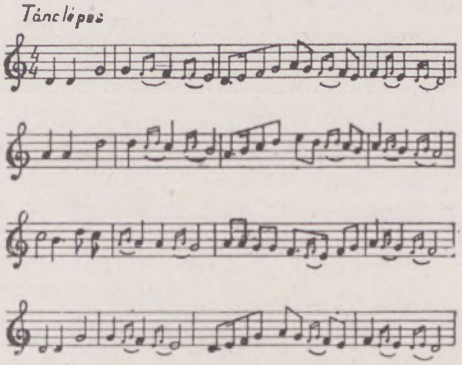
1—16 ütem: V/7 mozgással betáncolnak és kört alakítanak. A körben arccal befelé állnak.
1— 8 ütem: V/9 mozgás.
9—16 ütem: B/4 mozgás.
1— 8 ütem: V/5 mozgás.
9—16 ütem: B/5 mozgás.
1— 8 ütem: V/6 mozgás.
9—16 ütem: V/8 mozgás.

A tánc tetszés szerint ismétlődhet. Ismétléskor a V/7 mozgással betáncolás helyett a körben haladnak.

Táncolták: Tisza-Maros vidéki teknőfaragó vándorcigányok Sándorfalva határában 1948. júl. 11-én.

Táncosok öltözéke: sötét színű nadrág, többnyire fehér ing, kalap és mellény, mezítláb.

Zenéje:

Játszotta: Virág Antal tisza-marosvidéki vándorcigány 54 éves korában klarinéton ugyanott, ugyanakkor.

Táncot és zenéjét lejegyezte: Keresztes Imre.

Mozgásgyüjtemény.

Jelmagyarázat: B = bokázó mozgások.
V = Végtagokat ütögető mozgások.

B/4 mozgás: Jobb lábbal kilépünk oldalt, úgyhogy a lábfej iránya oldalt jobbra legyen, majd a jobblábról dobbantva felugrunk a levegőbe, hol a lábunkat balfelé, fejünket jobbfelé vive, tehát a testünkben képzelt vízszintes tengely körül kissé elfordulva, bokánkat összeütjük. Folytatólag a jobb lábra lessünk úgy, hogy a lábfej iránya a kiindulás irányát véve alapul jobbra hátra legyen; a balláb oldalt nyujtva még a levegőben van. Folytatólag a balláb lelép a jobblábtól, oldalt, a ballábfej iránya; kiindulási irányt véve alapul: hátra. Folytatólag a jobb láb a bal mellé zár. Az eddig leírt mozgással, tehát egy fél fordulatot végzünk jobbról balra irányban.

Időtartam: a jobb láb kilépés, a levegőben való bokázó együttesen negyed; jobblábra esés negyed; balláb lelépés negyed; jobb láb zárása meginl negyed értékű.

Hangjegyekben kifejezve: ♩| ♩| ♩| ♩|

Testtartás: előre dült test, kezek szabadon, lábak lazán. A mozgás lágy.

B/5 mozgás: Kissé behajlított jobblábra ugrunk, míg a balt kissé behajlítva hátra felrántjuk. Folytatólag ráugrunk a ballábra, míg most a jobb lábat rántjuk föl kissé behajlítva. Folytatólag ismét a jobb lábra ugrunk, míg a bal az előbbi helyén marad lábhegyen jobbfelé kissé elfordítva. Folytatólag kitartunk. Az eddig leírt mozgásnál minden jobb illetve balláb kilépés a lábfej fokozatos jobbra fordításával jár. Igy a mozgással egy egész fordulatot végzünk saját tengelyünk körül jobbról balra irányban.

Folytatólag jobb lábhegyen kicsit ugrunk balra, míg a balláb ki-

leng és bokát üt a jobblábhoz. Folytatólag ismét a jobb lábon ugrunk oldalt, míg a bal kileng és bokát üt. Folytatólag a jobb lábon ugrunk oldalt, a bal kileng és bokát üt. Folytatólag az egymásmellé zárt lábhegyek helyzetét kitartjuk.

Folytatólag az egész mozgássorozatot elölről végezzük, de ellenkező irányban, ellenkező végtagokkal.

Időtartam: A jobb-, bal-, jobb lábra való ugrás és a kitartás egyenkint negyed, a három bokaütés és a kitartás egyenkint szintén negyed értékű.

Hangjegyekben kifejezve: ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

Testtartás: A forgásnál előre dőlt, betört törzs; a bokázásnál egyenes, feszes törzs. Kezek a forgásnál szabadon, bokázásnál hátul csuklófogásban. Lábak a forgásnál behajlítva, bokázásnál nyujtva.

V/5 mozgás: Ballábon jobbra oldalt kicsit ugrunk úgy, hogy a balláb kissé behajlik, miközben a jobblábat térdből behajlítva hátra felrántjuk és jobbkézzel a külső bokát megütjük. Folytatólag ballábon ismét oldalt jobbra kicsit ugrunk, balláb most majdnem nyujtott, miközben a jobblábat nyujtva lehelyezzük sarokra a ballábtól jobbra előre irányban. Folytatólag: ballábon jobbra oldalt kicsit ugrunk, úgy, hogy a balláb kissé behajlik, miközben a jobblábat térdből behajlítva hátra felrántjuk és jobbkézzel külső bokát megütjük. Folytatólag a ballábon jobbra oldalt kicsit ugrunk, a balláb most majdnem nyujtott, miközben a jobblábat nyujtva lehelyezzük sarokra a ballábtól jobbra előre irányban. Folytatólag a kissé behajlított ballábra helyben kicsit ugrunk úgy, hogy a lábfej iránya balra előre legyen, míg jobblábat térdből behajlítva hátra felrántjuk. Folytatólag a ballábon helyben kicsit ugrunk, a lábfej iránya jobb előre lesz, miközben a jobbláb előre rug nyújtva, leszorított lábfejjel. Folytatólag a ballábon kicsit ugrunk, míg a jobblábat mellé zárjuk, lábak nyújtva, lábfejek iránya előre. Folytatólag kitartunk.

Folytatólag a mozgást ellenkező irányában, ellenkező végtagokkal végezzük.

Időtartam: Az ugrások egyenkint negyed, a kitartás szintén negyed értékű.

Hangjegyekben kifejezve: ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

Testtartás: Egyenes törzs. Kezek szabadon. Lábjárás kemény, különösen a sarkalásnál és a kirugásnál.

V/6 mozgás: Páros lábhegyen kettőt ugrunk. Folytatólag a ballábra ugrunk, míg a jobblábat behajlítva hátra felrántjuk s a külső bokát megütjük jobb kezünkkel, majd közvetlen az ütés után a jobblábat előre rugjuk kissé behajlítva, leszorított lábfejjel. Folytatólag kitartunk. Folytatólag a ballábon kicsit ugrunk, míg az előllévő jobbláb alsó lábszárát a balkézzel megütjük. Folytatólag a ballábon kicsit ugrunk, míg az előllévő jobbláb alsó lábszárát a jobbkézzel megütjük. Folytatólag a ballábon kicsit ugrunk, míg a jobblábat lezárjuk. Folytatólag kitartunk.

Folytatólag a mozgás ellenkező irányan, ellenkező végtagokkal.

Időtartam: Minden ugrás, minden kitartás egyenkint negyed értékű.

Hangjegyekben kifejezve: ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

Testtartás: Egyenes törzs, kezek szabadon. Az ütéseket nagy mozdulatokkal végezzük. Lábak keményen mozognak.

V/7 mozgás: Jobb sarkunkkal jobbra előre irányban talajt fogunk. Folytatólag jobblábunkat kissé behajlítva sarokról talpra dobbantjuk, míg a ballábat behajlítva előre felrántjuk és a jobbkézzel megütjük annak belső lábszárát. Folytatólag jobblábon kicsit ugrunk, míg a bal lábat lezárjuk és felemelkedünk lábhegyre. Folytatólag kitartunk.

Folytatólag a mozgás ellenkező irányban, ellenkező végtagokkal.

Időtartam: A sarokra lépés negyed, a ledobbantás negyed, a lezárás negyed, a kitartás negyed értékű.

Hangjegyekben kifejezve: ♩ ♩ ♩ ♩

Testtartás: Feszes egyenes törzs, lábak keményen, kezek szabadon mozognak.

V/8 mozgás: Helyben páros lábon dobbantunk úgy, hogy a lábak közti távolság 20—30 cm. legyen, a lábhegyek iránya balra előre, a lábak jól be vannak hajlítva. Folytatólag ismét rádobbantunk páros lábunk talpára úgy, hogy a lábhegyek irányát megváltoztatjuk jobbra előre. Folytatólag ismét páros lábra dobbantunk úgy, hogy a lábhegyek iránya balra előre lesz. Folytatólag kitartunk, lábak maradnak jól behajlítva. Folytatólag jobblábon kicsit ugrunk, míg a ballábat behajlítva előre felrántjuk és jobbkézzel annak belső bokáját megütjük. Folytatólag bal lábunkra ugrunk, míg jobblábunkat ránt juk fel behajlítva előre, s megütjük annak belső bokáját balkézzel. Folytatólag ballábon kicsit ugrunk, míg a jobblábat mellé zárjuk, s tenyerünket összeütjük. Folytatólag kitartunk.

Folytatólag a mozgás ellenkező irányban, ellenkező végtagokkal.

Időtartam: a páros és nem páros lábon való ugrások, kitartások egyenként negyed értékűek.

Hangjegyekben kifejezve: ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩

Testtartás: Törzs kissé előredült. Kezek szabadon, lábak páros ugráskor jól behajlítva. A dobbantásoknál váll és csípő mozgás is van.

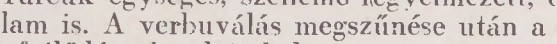
V/9 mozgás: Jobblábunkon helyben felugrunk s az ugrás pillanatában a nyujtott ballábunkkal kis kört írunk le balról jobbra, mikor a jobbláb lábheggyel talajt fog, balláb már a kört befejezve bokát üt a jobblábhoz. Folytatólag kitartunk lábhegyen állva. Folytatólag ballábon ugrunk helyben, míg a jobbláb írja le a kört jobbról balra és bokát üt. Folytatólag lábhegyen állva kitartunk. Folytatólag jobblábon kicsit ugrunk, miközben a bal felemelkedik behajlítva előre; a balláb felemelkedéskor tapsolunk, s a bal majd a jobbkezünkkel megütjük a bal combot. Folytatólag jobblábon kicsit ugrunk, míg a jobb kéz az elől lévő bal láb alsó lábszárát belül megüti. Folytatólag jobb lábon kicsit ugrunk, a ballábat a jobb mellé zárjuk, miközben tenyerünket összeütjük. Folytatólag kitartunk. Folytatólag páros lábhegyre ugrunk úgy, hogy a lábhegyek iránya balra előre legyen. Folytatólag kitartunk. Folytatólag páros lábhegyre ugrunk, hogy a lábhegyek iránya jobbra előre legyen. Folytatólag kitartunk.

Folytatólag jobblábról feldobjuk magunkat a levegőbe, hol bokázunk, behajlított jobblábra leesünk, lábhegyének iránya jobbra előre. Folytatólag az eddigi levegőben lévő ballábra előre irányban letop-

pantunk. Folytatólag a jobblábat a bal mellé zárjuk. Folytatólag kitartunk.

Folytatólag a mozgás ellenkező irányban, ellenkező végtagokkal.

Időtartam: Minden ugrás, minden kitartás egyenkint negyed értékű.

Hangjegyekben kifejezve:

Testtartás: Egyenes törzs, karok szabadon, lábak a lábhegyen álláskor feszesen nyujtva, máskor lazán hajlítva.

* * *

Végül néhány szót a verbunkról:

Régen verbuválással szedték a katonákat. A verbuváló katonák a katonaélet gyönyörűségeit, lehetőségeit csillogtatták az őket néző legények előtt. Tárcuk egységes, szellemo fegyelmezett, de él benne a mulatozási hajlam is. A verbuválás megszűnése után a táncforma tovább is élt és tág fejlődésnek adott helvet.

A verbunk, mint neve is mutatja, idegen eredetű. Alakzatát, felépítését tekintve sem mondható eredeti magyar néphagyománynak. A magyar lélek azonban már a verbuválások idejében gyökeresen átalakította az idegen mozgásokat magyarrá, saját lelkületének megfelelően s így a legnagyobb értéket jelenti számukra. Elsősorban azért, mert általa a magyarság akarata és ereje, harci szelleme, jellemző férfias kiválóságai teljes mértékben megnyilatkozhatnak. *Keresztes Imre*

LES TRADITIONS DE DANSE AUX ENVIRONS DE SZEGED.

Imre Keresztes.

Il n'y a pas longtemps que l'organisation de collectionner des danses populaires vivantes aux environs de Szeged a commencé et déjà nous en possédons un matériel considérable.

Ainsi nous avons de Sándorfalva quatre et de Szatymaz deux liverses formes de „csárdás". Naturellement ici le mot „csárdás" ne veut pas désigner la manière dont on danse habituellement cette ancienne danse hongroise aujourd'hui dans les villes, mais une autre manière qui reflète aussi des traces caractéristique du psychisme des paysans hongrois. Leur danse est variée et elle a un penchant pour rivaliser. Nous y voyons tous les mouvements qui sont caractéristiques chez les paysans hongrois: les mouvements pleins de dignité, exécutés en se tenant tout droit et frappant la terre du pied; des mouvements dynamiques où le talon joue le rôle principal; puis des mouvements d'entrechat qui exigent un travail rapide et fin des pieds et enfin des mouvements qu'on exécute en frappant les membres et qui sont les mouvements caarctéristiques de l'habileté et de la force virile. Il y a aussi des danses qu'on fait par couples, le gai et rapide „frappeur" de Tápé et le vigoureux et solide „couple de Horgos".

Nous avons trouvé des danses d'homme aussi: la danse de jeunes gens de Szeged-Alsóváros et de Horgos et la „danse de bouteille" de Tápé.

Les Tziganes des environs dansent aussi. Les danses tziganes de la contrée Tisza-Maros ne montrent encore aucune influence des danses artificielles de la ville (p. e. „toborzó"-danse des recrues), leurs mouvements sont encore tout à fait primitifs et expriment fidèlement leur force, leur esprit et leur joie de vivre. Deux de leurs danses pleines de force et de volonté sont: „danse des recrues tziganes" en deux diverses formes (dont je décris la première) et „la danse en rond des jeunes filles à l'occasion d'une noce."

Le collectionnement va bon train et il y a déjà plusieurs danses qui attendent à être décrites.

Eltünt faluk az Alföldön

(Adalékok az alföldi községhatárok kialakulásának kérdéséhez.)

Ismeretes, hogy a törökvilág idején, de különösen a XVII. század folyamán, százával pusztultak el az Alföldön a községek. E faluknak azok a lakosai, akik túlélték a veszedelmet, nagyobb helyekre, uradalmi központokba húzódtak, illetve már a veszedelem közeledtekor ilyen biztonságosabbnak látszó helyekre menekülhettek, amire talán az uradalmak birtokosai is késztethették őket. Mivel pedig a háborús állapot sokáig tartott, a menekültek a közvetlen veszedelem elmultával sem tértek vissza elpusztult otthonaikba, hisz időközben menekülésük helyén kénytelenek voltak már a maguk számára új otthonokat létesíteni.

Az elpusztult faluk nevei határrészek elnevezéseként — általában a *puszta* szóval kapcsolatban — többnyire ma is megvannak. Hogy az elpusztult faluk határa melyik megmaradt községhez került, az főként a birtokviszonyoktól függött. Annak a megállapítása azonban, hogy valamelyik elpusztult falu határa melyik fennmaradt községhez csatolódott, nem mindig egyszerű. T. i. a földrajztörténeti művek szerzői a legújabb időkig megelégedtek annak jelzésével, hogy körülbelül hol feküdt az a falu, amelynek emlékét középkori oklevelek tartották fenn. Ha azonban a hely-, birtok-, család- és népiségtörténeti kutatásban a török világ utáni időkre is ki akarunk terjeszkedni, — amelynek pedig a jelen megértése szempontjából a középkori állapotok ismereténél is nagyobb a jelentősége —, akkor azt kell elsősorban is tudnunk, hogy mi történt az elpusztult faluk határaival. Hogy pontosan megállapíthassuk, melyik község határába olvadt bele egy-egy elpusztult alföldi falu határa, ahhoz elsősorban is a községek mai határneveit kell ismernünk. Sajnos az alföldi községek határrészelnevezései egyáltalán nincsenek összegyüjtve olyan mértékben, mint az kívánatos volna. De meg kell jegyeznem, hogy a tagosítás révén a régi határrészelnevezések sok esetben teljesen kivesztek; ezért a régi határészelnevezéseket is ismernünk kellene.

Azok a források, amelyekből az egyes községek határrészeinek régi elnevezéseit megismerhetjük: különféle — különösen kataszteri és katonai — térképek, helynévtárak és monográphiák. Ezekhez veendő még a kéziratos Pesty-féle Helynévtár anyaga is (a Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárában), továbbá azok a dűlőnévgyüjtemények, amelyek a M. Nyelvőr korábbi évfolyamaiban jelentek meg.

Ennek a névanyagnak az összegyüjtését is tervbevettük az általunk javasolt Alföldi Községi Lexikon keretében (v. ö. Évkönyv. I. 191). Ennek a közérdekű műnek a tervét általában mindenütt helyeselték,

sőt sokan még csodálkoztak is azon, hogy valami ilyen jellegű mű létesítése csak most került szóba. Mások pedig kívánatosnak tartották volna, hogy a tervbe vett lexikon országos vonatkozásban kerüljön megvalósítására. Ez bizonyára nagyon derék dolog volna, és az Alföldi Tud. Int. ilyen keretben is vállalkozhatna az alföldi vonatkozású anyag felgyűjtésére és feldolgozására. Ellenben sajnálattal kell megállapítanunk, hogy az illetékesek minden megértésük ellenére sem voltak abban a helyzetben, hogy a mű megvalósításának anyagi feltételeiről a legszerényebb mértékben is gondoskodni tudjanak. Mi azonban bíztunk benne, hogy a tudományos munkálatok megfelelő anyagi támogatására előbb-utóbb sor fog kerülni és különösen lehetőség fog majd nyílni annak az Alföldi Községi Lexikonnak a megvalósítására, amely a tervszerű Alföld-kutatásnak valósággal kiindulópontjává válhatnék és annak mindig is pótolhatatlan segédeszköze és forrásműve maradna. Ezért minden anyagi támogatás nélkül a lehetőségekhez alkalmazkodva munkához láttunk. Elsősorban azt igyekeztük tisztázni, hogy a mai alföldi községek határa, milyen elpusztult községek határából alakult ki, amennyiben ilyenek csatolódtak hozzá, mert hisz az egykori árterületek mellékének községhatárain kívül minden nagyobbhatárú alföldi község ilyen módon jött létre. E célból a rendelkezésünkre álló források felhasználásával az alföldi községeknek egyrészt azokat a határrészelnevezéseit igyekeztünk összeállítani, amelyek régi településnevekből származnak, másrészt pedig bizonyos szerény keretek között azt igyekeztünk vizsgálni, hogy azok az eltünt faluk, amelyeknek neveit csak oklevelés anyagból ismerjük, mely jelenkori községek határába olvadhattak bele. Eddig e célból a következő forrásművek anyagát dolgoztuk fel: 1. A Váradi Reg.-nak Karácsonyi—Borovszky-féle kiadását (V. R.) 2. Csánki közismert történetföldrajzi művét (Cs.). Továbbá 3. Jakó Zsigmond: Bihar m. a török pusztítás előtt, 1940 (J.) és 4. Maksai Ferenc, A középkori Szatmármegye, 1940. (M.) c. modern felfogású népiség- és településtörténeti tanulmányokat.

A modern határrészelnevezések tekintetében csupán a helységnévtárak, vármegyei monográfiák, továbbá a Nyelvőrben található névanyagra támaszkodhattunk. A 73.000-es katonai felvétel lapjait azonban munkánknál a háborús események folyományaképen nélkülözni voltunk kénytelenek (ezeken t. i. három-pont-vonással, amit egyes településtörténészek sem látszanak tudni, a községhatárok is jelezve vannak). A Hatsek-féle megyei térképek ezeket bizony nagyon kevéssé pótolhatták számunkra. — A legtöbb régi település nevére mindenesetre a Juhos János szerkesztésében megjelent 1882-i Helységnévtárban akadtunk. A legújabb, 1944-es kiadású „Magyarország helységnévtára" már csak az egyes községekhez tartozó lakott telepek elnevezéseit hozza, míg Juhosnál — úgy látszik — elsősorban is azok a nevek szerepelnek, amelyeket a nép is a „puszta" névvel kapcsolatban emleget, és ezek a nevek bizony többnyire elpusztult falukra vonatkoznak. Érdekes módon azonban a 1944-es Helységnévtárban is akad olyan név, amely a Váradi Reg.-t kivéve tudtunkkal eddig még sehol sem szerepelt, vagyis a falu még a tatárjárás korában pusztulhatott el (meg kell jegyeznem, hogy a tatárjárás korában lényegesen kevesebb falu pusztult el, mint a törökvilág idején). Az ilyen adatok is tanusíthatják, hogy

milyen szívósan élnek a nép körében még a régi határrészelnevezések is.

Sajnos a Csánki-féle történeti földrajznak ép az alföldi megyék túlnyomó részét magában foglaló I. kötete még aránylag szűkkörű forrásanyagra támaszkodik csupán, ép ezért az eltünt falukra vonatkozó névanyag bizony itt meglehetősen hiányos, és Csánki az egykori kún és jász területekre nem is terjeszkedik ki. Különösen szembetűnik a Csánki-féle mű anyagának hiányossága, ha pl. Bihar megyének Jakó féle kiváló modern feldolgozását vetjük egybe a Csánki közölte anyaggal, pedig még Bihar megyénél is hiányosabb Csánkinál a Pest-, Külső-szolnok és Csongrád megyékre vonatkozó anyag.

Sok esetben persze a modern határrészelnevezésekből is meg lehet állapitani, hogy az illető névben egy elpusztult település neve őrződött meg, mégha ennek a névnek nincs is nyoma Csánki művében. Ilyenek például az egyházi vonatkozású faluelnevezésekre utaló határrészelnevezések, aminők *Szeregyháza* (Gyula), *Szentkirály* (Dány), *Szenterzsébet* (Hódmezővásárhely), *Félegyháza* (Tápiószele), *Palotásszentiván* (Szolnok), *Veresegyháza* (Szentes), *Szentanna* (Nyírcsanád, Nyírábrány), *Szentlászló* (Kisvárda), *Fehéregyháza* (Dunavecse). Ilyenek a régi magyar törzsnévi vagy népnévi vonatkozású határrészelnevezések is: pl. *Varsány* (Vezseny), *Jenő* (Sarkad, Sarkadkeresztúr), *Oszlár* „jászok" (Tápiósáp), *Lengyelfalva* (Ujhartyán). — Valószínűleg többnyire régi településnevekből származnak az ősi magyar személyneveket feltüntető határrész-elnevezések is. Ilyenek például *Átokháza* (Kiskundorozsma). Ez utóbbi névkategória neveinek eredete természetesen már bizonytalanabb.

Munkánkat meglehetősen megnehezítette az a körülmény, hogy Csánki kötetcihez nincs névmutató, és hogy ő a névanyagot a régi vármegyei területekkel kapcsolatban hozza; de a régi vármegyék térképeit már nem mellékelte művéhez. Ezért a következő összeállításnál a pontos forrásadatot mindig megadtuk; ellenben a mai településnév után, amelyhez egy eltünt falu határa tartozik, a vármegye nevét feleslegesnek tartottuk megadni, mert a modern hivatalos községnevek úgy vannak — amint ismeretes — megalkotva, hogy mindenik névből csak egy van az országban.

Következő jegyzékünk névanyagával az Alföldi Községi Lexikon tervezetének megfelelően csak a trianoni határok közötti országrészekre terjeszkedik ki, s e jegyzékben az eltünt falukat neveit — fett szedésben — többnyire modern alakjukban hozzuk. A nevek előtt előforduló kereszttel pedig azt jelezzük, hogy a kérdéses névre a modern határrészelnevezések között nem sikerült ráakadnunk. A modern községnév előtti kérdőjellel pedig csak azt akartuk jelezni, hogy az eltünt falu lokalizációja csak valószínű feltevés, de nem *bizonyosság*.

Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy ez a jegyzék csak az egykori Szatmár és Bihar megyékre vonatkozólag tekinthető a körülményekhez képest teljesnek, tehát véglegesnek. Bízunk azonban benne, hogy jegyzékünk ebben a hiányos alakjában is jó szolgálatot fog még tenni azoknak, akik alföldi birtok-, hely-, település- és népiségtörténeti kérdésekkel szándékoznak majd foglalkozni. De bízunk abban is, hogy

ezt a jegyzékünket a majd mégis csak megvalósuló Alföldi Községi Lexikon adatai fogják feleslegessé tenni.

Újabban szokás a tudományos kutatások tervszerűségét hangoztatni, sőt a most létesített Tudományos Tanács ezt lenne hivatva megvalósítani. Ha tehát tényleg komolyan tervszerűvé akarjuk tenni az Alföldkutatást, akkor ehhez felfogásunk szerint az általunk javasolt Alföldi Községi Lexikon megvalósításának kellene szükségszerűleg az első lépésnek lennie.

I.

AZ ELTŰNT ALFÖLDI TELEPÜLÉSEK JEGYZÉKE.

1. **Báb** (Cs. I. 57.): Tarnabod. — 2. **Bag** (Cs. I. 413): Vámosattya. — 3. **Bagda** M. 111): Nyírkarász (?) Petneháza. — 4. **Bagos, Kutya-** (Cs. I. 510): Hajdúsámson. — 5. †**Bagya** (VR. 1219): (?) Bersodivánka. — 6. **Bágy(halom)** (Cs. I. 510.): Polgár. — 7. **Bakod** (Cs. III. 317): Kalocsa. — 8. **Balkány** (Cs. I. 603): Füzesgyarmat. — 9. **Ba(l)la** (Cs. I. 58): Törökszentmiklós. — 10. **Bánk** (J. 206): Debrecen. — 11. **Baracs** (Cs. III. 25): Tatárszentgyörgy. — 12. **Barmod** (J. 204.): Kötegyán. — 12. **Begécs** (J. 208): Geszt. — 14. † **Bélsok** (J. 213): Sarkad. — 15. † **Besenyő** (J. 211): (?) Berekböszörmény. — 16. **Besnyő** (Cs. I. 25): Sári. — 17. **Biba(teleke)** (J. 213): Okány. — 18. **Bille.** (Cs. I. 26): Mende. — 19. **Bócs** (J. 217): Berettyószentmárton, Bakonszeg. — 20. **Bodvaj** (M. 117): (?) Vállaj, (?) Mérk. — 21. **Bojár** (Cs. I. 512): Nádudvar. — 22. **Boldogasszonyteleke** (J. 217): Magyarhomorog. — 23. **Boldogasszonyfalva** (J. 218): Debrecen. — 24. **Bolyár, Bolár, Bojár** (Cs. I. 321.): Dunapataj, Harta. — 25. **Borosján, Borosgyán** (Cs. I. 648.): Békés. — 26. **Bót** (Cs. I. 512.) Bököny. — 27. **Bo(z)sód** (J. 219.): Darvas. — 28. **Bőd** (Cs. I. 512): Ujfehértó. — 29. **Bőd** (Cs. III. 321): Dunapataj. — 30. † **Bökény** (J. 220): Komádi. — 31. **Bökény** (Cs. I. 679.): Szentes. — 32. **Bökönye** (Cs. I. 667.): Vezseny. — 33. **Bölcsi** (J. 220.): Zsadány. — 34. **Bucsa** (Cs. I. 649): Szerep, Füzesgyarmat. — 35. **Buzita** (J. 222.): Nyírcsanád. — 36. **Büs** (V. R. 1222: **Bis**): Nyírkércs.

37. **Cebe** (Cs. III. 324): Páhi. — 38. † **Csapesalja** (Karácsonyi szerint Kamut tól ny.-ra): Békés. — 39. **Csász** (Cs. I. 59.): Heves. — 40. **Csatár** (Cs. I. 649): Békés. — 41. † **Csécs** (a hortobágyi csárda táján, Cs. I. 512): Debrecen. — 42. **Cséfán** (Cs. I. 649): Szeghalom, Dévaványa. 43. † **Csehi** (a tatárjárás előtt pusztult el, J. 226): Magyarhomorog. — 44. **Csejt** (Cs. I. 649): Endrőd. — 45. † **Csekehida** (J. 226): Zsáka. — 46. **Csengele** (Cs I. 680): Szeged. — 47. **Csereköz** (Cs. I. 60.): Poroszló. — 48. **Csete, (?) Cheht** 1149 stb.: Cs. I. 649.): Dévaványa. — 49. **Csév** (Cs. I. 26): Vasad. — 50. **Csif** (J. 229): Darvas. — 51. **Csókás** (Cs. I. 694): Makó. — 52. **Csomorkány** (Cs. I. 695): Hódmezővásárhely. — 53. **Csorna** (Cs. III. 323.): Kalocsa. — 54. † **Csősztelek** (J. 231): (?) Körösnagyharsány, (?) Körösszakál. — 55. **Csur** (Cs. I. 512): (?) Vencsellő, (?) Ibrány, (?) Paszab. — 56. **Csudaballa** (Cs. I. 648): Gyoma.

57. **Dánfok** (Cs. I. 650): Békés. — 58. **Danesháza** (J. 231): Berettyószentmárton. — 59. **Dées** (Cs. I. 650): Szarvas, Kondoros. — 60. **Délegyháza** (Cs. I. 27): Bugyi, Alsódabas. — 61. **Derékegyház** (Cs. I. 680): Nagymágocs. — 62. † **Déter** (1500 körül p.: J. 233): (?) Berettyószentmárton. — 63. † **Diese** (Cs. I. 512): (?) Tiszacsécse, (?) Tiszanagyfalu.

64. **Écs** (J. 238): (?) Sarkad, (?) Méhkerék. — 65 **Edeles** (Cs. I. 650): Körösnagyharsány. — 66. **Ege** (Cs. I. 650): Gyoma. — 67. **Egecse** (Cs. I. 326): Tas. — 68. **Egerszeg** (Cs. I. 27): Bag. — 69. **Elep** (V. R. 1219, Cs. I. 510): Debrecen. — 70. **Eeseg**

(Cs. I. 61): Dévaványa. — 71. **Endes** (Cs. I. 513): Mezőladány. — 72. † **Endrédtelep** (Cs. I. 513): (?) Gáva. — 73. † **Erdőd** (Cs. I. 513): (?) Pócspetri. — 74. **Erek** (Cs. III. 326): Kalocsa. — 75. **Eső** (Cs. I. 28): Tatárszentgyörgy. — 76. **Ész** (J. 238): Komádi.

77. **Fancsika** (J. 239): Zsadány. — 78. **Farkasd** (Cs. I. 28): Gomba. — 79. **Fás** (Cs. I. 650): Körösladány. — 80. **Fás** (Cs. I.650): Szeghalom. — 81. **Fecskés** (Cs. I. 696): Hódmezővásárhely. Mezőhegyes. — 82. **Fehéregyháza** (Cs. I. 66): Ecsöd. 83. **Fehértó** (J. 240): Hosszúpályi. — 84. **Fejéregyháza** (Cs. I. 71.): Mezőcsát. — 85. **Félegyháza** (Cs. I. 514): Levelek. — 86. † **Félegyháza** (J. 242): Körösszegapáti. — 87. **Félhalom** (Cs. I. 650): Gyoma. — 88. **Férged** (Cs. I. 696): Hódmezővásárhely. — 89. † **Firegháza** (Hortobágy vidékén, Cs. I. 526): Debrecen. — 90. **Fokoru** (Cs. I. 62): Besenyszög. — 91. † **Folth** (1416 „poss. deserta": Cs. I. 62): (?) Borsodivánka. 92. **Fülöp** (Cs. I. 475): Vámospércs. — 93. **Fülöp** (Cs. I. 475): Nyirábrány. —

94. **Gatály** (Cs. I. 650): Szerep. — 95. **Gerendás** (Cs. I. 651): Békéscsaba. — 96. **Gombolyag** (Cs. III. 329): Kalocsa. — 97. **Gorzsa** (Cs. I. 696): Hódmezővásárhely. — 98. **Görény** (Cs. I. 515): Balkány. — 99. † **Guszár** (J. 246): (?) Váncsod. — 100. **Gút** (Cs. I. 515): Nyiradony.

101. † **Gyakháza** (J. 247): Magyarhomorog. — 102. **Gyál** (Cs. I. 28): Alsónémedi. — 103. **Gyalu** (Cs. I. 668): Szelevény, Csépa. — 104. **Gyánté** (J. 247): Mezőgyán. — 105. **Gyenda (Gyanda)** (már 1400 körül p.: Cs. I. 62): Tiszabő, Tiszaroff. — 106. † **Gyomán** (Cs. I. 515): (?) Tiszaeszlár, (?) Tiszalök. — 107. **Győr** (J. 252): Sarkadkeresztur. — 108. **Györgyegyháza** (a XVI. században már p.: J. 253): Bagamér. — 109. **Gyur** (Cs. I. 651): Békés. — 110. **Gyügér** (Cs. I. 668): Cibakháza.

111. **Haláp** (V. R. 1218, 1215): Debrecen. — 112. **Halász** (Cs. II. 340): Dusnok. — 113. **Halásztelek** (Cs. I. 651): Szarvas. — 114. **Halásztelek** (Cs. III. 330): Tass. — 115. **Halom** (Cs. I. 28): Vecsés. — 116. **Halom** (Cs. III. 330): Kalocsa. — 117. **Harang** (Cs. I. 651): Füzesgyarmat. — 118. **Harang(od)** (Cs. I. 516): Oros. — 119. † **Hát** (J. 256): (?) Komádi. — 120. **Hegyes** (Cs. I. 516): Debrecen, Balmazújváros. — 121. **Héked** (Cs. I. 681): Szentes. — 122. **Hene** (Cs. I. 516): Nyirbogdány. — 123. **Hernád** (Cs. I. 29): Ujhartyán. — 124. **Hernád** (Cs. I. 29): Iklad. — 125. **Herpa** (J. 257): Sarkad, Sarkadkeresztur. — 126. **Herpály** (J. 258): Berettyóújfalu. — 127. † **Himes** (Monostor p. közelében: Cs. I. 516): Debrecen. — 128. **Hollós** (Cs. I. 516): Nádudvar. — 129. **Hort** (Cs. I. 516): Balmazújváros.

130. **Ige** (Cs. I. 516): Ajak. — 131. **Iklód** (J. 262): Mezőgyán, Geszt. — 132. **Inám** (Cs. III. 332): Dunapataj. — 133. **Inárcs** (Cs. I. 29): Kakucs. — 134. **Istvánháza** (Cs. I. 668): Szelevény, Csépa.

135. **Jánosháza** (Cs. I. 733): Elek. — 136. **Jánosi** (M. 152): Csenger. — 137. **Jenő** (Cs. I. 668): Cibakháza.

138. **Kaba** (Cs. I. 668): Túrkeve. — 139. **Káka** (Cs. I. 652): Szarvas. — 140. **Kakucs** (Cs. I. 734): Elek. — 141. **Kál** (Cs. II. 333): Hajós. — 142. **Kálonga** (Cs. I. 517): Tuzsér. — 143. **Kamut** (Cs. I. 652): Békés. — 144. † **Karatelek** (Cs. I. 517): (?) Nádudvar. — 145. **Karácsony** (Cs. III. 334): Kalocsa. — 146. **Kartal** (Cs. I. 30): Verseg. — 147. **Kassa** (J. 269): Pocsaj. — 148. **Kasza** (J. 269): Pocsaj. — 149. **Keményegyháza = Keménysziget, Keménytanya** (J. 355): Szerep. — 150. **Kenéz** (J. 272): Magyarhomorog. — 151. † **Kenézteleke** (M. 160): (?) Milota. — 152. **Kengyel** (Cs. I. 64, 668): Törökszentmiklós. — 153. **Kerekegyháza** (?) (Cs. I. 668): Jászárokszállás. — 154. **Kerekudvar** (Cs. I. 64): Pusztamonostor. — 155. † **Keresztur** (már a XVI sz. közepén p.: J. 275): Gáborján. — 156. † **Kérsziget** (ma: **Falusziget**

(?), (J. 278): Komádi. — 157. † **Keserűegyház** (Cs. I. 518): (?) Hajduszovát, (?) Kaba. — 158. **Keserütelek** (Cs. II. 325): Kalocsa. — 159. **Kéza** (J. 278): Mezőgyán. — 160. **Királytelke** (Cs. I. 518): Nyíregyháza. — 161. † **Kisfalud** (Cs. I. 518): (?) Polgár, (?) Hajdúböszörmény. — 162. **Kondoros** (Cs. I. 652): Békéscsaba, Kondoros. — 163. **Kopánes** (Cs. I. 699): Makó, Nagykopáncs: 1922 óta. — 164. **Korpád** (Cs. I. 518): Hajduszoboszló. — 165. **Kót** (J. 283): (?) Vésztő. — 166. **Kovácsi** (J. 283): Bakonszeg. — 167. **Körme** (Cs. III. 336): Foktő. — 168. **Körmösd** (J. 285): Körösszegapáti. — 169. **Környe** (Cs. I. 652): Körösladány. — 170. **Körtvélyes** (Cs. I. 681): Hódmezővásárhely. — 171. **Köteles** (J. 287): Hajduszoboszló. — 172. † **Kötetarcsa** (J. 362): Kötegyán. — 173. † **Kupch** (V. R. 1214, ÁUO. XII. 64): (?) Hajduhadház, (?) Hajdusámson. — 174. **Kutas** (Cs. I. 699.): Hódmezővásárhely. — 175. **Kürt** (Cs. I. 66): Besenyszög.

176. **Lapos** (J. 289): Okány. — 177. **Legyen** (Cs. II. 204): Bácsborsód. — 178. **Lele** (Cs. I. 699): Makó, Püspöklele. — **Lőkösháza** (Cs. I. 739): Elek. — 180. **Liget(egyház)** (Cs. I. 31.): Zsidó = Vácegres 1943. — 181. **Locsod** (Cs. I. 31): Péccel. — 182. **Löb** (Cs. I. 31): Üllő.

183. **Macs** (Cs. I. 520): Debrecen, Balmazújváros. — 184. **Mácsa** (a XV. sz.-ban p., M. 169): Szatmárököritó. — 185. **Mágor** (Cs. I. 652): Vésztő. — 186. **Magyarád** (Cs. I. 66): Poroszló. — 187. **Makra** (Cs. I. 480): (?) Nyírbátor. — 188. **Malomér** (ma **Malomszeg**) (Cs. III. 337): Kalocsa. — 189. **Malomér** (Cs. III. 387): Ordas. — 190. † **Malonta** (M. 173): Szamosújlak. — 191. **Mántelek** (Cs. I. 31): Sári. — 192. **Maráz** (Cs. I. 520): (?) Ajak. — 193. **Máriaháza** (Cs. III. 338): Foktő. — 194. † **Maróc** (J. 296): (?) Pocsaj. — 195. **Mártély** (Cs. I. 678): Hódmezővásárhely. — 196. **Martfű** (Cs. I. 669): Tiszaföldvár, Cibakháza. — 197. **Máta** (V. R. 1219: Cs. I. 520): Debrecen. — 198. † **Mátéháza** (a török világ előtt már p.: J. 297): (?) Geszt, (?) Mezőgyán. — 199. **Megyer, Bel-** (Cs. I. 653): Békés. — 200. **Megyer, Doboz-** (Cs. I. 652): Doboz. — 201. **Megyerke** (Cs. I. 31): Galgamácsa. — 202. **Megyer, Nagy-** (Cs. I. 652): Békéscsaba. — 203. **Megyer, Pap-** (J. 298): Furta. — 204. **Meggyes** (J. 298): Sarkadkeresztúr. — 205. **Méhes** (Cs. I. 653): Körösladány. — 206 † **Méhes** (J. 300): Berekböszörmény. — 207. **Mieske** (Cs. I. 520): Újfehértó, Bökény. — 208. **Mikebuda** (Cs. I. 31): Irsa. — 209. **Mikla** (Cs. III. 338): Dunapataj, Harta. — 210. **Mindszent** (Cs. I. 103): Verseg. — 211. **Miske** (Cs. I. 67): Tarnaörs. — 212. **Mizse** (Cs. I. 67): Alattyán. — 213 † **Mizséte** (Zám p.-tól ny.-ra, Cs. I. 521): (?) Debrecen. — 214. **Mohos(telek), Mohos(tó)** (Cs. I. 521): (?) Apagy. — 215. **Monostor** (J. 304): Debrecen. — 216. **Monostor** (Cs. I. 521): Hajduhadház. — 217. **Monostor(liget)** (Cs. I. 31): Galgahéviz. — 218. **Murony** (Cs. I. 653): Orosháza. — 219. **Murvahely** (Cs. I. 653): Békés. — 220. **Muzsla** (Cs. I. 67): Pásztó.

221. **Náta** (Cs. I. 669): (?) Túrkeve. — 222. **Négyes** (Cs. I. 176): (?) Egerlövő.

223. **Nyársapát** (Cs. I. 32): Nagykörös. 224. † **Nyék** (J. 355): Szerep. — 225. **Nyék** (J. 307): Sarkad, Sarkadkeresztúr. — 226. **Nyésta** (J. 307): Magyarhomorog. — 227. **Nyír(egyháza)** (Cs. I. 32.): Isaszeg.

228. **Ohát** (Cs. I. 522): Debrecen, Egyek. — 229. **Oly** (J. 309): (?) Sarkad, (?) Méhkerék. — 230. **Ordas** (Cs. I. 340): Alsódabas. — 231. **Orosz** (Cs. III. 340): Bátya. — 232. **Oroszi** (J. 310): Zsadány.

233. † **Ökörkerék** (J. 311): (?) Biharugra. — 234 **Olle** (Cs. III. 340): Harta. — 235. **Ömböly** (M. 187): Vállaj. — 236. **Ös** (ma **Esitelek, -szék**) (J. 313): Komádi. — 237. **Ösi** (J. 314): Sarkad. — 238. **Ösvény** (Cs. I. 654): Füzesgyarmat. — 239. **Özse** (Cs. I. 522): Székely.

240. **Pac** (J. 314): Debrecen. — 241. **Pakony (Palkony)** (Cs. I. 32): Alsónémedi,

Ócsa. — 242. **Pálfölde** (Cs. III. 341): Uszód. — 243. **Pallag** (Cs. I. 523): Hajduhadház. — 244. † **Panasz** (J. 315) + † **Tóttelek** (J. 371) = **Cserepes** p.: Köröstarján. — 245. **Pánt** (J. 317): Geszt. — 246. **Pányád** (V. R. 1214): Vésztő. — 247. † **Papi** (J. 316): (?) Okány. — 248. **Pázmány** (Cs. I. 654): Füzesgyarmat. — 249. **Pél, Kis-** (Cs. I. 742): Gyula. — 250. **Pély** (Cs. I. 178): Tiszadorogma. — 251. **Peszere** (J. 319): Biharugra. — 252. **Penc** (Cs. I. 105): Vác. — 253. **Peterd, Körös-** (J. 319): Biharugra. — 254. † **Péterdeakülese.** (Cs. I. 523): (?) Nádudvar. — 255. **Petlend** (J. 320): (?) Magyarhomorog, (?) Furta. — 256. **Petlen(d)** (Cs. I. 414): Beregdaróc. — 257. **Perked** (már 1325-ben terra: Cs. I. 523): Balkány. — 258. † **Piski** (J. 324): (?) Biharugra. — 259. **Pó** (Cs. I. 669): Mezőkür. — 260. **Póhalom** (Cs. I. 654): Gyoma. — 261. **Póhamara** (Cs. I. 669): Túrkeve. — 262. **Poroszló** (már a XIV. sz.-ban p.: Cs. I. 524): Hajduhadház. — 263. **Pótharaszt** (Cs. I. 33): Kakucs. — 264. **Pród** (Cs. I. 524): Hajdúböszörmény.

265. **Ráda** (Cs. I. 33): Bugyi, Alsónémedi. — 266. **Radvány** (J. 327): Geszt. — 267. **Rárós** (Cs. I. 701): Hódmezővásárhely. — 268. **Remete(ház)** (J. 329): Sarkad. — 269. † **Remeteszeg** (M. 200): (?) Mátészalka. — 270. **Rozsály** (Cs. I. 524): Szabolcsveresmart. — 271. **Röszke** (Cs. I. 682): Szeged.

272. † **Salamon** (V. R. 1222, Cs. I. 633): (?) Hajdúböszörmény. — 273. **Sároskispatak** (Cs. I. 351): Sárospatak. — 274. **Sándor** (M. 204): Mátészalka, Kocsord. — 275. **Sáp** (J. 335): Méhkerék. — 276. **Sáp, Monostor-** (Cs. I. 31): Nagyrév. — 277. **Sárszög** (Cs. I. 670): Cibakháza. — 278. † **Seldő-Süldő** (V. R. 1229): (?) Tiszadada. — 279. **Séptely**(domb) (Biharkeresztes és Bojt között) (J. 338): (?) Biharkeresztes. — 280. **Sikátor** (Cs. I. 33): Fót. — 281. **Sima** (Cs. I. 525): Nyíregyháza. — 228. **Sima** (Cs. I. 654): Endrőd. — 283. **Simasziget** Cs. I. 654): Szeghalom. — 284. **Simonkerék** (J. 338): Ujszalonta. — 285. **Siter** (Cs. I. 525): Nádudvar. — 286. **Soprony** (Cs. I. 654): Békéscsaba. — 287. **Sót** (Cs. I. 683): Hódmezővásárhely. — 288. † **Suma** (Hajduszoboszló közelében, Cs. I. 525): (?) Debrecen. — 289. † **Sylegház** (1485 Próddal együtt, Cs. I. 525): Hajdúböszörmény.

290. **Szabolcs** (Cs. I. 69): Besenyszög. — 291. **Szakállas** (Cs. I. 69): Törökszentmiklós. — 292. **Szalk** (Cs. III. 346): Tass. — 293. **Szanda** (Cs. I. 670): Szolnok. — 294. **Szántó(telek)** (Cs. I. 683): Algyő. — 295. † **Szántótelek** (Cs. I. 525): (?) Gáva. — 296. **Szárazbő** (Cs. I. 59): Átány. — 297. **Szászberek** (Cs. I. 56): Besenyszög. — 298. **Szegegyház** (Cs. I. 524): Ujfehértó. — 299. **Székegyház** (Cs. I. 702): Pusztaföldvár. — 300 **Székegyháza** (Cs. I. 702): Nagymajtát. — 301. **Szentágota** (Cs. I. 526): Nádudvar. — 302. Szentbenedek (Cs. I. 245): Elek. — 303 **Szentbenedek** (Cs. I. 745): Gyula. — 304 † **Szentdemeter** (talán azonos az **Egyházsziget** pusztával) (J. 349): (?) Berettyószentmárton. — 305. **Szentdénes** (1500 körül p., J. 349): Berettyószentmárton. — 306. **Szentgyörgy, Tápió-** (Cs. I. 34): Isaszeg. — 307. **Szentgyörgy** (Cs. III. 347): Hajós. — 308. **Szentgyörgy, Kórógy-** (Cs. I. 683): Szegvár. — 309. **Szentgyörgy** (Cs. I. 70): Tiszaszentimre. — 310. **Szentgyörgy** (Cs. III. 347): Tass. — 311. **Szentimre** (Cs. III. 347): Harta. — 312. **Szentiványszög** (Cs. I. 70): (?) Besenyszög. — 313. **Szentiván** (Cs. I. 526): Nádudvar. — 314. **Szentjakab** (Cs. I. 34): Mogyoród. — 315. † **Szentjános** (a Hortobágy vidékén, Cs. I. 526): Debrecen. — 316. **Szentkirály** (Cs. I. 703): Hódmezővásárhely. — 317. **Szentkirály** (Cs. II. 338): Dunapataj. — 318. **Szentkirály, Érseki-** (Cs. II. 348): Harta. — 319. **Szentkozma** (J. 351): Berettyóújfalu. — 320. **Szentlászló** (Cs. I. 683): Szentes. — 321. **Szentlőrinc** (Cs. I. 684): Alpár. — 322. **Szentmargita** (Cs. I. 526): Polgár. — 323. **Szentmárton** (M. 214): Mérk. — 324. **Szentmihály** (Cs. I. 35): Csömör. — 325. **Szentmihály** (Cs. I. 684): Szeged. — 326. **Szentmiklós** (Cs. I. 655): Békéscsaba. — 327. **Szentmiklós,**

Dán- (Cs. I. 27): Alberti. — 328. **Szentmiklós, Puszta-** (Cs. I. 526): Földes. — 329. **Szentmiklósszug** (Cs. I. 655): Endrőd. — 330. **Szentpéter(ke)** (Cs. I. 526): (?) Kótaj, (?) Buj. — 331. **Szenttamás** (Cs. III. 34): Tass. — 332. **Szenttamás** (Cs. I. 71): Törökszentmiklós. — 333. **Szennyes** (Cs. I. 486: M. 214): Nyírlugas. — 334. **Szepes** (J. 354): Debrecen. — 335. † **Szeve** (V. R. 1213): (?) Túrkeve. — 336. **Sziget** (Cs. I. 526): Hajduszoboszló. — 337. **Szilágy** (Cs. I. 35): Dunaszentbenedek. — 338. **Szolnok** (Cs. I. 527): Nyírbogdány. — 339. **Szomajom** (J. 358): Berettyószentmárton. — 340. **Szöcsköd** (J. 358): Csökmő. — 341. **Szücs** (Cs. III. 35): Páhi. — 342. **Szülle** (Cs. III. 354): Harta. — 343. **Szunyog** (Cs. I. 35): Bugyi.

334. **Tabd** (Cs. III. 352): Páhi. — 345. **Tamáskáta** (Cs. I. 30): Szentmártonkáta. — 346. **Tamási** (Cs. I. 527): Nyíradony. — 347. **Tamási** (J. 361): Körösnagyharsány. — 348. † **Tanceskereke** (J. 362): (?) Zsáka, (?) Bakonszeg. — 349. **Taresa, Szél-** (J. 362): Méhkerék. — 350. **Tas** (Cs. I. 73: Átkár. — 351. **Taskony** (Cs. I. 72): Tiszabura. — 352. † **Tegye** (Cs. I. 527): Hajduhadház, Hajdusámson. — 353. † **Teked v. Szentgyörgyegyháza** (Cs. I. 655): (?) Füzesgyarmat. — 354. **Telek, Nagy-** (Cs. I. 521): Ibrány. — 355. **Tény** (Cs. III. 353): Kalocsa. — 356. **Terem** (M. 230): Vállaj. — 357. **Tetétlen** (Cs. I. 67): Nagykőrös. — 358. **Tete** (Cs. I. 36): Gomba. — 359. **Tetétlen** (Cs. III. 353): Harta. — 360. **Tomaj** (Cs. I. 73): Abádszalók. — 361. **Tompa** (Cs. I. 705): Mezőhegyes, Battonya. — 362. **Torda** (Cs. I. 655): Szeghalom. — 363. † **Tótfalu** (a XVI. sz.-ban p., J. 369): Gáborján. — 364. **Tóti** (J. 370): Magyarhomorog. — 365. † **Tölgyes** (Cs. I. 528): (?) Fényeslittke — 366. † **Tölgykerék** (ma: ? **Tókerék**, J. 371): (?) Körösszegapáti, (?) Körösszakál. — 367. **Tömörkény** (Cs. I. 684): Mindszent. — 368. **Tömpös** (Cs. I. 705): Makó. — 369. **Tuka** (V. R. 1214): Polgár. — 370. **Túrkeddi** (Cs. I. 671): Túrkeve. — 371. **Túr(möge)** (?) (Cs. III. 355): Uszód. — 372. **Túrpásztó** (Cs. I. 671): Mezőtúr, Túrpásztó. — 373. † **Tusnak** (Hortobágy vidékén, Cs. I. 526): Debrecen.

374. † **Ujfalu** (Cs. I. 528): Tiszaeszlár, Tiszanagyfalu. — 375. † **Ujlak** (Cs. I. 528): (?) Debrecen, (?) Hajdusámson. — 376. **Ujlak** (J. 375): Berettyószentmárton. — 377 † **Ujlak** (V. R. 1219, Cs. I. 528): (?) Hajdusámson, (?) Debrecen. — 378. **Urbő** (Cs. I. 36): Bugyi.

379. **Vány** (Cs. I. 37): Bugyi. — 380. † **Vármegye** (M. 231): Szamosújlak. — 381. **Varsány** (Cs. I. 111): Verseg. — 382 **Varsány** (J. 377): Sarkadkeresztur. — 383. **Varsány** (Cs. I. 659): Dévaványa. — 384. † **Vasad** (J. 378): (?) Pelbárthida, (?) Pocsaj. — 385. **Vatya** (Cs. I. 37): Ujhartyán. — 386. **Vátyon** (J. 386): Mezőgyán. — 387. **Váttyon** (J. 386): Geszt. — 388. **Veese** (Cs. I. 528): Rakamaz. — 389. **Vejte** (Cs. III. 356): Dunapataj. — 390. **Vémer** (J. 387): Ujszalonta. — 391. **Veresegyház** (Cs. I. 656): Ocsöd. — 392. **Vid** (Cs. I. 528): Hajduböszörmény, Hajduhadház, Hajdunánás.

393. **Zádor** (Cs. III. 357): Ordas. — 394. **Zám** (V. R. 1220, 1473-ban már p.: Cs. I. 529): Debrecen. — 395. **Zelemér** (Cs. I. 529): Hajduböszörmény. — 396. † **Zomayn** (Zámtól keletre: Cs. I. 529): Debrecen. — 397. **Zomlin, Barát-** (Cs. I. 628): Ártánd. — 398. **Zsiger** (Cs. I. 37): Monor.

II.

JELENKORI BŐVÜLT HATÁRU KÖZSÉGEK JEGYZÉKE.

(A név utáni szám az előző jegyzék számára vonatkozik.)

Abádszalók 360. — Ajak 130, 192. — Alattyán 212. — Alberti 327. — Algyő 294. — Alpár 321. — Alsódabas 60, 230. — Alsónémedi 102, 241, 265. — Apagy 214. — Ártánd 397. — Átány 296. — Átkár 350.

Bácsborsod 177. — Bag 68. — Bagamér 108. — Bakonszeg 19, 166, 348. — Bal-

kány 98, 257. — Balmazújváros 120, 129, 183. — Battonya 361. — Bátya 231. — Békés 25, 38, 40, 57, 109, 143, 199, 219. — Békéscsaba 95, 162, 202, 286, 326. — Beregdaróc 256. — Berekböszörmény 15, 206. — Berettyószentmárton 19, 58, 62, 304, 305, 339. — Berettyóújfalu 126, 319. — Besenyszög 90, 175, 290, 297, 312. — Biharkeresztes 279. — Biharugra 233, 251, 253, 258. — Borsodivánka 5, 91. — Bököny 26, 207. — Bugyi 60, 265, 343, 378, 379. — Buj 330.

Cibakháza 110, 137, 196, 277. — Csenger 136. — Csépa 104, 134. — Csökmő 340. — Csömör 324.

Darvas 27, 50. — Debrecen 10, 23, 41, 69, 89, 111, 120, 127, 183, 197, 213, 215, 228, 240, 288, 315, 334, 373, 375, 377, 394, 396. — Dévaványa 43, 48, 70, 383. — Doboz 200. — Dunapataj 24, 29, 132, 209, 317, 389. — Dunaszentbenedek 337. — Dusnok 112. —

Egerlövő 225. — Egyek 228. — Elek 135, 140, 179, 302. — Endrőd 44, 282, 329.

Fényeslitke 365. — Foktő 167, 193. — Fót 280. — Földes 328. — Furta 203, 255. Füzesgyarmat 8, 34, 117, 238, 248, 353. —

Gáborján 155, 363. — Galgahéviz 217. — Galgamácsa 201. — Gáva 72, 295. — Geszt 13, 131, 198, 245, 266, 387. — Gomba 78, 358. — Gyoma 56, 66, 87, 260. — Gyula 249, 303

Hajdúböszörmény 161, 264, 272, 289, 392, 395. — Hajduhadház 173, 216, 243, 262, 351, 392. — Hajdúnánás 387. — Hajdúsámson 4, 173, 351, 375, 377. — Hajduszoboszló 164, 171, 336. — Hajduszovát 167. — Hajós 141, 307. — Harta 24, 209, 234, 311, 318, 342, 359. — Heves 39. — Hódmezővásárhely 52, 81, 88, 97, 170, 174, 195, 267, 287, 316. — Hosszúpályi 83.

Ibrány 55, 354. — Iklad 124. — Irsa 208. — Isaszeg 227, 306. — Jászárokszállás 153

Kaba 167. — Kakucs 133, 263. — Kalocsa 7, 53, 74, 96, 116, 145, 158, 188, 355. — Kocsord 274. — Komádi 30, 76, 119, 156, 236. — Kondoros 59, 162. — Kótaj 330. — Körösladány 79, 169, 205. — Körösnagyharsány 54, 347. — Körösszakáll 54, 366. — Körösszegapáti 86, 168, 366. — Köröstarcsa 65. — Köröstarján 244. — Kötegyán 12, 172. — Levelek 85. — Magyarhomorog 22, 43, 101, 150, 226, 255, 364. — Makó 51, 163, 178, 368. — Mátészalka 269, 274. — Méhkerék 64, 229, 275, 349. — Mende 18. — Mérk 20, 323. — Mezőcsát 84. — Mezőgyán 104, 131, 159, 198, 386. — Mezőhegyes 81, 361. — Mezőladány 71. — Mezőtúr 259, 372. — Milota 151. — Mindszent 367. — Mogyoród 314. — Monor 398.

Nádudvar 21, 128, 144, 254, 285, 301, 313. — Nagykopáncs 163. — Nagykőrös 223, 357. — Nagymágocs 61. — Nagymajlát 300. — Nagyrév 276.

Nyírábrány 93. — Nyírcsanád 35. — Nyíradony 100, 346. — Nyírbátor 187. — Nyírbogdány 122, 338. — Nyíregyháza 160, 218. — Nyírkarász 3. — Nyírkércs 36. — Nyírlugas 333.

Ócsa 241. — Okány 17, 176, 247. — Ordas 189, 393. — Oros 118. — Orosháza 218. — Ocsöd 82, 391.

Pahi 37, 341, 344. — Paszab 55. — Pászló 220. — Pécel 181. — Pelbártlinda 384. — Petneháza 3. — Pocsaj 147, 148, 194, 384. — Pócspetri 73. — Polgár 6, 161, 322, 369. — Poroszló 47, 186. — Pusztaföldvár 299. — Pusztamonostor 154. — Püspökkcie 178.

Rakamaz 388.

Sári 16, 191. — Sarkad 14, 64, 125, 225, 229, 257, 268. — Sarkadkeresztúr 107, 125, 204, 225, 377. — Sárospatak 273.

Szabolcsveresmart 270. — Szamosújlak 190, 380. — Szarvas 59, 115, 139. —

Szalmárököritó 184. — Szeged 46, 271, 325. — Szeghalom 42, 80, 283, 362. — Szegvár 308. — Székely 239. — Szelevény 103, 134. — Szentes 31, 121, 320. — Szentmártonkáta 345. — Szerep 34. 94, 149, 224 — Szolnok 293.

Tarnabod 1. — Tarnaörs 211. — Tass 67, 114, 292, 310, 331. — Tatárszentgyörgy 11, 75. — Tiszabő 105. — Tiszabura 351. — Tiszadada 278. — Tiszadorogma 250. — Tiszaeszlár 63, 106, 374. — Tiszaföldvár 196. — Tiszalök 106. — Tiszanagyfalu 63, 374. — Tiszaroff 105. — Tiszaszentimre 309. — Törökszentmiklós 9, 155, 291, 332. — Túrkeve 138, 221, 261, 370. — Túrpásztó 372. — Tuzsér 142.

Ujfehértó 28, 207, 298. — Ujhartyán 123, 385. — Ujszalonta 284, 390. — Uszód 242, 371. — Üllő 182.

Vác 252. — Vácegres 180. — Vállaj 20, 235, 256. — Vámosatya 2. — Vámospéres 92. — Váncsod 199. — Vasad 49. — Vecsés 115. — Vencsellő 55. — Verseg 146, 210, 376. — Vésztő 165, 185, 246. — Vezseny 32.

Zsadány 53, 77, 232. — Zsáka 45, 348.

Moór Elemér

VILLAGES DISPARUS DE LA GRANDE PLAINE HONGROISE.

(Documents à la question de la formation des terrains confinants des communes dans la Grande Plaine Hongroise.)

Elemér Moór.

Dans la Grande Plaine Hongroise, surtout au cours du XVII-e siècle, des centaines de communes périrent surtout à cause des ravages turcs. Leurs noms se sont maintenus dans la dénomination des terrains confinants des villes et des villages. A la base de ces noms, l'auteur détermine le site de 400 villages disparus de la Grande Plaine Hongroise.

A tápai nyelvjárás igealakjai.

ALANYI SZEMÉLYRAGOK.

I. a) Az egyesszámú első személyű alanyra mutató személyrag a tápai nyelvjárásban *-k* (pl. *látok, kerök, vöszök, iszok, âszok)* és az *-m* (pl. *láttam, kértem, vöttem, aluttam, ittam).* E személyragok alakja tehát változatlanul ugyanolyan, mint a köznyelvben, de használatuk módja tekintetében némi eltérés észlelhető. Az ikes igék jelen idejű alakjában ugyanis az *-m* személyrag helyén az eredetileg csak iktelen igékhez járuló *-k* személyragot használják. Pl. *halászok, âszok, fízok~fázuk* (megőrzött régiség), *lakok, fekszök, kénlódok; fáznák, innák, laknák, önnék; fázzak, igyak, ögyek, feküggyek* stb.

Tehát a tápai nyelvjárásban már nincs meg az ikes *-m* személyragos alak a jelentő mód jelen idejében, a feltételes és feslzólító mód első személyű alanyra mutató alakjában, és a mélyhangúak feltételes módjában magánhangzóilleszkedés *(-nák)* van.

Horger: A magy. nyj.-ok c. összefoglaló munkájában (380 §.) így magyarázza ezt a tápai nyelvjárási sajátságot: „A *várni, vártam: várok*-fél irányító sorok hatása alatt pl. *fázni, fáztam* mellé is keletkezett egy új *fázok* alak, s az ilyenek mellől aztán a régibb *fázom*-féle alakok lassanként elavultak."

b) A t ö b b e s s z á m ú e l s ő s z e m é l y ű alanyra mutató *-unk, -ünk* személyrag a tápai nyelvjárásban teljesen egyezik a köznyelvi megfelelő személyraggal. (V. ö.: Horger: A Magy. Igerag. Tört. 19—26 §.)

A módok tekintetében azonban az tapasztalható, hogy a jelentő mód helyett felszólító módú alakokat használnak. Pl. *mönnyünk~mönyünk, feküggyünk, alugyunk, töngöggyünk, lássunk süssünk, athassunk, álíccsunk, hullajcsunk,* veszejcsünk, ögyünk, vögyünk, térjünk, akarjunk stb.* Ezt a nyelvjárási sajátságot nem a fölszólító igealakok szerepének megváltozásával magyarázhatjuk, hanem analógiás hangtani úton. Minthogy a *-t* végű igék kivételével a mélyhangú igék fölszólító és jelentő módú tárgyasragozásában 4 alak egybeesik *(várja, várjuk, várjátok, várják; hozza, hozzuk, hozzátok, hozzák),* azért ezeknek analógiájára más, főkép *-t* végű igéknek jelentőmódú alakjai is a felszólító módú alakokhoz hasonlóan alakultak *(lássa=lássa* és látja), *vigyük* (=vigyük és visszük). Vö. *Balassa* J. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. 33. §. *Horger A.* A magyar igeragozás története. 137. l. *Klemm A.* Magyar történeti mondattan 68. l. *Simonyi* TMNy. 617. l. A tárgyas felszólító módnak jelentő mód értelemben való használata azután analógiás úton hatott az alanyi ragozásra is s így most már, mint a tápai nyelvjárásban is, az alanyi ragozásban is felszólító módú

* Nyomdai nehézségek miatt a csökkentett nyomatékú i hangot j-betűvel jelölöm.

alakok használatosak jelentő mód értelemben (*feküggyünk, ögyünk, lássunk, álíccsunk, athassunk, térjünk* stb.

II. a) A második személyű alanyra mutató iktelen igealakok az egyesszámban a következőképen fordulnak elő a tápai nyelvjárásban:

1. *személyrag nélkül,* pl. *várj, kérj, në mégy gyalog ëgy lépöttet së; na ërëggy âra ki; jere Domonkos stb.* Amint Horger (Csengery-Emlék 187 és Igeragozás 17) mondja „A személyragnak itt észlelhető hiánya nem utólagos elveszés következménye, hanem ellenkezőleg: ősidőktől megőrzött régiség. Az ige felszólító módja ugyanis eredetileg a finnugor alapnyelvben nem volt egyéb, mint erélyes, parancsoló hangon ejtett igenévtő, amelyen nem volt semmiféle személyrag." Csak később terjedtek át a jelentő és feltételes módból a felszólító módba. a 2. sz. -ű alak ma is többnyire ragtalan.

A jelentő módban előforduló két iktelen ragozású igének ragozatlan 2. sz. -ű alanyra mutató alakjáról még külön is meg kell emlékeznünk. A *të vagy* és a *të megy* alak sem rövidülés eredménye, hanem a tápai nyelvjárásban „hagyományosan ránk maradt régiségek abból az időből amikor elődeink az állítmányon még nem jelölték meg az alany személyét." Pl. *Të mégy a városba? Të vagy-ë, vagy van-ë a másvilágon ijen?* E két ragtalan jelentő módú igealaknak fennmaradását gyakori használatuk tette lehetővé. Lásd: Klemm. MNy. XIII. 266 s köv. l. és XVIII, 20; Horger: Csengery-Emlék 187. Igeragozás 19 l.

2. *-l személyraggal.* Az *-l* személyrag, mely a jelentő mód jelen idejében eredetileg csak az ikes igékhez járult (Horger: A Magy. Igerag. Tört. 83 §), a tápai nyelvjárásban a megelőző rövid magánhangzó pótlónyúlásával kapcsolatban kiesett. Pl. *Të lösző szógálatba? Mit viszö anyámékhó? Óvasó Ágneska?*

A feltételes módban az *-l* személyrag szintén kiesett. Pl. *anná* (adnái), *néznê* (néznél), *kérnê* (kérnél), *várna* (várnál) stb. (V. ö. Horger: M. Nyj.-ok 93 §).

3. A mult időben és a fölszólító módban mai nyelvérzékünk szerint *-ál, -él* a személyrag: *vártál kértél, várjál kérjél.* Hasonlóképpen az ikes ragozásban: *fázzál, egyél.* Az *-ál, -él* személyragos alakok az -l hangot elvesztették. Az *-ál, -él* személyrag *á, é* hangjai Horger szerint (Magy. Igerag. Tört. 29. §.) a mult idejű időtőnek és a felszólító mód tövének tővégi rövid magánhangzói voltak az Árpádkorban, ezek szabályosan megnyúltak *á*-vá és *ê*-vé, az ê pedig a XVI. sz. folyamán szabályosan egy fokkal zártabb *é*-vé vált. Tehát itt az *l* személyrag hatására megnyúlt tővégi magánhangzó maradt meg. Pl. *hozzá, sijessé, szalaggyá — szátá, tuttá, kerűté, gyütté stb.*

4. *-sz személyraggal.* Az alanyi ragozású iktelen igéknek második személyű alanyra mutató személyragja, az *-sz* szintén használatos a tápai nép nyelvében. Ez eredetileg gyakorító képző volt, ebből a jelen idő jelévé lett. (Horger: A Magy. Igerag. Tört. 33 §), s e szerepében ma csak a v-tövű igék jelentő módú jelen idejének egyes és többes számú alakjaiban maradt meg. Pl. *löszök, lösző, lössz, lögyünk* (löszünk), *lösztök, lösznek; vöszök, vösző* stb; *viszök, viszö* stb. A -v

tövű igéken kívül más igék ragozásában hasonló szereppel már nem maradt meg az *sz* praesens jel. csupán hanem egyesszámú 2. sz. ű alanyra mutató funkciójával az *ösmersz, beszész, gyüssz, várs, kérsz* stb. alakokban. A v tövű igéknél az *sz* praesens jelhez *l* személyrag járult, ez azonban elveszett, és ma már csak az *l* hatására labializált és megnyúlt tővégi magánhangzó őrzi az *l* személyrag emlékét. Pl. *tösző, vösző, lösző, hisző, visző.*

Az ikes igéknek 2. sz. -ű alanyra mutató személyragjuk *-l* > *-o.* Pl.: *Dógozó, âszó, iszó, összó, fekszó; esté, ötté, ittá, fásztá; dógozná, önné; ögyé, igyá, alugyá, fekügyé* stb. — De azoknak az ikes igéknek 2. sz.-ű alanyra mutató alakját, amelyeknek töve nem sziszegő vagy susogó mássalhangzóval végződik, a jelentő mód jelen idejében *sz* személyraggal képezik. Pl: *laksz, hazucc, törőcc, dögősz, romósz* stb. Ezen alakok *sz* ragos elterjedését Horger szerint a változatosabb hangsorok kedvelése segítette elő. (Horger: A Magy. Igerag. Tört. 37. és 83 §).

Tehát a tápai nyelvjárás csak azon ikes igék jelentő módú jelen idejében őrizte meg az -l > -o ragot, amelyeknek töve sziszegő vagy susogó hangon végződik.

Általában elmondhatjuk az ikes és az iktelen ragozású igealakok 2. sz.-ű alanyra mutató *-l* személyragjáról, hogy labiálizáló, majd nyujtóhatása után elveszett, és az ilyen hátulsó hangrendű igéknek hajdani *-l* ragos alapjai ma Tápén *ó* végűek. pld: *hozó, óvasó, fázó, âszó* stb; ellenben az elülső hangrendű igéknek hajdani *-l* ragos alakjai ma Tápén *ő* végűek: *fekszö, törekszö, tösző, lösző, vösző, összö, visző, esküszö, hirző, kereső, néző* stb.

Az ikes és iktelen igéknek felszólító módú 2. sz.-ű alanyra mutató ragos és ragtalan alakjai között jelentésbeli különbség van. A rövidebb, ragtalan alak határozott parancsot, a hosszabb, ragos alak pedig enyhébb parancsot fejez ki. Pl.: *Hozz abba ja kupába! Hozzá má neköm is! Idehallgass në morogjá má! Ügor ki! Aluggy ê! Aluggyá Katóka! Në sokat beszéjj, hanem dógozz! Nyugogyá má!* stb.

b) A tápai nyelvjárásban a többesszámú 2. sz.-ű alanyra mutató alanyi személyragnak mind az ikes és mind az iktelen igéken csak kettős, *-tok, -tök* alakja van. Pl.: *akârtok, takarottok, vatytok, kértök, örűltök, szöktök; akârtatok, kértetök, örűltetök; akârnátok, kérnétök, szöknétök; akârjatok, kérjetök, szökjetök stb.*

III. a) Az egyesszámú 3. sz.-ű alanyra mutató jelentőmódú iktelen alanyi ragozású igealakoknak nincsen személyragjuk. Pl.: *fordul, tud, lát, segít, hulajt, keres, típ* stb.

A tápai népnyelvben a tiszta *v* tövű igéknek *-n* végű alakjaival is találkozunk. Pl.: *rén* > *rín, szőn* > *szűn.* Ezek az alakok azonban nem a fentemlített *-n* személyraggal vannak ellátva, hanem a *rinnak, szünnek* többesszámú alakokból vonódtak el a *vannak: van, fonnak: fonféle* irányító sorok hatására. A tiszta v tövű igéken kívül pedig: *van, gyün, men, fon, nincsen, sincsen* alakok is előfordulnak. V. ö. Horger: Magy. Nyj-ok. 393. §.

-n személyragos alakokat találunk bármely iktelen ragozású

igének felszólító módú alakjaiban is: *borujjon, hájjon, féjjen, aggyon, mönnyön, tuggyon, segiccsön, vitessön, érjön, fájjon, lépjön* stb.

A fölszólító módban ilyen megtisztelő kifejezéseket is lehet hallani: *üjjék kend, mönnyék ké, vögyék kend, vagy üjjék kentök, vögyék kentök, mönnyék kentök* stb. Itt tehát az iktelen igék ragozásában is általánosították az ikes alakot. Ezek az ikes alakok csakis az udvarias, megtisztelő, kendező kifejezésekben hallhatók. V. ö. Horger: Magy. Nyj.-ok. 400 §.

Az ikes igéknek a jelentő mód jelen idejében *-ik* a 3. sz.-ű alanyra mutató személyragjuk. Pl: *vetemödik, növeködik, kitelik, láccik, csúszik, iszik, fekszik, dógozik, hiánzik, lakik, kopik* stb.

A feltételes és felszólító módú 3. sz. -ű alanyra mutató igealakok iktelenekké váltak: Pl. *önne, inna, fázna, dógozna; ögyön, igyon, fázzon, dógozzon stb.* De a felszólító módban az udvarias kendezésben még használják az ikes alakot. Pl.: *igyék kê, ögyék kend* stb.

A jelentő mód multjában nincsen külön személyragozott alak a harmadik személyű alanyra mutató ikes és iktelen alakokban. Pl.: *övött, ivott, dógozott, késért, maratt* stb.

A -hat, -het képzős származékok is iktelenekké váltak. Pl.: *ihat, öhet, ugorhat, veszközhet; ihatna, öhetne, ihatnák, öhetnék* stb.

b) A többesszámú harmadik személyű alanyra mutató személyrag az ikes és iktelen igéken a mult idő kivételével mindig *-nak, -nek;* Pl.: *ütnek, sütnek, vöhetnek, vannak, gyünnek, mönnek, szalannak, táncónak, isznak, fáznak, ásszanak; sütnének, innának, tunnának, üssenek, vögyenek, kapjanak* stb.

A mult időben az egyesszámú harmadik személyű alakot találjuk a *-k* többesjellel. Pl.: *vótak, csöngettek, lëjártak, bontottak, hirdettek, gyüttek, szaladosztak, tanátak, möntek, takaróctak, lüvödösztek, lükdöstek, húzóttak, szoktak, feküttek, öttek, ittak, aluttak* stb.

TÁRGYAS SZEMÉLYRAGOK.

A) *Az alany és a 2. személyű tárgy jelölése.*

Az egyessz. 1. sz.-ű alanyra és egy vagy több meghatározott 2. sz.-ű tárgyra mutató személyragos alakok a tápai nyelvjárás igeragozásában teljesen megegyeznek a köznyelvi *-lak, -lek* személyragos alakokkal.

B) *Az alany és a meghatározott 3. személyű tárgy jelölése.*

I. a) Az egyessz. 1. sz alanyra és meghatározott 3. személyű tárgyra mutató igealakok ragja kivétel nélkül mindig *-m.* Pl.: *tanulom, dobálom, hallom, mondom, látom, szeretöm, viszöm, nézöm, érzöm, fogom, kéröm, birom, akarom; tanútam, gondótam, vöttem, láttam, nésztem, érzöttem~érösztem; hannám, várnám, szeretném, nézném, vönném; tuggyam, ögyem, nézzem, vágjam, járjam* stb.

b) A többessz. első sz-ű. alanyra és meghatározott 3. személyű tárgyra mutató igealakok ragjai a következők:

1. A jelentő mód jelen idejében általában *-juk, -jük* személyragos alakok fordulnak elő. Pl.: *várjuk, kérjük.* A *-juk, -jük* személyrag *j* betűvel jelölt hangja csökkentett nyomatékú i volt (lásd: Horger: A Magy. Igerag. Tört. 118 a 119 a §), amely *-sz+t, -st, -z, -s* és palatális más-

salhangzók *(gy, ny)* után nyelvjárásunkban hangtörvényszerűen kicsett, s pótlásaként megnyúlt a megelőző mássalhangzó. Így a tápai nyelvjárásban a következő ilyen alakok fordulnak elő: *ragasszuk, fössük* (itt az *sztj, stj* kapcsolatból előbb kiesett a mássalhangzók közötti *t* hang, majd pedig a csökkentett nyomatékú *i* kiesése folytán megnyúlt az *sz, s*), továbbá *ássuk, nézzük, húzzuk, nevezzük, kátránozzuk, haggyuk, hánnyuk* stb.

2. A köznyelvi jelentő módú jelen idejű alakokban *-juk, -jük (várjuk, kér-jük)*, és a felszólító módúakban *-uk, ük (vár-j-uk, kér-j-ük)* személyrag van. Hangtani szempontból mindkét esetben az igetőt *j* hang követi. Ezért a jelentő mód jelenének és a felszólító módnak hangalak változása a tápai nyelvjárásban egyszerre és azonosan ment végbe. Ezért egyezők a tápai nyelvjárás tárgyas személyragozású jelentő és felszólító módú alakjai. Ahol pedig az azonos hangzás valamilyen oknál fogva nem következett vagy nem következhetett be, ott elavult a jelentő módban eltérő igealak, és így ezen alakok helyett a jelentő módban a felszólító módú igealakokat használják. A felszólító módú alakok analógiás átvétele történt meg az *sz*-el bővülő *o* tövű igéknél, ahol jelentő mód helyett felszólító módú alakokat használnak. Pl.: *vögyük, tögyük, vigyük, igyuk, ögyük, higgyük.*

A *t* végű igéknek jelentő módú jelen idejük *-t+j* kapcsolatából a tápai nyelvjárásban nem a köznyelvi alaknak megfelelő palatizált *ty*-es változat keletkezett, hanem a felszólító módú alakoknak megfelelően magánhangzó után *ss*, és mássalhangzó után *cs* származott. Pl.: *kössük, lássuk, tarcsuk, száncsuk* stb. V. ö. Balassa: A magy. nyj-ok oszt. és jell. 138. l.

A *d, l* és *n* végű igéknek szóvégi mássalhangzói a rákövetkező *j* betűvel jelölt csökkentett nyomatékú *i* előtt előbb palatizálódtak, majd az így palatizált mássalhangzók a csökkentett nyomatékú *i* kiesésével kapcsolatban megnyúltak. Pl.: *imággyuk, fennyük, csinájjuk, szerejjük.* Vö. Horger: Fonetika 124, Igeragozás tört. 60. l.

Ha a *d, n, l* igevégződéseket mássalhangzó előzi meg, akkor természetesen mássalhangzó közötti helyzetben nem nyúlhat meg sehol sem a palatizált mássalhangzó: *kezgyük, horgyuk.*

A tárgyas jelentő és felszólító módú alakok egyezéséről, illetve a felszólító módnak jelentő mód helyett való használatáról (vö. 131 l.).

3. A feltételes módban a köznyelvivel megegyező *-nk* személyraggal képezik a több első személyű alanyra és meghatározott 3. személyű tárgyra mutató igealakokat Tápé nyelvjárásában. Pl.: *várnánk, kérnénk, szeretnénk* stb.

4. A múlt időben a köznyelvi *-uk, -ük* személyragot használják: *nésztük, váktuk, öttük, ittuk* stb.

II a) az egyesszámú második személyű alanyra és meghatározott 3. személyű tárgyra mutató igealakok teljesen megegyeznek a köznyelvi alakokkal a tápai nyelvjárásban. Az igealakok tehát itt mindig *-d* személyraggal szerepelnek. Pl.: *birod, tudod, akarod, darabolod, kéred, nézed; tuttad, akártad, kérted, nészted; birnád, akárnád, kérned, látnád; tödd~tögyed, nézd~nézzed* stb. (A

rövidebb alak szigorúbb parancsot, a hosszabb pedig enyhébb kérést fejez ki.)

A tápai nyelvjárásban azonban kiesik a *-d* személyrag az imperativusban, ha az alakok után mássalhangzóval kezdődő szó következik. Pl.: *hoz má ki; csug be; nész tẽ má, mit tanú; néz mög; vezs be* stb. — Az *sz*-szel bővülő *v* tövű igéknél pedig zöngétlen mássalhangzó előtt *t*-vé zöngétlenül a *-d* személyrag. Pl.: *vöt fő; szöt tele; it ki a vizet* stb.

b) A többszámban a második személyű alanyra és meghatározott 3. személyű tárgyra mutató igealakot a jelentő mód jelen idejében *-tok, -tök* személyraggal alkotják meg a tápai nép nyelvében. De amint a köznyelvi *várjátok — kérjétek* alakok a *várja, kéri* alakok alapján analógiás úton keletkeztek, ugyanígy a tápai nép a *vári, akari, türi, veti i* ragos 3. személyű alakokat alapul véve alkotta meg a következő jelentő módú jelen idejű alakokat: *váritok, akaritok, tűritök, vetitök, huzitok, látitok, hallitok, értitök, tömitök stb.*

Mult idejű alakok: *láttátok, monthattátok, tűrtétök, vöttétök, vetöttétök* stb.

Feltételes módú igealakok: *innátok, önnétök, tunnátok, értenétök* stb.

Felszólító módú igealakok: *lássátok, kiáccsátok, eresszétök, bocsássátok, nézzétök, hozzátok, aggyátok, fennyétök, boncsátok, vigyétök* stb.

III. a) Az egyeesszámú 3. személyű alanyra és meghatározott 3. személyű tárgyra mutató igealakjaink a tápai nyelvjárás jelentő módú jelen idejében a magas és mélyhangú igéknél egyaránt *i* személyraggal vannak ellátva. Pl.: *használi, halli, vonogati, fenyi, kérdi, csapkodi, láti, szaggati, kizsuppótati, tarti, hajti, öszi, vöszi, hozi, rázi, vági, lopi, tűri, kéri* stb.

Mivel tárgyas személyragjaink a birtokos személyragokból származnak, ezért a tárgyas *i* személyrag magyarázatánál a névszókhoz járuló hajdani *é* birtokos személyragból kell kiindulnunk. (V. ö. Horger: Magya. Igerag. Tört. 136 §). Az *é* birtokos személyrag még az illeszkedése előtt szóvégi helyzete miatt *-ë*-vé rövidült, s ez az *-ë* aztán *-i*-vé záródott. A tápai nyelvjárás ezt az *-i* birtokos személyragot használja a tárgyas igeragozás jelentő módú 3. személyű alakjaiban.

A felszólító mód egyes számú 3. személyében a tárgyas ragozású igealakok személyragja: *-a, -e.*

Igy a következő alakok hallhatók a tápai nyelvjárásban: *imággya, huzassa, taniccsa, boncsa, huzza.* magashangú igére pl.:*kérje, vigye, tögye, nézze, erössze* stb. V. ö. Horger: Magy. Igerag. Tört. 134—40—43 §.

A feltételes mód tárgyas ragozásában *-ná, -né* módjelet találunk a tápai nyelvjárásban, utána ma nincs személyrag, mert lekopott. Itt tehát ilyen igealakokat találunk: *vinné, hinné, anná* (adná), *vágná, rágná* stb.

A jelentő mód mult idejének alakjai: *vötte, érte, tutta, csináta, aszonta, monta, látta, nészte, mérte, hita, gyujtotta, lódította* stb.

b) A többesszámú 3. személyű alanyra és meghatározott 3. személyű tárgyra mutató igealakok *-ik* személyragosak a jelentő mód jelen idejében. Pl.: *kínálik, pufolik, fonik, szídik, adik, fojtik, gurítik, vöszik, öszik, hozik, vágik, lopik, szüvik* stb. Itt az egyes szám 3. sze-

mélyű *-i* ragos alakhoz hozzájárult a *-k* többes jel. A *-ják* rag nem használatos.

A feltétlen módban a *-k* többes jellel hallhatók az igealakok. Pl.: *hínák, innák, írnák, várnák, vönnék, tönnék, típnék, sütnék, kérnék* stb.

A jelentő mód mult idejében és a felszólító módban *-ák, -ék* személyragos alakokat használnak a tápai nyelvjárásban. Pl.: *vötték, vitték, atták, rakták, monták, hoszták, beszéték, építették, tuggyák, boncsák, kössék, vigyék, vögyék, húzzák, szejjék* (szeljék) stb.

Igeidők és igemódok.

A tápai nyelvjárásban a következő igeidők használatosak: a) A jelentő módban: 1. Jelenidő a folyó és beálló cselekvés kifejezésére. Pl.: *vár, lát, szű, gyün, — vári, láti, szüvi, óvasi, adi* stb.

2. Multidő a befejezett cselekvés kifejezésére: *várt, látott, szűtt, gyütt, alutt, várta, látta, szűtte, kérte, nézte, óvasta, tanította* stb.

A multban befejezett történés kifejezésére összetett igealakot használnak nyelvjárásunkban. A *van* ige mult ideje + határozó igenév. Pl.: *Mint fő vót rozmaringokkâ virágozva; úgy vótak mökcsinâva ja bűbájosokkâ; tigérhátijakra vótak fogva, pedig a fővégijek szántották fő, mindig êvótunk készűve; mög vót körösztűve; mög vótunk foggâ; a gyümöcs bé vót jó vermêve.*

A régmult idő kifejezésére nincs külön igealakjuk. A praeteritumnak *á, é* jelű alakjai is ismeretlenek nyelvjárásunban.

3. Az *-and, -end* végű jövő idejű igealakok nem használatosak. Nyelvjárásunk a jövő időt nem a *fog* időbeli segédigével, hanem a jövő idejű határozószóval + jelen idejű igével fejezi ki. Pl.: *Maj mögrëpërátatom; nem soká êmönnyünk a zipamékhon; hónap kikapálik a kurumpit; huva mék kê hónap? maj bemék hónap a városzba; önni kék mán; maj ha hazagyüssz; maj neked is adok!*

b) Feltételes mód: 1. Jelen idő: *írna, kérne, várna; írná, kérné, várná* stb. 2. Mult idő: *írt vóna, kért vóna, várt vóna; írta vóna, kérte vona, várta vóna* stb.

A feltételes mód egyesszámú első személyében a mélyhangú igékhez az illeszkedő *-ná* módjel járul. Pl.: *akarnák, látnák, mondanák, várnák* stb.

c) A felszólító mód *-j* jele kiesik, ha utána mássalhangzóval kezdődő szó következik. Pl.: *rak rá, vár mög, szór rá, típ ki*; de gyakoribb: *rakjá rá,* (rakjál) *várjá mög, szórjá rá, típjé ki* stb.

A felszólító módú *kér(j)~kérjé, kér(d)~kérjed, vár(d)~várjad, vár(j)~várjá* alakok között jelentésmegoszlás van. A rövidebb alak szigorúbb, határozott parancsot, a hosszabb enyhébb parancsot, kérést fejez ki.

Mind a magas, mind a mélyhangú igék jelentő módú jelen idejű többesszámú első személyű igealakjai helyett (tárgyas és alanyi ragozásban egyaránt) felszólító módú igealakot használnak. Pl.: *bemönnyünk a házba* (bemegyünk a házba): *ott alugyunk a nyoszoján* (ott alszunk a nyoszolyán); *készíccsük a süttésztát* (készítjük a sülttésztát); *keddön emönnyünk a templomba; mink is szeressük ám; bele tögyük a kemincéb;*

mán nyáron nem alugyunk bent. Ijen ëgy paraszt kemince: ebbe süssünk, ot melegöggyünk, pitârba füccsünk.

Garamszegi József

Népnyelvi szövegközlemény a tápai nyelvjárásból.

Igaz történet és népmesei elemek keveredése.

Ács Jánost êvitték. Amikó mökházasodott, Ács János bemönt a városra. Hetfén vót az esküdő, lakodalom. Akkó, mint uj házas, vönni akart az új mönyecskének valamit. Akkó mék kötéllê fokták a katonának valót és abba ja kötélbe belekavarodott, amjikbe ja katonáknak valót foktâk ê. Akkó asztán csak úgy izent ki ja feleséginek, hogy mönnyön be êbúcsúzni. Akkó késérgették és möntek az álomásra. Az újembör azdanóta:

„Jaj de nehéz a várakozás,
Még nehezebb a válakozás."

Akkó ja zújasszony êfakat ríva:

„Még mök së üsmertük mü ëgymást,
Mán is tuggyuk a válakozást."

Avvâ êvitték katonának. Tizenkét esztendejig odavót. Vót Németországba, Franciaországba, Olaszországba, akkó Romániába, Olájországba, asztán Lengyelországba. Asztám mönt Angolországba ja tengörpartra... ahhâ, akkó ű így atta elő beszéggvibe, hogy a nagy tengörzivatâr vót, hábórgott a tengör, főfördút. Beleesöt ta tengörbe. Aszt ëgy nagy cëthal ênyëte. Ottan pedig egy tündérvár vót a céthal belsejibe.

Uty fogattak: az ajkaimat símogatták, a bajúszom pödőrgették, mindön jóvâ êhamósztak, parancsótak a cëthalnak: hozzon engöm a Tápé falujába. El is hozott igaziba. A tápaji réházná köpöt ki ja saját házamba.

— Hazamöntem a feleségömhöz. Mint idegön szálást kértem. Asz montam, hogy én vásárheji vagyok. Aggyanak, ha akârnak szálást, mök kérdöszték közbe, hoty hunnat gyüttem. Asz kérdöszték, hogy üsmerte-ë Ács Jánost, mê aj is onnat írt mindön esztendőbe ëccő levelet. Asz montam, hogy írt, üsmertem, de csak mék két hónap múva gyün. Akkó attak jó vacsorát. Mögakartam csókóni ja feleségömet, de âra asz monta: „Ejnve atta terüngette! Én hazavárom az én uramat"!

Akkó asztám mökszólâtam.

— Nem üsmersz mög édösannya?

Akkó mutattam az anyajegyöm, nëhogy rajtam kétêkeggyön. Beleugrott a nyakamba, ölêgetett, csókógatott, röggelik ki së bontakosztunk!

Lejegyezte: *Garamszegi József.*

Hatvanéves tápai népdal keletkezése.

Ot kezdődött a rozmaringná, hogy benvótak a tigérháti legényök Kusza Rozájékná. (Ila Káraj, Ila Gyula, Dëbojk András.) Kusza Roza

mint fővirágoszta űket rozmaringokkâ. Ugy möntek a tigérháti legénvök táncóni ja kocsmába.

A fővégi legényök (Bodó Mihái, Szőke Gyura, Bürök Pista, Csikmák Mihái) mökharaguttak ezé Kusza Rozára. Sütédbe főszántották a rozmaringos kertöt ekévê. Mérögbű kitípték, mök főszötték a rozmaringot a kêrbe. Roza apja mingyá jelöntötte a kössékházná, az éjjeli őrökné, hoty főszántották a kertyit.

Az éjjeliőrök bemöntek a kocsmába és keresték a kártövőket. Ot táncótak a rozmaringos tigérháti legényök. Az éjjeliőrök bekésérték űket a kössékházára, és csak másnap engették ki. Harminchárom forintra büntették mög űket.

Êre most űk löttek bosszúsak. Nótát csaptak Rozárú. Az utánavaló vasárnapon nem is táncótak Rozávâ. Mê nem is űk szántották fő ja rozmaringot, hanem a fővégiek.

„Kusza Roza hazamönt a kocsmábú,
Së nem ivott, së nem övött, szomorú,
Ugyan lányom mé vagy ojan szomorú,
Talám máma kilüktek a kocsmábú,

Édösanyám minek tötte kend esztet,
Minek atta kend be ja legényöket,
Hallották is, mé nem lagatta kend ê.
Vagy akkó jis minek atta kentök be."

A fővégi legényök így válaszótak êre ja nótára:

„Kuszájékná gyertyavilág,
Sütik mán a kecskebékát,
Ila Káraj odakapott,
Békacombot szopogatott."

„Tigérháti legényök,
Mi ja zujság felétök?
Mindenhunnan kikoptok,
Utojjára Kuszájékhon szorútok."

„Uj városzba van egy asszon,
A Kuszánú ifijasszon,
Olajba süti a lepént,
Odacsajja mind a legént,

Kuszájékná sül a lepén,
Odacsajja mind a legént,
Ha ja lepént mögöttétök,
Roza lányom évögyétök.

Nem kő nekünk az kê lánya,
Mê rövid a zëggyik lába,
Ha êviszöm a tallóba,
Főbukik a nagy marokba."

Lejegyezte: *Garamszegi József.*

FORMES VERBALES DIFFÉRANT DU LANGAGE COMMUN DANS LE DIALECTE DE TÁPÉ.

József Garamszegi.

A) Désinences personnelles subjectives: 1. La désinence de la 1re personne du singulier à l'indicatif présent est **-k** même chez les verbes en **-ik**.

2. Les désinences **-l, -ál, -él** de la 2e personne du singulier perdent quelquefois leur **-l** final, ce qui a pour conséquence l'allongement de la voyelle précédente.

3. La désinence de la 2e personne du pluriel n'a chez les verbes en **-ik** ainsi que chez les verbes sans **-ik** que les deux formes **-tok, -tök**.

4. La désinence de la 3e personne du singulier est **-n** chez deux verbes qui ont le théme en v pur. (rén > rín, szőn > szűn).

5. Dans les formules respectuesues du mode impératif se trouvent aussi des formes de la conjugaison en **-ik**. (üjjék kend = veuillez vous asseoir, vögyék kê = veuillez prendre).

B) Désinences personnelles objectives: 1. La désinence personnelle **-d**, qui désigne la 2e personne du sujet au singulier et en même temps un objet déterminé de 3e personne, manque à l'impératif, si ces formes sont suivies par un mot qui commence par une consonne.

2. Les désinences, qui indiquent la 2e personne du sujet au pluriel et un objet détermine de 3e personne, ne se trouvent que dans la double forme **-tok, -tök**. La forme **-tek** du langage commun est remplacée par la desinence **-tök**.

3. Les désinences, qui représent la 3e personne du sujet au singulier et un objet déterminé de 3e personne ,sont pourvues au présent de l'indicatif de la désinence personnelle **-i** chez les verbes de voyelles aiguës, comme chez ceux de voyelles graves.

4. Les formes de verbes, qui désignent un sujet de 3e personne au pluriel et un objet déterminé de 3e personne prennent la désinence personnelle **-ik** *à* l'indicatif présent.

L'usage différant du langage commun des temps et des modes de verbe dans le dialecte de Tápé.

1. Le futur de l'indicatif n'est pas exprimé par le verbe auxiliare **-fog**, mais par un adverbe désignant le futur + le verbe au présent de l'indicatif.

2. Dans la 1re personne du singulier du mode conditionnel, le suffixe modal s'assimilant **-ná** est ajouté aux verbes de voyelles graves (én húznák).

3. Des formes de verbe impératives sont employées au lieu de la 1re personne du pluriel à l'indicatif présent chez les verbes de voyelles aiguës comme chez ceux de voyelles graves, dans la conjugaison subjective, ainsi que dans la conjugaison objective.

A szőregi tökciturások

A szegedkörnyéki népi zenekarokról az első jelentés a szépirodalom felől érkezett: Tömörkény István a századfordulón bemutatta Szeged közönségének a tanyavilág hangszeres kultúráját. „Lakik itt az Alsótanyán huszonnyolcezer magyar, aki még cigánymuzsikát nem ismer és rá nem is kíváncsi. A muzsikus banda nem él meg közöttük, de azért kár volna azt hinni, hogy zenéjük nincsen. Van, csakhogy maguk csinálják. Tulajdon maguk állnak össze bandákba, amelyek részben hegedűre, de leginkább kisbőgős fúvóhangszerekre vannak szerkesztve. Úgy tudnak sikoltozni rajtuk, hogy valamely helyen éjszaka mulatság van, órajárásnyira elhallatszik a nóta" — írja egyik novellájában.[1]

E jelentés elhangzása óta a magyarság hangszereiről, az 1905-ben megindult nagylendületű kutatómunka eredményeként már jóval többet tudunk. Ismerjük a nép használta zenei eszközöket, a játéktechnikát, a hangszerek területi elterjedtségét stb.,[2] de magáról a szegedi és környéki hangszerekről, különösen a népi zenekarokról, parasztbandákról ma is alig tudunk többet Tömörkény idézett megállapításánál. Nem mintha nem vizsgálta volna senki a zenei élet e területét, hanem azért, mert az első és máig is egyetlen kutatója, Bálint Sándor nem zenei szakember; munkái a néprajz más tudományágában nagyobb sikereket eredményeztek. Kifogásolható módszere, mely nem érte el a kutatás akkor megkívánt fejlettségét sem — például a zenekarok játékának megismertetéséhez egyetlen kottapéldát sem közöl[3] —; ebből következve eredményei is rendkívül hiányosak, alapos kiegészítésre szorulók lettek. Két dolgozatából[4] megtudjuk, hogy Szegeden és környékén kétféle parasztbanda él és működik: az egyik cigányzenekar-szerű vonós, a másik rézfúvóshangszerekből összeállított népzenekar. Abból a körülményből, hogy Bálint a vonósokat viszonylag hosszabb terjedelemben ismerteti, és a rézfúvósokra csupán pár mondatot szentel, természetszerűen következik a vonósok nagyobb területi elterjedtsége és a nép közötti nagyobb kedveltsége. Ennek oka — Bálint szerint is — a fúvósok későbbi megjelenése, másik oka pedig — szerintem — népzenénknek a dúrhangsortól elütő jellege, mely alaposan megnehezíti, szinte majdnem lehetetlenné teszi a mindenekelőtt dúr hangsort kívánó rézhangszereken való *jó* előadását. A vonósok természete alkalmasabb erre, a népünknek tetsző, jó előadás megvalósítására: különbül igazíthatók népzenénk sajátságaihoz. Igaz viszont, hogy a cigányzene jellegzetességeihez is kitűnően formálhatók. S ezért is a népzenekutatás mindenfelől a cigányzenével szemben tanusított gyenge ellenállásról ad hírt. Bálint viszont a vizsgált parasztságnak ősi zenénkhez való ragaszkodásáról számol be. „A leghatározottabban állí-

hatom, — írja a „Szeged népe" bevezetőjében, — hogy a szegedi parasztember nem szereti a cigánymuzsikát", s ebből következve a parasztzenekarok előadásában is igen gyenge a hatásuk, semmiesetre sem lényegbevágó és döntő jelentőségű, csak az együttes játék technikájában és színhatásokban érezhető. Bálint szerint ez a hatás elsődleges, szerintem azonban csak másodlagos fejlemény, mintegy egyszerű következmény. A cigányzenekarok elsődleges hatása ugyanis népünknél, de általában mindig és mindenütt a hangszerek kiválasztásában és összeállításában jelentkezik. Abban tehát, hogy a cigányzenekarok által használt hangszerekkel, a cigányzenekarok mintájára alakítanak parasztbandát, mert így már eleve megteremtődik a *technikai lehetőség* az utánzásra. Más zenekaroknál, például citeraegyüttesnél már ez az utánzást lehetővé, könnyebbé tevő technikai lehetőség lényegesen kevesebb, ha nem hiányzik teljesen. Éppen ezért az ilyen esetekben, az utánzást technikailag megnehezítő hangszerek és hangszercsoportok, zenekarok játékában érzett cigányzenehatás még elsődlegesnek tekintendő, de az utánzást megkönnyítő és elősegítő természetű hangszereken játszó parasztbandáknál ugyanez már csak másodlagos fejlemény, a zenei eszközök sajátságának egyik következménye. A szegedi parasztzenekaroknál a cigányzene hatásának ez az elsődleges és másodlagos formája is megtalálható, noha az utóbbi — a fontosabb, lényegesebb — igen csökkent, az átlagnál kisebb mértékben. Az elsődleges hatás a zenekar összetételében: primás (első hegedűs), kontrás (második hegedűs), pikulás (klarinétos), cimbalmos, nagybőgős; a másodlagos hatás: a már mondott előadásbeli színhatásokban mutatható ki.

A harmadik e tárgyról írott közlés[5] sem visz sokkal előbbre, egyrészt nem új kutatómunka eredménye, másrészt pedig adatai csak Bálint fejtegetéseit igazolják.

Mindez három szempontból fontos a szőregi népzenekutatáshoz. Először azért fontos, mert Szőreg is szegedkörnyéki falu, tehát az ott végzett kutatásokhoz elsőrendűen szükséges a szegedkörnyéki vizsgálódások eddigi eredményeinek ismerete. Bálint és Ortutay ugyan valahányszor Szegedről és környékéről szólnak, mindig a városra és a tanyavilágra gondolnak, úgy vélem azonban, nem árthat a „Szegedkörnyék" fogalmát a környező marosmelléki vidékre is kiterjeszteni. Másodszor azért fontos, mert Szőreg népének kapcsolata a várossal elég erőteljes: a katonáskodás, terményeinek értékesítése, szükségleteinek beszerzése, különféle jogi ügyei Szegedhez — mint a legközelebbi nagyvároshoz — kötik.[6] A kapcsolatok ilyen élénksége mellett a várostól kapott hatások között nem utolsó helyen állnak zenei kölcsönzések sem. Ez viszont megint a szegedi népzenekutatás eddigi eredményeinek megismerését teszi kötelezővé. Harmadszor pedig azért fontos a szegedi kutatók munkájának felmérése, mert Szőreg lakosai a törökdúlás után főként Szeged-Alsóváros telepeseiből kerültek ki,[7] természetes tehát a zenei élet valamiféle rokonságának feltételezése.

A valóságban azonban a két terület zenei élete között nem sok rokonvonás található. Ha a szegedinek legfőbb ismérve, hogy a parasztok nem kedvelik a cigányzenét, akkor — ezzel szemben — a szőregi parasztokról elmondható, hogy szeretik a cigányzenét: ha módjuk-

ban áll, az mellett mulatnak és arra is táncolnak legszívesebben. Ha a szegedinek legfőbb ismérve, hogy vonós és rézfúvós zenekarok működtek egyidőben, akkor — ezzel szemben — megint a különbséget kell kiemelni: Szőregen sohasem volt fúvós népzenekar. Ezeknek a fontos eltéréseknek egyik fő okozója a társadalmi fejlődés merőben ellentétes jellege, a Szőregre kikerült alsóvárosi parasztságnak a „polgári" irányába megindult társadalmi fejlődése. Míg Alsóváros Szegeden maradt népe továbbra is sajátosan paraszthelyzetben élt, addig a szőregiek kinőttek ebből a társadalmi formából, s kertésszé válva igazi kispolgárok lettek. Ezzel megszüntették a régi zenéléshez hasonló zenei életet tápláló társadalmi alapot, megteremtődtek tehát a két terület közötti már ismert zenei repedések.[8]

De Szőreg zenei életéről még annyi régebbi adatunk sincs, mint Szegedről, a népi hangszerek vizsgálatával kapcsolatos meg éppen semmi. Vikár Béla végzett ugyan zenei gyűjtéseket Szőregen, még a század első éveiben,[9] de kutatásait a hangszeres kultúrára nem terjesztette ki. Mindössze 11 dallamot vett fonográfra, melyek Bartók lejegyzésében ismeretesek.[10]

Ilyen előzmények után a hangszerek vizsgálatának megindításához, elsősorban azt kell tudni, mi *ma* az elérendő cél, mik *ma* a megvalósítandó feladatok. Erre Kodály Zoltán adott útmutatást:[11] „Nem ismerjük eléggé a nép hangszereit, s velük való foglalatosságát. Hogyan tanulja meg, aki tudja: magától-e vagy mástól? Mikor, mit, kinek játszik? Pénzért is (táncra) vagy csak kedvtelésből. Parasztbandák, kótanemértő falusi cigányok zenéletéről nincs semmi pontos leírás. Milyen hangszerekkel élnek, ki a szervezőjük, tanítójuk, hogyan készülnek, egyenkint és együtt a szerepiésre. Hogyan gyarapodik zenekészletük."

A második fontos teendő a módszer megállapítása. A néprajztudomány ugyanis az utolsó tíz-tizenöt esztendőben döntő jelentőségű módszerbeli változásokon jutott túl. Magától értetődik, hogy ezeket az új szempontú eredményeket a népzenekutatás nem nélkülözheti, sőt, éppen ellenkezőleg, ezekhez kell igazítani a vizsgálódási eljárásokat. Máskülönben a népzenekutatás elveszti jelentőségét, eddigi vezetőszerepét, és még értelmetlenné is válik, nem számítva, hogy — feladatok hijján — az eddigi elgondolásokhoz való csökönyös ragaszkodásával felszámolja, megsemmisíti önmagát. Ellenkező esetben viszont a népzenekutatás gondolatában rejlő lehetőségeket a legklasszikusabb formában lehet majd kibontakoztatni, az új módszerek vállalása és erőteljes gyakorlati alkalmazása a tudomány eddig legnagyobbszabású korszakának eljövetelét fogja jelenteni.[12]

Ezeket az új, Erdei, Ortutay munkássága továbbfejlesztéséből kialakult mai módszerekre vonatkozó elgondolásokat legutóbb Péter László foglalta össze.[13] Munkájához hozzászámítva kutatásaim eredményét, az új módszer alapvető sajátosságait a következőkben látom:

1. Az új módszer erőteljesen társadalmias színezetű: a nép fogalmát úgy értékeli át, hogy már nemcsak a parasztság, de a parasztsággal szakadatlanul kapcsolatot tartó, a paraszttelettel állandóan érintkező, valószínűleg népi származású, de bizonyosan más társadalmi osztályok (falusi kispolgárság) tagjai is lehetnek a néprajzi vizsgálódások tárgyai.[14]

2. Az új módszer függetleníti magát az eddigi kutatások eklektikus jellegétől. Nem az „ősit", „értékeset" való keresést tekinti feladatának, hanem a teljes valóság megismerését, vallja tehát, hogy „a népnek mindig lesz művészete".[15]

Ez a két tulajdonság az új módszer legfontosabb ismertető jegye: legjobban megkülönbözteti a kutatás mai állásfoglalását a régebbitől. Vannak azonban ezeken kívül is nem kevésbbé fontos megvalósítandó követelmények:

3. Az új módszer a szerkezeti (strukturális) vizsgálódásokkal egyenrangúnak tartja a működésbeli (funkcionális) problémák kutatását. Nemcsak arra kell tehát felelni, hogy mik vannak, hanem arra is, hogyan működnek.[16]

4. Az új módszer megköveteli a jelenségek és dolgok fejlődésének ábrázolását.[17]

Ezekből az új módszertani elvekből azonban még több dolog következik. Egyrészük már, örvendetesen, megvitatásra is került, mint például a gyüjtés fokozásának a kérdése,[18] másrészük viszont még várja az érdeklődés középpontjába való jutását. Ilyen probléma az „általánosan ismert", „közismert" kérdése, illetőleg az ezekkel szembeni helyes és korszerű magatartás elvei. A régi módszertan koncepciói alapján ilyen esetekben teendő az volt, hogy ha a gyüjtő találkozott a „közismert", „általánosan ismert" zenei, „köznyelvvel egyező" nyelvi vagy „közhasználatú" viselteti stb. formájával, kötelességszerűen elkerülte — a tudományra hivatkozva — a részletes és szakszerű elemzéseket, a pontos bemutatást. Ebből azután ellentmondások adódtak. „A Magyarság Néprajza" II. kötete például a 438. lapon „általánosan ismert volta miatt" feleslegesnek tartja részletesen leírni a citerát, ugyanazon mű IV. köt. 63—64. lapján azonban már részletes analizist kapunk erről a hangszerről. Természetesen, mert a citera *nem úgy* közismert a zenésznek, mint a tárgyi néprajzot kutatónak. Vagy — más példa —: a cigányzenét mindenki közismertnek véli; néprajzi munkákban olvasható: „dalkészletükön, előadásukon érzik a városi cigányok hatása" stb. De hogy milyen is tulajdonképpen a cigányzene, cigányelőadás, arról kevés tudományos ismeretünk van. Ezért mondja Bartók: „Az úgynevezett cigányzene híveit ezennel felszólítom — írja[19] — tegyék végre jóvá ezt a nagy mulasztást, írjanak végre egy könyvet, ismertessék abban tudományos tárgyilagossággal a cigányelőadást vagy az újabb magyar népies műzenét — szóval imádatuk tárgyát." (Persze a népzenekutatók hivatkozása a cigányzene „közismert" voltára, éppen egy ilyen monográfia hiánya miatt, kényszerből történik.) Látható ezekből a példákból is, hogy a régi módszertan nem fordított elegendő figyelmet a „közismert" problémájának; az új módszernek elsőrendű kötelessége ezt helyette megtenni. Méghozzá úgy, hogy *csak az a jelenség vagy dolog számítható közismertnek, melyet a néprajzi irodalom már részletesen és alaposan feldolgozott,* ellenkező esetben, legyen *most* bármennyire is általánosan ismert — mint például a citera — szükséges szakszerű bemutatása. Máskülönben elsikkad a néprajz egyik célkitűzése, melyet oly találóan fogalmazott meg a multszázad elején Derecskei Fodor Gábor: „a Tudományos Gyüjtemény nemtsak a mostani, hanem a késő emberkor számára is gyüjtetik öszve, erre nézve úgy ítélem, hogy jó

lesz azt, a későn tanulni-vágyó emberkorra is megtudatni, a mit most mi mint a legközönségesebb dolgot úgy esmerünk és tudunk[20]." Világos, hogy a mai új módszerű kutatásnak e mellé a tiszta fogalmazás mellé kell állnia, vállalnia kell következményeit, a régi, mint láttuk hibás eredményekre vezető „közismert" eljárással szemben.

Lássuk most már, mi a helyzet a szőregi tökciturásokkal.

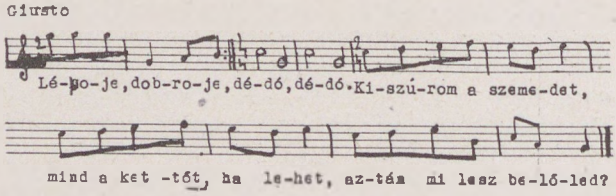
Szőreg múltszázadbeli hangszeres zeneéletének egyhangúsága és szürkesége a figyelemreméltó. A hangszerek ügyes művelésével általában nem tüntek ki a szőregiek. *Bűrdudás* is egy volt csak a faluban, még a 80-as évek előtt, az öreg *Húlmán József*. Igaz, játékára még most is emlékeznek az öregebbek, különösen arra a — szerintük zenészné! ritka — jótulajdonságára, hogy szívesen játszott sokáig is. Kocsmában muzsikált vasárnap délutánokon, s néha hétköznap estéken is, de bálban, vagy ünnepnap-délutáni táncalkalmakkor nem igen szerepeltették. A környékbeli falvakba sohasem járt muzsikálni. Úgy látszik azonban, a szőregiek előtt kedves lehetett a bőrduda, mert nagyobb ünnepekre, a Katalin-napi búcsúra, farsangra Szegedről hozattak bőrdudásokat. Az egyiknek még máig is emlékeznek a nevére, *Kocsis Józsefnek* hívták, fiatal legény volt, s ügyesen bánt a hangszerével. Négy forintot fizettek néki egy-egy reggelig tartó bál végigmuzsikálásáért. Az igazi mulatság azonban nem a bál, hanem a lakodalom volt, nem is elégedtek itt már meg az egy dudás szolgáltatta zenével: *cimbalmost* hozattak ki Szegedről. *Móra Rozál* lakodalmán, 1870 körül, egy alsóvárosi cimbalmos muzsikált. De a nálánál gazdagabbak is megelégedtek ennyi zenével. Díjazásuk 5—6 forint volt és amit „mögittak mög mögöttek". Igy volt ez akkor általában országszerte,[21] az egészben csak az a nevezetes, hogy a cimbalmosokat Szegedről hozatták ki, Szőregen nem akadt megfelelő zenész. Egy hangszer azonban különösen népszerűvé vált ebben az időben: *a citura, a tambura* (asztali citera). Szinte minden házban volt egy, s mindenütt akadt egy a családban, aki tudott vele bánni. De az öregebbek nem emlékeznek rá, hogy asszonyok is játszottak volna ezen a hangszeren, sőt *Kovács Mihály* 81 éves adatszolgáltatóm határozottan tagadja ezt: „asszonyok sosë jáccottak tamburán. Nem is hallottam, hogy valaki tudott vóna".[22] A híres tamburások is a férfiak közül kerültek ki: *Lajkó Antal, Kertész István.* Még bálakba is — *batyubálba, gyugottbálba, gyerökbálba* — pengették „a talp alá valót" ezzel a kis hangszerrel. Igaz, ezek a bálak „házakná vótak", a citera hangja könnyen betölthette a kis szobát.[23]

Összefoglalva Szőreg multszázadi zenei életéről mondottakat: feltűnő a nagy hangszerszegénység, és a viszonylag szürke hangszeres zeneélet.

A századforduló ebben a tekintetben is változást hozott. Többféle hangszer került lassan a faluba, s egyre többen lettek, akik nem elégedtek meg a citera adta muzsikálási lehetőségekkel. A változás először abban mutatkozott, hogy a legjelentősebb zenélési, éneklési alkalom, a lakodalom alakult át zenei szempontból: már nem elégedtek meg a cimbalommal, hanem *cigányzenekarokat* hozattak ki, szintén Szegedről. Először csak kisebb bandákat, később már 6—7 cigányt is. Fizetésük 7—8 forint volt, ezenfelül vacsorát és bort kaptak. Persze, a sze-

gényeknél, akik nem tudtak a muzsikáért annyit fizetni, továbbra is a cimbalom járta.[24] Természetesen nem máról holnapra történt ez, bálakban, kocsmákban még cimbalmos is muzsikált. De már szőregi is. *Móra Benus* (Benjámin) volt ügyes cimbalmos ebben az időben, szegényebb családoknái lakodalmakban ő szolgáltatta a zenét. Sokszor már nem egyedül, hanem *klarinéttel, „pikulával"* párosulva. *Lengyel György* — a legények „Gyurka bácsinak" nevezték — volt a faluban a flótás *(kis flótás)* ekkoriban. Hangszere a klarinét volt. A legnépszerűbb hangszernek azonban továbbra is a citura maradt. De már az asszonyok is kezdtek lassan megtanulni rajta, természetesen csak maguk, vagy a rokonság és a legközelebbi ismerősök szórakoztatására. A bőrdudások jártak továbbra is Szegedről, nagyobb ünnepeken, lassanként azonban kiszorulva a bálakból, lakodalmakból. *Bukusza Ignác*, alsóvárosi dudás egészen a harmincas évek közepéig járt ki Szőregre, búcsúkor, vásárok napján, de már csak a duttyánban és búcsúkor a bazárok között volt a helye. Főképpen gyerekek élvezték játékát. A másik alsóvárosi muzsikus, *Papp Pál* a világháború közepéig járt csak ki pikulájával. Zenekari tekintetben pedig nemcsak a cigánybandákkal ismerkedtek meg a szőregiek: Rábéról — közeli torontálmegyei falu — *tökciurásokat* hívtak át lakodalmakba, bálakba.

A tökciurával (szerb tambura) azonban már — a szőregi szerbek közvetítése alapján — korábban is megismerkedtek. Szerb tamburásokat alkalmuk volt látni és hallani a szerb búcsú napján. Egyrészt szőregi bandát — ebben az időben hegedű, tambura összetételben — másrészt nagyobb tamburazenekart is. Magyarcsanádról ugyanis sűrűn járt Szőregre szerb parasztbanda. Egyébként is nem volt minden hatás nélkül a magyarokra a szerbek zenei élete. Érdekes emléke ennek a közölt, dallatöredékekből összeállított melódia.[25] (l. 1. kotta).

Énekelte: Terhes Ferencné szül. Horesnyi Etel, 48 éves, 1948.

Az adatszolgáltató szerint „nem nóta ez, csak olyan izé"; körülbelül 32 esztendővel ezelőtt tanulta *Petró György* 75 éves kovácsmestertől. Az előforduló szerb szavak jelentését is ismeri: *lépoje* „szép is", *dobroje* „jó is", *dédó* pedig „öreg". A dallam a szerb duda hangjainak utánzása; a dédó szövegrészre énekelt kvart motivum a basszust, a „kiszúrom a szemedet" pedig az utána élesen felhangzó melódiát imitálja; tréfás, sőt gúnyos jellege nyilvánvaló.

Nem volt Szőregen *tekerő, nyenyere. Kovács Mihály* szerint nem szerették, mert „dúngott vagy micsinát". De azért ismerték. A szomszédos Ószentiván községben volt is, ott hallották. Nem volt Szőregen továbbá *rézfúvós parasztbanda*. Nem is igen jártak a faluba muzsikálni, bár kivétel akadt: a harmincas évek végén, egy szegénycsalád lakodalmában Tápéról hozott rézfúvósok muzsikáltak.

A világháború közepe táján újabb hangszerekkel ismerkedtek meg. Elsősorban a *gombos hermonikával*. 3—4 legénynek volt csak a faluban. Ezek nem is jártak bálba vagy tánchelyre pénzért muzsikálni, hanem csak „kiűtek nyáron a lányos házak elé, ott asztán húzták." Vagy sétáltak a faluban az utcákon és közben játszottak a hermonikákon, mert legtöbbször az összes hermonikás összeállt muzsikálni. De nem tudott igazán népszerűvé válni ez a hangszer, valamint az ekkor megismert *hegedű* sem. Egy páran tudtak csak bánni vele, közülük is kivált *Tóth Antal*. Ő még — mint emlékeznek rá a szőregiek — ügyesen tudott „harmonikálni" és „tamburázni" („citerázni"). Ugyanekkor került egy-két *szájharmonika* is a faluba.

A háború végén, *1919-ben alakult meg az első parasztbanda Szőregen*. Cigányzenekar-szerű banda; valószínűleg játékuk is egyszerű utánzása volt a cigányzenélésének. *Kurz Tibor* szervezte, egy-két hegedülni tudó emberből hattagú zenekarrá, „klarinétossal" és cimbalommal. Cimbalmosuk a későbbi tökciturások cimbalmosa, *Váradi István*, klarinétosuk pedig a szintén szőregi *Bottyán Péter* volt. Járt még a bandába egy klárafalvi ember is. *Ökrös Mihály* szerint igen szépen muzsikáltak, szerették is őket lakodalmakban, bálakban. Sőt ekkor már „névestéken" is köszöntöttek a gazdagabb, polgári szokásokat egyre inkább fölvevő családoknál. Bár viszonylag hosszú ideig együtt voltak — még 1927-ben is muzsikáltak itt-ott — valójában állandóan a széthullás állapotában működtek. Ahogyan *Bálint Ferenc* mondta: „nem lött belölük sëmmi, më nem tuttak ëggyezni, mindég veszeköttek." Tehát elmúlásuk oka egyszerű *szervezeti kérdés* volt.

Időközben a régi népszerű hangszer, a tambura egyre jobban veszített jelentőségéből. Még akik tudtak is játszani rajta, azok is fölhordták a padlásra, a fiatalok pedig alig tanultak meg újabban. Ma a legtöbb citura a padláson pihen, szakadozott, de legalább is lehangolódott húrokkal. De van azért, aki még ma is a régi becsben őrzi tamburáját. Például *Kertész István* — bár évek óta nem játszott már rajta — mégis a tisztaszobában, a szekrény tetején őrizte. Citerája közönséges téglaalakú kromatikus citera; *félkótás* — mint mondotta. 1908 körül vette két forintért egy falubeli embertől. Pár évvel korábban — 1902-ben — ő is próbált csinálni egyet, de nem sikerült, „nem lött félkótás". *Kovács Ferenc* tamburája már a padlásról került le. A szegedi városi kertészetben dolgozó barkácsoló napszámosoktól vette, 4—5 koronáért, az 1900-as évek elején. Részeit a következőképpen nevezte meg: „ez ëggy dijófábú csinát félkótás asztali citura. Hét húrja van, mög ëggy bőgő. A vékonyak angol acél hetes-nyócas húrok, a bőgő cimbalomhúr. Ez itt a citurakúcs, ezök a tollak, a verő, mög a nyomó. Érű az ódarrú ez a főstimölő, amaz mög a húrtartó."

Bár — amint láttuk — az első szőregi hangszeregyüttes vonószenekar volt, *legjellegzetesebb, legnépszerűbb parasztbandává azonban a tökciturások váltak:* ők képviselték legjobban a falubeliek zenei elképzeléseit, az ő törekvésük vált a hagyományok szerves folytatásává; egyuttal pedig magasabb technikai lehetőségek között elevenítette azt ujjá. 1924-ben szerveződtek, azóta állandó zenészei a szőregi mulatsá-

goknak, sokszor pedig veszélyes versenytársai a városi cigányoknak. (l. 1. sz. kép.).

1. sz. kép. A szőregi tökcitura sok: Tölgyesi István (prim), Kiss Lajos (basszprim), Molnár József (brácskontra), Bálint Ferenc (bőgő). A felvétel 1942-ben készült. 1-e fig. Les joueurs de cithare à calebasse de Szőreg: István Tölgyesi (premier tambouriste), Lajos Kiss (premier basse), József Molnár (contr' alto), Ferenc Bálint (contrebasse). Le cliché fut pris en 1942.

Hangszerük elnevezéséről — nem számítva, hogy a citura nevet az asztali cituráva' való hangzásbeli rokonsága miatt kapta — a szőregiek körében háromféle elgondolás alakult ki. A legelterjedtebb vélemény szerint azért nevezik a hangszert tökciturának, mert az alakja rendkívül formázza a lopótököt.[26] Mások szerint a tambura név az eredeti, a másik csak „csúfnév". A harmadik vélemény alapján pedig azért nevezik a tamburát tökciturának is, mert „valamikó tökbű csináták, abbú faragták ki". Mindhárom elgondolásnak igaza van; a név keletkezésében és a tamburára való alkalmazásában a három szempont együttesen működő erő lehetett. Való igaz az is, hogy a tökcitura hasonlít a lopótökre, az is helyes elgondolás, hogy a tökcitura nem az eredeti név, végül pedig Domokos Péter tud egy olyan csíkmegyei hangszerről is, melyet tökből készítettek.[27] Sőt hódmezővásárhelyi gyüjtésemből vannak adataim arra, hogy ott még tíz esztendővel ezelőtt is használták lakodalomban, klarinéttal párosítva, a „tökcitura." Ez egy *takarmánytökből — fahéjú tök, jószágtök* — készített hangszer volt. Úgy csinálták, hogy a megsütött tököt középen kettőbe vágták, belét kikaparták, majd fedőlapot vontak rá és fa fogólappal is ellátták; a húrok kifeszítése után zúgó hangot adott. *Tökciturának, töktamburának* nevezték.[28]

A tambura eredetéről azt tanítja a zenetudomány, hogy a perzsa-túrkesztán kultúrterületen használatos hosszúnyakú lant az ős, melyet pengetővel szólaltatnak meg.[29] A délszlávoknál is meghonosodott, s az

ősi *tunbur* névből *tamburica* lett. Mi tőlük vettük át a 16—17. században. Káldy századelején készített bibliafordításában már ezt olvashatjuk: „kimenének az asszonyállatok Saul király eleibe vigaság dobjaival és tamburákkal";[30] a szó tehát ebben az időben már általánosan ismert lehetett. Erre mutat Balla Antalnak híres, *A' Hangról* c. kéziratos munkája is, — *Az Tombora és Czimbalom honnét vette eredetét*! — (kéziratban a Nemzeti Múzeum könyvtárában); adataival és érveléssel, mely megint valószínűsíti a hangszer akkori általános elterjedtségét. Az átvétel előtt azonban — valószínűleg — más, nyugatról jövő hatások is érték a tamburicát. Az olaszoknál ugyanis nagyon elterjedt, valóságos népi hangszerré vált a francia troubadurok legendás, *mandola, mandora, bandora* néven emlegetett hangszere, ennek hatása elérhette a szerb tamburicát is. A ma használatos tamburákon legalább is ez érződik; a játékmód, a gyors rezgő plectrummozgás, mely tremolószerű hangképzést eredményez, hajszálra megegyezik az olasz mandolin játékmódjával.[31] Azt mondhatjuk tehát, hogy *a ma használatos tambura, tökcitura kettős: keleti és nyugati hatásból alakult ki, egyfelől a perzsa-délszláv, másfelől a francia- olasz- délszlávság találkozásából,* s így került hozzánk.[32]

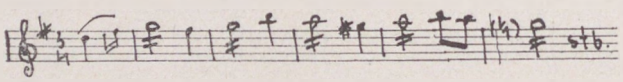
Felvetődhet a kérdés, miért „népi" hangszer a tökcitura? Először is azért, mert hosszabb ideig volt, és van, használatban a parasztságnál, másodszor azért, mert készítői is parasztok, maguk a zenészek. A háromféle lehetséges „népi" hangszercsoport közül — 1. sajátosan népi hangszerek (duda); 2. a nép által, de a városi, illetőleg idegen minták után készített, sokszor átalakult, némileg megváltozott formában (más hangolás) élő hangszerek (tökcitura); 3. városi, változatlan állománnyal elterjedt hangszerek (hegedű) — a tökcitura tehát a második csoportba kerül. Éppen ezért értékelése nyilvánvalóan más jellegű, mint például a sajátosan paraszthangszer dudáé.

A tambura ismertetett történetéből bizonyosra vehető tehát, hogy a magyarság a 16—17 században, vagy még korábban, a 15. század végén és a 16. század elején ismerkedett meg vele. Népi hangszerré azonban még nem vált, csak sokkal később, körülbelül a múltszázad végén, természetesen szintén szerb hatásra. Bizonyítja ezt az a körülmény, hogy a tambura elsősorban a Bácskában és Bánátban terjedt el legjobban a magyarok között. A szőregiek tehát a bácskai-bánáti magyarok és szerbek együttes hatására vették át a tökciturát a világháború ideje táján (akkor már egynéhányan tudtak rajta játszani); mintegy a hangszer másodlagos hatásának következményeként.

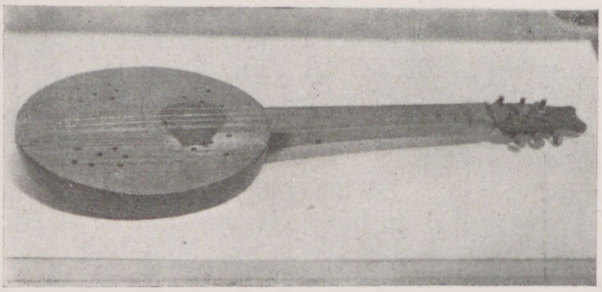
Lássunk most már egy két adatot a tambura Bácska zenei életében betöltött szerepéről.[33] A bácskai tamburások legtöbbrésze tiszta délszláv népi zenét képviselt és képvisel. Előadóik Szabadkán, Zomborban, szerb vagy bunyevác cigányok voltak, akik magyar nótákat is játszottak, de szemmel láthatólag „üzleti szempontból", minden különösebb magyar vonatkozás nélkül. A városok közönsége bizonyos lenézéssel viseltetett a tamburásokkal szemben, a vonós cigánybandát feltétlenül magasabbrendűnek látta. Természetesen ezek a tamburások nem játszottak népdalokat, hanem sokkal inkább népies műdalokat, melyek jórészt szláv fordításban is felhangzottak, bizonyítva a dalla-

mok nemzetközi zsargon-jellegét. Volt azonban néhány olyan hivatásos, de nem cigány tamburás zenekar is, melynek tagjai magyarok voltak, és nem számítva a nemzetközi műdallamokkal való foglalkozást, közelebb álltak a magyar népi muzsikához, mint a szláv cigányok. Ilyen zenekar volt Temerinben is, de érdekes összetétele bizonyítja, hogy nem magyaros együttesről volt szó. A társaság törzsét a tambura család tagjai (prim, terc, brács, „bugariják" = csellószerű hangszerek és bőgő) alkották, mellettük két fuvola támogatta a diszkántot. Volt még olyan együttes is, ahol a szárnykürt is helyet kapott. A bácskai Gomboson is volt alkalomszerű tamburabanda, helyi műkedvelőkből; a fentiek rájuk is vonatkoznak. — Összefoglalva az elmondottakat azt állíthatjuk, hogy a cigánybanda mellett délszláv hatásra keletkeztek tamburazenekarok, a helyi körülmények szerint kibővülve. Ugyanígy jöttek létre német hatás következtében fúvószenekarok. A legmagyarabb északbácskai falvakban nincs is más tánczenekar, mint a rezesbanda. Mulatásnál azonban az igazi magyar unisono uralkodik, kiszorítva a zenés kíséretet.[34]

Ma Szőregen négy tambura van, két prím és két brács. Ezek közül csak kettő van használatban, egy prím és egy brács. A brácsot azért nem használják, mert gazdája, aki korábban maga is banda tagja volt, 1945-ben meghalt s a hangszernek nincs más ismerője. A *prímet* pedig azért nem, mert a mai zenekar brácsosáé. *Molnár Józsefé*. Ő maga pedig nem szereti, ugyan maga készítette, de nagyon „csirippölős" a hangja. Hogy nem is bebizonyítsa, eljátszotta a közölt, alig egy éve Petről lekerült keringőt (l. 2. kotta).

(Érdekes, hogy a dallam, bár formai változásokat nem szenvedett, még is átalakult: váltóhangszerű félhangtávolságok iktatódtak bele.) A hangszer hangolása: d^2, a^1, e^1, h; öthúros, de a felső két, egymásmellett lévő húr hangolása azonos. A húrok acélhúrok, a h sodrott (l. 2. sz. kép.).

2. sz. kép. Molnár József „kistamburája"
2e fig. La „petite tamboura" de József Molnár.

A második prím, *Tölgyesi István* tamburája, már a zenekarban is használatos. Maga készítette diófából. Először fűrésszel kivágta az alakját, azután bicskával faragta tovább, végül pedig belakkozta. Mé-

retei: hosszúsága 67, a fedőlap átmérője 25, fogólapja pedig 38 cm. Részei (egyben általában a tambura részei is): *fej*, (kulcstok). *nyak* (fogólap), *dob* (test). Lapos, 3 cm vastag. Hangolása, mint az előbbi prímé. Hangterjedelme: *h*—*c*^{1}.

A *brács, brácskontra* egyszerű gitártestű hangszer. *Molnár József* Szegeden vette egy hangszerésznél. Ez már a harmadik vagy a negyedik tamburája. Az elsőt egy szegedi zenésztől, 15 pengőért vette 1931 körül. Húrjai acélhúrok, hangolása:[35] *d*^{1}, *a*, *fisz*. Hangszíne természetesen sötétebb, mint a prímeké. A „kották" — a fogólapon lévő drótok — félhangtávolságra emelik fel a hangot. Viszonylag könnyű rajta akkordokat játszani, de akkord-fogások alkalmával sokat veszít, a mandolinszerű játékmód néminemű megszűnésével, a hangszer eredeti jellegéből. A következő táblázat bemutatja a képezhető hangokat, ábrázolva, hogy „körösztfogással", az összes húr átfogásával — ellentéte a „szálasfogás", az egy húr igénybevételével történő hangképzés — mennyire könnyű akkordokat képezni a brácson.

fisz	*a*	*d*^{1}
g	*aisz*	*disz*^{1}
gisz	*h*	*é*^{1}
a	*c*^{1}	*f*^{1}
aisz	*cisz*^{1}	*fisz*^{1}
h	*d*^{1}	*g*^{1}
c^1	*disz*^{1}	*gisz*^{1}
cisz^1	*e*^{1}	*a*^{1}
d^1	*f*^{1}	*aisz*^{1}
disz^1	*fisz*^{1}	*h*^{1}
e^1	*g*^{1}	*c*^{2}
f^1	*gisz*^{1}	*cisz*^{2}
fisz^1	*a*^{1}	*d*^{2}

g_1	ais^1	$disz^2$
$gisz^1$	h^1	e^2

Minden „körösztfogásnál" tehát egy sekszt fordítású dúrakkord képződik. A hangszer hangterjedelme tehát: *fisz* — e^2.

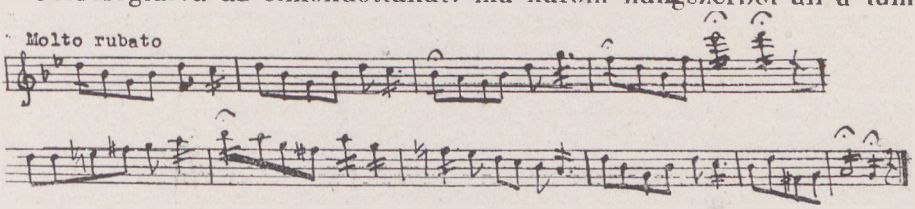
„Prímbe" is lehet a hangszeren játszani. *Molnár József* a közölt melódiát, feltűnő egyformasággal, többször elismétlés után még a „rözögtetésöket" is mindig egy helyen alkalmazva, játszotta el (l. 3. kotta). (Természetesen lehetetlen írásban bemutatni a tambura „tremolóit", de hogy mégis érzékeltessem, megemlítem, hogy hatása körülbelül olyan, mint akkordok alkalmazása zongorán, vagy mint a cigány kromatikus futamai. Erről persze, legjobban a közölt kottapélda beszél.) A példa dallaméletéhez tudni kell, hogy nagyon kedvelt dal a faluban, szinte az utolsó esztendők legnépszerűbb műdala. Jellemző, hogy *Molnár József* — miután megkértem, játszon egy „haligató nótát" — először is ezt muzsikálta el.

Még egy hangszer van a mai tökcitura bandában, a *tamburabőgő*. (l. 3. sz. kép.) Érdekessége, hogy ugyanolyan „kottás" és verővel szólaltatandó meg, mint a zenekar többi hangszere, bár máskülönben közönséges vonósbőgő. Hangolószerkezetét, mint a többi tökcituránál, *gép*nek nevezik. Három húrjának hangolása bizonytalan.

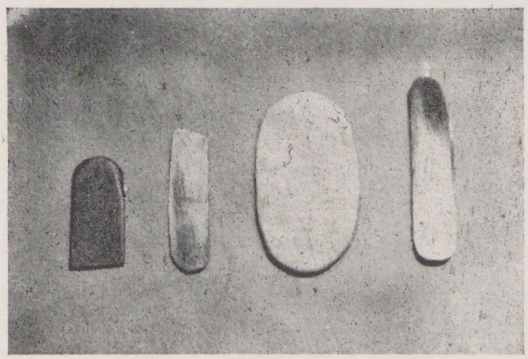
3. sz. kép. A tamburabőgő. Figyelemreméltó a „kottás" fogólap
3-e fig. La contrebasse de tamboura. Le manche pourvu de notes de musique est remarquable.

Összefoglalva az elmondottakat: ma három hangszerből áll a tam-

burazenekar, prim, brácskontra és bőgő.

„Hozzávaló" csak egy van a tökcitúrához, a *verő* (pengető, plectrum), mellyel pengetik a húrokat. Körülbelül egy cm széles, két—három cm. hosszú vékony szarulemez ez; a zenészek maguk készítik. Anyagát — a szaruhulladékot — Szegeden, a fésűsöktől vásárolják, melyet aztán fűrésszel elvágnak a kivánt, már ismert nagyságra, végeiket lekerekítik, majd főzni kezdik, hogy puhuljon. Főzés után az öt—hat mm. vastag szaru rétegeit széthasítják körülbelül nyolctized mm. vékonyságúra. Majd smirglivel lecsiszolják. A jó verő *síma, acélos,* színe fehér (anyaga legtöbbször pataszaru, csak igen ritkán szarv); a használhatatlan pedig *szálkás, vadas* és a színe fekete. E mellett még celluloid (nem jó: könyen reped!) és házkörüli szaruhulladékból (tokmány) is készítenek verőket. A bőgőverő bőrből készül (l. 4. sz. kép.)

4. sz. kép. Tamburaverők.
4-e fig. Plectres de tamboura.

Mint mondottam, a tökcitura-banda 1924-ben alakult meg *Gëra József* kezdeményezésére. *Bálint Ferenc,* aki már akkor is tagja volt a bandának, azt mondja a szervezés kezdetéről, hogy a *Gëra* beszélt velük: „mögkéne csináni, aztán mögcsinátuk."[36] Szegeden megvették a hangszereket — *Gëra Józsefnek* és *Kiss Menyhértnek* már volt (*Kiss* a szomszédos Kübekházán lévő tamburazenekarban már játszott). Azután *Gëra* vezetésével, hol az egyik, hol a másik háznál elkezdtek tanulni. *Gëra* mindenkinek megmutatta a „fogásokat", nézte „kinek a fejibe vannak a nóták". *Bálint Ferenc,* a mostani bőgős úgy tanult, hogy az asztalon dobolta a ritmust. Akkor még nem volt hangszere, nem mert venni, félt, hátha nem tud rajta megtanulni. Először is csak bérelte a hangszert egy falubeli szerb embertől. Nem tudja már

mit fizetett érte, de arra emlékszik még, hogy „vót olyan hét, amikó a napszám nem futotta a bérletöt". Ezen a bőgőn kezdett megtanulni. Volt akkoriban Szegeden egy Szabadkáról jött tamburazenekar, bement azokhoz, s ott a bőgős egy papirszeletre felírta a bőgőn fogható hangokat és betette a húrok alá. Ennek alapján megtanulta, hogy „milyen hangot hun kő fogni". Itthon, Szőregen azután a prímás megmondta neki, hogy „ehhön, vagy ahhon a nótához hán gét, hán cét kő fogni"; azt már könnyen megtanulta.

Közben jelentkezett hozzájuk egy cimbalmos is, *Váradi István*. Ugyhogy, mikor elkezdtek kocsmában játszani, már hatan voltak:

prímás: Gera József
második prímás: Kiss Lajos
tercprímás: Kiss Menyhért
brácsos: Gyuráczki Lajos
cimbalmos: Váradi István
bőgős: Bálint Ferenc

Minnyájan nincstelen napszámos emberek voltak. Egyikük — *Kiss Menyhért* — később a kertészetből meggazdagodott, s ott is hagyta őket.

Bálint Ferenc később, 1924 őszén, egy deszki szerbtől, 13 mázsa búzáért megvette a ma is használatos bőgőjét.

Idők multával azonban állandóan változott a banda összetétele. *Gëra,* akinek polgári foglalkozása bádogos volt, beköltözött Szegedre, onnan járt ki néha muzsikálni. 1927-ben került a bandába *Tölgyesi István,* a mai prímás. 1931-ben pedig *Molnár József,* a mai *brácsos. Gyuráczki Lajos* meg elment tőlük. *Váradi István* az 1930-as évek elején, *Kiss Lajos* pedig 1945-ben meghalt.
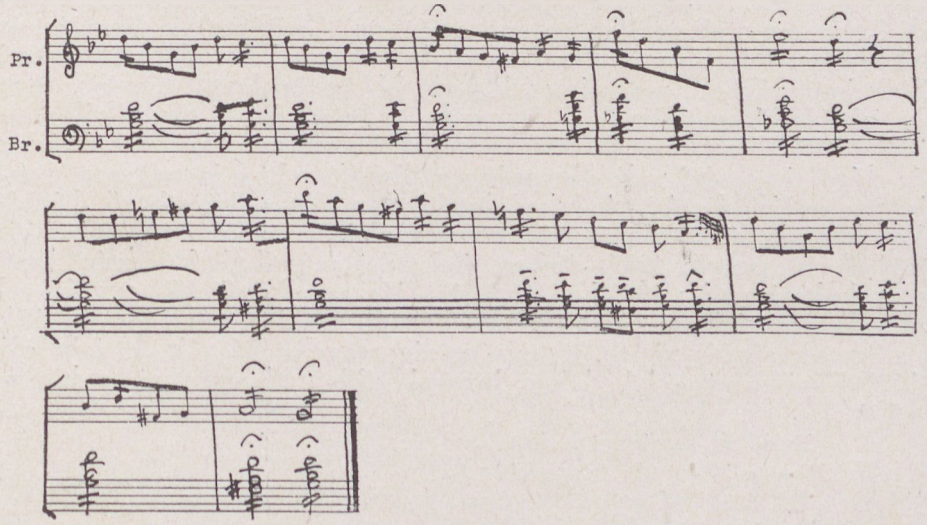
Fontos esemény volt még az együttes történetében az iparengedély megszerzése. Vizsgázniok kellett, hogy tovább muzsikálhassanak. Ezért Hódmezővásárhelyre mentek el „ëggy Edvi nevű zongoratanárhon".

Tölgyesi István, a tökciturások mai prímása 1901-ben született Topolyán. Apja földmíves-napszámos volt, néki is ez a sors jutott. 1927-ben került Szőregre. Muzsikálni 18 éves korában kezdett, több társával együtt. Nagyon szerették a zenét, s elhatározták, hogy ők is muzsikusok lesznek. Titokban összekuporgatták a hangszerek megvásárlásához szükséges pénzt, és még nagyobb titokban megvették a tamburákat, „më az akkó nagyon divat vót". Mint elmondja, Topolyán abban az időben — 1919-ben — vagy nyolc tamburegyüttes is működött; csak egy másféle banda volt, hegedű-trombita „zenekar". Ők úgy kezdtek tanulni, hogy egyikük „gramatikus" asztali citurán játszotta a nótát, a másik meg a tamburán „kereste ki" mellette a hangot. Volt közöttük egy legény, aki tudott tamburán játszani, s az azután segített is. Háromnapi tanulás után már tudtak egy-két nótát. Akkor elmentek egy kocsmába, ott még többet tanultak, „ott muszáj vót, a vendégnek köllött muzsikáni!" Begyakorolták magukat alaposan a hangnemekbe: „akkó löhet a legtöbbet tanúni, ha az embör a vendégnek húzza: az egyik ilyen hangbú kezdi, a másik olyanbú". Természetesen „híre mönt" a kocsmabeli jó szereplésnek és többen

akarták, hogy „vögyék be őket a bandába"; nemsokára már nem heten — mint kezdték — hanem tizenegyen voltak. Akkor azután „karmestört" fogadtak, aki tanította őket. „Kottára" is. Bár már vagy tíz éve nem volt kezébe kotta, mégis még most is emlékszik rá, egy egyszerűbb dallamot kérésemre *a prima vista* eljátszott. Mindezekből valószínű tehát, hogy amikor Tölgyesi István Szőregre került, már igen ügyes zenész volt. Mindjárt prímás is lett: az „új nótákra" — melyeket kottából könnyen megtanult — ő oktatta a bandát. Ma a szőregi téglagyár munkása.

Molnár József Szőregen született 1905-ben. Apja szintén nincstelen napszámosember volt. Elemi iskolái elvégzése után könnyebb mezőgazdasági munkát végzett, majd gyárba, később a vasúthoz került, alkalmi munkásnak. 18 éves korában asztalosinasnak ment, kitanulta a mesterséget, ma is ez a foglalkozása. Sokféle hangszeren megtanult játszani, asztali citurán, harmonikán, még hegedűn, sőt zongorán is játszott már (a zongorán persze, „eggy újjâ"). Mindegyik hangszeren magától tanult. Addig „kereste" a nótát, míg egyszer csak el tudta játszani. Csak a fúvós hangszerekkel nem volt képes „elbánni". E jó előgyakorlat eredményeként 1931-ben azután, amikor meghívták a tamburabandába, csak egészen rövid ideig tanult és már kontrás is lett. *Gëra József* oktatta ki a „fogásokra", egy-két nóta kíséretét tőle tanulta meg, a többit azután már maga szerkesztette. A kottát nem ismeri.

Bálint Ferenc, a bőgős 1900-ban született Szőregen. A hatodik elemi iskola elvégzése után a szomszédos Újszentiván községben, egy német gazdánál béres lett. Majd a vasúthoz került. A háború alatt katona volt, Bécsbe vonult be a huszárokhoz. Katonakorában járt Erdélyben, — Brassóban, Gyulafehérváron —, az olasz fronton; közben sok katonanótát tanult. De semmiféle hangszeren nem játszott, míg a bandába nem került. A kottát ma sem ismeri. 1940-ig napszámosmunkából élt, azóta a szőregi petróleumgyár munkása.

Előadták: Tölgyesi István (prím) és Molnár József (brácskontra), 1948.

Tölgyesi István és *Molnár József* kétségtelen, viszonylag igen ügyes muzsikusok. *Tölgyesi István* a „variáló", *Molnár József* viszont a „megőrző" tipus.[37] Jellegzetesen mutatja ezt a közölt példa[38] (1.4.kotta).

Tölgyesi ahányszor csak eljátszotta, annyiféleképpen variálta a dallam főhangjait (v. ö. a 3. példával), másrészt cifrázatokat szőtt bele (8. ütem), harmadszor pedig: majdnem mindig más hangot „rözögtetött mög". Ezzel szemben *Molnár József* még a kiséretet is ugyanúgy játszotta a negyedik ismétlésre is, mint először, nem alkalmazott soha díszítőhangokat, sőt tremolószerű rezegtetései is mindig a jelzett hangokon történtek. Általában *Tölgyesi* szereti, szívesen alkalmazza az ismétléskor szükségképpen megváltozandó, rötönzésszerű elemeket, *Molnár* pedig óvakodik ezektől. Amikor együttes játékukat jegyeztem le, *Molnár,* aki korábban nekem eljátszotta a dallamot, odaszólt *Tölgyesi*nek: „tudod-ë, hogy ezt nem jó csinátad?" *Tölgyesi*nek nem sokat számított az eltérés: „mindëggy az, hogy hogy jáccom. Etudom én ezt jáccani máskébb is". S rögtön eljátszotta a dallamot a 3. példa formája szerint.

A közölt példa más szempontból is tanulságos. Nevezetesen: Szeghy Endre fejtegette egyik egyetemi előadásában, hogy a cigányzenélés fontos sajátossága az akkord-szegénység; a cigányok szinte csak az I. IV. V. fokok akkordjaiból élnek. Ugyanez tapasztalható a most közölt és a 7. kottapéldán is. Ime a cigányzenekarok „színfoltbeli" hatása! A másik cigányzene jellegzetesség, a kromatikus ornamentika viszont már — érthető technikai okok miatt — nem tudott ennyire megvalósulni; ez tehát népi jelleget őrző sajátság. Ugyanez továbbá a 7. példa előadásának dinamikája, a végig egyenletes, színezések nélküli forte játék.

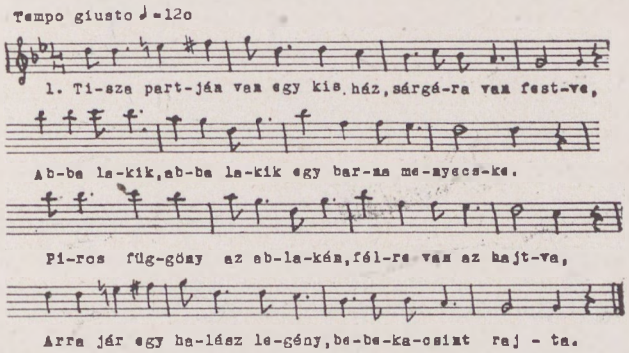
Lássuk most már, *hol* muzsikálnak a szőregi tökciturások.

Mindenekelőtt természetesen Szőregen. De a szomszédos falvakba is eljártak, Deszkre, Kübekházára, Ószentiványra; lakodalmakba, bálakba egyaránt. Szőregen az utóbbi években ugyan kiszorultak a bálakból. De megmaradt nekik a kocsma, a névnap („néveste"), a disznótor és a lakodalom. Régebben vasárnap, egyes hétköznapokon (csütörtök) muzsikáltak kocsmákban, ma már csak nagyobb ünnepeken. Névnapokon a falu tehetősebb gazdáinál — a gazda kedves nótáját muzsikálva — köszöntöttek. Ha behívták és vacsorával, borral megkínáltak őket, az már elég „fizeccség" volt. Ugyanígy a disznótorokba is szívesen mentek, vacsoráért, borért. A lakodalmakban pedig a következő díjazásokat kapták: 1927-ben 9—10 (koponyánként); 1930.—31,—32-ben 5; 1938-ban 10 pengő; 1945—46-ban élelemért muzsikáltak: zsír, liszt, kacsa, kukorica stb.; 1948-ban 40 forint. Ma az esküvő előtt egy órával kell nekik megjelenni a lakodalmas háznál, majd a násznépet kísérik el a templomig és vissza, azután pedig reggelig húzzák „a talp alá valót." Egyébként a lakodalom leggyakoribb dallamanyaga a következő:[39]

Nyisd ki, babám, az ajtót...
Gyere ki te vén boszorkány...
Jaj, de sokat áztam, fáradtam...
Kerek a káposzta...

Sarkon van az özvegy asszony háza...
Én már többet...
Lakodalom van a mi utcánkban...
Tisza partján van egy kis ház...
Nékem olyan asszony kell...
Ember: az akarok lenni...
Piros bort ittam az este...
Elvágtam az újjam...
Nem házasodok meg soha...
Most kezdődik a tánc...
Ezt a kerek erdőt...
Még azt mondják, nincs Szegeden boszorkány...
Nem jó, nem jó minden este a fonóba eljárni...
Piros, piros, piros...
Nemsokára menyecske lesz ebből a lányból...
Erdő mellett nem jó lakni...

Ezekután lássunk egy példát a zenekar játékának a bemutatására. A közölt műdallamváltozatot (l. 5. kotta),

2. Ne kacsintgass halász legény az én ablakomba,
Inkább gyere, inkább gyere, feküdj az ágyamba.
Most sincs itthon az én uram, szegény halászlegény,
Éjjel, nappal a vízen jár, halat keres szegény.

Énekelte: Kovács Ferencné szül. Rácz Vera 45 éves. 1947.

3. Befagyott a Tisza vize, nem lehet halászni.
Majd fogsz te még barna kislány, fogsz még te rám várni,
Majd lesz rátok szőregi lányok olyan szűk esztendő,
Jó volna még, jó volna még egy halász szerető.

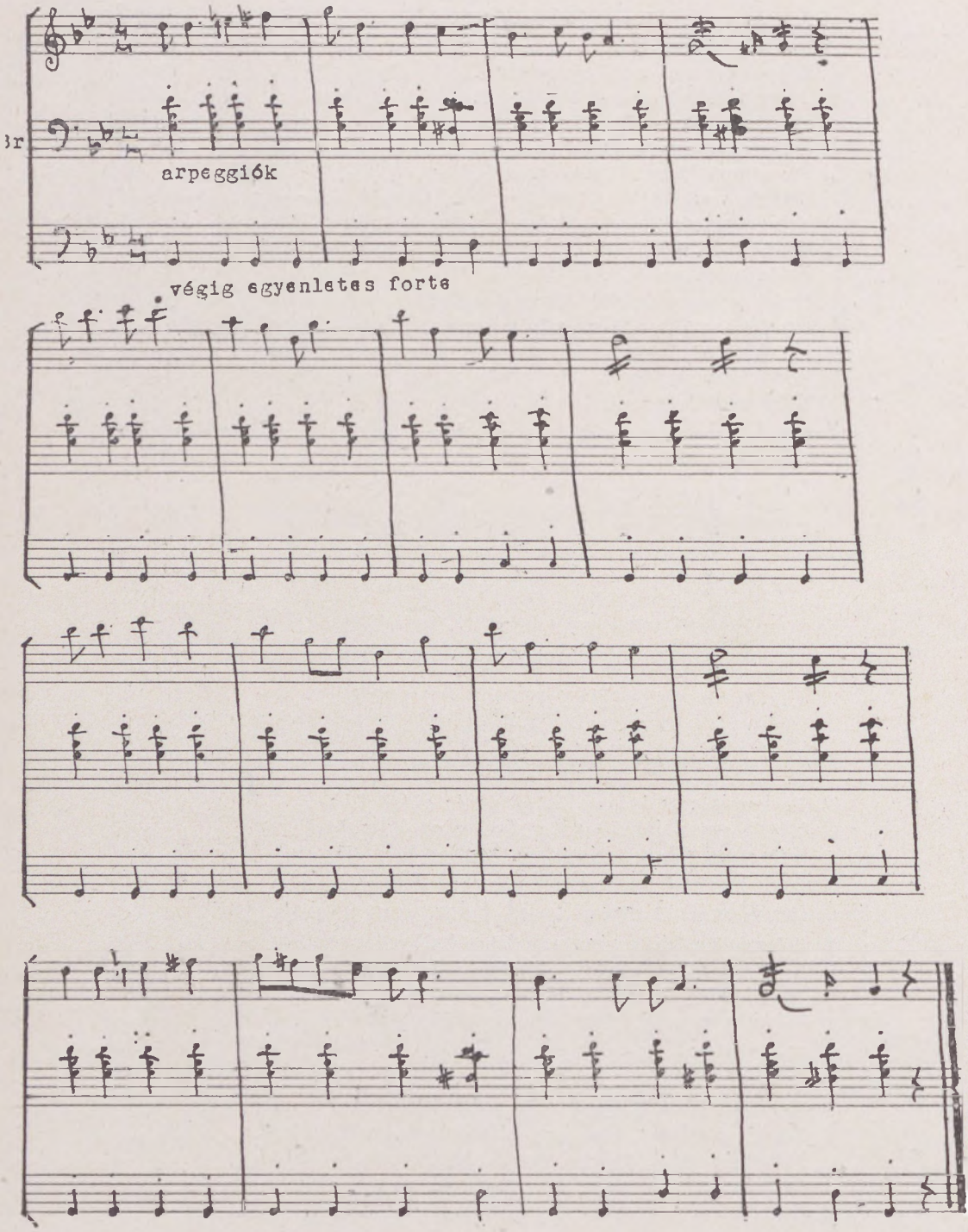
Énekelte: Molnár József 43 éves. 1948.

a 3. vers változata:

3. Megálljatok, megálljatok szép szőregi lányok,
Nem lesz mindig, nem lesz mindig boldog világ rátok.
Lesz még rátok, szőregi lányok, olyan szűk esztendő,
Jó volna még, jó volna még egy igaz szerető.

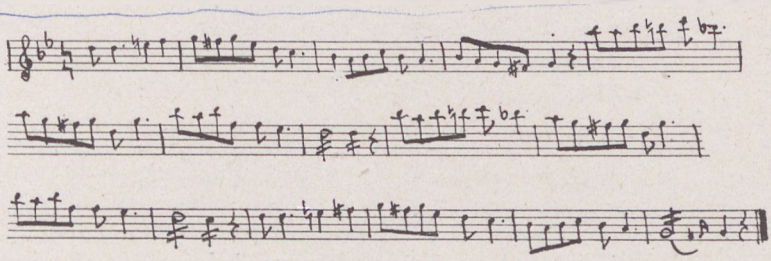
Énekelte: Ökrös Mihályné szül. Kovács Margit 47 éves. 1947.

melyet *Molnár József* a 6. kotta szerint is eljátszott, a banda a 7. kotta

7. kotta.

rás és a bőgős szerepe. A kontrás adja meg az akkordokat a kísérethez, a bőgős ezeket alátámasztja és a ritmust szolgáltatja. Fontos, hogy a szerint adta elő. A harmoniai elemzésen kívül figyelemreméltó a kontbőgő szólama szigorúan együtthalad a kontráséval: „ahányat a kontrás üt, pontossan annyit kő ütni a bőgősnek is."

Fontos kérdés, hogy tetszik mindez a szőregieknek. Errevonatkozólag néhány adat a jegyzeteim közül (beszélgetésrészletek):
Horesnyi Etel (48 éves):

Jó, ropogós csárdásokat húznak. Az emijen táncokat nem nagyon tuggyák.

Kovács Julianna (48 éves):

Többet ér a' sok cigányzenéné.

Kertész István (72 éves):

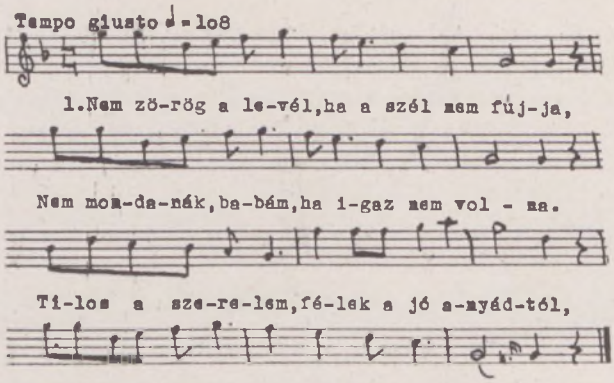
Öleg jó zenélnek.

Kovács Margit (48 éves):

Nagyon szépen jáccanak.

Mondható tehát, hogy a tökcitúrások kedvelt zenészek, habár a jól játszó cigányokat föltétlenül elébük helyezik. Ennek valószínű oka a cigányok magasabb technikai képzettsége, fejletteb játéktechnikája. A tökcitúrások például nem tudnak első hallásra megtanulni egy dalt, mint a városi cigányok. Ez pedig föltétlenül hátrányos mulatás közben; a mulató nem tudja őket kedvenc nótájára megtanítani. Hogy mégis népszerűek annak egyik — nem lehetetlen, hogy főoka — a régi népszerű hangszer, az asztali citura és a tambura hangzásbeli rokonsága (a hagyomány szerves folytatása). A Czuczor-Fogarasi szerint is: „a tambura húros hangszer, melyet újakkal vagy tollal pengetnek, s csaknem úgy hangzik, mint a czitara."[40] Elterjedését pedig főképpen az okozta, hogy viszonylag könnyű rajta megtanulni: a „kották" mintegy mankóknak számíthatók, melyek vezetik a járatlan játékost.

Értékesebb zene műsorukban kizárólag a népdal. Ujabban tanulni szeretnének népdalokat: „a fijatalok most nagyon főkapták űket". Természetesen nem szakadtak el soha a népzenétől, van egy kevés válogató érzékük is. *Molnár József* például a 8. példát annak bizonyítására énekelte el, hogy „tanútam én a Tölgyesi Pistátú annyi olyan nótát, amilyen neköd kő, hogy mög së tunnám számóni".

2. Balog Anna Maresa felment Budapestre,
Utána az anyja, mindjárt felkereste:
Ugye lányom, Maresa, azért jöttél Pestre,
Mert a rácsos kapunk sárgára van festve.

Ökrös László

JEGYZETEK.

[1] **Pusztai iparosok.** Szegedi Napló. 1900. 231 sz.

[2] K o d á l y Zoltán: **A magyar népzene.** Bp. 1943. 57—67 l.

[3] L a j t h a László: **Bálint Sándor: Szeged népe.** N. Ny. 1933. 97—99 l.

[4] **Szeged népe.** Szeged. 1933. és **Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson.** II. N. Ny. 1933. 92. l.

[5] O r t u t a y Gyula: **Adalék a szegedvidéki népzene kérdéséhez.** N. Ny. 1933. 172—173. l.

[6] L.: Ö k r ö s László: **Szeged, a szőregi nép dalaiban.** Tiszamenti Kalendárium. 1948. 37. l.

[7] K á l m á n y Lajos: **Szeged népe. II.** k. Arad.. 1882. VI—XIII. l. és R e i z n e r János: **Szeged és Délmagyarország.** Szeged. 1895. 11—15. l.

[8] A faluképhez l.: Ö k r ö s László: **Szőregi népdalok.** Tiszatáj. 1947. máj. I. évf. 3. sz. 45. l. továbbá: P é t e r László: **A szőregi paraszttársadalom jövője.** Szegedi Friss Ujság, 1948. 56. sz.

[9] G e r g e l y Pál: **Vikár Béla gyüjtőútjai nyomán.** Ethn. 1947: 82—84. l.

[10] Nyomtatásban még nem jelentek meg. Kérésemre a Néprajzi Múzeum igazgatósága rendelkezésemre bocsátotta. A fonogrammszámok: **M. H. 2259/a; M. H. 2259/b; M. H. 2288, M. H. 2293/a; M. H. 2293/b; M. H. 2293/c; M. H. 2295/a; M. H. 2295/b utolsó; M. H. 2296/a; M. H. 2296/b; M. H. 2297, egyetlen.**

[11] I. m. 2—3 l.

[12] Ö k r ö s László: **Az alföldi népzenekutatás feladatai.** Tiszatáj. 1947. dec. I. évf. 10. sz. 19—28. l.

[13] P é t e r László: **Mai magyar népismeret.** Szeged, 1947. A Kálmány Lajos Kör füzetei. Szerk. Seres József. 1. sz.

[14] Ezzel kapcsolatban P é t e r László túlzását abban látom, hogy túlságosan függetleníti magát a jelen állapotoktól. Szerinte a társadalmias népismeret, a nép fogalmát átértékelve a kutatást kiterjeszti az értelmiségre és a munkásságra is, ezeket a különböző, társadalmilag és müveltségileg ma még eltérő osztályokat egyenrangúnak ismeri el a néprajzi kutatásban. Ennek az elgondolásnak a meg-

valósulása azonban már nem „társadalmias színezetű néptudományt," hanem „kultúrszociográfiát" eredményez; másrészt pedig ennek a koncepciónak megvalósulása nem is lehetséges — ha azt akarja, hogy valami köze legyen a néprajzhoz — az osztálytalan társadalom, a szocialista rend kialakulásáig. Ma pedig erről még nem beszélhetünk. Egyedül a zenetudomány tudja ma is a társadalmi zenetudományi feladatok egy részének csiráit megoldani, miután a földreformmal megkezdődött a paraszthelyzet felszámolása, a nélkül, hogy a népzenetudománytól elszakadna (Ökrös László: **A társadalmi zenetudomány.** Tiszatáj. 1948: 242—245. l.).

15 Faragó József, alkalmazva az új módszert, abba a „hibába" — természetesen csak módszertani „hibába" — keveredik, hogy lényegében a régi úton jár, illetőleg, hogy az új módszernek e két alapelve közül csak az egyiket valósítja meg következetesen. Mégpedig a kiszemelő-válogató jelleg levetését, azzal, hogy egészen új néprajzi jelenséget vizsgál. A társadalmi szempontot azonban még ő is figyelmen kívül hagyja, azzal, hogy egy ősiségbe rekedt faluban tanulmányozza ezt az egészen új néprajzi jelenséget, mely valójában csak történeti szempontból számítható új alakulásnak, éppen a település ősi, jobbágy jellege következtében (Faragó József: **Az 1946-os aszály erősdi mendemondái.** Társadalomtudomány. 1946. 167—171. l. Kolozsvár, 1946.).

16 Ortutay Gyula: **Magyar népismeret.** MSzK. Bp. 1937. 48—60 l.

17 Ortutay: i. m. u. o. skk. ll.

18 Ökrös: **A népz. fel.** 20. l

19 **Bartók Béla válogatott írásai.** Bp. 1948. 89. l.

20 Derecskei Fodor Gábor: **A Mezei Gazdaság.** Tud. Gyüjt. 1827. XI. 44—102. Idézi Tálasi István: **Néprajzi életünk kibontakozása.** A Magyar Néprajzkutatás kézikönyve, klny. Bp. 1948. 4. l.

21 Kodály i. m. 58. l.

22 Adataink errevonatkozólag nincsenek, de eddig nem is volt, tudtommal, kutatás tárgya, hogy **régen** megengedte-e a parasztélet az asszonyoknak a hangszeres muzsikálást. Szerintem ez kizárólag férfiak kiváltsága volt; nyomai — esetleg — megtalálhatók abban is, hogy parasztbandában asszonynak ma sem szabad muzsikálni.

23 v. ö. Kodály i. m. 59. l.

24 Ettől az időtől kezdve a szegények és gazdagok hangszeres zenei élete végleges szétválik: a gazdagok „tünetnek" a cigányzenekarokkal, a szegények pedig kénytelenek olcsóbb megoldásokat választani.

25 A dalszöveg irodalmi nyelven való közlését az énekesek kiejtésbeli ingadozása tette kötelezővé.

26 Cucurbita lagenária L., Lagenária vulgaris Ser.

27 Magyarság Néprajza. II. k. 437. l.

28 Érdekes megemlíteni, hogy egy Szeged-Alsóvároson élő asszony, amikor Szőregen meglátta és meghallgatta a tökcitúrásokat, hangszerüket **tökmandolinnak** nevezte. Szőregen egyik elnevezés sem, tehát sem a tökbambura, sem a tökmandolin nem él. Továbbá nem ismerik ezt a takarmánytökből készített hangszert sem. Az egyetlen asszony, aki nekem beszélt ilyesmiről, az is csak gondolta, hogy volt régen tökből készített hangszer is. Semmi bizonyosat nem tudott felőle.

29 **Zenei Lexikon.** Bp.. 1931. 590. l.

30 Káldy: **Bibl.** Sám. I. 18:6.

31 Siklós Albert: **Hangszerek, hangszínek.** Bp. 1941. 59. skk. ll.

[32] Persze ez csak feltevés. Megnehezíti a kutatást, hogy hiányzik, — legalább is hozzáférhető kiadványokban — a tunbur és a tamburica részletes leírása. Tudni kellene, mennyire számítható a tunbur a lantfélék családjába (az európai gyakorlatban a lantot sohasem szólaltatták meg pengetővel), hiányzik testének pontos leírása, a tamburica bemutatása stb. A ma Szőregen használatos tamburáknak (tökcitura) a teste inkább gitár, mint mandolinszerű, de a játékmódja teljesen olyan, mint a mandoliné (Sikló s i. m. u. o.).

[33] Az errevonatkozó értékes adatokat Kiss Lajos szíves levélbeli közlésének köszönhetem.

[34] Bálint is értesít erről (Sz. N. 10. l.); Szőregen ennek semmi nyoma. Mindenféle dalolás hangszerkísérettel történik, bálakban, mulatásnál éppúgy, mint lakodalmakban. Igaz, nem mindig egyszerűen. 1947-ben például egy lakodalomban — magam is vendég voltam — reggel felé, amikor a szokás szerint kocsival visszahoztuk a már eltávozott vendégeket, s a kapun énekelve jöttünk befelé — a cigányok természetesen húzták hozzá — az „Országúton mennek a katonák..." dallamára, a zenekar abbahagyta a játékot, mert „erre az énekre nem lehet muzsikálni" — mondották.

[35] A hangszer négyhúros, de a felső, egymásmellett lévő két húr hangolása azonos.

[36] V. ö.: Vargyas Lajos: **Új falu zenei élete.** Bp. 1941. 68. l.

[37] Péter László: **Egyéniség a népkultúrában.** A Kálmány Lajos-Kör füzetei. Szerk.: Seres József. 2. sz. Szeged, 1947. és Vargyas Lajos i. m. továbbá Péczely Attila: **Beszélgetések a népzenéről.** Bp. 1944. E munkáknak szinte minden fejezetében találhatók vonatkozó részek.

[38] Könnyebbség kedvéért a brács szólamát basszuskulcsban közlöm.

[39] v. ö. Manga János: **Kocs zenei élete.** Fél Edit: Kocs 1936-ban. Bp. 1941. 120. l. közölt jegyzőkkel.

[40] VI. k. 358. l.

LES JOUEURS DE LA CITHARE A CALEBASSE DE SZŐREG.

László Ökrös.

Les résultats des recherches concernant les instruments de musique et des orchestres populaires des environs de Szeged sont encore très médiocres. Peu de gens se sont occupés de ce problème, et ce peu de résultats qui ont été acquis doivent être complétés encore. A Szőreg, personne n'a fait encore des recherches sur les problèmes de la culture de musique instrumentale, un matériel de musique populaire ne fut collectionné non plus, excepté par Béla Vikár au début de notre siècle, dans les années de 1900 environs. Après de tels antécédents, il faut s'acquitter des tâches d'aujourd'hui en suivant les instructions de M. Zoltán Kodály. D'après lui, la question la plus importante c'est étudier le rôle que jouent les instruments de musique et les orchestres dans la vie de la société. Pour pouvoir résoudre ces problèmes, , il faut se servir des méthodes les plus récentes de la recherche concernant la musique populaire. La nouvelle méthode étend ses recherches sur la bourgeoisie des villages aussi, elle se défait du caractère éclectique, sélectionneur, cherchant toujours le „séculaire" le „précieux", explore aussi les problèmes de fonctionnement et représente en plus le développement des objets et des phénomènes. Plusieurs choses résultent de l'application de cette méthode. Cette nouvelle méthode donne une autre appréciation au mot „généralement connu", ainsi que

nous ne pouvons considérer comme connu que les objets et les phénomènes qui ont été élaborés d'une manière détaillée et avec toutes les connaissances techniques par les auteurs de la littérature ethnographique. Au cas contraire, il est nécessaire de les présenter avec précision.

La pauvreté et la monotonie de la culture de musique instrumentale de Szőreg au siècle passé est remarquable. Parmi les instruments, ce ne sont que la cornemuse en cuir, le tympanon et la cithare à table qu'on connaît plus exactement. Il n'y avait qu'un cornemusier à Szőreg et aucun tympaniste, c'est de Szeged qu'on les faisait venir à l'occasion des noces. Mais la cithare à table était très populaire, il y en avait une presque dans chaque maison. Mais à l'en croire les habitants de Szőreg, à ce temps, les femmes ne jouaient pas encore de la cithare. En tout cas, il faut encore faire des recherches concernant ce problème. Le tournant du siècle apporta des changements conformément à l'essor que prit alors le développement de la petite bourgeoisie. On apprend à connaître plusieurs sortes d'instrument, pour célébrer les noces, on fait venir de Szeged des orchestres tziganes, quelques uns apprennent à jouer du tympanon. La clarinette aussi fut connu à ce temps. En ce qui concerne l'orchestre, on apprend à connaître outre les orchetres tziganes, l'orchestre de cithare à calebasse, „tökcitura" (la tamboura serbe) d'une part par l'intermédiaire des Serbes de Szőreg, et de Magyarcsanád, de l'autre par les Hongrois de Rábé. A Szőreg, il n'y avait jamais ni un orchestre populaire de cuivre, ni les instruments de musique nommés „tekerő" ou „nyenyere" (une sorte de vielle). Au cours du développement, des instruments de musique plus nouveaux furent apportés au village, p. e. pendant la guerre mondiale l'harmonica à bouche et le violon, mais aucun d'eux ne pouvait devenir populaire. Vers la fin de la guerre, le premier orchestre paysans se constitua. C'était un simple orchestre à cordes, l'imitation des orchestres tziganes. Cependant la popularité de la cithare à table allait diminuant. Les jeunes gens n'apprenaient plus à en jouer, la plupart des cithares fut transférées au grenier.

C'est en 1924 que l'orchestre paysans le plus populaire: l'orchestre de cithares à calebasse se forma. (V. 1-re fig.) Le nom de cet instrument vient — sans compter qu'il a reçu le nom „cithare", car il sonne comme la cithare à table — de deux motifs: d'une part sa forme est pareille à la calebasse (Lagenaria vulgaris Ser.), de l'autre les Hongrois se servaient jadis d'un instrument de musique qui fut fait de la calebasse ou d'une autre genre de citrouille. En ce qui concerne l'origine de cet instrument, la science nous apprend que l'ancêtre en est une sorte de lyre, un instrument de musique persan nommé „tunbur" qu'on fait sonner à l'aide d'un plectre et qui nous est parvenu par un intermédiaire slave (tambourica). Mais il est probable qu'encore avant d'être reçu chez nous, la tambourica a subi aussi une influence de l'ouest, partie de la France (mandola, mandora, bandora) la tonalité de cet instrument du moins semble le démontrer.

La cithare à calebasse est un instrument vraiment populaire, car elle est en usage chez les paysans depuis longtemps et ils la préparent eux-mêmes. Pourtant, ce n'est pas tout de suite après qu'elle nous soit parvenue -à la fin du XV-e et au commencement du XVI-e siècle — qu'elle soit devenue un instrument de musique populaire. Ce n'est probablement qu'à la fin du siècle passé, de nouveau par une influence serbe. Cette influence est démontrée par le fait que c'est dans la Bácska que la cithare à calebasse (la tamboura) est la plus populaire. A présent, il y a à Szőreg quatre tambouras, mais seulement deux en sont en usage: un primo et un alto. Le primo est fait de noyer à l'aide d'une scie et d'un couteau

de poche. Les dimensions en sont: longueur 67, le diamètre de la couverture 25, et le manche 38 cm. Ses parties (les parties de la tamboura en général) sont les suivantes: le chevet (l'étui à clés), le cou (le manche), le tronc (la caisse). L'accord en est: ré^2, la^1, mi^1, si; elle a cinq cordes, mais l'accord des deux cordes supérieures, qui sont l'une à côté de l'autre, est le même. L'alto, un contr' alto, est un simple instrument à caisse de guitare. L'accord en est: ré^1, la, fa dièse; il a quatre cordes, mais l'accord des deux cordes supérieures qui sont l'une à côté de l'autre, est le même. Le troisième instrument de l'orchestre d'aujourd'hui est la contrebasse. L'accord de ses trois cordes est incertain. (3-e fig.) On fait sonner ces instrument à l'aide d'un plectre fait de déchets de corne. (4-e fig.) Quand l'orchestre de cithares à calebasse se constitua, il avait les six membres suivants: un premier, un second et un troisième tambouriste, l'alto, le tympaniste et le contrebasse. Avec le temps, l'ensemble changeait constamment et aujourd'hui, ils n'en sont que trois. Le premier tambouriste et l'alto d'aujourd'hui sont de très bons musiciens, l'un est le type qui „varie", l'autre celui qui „conserve". En outre, dans l'orchestre il n'y a pas de paysans proprement dits, il y a deux ouvriers de fabrique et un artisan qui — naturellement — prennent part activement à la vie rustique. Ils ont appris d'autres à jouer, excepté l'altiste; ce n'est que le premier tambouriste qui sache déchiffrer les notes. Parmi les gens de leur village, ils sont très populaires, ils vont même dans les villages voisins pour jouer aux noces et aux bals. A Szőreg, ils jouent encore dans des cabarets, lors des sacrifices de porcs et, à l'occasion des fêtes, ils vont faire des saluts. Leur jeu d'ensemble est très pauvre en harmonies, il rappelle la musique tzigane sous ce rapport; l'exécution de la mélodie dans un forte soutenu depuis le commencement jusqu'à la fin sans nuances dynamiques est déjà un trait caractéristique à la musique paysanne. Dans leur répertoir, la chanson populaire seule a de la valeur, mais elle n'en fait pas la majeure partie.

Egy szolnoki zátonysziget benépesedése

Az 1944. október 29.-én felrobbantott Szolnok—Szajol közötti vasúti híd vízbe zuhant roncsa alatt, a kisvizi meder bal oldalán — kb. azon a helyen, ahol az 1783.-ban készült „Josefinische Aufnahme" zátonyosodást jelez — tekintélyes zátonysziget keletkezett.

A hosszan elnyúló szigetet 1946. jul. 9.-én láttam először a hídroncs felett 20 m-el épített szükséghídról. (Vízállás: +118).* 1947. október 7.-én — még mielőtt a sziget feletti zárógát elbontása, vagy az áradás miatt a szigeten változás történt volna — részletesen felmértem, belőle hordalékmintát vettem és növényzetéről szociológiai felvételt készítettem.

Az É—D irányban elnyúló sziget legnagyobb hossza 1947. okt. 7.-én, +246 vízállás mellett 220 m, legnagyobb szélessége 24.7 m volt. A víz „0" pontra-való emelkedésével (november 21.-én) utolsó részlete is víz alá merült. Tehát 2.46 m. volt a legnagyobb magassága. A sziget bal oldala — ahol a zárógát állóvizet létesített — iszapos, jobb oldala pedig felül iszapos, alul homokos és a megismétlődő kisebb áradások, valamint az élő Tisza hullámzásai miatt lépcsős. Az iszap és homok szabályos eloszlását a felső végén bevágott csolnakáteresztő csatorna módosítja. (1. ábra). Tetejéről a megszáradt és felcserepesedett iszaptakarót a szél csaknem mindenütt lehordta, a homokot meglazította, segített neki az emberi taposás is, minek következtében ott a növényzet teljesen kipusztult. Az alsó vége a hullámzások miatt karélyosan alakult mégpedig a zárt mederrész felőli oldalán hatalmas iszap-öblök tarkázzák, a másikon elaprózódott fogak csipkézik. Teteje széltől barázdált, mozgó homok, gyér növényzettel. Az átvágás környéke a legmagasabb. Itt és a bal oldalán vastag iszaptakaró borítja.

A homok szemnagysága a felső részen: (Beam féle eljárással nemzetközi talajszitán mérve:) > 0.5 m/m: 0.05%, 0.5—0.2 m/m: 36.60%, *0.2—0.1 m/m:48.55%*, 0.1—0.05 m/m: 10.25%, <0.05 m/m: 4.55%.

Az iszap szemnagysága (Beam féle eljárással és Aterberg palackkal mérve): az alsó rész vékony homoktakarója alatti iszaprétegből vett minta alapján: >0.5 m/m:0.05 %, 0.5—0.2 m/m: 1.8 %, 0.2—0.1 m/m: 5.9 %, 0.1—0.05 m/m: 37.9 %, *0.05—0.02 m/m: 43.8 %*, 0.02—0.01 m/m: 4.0 %, 0.01—0.005 m/m: 2.9 %, < 0.005 m/m: 3.65 %.

A homok pH értéke (elektromos ionométerrel mérve): 7.46, az iszapé: 8.25.

A homok $CaCO_3$ tartalma (CO_2 súlyveszteség alapján számítva): 0.98 %, az iszapé: 2.28 %.

* A vízállások a szolnoki mérce 0 pontjához (79.57 m. a tenger színe felett) viszonyítottak.

A sziget a középen végighúzódó gerinc mentén elvékonyodó homok- és iszaprétegekből épült fel. A felszín alatti rétegekben sok a növényi levél- és szártörmelék, a mult évi vegetáció elborított maradványa, ami a gyom-vegetáció felléptét beszédesen indokolja.

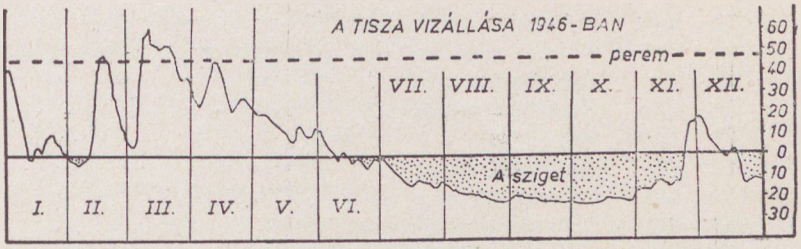
A szolnoki vízmérce „0" pontjának megfelelő magasságú sziget 1946-ban először június közepén bukkant a felszínre. Éttől az időtől számítható a tetején zöldülő növényzet csirázása is. (A 3. és 4. sz. felvétel *Bidentetuma).* Július első felében már a tavalyi, épségben megmaradt 30—70 cm. magas fűzágak is a felszínre kerültek (4. sz. felvételben A—D:4). Rajtuk kívül minden növény (tehát a H, G, HH legfőképen) évenként újból csirázni kénytelen, vagyis a növényzetnek újra kell települnie a mindig hasonló, de évenként gyors változásoknak kitett edafikus adottságú zátonyon.

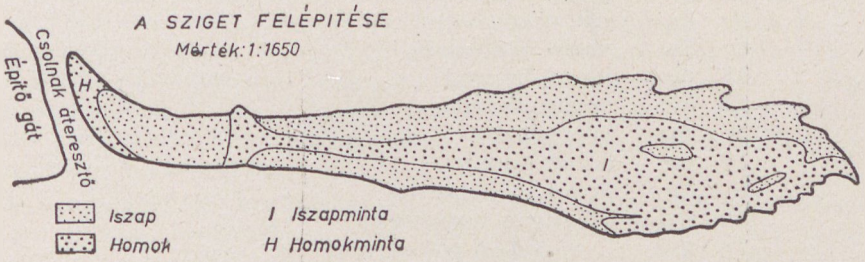
Kétséget kizárólag megállapítható, hogy igen sok növény *(Salix, Typha, Epilobium, Erigeron, Gnaphalium, Cirsium, Carduus, Taraxum, Sonchus,* stb.) a közeli partokról vagy a szintén nem messze fekvő rétekről a szél szárnyán repülő bóbitás magvak v. termések révén, vagy pedig a víz tetején vitorlázva (pl. *Rumex)* került a szigetre. A *Gramineae,* toklászos, a *Cyperaceae* szütyős, a *Chenopodiumok* olajtartalmú, a *Polygonumok, Atriplexek* leples termései és magvai pedig a víz tetején lebegve vetődtek a partra. Az egészen apró magvak *(Juncus, Portulaca, Gypsophila, Rorippa, Potentilla, Lythrum, Plantago,* stb.) — főleg az iszaplakók magvai — a vízben lebegő és leülepedő homokkal és iszappal együtt kerültek szárazra. Termesztett, adventiv növények magvait a hídon dolgozó munkások juttatták a zátonyra (sárga- és görögdinnye, napraforgó).

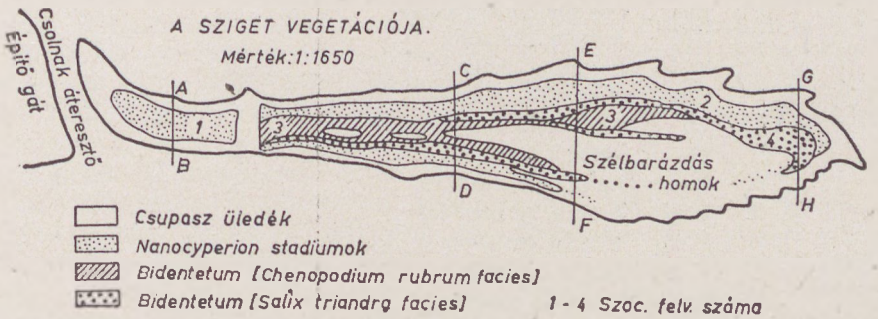
A sziget vízellátása tökéletes. A megtelepülő növényzet ezért homokon a *Bidentetum* elmosódó fáciesjellegekkel *(Chenopodium rubrum* és *Salix triandra),* iszapon pedig a gyomokkal erősen kevert *Nanocyperion* kezdeti stádiuma. A Tisza parti zátonyainak szövetkezeteivel teljesen megegyező asszociációk zonális felépítése az október végi levélszínesződésben is erősen kiviláglik: A *Salix* facies ezüstösen zöld, a *Chenopodium rubrum* facies okkersárga, a tisztább *Nanocyperion* haragoszöld marad, vagy a lecsepült *Chenopodium rubrumtól* (1. sz. felvételben A—D: 3) vöröses árnyalatú.

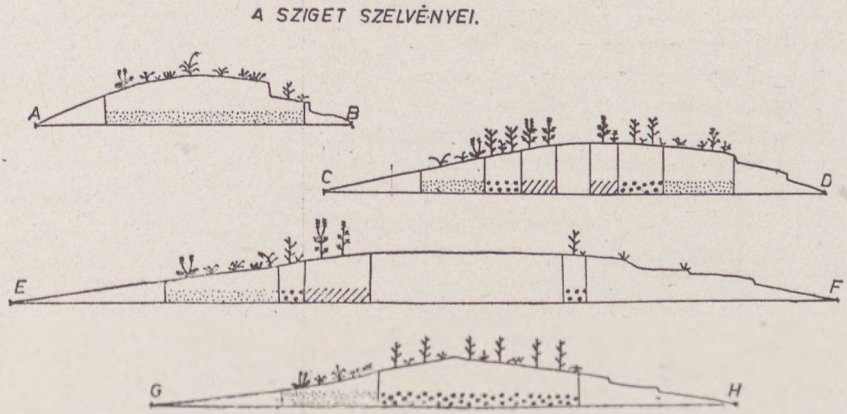
A víz egyenletesen igyekszik a magvakat elosztani. Innen az asszociációk kiegyenlítetlen volta. A homok és iszap gyűrűs eloszlása tehát a döntő az asszociáció-övek kialakításában. A fentebbi vízhatás miatt a *Bidentetum, Echinochloëto-Polygonetum, Phragmitetum* és *Nanocyperion* elemek erősen keverednek, a rövid idő miatt tehát a növénytársulások a víz által összemosott kezdeti stádiumban maradnak. Borítási fokuk egyenletes eloszlással 60—90 %-ig emelkedik.

A szövetkezetek összetétele			1.	2.	3.	4.
		Amblyslegium sp.	2	+	—	—
HH	Kozm	Typha latifolia	—	—	—	+
Th	Kozm	Digitaria sanguinalis	—	—	+	—
Th	Kozm	Echinochloa crus-galli	+	+	+	+
H	Cp	Leersia oryzoides	+	+	—	—
5. H	Cp	Baldingera arundinacea	—	—	—	+

A TISZA VIZÁLLÁSA 1946-BAN
perem
60
50
40
30
20
10
0
10
20
30
I. II. III. IV. V. VI. VII. VIII. IX. X. XI. XII.
A sziget

A SZIGET FELÉPITÉSE
Mérték:1:1650
Csolnak áteresztő
Építő gát
H
I
Iszap
Homok
I Iszapminta
H Homokminta

A SZIGET VEGETÁCIÓJA.
Mérték:1:1650
Csolnak áteresztő
Építő gát
A
B
C
D
E
F
G
H
1
2
3
4
Szélbarázdás homok
Csupasz üledék
Nanocyperion stadiumok
Bidentetum (Chenopodium rubrum facies)
Bidentetum (Salix triandra facies)
1 - 4 Szoc. felv. száma

A SZIGET SZELVÉNYEI.
A
B
C
D
E
F
G
H

	Th	Kont	Heleochloa alopecuroides	—	—	+	+
	H	Cp	Phleum pratense	—	—	+	—
	H	Cp	Agrostis stolonifera	—	+	—	+
	Th	Cp	Eragrostis poaeoides	—	—	+	+
10.	Th	Kozm	Poa annua	—	+	—	—
	G	Cp	Agropyron repens	—	+	—	—
	Th	Eua	Cyperus fuscus	1	+	1	+
	H	Eua	Chlorocyperus glomeratus	+	+	—	—
	Th	Eua	Dichostylis Micheliana	+	+	1	—
15.	H	Cp	Juncus articulatus	1	+	1	—
	H	Eua	Juncus inflexus	+	+	+	—
	G	Eu	Juncus compressus	+	—	+	+
	Th	Kozm	Juncus bufonius	—	+	—	—
	H	Eua	Juncus effusus	—	—	+	—
20.	M	Eua	Salix triandra	1	+	+	4
	Th	Eu	Rumex paluster	+	+	+	+
	H	Cp	Rumex conglomeratus	+	+	+	—
	Th	Kozm	Polygonum lapathifolium	1	+	1	+
	Th	Eua	Chenopodium polyspermum	+	+	—	—
25.	Th	Cp	Chenopodium rubrum	3	1	4	+
	Th	Kozm	Chenopodium album	+	—	—	+
	Th	Eua	Chenopodium urbicum	—	—	+	—
	Th	Eua	Chenopodium glaucum	+	+	+	—
	Th	Cp	Atriplex hastatum	—	+	—	+
30.	Th	Kozm	Portulaca oleracea	—	—	+	—
	Th	Eua	Gypsophila muralis	—	—	+	—
	Th	Cp	Ranunculus sceleratus	1	+	1	+
	H	Cp	Rorippa amphibia	—	—	+	—
	H	Eua	Roripppa silvestris	—	—	+	+
35.	H	Pont	Rorippa barbreoides	—	+	—	—
	H	Pont	Rorippa austriaca	—	—	—	+
	H	Kozm	Rorippa islandica	+	+	—	+
	Th	Eua	Potentilla supina	+	+	1	+
	H	Kont	Astragalus contortuplicatus	—	—	+	—
40.	H	Eua	Vicia cfr. cracca	—	+	—	—
	H	Kozm	Lythrum salicaria	+	—	—	—
	H	Kont	Lythrum virgatum	—	—	+	+
	H	Eu	Epilobium tetragonum	—	+	—	+
	HH	Eua	Oenanthe aquatica	+	—	—	—
45.	H	Eua	Lycopus europaeus	+	+	+	+
	HH	Cp	Veronica anagallis-aquatica	1	+	—	—
	H	Eua	Veronica beccabunga	+	+	—	—
	H	Eua	Plantago major	1	+	+	+
	H	Eau	Plantago major ssp. intermed.	+	+	—	—
50.	Th	Adv	Colocynthis citrullus	—	+	—	—
	Th	Adv	Cucumis melo	+	+	+	—
	Th	Adv	Erigeron canadensis	1	3	1	+
	Th	Eau	Gnaphalium uliginosum	+	1	1	+
	Th	Adv	Helianthus annuus	+	—	—	+
55.	Th	Eua	Bidens tripartitus	1	+	+	1

Th	Eua	Matricaria marit. ssp. inod.	—	+	+	+
H	Eua	Chrysanthemum vulgare	+	—	+	—
G	Eua	Cirsium arvense	+	+	+	+
H	Eu	Carduus acanthoides	—	—	—	+
60. H	Eua	Taraxacum officinale	—	+	+	+
G	Kozm	Sonchus arvensis	—	—	—	+
Th	Kozm	Sonchus asper	+	+	+	+

A sok *Phragmition, Bidention* elemmel kevert Nanocyperion *Dichostilieto-Gnaphalietum* ass. (1. sz. felv. 4×5 m², borítása 60%; 2. sz. felv. 3×20 m²; borítási foka: 60 %) öve július közepétől november végéig volt a felszínen. Rajta fiatal csiranövények állandóan találhatók. A sziget közepe felé, az iszap megszűnésével éles határral érintkezik a magaskórós *Chenopodium rubum faciesű Bidentetummal.* A sziget végén feltűnő az *Erigeron* csirák felszaporodása, ami azzal magyarázható, hogy a sziget vége szélárnyékos kikötőhelyet jelentett a víz tetején vitorlázó terméseknek.

A *Nanocyperion* karaterfajai a nedvesebb homokon is fellelhetők, ami azt látszik bizonyítani, hogy inkább a nedvesség, mint a talaj szemnagysága a döntő jelentőségű a törpekákás megtelepedésben.

Az állandóan nedves iszapon finom zöld fátyolt alkot az *Amblystegium* sp. is.

A homok szövetkezete a *Chenopodium rubrum* és *Salix triandra* faciesű *Bidentetum* stadium erős *Echinochloëto-Polygonetum* jelleggel (3. sz. felvétel 0.5×60 m², borításfoka 90 %, 4. sz. felvétel 0.5×40 m², borítása 80 %). Vízellátását a száraz homokréteg alatti nedves rétegek biztosítják. Kifejlődéséhez bőven volt idő. A június közepétől november végéig terjedő idő alatt a legtöbb faj eljutott a magérleléshez.

A sziget 62 virágos növényének ökologiai spektruma hűen tükrözi a termőhely mostoha viszonyait. Ilyen zavaró körülménynek kell felfognunk a víz- és szél-, valamint az ember taposása miatti állandó bolygatást, a laza talajban könnyen mozgó talajvíz állandó ingadozását, ez utóbbi ok miatt a talaj gyors egymásutáni átnedvesedését ill. kiszáradását. Uralkodnak a terofiták (45.1 %). Mellettük igen sok a hemikriptofita elem is (42.0 %). A többi, ennek a viszonynak meg nem felelő életformák elenyészőek (M=1.6 %, G = 6.4 %, HH 4.9 %).

A sziget flóraelemei nagyjából megfelelnek a mederparti zátonyok elemeinek: Kont: 4.9 %, Pont: 3.2 %, *Kozm: 19.4 %, Adv: 6.4 %, Cp: 21.0* %, Eua: 38.6 %, Eu: 6.4 %. Kiemelendő a kozmopolita és adventiv elemek (a kettő együtt: 25.8 %) gyakorisága. A Tiszameder zátonyai valóban a kevésbbé igényes ubiquista ruderaliák gyülekezőhelye, tipikus *Bidention* termőhely. Feltűnő továbbá a circumpoláris elemek magas száma is (Cp: 21.0 %).

A sziget növényzetében több, Szolnokra új faj volt megállapitható. Igy: *Leersia oryzoides, Chlorocyperus glomeratus, Dichostylis Micheliana, Juncus effusus. Rumex conglomeratus, Chenopodium polyspermum. Chenopodium rubrum var. blitoides. Atriplex hastatum, Plantago major ssp. intermedia.*

A sziget kutatásában nagy segítségemre volt Árkai András főmérnök úr, a szolnoki vasúti híd építési vezetője, továbbá dr. Bartucz

Lajos egyet. ny. r. tanár úr, aki, mint az Alföldi Tudományos Intézet vezetője anyagi támogatásával messzemenően hozzájárult tanulmányom helyszíni elvégzéséhez.

IRODALOM.

1. **Bogdánfy Ödön:** A természetes vizfolyások hydraulikája. I—II. Bp. 1906.

2. **Helyszínrajz** a szolnoki vasúti híd roncsairól. (Palatinus Hídépítési R. T. tulajdonában) M: 1:1000, Felvétel ideje: 1946. máj. 8—17.

3. Josefinische Aufnahme. Cello: XIX. Sectio: 213. 1783. 1:75.000.

4. **Máthé Imre:** Magyarország flórájának összetétele életformák alapján. Debreceni Szemle. 1940. V.

5. **Máthé Imre:** Magyarország növényzetének flóraelemei. I. Acta Geobot. Hung. 1940. III. és 1941. IV.

6. **Soó R.—Máthé I.:** A Tiszántúl flórája. Magyar Flóraművek. II. Debrecen, 1938.

7. **Soó Rezső:** Pótlékok a nyirségi és tiszántúli florakutatásunk eredményeihez. Bot. Közl. 1942. XXXIX. 1—2. f.

8. **Soó Rezső:** Változások a magyar flóra edényes növényeinek nomenklaturájában. Acta Geobot. Hung. 1940. III. és 1941. IV.

LA COLONISATION D' UN îLOT DE SALBE PRÈS DE SZOLNOK.

(Par L. Timár.)

L' auteur en examinant l' engazonnement de l' île qui s' est formée de couches de limon et de sable dans une longueur de 220 mètres sous l' épave du pont de chemin de fer effondré dans l' eau près de Szolnok- constate que c' est par le vent ou l' eau ou par tous les deux, ou bien par l' intermédiaire de l' homme que les graines et les fruits des plantes, dont l' île est peuplée, y furent transportés des bancs de sable côtiers ou bien des prés de la zone des crues. La végétation, qui s' y rétablit chaque année de nouveau exceptés les saules, se compose de **Bidentetum tripartiti** sur le sable (pH: 7.46), de **Dichostilieto—Gnaphalietum** sur le limon (pH: 8.25), se présentant en associations avec les éléments d' **Echinochloëto-Polygonetum, Phragmitetum** et **Salicetum** en stades d' association instables. (V. les relevés).

Les associations suivent en zones annulaires les couches de sable et de limon et diffèrent nettement l' une de l' autre même dans le coloris.

Parmi les 63 espèces de plantes à fleurs (phanérogames) de l' île, les espèces annuelles dominent (Th; 45.1%) en conséquence du sol qui les produit et qui est fortement altéré de l' eau. Parmi les éléments de sa flore, les éléments cosmopolites (19.4%) et adventices (6.4%) montrent presque la même proportion que sur les bancs de sable côtiers du fleuve Tisza. Le grand nombre des éléments circumpolaires (21.0%) est remarquable. Dans cette île, 9 plantes furent retrouvées comme nouvelles dans la flore de Szolnok. (V. page, 169.)

Irta: *dr. Timár Lajos.*

A szegedi paprikatermelés.

A magyar népnyelvi kutatás Csűry Bálint óta abban is követi a finn népnyelvi kutatás módszerét (V. ö.: Bakó Elemér: A finn népnyelvkutatás, Magyar népnyelv I: 105 l. — Bakó Elemér: M. Ny. 36:73), hogy nem választja szét a népélet egyes jelenségeinek leírását és a hozzáfűződő szókincset, hanem a szó és tárgy szoros kapcsolatának elvét követi. (V. ö.: Szabó T. Attila: M. Ny. 36:344. skll. — Magyar népnyelv III: 36.)

Ennek alapján a nyelvészeti és néprajzi kutatás határterületén a magyarságtudománynak számos gazdag kutatási lehetősége nyílt. „A népnyelv és a néprajz közt szintén rendkívül szoros kapcsolat van. A nép szó- és szóláskincse ezer meg ezer szállal kapcsolódik a népélet különböző nyilvánulásaihoz. Alapos népnyelvi szótár elképzelhetetlen néprajzi háttér nélkül, s így a gondos népnyelvi gyűjtés egyúttal a néprajznak is hasznos adalékokat szolgáltat és viszont." (Csűry Bálint: A népnyelvi búvárlat módszere, Bp. 1936. 16. l., v. ö.: 26—31 l.)

Szegedi vonatkozásban ez elsősorban azt a feladatot rója ránk, hogy a sajátosan szegedi népi foglalkozások monográfiáját és műszókincsét készítsük el. (Péter László: Az alföldi népnyelvkutatás feladatai. Puszták Népe, 1946. 2. sz. 7. l.) A magyar népnyelvi kutatók már régebben arra a meggyőződésre jutottak, hogy a népélet jelenségeit nem lehet szétszakítva vizsgálni, hanem a néprajztudomány és a népnyelvre vonatkozó nyelvtudomány kölcsönösen kiegészítik egymást. „Szófejtéseink — írja egy szófejtése kapcsán Mészöly Gedeon — (Szegedi Füzetek, 1936:143 l.) csak a szellemi és tárgyi néprajz segítségével sikerülhettek, viszont a nyelv kezdeti fokát mutató mondattani jelenségek... az emberi szellem történetéhez hoznak adalékokat s a fölszíni elnevezésekben és a népi foglalkozások, eszközök szavainak megfejtése kiegészíti a magyar népélet történetét. Ime... a nyelvtudomány és a néprajztudomány kapcsolata."

A magyar nyelvjárási irodalomban Csűry Bálint kezdeményezése óta több ilyen szellemű feldolgozás látott napvilágot. (V. ö. Nagy Jenő: A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón, (Debrecen, 1938.) — Bolla József: A népi konyhamesterek műszó kincse Felsőgörzsönyben (Debrecen, 1939.) — N. Bartha Károly: A debreceni gubacsapócéh (Debrecen, 1939.) — Balassa Iván: A debreceni civis földművelésének munkamenete és műszókincse. (Debrecen, 1940.) — Imre Samu: A felsőőri földművelés (Debrecen, 1941.) — Vámosi Nándor: A debreceni csizmadiák céh és műszavai (Debrecen, 1942.) — Gombocz Zoltán: A régi magyar ételnevek eredetéről, M. Ny. I. 160, 254.

Csűry Bálint határozta el, hogy a népnyelvi kutatás egyik programmpontjául a debreceni civisszótár elkészítését tűzi ki. Amint az előzőkben is láthattuk, ebből már több részletmunka készült el. Ugyanígy szükség van arra, hogy a jellegzetes szegedi iparágak műszókincsét elkészítsük.

Ezeknek a gondolatoknak figyelembevételével készült e szerény tanulmányom. Szegedi vonatkozásban ez az első ilyen irányú munka és így további kiegészítést, folytatást igényel a népélet, valamint a népi foglalkozások más területéről. V. ö.: Hermann Egyed: Az Alföldi Tudományos Intézet évkönyve I. 1944—1945. Szeged, 1946. 88. l.)

Tanulmányom elkészítésében adatszolgáltatásaikkal támogattak Császár Balázs és Császár János röszkei paprikatermelők, a Szegedi Paprikabeváltó Szövetkezet igazgatósági tagjai, valamint Juhász János felsővárosi, Nagy Sándor baktói, Csőke József alsóközponti és Csamangó József szeged-alsóvárosi paprikatermelők. Ezúton köszönöm meg útmutatásaikat. — A népnyelvi adatokat tanulmányomban a kiejtés szerint írtam.

A paprika termelésével és földolgozásával kapcsolatos népi szókincset (műszótárt) helyszűke miatt itt nem tudom közölni.

I.

A PAPRIKA SZÓ EREDETE.

(Etimológia)

Mielőtt közvetlenül a paprikával foglalkoznánk, igen érdekes megvizsgálnunk, honnan ered ennek a manapság annyira elterjedt, nélkülözhetetlen fűszerfélének magyar elnevezése.

Ismeretes, hogy Kolumbus felfedezése rengeteg új, eddig ismeretlen élvezeti cikkel gazdagította az európai embert. A legtöbb esetben át is vették ezek nevét, amint az a Mais (kukorica) és a csokoládé esetében történt. (Nyr. 68:29.) Ezek között az élvezeti cikkek között szerepelt a *paprika* is, amelyet a tudományos életben „*Capsicum annuum L.*" elnevezéssel illettek. A magyar paprika szó — amint a későbbiekben látni fogjuk — alig 200 esztendős. Eredetével nyelvészeti szakkörökben sokat foglalkoztak és gyakran találkozunk ezzel a kérdéssel nyelvészeti folyóiratok hasábjain is.

Egy német nyelvész: Storfer J.: Im Dickicht der Sprache c. munkájában kifejti, (V. ö.: Péchy Sándor: A paprika szó eredete Nyr. 68:29), hogy a szerinte Amerikából származó paprikát kezdetben *indián* vagy *braziliai borsnak* nevezték, mert maró íze igen hasonlított a bors ízéhez. Később újabb névvel *törökborsnak* hívták, mert az akkor török uralom alatt levő Balkán félszigeten termelték leginkább.

Kovács Márton (= Simonyi Zsigmond) még tovább megy és azt állítja: „A szófejtő szótárhoz" c. cikkében (Nyr. 46:22.), hogy a paprikát nyilván török hódítók hozták hazánkba, azért nevezték el nálunk *törökborsnak* és mitőlünk mehetett át ez a név a németekhez: *„türkischer Pfeffer."* Ez utóbbi állítás mellett szól egy 1745-ből származó adat is. A „Texapharmacentica Posoniensis" (pozsonyi gyógyszerjegyzék, 1745.) ugyanis a capsicumot magyarul *török borsnak* nevezi, utána pedig németül Türkischer Pfeffernek, tótul pedig Tureczky peprnek. Vö.: Pesti Napló 1909 évi 137. sz.

Ennek kapcsán érdekes párhuzamot vonhatunk a *törökbors* elnevezés és a *Mais*, a *kukorica* elnevezés között. Ez utóbbit is sok helyen, valószínűleg elterjedésének útja következtében — *török buzának* nevezik, különösen Erdélyben, de másutt is. Adataink vannak rá (Irod. Közl. 27.69), hogy a *kávét* is egy időben *török babnak* kezdték elne-

vezni nálunk. A *török bors* elnevezést találjuk általában a régi magyar forrásokban is, így Szenci Molnár Albert 1604-ben megjelent szótárában. (Csonka Ferenc — Váradi Géza: A szegedi paprika, Szeged, 1905.) Bél Mátyás egyik művében (Tractus de re rustica Hungarorum. 1723. 218 l.) *magyar bors*-ról ír és azt mondja, hogy „a magyar bors olyan csípős, hogy szembe szórva, annak világát elpusztítja. Ezért sokan nem élnek vele ,de használata mindamellett igen elterjedt. Senki több borsos ételt nem fogyaszt, mint a magyarok." Ezt a *„magyar borsot"* közelebbről is meghatározza és így kétségtelennek kell tartanunk, hogy a paprikáról van szó. „Ennek magvai tokokban teremnek, — írja a paprikáról — aminőket a paszulynál ismerünk. A hosszú borstól, melyet Plinius ír le, alig különbözik, bár vörhenyes a magja megérve és piros a tokja. A Plinius leírta hosszú borssal, ha megérik és fehér magvai előtűnnek, nemcsak alakjára, de csípősségére nézve is megegyezik." (A Pesti Napló 1909. évi 137. száma nyomán Bél Mátyásnak a budapesti Nemzeti Múzeumban őrzött latinnyelvű eredeti kéziratából.)

Ez a régi elnevezés még ma is él az ország némely területein. Így pl. Zalában *piros borsnak* hívják a paprikát (Nyr. 33:231.) a zöld paprikát pedig *höelés (= hüvelyes) borsnak.*

A „paprika" szóra magára először 1748-ban bukkanunk Fränyó Rajmund szegedi piarista h. plébános számadás könyvében. (Tóth Béla: Paprika. Nyr. 27:30.) Tíz évvel később 1758-ban ugyancsak egy szegedi számadáskönyvben fordul elő a *„paprica"* szó: Tapolcsányi Gergely piarista rektornál. (u. o. és Szily: A magyar nyelvújítás szótára.) A délszlávságban elsőnek Jambressich 1742-ben kiadott szótárának indexe említi: *„Paprika: pyperis"*. Ez utóbbi a fentközöltekkel együtt azért nagyjelentőségű, mert Tóth Bélának Melich Jánostól kapott értesülése előtt (Nyr. 27:30) azt hitték, hogy a paprika mint magyar szó először Csapó József: Uj füves és virágos magyar kertjében (Pozsony, 1775) szerepel.

Amint említettük a *paprika* szó a mi nyelvünk révén jutott a németbe és nyugat felé haladva állandóan hódít. Még Franciaországban is ismerik a magyar *paprika* kifejezést, ami kétségtelenül a magyar és — állíthatjuk — a szegedi paprika világhírét bizonyítja. A francia köznapi életben magát a paprikát ugyan piment-nek hívják, népies neve pedig poivre loung vagy poirre de cayenne, de egy bizalmas kifejezésben mégis átvették a paprika szót. (Nyr. 68:30). A francia nyelvben, *„baver dans le paprica"* (a paprikában nyálazni) annyit jelent, hogy nagyzolni, lódítani. Az első világháború idején francia frontujság is jelent meg ilyen címmel: *„Bavons dans le paprica"* (Hazugságok.) Párizsban a titokban árult pornografikus képeket még ma is paprikának hívják. Németországban a pikáns viceeknek volt a gyüjtőneve még a század elején a „Paprika".

Mindezek mellett a paprika szó mégis jövevény a mi nyelvünkben is. Szarvas Gábor állapította ezt meg (Kérdések és feleletek Nyr. 22:44.) egyben kifejti, hogy a görög πέπερι illetve πιπερι és a latin piper (jelentésük: bors) a délszlávban *biber* és *papar* alakban jelenik meg. Ez utóbbiból a szláv kicsinyítő -ka képzővel lett „paprika", amely a

magyar „paprika" szó mintaképe. „A paprika, — írja i. h. Szarvas Gábor — valamint a növényország legnagyobb nevezetei is, nem eredeti, hanem jövevényszó, mely a görög *πεπερι, πιπερι*-ből a latin *piper* révén minden európai nyelvbe átkerült. A latin szó majdnem teljes alakjában véghangzós bővüléssel a mai *pipere* szavunk is feltünteti: *piper-es:*, borsos, csipős, ízes, s innen átvitelesen: díszes, cifra. Bárczi Magyar Szófejtő Szótárában a következőket írja a piper szóról: „régi jelentése fűszer is (XVII. sz. első feléből NySz.) elvonás a *piperés, piperes* melléknévből (XVI. sz. második fele) ez a latin piper 'bors' származéka."

Miklosich Ferenc is a magyar nyelvbeli szláv szók között említi. (Nyr. 11:362.) Halász Ignác: Magyar elemek az északi szláv nyelvben című közlésében foglalkozik vele és török vagy délszláv eredetűnek mondja.

Bárczi Géza: Magyar Szófejtő Szótárában (Bp. 1941) találjuk mintegy összefoglalva az előző kutatások eredményét és a tapasztalatok összegezését. Bárczi szerint „a paprika balkáni szó, az ujgörög *piperi* 'bors' szlávos továbbképzése. A magyarban a szerb-horvát *paprika* ,ua' átvétele. Előbb *törökbors*. A görögszó végső elemzésben Indiából származik."

II.

A PAPRIKA MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETE.

A *paprika* szó eredetének megismerése nagyjából fényt derít magának a paprika növénynek elterjedésére is. Érdemes azonban részletesen megvizsgálnunk, hazánkban mikor vált egyre népszerűbbé és lassan-lassan a köznapi életben nélkülözhetetlenné.

A paprika növény eredetét, első termelő helyét pontosan eddig még nem sikerült megállapítani. Hangay Octáv: A paprikáról c. művében (Székesfehérvár, 1887.) hosszas fejtegetés után arra következtet, hogy a paprikának némely fajtáját a szárazföldi kereskedelmi úton a Kr. u. első századok római, görög és arab orvosai valószínűen mint gyógynövényt ismerték. Megállapítja még, hogy a paprikának mind az óvilágban, mind Amerikában vannak önálló fajai.

Legbiztosabbnak az a föltevés mutatkozik, hogy Kolumbus felfedezésével Amerikából indult el a paprika hódító útjára, Magyarországra pedig délről vándorolt Szerbián, Bosznián és Szlavónországon keresztül. (Nyr. 68:29) Európában ugyanis kezdetben leginkább Szerbiában terjedt el a paprika termelése. Itt termelték rendszeresen és nagyobb területen is. Ez főként talán az éghajlati tényezőkkel magyarázható valamint mindazokkal a természeti adottságokkal, amelyek ilyen fűszernövény termesztését elősegítik és lehetővé teszik.

Rapaics Rajmund a XVII. sz.-ban az Alföld déli részére betelepült bunyevácoknak tulajdonítja a paprikának a Balkánról való behozatalát. (Rapaics Rajmund: A magyarság virágai, Bp. 1932. 249 l.) Bálint Sándor mgállapítja, (a régi Szeged paprikakultúrája, Néprajzi Múz Ért. 28:119) ezt a föltevést Szegedre nézve megerősíti az a körülmény, hogy a bunyevácok ide is beszivárogtak, továbbá, hogy a szegedvidéki paprikatermelés főfészke az ősi Alsóváros mellett ma is Röszke, amely

a XVIII. század elején délszláv határőrivadékokból települt, korán elmagyarosodott és már a század végén virágzó kertkultúrája volt. Innen terjedt el mindjobban hazánkban is ez a növény, mégpedig Gombocz Zoltán állítása szerint (Nyr. 68:29) a 18. sz. első felében. Ezt igazolja az is, hogy a Szenci Molnár Albert féle szótárban még török bors néven szerepel, vagyis ekkor még nem volt általában ismert, hiszen külön neve sem alakult ki.

Kropf Lajos kutatásai szerint (Nyr. 33:230) Apáczai Csere János egyáltalán nem is említi a paprikát Magyar Encyclopaediájában (Utrecht, 1653—55). Ha ekkor már ismerték volna, akkor egészen bizonyosan olvashatnánk is a paprikáról valamiféle ismertetést, hiszen a „gyökeres állatok" c. fejezetében szól a legkülönbözőbb növényi orvosságról, fűszerről, veteményről, sőt megemlíti az indiai borsfát is.

Gvadányi peleskei nótáriusa is útközben még nem paprikás, hanem borsos „gulyáshúst" eszik:

„Akasztott egy bográts húst a szolgafára,
Megborsolta, s vöröshagymát metszett..." (1790; I. r.)

A 18. sz. negyedik és ötödik évtizedében kezd azután jobban előbukkanni a paprika az Alduna és a Száva felől. Tolnai Vilmos megállapítása szerint ebben az időben már Paprika családnév is van Szegeden (Nyr. 32:420.) Takáts Sándor pedig egy Paprika nevű juhászt említ a régi pásztoréletről írt cikkében (Nyr. 32:88), az 1700-as évek közepe tájáról.

Elszórtan lévő adatainkból mindenesetre megállapítható, hogy a paprika használata, különösen pedig termelése nem egyszerre terjedt el hazánk minden részében. *Termelésére legrégebbi adatunk a 16. sz. közepéről van,* amikor is Széchy Margit termelt kertjében a különböző növényi ritkaságok mellett *„vörös törökborsot"* is, azaz *paprikát* (Takáts Sándor: Zrinyi Miklós nevelőanyja. Budapesti Szemle, 1916. 476—477.) A 18. sz.-ban a feldolgozás módja is kezdett némely helyen kialakulni és érdekes, hogy a paprika fűzését már akkor ismerték és alkalmazták. Erről a következőket olvashatjuk egy 18. századi útinaplóban: „Ha már megérett, (t. i. a paprika) felfűzik és felakasztják, azután sütőkemencén megszárítják és összetörik." (Hoffmansegg utazása Magyarországon 1793—94-ben. Bp. 1887. Olcsó Kvtár. 89 l.) Szirmay Antal: Hungaria in parabolis c. művének első kiadásában (1804) még nem ismeri a paprikát, — amint Tolnay írja említett cikkében (Nyr. 32:420.) — ugyanakkor azonban Perecsényi Nagy László, aradmegyei költő így ír egyik versében:

„...de a mejjét szűgyig,
Szakadár részére kondérokban főzik.
Paprikával felül a' szeggyét tetőzik."

(Szakadár, 1802, 105.)

Vedres István „Szeged város hites földmérője" pedig „Egy nemzeti jószág" c. füzetében (Szeged, 1807) a következőket írja: „ . . . a vad Sáfrány és a vörös Paprika, mellyek az előtt eggynéhány esztendőkkel szembe se tüntek arra végre, hogy valaha a kereskedésnek valamelly tzikkelyét tsinálják, most pedig már hellybe a piartzon száz tallérra reá megyen az ára mázsájának". (23 l.)

Amint előbb is említettük a paprika csak lassan érte el ezt a szép „karriert." Kovács János „Szeged és népe" (Szeged, 1901) c. munkájában a táplálkozásról, élelemről, ételekről szóló fejezetében kifejti, hogy a szegedi nép régebben is sok fűszerfélét használt táplálkozásában, de pl. az 1730-as évek táján „még a paprikás hallal, de sőt a paprikással sem találkozunk a polgári traktáknál, sem a nép ételeinél; pedig a szegedi nép táplálkozásánál — úgy nyersen (zölden), mint éretten porrá törve, sőt eczetben is — a manapság nagyfontosságú fűszer: a paprika, a török korszak alatt bizonyára használatos volt már itt." (207. l.)

Ugyancsak a paprika használatának lassú terjedésére mutat Csapó Józsefnek: Uj füves és virágos magyar kert (Pozsony, 1775) c. munkájában írt megjegyzése is. E szerint a *„törökborspaprikát"* kertekben termesztik és piros hosszú gyümölcsét a paraszt emberek porrá törik és eledeleiket azzal borsozzák. „Használra nézve egyebet nem írhatok felőle, — folytatja — hanemhogy igen erős eszköz ez és az ember vérét igen megheviti. Egyébként, ha eczetbe vetik a paprikát, az tőle erősebb és tartósabb lészen." (208. l.)

A paprika használata először tehát a parasztok között terjedt el jobban. Szirmay Antal idézett művének 1807-i új kiadásában már egy népdalt is közöl, amelyben a paprika szerepel:

„Túl a Tiszán iszik magyar Korsóból,
Jó paprikás hust is eszik Bográcsbul"...

Ezt idézi egy cikkében Csefkó Gyula is. (Nyr. 71:65.) Irja, hogy a XVIII. század végén és a XIX. század első évtizedeiben a paprika használatának nagyobb fellendülését két körülmény okozta: az egyik a kormányzati abszolutizmus visszahatásaként jelentkező nemzeti ujjáéledésnek a népiség felé irányuló érdeklődése, a másik pedig Napoleon 1806—1814-ig tartó szárazföldi zárlata, amely egy időre nálunk is nagyon felugratta a bors árát. „Ekkor jut el a paprika fűszerül számtalan uri konyhába —írja Csefkó Gyula (ih.) — és aránylag rövid idő multán annyira kedveltté vált (bizonyára borsnál kellemesebb íze, illata és szép színe miatt is,) hogy nemzeti fűszerünkké lett, az erős paprikázás pedig valóságos kritériuma lett sokak szemében az emberek igazi magyar voltának." A továbbiakban Széchenyi Istvántól idéz, aki a Hitel (1830) előszavában a következőket írta: „Sokan azt tartják igazán Mester szakácsnak, ki mindent rendkívül paprikáz, s azt ugyancsak Magyar embernek, ki azt szereti is."

A paprika ecetbe téve már a XVIII. század végén eléggé közkedvelt volt. Veszelszki Antal: A növénypalánták országából való erdei és mezei gyüjteményében (1798. 126—127.) erről a következőket írja: „... hüvelyeiket — t. i.: a paprikáét — zölden apró ugorkák között etzettel bétsinálva főtt, sült hús mellé még az urak asztalára is feladják, mások ismét tzékla, vagyis veres répa közzé teszik, a föld népe pedig bors helyett él vele; de a végre gyümölcseit megszárítván, küllőkben megtörik apróra, ittzénként jó áron eladják. Tudok olly időt, hogy ittzéjét Tizenöt krajtzárokon és egy Márjáson is eladták: ...a Magyarok, a Rátzok gulyás-húsban igen szeretik." (Egyébként Csefkó bővebb

adatokat is igér a paprika hazai történetéről. Uj adatközléseit érdeklődéssel várjuk.)

Általában azonban először idegenkedve fogadták és inkább *orvosságként alkalmazták* a paprikát, mint fűszerként. (Tóth Béla: Magyar ritkaságok. (Nyr. 33:231) Északi megyéinkben, Nógrádban, Hontban, Gömörben az 1831 és 1833 évi nagy kolerajárvány idején használták házi orvosságként, mégpedig pálinkában feloldva. Meg kell említenünk, hogy körülbelül erre az időpontra tehetjük legbiztosabban az egész országban való elterjedését is (Nyr. 33:231). Bálint Sándor említette ehhez hasonlóan 1943. november 11-én a Szegedi Tudományegyetem Barátai Egyesületének gyűlésén tartott előadásában, hogy a Szeged-alsóvárosi barátok is a *malária ellen paprikát szedettek*. Ezt a gyógymódot valószínűen a délvidéki szerbségtől tanulhatták. A Linzbauer-kódexben ugyanis (1784) a következőket olvashatjuk: „A magyarországi rácok, szerbek bár szigorú bőjtnek vetik alá magukat, nincsenek Vamperismus betegségnek alávetve, mert ételeiket piros török borssal erősen fűszerezik." (I:717.) Az adat Fallar Györgytől a XVIII. sz. elején Délmagyarországon működő orvostól származik és így legrégibb adataink közé számítható. Egyébként azóta többfelé használják orvosságként még ma is a paprikát, így például a Hajdúságban is. Veres Péter ír erről „Falusi krónika" c. munkájában: (Bp. én. 114. l.) „A rosszullétnek különben, amit itt változásnak neveznek, a pálinka a legfőbb orvossága. Paprikával, borssal fűszerezik is, hadd marja a bendőt." Gyógyszerként való használatára mutat az is, hogy Németországban nem régen még patikában árulták a paprikát. — amint azt Bánóczi József írta 1894-ben. (Nyr. 23:133). (Ezekről bővebben „A paprika népünk életében" c. fejezetünk szól.)

Az orvosságból azután nemsokára egyre jobban elterjedt fűszer lett és hamarosan országszerte befogadták az addig legtöbbnyire méregnek hitt paprikát. Ma már „népünk életmódjában oly számos jó étellel van a paprika kapcsolatba hozva, hogy a tiszai szegény halászgunyhótól a főúri palotáig alig lelhetnénk embert, aki azt piros gyümölcsében vagy megőrölve és sóval párosítva az ebédlők asztalán föl ne ismerné," — írta Hangay Oktáv: „A paprikáról" c. művében. (Székesfehérvár, 1887. 39. l.).

A magyar paprika alig másfélszáz év alatt meghódította az egész világot és ebben igen nagy része van a magyar, különösen pedig a szegedi paprikatermelő parasztság szorgalmának, mert a paprika termelése és feldolgozása hatalmas, fárasztó munkát kitartást igényel, — amint azt láthatjuk az erre vonatkozó fejezetekben.

III.

A PAPRIKA NÉPÜNK ÉLETÉBEN.

Hazánkban a paprika manapság már a legáltalánosabb és legnélkülözhetetlenebb fűszerfélék közé tartozik. Egy-egy nagyobb mulatság, vendégség szinte elképzelhetetlen birkapaprikás, halpaprikás nélkül. Népünk szakácsművészetének paprikával kapcsolatos ételeiről most nem akarunk szólni, hiszen ez legtöbbnyire közismert mindenki

előtt. Sokkal érdekesebbek viszont azok a babonák és népi gyógymódok, amelyekben a paprika szerepel.

Dunántúl pl. azt tartják, hogy ha a paprika kiről tartójából, akkor pör lesz a háznál. (Ethnographia 19:288). Rábagyarmaton meg azt tartja a néphit, hogy a paprika meg a mák kétszer megy el a pokolba, amíg kikel: a paprika azért lesz olyan erős, a mák meg azért lesz olyan fekete. (Ethn. 43:160. — Moór Elemér: A földműveléssel kapcsolatos szokások, hiedelmek és babonák Rábagyarmaton.) Ugyancsak rábagyarmati az a hiedelem is, hogy a kakasnak vagy gunárnak paprikát kell adni, hogy „bátor" legyen, vagyis elkergesse a szomszéd kakasokat. Ezért újpénteken szoktak neki kenyérben beadni paprikát. (Ethn. 44:63. Moór Elemér: Az állattartással kapcsolatos szokások, hiedelmek és babonák Rábagyarmaton.)

Baranya megyében Nagyvátyon a tetvek irtására használnak paprikát. Ha a tyúkólban nagyon elszaporodik a tetű, akkor kifüstölik. Ilyenkor száraz pirospaprikát szórnak a parázsba s annak a füstje — azt tartják — megöli a tetveket. (Nagy Rózsa, M. Népnyelv. IV:288.) Hasonlóképpen Baranyában a kispulykának adnak paprikát, amikor kikel a tojásból, hogy később azután minél mérgesebb fajtájú legyen.

Arról már szóltunk az előző fejezetben, hogy a paprika először orvosságként terjedt el, és még ma is több helyen használják az országban pálinkában feloldva. Különösen kedvelt növényi gyógyszer ez állattartásban is. Resznek községben a beteg tyúknak adnak paprikát, hogy az verje el a betegséget. (Ethn. 18:98. — Gönczi Ferenc: Állatbetegségek gyógyítása a göcseji és hetési népnél.) A Szeged melletti Röszkén is paprikát tesznek a beteg baromfi vizébe. Ugyancsak Röszkén, ha nagyon beteg a kotló akkor apróra vagdalt paprikás szalonnával tömik meg és attól „kiépül".

A paprika népszerű elterjedését mutatja az is, hogy más növényekre is átment a neve. (Nyr. 32:421.) Szeged vidékén a népi orvosságok között szerepel a vad paprika (Cynanchum vagy Vincetoxicum laxum), ennek szárított gyökere pálinkába áztatva jó a gyomor, máj, lép bajairól. (Kovács János: Szeged és népe; Szeged, 1901. 42, 391. l.) Régebbi neve: fecskegyökér, méregölő fű, Szent Lőrinc füve.

A paprika valósággal nemzeti fűszerünkké vált és egyik ismertetőjele volt már a mult században is külföldön magyarságunknak. Erre vonatkozóan csak egy kis esetet említek meg érdekes bizonyításképpen. Dr. Rumy Károly György, a mult század ismert gazdasági szakembere és írója (1780—1847) John Bowring angol írónak küldött 1830-ban néhány magyar népdalt (Nyr. 33:231). Ezek között szerepelt a következő is:

„Csak azért szeretem
A magyar menyecskét,
Hogy meg tudja főzni
A *borsós* levecskét."

Bowring félreértette a *borsós* szó jelentését és a következő magyarázatot adta hozzá: „the peppersoup, or *paprika* soup, made of the soup, among the Magyars, Turk and Servians." (Potry of the Magyars 296. l.)

„Nemzeti fűszerünk"-nek: a paprikának népszerűségét mutatja az is, hogy a gyerekek kedvelt bábjáték figuráját *Paprika Jancsi*nak nevezték el. A mult század ötvenes éveiben kaphatta ezt a nevet, mert Aszalay József 1855-ben már így ismeri: (Szellemi Omnibusz 1:163) „Minden nemzetnek megvan a maga kedvenc Saniója, s ennek is megvan a maga nemzeti nevezete, mégpedig különös, hogy jobbadán *a nép egyik kedves étke után nevezteti k.* Hollandiában Pickelhering, Franciahonban Jean Potage, Angliában Jack Pudding, Olaszhonban Maccaroni, németeknél Hans Wurst, Oroszhonban Kapusztnik, honunkban legmkább bábok közt Paprika Jancsi az ő neve."

A *Paprika Jancsi* születését Tolnai Vilmos szerint (Nyr. 32:423) 1847 és 1855 között kell keresnünk. Kropf Lajos is megerősíti ezt az állítást (Nyr. 33:230) és leírja, hogy abban az időben Pesten a régi füvészkertekben az országúton a Nemzeti Színház mögött játszott Paprika Jancsi, méghozzá ott állandó tanyája volt. Felveti azonban annak a lehetőségét is, hogy már ezelőtt ismerték nálunk Paprika Jancsit. Egy írországi utazó Michael J. Quin ugyanis 1834-ben járt Pesten és a „Hungarian Miscellany" címmel idézett folyóiratban leírja az 1812-iki pesti vásárt. Leírásában bábjátékokat (puppert-shows) is említ.

A paprika hozzánk szegediekhez még közelebb áll, mint bárkihez az országban. „Szeged nevétől, hírétől a paprika elválaszthatatlan, — írja Bálint Sándor. (B. S.: A régi Szeged paprikakultúrája. — Népr. Múzeum Ért. 28:119—121.) A többi szegedi különlegességet: tarhonyát, szalámit, halbicskát, papucsot is szokták emlegetni, de a paprika híre mindegyiket meghaladza."

Szegednek történelmi hagyományai és érdemei vannak a paprikaművelés terén. A magyarországi szántóföldi paprikatermelés bölcsője is Szeged volt. (Szűts Mihály: Szeged mezőgazdasága, Szeged, 1914.) innen terjedt el aztán Kalocsára is. A paprika feldolgozásának forradalmi újítását a *„hasítást"* is szegedi polgáremberek: a *Pálfi testvérpár* találta fel és vezette be. A legtöbb szegedi kikészítő családja a paprikával már 3—4 nemzedék óta foglalkozik és így természetesen magasfokú szakmai kultúra fejlődhetett ki. A botanika egyébként egy különleges *varietas segediensis* paprikát is ismer. (Nyr. 68:30.) Ez valószínűleg a „Capsicum variatium longum" tudományos néven ismert paprika fajta.

A szegedi paprikával kapcsolatban a Nobel-díjas Szent Györgyi Albert professzor állapította meg, hogy scorbutellenes C vitamintartalma ötször akkora, mint a narancsé, citromé. Rusznyák professzorral végzett együttes kutatásaik eredményeképpen pedig a szegedi paprikából sikerült kisajtolniok a P vitamint, a vérzési betegségek gyógyítására.

Népünknél a paprika termelésének egyes állomásai ünnepnapszámba mennek. Így például a „rakodás" befejeztekor, — vagyis amikor a palántákat elültették a földeken — nagy vigasságot csapnak legtöbb helyen Szegeden és Szeged környékén. Ez a nap általában június 13-ika Szent Antal napja szokott lenni. Röszkén, Alsótanyán ilyenkor búcsú is van és ezen az előző évi paprika fűzéreket szokták bevinni a templomba is. A templomból a pappal együtt vonulnak ki a

paprika földekre és ott a pap megszenteli a fűzéreket, valamint a frissen elültetett palántákat. A szertartás után táncra perdülnek a paprikaföld végénél és általában a legöregebb asszony szokta kezdeni a táncot. Szent Antal napja előtt is az asszonyok mindennap elmennek a templomba és esőt kérnek, hogy a rakodáshoz ne kelljen sok vizet hordaniok.

Nagyboldogasszony napján augusztus 15-én hasonló szokások fordulnak elő. A körmenetben rendszerint 4 legény viszi a paprikafűzért a szentelésre.

IV.

*A PAPRIKA TERMELÉSÉNEK ÉS FELDOLGOZÁSÁNAK NYELVI KIFEJEZÉSEI.**

Palántázás

A paprika termelésében bizonyos fokú konzervativizmus, hagyományőrzés mutatkozik. Ezen a téren nem találunk különösebb fejlődést, mint a feldolgozás és őrlés terén. Ennek oka főként abban keresendő, hogy a termelés rendje és módszere az eddigiekben is igen bevált és így legfeljebb csak némely technikai újítások váltak szükségessé.

A paprikát nem mindjárt a szántóföldre ültetjük ki, hanem előzően *palántázzuk*. A palántaágyaknak kijelölt területet azonban még előbb elő kell készíteni. Már ősszel megtörténik az *őszi fordítás*, ásóval a kert fölásása, puhítása annak megfelelően, hogy hány ágyat akarnak vetni. A palántázásra legfeljebb 15—18 méter hosszú és másfél méter széles táblákat jelölnek ki előre és dolgoznak meg ősszel. A tél folyamán azonban a hó, eső lenyomja a megmunkált földet. *„Benyomakszik az eső"* a földbe, így azután tavasszal *borozdára kapájják* ismét, vagyis megporhanyósítják egy kissé a földet. Ez a művelet közönséges *kézikapával* történik. *„A mögborozdált fődet vazsgereblével egyengessük el"*, azután következik a paprikamag szórása, vagyis maga a vetés, *palántázás, palántálás*. Az így előkészített földbe vetik el az *avas magot*, az előző évi paprikamagot.

A vetésnek Szeged környékén háromféle módja van. A paprika magjának vetése történhet *szárazon, dagasztalva* vagy *előcsíráztatva*. (Leginkább a harmadik módszert alkalmazzák.)

A *szárazvetés* úgy történik, amint a paprikamagot közvetlenül kiszedik a paprikából. Csupán az erejétől *kirëstájják* és *kitisztíjják*. Ezt rendszerint a március 20-a és április elseje közötti időben vetik a palántás ágyakba.

A második módszernél a paprikamag kirëstálása után a megmaradt, használható magokat *vájlingba*, másutt dézsába teszik és *ledagasztajják*, vizet öntenek rá. Így hagyják két-három napig és azután *lecsurgattyák, leszikkasztajják* a magszárító rostán. Ez egy méter széles és 150 cm hosszú léckerettel ellátott aprószemű rosta, szunyoghálószerű rostaréssel, mint a *levegődző ajtó*, a szúnyoghálós ajtó. A *leszikkasztalasra* azért van szükség, mert másképpen a vetésnél nem pörög a

* A fényképfelvételek Röszkén készültek Császár János, Lovászi Imre és Reznák István paprikatermelőknél, valamint Tombácz Antal kikészítőnél. — Fényképezte: Thesszák Károly egyetemi tanársegéd.

mag, ha nedves. A *ledagasztalt* és *leszikkasztalt* mag vetésére április első hetében kerül sor.

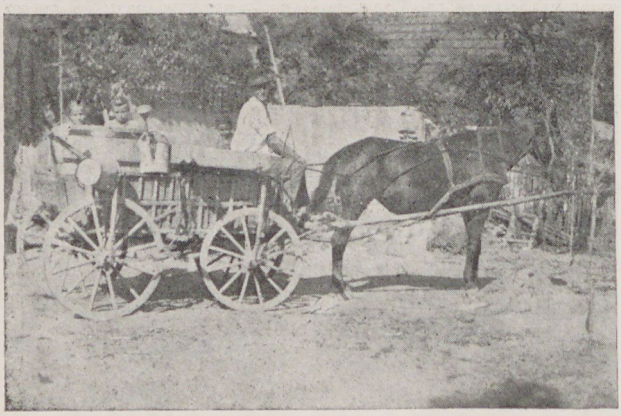
A harmadik vetési mód: az *előcsíráztatott maggal* történik. Ennél a módszernél is előbb *ledagasztajják és leszikkasztajják*, de utána a száraz magot *szakajtóba* vagy más helyeken zacskóba, zsákba teszik. (A szakajtó a kenyérsütésnél használt vesszőkas állású, derékben gömbölyded többnyire 20 cm. magas és 15 cm. széles kosár-féle.) A *szakajtóban* lévő magokat 4—5 napig meleg helyen tartják, a *kemönce* vagy *sparhelt* mellett és amikor a csíra kifakad a magból, kicsírázik, akkor vetik el április 10—15-e között. *(„Kifakatt mán a csíra".)*

A paprikamagok vetése — amint már megírtuk — az előre elkészített *palántáságyakba* történik. A palántáságyakat lehetőleg szélvédett napos helyen készítik el, mert a palánta igen érzékeny a hidegre, szélre. A magokat kézből szórják el a felpuhított földbe, utána pedig nagyon érett, finom trágyával kevert homokkal födik be. Barnás színű laza homokot használnak erre a célra, mert ez könnyen átereszti a vizet és nem keményedik meg a naptól. *Fövenyt*, a Tisza finom homokját nem szeretik használni, mert ez a napsütésre *összeáll*, cserepekbe törik és *befullad a mag* alatta. Ezért kell a homokot is rendszeresen locsolni, hogy a mag állandó nedvességben legyen, és rá ne száradjon a trágyás homok. A vetésnél vigyázni kell arra, hogy a magokat bele ne tapossák a földbe, mert a kelés aránytalan lenne és *csepjésnek* marad a palánta, ha nem egyszerre kel ki. A földben följebb került magok ugyanis nagyobbra nőnének és ezzel elnyomnák a kisebbeket. Ezért kell arra is vigyázni, hogy a *terítés* a magokra szórt trágyás homok is egyenletesen boruljon a földre. Ennek érdekében a homokot *letapicskójják* símára a kapa lapos hátuljával, vagy pedig a *döngölővel*. Rendszerint négyszögletes kapát használnak, ennek nyele a *közepében* van és azután következik a kaparész. A *döngölő* nem egyéb, mint kb. 30—40 cm-es deszkalap, amelyikbe ásót csapnak és úgy használják a föld egyenletes lesimítására. Minden *napáldozatba*, estefelé jó egy kissé meglocsolni a palántákat, *rózsás kannával, kantával*, — amely apró szemekben szórja a vizet, — nehogy *kicserepesedjen* rajta a föld. Száraz időben *„kéccő is köll locsóni, hogy előidézzük a kelést."* Az öntözésnek langyos, lehetőleg lágyvízzel, esővízzel egyenletesen kell történnie, mert másképpen a kelés egyenetlen lesz, *ligetös lösz a paprika*, sok üres folt marad. (V. ö. Szegedi Füzetek II. 169.) A palánták igen kényesek a hidegre, úgyhogy kellő elővigyázatosság nélkül a talajmenti fagyok komoly károkat okoznak. Ilyenkor aztán éjtszakára subát, dunnát, paplant, lópokrócot, gyékénytakarót ,sőt még a ruhákat kabátokat is kiviszik a földre, hogy betakarják és melegen tartsák a palántákat, mert *„ojan, mint a gyerök: este takargatni köll mindég."* Így *óvakszanak* a fagytól egészen addig, amíg *fölenuhül* az idő. Óvni kell ezenkívül a verebektől is, mert azok igen szeretik a csírát és *kirugják* a magot, hogy megehessék. *„Mikó Jézus kikelesztötte"*, akkor még külön kell óvni a növényt a *mészharmattól* is. A mészharmatot édeskés ízéről lehet felismerni, amellyel jóformán az egész növényt bevonja és *megfujtya*. Locsolással lehet védekezni ellene. Az *előcsíráztatott* palánta meleg idő esetén 6—7 nap, hűvösebb időben 10 nap alatt szo-

kott kikelni és kb. 5—7 hétig van a kertben, amíg 12—15 centire nem *nyől meg*. Ekkor kezdődik meg azután a *rakodás*, a palánták kiültetése a szántóföldre. Május 15-től kezdve Szent Antalig, június 13-ig szokott tartani a rakodás. Nem szabad hosszú ideig várni a rakodással, mert a palánta akkor *elnyől, leörekszik* és nehezebben fogan meg a kiültetés után. A palánta egyébként a földnél lévő *szártövéből*, szártőből ereszti az első gyökeret, a *harmaggyökeret*.

Talajelőkészítés a rakodáshoz

A rakodáshoz elő kell készíteni a földet. A paprika a jól megmunkált salétromos földet szereti. Jól *möktrágyázzák, lëszáncsák* előre a földet. Háromszor szokták megszántani, mégpedig ősszel, tavasszal és egyszer közvetlenül a rakodás előtt. A szárazabb alföldi helyeken a tavaszi szántást jobb elkerülni, mert az eke fölszínre hozza az alsó nedves földréteget, így ezek is hamar kiszáradnak és a növények végül *kisülnek*. A tavaszi szántás azért sem mindig jó, mert utána, ha nincs elég eső, akkor a föld *hantos, göröngyös, rögös* lesz és megakadályozza a paprika fejlődését. Tavasszal rendszerint *előfogatos szántást* végeznek, vagyis a két ló egymás előtt megy a barázdában, amikor az ekét húzza. Ezután néhány napig pihenni hagyják a földet. A búzatermeléssel foglalkozó gazdák szívesen bérbeadják földjüket a paprikásoknak, egy-egy évre, mert a paprikaföld gondos művelése — amint termelési szakkönyvből olvashatjuk, — még a következő évi veteményre is érezteti termésfokozó hatását. (Obermayer Ernő: A fűszerpaprika szántóföldi termelése. Budapest, 1921.) A földműves nép azt tartja, hogy „a paprika művelés fél trágyázással fölér", mert utána rekordtermés következik legtöbbször.

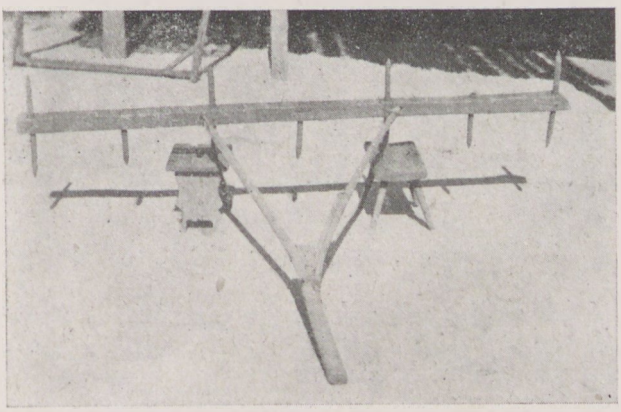
1. Indulás kocsival a rakodáshoz.
(A kocsin hordóban vizet, locsolókannát, fúrókat, kapát, a kolében palántákat visznek.

1. Prêt à partir en voiture pour les champs pour repiquer les plantes de paprika (piment rouge et long). Dans la voiture on voit un tonneau avec de l'eau, un arrosoir, des tarauds, un pioche et les plantes dans une caisse.

A paprikások is jól járnak viszont, mert az alaposan megtrágyázott, előkészített *szántón* az átlagos 180—200 fűzérnyi paprika helyett 250—300 *fűzér* is terem. Kellő trágyázás nélkül azonban csak *újhitű* paprika, csenevész hüvelyű növény terem. A paprika ültetők a bérelt földet ki is gyomlálják, *„kitarackolik a szántót."* (*„Amikó lëszögggyük a búzát, gyün a röszkei mög a szenmihálytelki paprikás és kifogja jó bérér a fődet."*) A rakodás azonban akkor lesz a legeredményesebb, ha előtte még kiskapával *mökporójják* a földet. Ez a *porlás.* (*„Inkább csak a fód tetejit porolik ijenkó." „Öten mökporosztuk máma ezt a lánc fődet."*) A porlás után megvárják, amíg a föld *mögülepszik* kicsit, majd *elboronálják* a talajt, mégpedig azelőtt *tüsökboronával,* manapság jobban *láncboronával.* Ez a *simítás* (*„Mink mán símítottunk is."*) A tüsökborona tulajdonképpen két fa közé szorított egyszer hajtott kökényfavesszőből áll, amelynek végét vastag faguzsba szorítják. Két-három évig lehet használni, azután újat készítenek.

Rakodás

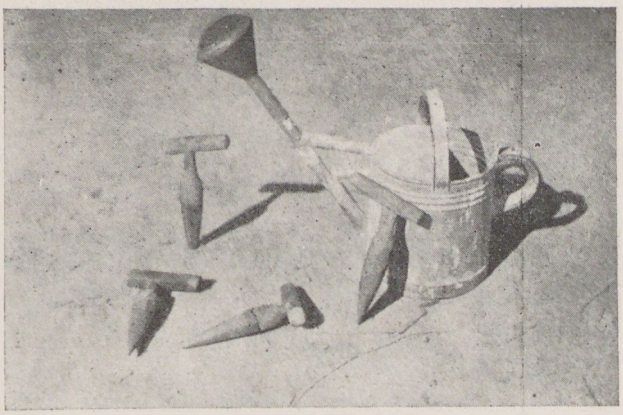
Amikor a *szántót* ilymódon jó előre, megfelelően elkészítették, akkor kerülhet sor a paprika palánták kiültetésére: *a rakodásra.* A fiatal palántákat szálanként *kihúzgájják, kihúzgálik* a földből. Előtte azonban mindegyiket *belocsójják,* hogy a *gyükérzet símán kigyüjjön,* mert másképpen a növény *beszakad.* A kihúzgálást csak akkor kezdik meg a locsolás után, amikor már kissé *beszikkatt.* Egészen nedvesen ugyanis besároznák a paprika növény levelét és a napsütésben ettől elszáradna, *kisülne.*

2. Az útalló gereble.
2. Râteau à marquer, utilisé lors du repiquage des plantes.

A paprika palántákat szépen óvatosan alacsonyperemű kb. 1·50—2 m. hosszú és 0.80—1 m széles *arasztos deszkából* készült ládába: s *koléba* teszik, ahol ez nincs, ott kétfülű vesszőkosárba rakják. (*„Minynyáját beraktuk mán a koléba." — „A kissebb termellők csak kosárba horgyák a palántát."*) A kolékat azután kocsira rakják föl, és hajnalban azon *szállíjják* ki a *fölgyomlált,* előkészített földre.

A palánták helyét előre ki kell jelölni. Ez az *útallás* és az *útalló gereblével* végzik. *(„Tik mökkesztétök-e mán az útallást?")* Az utalló gereblyével (a paprikakertészeknél: *soroló)* hosszában és keresztben *útajják ki* a szántót, de nem egyszerre az egészet, hanem kb. 50 lépésnyi földterületet osztanak be. Ez az *elő. („Vöttünk eggy előt".)* A gereblye sűrűjével, *tőfogakkal* keresztbe, a ritka szélével, a *sorfogakkal* hosszában húznak vonalat a földön és ahol ezek *körösztözik egymást,* odakerül a paprika. *(„Kigerebenözzük maj' hónap a gereblével még azt a kis fődet.)* Keresztbe nem mindig szokták meghúzni a vonalat, hanem ilyenkor *szömmértékre verik ki a kapa fokával („A kapa fokával az útat, aki vót, kivertük szömmértékre.")* Az utallás révén megkapták az egyes paprikabokrok tő- és sortávolságát. A sortávolság 24 coll, vagyis 55—60 centi, a tőtávolság pedig 13—14 coll (35—40 cm.) szokott lenni. Miután a *gereblével fölirdolták* a földet, a kijelölt helyeket *meglocsójják,* ha *nem jár esőzés.* A *belocsolást* rózsa nélküli *kannával, kantával* végzik és megvárják, amíg egy kicsit *fölszikkad.* Egy-két óra mulva aztán megkezdődik a *beültetés.*

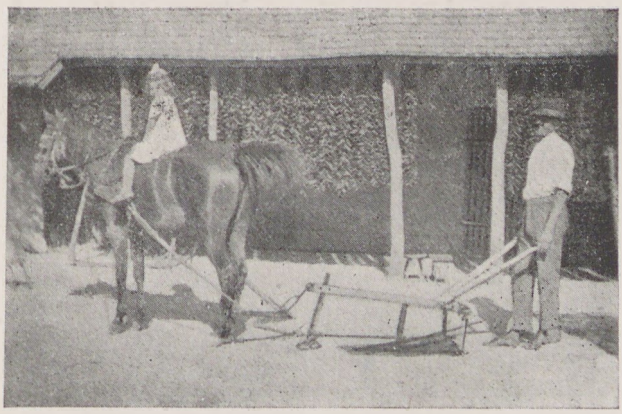
Fúrók és rózsás öntözőkanna
3. Tarauds et un arrosoir orné de roses.

A beültetésnél előljárnak a *hányók,* rendszerint *gyerökök. („Az én hányóm fürgébben dobáli a szálakat, mint a tijed.")* A hányók minden helyre 4—5 paprika szálat *hajítanak* le. Őket követi az *ültető,* az *igazi rakó* a *fúrával.* Óvatosan megfogja a paprikaszálakat, de vigyázni kell, nehogy a *derekát szorítja mög,* mert akkor elszárad. Ezért a *tüvinél* fogva gyugja a palántaszálat a *fúrával* elkészített lyukba. Régebben a *fúrú* hegyes végű hajlott vastagabb faág volt, ma már gyárikészítményű, vasalt végű *fafúrúkat* használnak. Miután a palántát betette a lyukba, még a fúrúval mellészúr, *mökszorítja a fődet* és a paprika *ódalához* nyomja. Ez a művelet nagy szakértelmet kíván és igazodnia kell a talajviszonyokhoz is, mert pl. más munkát végez akár egy *homoki ültető* is, mint egy *réti rakó, réti ültető.* Gyakorlott, jó *rakó,* jó *fúrús* egy nap alatt 400—450 négyszögölet, egy *vékást,* vagyis egy negyed holdat is beültet. *(„Majnem eggy vékást űtettem be ténnap.")*

A paláuta a földben 2—3 nap alatt újra *legyükerezik*, azután *nyől* tovább.

Ujítás, kapálások, aláhuzogatás

Egy hétig, nyolc napig nem érdemes *háborgatni* a paprikát a földben, nyolcadnapra azonban következik az első kapálás kis kézikapával, az *ujjítás, („Mögujjítottunk mán".)* Az ujításnál a földet símán hagyják, csak a tövek közét kapálják, *kapázzák mög*, egyszerű kézikapával. 10—14 nap mulva ismét meg kell kapálni és ha szükséges, attól kezdve többször is. Ha jobban *parés*, gyomos, akkor többször is kapálnak, mindez attól függ, hogyan *gazlik* a föld. *„Én még mökkapáztam a paprikám, hogy levegődzön, tágujjon a főggye."* A *„sorok közit mögekézik, a bokor közit kézikapázzák,"* vagyis a sortávolságokat *lovas ekekapával, lókapával* munkálják meg. Ez a szerszám, — amint a neve is mutatja — az ekéhez hasonló és a kapálásra 3 háromszögalakú vas szolgál. Hátul két kisebb, közepén egy nagyobb kapa van rajta. Alig 25—30 éve van csak használatban, mert azelőtt csak a kézikapát vagy esetleg a *tolókapát, tolikapát* használták. A *tolikapa* egy kerékben gördülő alkotmány volt, amelyen két rézsútosan szembeálló kés szolgált a kapálásra. Kézzel tolták, innen a neve is.

4. Lovas ekekapa. (Lókapa).
4. Charrue à chevaux pour retourner la terre autour des plantes.

A kapálások, a *gazolások*, gyomírtás után augusztus első felében általában *búzarakodaskor*, a paprika *aláhúzogatására, tőttögetésére* kerül a sor. Ezt a *tőttőkapával végzik*, amely nem más, mint kissé átalakított lovas ekekapa. Az ekekapa kapáira ugyanis háromszögalakú deszkát szerelnek és ez a földet a paprikatövekhez *dúrja*. Az aláhúzogatásnál, a töltögetésnél a *paprika tüvihön* húzzák leginkább a homokot, hogy a szél ki ne döntse. *(„Mögyünk a paprikának aláhúzni.")* A lókapával sokszor vigyázni kell, mert esetleg gyorsan fejlődött, *beborult a paprika* és ilyenkor csak közönséges kapával, kézikapával szabad töltögetni. Ez egyben az utolsó *kapálás* és utána már csak a beérést várják. *(„Tavaj ijenkó mán szöbben beért a paprikám.")*

Paprikaszüret (Szödés)

Általában szeptember 1—10 között, Kisboldogasszony, Kisasszony napja táján szokott a paprika beérni és ekkor kezdődik meg a *szödés, a paprikaszüret. „Kisasszonra szoktak mökszödni előszö."* — *„Az első szodés a legjobb, a többi mán lektöbbször selejtös, hitványabb."* Egyébként háromszor, négyszer is szoktak szedni egy *tű* paprikáról. *„Ezön a tüvön az idén annyi termött, hogy néccő is köllött mökszödni."* A harmadik, negyedik szödésű paprika az őrlésnél is meglátszik, mert egészen *vakszínű* a pora.

A szödést általában lányok, asszonyok végzik. Két sor között mennek előre és jobbról, balról szaggatják le a paprika *termékit a tüvekrül*, akárcsak a szőllőszüreten. *„Azon a soron mén a Veron, oszt szödi a paprikát."* Egészen Szent Mihályig, szeptember 29-ig szokott tartani a szödés. A *leszödögetött* paprikát egyfülű kézikosárba, a *garabojba* teszik, majd zsákba rakják és otthon az udvaron kiöntik, szétteregetik *szikkasztalni.* Itt *fonnyad* egy kissé és szikkad 4—5 napig, hogy később a fűzésnél ne *roppanjon össze* a husa és ne törjön el a szára, *csumája.* Itt a napon azután, amit kissé zölden szedtek le, az is megpirosodik, beérik. *„Levögyük a féltarkát is, mer nyóc napra asztán nincs köszte egy ződ se."* Vigyázni kell azonban arra, nehogy erősen megszorítsák a paprika hüvelyt, mert akkor *mögroppan*, gyulladásnak indul és *elrohad.* Ha gondosan kezelve *mögszikkasztajjuk* és *mögfonnyasztajjuk*, akkor rugalmas marad, jobban alkalmas a fölfűzésre.

5. A paprika szödése.
5. Récolte de paprika: on cueille les poivrons mûrs

Fűzés, szárítás

Az udvaron való néhány napos szikkasztalás után következik a paprika *fűzése.* Ilyenkor már megkezdődik a jövő évi magnakvaló paprika kiválasztása is. Rendszerint a *síma kéterűeket* szemelik ki erre a célra. A paprikahüvelyek fűzését ugyancsak asszonyok, lányok végzik napszámba. Ezt a műveletet és a további földolgozást még igen ritkán

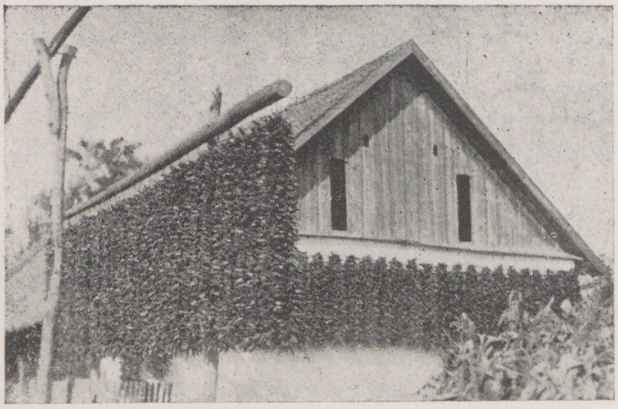
végzik *móvában* (kaláka), mint pl. a kukoricafosztást szokták. A paprikahüvelyeket *fűzérbe* újabban több helyen *fonálba* fűzik fel. Adatunk van rá, hogy már a XVIII. sz.-ban is felfűzték a paprikát. „Ha már megérett a paprika, felfűzik és felakasztják, azután a sütőkemencén megszárítják és összetörik." (Hofmansegg utazása Magyarországon 1793—94-ben, Bp. 1887. Olcsó Könyvtár 89. l.) A fűzér hosszúsága 16 sukk, vagyis 3 kolopter. Ez kb. 5.05—5.16 m-nek felel meg. (Egy sukk = egy láb = 12 coll, kb. 35 cm. akkora hosszúság, amekkorát az ember két ökle és egymásfelé fordított, összetett hüvelykujja kitesz.) A fonál a fűzér hosszának éppen a fele.

Magát a fűzést 20—25 cm. hosszú *igenös tűvel* végzik. A jobb kezükben fogják a tűt. Ennek alsóvégén van befűzve a megfelelő hosszúságú spárga, a *paprikamadzag*. A paprikahüvelyeket úgy fogják meg, hogy csak a *csutkája, csumája* marad ki a markunkból. Ezt azután nekinúzzák a tű hegyének és így egymásután a többit. Minden egyes paprikahüvelyt azonban egyharmadnyi fordulattal arrébb szúrják fel, félcsillag alakban *háromsarkosan* tűzik a tűre és amikor a tű már majdnem tele van, akkor egyet csavar a *fűző* az egészen és *besodri* a hüvelyeket, majd lenyomkodja kissé, úgy tolja rá a madzagra. A fűzérnél a madzag mindkét végénél dolgozik egy-egy asszony, a fonálnál csak az egyik oldalánál tolják rá a *paprikatermékeket*. Végül is a paprikamadzag két végét összekötik és az így elkészített füzéreket vagy fonalakat kiteszik szárítani. Lehetőség szerint napos oldalra, széljárta helyekre akasztják a füzéreket és vigyáznak, hogy a por ne lepje túlságosan, mert az őrléshél ezáltal vesztene zamatából.

A füzérek, fonalak, szárítása háromféleképpen is szokott történni. A legegyszerűbb, amikor a háznál az *ereszet* alatt egy rúdon, a *paprikarúdon* szárítják. A szegedi házak egyik legnagyobb jellegzetessége a *napsugaras tetők* alatt lelógó, valósággal vörös függönyt alkotó paprikafüzérek. Szellős *szín*ben, *góré*ban, is szokták a paprikafüzéreket szárítani. Ez akáclábakon álló, tetővel ellátott, oldalfalak nélküli építmény, amelybe egymás mellé és fölé helyezik a füzéres paprikarudakat. A góré legtöbb helyen 8—10 m. hosszú és 4—5 m. széles szokott lenni. A paprikarúdra a *füzéreket borítani* szokták, a *fonalat* viszont *akasztják* a rúdba vert vas szögekre. A fonál végén azonban a madzagon 4—5 centis helyet szabadon hagynak és ezt *kukoricacsuhéval betekerik*. Ennél a résznél akasztják ugyanis fel a szögre és ha nem tekernék be, akkor különösen az esők miatt a *vasszög elönné a madzagot*.

Sok helyen használják szárításra a *szërgyiát*. Röszkén *szélgyiának* mondják és nevét a szél szóból származtatják, mert igen szellős helyen állítják fel. A szërgyia két egymástól 2.50—3 m. távolságra leásott kb. 2 m. magas rúdból áll, tetején vízszintesen fekszik a szöggel vagy kötéllel odaerősített *paprikarúd*, a *körösztrúd*. A *szërgyia* leásott két karója az *ászokfa* (Szeged-Alsóváros) vagy *potos, putus* (Röszke). A füzérek, fonalak természetesen itt is a paprikarúdon szikkadnak. A szikkadásnál néhány kilót veszt a súlyából és a 8—10 kilónyi fűzér 5—6 kilós lesz. A *szërgyiát* a *szérűskertnél*, a *szűrűre* állítják föl rendszerint, mert ott szél is jár és a nap is jobban éri. (*„Kimék a szűrűre.*

mögnézöm mökszikkatt-e mán a paprika a szërgyián. — „Jó lönne kieseréni ezöket a a korhatt putusokat.“)

6. Szikkadnak a fonalak a szërgyián és a ház végén.
6. Les poivrons enfilés sur une ficelle sèchent sur un séchoir nommé „szërgyia“ et au bout de la maison.

Ujabban egyre több helyen terjed el a *fűzér* helyett a *fonal* használata. Ez utóbbi könnyebben kezelhető és az értékesítésnél kevesebb nehézséget okoz. E mellett a szárításnál jelent nagy gyakorlati előnyt a fonal. A paprikarúdra borított fűzérekben ugyanis legtöbbször megnyomódik, elromlik, elpusztul a paprika azon a helyen, ahol a *szërgyiával* érintkezik. A fonalat viszont szögre akasztják és így minden paprikahüvely egyenletesen szikkad.

A fűzérek szárításával a *paprikatermellő* feladata be is fejeződött. A további munka a *kikészítőkre* vár.

A kikészítés

A paprika földolgozása, kikészítése az utóbbi fél század folyamán erős fejlődésen ment keresztül. Munkámban a régi és mai feldolgozási módokat is egyaránt ismertetni szeretném.

Régen ...

A régebbi feldolgozásnál is kétféle módot, illetve fejlődési fokozatot különböztetünk meg. A paprika feldolgozásának őskorában a fűzéreket a *kemoncébe* rakták száradni este. Amint Bálint Sándor írja (Népr. Múzeum Ért. 28:119.). fűtés után egy félórát vártak, amíg a *kemönce heve le nem esött.* Ekkor kihúzták a parazsat, kisöpörték a kemöncét a *pemetölővel* vagyis vízbemártott nagynyelű söprűvel. Ezután 5—10 füzért tettek be és negyedóra, félóra elteltével az *előtét* rövid időre levetették, hogy megeresszék a gőzét. Mindaddig hagyták benn a paprikát, amíg meg nem száradt. A *kiszikkatt* paprikahüvelyeket a *külű*-be rakták. A *külű* paprikatörő szerszám, amelynek főrésze egy emelőszerű szerkezet. Ez a *külűbak* vagy *külűlő.* Az egyik végébe, a *kulünyaknál, vasalt éket* illesztettek, a *külűorrot* és ez szolgált közvetlenül a paprika törésére.

A paprikát a külűorra alatt lévő lyukba helyezték, a *bakfészökbe* ide egyszerre egy füzér szárított paprika fért be. A külű működése úgy történt, hogy a külűbak hátsó részén, a *toppantónál* lábbal erősen ráléptek, *rátoppantották*. Ekkor a külűnyak a külűorral együtt felemelkedett, majd utána hagyták visszazuhanni a *bakfészökbe*. Mielőtt azonban magát a törést elkezdték volna, előbb egy kicsit a külűvel *mökkocolták* a paprikát, hogy a madzagot könnyen ki lehessen húzni a csumából. Ezután következett csak a paprikahüvelyek megtörése. Az első törést átszitálták a *paprikarëstán*. A kihulló finom paprikaport, a *lánkpaprikát* (lángpaprika) összegyűjtötték, a lenn maradt, durván összetört paprikát, a *csörmöt* pedig továbbtörték. Az így kapott paprika bizony nagyon erős volt, hiszen a csumát, magokat, ereket mind egybetörték.

Valamivel fejlettebb eljárás volt már a *csipődés és furkózás*. Ekkor is a kemöncében szárították meg a paprikahüvelyeket, de utána a füzérről *lecsipötték*, lecsipkedték a paprikát, vagyis a hüvelykujj és mutatóújj erős nyomásával a száraz hüvelyt *elfakasztották* és lecsípték a csumájáról. *„A nagyanyám még mindég csipönni szokta nálunk a paprikát"*. A lecsipödött paprikát *mökfurkószták*, vagyis a *furkóval* egy vesszőkosárban, ládában összetörték. A *lezúzott, lefurkózott* paprikát a külűbe tették és az előbb ismertetett eljárás szerint megtörték. *„Mikó lecsipöttük, akkó lefurkósztuk, a madzagot mög a poszmatra hántuk."*

7. Erős paprika csipödése.
7. Procédé de séparer les gousses du piment âcre de son noyau par un travail manuel

Az erős paprikát még ma is *csipödik* a legtöbb helyen. A *lecsipödött paprikahüvelyt* ládában, a *zúzóládában furkózzák*, majd kézzel forgatható *nagy rëstába, körrëstába* teszik.

Ebbe azonban már csak a *tiszta bűr* kerül, mert előzőleg a *magejtő rëstán, a magolón* szétválasztják a magokat a bűrtől. A nagy rëstán a por, piszok kimegy belőle, *a rësta kisíkájja a paprikát.*

A kikészítés további menete során a *csipödött paprikánál* is ugyanazt az eljárást alkalmazzák, mint a *hasított*-nál, amelyről a következő fejezetben lesz szó.

8. Furkózás a zúzóládában és tisztítás a nagy rostán (Előtérben a magejtő rostázás és egy furkó.)

8. Les gousses sèches ont écrasés dans un bozard et raffinées à l' aide d' un grand crible. (Au premier plan on voit les grains qu' on fait passer par le crible et une matraque.)

... és ma

A paprika feldolgozása valóban „forradalmi változáson" ment keresztül, — amint Bálint Sándor tesz róla említést (Magyar Szemle 1937. márc.) — amikor a mult század derekán két „egyszerű szegedi polgárember": a Pálfi testvérpár feltalálja a *hasítást*. Ezzel valóságos új korszakot nyitottak a paprika feldolgozásában és az ő eljárásuk használatos ma is.

A hasítás lényege, hogy a paprika csumáján kívül, a bőrét, erezetét, és a magját is elválasztják egymástól. *„Leginkább a női népség foglalkozik a hasítással."* A lányok, asszonyok bicskával, vagy éles, hegyes késsel levágják a csumát a hasításnál, majd villámgyors mozdulattal felhasítják egyik oldalon a *paprikabőrt*, kifordítják és kivágják belőle az ereket. *(„Ijen högyös késse hasíjják az asszonyok a paprikát a térgyükön.")* A paprikák általában három erűek, de „az a legjobb, aki kéterű." Az egyenes, kéterűek magját teszik el vetésre is. A kifordított *bőröket* hosszú tűre szúrják, majd ismét madzagra fűzik. Ezeket a paprikabőrrel telerakott madzagokat a *paprikaszárító rámára* a *paprikarácsra* akasztják. *(„Hozzatok mán ide egy tele rácsot!")* A *rács*, a *ráma* puhafából készített, különböző nagyságú, de legtöbbször 1.50-szer 1 m-es keret és az ennek oldalába vert szögekre akasztják a hasított *bőrjét* a paprikának. A bőröknek nem szabad összeérniök és nem szabad megázniok, mert különben *mökpenészesednek*.

A *rámákat* ezután a külön erre a célra épített szárítóban a meny-

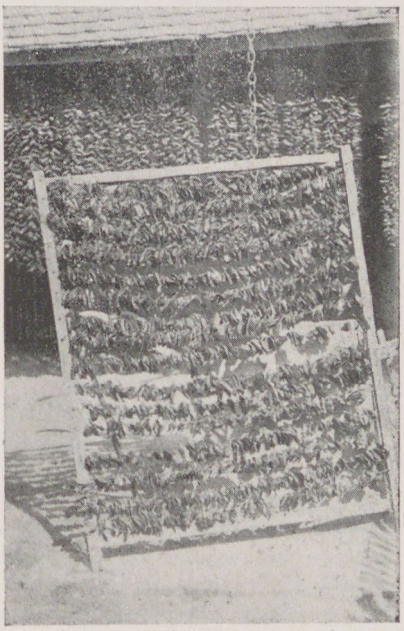
nyezetre akasztják. Ezt a szárítóhelyiséget rendszerint *dopkájhával* fűtik.

9. Hasítás.

9. On enlève des gausses les noyaux, les nervures et le trognon à l'aide de coteaux.

A hasított bőrt száradás után lehúzzák a spárgáról, furkóval összezúzzák. Így kapják a *zúzott* paprikát. (*„Van öt mázsa zúzottam."*) A zúzottat ismét zsákba rakják és elviszik valamelyik malomba őrleni, *őrni a paprikát.*

10. Paprikarács (ráma) a száradó paprikabőrökkel.

10. Séchoir avec des gousses tranchées et nettoyées.

Ma már a külűt nem használják, mert a paprikaellenőrzés óta tilos a használata. Itt-ott elvétve, titokban a tanyákon még ma is látni azért, egy régi külűt pedig a szegedi városi múzeum őriz. Szólás-mondásainkban is jár a neve: *„De külű fejed van"* — mondják a nagyfejű gyereknek.

Ma tehát a paprikát malmokban őrlik meg. Régebben híres volt Szeged vízimalmairól, amelyek a Tisza partján majdnem egymás mel-

lett sorakoztak. A leghíresebb vízimolnárok közé tartozott: *Bukusza Miska, Bukusza Vince meg Bukusza Ignác.*

Nemcsak a paprika *bűrjit,* hanem a magját is malomba kell adni az őrléshez. A paprika tüzes piros színét ugyanis éppen a magok adják és ha kevesebb a mag, akkor fakóbb, *vakszínűbb* lesz a paprikapor is. A paprikamagokat őrlés előtt ki kell mosni, hogy ne legyen olyan csípős. A mosandó magokat dercés zsákba teszik és faluhelyen az ártézi kúton vagy a paprikamalom udvarán szépen *kimossák.* A vízben mossák, öblögetik, mezítláb is tapossák. *(„Mezétláb térgyig fölgyürekszenek a magok mosásához.")* A kimosott magokat azután a palántázásnál is használt téglalapalakú *rëstára szórják* és megszárítják, úgy kerül csak a malomba.

A csumát és az ereket rendszerint a *poszmatra* (szemétdomb) vetették, de ma ezt is felhasználják. Ebből készül az erős merkantin paprika és borspótló.

A modern gőzmalmok átvették a külük és vizimalmok szerepét. A parasztok a gőzmalomba viszik *őrni* a paprikát és ott a molnárok 6—8-szori átöntéssel őrlik meg.

Értékesítés

Néhány évtizeddel ezelőtt még a gazdasszony dolga volt a piaci értékesítés. „Ekkoriban még nem súlyra, hanem térfogatra, iccére mérték a paprikát" — emlékezik vissza egy cikkében Bálint Sándor. (Népr Múzeum Ért. 28:119.) A paprikaárus *kufák* messziről is összevásárolták a paprikát és azután zsákból ponyvára öntve *icénként* mérték a piacon, de *jól tetejére rakták.* A lelkiismeretlenebb kufák *terített paprikát* árultak. Ez abból állt, hogy otthon a *tiszta szobában,* a *födes házban* éjjelre egy abroszon vagy lepedőn az ágy alá terítették a paprikát. A nyirkos földön a paprika *kinyílt, kibodorodott* vagyis megduzzadt és egy *iccéből* másfél *icce* lett.

Társadalomképződés.

Az utóbbi években, sőt lehet mondani évtizedekben, Szegeden sajátos osztályfölfogással kialakul a paprikával foglalkozók társadalma. (L.: Seres József: A röszkei paprikások társadalma. Szeged, 1948. A Kálmány Lajos Kör füzetei 3. sz.).

A termelők, sőt a paprikamunkás proletáriátus, ezenkívül feldolgozók, kikészítők, malmosok és kereskedők alkotják ezt a ma már eléggé szétesö társadalmat.

Ezen a téren sok még a megoldásra váró feladat. A paprika kikészítése, hasítása ugyanis — amint az erre vonatkozó fejezetből láthattuk — még ma is többnyire kiskapitalista üzemekben folyik. Ez ugyan nem áll többből, mint 6—8—10 hasítólányból vagy *csipödőből,* de mégis lehetőséget ad arra, hogy a társadalmi munka hasznát egy ember: a *kikészítő* élvezze, vagyis lehetőséget ad a munkaerő kizsákmányolására.

Mindehhez járul az is, hogy sok esetben a nagykikészítők igyekeznek minél több hasítást kezükbe keríteni és ezzel összeütközésbe kerülnek a termelőérdekkel. A termelőknek az lenne az érdekük, hogy egymással szövetkezve (móvában), közös erővel végezzék el a munkát s ne kelljen a mással dolgoztató kikészítőknek leadni a hasznot vagy akár csak a haszon egy részét is.

Hasonló bajok mutatkoznak a közvetlen értékesítés vonalán is, mert igen sokszor a nagykereskedők fölözik le még ma is a dolgozó pa-

rasztság valóban verejtékes munkájának eredményét. Mindezeken a nehézségeken csak szövetkezeti úton segíthetünk.

Reméljük, hogy egészséges szövetkezeti rendszer kiépítésével és a fejlődőképes népi hagyományok ápolásával megtaláljuk azt az utat, amely a paprikával foglalkozó szegényparasztság boldogulásához vezet.

Lőkös Zoltán

LA CULTURE DE PAPRIKA (PIMENT LONG ET ROUGE) DE SZEGED.

Zoltán Lőkös.

L' étude se divise en deux parties principales. La première s' occupe de l' origina (de l' étymologie) du mot „paprika", puis elle raconte comment la plante paprika fut répandue en Hongrie. Elle décrit toutes les coutumes et superstitions populaires qui s' attanchent aujourd' hui même à cette plante.

La deuxième partie comprend les termes techniques de la langue populaire hongroise qui sont en rapport à la culture et à la préparation du paprika. L' auteur donne ce vocabulaire dans les cadres de la description détaillée du procédé de la préparation.

L' étude se situe dans les régions limitrophes des recherches linguistiques et ethnographiques. Elle prend la méthode des recherches de la langue populaire finnoise pour base de sa doctrine. Cette méthode ne sépare pas la description des phénomènes de la vie et le vocabulaire jui s' y attche, mais elle suit le principe de relations étroites qui existent entre le mot et l' objet.

Comme cette étude le démontre, l' usage du mot hongrois „paprika" ne se répand qu' au XVIII-e siècle. Le premier document date de 1748: du livre de compte de Raymond Fränyó, frère pieux de Szeged. Auparavant, on l' appelle **poivre turc, poivre rouge turc, poivre espagnol**, au commencement même **poivre du Brésil** ou **poivre indien**. Ces dénominations indiquent en même temps la provenance du paprika; le nom poivre lui fut donné à cause de son goût âcre, piquant. Le mot „paprika" lui-même est un mot étranger dans la langue hongroise: il nous est parvenu de la langue slave et dans celle-ci du mot latin et grec: **„piper"**. Les nations de l' ouest l' ont emprunté à notre langue.

On n' est pas encore réussi à établir exactement le premier lieu de production de la plante paprika, mais d' après l' indication des dénominations, c' est probablement de l' Amérique et par les Balkans qu' elle nous est parvenue. Dans notre pays, le paprika fut employé d' abord comme médicament, dissous dans de l' eau-de-vie, surtout contre la choléra et la fièvre paludéenne. En général, ce sont la 4-e et 5-e décade du XVIII-e siècle où son emploi se répand toujours plus. Son emploi et sa production ne se sont pas répandus dans tout le pays à la fois, et quoiqu' il fût reçu aux premiers temps en plusieurs lieux avec de la répugnance, pourtant, à peine un siècle et demi se sont-ils écoulés, que le paprika hongrois a conquis le monde entier, et chez nous il est tout à fait inconcevable qu' on puisse s' en passer.

La partie qui s' occupe de la production et de la préparation du paprika, décrit le travail difficile qui dure depuis le repiquage des plantes jusqu' à ce que le paprika soit moulu. Elle décrit les préparatifs du repiquage, la plantation aux champs, les soins que la plante coûte, la récolte, l' enfilement des poivrons, leur dessication, la manière spéciale de les trancher, le préparation jadis et à présent. Elle fait connaître tous les termes techniques caractéristiques de la langue populaire qui sont en usage dans ce métier qui divise en tant de branches. Faute de place, l' auteur ne pouvait publier le vocabulaire de ces termes techniques.

A kihaló szentesi viziélet népraizi és népnyelvi maradványai

BEVEZETÉS.

Pusztulóban lévő ősi magyar életmód tárgyi és nyelvi maradványait kutatni szép, de igen nehéz feladat. Mit is láthatott és hallhatott a kutató az egykor híres szentesi vízi életből 1936-tól mostanig? Hiszen már a szentesi halászatnak is beálkonyodott a XIX. század végén.

Nyilvánvaló, hogy ezek a följegyzések csak töredékes emlékei lehetnek az egykor híres szentesi vízi világnak, de éppen ezért tanulságosak is: az utolsó pillanatban mutatja meg ez a tanulmány Szentes elpusztuló vízi életének egykori képét öreg halászok szavai és a levéltár adatai alapján.

A szóhagyománynak viszonylagos gazdagsága mellett szegényesnek látom az összeszedhettem levéltári anyagot, mert bizonyosan tudom, sokkal több van ennél a csongrádmegyei és szentesi levéltárban. De ez a két gazdag levéltár a mai körülmények között, adminisztrációs okok miatt szinte használhatatlan.[1]

Arra törekedtem, hogy munkámnak hasznát lássa a néprajz is meg a nyelvtudomány is. Voltaképpen minden néprajzi munkának olyannak kellene lennie, hogy használhassa azt a nyelvtudomány is, és viszont, mert mind a két tudománynak közösek a problémái: a néprajz a nép életének tárgyi és szellemi megnyilatkozásait vizsgálja, a nyelvtudomány ennek az életnek a nyelvi jelenségeivel foglalkozik. Hogy a nyelvtudománynak meg a néprajznak együtt kell haladnia és a

---

[1] Sajnálattal kell megemlítenem, hogy a vármegyei levéltár halászatra vonatkozó anyaga egy perrel kapcsolatban még 1940-ben a szegedi törvényszékre került a levéltárból, és onnan dr. Páhy Ferenc főlevéltáros úr értesítése szerint 1948-ig még nem került vissza. Ez iratok szegedi törvényszékre kerültének körülményeiről nem kaptam a vármegyei főlevéltáros úrtól pontos adatokat, így hiába akartam azokat a törvényszékről visszaszerezni (ha még megvannak), dr. Páhy Ferenc vármegyei főlevéltáros úrnak ugyanis más beosztása miatt nem volt ideje utánanézni az iktatókönyvekben, mikor kerültek ki a halászat okmányai a levéltárból.

Nem tudtam megnézni a vármegyei levéltárban Schener György 1827-ben készült kéziratos munkáját sem (címe: „Tekintetes Nemes Csongrád vármegye Kereskedő, Posta és Egyéb Ország Utjait és Vizeit képező Abroszának Magyarázó Táblája"), melyet Zalotay Elemér 1933-ban ismertetett, mert a vármegyei levéltárban ennek a munkának nincsen semmi nyoma; pedig Zalotay ismertetéséből azt látom, hogy nagyon értékes adatok vannak ebben a munkában a szentesi vizekről, a vizek közlekedési alkotmányairól (pl. a lápokról is), leírja, hol nehéz az út a víz és a sár miatt, stb.

nyelvtudománynak a néprajz eredményeit figyelembe kell vennie, arra Mészöly Gedeon mutatott rá szófejtéseiben.[2]

A néprajz és nyelvtudomány együttes szolgálata azonban csak úgy lehetséges, ha a népi élet megnyilatkozásait azon a nyelvjáráson írjuk le, melyen a kérdéses tájon beszélnek. Ha pl. a hal vízbeli tartózkodási helyét írjuk le, ezt csak akkor tesszük a néprajz és a nyelvtudomány célja szerint, ha a közlő halász szavaival mondjuk el. Nemcsak azért, mert így hitelesebb, hanem azért is, mert így igazán népi a néprajz, amúgy *f e l e m á s*. E felfogás helyességét igazolhatom e tanulmány bármely fejezetével. Így van élet a leírt néprajzi anyagban: magunk előtt látjuk nemcsak a hálót, a halat, a vizet meg a tájat, hanem az embert is, a halászt is, mert hiszen a néprajznak is az ember a középpontja, mint a nyelvtudománynak, és így a kihaló szentesi vízi élet rajzában is a ritkuló és elfogyó szentesi halászoknak s azok elődeinek élete tükröződik felénk.

Vagyis: az embert foglalkozásával és nyelvével *e g y ü t t* kell szemlélnünk élete színterén: jelen esetben a vizek, folyók, erek, rétek világában.

Hogy az embert, foglalkozását és nyelvét mennyire alakítja, változtatja a táj változása, azt munkám írása közben lépten-nyomon tapasztaltam.

Az erek, tavak lecsapolásával, folyók szabályozásával megszűkült a halászat, egymás után tűnnek el a halászati eszközök és az *e s z k ö z ö k k e l e g y ü t t e l t ű n i k a n y e l v b ő l a z o k n a k n e v e* is. Így pl. a fűzfavesszőből font *b u d á r* (=haltartó) ma már nem használatos, helyette az alkalmasabb, deszkából készített *bárka* van, s a *budár*-ral együtt eltünt a nyelvből a *budár* szó is. Váradi Imre 82 éves öreg halász sem használja e szót, mert a *budár* eszköz maga is eltünt. Mivel ma már nem hoznak *lápon* (= tutajon) tiszaháti almát, természetes, hogy *láposalmáról* sem beszélnek a szentesiek. Nincs már *nagy-háló* sem a Tiszán, ezért *bërz* (= az a kis fadarab, mellyel nagy hálóra mérik az űtíst) sem található, *százmáról* (= vetőháló-fajta) sem hallani, *reginás-tapogatóról* sem, *szigonyról* sem. *Budár, bërz, százma, reginás-tapogató, szigony* halászati szavak ma már csak Váradi Imre *e m l é k e z é s é b e n é l n e k*, ha ő meghal, ezek a szavak is meghalnak sok mással együtt, mert a fiatalok ezeket az eszközöket már nem ismerték, s ha nevüket valaha hallották is, el is felejtették.

Csakugyan azt mondhatom tehát, hogy mivel az egész szentesi vízi-élet, halász-élet pusztulóban van, *p u s z t u l ó b a n v a n a h a l á s z a t i n y e l v i s*, s voltaképpen a *h a l á s z a t p u s z t u l á s á v a l a h a l á s z a t n y e l v é n e k e l t ű n é s é t i s l á t j u k*. Ez a néprajzi és népnyelvi anyag ugyanis, amit itt közlök, ma már csak néhány ember előtt ismerős Szentesen.

Pedig valamikor bizonyosan halászok-pákászok lakták ezt a tájat, — e vidék vizei, rétjei ezt vallják, — és az itteni nép csak annyira volt

[2] E munka teljesen készen volt már, mikor Beke Ödön: „Szokás és néphagyomány" c. cikke megjelent (IK. LVI. 19. kk.). Beke ebben a cikkében szintén hangsúlyozza a néprajz és nyelvtudomány közös ügyét.

állattenyésztő, amennyire a tájék megengedte. De a vizek eltűnésével eltünt a vízi élet is, ezért tűnik el a szentesi halásszal együtt szerszáma is, nyelve is.

Az ősi foglalkozásoknak mindig gazdag a nyelve, még akkor is, ha kihaló életmódnak a kifejező eszköze.

Lám, Szentesen is milyen gazdag kifejezésük volt a vízi embereknek (ma már csak az öreg Váradinak van) a víz, különösen a folyóvíz egyes részeire és a vízpart, vízfenék alakulásának különböző módjára. A szentesi halászok ismerik a folyóvizet és a folyóvizek környékének alakulásmódját olyan jól, mint az általános földrajz tudós művelői (vö. e munkában „A víz és környéke" című fejezettel).

Gazdag a halászok nyelvében a víz jelentéstartalma is; a vízzel kapcsolatos szóösszetételek száma is nagy, mert a víz a halász legfontosabb területe.

Azt is jelenti a víz: 'folyó', azt is: 'tó'. Az 'áradás'-nak is víz a neve olykor. „A hasítás nyáron történt, mikor a víz elmënt" (=az áradás elment). — Az 'áradás'-t még nagy-víznek is mondják. A folyó ágyában lévő víz: anya-víz, de csak akkor, ha az ártéren is van víz, de már fogy. A mély víz: bátor-víz, a kanyar után visszaforduló víz: cigány-víz. A csekély-víz a bátor vízzel van szemben, a lang-víz, a langó-víz meg a seb-csapat ellentéte (seb-csapat = sebes víz, a víz sebje, ahol az őrvíny van). Van lusta-víz is.

A vizet nagyhálóval mëghajtyák. Ha sűrűn meghajtják: mëgtörik a vizet nagyon, ilyenkor aztán elbúvik a hal a gödörbe.

Jól tudja maga a halász is, hogy nagyon kell ismernie a vizet, mert azt mondja: „A halásznak tunni këll, hogy mejik hejjën mijen a vízjárás", azért „vízën járó embër" a halász!

Ebben a munkában még hírmondója van a halászélet ma már teljesen kipusztult ágának: a régi híres szentesi halhasításnak. Hírrel van ez a gyüjtemény néhány — tudtommal másutt ismeretlen — halászszerszámról is. A százmáról ilyen néven nem tud a néprajzi irodalom semmit; az algyői tükrös tapogatónak — mely eddig magában volt a néprajz tudományában — mása akadt a szentesi reginás tapogatóban. A nagy-hálóval való halászás itt közölt leírása is egészen eredeti, a halász szavai szerint való, egészen részletes, sok, eddig figyelmen kívül hagyott lényeges mozzanattal. A pëndël-háló-val való halászatról is többet tudunk úgy és életesebben hat, ha a halász szavaival mondjuk el (l. e. munka megfelelő fejezetét).

Sem a néprajz, sem a nyelvtudomány nem volt kíváncsi eddig arra: hogyan tudja a halász a halak ívását, de azért megírták a nyelvészek az ívik ige eredetét — a halászok tudománya nélkül — rosszul.

Azt sem kérdezte még meg senki, hogyan tudja a halász a jég zajlását. Ezért van az, hogy Budenz óta még ma is azt gondolják a legtöbben, hogy Szenczi Molnár Albertnak a jég zaj-áról adott jellemzése merő kitalálás (vö. MUSz.), ezért nem törődött a mai nyelvtudomány Szarvas Gábor régi magyarázatával a szaj, zaj eredetéről, mely — igen alapos okkal — egyeredetűnek mondja a 'lárma' jelentésű zaj-t

a jég szaj-ával, zaj-ával. — A komp, dereglye, ladik varrásáról nincs részletes leírásunk, e nélkül pedig nem teljes ezeknek a közlekedési eszközöknek és varr szavunknak a története, Váradi Imre szentesi öreghalász most szolgál tudományával a komp, dereglye, ladik varrásáról is.

Adataimat mindíg a helyszínen jegyeztem le a halászok szavaival, s azokat az igazság iránti alázattal változatlanul közlöm, hogy a tudomány világában forrásként éljenek. Írásom nem zavarta a halászokat, azok hozzám bizalmatlanok nem voltak, hiszen egyik-másik gyermekkorom óta ismert.

A szentesi vízi élet élőnyelvi és levéltári anyagának minél nagyobb távlatban való szemléletére két kiváló mű is módot ad. A Herman Ottóé (A magyar halászat könyve[3] I—II. Bp. 1887.) és a Jankó Józsefé (A magyar halászat eredete[3] I—II. Bp. 1900). A közvetlen környék halászatáról Ecsedi István tudósít (Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken. Debrecen, 1933.), összefoglalóan „A magyarság néprajza" II. kötete (írta Győrffy István és Viski Károly) meg Vargyas Lajosnak a halászatról írott cikke tájékoztat „A Szovjetunió" című műben (szerk. Bolgár Elek. Bp. 1946.). Az újabb kutatások eredményeit is figyelemmel kísértem a Néprajzi Értesítőben (röviditése: Ért.).

Nyelvészeti tekintetben Munkácsi tanulmánya volt a kiinduló pontom (A magyar népies halászat műnyelve), de felhasználtam természetesen a lényeges újabb eredményeket is (l. pl. a lápos horogról), ezenkívül magam is igyekeztem egy-két kérdést a megoldáshoz közelebb vinni (pl. a *sebës* szó jelentéstörténetével) vagy megoldani (az *ivik* szó eredetét).

A néprajz, a nyelvtudomány meg a földrajz mellett a gazdaságtörténet is jut itt néhány érdekes adathoz. Láthatjuk, hogy a tiszai *lápokon* (= tutajokon) való szállítás milyen fontos szerepet töltött be Szentes gazdasági életében. Nemcsak magát a fenyőfát úsztatták le a Tiszán lápként, melyet még Máramarosban eladtak, hanem magán a lápon hoztak még ölfát is, sót is, almát is.

Szentesnek vízen és szárazon élénk kereskedelmi kapcsolata volt egész Nagyváradig. A város ökreit a váradi vásárban vették, a szentesi szárított halat is Erdélybe vitték.

Már Fényes Elek szól a szentesi szárított halnak délre való szállításáról. A gazdaságtörténet feljegyezheti azt is, hogy a szentesieknek besózott szárított halból a multban számottevő kivitelük volt. Halhasítás idején olyan jól kerestek Szentesen a halászlegények, hogy jobban jövedelmezett nekik a víz, mintha arattak, nyomtattak volna.

Jankó Jánosnak az a véleménye, hogy a magyar nem lehetett „par excellence" halászó nép (i. m. 399.). Cs. Sebestyén Károly érveinek figyelembevételével nagyon valószínű (Cs. Sebestyén: Az ősmagyarok halászata. Ért. XXVII. 106.). Érdekes ehhez megjegyezni, hogy bár Szentesen a XVIII. és XIX. században élénk halászat volt, és a szentesi szárított hal messze földre elkerült: a szentesi reformáta ekklézsia kéz-

[3] Ezután ezt a két művet csak a szerző nevével idézem, a megfelelő lapszámmal.

iratos története nem szól egy szót sem a halászokról, pedig a város lakói foglalkozásának egész fejezetet szentel. A halászatot a krónika szerzője nem tekintette külön foglalkozásnak.

A szentesi halászat pusztulását a Tisza és a Körös szabályozása meg a környező kisebb vizek lecsapolása megindította, az első és második világháború meg befejezte. Így hatnak a föld felszínének változásai és a háborúk következményei az illető földön élő népek foglalkozására is, nyelvére is.

Ha munkám lendít valamit a néprajzban és a nyelvtudományban, az elsősorban három szentesi halász érdeme.

Hadd mondok hát köszönetet itt is ezeknek az öreg szentesi halászoknak megértésükért és szívességükért. Rácz Imrének, Komendát Bálintnak (azóta már halott mind a kettő) és Váradi Imrének, aki jó egészségben tapossa a nyolcvankettedik esztendőt. Tőle tudtam meg legtöbbet, ma már csak Váradi Imre a hírmondója a szentesi vízi életnek 1881-től napjainkig.

Köszönettel tartozom a Budapesti Magyarságtudományi Intézetnek is, hogy az anyaggyűjtéssel kérésemre megbízott és támogatott (1940—42 nyarán).

Tanulmányom rajzait dr. Szádeczky-Kardoss Samuné úrasszony volt szíves elkészíteni: fogadja érte köszönetemet.

Végül, de nem utolsó sorban megköszönöm munkám megjelenését az Alföldi Tudományos Intézetnek, ez Intézet igazgatójának: dr. Bartucz Lajos egyetemi tanár úrnak.

Munkámhoz szójegyzéket is szerkesztettem. A szójegyzékhez való tájékoztatót a szójegyzék előtt találja a szíves olvasó. E tanulmány fonetikai írásmódja olyan, hogy az ne zavarja az olvasás folyamatosságát. Nem jelöltem pl. a zöngétlen mássalhangzó előtti zöngés mássalhangzó zöngétlenülését, mert nyelvünkben ilyenkor kivétel nélkül zöngétlen mássalhangzót ejtünk (ezért nem írtam: *aszt*, hanem: *azt*). A mássalhangzó előtti hosszú mássalhangzó ejtésbeli megrövidültét sem jelöltem, mert az ilyen helyzetben lévő hosszú mássalhangzót a magyar ember kivétel nélkül röviden ejti (ezért írtam így: azír kellett kimosni . . ., nem pedig azt: azír kellet kimosni . . .). Viszont jelöltem az *eggy* hosszú *gg*-jét, mert ezt a papirosnyelven beszélők már röviden ejtik, de a népnyelvben mindig hosszú-*gg*-vel hangzik, ha utána magánhangzó vagy szünet következik.

Most pedig lássuk, mi van még meg 1948-ban az egykor gazdag szentesi vízi életből. Egyuttal e tanulmány végén feleletet kapunk arra a kérdésre is, hogy érdemes-e a népi kultúrát gyüjteni, lehet-e még valami értékeset megmenteni a magyar vidékről modern szempontú gyüjtő munkával.

SZENTES VIZEI.

Szentes és környéke arculatát bővizű folyók, kacskaringós, sűrű erek és fokok, akadálytalanul áradó vizek, csekélyebb és mélyebb tavak, vizenyős semlyékek, gazdag állatvilágú rétek, rengeteg nádasok, fiatal suhások és vén füzesek, úszó szigetek, itt-ott kiemelkedő földhátak jellemezték egészen a XIX. századig.

Nagy, fehér csér gázolta a vizet, gém-sára kiabált rekedten: gál, gál! — és hosszú lábaival lépdelve szedte ki a térdig érő vízből a halat. Falkástól topogott a bakcsó a csekélyben és mutatta a halásznak, hogy hol a hal. Vígan halászott és bogarászott a szárcsa, hosszúnyakú búbos vöcsök bukott két ölnyire is a hal után, és vadludak legeltek a réten, vadrucák kutatták a nádasok környékét. Gólyák vigyázták a vizek szélét, de nemcsak békát, halat ettek, hanem öt-hat kis rucát, libát is elnyeltek.

A zsombékon bíbic költött, vízbe mártott orrával vízibika bömbölt, nádiveréb cifrázta, s a Kurcán még a város alatt is számtalan volt a fehér hattyú, hát még kint a Körösön!

A nagy-odús fűzfából vidra járt le a vízbe halért, róka ólálkodott a réten, réti farkas kóborolt a tájon.

Bökénytől Csépáig még Váradi Imre idejében is sík víz volt mindenütt, túl a Kurcán pedig, egészen a Kucori-csárdáig hatalmas rét, rengeteg nád, a mai Szentes helyén az erek sokasága. Csak a mai Kurcaparti-utca volt ki mindig a vízből; ma is az a város legmagasabban fekvő része egészen a volt sóházig, ahol tehát a mai Síma Ferenc-utcának nevezett rész találkozik az Ady Endre (egykori Haruckern-utcával.

Érthető tehát, hogy Csallány Gábor a szentesi Veker és Kurca partjain több helyt nagyobb mennyiségű őskori hálósúlyt talált (vö. Síma: Szentes tört. I. 17 l.), hiszen ez a vidék már a honfoglalás előtt is halászattal foglalkoztatta lakóit.

Zsilinszky szerint: „Az ősmagyarság a Körös folyónak *Kurcza* nevű ága mellett mocsaras, de halfogásra alkalmas helyen szintén halásztanyát ütött (az előbb említettem mai Kurcaparti-utca táján) és a tatárjárás előtt már lakott helység volt itt *Szentes* (Zendus, Scentus), melyet 1241. évben a tatárok teljesen elpusztítottak. Ugyancsak a Kurcza vize mellett azon a ponton, ahol az kibővül és a *Kontra-tavat* (stagnum Curisa) képezi, e tó partján 1138. évben már *Ingó* (villa Ingu) falu állott és a határában elterülő halastavat, melyen a Kurcza átfolyik. II. Béla 1138. évben szintén a dömösi prépostságnak adta" (Zsilinszky: Csongrád vm. tört. I. 47).

Zsilinszkynek e megállapításához csak azt fűzöm hozzá, hogy a mai Kontra-tónak az 1138-beli oklevélben előforduló *Curisa* neve etymologiailag a *Kurca* folyó nevével azonos. „In uilla *Ingu* est Stangnum (!) quod uocatur *Curisa* in quo nullus preter Dimisiensem habet partem" (= Az *Ingu* nevű faluban van egy tó, melyet *Curisa*-nak hívnak, mely teljesen a döméseké"). Knauz: Mon. Eccl. Strig. I. 94. Egy 1075-ből való oklevél ugyanis ugyanazt a vizet *cundura*-nak mondja, és ez a mai *Kontra* etymologiai előzménye. „Terram s a p i (ez a mai Sáp-halom és környéke) simul cum arboribus, in heridetatem monasterio sancti Benedicti dedi, quam circumfenet aqua, que nominatur *cundura*, usque ad *curice* flumen, sicque diuditur ab aliis." (Vagyis: Sáp földjét, melyet a Kontra-tó vesz körül, a fákkal együtt a Szent Benedek rend kolostorára hagytam örökségül egész a Kurca folyóig, és így ez elválasztatik a többitől — rendelkezik I. Géza 1075-ben. Knauz: Mon. Eccl.

Strig. I. 58.). Hogy e c u n d u r a - K o n t r a szónak mi az eredete, nem tudjuk.

Ma már ez a Kontra-tó teljesen kiszáradt, helyén szántóföldek vannak a szegvári vasútállomással szemben. 1839-ben azonban még tó volt itt, és a sápi gát átvágásakor l é s z á k felállítására kért engedélyt Szentes tanácsától Fischer Ábrahám helybeli halászat haszonbérlő társa, Fekete Márton (Városi levéltár, 1839-i tanácsi jegyzőkönyv, 203—204.), hogy halat foghassanak.

A sápi gát átvágását az tette szükségessé, hogy a *Kontra-gát* a víz folyását feltartóztatta: „A Szegvári határ mentében készített *Kontra-gát* a v í z f o l y á s á t f e l t a r t ó z t a t v á n Annak a Földmérnök által kijelelt helyen Április 2-n leendő átvágatására Fehér Imre al kapitány és Boldisár Mátyás külső Tanácsbeli Urak kiküldetnek, 16 napszámost és 4 Lándzást magok mellé veendők" (1839-es tanácsülési jegyzőkönyv, 83. lap, városi levéltár).

Bizonyos, hogy ez a *Kontra-tó* volt Szentes határában a legrégibb halászó tó. Hogy ezenkívül melyek voltak még nevezetes halászó tavak, biztosan megmondani nem tudjuk, mert az 1838. február 17-i tanácsi jegyzőkönyv is csak általában beszél róluk: „A' Panasztolkodónak állítása, hogy a' Város t ö b b h a l á s z ó T a v a i t elgátoltatta, és ekként a' Szerződést meg sértette, nem áll, mivel a F o l y ó v i z e k és T a v a k v a l á n a k h a s z o n b é r b e k i a d v a, ezeket pedig a' Város el nem töltötte" (A városi tanács 1837—38-as jegyzőkönyve 61. lap. Városi levéltár).

Sokat emlegetik a tanácsi jegyzőkönyvek a sártói töltéseket. A S á r t ó a Veker torkolatával szemben volt, túl a Kurcán. 1832. pünkösd hava (május) 27-én „A' S á r t ó i G á t t ö l t é s r e A 4-ik Tzd, úgy, hogy m é g m a e l i n d u l j a n a k, ki rendeltetik és Esk. Nagy János felvigyázóul kiküldetik" (Tanácsi jegyzőkönyv 1831—32, 96 l.). Ugyanez év okt. 14-én olvassuk: „A S á r t ó i t ö l t é s e k r e homokolni az 1sö 2ik Tizedbeliek minden fertály föld után 1 öl" (Ugyanott, 168. l.).

Szentes legnevezetesebb halászó vize a K u r c a volt. Láttuk, hogy a Kurca nevét már I. Géza 1073.-ban kelt adománylevele említi a Kontra tóval kapcsolatban. Ugyanez az oklevél említi a C u r i c e a folyón lévő vámot is, mely a mai bikaakolnál volt.

Ez a kurcai-vám egész a legújabb időkig (1903-ig) folyamatosan megvolt (Zalotay: KogEmlk. 304.), még az öreg Váradi is emlegette ezt a kurcai kompot. Ő is úgy mondotta: „a fölső-csordajáráson vót, a vámházná." — „A másik komp a Mënház-melletti zugba vót. Ott vót ëgy kompjáró" (tehát a mai Síma Ferenc-utca 1 számú házzal szemben lévő Kurcára vivő közben). Az öreg Váradi ezt az előtte élt nemzedéktől hallotta.

A Kurca a hármas Körös bal partján ágazik ki, a tecsi pusztán; a Kontra-tón keresztül Szentestől nyugatra dél felé kanyarog és Mindszenten felül ömlik a Tiszába. Ma már csak csatorna (Vö. Zsilinszky: Csongrád vm. tört. I. 3, Zalotay: i. m. 303.). A Kurca voltaképpen a Körös régi ága.

Kétségtelen, hogy a *Kurca* még a XIX. században is elég nagy folyó víz volt, mert 1832. október 28-án a városi tanács úgy rendelkezett, hogy

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

„A Kurca gátja kiigazítására A 3-ik Tizedbeliek" (rendeltettek. Tanácsülési jegyzőkönyv 1831—32: 168. Városi levéltár.)

Nagy víz lehetett 1832-ben a Kurcában, mert az ezévi május 6-i és október 14-i tanácsülés is kirendelte gátat javítani az első, illetve a harmadik tizedbelieket.

Az 1839. év tavaszán is nagy volt a víz a szentesi folyókban és erekben, erről beszélnek az ezévi tanácsülési jegyzőkönyvek is. 1839. július 20-án jelenti a tanácsnak Özvegy Tatár Mihályné Somogyi Judith, „hogy Férje a' *Kurtzába* hólt" (Tanácsülési jegyzőkönyv 1839. 158. lap).

Hogy a Kurca Szentes legnevezetesebb halászó vize volt, bizonyítja az is, hogy ennek mentén maradtak meg legtovább a híres szentesi hasító-gunyhók vagy ahogy a tanácsülési jegyzőkönyvek mondják: sózó kunyhók (lásd a „Halhasítás Szentesen" című fejezetet).

A Kurca nevezetes örvénye a Nagyőrvíny (a felsőpártiak nyelvében) vagy Nagyőrvény (a 'kisériek szerint). Van Szentesen Nagyőrvény-utca is, ennek kezdete a *Nagyőrvény*-nél van. „Ma már nagy része szárazon van" (Zalotay: i. m. 311.). A Konc-örvény a Nagyőrvénynél lentebb van. A Kis-őrvény. Szent Ilona örvénye és az Átaleső-őrvény kívül vannak a városon.

A Kurca és a Körös révén Szentes vízi úton élénk kapcsolatban volt Szentmártonnal, Öcsöddel, Szarvassal, Szentandrással, Gyomával, egészen Váradig. Az öreg Váradi Endrődig volt. Nagyapám még sokat emlegette Öcsödöt és Szentandrást. Ma már, a vízi utak megszüntével nincs semmi kapcsolata sem Szentesnek ezekkel a helységekkel. Én a Várad felé vízi úton irányuló egykori közlekedési, kereskedelmi kapcsolat emlékét sejtem ebben a szentesi szólásmondásban: „De lëültem. *Mint Panna asszon Váradon!*" (Az mondja önmagáról, aki sokáig szomszédol valahol.).

Zalotay Elemér, a csongrádmegyei múzeum igazgatója szíves levélbeli értesítéséből tudom, hogy ő 1926-ban egy mindszenti ásatás alkalmával hallotta Ambrus Pál 84 éves embertől, hogy az körösi hajós volt és hajókon Szentesről Nagyváradra jártak, onnan ölfát, sót, gyümölcsöt és más egyebet szállítottak. Sokszor kötöttek ki a kurcai Nagyőrvényben. A körösi hajósok a Tiszára nem mentek ki. — A Kurca fontosságát mutatja az is, hogy Váradi Imre szerint a hajók a Tiszáról is bejöttek a Kurcán a város alá: „Sót Szolnakbú hoztak. A Kurcatorokná (tehát Csongrádnál a Tiszáról a Körösre, onnan a Kurcába) gyüttek bë a hajók", a „dombi kocsmáig", tehát a menház melletti kompig. Oda a sóház már csak egy hajításnyira volt.

A Kurcán vízimalom is sok volt. Ezek a nagy víz elhúzódása előtt kimentek a Tiszára. A Kurcáról a Tiszára meg vissza a vízimalmok a Görge nevű vízen meg a Csótén jártak. A Csóté az 1850-es években száradt ki. „Nagy vízkor bëhúzóttak a Kurcára. Még Szentësër vótak vízi malmok nyócvanba (1880) is", mondotta Váradi Imre.

A Veker Zalotay szerint valamikor a Marosból ágazott ki Radna mellett a Kórógy-gyal együtt (vö. A Veker-folyó fejlődéstörténete. Földrajzi Közlemények, LXVII.), s Szentes felett szakadt a Kurcába. „A Kurcába a folyó elég nagy eséssel és erősen kanyargó mederben, erodált partok között ömlött az ármentesítés előtt. Innen a neve is: Zuhogó.

Vekerlaposnak nevezi a nép a Hékédi majortól északra elterülő kisebb vízállásos rétet" (Zalotay: i. m., különnyomat 7. l.). — „A Zuhogó-gát Kis-Nagy Imre tanyájánál van" (Váradi).

„A Dóczi csatorna. Alsó Önesér és Önesvize laposa után a Tőkeér torkollik a Vekerbe a jobboldalon, majd a Köteleki és Kutér, baloldalon pedig a Guzsvölgye. A mellékerek találkozásánál terebélyesedik a Veker-Laposa, amelyben a kisebb medencék és szigetek a lapos ősi térképét igen változatossá tették. A legsajátosabb lápvilág ez, közepén még ma is jól kivehető a két nagyobb és mélyebb víztükör féneke" (Zalotay, i. m., különnyomat 7.).

A XVIII. században még nagy folyó volt a Veker (Zsilinszky: Csongrád vm. tört. I. 3.). Az 1730 június 4-i tanácsi jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy Kis György béresén: Szalay Istvánon „ edgy lóbéli kárát" pretendállya „azért, hogy szállásánál reája bízatott lovait egyben fűzvén, a' Vekerre itatni nem maga vitte le, hanem Dobrocza István fijacskájára (kiis alkalmatlan volt arra) bízta és attol küldetvén le, a Vekerben a Sárban belé dült és oda fulladott" (Szentes Mező Város Protocoluma 1740—82: 79. l.). Kompjárata valószínű a Veker csárda mellett volt, vagyis ott, ahol a kunszentmártoni kövesút keresztülmegy a mai Veker csatornán. — A Veker-név eredete ismeretlen.

Régen, még a mult század első felében is sok kisebb ér tartozott a Vekerhez. Igy a Csökönyér, Horgas-ér, Feketerét-ere. — A Gödény-lapos név bizonyosan arra mutat, hogy gödények tanyája volt ez a lapos, valamikor tehát tó, vagy állandó vízjárta terület.

A Kórógy a Mágocs-érrel egyesülve Szegváron alól ömlik a Kurcába (nem a Tiszába, mint Pais mondja: Magyar Anonymus, 123.). Anonymus szerint a Kórógy (Couroug) vize mellett ütött tábort a Böidi réven átkelő Ösbő és Velek kapitány serege, mikor Mén-Marót bihari vezér ellen mentek (50. cap.). Egykor valószínű a Kórógy-csárda közelében volt a kompja, tehát a mai Holub-malommal szemben. Pais Dezső szerint a Kórógy név a kóró köznév *-gy* képzős származéka. (Pais: Magyar Anonymus 123.).

A Kórógy környékéhez tartozott a „Csikós-ér", Bűs-ér, Csukás-ér, Rontó, Mucsi-tó.

Kaiánban a Veker és Kórógy között volt a Rekettyés.

A Fertő vize sok bajt okozott a lecsapolás előtt. „Fertői oldalon lévő Gazdák' szóvali Folyamodások következtében A már eddig is tetemes károkat okozott Fertő vizének a' Kórógyba leendő leeresztésére Verner Mihály tanácsnok és Nepper Alajos mérnöki Segéd Urak a' magok mellé veendő Hadnaggyal kiküldetnek" (1838. márc. 2. Az 1837—38. tanácsi jegyzőkönyv 94. l.). Íme, a Fertő lecsapolására vonatkozó első elhatározás.

A Tiszán, Kurcán, Körösön, Kórógyon, Vekeren és az ereken kívül fokok sokasága hálózta be a tájékot. (A fok mivoltát l. „A víz és környéke" c. fejezetben).

A tanácsi jegyzőkönyvek sokat emlegetik a kákafoki-töltéseket (pl. 1839. ápr. 13-án az 1839-es tanácsi jegyzőkönyvben). A Keskenyfok a Körösön volt; róla már csak a tanácsi jegyzőkönyvek tudnak,

az öreg Váradi nem tudja, hol volt. — A Vetye-fok: a Kurcából jött, a Várhát mellett. 1744. április 20-án csongrádi Havám Miklós panaszolja, „hogy Péchy Istók 80 kéve nádját elhordotta, amint a maga nádgyát a Vetye-fokában meg esmérte. De Péchy Istók tagadgya, és ellenben állattya, hogy a maga nádgyát hozta, amellyet a' Keskenyben állított ki" (Tanácsi jegyzőkönyv, 1740—82: 51. lap).

A Vecseri-fok: a Kurcán van. Körülfogja az Erzsébet-kertet meg a ligetet. A Vecseri fok ásott csatorna, arra terelték a vizet a Kurca eredeti ágyából. Ahol a híd van: ott zárt víz volt, két gát zárta el. Az egyik gát ott volt, ahol a Vecseri-fok kezdődik, a másik gát a Konc-örvény előtt van ma is, de most át van vágva mind a kettő.

Tiszai fokok voltak a Húnyos-fok, Bódi-fok, K..va-fok. Volt még bizonyosan több is, a levéltárak bizonyosan őrzik még soknak a nevét.

Valamikor a mai város területét is a Kurca kisebb erei hálózták be, de ma már ezeknek az ereknek a helyén is szép, rendezett, fás alföldi utcák vannak. Váradi Imre még emlékszik rá, hogy 1891-ben vagy 92-ben pünkösdkor felment a víz a Kurcáról a Szalai-utca árkában egész a Singer boltjáig (a Szalai- és a Jókai-utca sarkán), s az árokban halak is voltak.

Szentest még az én gyermekkoromban is víz vette körül mindenfelől. Nyugat felől a Kurca még ma is megvan (már alig van víz a medrében), kelet felől a *Nagyvölgy*-et már lecsapolták, s ahol a város terjedése úgy kívánta, utca lett a helyén. Itt volt a mai MÁV osztálymérnökség helyén az állomástól a városba vivő út meg az orosházi út közötti Nagyvölgy-részben a régi korcsolyapálya. A Dózsa György-utca (volt Széchenyi-utca) páros oldalának mostani kezdete és a vasúti kövesút között már a Nagyvölgy medre volt: ide is hamarosan házak épülnek. A Jókai-utca a kunszentmártoni kövesútig tartott csak, azon túl a Nagyvölgy volt, mely a Nagyhegyből ered s „végighaladva Szentes keleti szélén, a Bereklaposon át a Kontra-tóba ömlik" (Zalotay: Szentes régi vízrajza, Kogutowicz-Emlk. 308.). Ma már a Jókai-utca egész a vasútig vivő keramit-útig kiépült, a Nagyvölgy medrét ezen a szakaszon is betöltötték, és házak, utcák épültek helyére.

Az én nagyanyám a mai Klauzál-utcát mindig *„Kisvőgy-aji"*-nak mondotta. A *Kisvőgy*, mint Zalotay írja (i. m. 307.), a Nagyvölgyön jóval belül, de azzal párhuzamosan haladt, a mai „Kispiac" környékén volt a forrása, a mai Klauzál-utca vonalán haladt délnek. A Klauzál-utcának Kossuth-utcán túli folytatása: a Simonyi Ernő-utca még ma is jól mutatja, hogy itt valamikor vízmeder volt: árka mély és szakadékos. A Vásárhelyi-utcánál felvette a Kiseret, a Vajdatelepnél a Gógányba szakadt, a Gógányér pedig a Nagyvölgybe.

A mai IV. kerületnek a szentesiek nyelvében *Kisér* a neve. Ez a *Kisér* a város legalacsonyabban lévő része. 1730. táján még itt csakugyan *Kis-ér* lehetett, bizonyára ott, ahol most a *Kisér utca* van, a Kurca közelében, mert a szentesi ref. ekklézsia 1731-re vonatkozó feljegyzése szerint „az árvíztől (egynéhány itt való házak) a *Kurcza* és *Kis Ér* mellett szenvedtek" (kézirat a szentesi ref. egyház birtoká-

ban). Az öreg Váradi is mondja, hogy „a Kisérbe (tehát a város mai IV. kerületi részében), *lapos hejjekën nádak vótak, halak.*"

A *Gógányérről* Zalotay azt írja, hogy az „Szentes déli részén a Nagyvölgybe, illetőleg a Kontra tóba ömlő jólképzett medrű ér. A Kisér iker testvérének nevezhetnők, amely a Kishát déli végeinek vizeit gyüjtötte össze. Alsó folyása vízben gazdag, mert itt találkoznak a belterület egykori mederhálózatának majdnem valamennyi vizei. Ennek következtében az ármentesítés előtt v i z e s r é t s é g alakult ki a Kontra tó szomszédságában, amelyben kiterjedt n á d t e r m ő t e r ü l e t e k és bő zsákmányt igérő h a l á s z ó h e l y e k voltak. Petrák fel is jegyzi krónikájában (ez a krónika a második világháborúban elveszett, kéziratos volt), hogy az „1765.-ik esztendő tavaszán 2 mázsa 85 fontos harcsát fogtak, Buzi János nevezetű ember" (Zalotay: i. m. 309.).

A *Balisáriér:* a mai Szalai-utca felől a mai Borza-utca irányában folyt, a Batthyányi-utca táján felvette a *Kis-* és *Nagygörgős* ereket, a vármegyei közkórháztól délre ömlött a Kurcába, ennek a torkolatnak *Csorgó* volt a neve (Zalotay: i. m. 306.).

A *Kis-* és *Nagygörgős-ér* emlékét őrzi a *Kis-* és *Nagygörgős*-utca neve is. A *Kisgörgős* utcát újabban Bálint-utcának nevezték el, elég kár, hogy nem hagyták meg ezt a földrajzi eredetű nevet. Hogy a *Kis-* és *Nagygörgős*-ér csakugyan a kórház mellett ömlött a Kurcába, azt az is mutatja, hogy a szentesi népnyelvben a kórház melletti dülőnek *Görgős-düllő* a neve. A *Kis-* és *Nagygörgős* szintén a „Kisipac" környékén eredt, mint a *Kisvölgy,* csakhogy a Kisvölgy délnek, a *két Görgős* meg északnak folyt, a mai Bartha János-utca volt a vízválasztó.

Váradi Imrétől tudom, hogy volt Szentesen egy *Görge* nevű víz is, de ez a város területén kívül volt. „Ezën mënt ki a Tiszára a vízimalom a Sós-rompán alól. Ott jártak ki a vízimalmok a Jurinákbú (= a Jurinák-őrvényből) a Tiszára." Ez a *Görge* a mai Görgős-düllőtől Váradi szerint 1—2 dülőút távolságra lehetett.

A ref. ekklézsia históriájából tudjuk, hogy a mai Kossuth-térnek azon a táján, ahol most a Kossuth-szobor van és az Ady-utca elején, a XVIII. sz. közepén még mély tó volt, melybe a história író idejében egy kis gyermek bele is fulladt.

Hogy a mai Szentes jó része valamikor vízjárta terület volt, azt a szentesi *mirhók* is bizonyítják. A *mirhó* olyan árok, mely a telkek lábjában van: ide eresztették le a vizet a házhelyekről. Ilyen *mirhó* van pl. a mai Deák Ferenc-utca jobb és a Dózsa György-utca bal oldala telkeinek lábja között a mai Bajcsy-Zsilinszky-utcától ki a felsőpárti újtelepig. Ezek a *mirhók* ma már teljesen kiszáradtak, a kereszt-utcákban már rég el is tünteték, de a lábbal összeérő telkek között az árok még a felsőpárton megvan, esőzéskor teliszalad vízzel. A *mirhók* kereszt-utcákban meg-megszakadó végei még ma is jól láthatók az utcáról is, így pl. a Szalai-utcában, de másutt is. Ezek a *mirhók* a *Kurcába* vitték a vizet.

A mirhókról Váradi Imre azt mondja, azért kellettek: „A vizek fënn vótak az udvarokba. Ahun laposabb vót az úcca, az úccán së birtak sëhová së mënni. Még házak is dűltek össze a' miatt, hogy nem mënt lë a víz a *Kurcára.*"

A Szentes-környéki vizekről földrajzi szempontból Zalotay Elemér írt a már említett műveken kívül az Aranykalász c. folyóiratban (Területünk érhálózatának keletkezése. I.; A Kurca kialakulása; A Körös-Tisza Maros apályai és áradásai. Aranykalász I. 30, 38, 78.).

A NAGY SZENTESI ÁRVÍZ 1750—51-BEN.

Egykorú leírás.

Gondolhatjuk milyen sokat szenvedhetett Szentes lakossága a sok víz miatt, de az is bizonyos, hogy a tatárjárás, törökdúlás idején a sok víz és a rengeteg nádas jótékony menedéket is nyujtott a bujdosóknak.

1767-ből arról értesülünk, hogy „A vizek miatt ritka esztendő múlik el, melyben királysági, veresegyházi, bökényi, tőkei és fábiáni árendás puszták on mind vetéseikben, mind pedig kaszálóikban károkat ne vallanának a lakosok" (Városi lt. Acta urberiala (!) 29. sz. idézi Sima: i. m. 306.)

E feljegyzés előtt 17 évvel, 1750-ben kezdődött az a nagy szentesi árvíz, melyre sokáig visszaemlékeztek a szentesiek, melyről egykorú feljegyzés maradt fenn a szentesi reformáta ekklézsia történetében. Ez az igen becses kéziratos egyháztörténet 1700-tól 1825-ig nagyon értékes gazdaság- és művelődéstörténeti meg néprajzi fejezeteket közöl Szentes város népéről, s szép magyar nyelven, nagy hozzáértéssel, mai szakszerűséggel ír a szentesiek viseletéről, szokásairól, gyermekneveléséről, háza tájáról, foglalkozásáról és életmódjáról. Sajnos, a halászat nem érdekelte e kézirat szerzőit, nincs is benne a halászatról semmi. De a szemtanú eleven stílusán írja le a híres és szomorú 1750—51-ik évi szentesi árvizet. Ezt a részt szószerint közlöm nemcsak azért, mert 200 évvel ezelőtti állapot hű tudósítása, hanem azért is, mert ebből világosan láthatjuk, hogyan is élt, hogyan viaskodott az alföldi ember a nagy vizek korszakában az idő viszontagságaival.

„Hallatlan és példa kívül való víz áradások e mi Tartományunkban Karátsony Havában lettenek, mellyekhez hasonlót még a Török világban is élt öreg Emberek sem értek, hogy valaha ott árvíz megfutotta volna a határt a hol most die 8 Decembr. érkezett hirével edjütt maga is Büséren, és mindjárt ezen utában a Királysági földön lévő minden szénákat felvett és salva venia, ganéjjá tett. Die 14 immár ollyan rendkívül áradtak minden vizek, hogy mindenütt, valahol gátak, hídak, töltések voltak előtte, azokat elszaggatta és széllyel hordta az árvíz, és naponként mindinkább inkább jött és nevelkedett; annyira hatalmat vett pedig mindenfelé mivelhogy az esztendőnek végéig is nem tsak semmit nem láttatott szállani vagy apadni, sőt inkább mind nagyobbra áradni, hogy az egész mezőt és minden szállásokat Szent Mihály Halmáig felvett és elborított. Innen vagyon, hogy a holott az idén szép buza termő szántó földek voltak, most ott, midőn ezeket jegyezzük, sűrű nádat és gyékényt vágtak a lakosok, mellyekben az ember is alig mehet elő, mellyektől idővel ugyan tsak megszabadult a föld.

Az MDCCLI-dik Esztendőben. 1º. Nemzetes Médi Mihály Uram Fő Bíró negyedszer, vagy ötödször nem tudom bizonyosan. Nem kevés bajt okozott Ő Kegyelmének ez az árvíz, mivelhogy mind Vekerre, Korógyra kompokat, szálakat kelle készíttetni 's Révészeket állítani; mert már annyira nevelkedtek a vizek, hogy némelly Kútágasok a Kórógy parton, a vízből tsak térdig vagy addig sem érnének ki és a benne termett nádnak tsak üstöke látszanék ki.

2º. Ollyan tsudálatos víz áradás ez, melly még eddig is meg nem szünt, hogy a kemény fagylaló Télnek hidegsége ennek semmit nem ártana, hanem valamelly felé útját venné, mindenütt széltében szabadon follyna nagy sebességgel. Példának

okáért; die 12 Januarii, olyan sebessen áradott a Fertőről, hogy ha valaki a Szél Halom útján elindúlt, egyenessen a Soldos Demeter Uram szállása mellett 's azontúl mindenütt szárazon el mehetett; mire pedig estvére viszsza tért volna, lehetetlen vala azon az úton eljönni, hanem kéntelen volt a Derek Egyházi útra kikerülni; ott is, a hol az árvízen által lehetett jöni, mivel hogy már azon nap a Fertői öszve szakadt a Kórógy ágával, majd kerék agyig ért.

3º. Keserves Tél vala ez, nem tsak, hogy az árvíz elöntötte, elborította sok Gazdáknak szénáit; hanem hogy sokaknak, sőt többeknek a város lakosai között mind szállásokat, istállójokat aklaikat 's mind ezek körül levő Széna 's Szalmabéli takarmányaikat felvette, úgy kellett éjjel nappal nagy sietséggel hordani, mint néha napján a rabló Tatár előtt minemű sietséggel hordozóskodtak régi Atyáink: mind az által némellyek (olly alkalmatlan helyen lévén szállásaik) tellyességgel minden takamányokból kárt vallottak. Némellyek a jégen járást tsinálták hozzá, valamint a feliből a mi javatskája lehetett, úgy hordozgatták ki bátorságosabb hellyre, valami partra vagy hátatskára; némellyek ismét fenyő szálakat furdalván öszve, azoken felette sok bajoskodással huzták, vonták a mit kaphattak: de (a mi mind ebben legkeservesebb és bosszúságosabb vólt) némellyek a hová kihordhattak is valami kevesset, és hirtelen a mint lehetett, marháiknak valamelly takarmányból állást akol helyett imigy amugy készitettek ismét (mellyet már ingyen sem gondoltak, mert az Attyáik is ott soha árvizet nem tudtak) ujonnan őket felvette és tovább kergette 's költöztette; panaszkodtak sokan, hogy harmadik hellyeken is tartózkodtak meg, úgy hogy, eléggé nyomorúságaikat 's kárvallásaikat senki elő nem számlálhatja.

Továbbá a Télnek kemény kegyetlensége is nem kevésbé sanyargatott bennünket; mert fellyebb elmult egynéhány esztendőktől fogva olly szertelen havazó, szélvészes, fergeteget senki nem látott, mint a minemű die 10. Febr. és kivált 18. eiusdem 's következendő napokban volt. Ugyan is die 17. elkezdette Szerdán reggel a zápor esső hóval elegy másik reggelig minden megszűnés nélkül; Csötörtökön reggeltől fogva pedig az irtóztató havas fergeteg Szombatig mind egy aránt éjjel nappal felettébb savanyú, sebess és háborús széllel, szüntetetlenül esett, embernél magasabb fúvásokat tsinált; elgondolhatni valami részént, melly nyomorúságos idő volt, de eléggé bizony lehetetlen ki beszélni; a takarmány és akol 's eny helly nélkül való marháknak 's Gazdáiknak melly igen keserves vala, semmi jói jószágokkal, magokkal nem tehetvén; sokaknak marháikat a zivatar elhajtotta, 's haszontalan vala, olly idő vólt, azt mondhattyuk, hogy ha Isten meg nem enyhitette volna, nem tsak a barmok 's oktalan áliatok vesztek volna el, de még az embereknek életének is halálos veszedelme lett volna; de Ő Felsége kegyelmesen die 24 megenyhitette. Ez az idő vala az, mellyben a megszorúlt és éhség miatt annyira megszelidült nyulak az árvíz miatt valami száraz hátra kiszorulván, az ott lévő szállásra fényes nappal is menni és a takarmány alatt eddegélni nem félték; de valamint ők bátrak, vagy ugyan szemtelenek is, hogy valamennyiszer hajigáltattak, elűzettettek, mind annyiszor mihellyt a kunyhóba bé ment az ember, ők is a széna alá vissza jöttek: ugy az ebek is, nem annyira kegyetlenek voltak rajtok, mellyek talán ő maguk is a hideg miatt restellettek meleg fekvésökből felkelni, tsak látatlannak tartván a nyulaknak mellettök 's környülöttök való bagdátsolásokat.

Ez az idő hát (mellyben hazugságot beszélni senki felőllünk ne vőllye) mikor a nyulakat a szállások körül elevenen kézzel is fogták ugyan bőségessen; mert soha miólta Szentes Szentes, soha mondom, az időtől fogva eddig, a nyulnak ollyan

bővsége mint most, nem volt; utoljára már nem a husáért, hanem tsak a bőréért fogták az emberek. Ez alkalmatossággal történt dólgot tetszik feljegyeznünk, mellyet Nemzetes Médi Mihály mostani Fő Bíránk Urunk asztalánál die 21. Febr. Belső és Külső Személlyekből álló számos vendégnek hallottokra, a mezőről szintén most hozattatott bizonyos hírű! beszéltetett, tudni illik: Elsőben is. Hogy a sok alkalmatlan időkben már némelly embereknek marhái a nagy éhség miatt döglenek; ezé 's ezé is meg döglött. Annak utánna: Hogy a Farkasok is nagy kegyetlenséggel sokaknak marháikban nagy károkat tettek; ugyan is láttattak egy seregben néhol 32 edjütt kóborolni, prédát keresni. Végezetre pedig nevezetesen; Hogy ugyan nemzetes Fő Bíró Uram istállójában a szálláson egy Farkast a Béres füleinél fogva vont ki a jászolból vagy marhák közzűl, elevenen, szintén ezenn a mái napon, 1 i. Hushagyó Kedd előtt való vasárnapon.

Mind ezeken kívül, még a fűtőből is annyira megszűkültek sokan, hogy nem tsak kerítéseket, nád falakat, itthon való akol töltéseket, de még istállójoknak, sőt Házoknak fedeleit is felégetni kéntelenítettek: midőn az Ekklézsia szolgáinak is különben fűtőről nem lehetett providealni; hanem egy kazal régi dudvás szalmát vett az Ekklézsia egynéhány forintokon.

Végezetre, a Télnek szetrelen kegyetlenségét nevelte, hogy Hushagyó Keddre másodszor állottak bé a folyó vizek a kemény fagy miatt erőss jéggel, annyira, hogy szabadon járhatnák akarmelly teréhvel, mind egy lévén a Kurcza a Tiszával egész Bődig (= tehát kb. a mai hajóállomás tájáig, ahol az én gyermekkoromban, az 1910-es években, még megvolt a kövesút mellett a Kucori-csárda) semmi hátság vagy sziget ki nem tettzvén sohol semmi nád vagy gyékény nem látzott; mert az előtt a víznek sebessége miatt lenyomattatván elfagyott, tsak az iszonyú sík jég volt minden felé. Nem is találtatott volna sohol híg víz, hanem itt a Kurcza mellett lévő fűzfákon túl a Hattyúk tsináltak valamelly olvadást, melyhez igen nagy sereggel gyűlvén, a városnak bánatos népét az ő hármoniás énekléseckkel örvendeztették éjjel 's nappal, mint megannyi ékes szavú czimbalmokkal, mellyet osztán nem soká követett az időnek engedelmessége.

Jóllehet pedig valamennyire már enyhülne az idő, mind az által a sok vizek a barom járó földnek nagy részét elborítván tsak a kopár síkon kelle tekeregtetni a sovány szegény marhákat, oda is nagy veszedelmekkel és a Gazdáknak sok károkkal usztatván a hideg vizeken által, a hová hajtani akarnák; úgy hogy egy szóval keserves vala a hová valaki menni akar vala is illyen dolgában. Semmit se említettünk bár az árvíztől egy néhány itt való Házakról, mellyek a Kurcza és a Kis Ér mellett szenvedtek; de sokkal kevesebbek voltak itt, mint néhol másutt, nevezetesen Vásárhellyen is hol a Tabán, mint a Noé Bárkája úgy últ a víz között. De bezzeg megbetsülhetetlen lett a mi kárvallásunk inkább mint a vásárhellyi Uraiméké; mert lakosaink közzül sokaknak tsak egy marok sem maradt a veléseikből szárazon; többek a kiknek maradt még ugyan valamelly rész, de tsak annyi helyen a hol valamelly hátassága volt a szántó földnek, melly sok keserves kár-vallásokból a Nemes Vármegye parantsolatjára conscribáltatott ugyan a Betsületes Tanáts, de micsoda hasznára lett a Szegénységnek nints még érésünkre. E rút mord-telet igen szép Tavasz követte mindennek termékenységével." (Az 1750—51. évről szóló feljegyzések „A Szentesi Refor. Ekklésia Históriája" 1700-dik Esztendőtől fogva 1800-ig mellyben ennek

Állapotja, nevezetesebb Tagjainak Életek, emlékezetet érdemlő Dolgaik, Változásai, össze-szedetve elő adódnak. Tiszt. Béládi István, Gál István és Kis Bálint Prédikátorok által. I-ső kötet.)

Erről és a többi nagy szentesi áradásról megemlékezik Fényes Elek is, valószínű az itt idézett kéziratos mű volt a forrása. „A' Körös és Tisza nevezetesebb áradásai voltak: 1731-ben, 1816. és 1830-ban" (Magyar Országnak mostani állapotja, 1839: IV, 168.).

A RÉTEK.

Szentesen még a mult század második felében is határtalan volt a „nádló rét", ahol nádon kívül gyíkiny, káka, cët-káka meg cëtkíny termett sok egyéb növénnyel együtt. A víz-járta területen gazdagon termett a növények sokasága, melyet gaz-nak hívtak; a gaz jó takarmány volt.

E határtalan szentesi rétnek sokat köszönhetnek a város ősi lakói. Török, tatár, német, rác dúlás idején ez a rétség volt a város lakóinak biztos menedéke.

Nemcsak nád, gyékény termett ezen a réten, nemcsak jó kaszáló volt ez, híztak itt disznók is. „Sertéseket, különösen szőke mangaliczákat, szinte nagy bőséggel nevelnek a lakosok, mellyek a vizek elapadása után a' rétségekben hamar meghíznak" (Fényes: Magyarországnak mostani állapotja, IV, 157.).

De a rétségben hízlalt disznók a hasznos nádat, gyékényt meglehetősen pusztították, mert azt írja Fényes Szentesről: „A' Tisza rétjén eddig bőven termett nád és gyékény, hanem ezek gyökereit száraz esztendőkben a' sertések elpusztítván, most haszontalan giz-gazt terem" (Fényes: Magyarországnak mostani állapotja, IV, 166.).

Rét volt régen nemcsak a mai Alsó- és Felső-rét, hanem volt pl. „Bökényi rét" is. 1838. febr. 22-én „Az Ányási Kertészség Előljáróinak többszöri kérések folytába az általok haszonbérbe kivenni tzélzott Bökényi-rét A következő Feltételek alatt ajánlatott:

1-ör A Körösön innen lévő részből 1000 Hold egy tagban a keskeny fok árka kihagyásával holdanként 3 f. 12 xrért a' Körösön túl lévő rész ugyantsak holdanként 1 f. 12 xrért ppénzben adódhatik ki. 2or A Haszonbérlők a' nevezett Földben lehető székek, vagy más akármely ok miatt lehető terméketlen föld javítására vagy pótlására nem számolhatnak" (Tanácsi Jegyzőkönyv, 1838: 78—79 l.).

Túl a Kurca egész a Tiszáig rít volt, ennek emlékét őrzni ennek a tájnak máig megmaradt neve: a *Felső rít* v. rét, mely a Kucori csárdánál kezdődött és az Alsó *rít* v. *rét,* mely Szegvár felé van. A Felső- és Alsó-réten ma már rendezett új telepek, tanyák és szántóföldek vannak, de Váradi Imre azt mondja, hogy még a mult század második felében is „az egíssz Alsó- Felső-rít mind nádas vót, járni nem birtak ott nagyon. A Gógány is nagy sëmjík, nádas vót."

A rét jellegzetes alakulása volt a *zsombík.* „Vótak azok a zsombíkok. Itt is ojan vót a csordajárás. Körülötte fű nyől. Mikor lëlíp az embër a zsombíkrúl, akkor térgyig ír a víz. Nem ázik el, az embërt

is mëgbirja." — De ma már az ilyen „zsombíkos hejjek"-ről is csak öreg emberek tudnak, rég kivesztek azok, a mai szentesiek már azt sem tudják: mi az a zsombík. Eltünt a rét, vele együtt a zsombík, és ez a szó is kivesz az öregekkel az emlékezetből, csak az írás őrzi.

„Az Alsó-, Fëlső-rít abbúl ilt, hogy vadálatot fogtak tőrrel. Ojan csapdákat kíszítëttek, a rítekën a totyogókba tëttík. A vízbű nem láccott ki, bogarászó rucákat, vízi madarakat fogdostak. Madártojásokat szëttek, azt ëtík." — Így emlékszik még ezekre az öreg Váradi, de külön nevükre ezeknek a rétes- embereknek már nem emlékszik. Nyilván afféle pákászó emberek voltak.

Ezen a vízjárta tájon valamikor rengeteg lenge nád (= apróbb, rövidebb, vékonyabb szárú), piros-szárú-nád (= kemény, mint a vesszö, azt szerették tetőbe), gyékény, káka (= nagy, magosra megnőtt. Síma. A hegyin van egy kis bugó. Se görcs, semmi nincs rajta), cët-káka (= alacsonyra nőtt, nincs rajta levél se), cëtkány (= réteken termett; olyan kemény, mint a fa, tüzeltek vele katlan alá is) termett.

A tanácsi jegyzőkönyvekből kitűnik ,hogy a rétek nádja, gyékénye, gazza a város jelentős jövedelmét tette, ezért ezeknek vágása meghatározott rend szerint történt. 1832. dec. 2-án például így rendelkezett a tanács: „A' Nádló rétnek el osztása, avagy fel szabadítása kérdésében a' Betsületes Község közzül Jakó Ferencz, Nemes Sarkadi János, Borbás Mihály... magoktól meg jelenvén, A nádló rétnek osztását el határoztatni, olly meg jegyzéssel, hogy a Fábjányi árendás földek után úgy szinte a házas és házatlan zselléreknek is semmi, azon tekintetből, hogy már a nyáron részesíttettek, ne adattassék-e' szerént minden urbáriális és allódiális egy fertály föld után, két kerék fordulójával kellő osztásra a' felső rétre az első tizednek először, azután ott a másodiknak Eskütt Jósa István, Lakos András, az alsó rétre először a' harmadik, utána a' negyedik Tizednek Eskütt Pál József és Horváth István kirendeltetnek, — a felsőrét osztálya kezdődik a Csongrádi határnál a' Kurcza parton, az alsó réten a... foknái a' Kurcza parton" (Tanácsi jegyzőkönyv 1832—33, 27—28. l.).

A rét osztály egysége, amint látjuk, a kerék volt, az imént idézett esetben: két kerék fordulójával kapott mindenki, akit a rendelkezés szerint a „nádló rét" megilletett.

A Kiskunságban úgy mérték ki kerék-kel a jogosultak kaszálóját, hogy a város ilyen mérési célra hitelesített kocsija kerekének egyik küllőjére szalmacsutakot kötöttek. A kocsi megindult és a küllőre kötött forgó szalmacsutakon figyelték meg, milyen hosszú volt egy-két-három-négy vagy nyolc kerékforduló, amennyi kaszáló az osztályost éppen megillette. A mérés csak hitelesnek elismert kocsi kerekével történhetett, melynek megvolt a megkívánt átmérője (Mészöly Gedeon egyetemi tanár úr szíves szóbeli közlése, köszönet érte). — Szentesen 1834. aug. 10-én ilyen osztályt tettek:

„A' rét osztás eránt, minden fertály Urbariális föld után 8 kerék. Egy ház után 3 kerék. Ugy tsak házzal bíróknak 3 kerék, Zsellé-

reknek 2 kerék...“ (1834. aug. 10. Tanácsi jegyzőkönyv, 1833—34: 169. l.).

A rét világában a réti hadnagyok vigyáztak a rendelkezések megtartására. 1832. október 7-én „A Rétnek pusztítása felől a' Réti Hadnagyok jelentést tesznek“ (Tanácsi jegyzőkönyv 1831—32. 156. l.).

1832. július 8-án úgy rendelkezett a tanács, hogy „Tul a' Kurtzai Rétről Gaz vagy Gyékény vágást tsupán írásos jóváhagyás mellett“ enged meg (Tanácsi jegyzőkönyv 1831—32. 115. l.).

Kellett ez a szigorú intézkedés, mert 1832. febr. 29-én is „Panaszba tészik, hogy a' Nádló Rétet az álló tilalom ellenére, az Adófizetők közzül is ugyan, de kivált a' Nemesek széltire vágják és hordják, melly visszaélésnek eleit venni kérik“ (Tanácsi jegyzőkönyv, 1832, 53. l.).

1832. febr. 26-án a Római Catholica Ekklésiának meg a Reformátának egy-egy ezer kévét, az Evangelica Ekklésiának négyszáz kévét engedett át, 2600 kéve megmaradt a városnak (Tanácsi jegyzőkönyv, 1831—32, 54. .).

A nád ára ebben az időben: minden 100 kéve 10 váltoforint.

Mivel Szentesen sok volt a *nád*, nemcsak a háztető készült nádból, hanem a kerítések is az 1700-as években. Az 1747. decmber 18-i tanácsi jegyzőkönyvből tudjuk: „Tóth Györgyné ellen nem csak Nagy Mihálly, Horváth Györgyné, Tót Istvánné, Borsos Nagy Istvánné és Kis Jánosné hiteles Tanúk által meg bizonyíttatott, hanem magais coram figura Sedis meg vallotta, hogy azt ő beszélte mások előtt, hogy az Ura gyakran mégyen a' Molnár András Nádfalára étszakais, és ott két telé teszíti a nádfalt, s úgy beszél Molnár Andrásnéval, már egy nehányszor el is pirongatta onnét mindeniket...“ (Szentes Mező Város Protoc. 1740—82, 64. l.).

A nád-kerítés meg a városba behordott réti gaz, gyékény természetesen sok veszedelmet okozott, ezért a *nád-kerítést* az 1839. június 22-i tanácsülés felszedette, a városba behordott nádat, gyékényt kihordani parancsolta. „409. Fő Kapitány Dobosy Mihály Ur jelentvén: hogy a' több ízben kihíresztelt tilalmak ellenére is a' Városban sok réti gaz és gyékény behordatván, lerakva heverne, és a nád kerítések fel nem szedettek.

Kihírestetni, hogy a' ki nád kerítését egy hét alatt fel nem szedi, és nádját gyékénnyét a Városból egy hét alatt ki nem hordja, annak nádja és gyékénye, valamint nádkerítése is, a tűz elleni köz bátorság azt kívánván — felszedetik, és tégla égetésre kihordatik“ (Tanácsi jegyzőkönyv, 1839. 147. l.).

A Reformáta Ekklésia Históriájában azt olvassuk, hogy „A házak ezen idő szakaszban vájogból rakódtak, tetejek nádal vagy gyékénnyel volt fel verve tsinosan, zsindely kevés volt, tseréppel pedig az 1800ik Esztendő előtt tsak Erdélyi Mihályé. Szalmával fedett egy se volt.“ („Az Ekklézsia Tagjainak Házaikról, Házi Eszközeikről“ című fejezet kezdete).

A *gyíkiny* is nevezetes és kedvelt tetőfedő volt tehát. „Akki abbú csinálta a házát a' jó járt. A nád félpérdül a nap után, ha eső van, oszt meleg gyün, de a gyíkíny nem“ — mondotta Váradi.

Nemcsak házak fedésére használták a gyékényt, gyékény-kötél, gyékény-kosár, gyékény-ponyva ma is van. Régen a kocsikra is használtak gyékény-ponyvákat. 1839. október 5-én „A Bíró Molnár Imre Ur jelentvén, hogy a' Város kotsijai Számára öt gyékény ponyvát egy-egy ezüst huszasával... megvett ... kifizettetni kéri" (Az 1839. évi Tanácsi jegyzőkönyv 260 l.).

Nád, gyékény káka még ma is sok van a Kurcában, de rét már sehol. Az ifjabb szentesi nemzedékből azok, akiknek a földdel már semmi kapcsolatuk sincs, tehát csak városlakók, azt sem tudják már, mi az a rét; a pákász, rétes-ember kifejezéseket meg már senki sem ismeri.

Az ifjabb szentesi nemzedéknek nem róhatjuk fel, ha nem tudja is, mi a rét, de a szótárírónak e tekintetben nem szabad tévednie. Téved Bárczi, mikor azt mondja, hogy a rét: 'mező', mert bizony a rét: nem mező. A MTsz. szerint: „rét: mocsaras, lápos, tavas hely, mely halászatra is alkalmas. (Általánosan haszn. Herman O. Halászat K.)." — Az én tapasztalatom szerint a rét: az év nagy részében vízjárta, haragos zöld füvű, több helyen totyogós, ingoványos, lápos, náddal, gyékénnyel, kákával, cëtkákával és egyéb vízi növénnyel, zsombékkal, sűrű gazzal felvert tájék, melyen a járást csak a rétes ember, pásztor, halász tudta. Kaszálónak, legelőnek kiváló. — A *rét* szónak még nincs megoldva az eredete. — A mező viszont nem vízjárta terület!

A berkiek (Szenteshez tartozó telep ez most, Szegvár felé) valamikor mind kosárfonók voltak: gyékényből készítették a híres szentesi kenyérsütő gyékénykosarakat.

„Az Alsó Kurcán termő gyíkínyt a berkiek vágják, a Felső Kurcán termőt a tápaiak vágják még ma is. A gyíkínyt augusztusba lë këll vágni mind, mert ha hideg van, lë rogyik" (ekkor aztán már kötélnek nem alkalmas).

Nemcsak a nád meg a gyékény jelentett nagy jövedelmet a városnak, hasznáért őríztették a füzeseket is: „Török Miklós a' Füzesekre felvigyázó Csőszségre folvamodik" 1838. márc. 7-én és ezt ugyanez év május elsejétől meg is kapja (Az 1837—38-as tanácsi jegyzőkönyv 107. l.). A füzesekre való vigyázás azért volt szükséges, mert Szentesnek nem volt erdeje, s ha nem őrizték volna, kivágták volna mind a fűzfákat, természetesen minden rend nélkül. Fényes Elek is említi, hogy Szentesen „Erdő nincsen, hanem a' Tisza és Kurcza partjain füzesek vannak, de ezek kevés tűzifát adnak" (Magyarországnak mostani állapotja IV, 166.).

A Kurca partján ma már nincsen füzes.

VIZIMADARAK.

Az állóvizek lecsapolásával és a folyóvizek szabályozásával a szentesi vízimadarak is megfogyatkoztak, de azért még a Tisza meg a Körös környékén, a kubik-gödrökben található vízimadár szép számmal. „A bökínyi csárdától Csípáig, Sasig *sík víz* vót, ëgyebet nem látott az embër, csak madarat."

A vízi madarat csak m a d á r[4]-nak, vagy v a d - m a d á r-nak mondja a szentesi halász. Közülük Váradi ezeket emlegette:

„A b a k c s ó kissebb, mint a gém. Ahun bakcsó, gémsára van: ott halnak këll lënni. Falkástúl jár a bakcsó: topognak" (a vízben). A madár nevét hangjától kapta. V. ö. a gém-sáráról mondottakkal.

A bakcsó v a k, v a k hangja érteti meg ennek a madárnak v a k - v a r j ú nevét. Az EtSz. (a b a k c s ó alatt) kérdőjellel felveti a hangutánzó eredet lehetőségét is. Bizonyosan hangutánzó eredetű ez, a *bakcsó bak*-tagja is hangutánzó, a *-csó* kicsinyítő képző.

„A b a k t a majd ojan, mint a bíbic, csakhogy nagyobb. Az is ott íl a rítbe, ojan hamu szín më̈g fehír van benne. Kiát úgy, mint a bíbic, csakhogy másfajta hangja van." — Szótárainkban ezt a nevet nem találom. Váradi szerint a lócsér-t hívják baktának.

„A b í b i c ojan zsombíkos hejjekën szeret. Szikháton. Ojan zsombíkos az, ott tojik a zsombíknak a tetejin. Vótak azok a zsombíkok. Itt is ojan vót a csordajárás. Körülöte fű nyől. Mikor lëlép az embër akkor tërgyig ír a víz. Nem ázik el, az embërt mëgbírja. — A rítbe is sok vót azelőtt (bíbic). Kiabál: bíbic, bíbic! Rítes hejjekën v a d m a d a r a k annyi vót, csuda sok! A bíbic bogarász."

A v í z i - b i k a: „ojan az is, mint a gémsára. Hamuszín. B ö m b ö l a v í z b e. Beletëszi az órát a vízbe, oszt úgy b ö m b ö l. Bigëret-bogarat më̈g halat ëszik." A *bölömbika* ez, vízi-bika nevét is a hangjáról kapta.

A c s é r. „Hosszú óra van neki, két col hosszú. C s ë r r o g. Csak az apróbb halat tuggya kikezdeni. Az Alsórítën, az Ónodi-tanyánál ott tanyázik mind az a sok csér. Ott g á z o j j a a vizet. Ahun nagy, f e h í r c s é r ë k vannak tavakba, kubikokba, ott van hal. A csér avval íl. Van l ó c s é r (nagy. Ez, Derzsi Kovács Jenő tanár úr szerint „Magyarországon ritka madár, ezért nem valószínű, hogy a nép ismerné és külön névvel nevezte volna el" (levélbeli szíves közlés, itt mondok köszönetet érte). Kékessy is azt mondja a *lócsér*-ről: „Színe világosszürke, csőre (helyesebben orra) korallpiros, lábai feketék. Nálunk nagy ritkaság (Kékessy: A magyar vadász kézikönyve 33.). Viszont én ezt az adatot Váradi Imrétől hallottam, aki szakkönyvet soha nem olvasott, ezt a madárnevet azelőtt én sem hallottam. Ezért mégis csak kell „külön névvel" elnevezett l ó c s é r nek is lennie. — Van még k i s - c s é r is.

A g é m - s á r a: „tërgyig írő vízbű kivëszi a halat. A gém-sára ojan nagy, mint a gója. Belelát ez a vízbe is. Csakhogy van: v ë r ë s - g é m, k í k - g é m, a Tiszán még van kis f a s z k a - g é m, a Kurcán is van, ott kőt" — mondotta Váradi.

„Az erdőbe mënt ëgy embër lovat keresni. A gém-sára ezt monta: g á l! Az vagyok uram teremtőm, lovat keresëk, monta az embër. Akkor azt mongya a bakcsó: v a k! — A' vót uram teremtőm, vak, — monta az embër." A bakcsó-t hangjáról vak-varjúnak is mondják. (MTsz.).

„Vótak k a n a l a s g é m ë k is. Ojan k e r e k óra vót, mint a

[4] A halak, madarak neveit tudományosan nem határoztattam meg, mert így jobbnak láttam.

kerekfejű kanál. Belenyúlt a vízbe. Ojan szëme van annak a madárnak, jobb, mint a halásznak."

„A madarakat vassal (= csapdával) fogták." — Ezeket a vasakat a totyogókba állították, ahol nem látszottak ki a vízből. A földhöz is hozzá erősítették, mert különben nagyobb vad madarak az ilyen vasakat elvitték volna.

„A gödény ojan, mint ëgy tyúk, akkora."

„A gója is mëgészi a halat is, rucát, libát is. Elnyel ötöt-hatot, oszt kiokággya." — „Vitte fël oda a kímíny tetejire, oszt ott hánta ki a gyerëkeinek."

„Fehír hattyút kint láttunk Csípa felé." 1730-ben, a nagy árvíz idején, tömérdek hattyú volt a Kurcán. Az egykorú krónikás így emlékezik meg róluk a reformáta ekklézsia történetében: „Nem is találtatott volna sohol híg víz (ugyanis tél volt), hanem itt a Kurcza mellett lévő fűzfákon túl a Hattyúk tsináltak valamely olvadást, mellyhez igen nagy sereggel gyűlvén, a városnak bánatos népét az ő harmóniás éneklésekkel örvendeztették éjjel s' nappal, mint megannyi ékes szavú czimbalmokkal, mellyet osztán nem soka követett az időnek engedelmessége"

„A vadlúd jobban (=inkább) legel. Rítekbe vadludak legeltek."

„A vadruca hallal, bogárral íl. Apró halat ëszik. Totyogó vizekbe, tavakba annyi vót ezelőtt! Százával szált a laposrúl a másik laposra, ahun vizet tanáltak."

A szárcsa. „Fehír óra van, a homlokán vagy ëgy fehírsíg. Az is hallal íl mëg bogárral. Belebukik a vízbe." Szárcsát a Nagyvölgyben még én is láttam gyermekkoromban.

„A nádi-veréb: az ojan szípen beszíl az a nádiveréb. Fütyül vagy mi a fene. Cifrázza a nádi-veréb."

A vöcsök. „Nagyobb, mint a szárcsa. A szárcsa ojan, mint a vadruca. A vöcsök bukik a vízbe, két ölet is elmëgy a víz alatt. Hallal íl. Hosszú nyaka van, búbos ëgy kicsit a feje. Szürke, fehír, fekete tolla van neki."

A szentesi vizek környékének vadmadaraira csaknem úgy emlékezik Váradi Imre, ahogy Fényes Elek ír a csongrádmegyei madárvilágról 1839-ben: „Vad szárnyasok közül: ezer meg ezer vad kácsák, vad ludak, szárcsák, buvárok, vízi tyúkok, vöcskök, károlykatonák, bakcsók, sok nemű szalonkák, közönséges és fekete gólyák, minden féle gémek, és nevezetesen a' magyar kalpagot ékesítő kócsagok, a' pusztaszeri nagy tóban, de másutt is hattyúk, és gödények, nem különben túzokok, darvak a tágas pusztákon, e' magyar Mezopothamián egész sereggel..." (Fényes: Magyar Országnak mostani állapotja, IV, 137.).

A GÉM, BIBIC ÉS GOLYA TÁRGYNEVEK NÉPRAJZI ÉS NYELVTUDOMÁNYI TANULSÁGAI

Takáts Sándor egész tanulmányt szentel a magyar nép immár eltünt kedves madarának, a darunak (Rajzok a török világból, III. 74—92.). „A XVI. és XVII. században népünk ajkán és énekeiben alig szerepel annyit madár, mint a daru. Darvak dívánjának (tanácsülésének)

nevezték a lármás gyülekezetet. A strázsáló katonát a vigyázó daruhoz hasonlították. Az éberség és a szemes figyelem jelképe a daru volt. A népnyelv szerint darulábon szaladt a német. A vigyázó darvak tolla strázsálta a vitézek süvegét. A ki valamit nagyon megfigyelt, arról azt mondották, hogy darvadoz.[5] Darvász volt a darvakat kezelő és fogdosó madarász. A hazájától elszakadt magyar a darvakkal izengette övéinek maró honvágyát. A jól rendezett respublikát a darvak társaságához hasonlítgatták" (Takáts: i. m. III. 77.).

Szelíd darut tartottak rendtartónak a szárnyas majorság között még a mult század ötvenes éveiben is az udvarokban, de eltüntek a rétek, lápok, velük együtt a darvak, és ma már a nép is alig emlegeti a darut, nótában nagy ritkán. (Az emelő-daru: nem magyar földön termett, németből való fordítás.)

A gémről sem hallani ma már, csak vízi emberek emlékezéseiben meg a mult század költészetében. Nóta nem szól róluk, de a kútgém-je az ő nevüket viseli, az ő emlékük hirdeti.

A XVI., XVII. században, de később is tolláért fogták, pusztították a gémet; a tolla a törököknél a legfőbb rangot jelentette: „A szultán például fekete gémtollat hordott a patyolat turbánjában" (Takáts: Rajzok a török világból III. 84.). — „Kőrös, Cegléd stb. török adóban még daru- és gémtollat fizettek, jeléül annak, hogy ilyesmiben nem volt náluk hiány" (Takáts: A magyar mult tarlójáról, 301.).

Gém-tollat a magyarok is hordottak süvegeiken.

Csokonai Vitéz Mihály 1790-ben fel is panaszolja „A bagoly és a kócsag" című prózai munkájában a gémek vagy kócsagok szertelen pusztítását. „De valami nem tudom micsoda különös jóval kell birni ennek a mi tollunknak", mondja a kócsag a bagolynak —, „mellyet mi ártatlanúl minden büszkeség nélkül viselünk; ők pedig (t. i. az emberek) kevélységre és haszontalan fitogtatásra hordozzák kalpagjaikon, a mint egy kócsag beszélé tegnapi gyűlésünkben, a ki elevenen elfogattatván látta, miképen fűztek tollainkból bokrétákat, millyen forgással lógott osztán a sok üres főkön, mint az elszáradt tőkőcsken az elszáradt, de még le nem hullott virág. A volt a legderekabb hazafi, a kinek leghosszabb s legvastagabb bokrétája volt!"

Csokonai kócsagja meg is mondja a bagolynak: elmegy innen „Boldogabb hazába, a hol az emberek nem olly buzgó hazafiak, hogy a miatt rakásra öljenek bennünket. Kedves rétek, isten hozzátok! nyugtassátok békével szerelmeseink elszáradt csontjait."

Bár Csokonai elbúcsúztatta a gémet a magyar rétektől, ott van az még 50 év mulva is az alföldi tájon és a magyar költészetben.

A daru a szerelmi költészet és a honvágy izenetvivő madara volt, a gém meg az alföldi tájleírásé.

Tompa idejében még sok volt a víz az Alföldön, ezért mondja, hogy

Alföldi rónaság termő határiban
A gém és vadruca derék tavat talál:
(Az ördögszekérről)

[5] A „darvadoz" szó eredetét Mészöly írta meg: Népünk és Nyelvünk V. 1—8.

Arany János egyik legkedvesebb öregkori versében, a „Vásárban" meghatódva emlékezik vissza gyermekkorára, az Alföldre s az aratók vidám seregét boglya tetejéről néző suta gémre. Petőfi Sándor meg Kukorica Jancsit is olyan pusztán — kiskunsági tájon — bujdostatja, ahol

A tónak szélénél a káka közepett
Egy hosszúnyakú gém eledelt keresett.

A kiskunsági táj, Petőfi születése földje sines lapályon végignyúló ér nélkül, ér vizét megcsapó halászmadár nélkül, de ott van a hosszúnyakú gém is, a gólyafiak anyja is, a vízparton jajgató bíbic-sereg is:

Szélén a sötétzöld
Káka közt egy-egy gém nyakát nyujtogatja,
Közbe hosszú orrát üti a víz alá a
Gólyafiak anyja,
Nagyot nyel, és aztán
Fölemeli fejét s körülnéz kényesen,
A vízparton pedig töménlelen bíbic
Jajgat keservesen.

A gém- gólya és bíbic annyira jellemző madara volt az Alföldnek, hogy Szentesen mindhárom madárnév tárgynévül is szolgált.

Sőt a kút gém-je, Herman Ottó értesítése szerint megvan nemcsak az Alföldön, hanem Győrben is, Veszprémben is (A magy. pásztorok nyelvk. 291.); A kút gémje: a „gémes kútnak a gém hosszú nyakához hasonló része: hosszú rúd, amely az ágason mozog" (Balassa: A magyar nyelv szótára). Csallóközben a kútgém-alakú kompkötél-tartót hívják gém-nek (MTsz.).

Hogy milyen régi a *kútgém* elnevezés, nem tudjuk megmondani. Herman Ottó azt írja: „T. S."-ra hivatkozva, hogy a XVI. és XVII. században a tőzsérek gémpénzt fizettek „marháik itatása után a gémeskutak használatáért" (Herman O.: A magy. pásztorok nyelvk. 248.). Ez az adat tehát a gémes kút régisége mellett vall. Páriz—Pápai szótárának latin-magyar részében is megvan a kút-gém: telo alatt (NySz.).

A régi nyelvben volt gém a sorompó kapun is: „Gém a sarampo kapun: repagulum arrectarium" (NySz.), ez bizonyosan oszlopszerű kapuretesz volt. Van a régi nyelvben még 'retinaculum pvritae' jelentésű gém is: Matthyas ispan es Matthyas deak az paytha felewl jewttenek be, zablyayok fel kewthwe es az pwkara rea wonwan az gemeth (RMNy. II. 189. NySz.).

Mind néprajzi, mind pedig nyelvtudományi tekintetben fontos, hogy Turkeve, Ecsegpuszta népe a kanalasgém orrának alsó kávájából evéshez használatos villát: gémvillát készített (Herman: A magy. pásztorok nyelvkincse 212.), mint ahogy a karcagiak meg a gödény orrának felső kávájából csinaltak merítőkanalat (Herman: A magy. pásztorok nyelvk. 650.).

A másik vízimadárnak, a zsombékon költő bíbic nevének tárgynévül való használatára Szentesen kívül nem tudok adatot. Szentesen

„A bíbic fenyőfából van, 7—8 szál összeállítva hevederrel. Úgy ál, mint a tutaj. A Tisza közepin van, vasmacskán még láncon lë van erősítve a Tisza fenekire. A kompkötelet az (a bíbic) tartya fënn, hogy në írjë a vízbe. Ha gyün a hjaó, a kompkötelet lë këll ereszteni. A bíbic lajpán van ëgy horogfa, ez a gója, ez tartya a kötelet fënn ëgy csigán. A bíbicën ëgy lámpának këll lenni íccaka A bíbic mellett jobbrú vagy balrú mín el a hajó."

A szentesi kompkötéltartó, fenyőfából összehevederezett bíbic-en, láttuk, még egy vízimadár neve jelöl tárgyat: „ëgy horogfa, ez a gója, ez tartja a kötelet." — Emlékezzünk vissza arra, hogy a Csallóközben kútgém alakú kompkötél-tartó van, ennek ott gém a neve. A csallóköziek tehát gém-nek, a szentesiek meg góját-nak nevezték el ezt a komptartozékot — mindketten vízimadárról — bár alakra és szerkezetre a kettő, úgy látjuk, különbözik egymástól, már amennyire ezt a szűkszavú csallóközi adatból következtetni lehet.

Itt van tehát az Alföld harmadik jellemző madara is, a gólya, tárgynévként.

Ecsegpusztán is volt gólya, de ott már mást jelent. Ott olyan öt méterig nyúló ágasfa neve volt a gólya, mely a pásztorkunyhó mellett arra való volt, hogy a pásztor a tetejéről a rétségben szemlélhesse a gulyát" (Herman: A magy. pásztorok nyelvk. 187.).

Itt a gólya tárgynév még a rétségi élet alkotmánya, mint a gólya-láb-nak nevezett faláb is valamikor a vízjárta területeknek volt közhasználatú közlekedési eszköze.

Bizonyos, hogy a földművelésben emelőként használt gólya is a rétben keletkezett, hiszen ezzel „szénát, szalmát raknak a kazalra" (Herman: A magy. pásztorok nyelvk. 187.); mivel azonban ma már nem réten kaszálják a szénát, átkerült ez az emelő jelentésű gólya a rétek nélküli élet nyelvébe is.

A halasi gólya (= ekekabola, ekeló) és a zempléni gâlya (MTsz.) is a madárról kapta a nevét: 'Traggabel hinten am Pflug' (az ekekabalának ez a jelentése a NySz.-ban).

Virágként is emlegetik a gólyahír-t és a gólya-körömké-t (= az akácvirágot vagy akácvirágnak kigörbülő végét, MTsz.), hirdetvén ezek azt, hogy nemcsak Petőfinek volt legkedvesebb madara a gólya, szereti azt a magyar nép is, mert együtt élt vele jóban, rosszban, a rétek, vizek világában évszázadokon keresztül, s kéményeink tetején még ma is megjelenik tavasz hírnökeként.

Íme, a rétségi tájnak, állatainak (gém, bíbic, gólya*), növényeinek (gólyahír, gólya-körömke), a rétségi táj emberalkotta tárgyainak (kútgém, gém-villa; kompkötél-tartó gém, bíbic, gólya; 'figyelő ágasfa', 'emelő', 'ekekabola' jelentésű gólya; gólya-láb) és ezek nyelvi kifejezéseinek egymással való kapcsolata.

Az adatok azt mutatják, hogy a bíbic és gólya tárgynevek nem terjedtek el általánosan, de a kút-gém országszerte megvan. Ez a

* A gém madárnév eredete ismeretlen. A bíbic szó hangutánzó eredetű. (Bárczi: SzófSz.). A gólya a Góliát személynévből keletkezett (Horger: MNy. XXXVI., 249.).

tárgy és neve fényt villant a magyar föld, nyelv és ember szoros kapcsolatára is. A kút-gém és a gémes-kút már régen összenőtt az alföldi tájjal és a magyar emberrel. Mikor Mátyási József 1792-ben Frankfurtban emelő-darut lát, nevét nem tudja, de annak hosszú karját a kút gémjéhez hasonlítja, az jut róla az eszébe. Ezt írja: „Egy illyetén alkotmány ennyiből áll, hogy a' parton építtetik egy gömbölyű kő épület, abból az égfelé nyúlik egy erős gerenda a' mi kút gémjeink módjára, arról ismét ostorfa formán ereszkedik lefelé egy erős lántz, melly a vége felé négy ágra oszlik, és mindenik ágnak egy körme vagyon..." (Közli: Mészöly Gedeon: Nép és Nyelv IV. 60.).

Ezért lett az „ösztövér kútágas hórihorgas gémmel" az Alföld symboluma a költészetben is, a festészetben is.

A VIDRA

A halnak örök ellensége a vidra. Ismeri minden halász, bőréért szívesen megfogja, ha alkalom adódik rá. „A vidrának drága a bűre, nem vëszi bë a vizet, nem ázik el. Ezelőtt 25—30 forint vót a vidrabűr. A vidra ojan, mint azok a kis fajtə kutyák. Hosszú dërëka van, hamvas szőre. Lëjár a vízbe, mëgfogja a halat, oszt mëgëszi. Ojan körmei vannak, belevágja azt az élës körmeit abba a halba, kiál oszt az a hal, kiereszti jól a vírit, kihozza a vízbűl. Faodúbúl járt halászni, nagy odús fűzfába tanyázott. A 3—4 kilós potykát mëgëtte, fëlvitte a halat. Lënn van a víz fenekin, onnan hozza fel a halat."

„Makranci — öreg halász vót a', a Zsúpba történt az — észrevëtte, hogy hun a vidra. A kutyával fogatta a lukba (ezelőtt minden halásznak volt kutyája), de a kutya mëg nem mert bëmënni.

Addig szikszikëlte, hogy csak mëgfogta valahogy a vidrát."

A SZENTESI HALÁSZOK.

A szentesi halászoknak külön céhük nem volt, de a XVIII. században halászbírákról tudunk, „akik esküt tettek arra, hogy a jövedelem egy harmadát a város főbírája kezébe szolgáltatják" (Síma: Szentes tört. I. 244.).

A halászok az uradalomtól, majd a várostól vették árendába a halászó vizeket. 1839-ben Fekete Márton volt a szentesi vizek halászatja haszonbérlője (Tanácsi jegyzőkönyv, 1839. 197—98. l.).

Hogy a halászat jól jövedelmezett, abból is láthatjuk, hogy 1837-ben Csák Istvánnénak meg Rechnicz Ferencnek 134 forint 30 krajcár jövedelme volt csak a halhasításból és szárításból (Tanácsi jegyzőkönyv 1837—38: 138—39. l.).

Még a mult század második felében is igen jelentős volt a szentesi halászélet, akkor még bőhalú volt a Tisza, a Körös meg a Kurca. „Vót vagy 50 kishalász, a' mellett vót 5 nagyháló még az én gyerëkkoromba. Nyócvanëgybe lëttem halász, akkor öt nagyháló vót" — mondotta Váradi Imre.

Halászról névszerint legrégebbi időből az 1744. március 30-i tanácsi jegyzőkönyvben olvashatunk: „6° Vas János több halásztár-

saival edgyütt a' Vendégfogadóban mulatván, *Kerekes* János szóbúl vélek öszve kapott, és amint Tkts Ns Vgye Eküdtye Balog Gáspár, Vámos, Blasi (?) András, Herajter Klimekh János hiteles bizonyságtételekkel megbizonyították. Istent és eget irtóztató káromlásokkal, úgy mint atta, teremtette égtelen gvalificált káromlásokkal illette; *Kerekes János* ugyan nem tagadgya, hogy ő nem káromkodott, de *vádollya társaitis*, kik magokat hiteles bizonyságokkal purgállyák. Azért Kerekes János, hogy tömlöczben vettessék, és publice a' deresben érdeme szerént Keményen megverettessék, deliberaltatott" (Szentes Mező Városa Protocoluma 1740—1782, városi levéltár.).

Váradi Imre szentesi öreghalász, a szóbeli adatok legnagyobb részének közlője.
Imre Váradi, vieux pêcheur de Szentes, qui nous a transmis la plupart des renseignements.

Vas János halász tehát 1744-ben több halásztársával együtt mulatott „a' Vendégfogadóban", és e közben Kerekes Jánossal szóváltásba, egymás becsmérlő szidalmazásába keveredtek. Nem a szentesi halászokra jellemző eset ez, hanem általános korabeli, sőt: általános emberi.

A halászok nyáron „gunyhóba íltek. A Zsubba (= Zsuppszigetben) vót 20 gunyhó, a Kis-Tisza-szigetbe vót 15, a Körözsön is vót vagy 25 kishalász. Kishalászok télën nem halásztak. Hálót kötöttek, mer annak sok varsa kell. Vót ojan, hogy vésszel halászott tavakba. Nagyhálóval télën is dógoztunk".

„Vót ojan, akkinek nígy-öt csalággya vót. Csak mëgíltek belülle. Az a kishalász is nyári vásárra csinált 3—4—5 mázsa szárazhalat, ëgy kis summát kapott, vëtt belülle búzát. A szárított hal mázsája 10—20 forint vót, a nyers hal mázsája ëgy forint vót mëg nyócvan krajcár. Itt a piacon 5—6—7—8 krajcár vót kilója. Az asszonyok háton horták a heti piacra tót garabojba 15—20—25 kilót, ki mennyit birt, mert hát csak nehéz vót háton hozni. Az asszon horta a halat a piacra mëg a

házakhon. Vót Szentësën 50—60 asszony is, akki árulta a halat. Ócsó vót, tudott vënni mindënki. Vëttík is!"

A száraz halért vett búza volt a szentesi halász egész évi kenyere. „Vót ojan halász, akki ebbű vëtt ëgy kis fődet, öregsígire komótul ílt."

„Hírës öreghalászok (= nagyhálósak) vótak: Sós Imre, Fekete Imre, Paczó Sándor. Nyócvannígybe (= 1884-ben) monta Széké (= Székely) István tesvírjinek, hogy në mënnyenek el ríszre. Halásszunk! Hatan vótunk. Nyári vásárra (július végére) negyven mázsa száraz hal lëtt. A ríszesëk nem kerestek annyit, mint mink!"

Ilyen virágzó volt régen a szentesi halász-élet.

A halászok „erős, egíssígës embërëk vótak. Szerette a bort mind: borral íltek, hallal. Húst nem igën vëttek. A bort hozták halír cserébe. Vizet szíp keveset ittak. Vót ojan embër, akki azt monta: köszönnye më̈g az a víz, hogy më̈gmosdok benne, nemhogy még më̈gigyam."

A halászok a vizet, a víz környékét, a halat, a halnak vízbeli tartózkodási helyeit kitűnően ismerték.

A szentesi halászokat a Balatonon is megbecsülték: halászokat Szentesről oda is vittek. Még hasítóasszonyokat is. Váradi Imre anyja híres hasító-asszony volt: „első asszony. Neki vót nyócvan asszony a keze alatt," mondotta az ősz Váradi.

A halászok ruhája: „szűrkankó (kabát hejjëtt vót). Akki nem birt subát vënni, szűrje vót. Minnyájának csizmája, mer bakancsba hamar belemënt a víz. Nyáron ing, gatya, vagy térgyig írő rossz nadrág."

A halász hallgatag nép, nem dalól. Történeteket nem hallottam tőlük, babonáikról már nem tudhattam meg semmit sem. Ezek elröppentek: nem jegyezte le őket senki.

Az a néhány kis-halász, aki még a szentesi Tiszán található, már nem egyenes folytatója a hagyományos szentesi halászatnak. Az igazi halászéletet ők már nem is ismerik.

Váradi Imrének még megvan a nagyhálója is, igencsak minden halász-szerszáma, még rákvarsája is van, de már csak az istálló padlásán. Hajója erősen megrongálódva még megvan a szentesi múzeumban. Váradi azt mondja, megvan vagy száz éves, mert már akkor is régi volt, mikor ő vette. A szentesi halászélet a szemem előtt pusztul ki. A szerszámok még megvannak, de már nem dolgoznak velük, az öreg Váradi is megvan még jó egészségben, de már csak beszél egykori kedves foglalkozásáról: a vízre már nem megy ki, nem „dógozik."

A VÍZ ÉS KÖRNYÉKE.

Herman Ottó a halászattal kapcsolatos térszíni formákról még nem szól, mert a nagy kutató csak magával a halászattal foglalkozott, a vele látszólag lazábban összefüggő térszíni formákat figyelmen kívül hagyta. Ecsedi István „Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken" című kitűnő tanulmányában részletesen és alaposan foglalkozik ugyan ezekkel a kérdésekkel, mégis hasznos dolognak látszik, ha Ecsedi adatait jobban megvilágítom és kiegészítem azokkal az adatokkal, amelyeket Szentes környékén gyüjtöttem. Szükséges ez már

csak azért is, mert Ecsedi a tiszai halászattal csak Szolnokig foglalkozott, a Szolnoktól délre levő halászattal nem. Pedig nyelvészeti és néprajzi tekintetben igen fontosak azok a térszíni elnevezések is, melyek Szentesen használatosak. Több olyan nyelvi adatot sikerült itt följegyeznem, melyeket máshonnan nem ismerünk. Azt is látni fogjuk, hogy a halászatban fontos térszíni formák többnyire egymásnak a függvényei. Ahol például kanyar van, ott van a szirt, a szirt mellett az őrvíny, az őrvínnyel szemben, a tulsó part mellett van a lang-víz; a szirttal szemben lévő part lankás, ennek a neve: lágy-ódal; a lágy-ódalon van a limány is, a limány ajjába, vagyis a limány víginé, ahol a folyó mindig a legszélesebb: ott van a feneken a porong; porong a limány előtt is szokott lenni; az iszap pedig a limány fenekin van.

Minderről eddig — tudomásom szerint — semmi érdemeset sem tudtunk, pedig ezeknek ismerete nélkül nem érthetjük alaposan a halászat legelemibb, de legfontosabb kérdéseit.

„A halásznak tunni këll, hogy mejik hejjën mijen a vízjárás," — mondotta Váradi Imre. Aki nem ismeri a vízjárást, nem tudja, hogy hol kell tanyát vetni (a hálót halfogásra kivetni). A vízjárás a meder esésének a függvénye, ennek meg a folyó partjainak a térszíni formája a következménye. Ebben a tekintetben különösen fontos: a kanyar. A Tiszában sok a kanyar, a víz nem egyenes irányú partok között halad, hanem irányát folyton változtatja: kanyarog. A kanyarban annak a partnak, melynek a víz nekivág: szirt a neve. A szirtban (hátsó hangrendű!) a víz a partot nagy erővel mossa, mert a szírt irányában volna a folyó legnagyobb esése, oda zúdul a víz, ezért a szírt nagyon magos és mivel a szirtot alól az odazúduló víz kimossa: a part itt be szokott omlani a vízbe. Szentes mellett a hajóállomáson alól mindjárt következő kanyarban a Tisza egy folyószélességgel eltolódott keletre azért, mert a szirt folyton omlott, a szirttal szemben lévő tulsó oldal meg feltöltődött. Ott ugyanis a víz lassan folyik, ezért a homokot ott rakja. A szirtos part folytonos omlása következtében, „ijen nyárfa-, fűzfatuskók bëbukdosnak a vízbe, ahon mënnek" (a halak). „Ojan szirtos hejjekën, míjebb vizekën. Ijen tuskók a seb-csapaton a legtöbb van". De nemcsak a meredekpartú kanyart nevezik a vízi emberek szirtnak, hanem a szírt mellett levő sebes vizet is hívják így: „Gyerünk át a szirtra halászni!" — „Mëntem fël ezën a szirton ë!" — „A tutajos a szirtot keresi a' fíl a langóvíztű. A szirtba van a sebesapat: az mindíg mëgláccik, mer szélbe is fínyës." — A seb-csapat tehát a szírt mellett folyó sebes víz. „A sebesapat az őrvíny. Fínyës, ëgyenës, sebës. Ha nagy szél van, a lszél, úgyhogy nekifú a szél, belefú, ott van legerősebb hullám". — A seb-csapatnak van tőcsérje. Itt van az őrvíny, vagy Komendát Bálint szentesi halász szerint az őrmíny. A víz fenekén ilyen helyt gödör van. Az őrvíny, őrmíny kavargó, forgó víz, ezért hívják forgónak is. Az őrvíny, őrmíny ha halászat tekintetében jeles hely, rendesen valami nevet visel. A szentesi halászok emlegetik még a Labodár-t: „őrvíny vót, nagy őrvíny a szentësi határ alsó víginé" a Tiszán. „Nagy kanyar van ott,

sok hallal. Rëngyteg hal á j j a (állja; de most már nem, a halász jelen időben mondotta, de a múltban értette) azt a tájt, mer az egíssz ojan lang-víz. — A Zsúpi-őrvíny is, a Labodár is el van szakadva a Tiszától". Nevezetes az Á n y á s i ő r v í n y is Mindszenten alól.

Komendát Bálint szentesi halász szerint a s e b - c s a p a t o n belől van a b ű - s e b; ott olyan mélv, mint a közepe. Váradi Imre öreghalász szerint a s e b - c s a p a t meg a b ű - s e b egy és ugyanaz. „Odavótam kecézni, mëgakattam a b ű - s e b ë n." Mivel a s e b - c s a p a t o n szoktak kecézés közben megakadni, mert ott vannak bebukdosott fatövek és faderekak, melyekben a háló meg szokott akadni: én a tapasztaltabb Váradi magyarázatát fogadom el, vele együtt a seb-csapatot és a bű-sebët én is egynek tartom.

Megjegyzem, hogy mély vizet b á t o r - v í z-nek is hallottam nevezni, a nemmély víz: c s e k é j - v í z.

S e b - c s a p a t, b ű - s e b, b á t o r - v í z kifejezéseket szótáraink-ban nem találom. Herman Ottó id. művében szerepel ugyan a s e b e s szó, de igazi értelme pontosan nincs meghatározva: „a Márna a s e b e s-ben él" (l. a könyv mesterszótárát). Tömörkény István „Bazsaró-zsák" című kötetének „Szirtesek a partok" című elbeszélésében meg-van a s e b szó: *A vizecskének kicsit erős* a s e b j e. Az író a v í z s e b j e kifejezést nyilván a szegedi halászoktól hallotta.

Ma azt mondjuk: s e b e s e n megy valaki, de a régi nyelvben a t ű z, a s z é l meg a v í z is s e b e s volt. — 1240. körül van már S e-b ü s folyó, 1252-ben S e b ü s á g, 1262-ben S e b ü s rivulus, 1270-ben S e b ü s p o t o k, 1370-ben S e b e s é r, 1406-ban S e b e s v á g, 1412-ben S e b e s f o l y ó, 1493-ban K i s s e b e s é r, 1521-ben N a g y s e b e s é r (OklSz.), és tudjuk, van S e b e s - Körös is.

Ezekből arra következtetek, hogy a s e b ë s, a v í z s e b j e, b ű - s e b a vízi életnek igen régi kifejezései.

A folyónak azt az oldalát, ahol a szírt és a víz sebje van, s e b ó d a l n a k is mondják, nemcsak szirtnak.

A szirttal csaknem szemben, de egy kicsit lejjebb, a másik parton van a l á g y - ó d a l. Itt van a l a n g - v í z. A l á g y - ó d a l a szirt ellentéte: partja szinte észrevétlenül emelkedik ki a vízből: partját az a homok alkotja, melyet az alig-alig folyó l a n g - v í z lerakott. A s e b - c s a p a t ellentéte a l a n g - v í z. „A s z i r t (itt ezen a seb-csa-pat értendő) ojan s e b ë s, hogy nem tud bëfagyni. A l á g y ó d a r r a odarakja aztat a sok s z o t y á t (piszkos jégtörmeléket), annáfogva odaszoríttya az egísz vizet a szirtra, az nem bir sohasë bëfagyni, ojan sebës." Ezzel szemben „a l á g y ó d a l s z í l e b ë á l hamarabb, mint a s e b." Bizonyára túlzás az, hogy a szirt nem bir sohase befagyni; 1940 telén bizonyára a szirt is befagyott. De az bizonyos, hogy a sebes víz nehezebben fagy jéggé, mint az alig-alig folyó lang-víz. Váradi Imre azt mondja, hogy a szirttal csaknem szembe lévő túlsó part men-tén lévő víz j é g - e r e d í s k o r (jég-indulásker) nevezödött el l á g y-ó d a l n a k. Amint ugyanis a s z i r t jelenti a k a n y a r meredek partját is meg a szirt mellett levő sebes vizet is, éppen úgy jelöli a l á g y - ó d a l a sebes v í z ellentétét: a l a n g - v í z e t is.

Megjegyzem, hogy az itt emlegetett lágy-ódalt Ecsedi halászai

rapálynak meg palajnak nevezik, a szentesi szirtnak még Ecsedi könyvében fok a neve.

A lágy-ódalon van a víz limánya. A víz limánya olyan helyen van, ahol csekélyebb mélység mélyebb résszel találkozik. Olyan helyen nekivetődik a víz a csekélyebb résznek, és fordul, kavarog, forog, keveri, hajtja egymást a víz, de nem gyorsan: az a víz limánya. A MTsz.-ban közölt limány jelentése 'örvény'. Annyi bizonyos, hogy Szentesen a limány nem örvény, mert Váradi Imre ezt határozottan tagadta és azt mondotta: „Az őrvíny lágy-ódala limány; az őrvíny ajja limány, ott sok halat fog az ember jégeredískor. A limányon nem mín a jég, ott lehet halászni a lágy-ódalon. Ha jégeredís van, vagy nagy áradás, akkor a szirtrú átveri a halat a limányra a jég még a nagyon sebës víz. Jégeredískor a limányba fogják a halat, még sebës áradáskor."

A *limány* bizonyosan szláv jövevényszó, s valószínű a szerb nyelvből került hozzánk, mert a szerbben: *liman* 'Wirbel' (Miklosich: Etym. Wb. der slavischen Spr. 170) és Szegeden is: *limány* örvény (MTsz.).

Halászat tekintetében a folyóvizen legfontosabb a szirt és a szirttal szemben levő lágy-ódal, jobban mondva: az ezek mellett levő seb-csapat, őrvíny meg a lang-víz. Tanyát legtöbbször ilyen helyen vetnek. A tanya a víznek az a része, ahol a hálót a halfogásra kivetik. A folyóvizeknek ez állandó halászó helyeinek: a tanyáknak, rendszerint külön nevük van. A Körösön „mindën tanyának vót neve: Határ-tanya, Fejszés-tanya, Jaksor-tanya, Parti-tanya, Falu-ajja, Përjés-tanya, Tűzköves-tanya, Tehenes, Tetű-hát, Csiga-tanya, Tőke-tanya, Virágos, Nagy-Szávó, Kis-Szávó, Kesej, Köröstorok, Lucskos, Telekajja, Kompajja, Csárdaajja, Keskënyajja, Csizmástőke. Tőkeszirt." — Uj hálót készítettünk). „Elmëntünk fëla Határtanyába a szeleívnyi vízën, mëgvetettük az esthajnal tanyát, utánna mëgvetëttük azt a parti tanyát: abba harminckét merítő halat fogtunk" — mondotta Rácz Imre. A Tiszán a következő állandó halásztanvák voltak: Elek-tanya, Sziget-óra Nagybőggő, Sáros-tanya, Taprika (a Táplicza, nem a Tiszán van, vö. Herman O. m. 75), Zsúp, Róka-tanya: a Zsúpszigetben, Kutyás: a Zsúpi őrvíny ajja, Sugár: a Labodár eleje.

Herman Ottó ezeket a halászóhelyeket, tanyákat csaknem mind említi. A Herman említette szentesi tanyák közül Váradi Imre nem ismerte már a Faktort, Csücse-tanyát: a Herman idézte Kólyuk-at sem ismerte, de Kőjuk-at mondott.

Amint láthatjuk, a tanya elnevezésekben sokat szerepel összetétel második tagjaként az -ajja, pl. Komp-ajja, Csárda-ajja, ennek jelentése ez: 'a kompon alól lévő', 'a csárdán alól lévő'. Az ajja ellentéte az eleje, pl. a Labodár eleje. Valaminek az eleje ott van, amerről a víz jön, valaminek az ajja meg ott, amerre a víz folyik.

A kanyarban olyan nagy erővel folyik sok helyt a víz, hogy az a kanyar után visszafelé folyik. Ez a cigányvíz. Némelyik helyen 500 méterre is visszafolyik (úgy értendő, hogy régebben volt ez így, ma már nincsenek ilyen nagy cigányvizek). „Ha ëgy lápot (tutajt) bëvëtt a cigányvíz: félnapot is ott kóvájgott, mire ki tudott belőile kecmerëgni az oláj.

A kanyar ellentéte a síma-dërík. Azt a folyószakaszt nevezik így, amelyik egyenes, nem kanyarog. Partja nem olyan meredek, mint a kanyar szirtja, hanem lankás, alacsony. — Tudtommal a síma-dërík elnevezés sincs eddig sehol sem feljegyezve.

„Mikor a víz apad, vagy árad, van ëgy míjedís, ammin mëgy ki a víz, oszt kevés szërszám, háló këll, az a szorító. Elhálóztam a szorítót" — mondja a halász.

Ez a szorító szintén régi és valamikor nagyon elterjedt kifejezése lehetett a vízi életnek, mert a halászó hetési ember is használja: „A méllëbe (= a mélybe) nem áll be (a halász), hanem hálójával elállja a csörgü-t, szoritu-t, azt a helyét a pataknak, hol a meder elsekélyesül s arra felé hajtja meg a mély vizet, arra szorítja a halat" (A halászó hetési ember. Ért. 1902:32 l.).

A fok olyan kisebb csekély érszerű vizet jelent, mely a Tiszából, Körösből, Kurcából kivisz. Eddigi feljegyzéseink a fokot nagyobb vízbe bevivő érnek mondották, csak Sárközből tudok olyan adatot, mely a szentesihez hasonló jelentésű: „fok: 1. áradáskor jön ki rajta a víz a tavakból;" (MNy. XL. 379.), továbbá a Nagykunságból: fokok vízjárta keskeny medrek, melyekben a folyók magas vízállásakor van víz. Inkább a folyóból indul ki" (Győrffy: A szilaj pásztorok 42.). Szentesen is „jóval a hajóállomáson fëlül vitt ki ëgy fok: Húnyos-fok, ëccër ëgy íccaka mëgfogtam ott négy mázsa halat." Szentes mellett van a Vetye-fok, mely a Kurcával volt összeköttetésben. Bódi-fok: egy Bódi nevű facsósznek volt ott a kunyhója: „pásztor Bódi; annak vót a fia pásztor Gyurka bácsi". K.... -fok: a szentesi hajóállomásnál. A megépített kövesútnál rontották el.

Vízi elnevezés a hát is. A régi szentesi halászok ezzel a névvel a vízből kiemelkedő hátszerű földrészt jelölték. Pönkö-hát és Vár-hát a Kurcánál ma már nem vízből kiemelkedő földhát, mert víz nincs körülötte. Régebben azonban halászkunyhók voltak itt, és még halat is hasítottak. „A Pönkö-hát és a Vár-hát mikor nagy víz járta, kivót a vízbű" — mondotta Váradi Imre.

JÉGZAJLÁS ÉS JÉGEREDÉS.

Budenz ezt írta a zaj (=jégzaj) eredetéről szóló cikkében (MUSz.): Molnár A. nyilván a zaj 'fragor, strepitus'-hoz akarja a zaj (=szaj) 'glacies'-t kötni, hogy annak értelmezésébe a 'cum fragore'-t fölvette" — és nem fogadta el Szenczi Molnár Albert értelmezését, pedig annak volt igaza.

A XVII. századi szótárírót igazolja a XX. századi halász, Váradi Imre, mert ő ezt mondotta a zaj-ról: „Mikor jó nagy hidegëk vannak, elsőbb csak pille-jég mëgy, viszi az a fojó víz. Azután minden nap

erősödik, akkor aztán őrvíny-sarkoknál a lágy ódalon (tehát ahol lassú a víz) mëgál, mert ott lágyabb a víz, nincs ojan erős fojása, mint a síma dëríkon. Ahun csckéjebb, erősebb a fojása. Örvíny sarkoknál, a lágy ódalon rakodik, rakodik, rácsúszik ëggyik a másikra, tornyot rak. Terëm hozzá, ahun gyënge a víz, az őrvínyëkbe. A síma dëríkon erősa víz, nem bír terëmni jég, nem bír mëgálniazajlás. Ojan zuhogás van ott, rëcsëgís, ropogás, hogy! Van ojan magos is (a jég), hogy másfél öl magosra is fëlcsúsztattva ëggyik a másikat. Úgy fëltorkollik, hogy ëggyik hejjën van másfél öl magos. A kilencvenes évekbe vót, a Zsúpná sokkal magosabb vót a víz, mint a Labodárná (a Labodár lejjebb van). Mikor elszabadult, a komp fëntmaratt a jég tetejin. Az a sok jég, ammit alányomott a víz, az a komp alatt maratt, annak a tetejin fëntmaratt a komp. Ez a zajlás, ez sokáig tart, sokáig zajlik. Rëcsëg, ropog, törik. Fëlnyomja a víz a másik tetejire, lëszakad, ára mëgin fëlcsúszik. Egy hétig zajlik, akkorra bëál. Ha lágy az idő, nem bír erősönni, nem bír szaporonni.

Az álóvíz nem zajlik, a' csak bëál."

A halászok nyelvében tehát az a szaj, zaj, mikor a beállás előtt „terëm a jég", „rakodik", mikor „ojan zuhogás, van ott, rëcsëgés, ropogás, hogy!"

Ebből az következik, hogy a 'fragor, strepitus' jelentésű zaj és a folyóvízi szaj, zaj: ugyanannak a szónak különböző jelentésváltozatai. A rokon nyelvek azt mutatják, hogy a szaj, zaj a vízi élet műszavaként csak a vogulban él a magyaron kívül: vogul sai 'Treibeis' (NyH.[7] 141.), különben maga e szó még finnugor korbeli.

Szarvas Gábor a 'fragor', 'glacies' jelentésű szaj-t, zajt-t egyeredetűnek tartotta és magyarázta már 1883-ban (Nyr. XII. 243—44.), fejtegetését igen meggyőző analógiákkal támogatta is más nyelvekből; csak éppen a halászokat nem kérdezte meg a jégzajlásáról sem ő, sem utána több mint 60 év óta senki a nyelvészek közul.

Ezért beszél Szinnyei is két külön zaj-ról, (NyH.[7]). Bárczi Szófejtő Szótárában is ezért van egy finnugor és egy ugor eredetű zaj. Érdekes, hogy Bárczi Szarvasnak idéztem szófejtésére nem is hivatkozik, ellenben Melichnek egy igazán csak odavetett ötletét, hogy a 'lárma' jelentésű zaj szláv eredetű lehet (Nyr. XXIX, 149.), érdemesnek tartja feljegyezni a szóra vonatkozó irodalomban.

A jégzajlás tehát télen van, az első vékony jégképződéstől, a pille jégtől kezdve és tart addig, míg a víz be nem áll.

A jégeredés ezzel szemben tavasszal van, a jégnek olvadással való megindulását jelenti.

„A jégeredís, mikor mán vesz a jég tavasszal, ezelőtt Sándor, József-nap tájon. Árad a víz, vëszi fël a jeget, mikor víkonyodik, mëgkezdi itt vagy ott. Fëlvëszi az áradás, ezt híjják jégeredísnek. Az ojan erős, a víz a jeget élire áligattya, a' fëlfegja a vizet, míg valahun mëgkezdi, mëgnyomja, oszt akkor mín tovább."

A befagyott vízen a gyermekek úgy közlekedtek, hogy „kece-

csontot (=lólábszárcsontot) kötöttek a lábukra, ëgy vasas bottal taszították a lábuk közt, úgy mëntek. (=A vasas botot a jégnek feszítették, így jutottak előre.) A lólábszár ki vót fúrva, oszt rákötöttík a lábukra."

A HAL.

A magyar hal szó megfelelői megvannak a többi finnugor nyelvben is, ezért bizonyos, hogy nemcsak vadásztak eleink a finnugor nyelvegység korában, hanem halásztak is.

A halász jól ismeri és nevén nevezi a hal minden egyes testrészét. Szentesen a hal egyes részeinek ezek a nevei: 1. szárnya 'úszója', 2. kórmánya 'farka', 3. húgyókája a hasa alatt van. „Ott mëg lëhet tunni, hogy kan vagy nyőstíny. Mëgtörik a farkát: ha kan, tej gyün ki belülle, ha nyőstíny, akkor pedig ikra. Mikor összecsapnak ívásba: a kan a tejet szórja, a nyőstíny az ikrát. Összevëgyül, így lësz kis hal. Nyócad napra az kikel." — „A város hozatott ezelőtt ikrát is. A' gyütt abba a fűzfamoháha, ára tojta rá a hal. Vittük a Hótt-Körözsbe, Kurcába. A város így nevelte a halat." — 4. pitykéje 'halpikkeje', 5. pukkantója: benn van a gyomrában, 6. kuppantyúja: avval lélëkzik, 7. szironnyája a kuppantyúján belül. Az nagyon piros, az ha megsértődik, elvérzik, elpusztul a hal. „Ha a bárkába a szironnyáját nem tuggya kimosni, mëgdöglik, mëgfullad." — 8. szëme, 9. óra, 10. bajusza (bajusza majd minden halnak van. A harcsának nagy, hosszú, a süllőnek nincsen), — 11. ódalbordája (potykának), a kecsegében porcogó van végig. 12. fejcsont a potyka fején, 13. girince 'gerince a farkáig'. 14. szálka kecsegébe, vizába, tokba nincs, csak porcogó.

„Három-négy kilós potykának van jó nagy ikrája, bë van burkolva ojan hártyával: ëgy darabba kigyün, milió van benne..., ojan víkony hártyába van a tej is, mint az ikra."

A (hal) pityke-szó eredete ismeretlen (Bárczi: SzófSz.). A pityke változata a petyke 'kockás darabka' (Háromszék), ez viszont — nézetem szerint — a petty 'kicsiny csepp' számazéka. „Várj egy pettyet." (MTsz.).

A szentesi halászok két csoportra osztják a halakat. A ragadozókról azt mondják: „kapó-halak, ezëk ölik a másikat." Ilyen a csuka, harcsa, búcó, mënyhal, süllő. Sárréten is kap a hal a csalétek után (MNy. XL, 381.). A másik csoportba a szopó-halak tartoznak. „A szopó hal nem ëszi a másik halat. Szopják a kavicsot, sárga fődet. Szopó hal a ponty, márna, kecsëge, tok."

A halak megkülönböztetésének egyik módja az is, mikor megmondják, melyik a „fehír hal". — „A domojkó fehír fajta," „a vërësszárnyú keszeg: fehír hal." — A fehér-hal elnevezés, úgy látszik, általános az egész országban, megvan Komáromban a csekélyebb értékű szálkás hal megjelölésére (Herman: 784.), Hetésben „fehírhal = fehérhal, pontyféle" (Ért: 1902:32.) és a Fekete-Ügy környékén is, Erdélyben: „A csuka és harcsa kivételével valamennyinek közös, általános neve: fejérhal" (Mikes Hiador: Ért. 1903:290.).

A barát-hal[6] v. orsó-hal. „Az a Tiszán van, az nincs a Kurcán. Ojan, mint ammijen az orsó. A fejitűl a húgyókájáig vastag, a farka víkony (A halászok barát-f. sz-nak is mondják). Barna. Finom hal, ëheti a kis gyerëk is, mer nincs benne szálka."

A cigányhal, vagy compó vagy aranyhal: „Annak ojan a pitykéje, hogy késsel nem lëhet lëkaparni, ojan nyálkás, csak csúszik rajta, hanem téglához vagy fához odadörgöli (az ember)" — mondotta Váradi. Komendát Bálint is azt mondta: „Az nehéz tisztítatú, de lanyhú vízzel, përnyével könnyen lëhet tisztítani, mert apró pitykéje van, osztán kemínyen áll a bűribe. A lanyhú víz mëg a përnye lëviszi a nyálkát."

„Itten vót a Kurcába ezelőtt sok compó. Fogtunk 20—30 kilót ëgy varsával. Neki vót tíve a járásának. Megnyől ojan másfél-két kilósra. Tóba van inkább."

A csuka kapó hal. „Az is megnyől nígy-öt kilósra is." A csukával kapcsolatos az a szólás, mely ma már nem él, de 1744-ben még odakiáltotta egyik asszony a másiknak: „olyan irígy vagy, mint a csuka!" „Nagy Pál Istvánné panaszollya, hogy Kurczára mentiben bétért bizonyos dolga végett Földesi Miklós Úr Házában, az alatt valaki korsóit fel borogatta, melly dolog eránt magát mentette Konkolly Mihályné, hogy az Isten verje meg ha cselekedte, arra mondotta Nagy Pálné ollyan irígy vagy mint a' Csuka, melly perlés közben Konkollyné Nagy Pálnét vízzel végig öntötte. Konkolyné nem tagadja, sőt nyilván megvallya, hogy sok helytelen beszédiért s nyelvességiért öntötte meg, minthogy a maga Házánál ki akart rajta fogni. Egymásközt a Törvény Szék előtt meg edgyeztenek egymást illendőképen meg követték" (1744. ápr. 20. Szentes Mező Város Protoc. 1744—82. 33. lap).

Ha a jégen csúszkáló gyerek elesik azt mondja: csukát fogtam. Ha nagyot esett, azt mondják rá: nagy csukát fogott.

A „domojkó fehír fajta hal. Piros a szárnya, azir elneveztík domojkónak. Finom, húsos hal, mëgnyől ojan kilósra. Rövid, vastag, sujjos hal. A Nagy-Koncba fogtam két mázsa domojkót, mikor bënt vótak az oroszok" (1943-ben) — mondotta az öreg Váradi.

„A tarka dubér ojan erős pitykéjű, csak úgy, mint a compó. Mëgnyől ojan kilósra. Nem szálkás hal. Apró pitykéje van neki."

„A harcsa nagy. Van 70—80—100 kilós. Ojan barnaszínű. Annak nincsen pitykéje, síma. A' csak nyálkás.' — Petrák azt írja elveszett kéziratos krónikájában: „1765-ik Esztendő tavaszánn 2 mázsa 85 fontos hartsát fogtak Buzi János nevezetű ember a gógány rétségbe" (Közli: Zalotay: Aranykalász I. 93.).

„A törpe harcsa mëgnyől ojan negyed-félkilósra. Abba sincs szálka. Víkony, hosszú; picike kis feje van neki, mint a kígyónak. — Kis rosszak azok a törpe harcsák."

„A kárász szíp, kerek. Aranysárga ez, ojan szíp sárga. Az is megnyől másfél-kétkilósra. Tiszán is van mëg a Kurcán is. A kárász is inkább a tóba van, a lusta vizet szereti."

---

[6] L. a vizi-madarak-hoz írt jegyzetet.

A „karda keszeg ojan, mint a kard, nagy szëme van. — A harcsával összevesztek ëccër. A kardának monta a harcsa: ha nekëm akkora szëmëm vóna, mint nekëd, mëglátnám a halászt, mikor kibúvik a gunyhóbú. A karda-keszeg mëg azt monta a harcsának: ha nekëm akkora szám vóna, mint nekëd, elnyelném a halászt. Összevesztek, a kardót elkapta a harcsa, osztán elnyelte."

A keszegnek említette még Váradi Imre a következő fajtáit: „A karika keszeg: ojan kerek, nagyon finom húsú. A dévér keszeg: kerek, szílës, vannak benne kilósak. A Kurcába is, a Tiszába is van. Jó hal az is nagyon" (A Balatonon: lepény-hal).

A kecsëge. „A hátán vígig girinc van. Élës. Az ódalán két sor apró kis tüsökféle van, kettő a hasa ajján. Ezt szoktuk lëdarabolni a tisztításkor a hasa ajjárúl mëg az ódalárúl, mert az apró. A girincirűl nem, mert az hosszabb. Abba aztán nincsen csont sëmmi së. Së szálka, së csont, csak porcogó. A kecsëgének, toknak alól van a szája. A kavicsos, köves hejjet szereti. Áló vízbe elpusztul. Pitykéje nincs. A kecsëgét a húgyókáján fogja mëg a horog. A farkával veri lë a horogrúl a gilisztát, vagy a kérészt. Belecsapódik abba az élës horogba oszt az mëgfogja. A kérészt fürdi ki a fődbű."

„A kűsz ojan pirike. Az ívik leghamarabb a Kurcába. Nem fogják a halászok."

„A taknyos maca tüskös nagyon. A girince így ál fël (mutatja). Annak a girince ojan mirges, hogyha mëgszúrja az embër kezit, még a hideg is kileli rúlla. Apró pitykéje van neki. Van ojan embër, akkit mëgszúr a taknyos maca, elszídül, ojan mírge van neki."

„A márna csak a Tiszán van. Az a sebës vizet szereti. Majd ojan színű, mint a potyka. Csakhogy hosszabb, karcsúbb. Szálkás. Az a legszálkásabb hal a halak közt. Apróra mëgirdaltam: a szálkát nem tanájják mëg, lënyeli az embër. Finom jóízű hal, kövér."

„A mënyhal tarka az is, ojan színű, mint a harcsa, csakhát szagos a húsa. De azír jó nagyon. Abba is van ojan kilós, másfél kilós. Ojan tarkabarna csíkok vannak benne. Annak nincs pitykéje, síma."

„A potyka vagy ponty: aranysárga, van fekete is, az cigánypotyka. Szálkás, de nem nagyon. Kurcába, Tiszába. Köröshe van."

A sőreg. „Az ojan 2—3 kilós. Anná nagyobbat nem láttam. Abba nincs csont, csak porcogó. Së a kecsëgébe, së a vizába, së a tokba, së a sőregbe, ëgybe së. Csak porcogó van vígig a girincin. Hát a feje: az osztán csont. A fejibe a csont alatt porcogó van."

A sügér. „Tóba van jobban, de van a Tiszán is. Nem túlságosan szálkás. Ojan, mint a tarka-dubér. Mëgnyől negyed kilósra. Rövid, vastag."

A süllő „nem szálkás, csak íppen a girince vígig csont, aztán mëg az ódalbordája. A feje hosszacska, az óra ojan sugár. Van akki kétkilós mëg azon fëlül, 3—4—5 kilós. A' mëgnyől, ëszi a másikat nagyon, vannak neki ojan nagy fogai, bajusza nincs," (a Balatonon fogas-nak hívják).

A „tót süllő v. tarka süllő az is mëgnyől ëgy kilósra. Tarka, fekete csíkokkal, mindenütt van."

„A tok a Dunárúl gyün mind ide. Kézzel nem lëhet hozzányúlni,

mer ojan élës a girince, hogy elvágja az embërnek a markát." — Egy szer egy Kondor János nevű öreghalász fogott egy szép nagy tokot. „Monta Tóth Sándornak: na, Sándor, eriggy, add el Kasnak (szegedi ember volt ez a Kas). — A' vót tán negyven kilós. Forint ötvenír mëgvëtte" (t. i. Kas).

A viza. „Elvíve fogtunk ezelőtt, a nyócvanas évekbe. Nagy vót a víz, csak a Dunárúl gyütt fël. Az öregëk monták, hogy viza, itt nem tanyázik az effajta vízën. A viza ojan tarka-kík színű. Barnás csíkok vannak benne. Köves hejjën szeret, a sebës vizet szereti nagyon. 70—80 kilósra mëgnyőL"

Lehet, hogy a Tisza mostani halainak ismerői előtt csodálatosnak látszik, hogy szentesi halász vizáról is beszél, hiszen a viza tengeri hal. Ez igaz, de a viza fel szokott jönni a Fekete-tengerből a Dunába, onnan meg a Tiszába. Fényes Elek ezt írja: „A halak bőségéről világszerte ismeretes Tisza, úgy a Maros. Körös és Kurcza folyók a legközelebbi száraz esztendőkben igen megfogyatkoztak hal dolgában (1847-ben írja). Fognak ezekben csukát, potykát, kecsegét, harcsát, menyhalat, szőreget, tokot, vizát és sok rákot, mellyek a Kurcza vizéből legjobb ízűek" (Magyarország leírása II. 418.).

Váradi Imrének még most is van néhány négyszögű rák-varsája, ma már csak ezek a nyomai az egykori híres szentesi rákászásnak. „Sok rák vót a Kurcába, Hótt Köröshe. Hoztunk annyit haza ezelőtt, zsákszámra. Nagy keresettye vót ezelőtt a ráknak. Vótak ezëk a rákvarsák. Kerestek ám vele, vót ojan nap, két ember húsz forintot is keresëtt kinn a Körözsön, lënn itt a Kurcán is."

Itt említem még meg, hogy Szentesen nagy keletje volt még a második világháború előtt is a finom békahúsnak. A szentesi békázást részletesen leírja Ecsedi (Népies halászat: 121. lap), ezért itt nem is foglalkozunk vele.

A HALAK ÍVÁSA ÉS AZ ÍVIK SZÓ EREDETE.

Eddig még sem az ethnographusok, sem pedig a nyelvtudósok nem voltak kíváncsiak arra, mit tudnak a halászok a halak ívásáról, mikor mondják a halászok, hogy ívik a hal, ívnak a halak.

Ennek azután az lett a következménye, hogy mindaz, amit a nyelvtudomány az ívik, ívás szavak eredetéről megállapított: elfogadhatatlan.

Budenz az ívik ige eredetéről való tanítását Czuczor-Fogarasinak arra a megjegyzésére alapította, hogy „Íváskor seregesen járnak a halak." Ebből arra következtetett, hogy a magyar ívik eredeti jelentése 'fluere, currere' volt és az észt jõkse-val egyeredetű, mely ebben a kifejezésben: kala jõkseb, azt jelenti: „die Fische gehen (zum Laichen) den Fluß hinauf" tkp. 'piscis fluit, currit'; vagyis a halak ívása magában csak azt mondja, hogy 'a halak seregesen járnak, (MNySz.)" MUSz.

Azt, hogy a halak ívása csak annyit jelent: a halak járnak,

senki sem bizonyította be. Ehhez meg kellett volna kérdezniök a nyelvészeknek a halászokat, pákászokat, de ezt, mint már mondottam, nem tették.

Viszont az igazságnak tartozunk annak a megállapításával, hogy Budenz sehol sem mondja azt az észt *kala jõkseb* kifejezésre, hogy ez azt jelenti: 'a halak ívnak', 'die Fische laichen'. Ilyent Budenz nem is mondhatott, mert ez az észt kifejezés csak azt teszi: 'a halak mennek, voltaképpen: futnak, (tudniillik az ívó helyre)'.

Budenz ezt az észt adatot bizonyosan Wiedemannak 1869-ben megjelent észt-német szótárából vette, mert annak legújabb kiadásában (Estn.—Deutsch. Wb[3] Tartu 1923) szószerint ezt olvassuk:

> *jõksma, jõksen, -sta* 1. 'laufen, rennen, fließen, *raha jõkseb* das Geld coursiert; lecken (v. Gefäßen) (kala jõkseb' die Fische gehen [zum Laichen] den Fluß hinauf'; 2. zufallen'; 3. ‚belaufen' *(sõnnid jõksevad lehmadega* 'die Bullen belaufen die Kühe'); 4. laufen lassen'.

Ebben a szótárban tehát megint nincs még csak nyoma sem annak, hogy a *jõkse-* azt jelenti: 'die Fische laichen'. Igaz, hogy a szótár német szómutatója a 'laichen' alatt utal a *jõkse-, jõksma* szóra is, de csak azért, mert ez alatt a címszó alatt van ez a kifejezés: *kala jõkseb* = 'die Fische gehen [zum Laichen] den Fluß hinauf'.

Az észt nyelvben nem a *jõksma* szóval fejezik ki az 'ívik' fogalmát, hanem ezzel: *kudema (-oen), kudama, kudenema, kuduma* (kalad on kudus 'die Fische laichen'[7] ('Laich' koelma.) 'Laichzeit': *männi*-aeg. (Wiedemann: Estn. Deutsch. Wb[3], Tartu. 1923).

Hogy nem a *jõksma* jelenti az észtben azt: 'laichen', hanem a *kudema*, azt Tuksam-Muuk: Saksa-Eesti Sõnaraamat c. szótára is bizonyítja (Tartu, 1939):

> 'laichen' *kudema* | ‚Laichen' *kudemine* | 'Laichzeit' *kudemisaeg* | 'Laich' *kudu (kalal, konnal).*[8]

Wiedemann tehát azt mondotta 1869-ben: *kala jõkseb* = „die Fische gehen [zum Laichen] den Fluß hinauf." Utána Budenz is azt mondotta 1881-ben: *kala jõkseb* = „die Fische gehen [zum Laichen] den Fluß hinauf." Setälä már egyszerűen csak azt mondja 1896-ban: „*kala jõkseb* = „die Fische laichen": „magy. *ívik* ‚laichen' = fi. *juoksen* 'laufen' (estn. *kala jõkseb* 'die Fische laichen') JSFOu. 14 3:15

Ebből nyilvánvaló, hogy az észt *jõkse*-szónak Setälä költötte a 'laichen' jelentését. Setälától tovább vándorolt ez a költött adat Paasonenhez (S-laute 47), onnan Gomboczhoz, aki ezt írja: „f. *juokse* 'laufen', fÉ. *kala jõkseb* 'die Fische laichen' ~ m. *ívik* Setälä JSFOu XIV, 3:15. Paasonen, S-laute 47" (Gombocz: MNy. XVI, 115.). — Paasonen azonban nem tartja ezt az etymologiát olyan biztosnak, csak „ansprechende, jedoch nicht ganz sichere vergleichung" ez Paasonen szerint is (S-laute 47)!

Ezek után a magyar *ívik 'laichen'* ige eredetét tárgyaló munkák után jelent meg Wiedemann észt-német szótárának 3. kiadása és

[7] Én ritkítottam.

[8] Az észt szótári adatok kijegyzését Juhász Jenőnek és Lavotha Ödönnek köszönöm.

1939-ben Tuksam—Muuk német-észt szótára, de ezek, mint láttuk, semmit sem tudnak arról, hogy: *„kala jõkseb* = die Fische laichen", ami azt jelenti, hogy az észt nyelvben nem jelenti és soha nem is jelentette a *jõkse-* azt: 'ívik'. — Ezt a jelentést tehát feltétlenül törölnie kell Bárczinak is Szófejtő Szótárából.

Azt már láttuk, hogy az észt úgy mondja ezt: ‚a halak ívnak' = „kalad on kudus." Nos, a finn is a *kutea* igével fejezi ki az 'ívik, fogalmat, s azt mondja: *kalat* kutevat, nem pedig azt: *kalat juoksevat.*

A lappok is a finn *kutea* szónak megfelelő igével fejezik ki az 'ívik' fogalmát (Wiklund: Kleine lappische Chrestomatie 80.).

Amint az észt *kala jõkseb* csak azt jelenti: *'a halak mennek'* (t. i. az ívóhelyre), éppen úgy a németben is: *die Fische streichen* csak azt teszi: 'a halak mennek' (t. i. az ívóhelyre). Budenz ugyanis a német *streichen*-re hivatkozik a *kala jõkseb* jelentésének magyarázatában, ami helyes is, de egyik sem jelenti azt, hogy ‚a halak ívnak'.

Azt, hogy a halak ívnak, így mondja a német: *die Fische laichen* (nyelvjárásokban még bizonyosan van más szavuk is erre a fogalomra). A *laichen* helyett sohasem mondják ezt: *streichen.*

A két fogalmat *(mennek* és *ívnak)* nem is fejezheti ki ugyanavval a szóval sem a finn, sem az észt, sem a magyar, sem a német, mert más az ívó helyre való vonulás és megint más az *ívás.* A halászok ezt a két fogalmat mindenütt külön-külön szóval fejezik ki.

Mivel az *ívik* halászmesterségbeli szó, a halászok között termett, ennek értelmét akkor tudjuk helyesen, ha arra figyelünk: mit ért a halász az *ívik, ívás* fogalmán, mikor mondja a halász azt, hogy *ívik a hal.* A halászok jelentésmagyarázata adja meg a nyitját az *ívik* szó eredetének is.

Váradi Imre szentesi öreghalász ezt mondotta szószerint: „Mín a ponty falkástú: öt-hat-tíz ëgy bukorba. Májusba, júniusba szokott. A harcsa ívik májusba, mikor a fűzfa kifakad, akkora levele van, mint ëggy egér füle, akkor mán ívik a harcsa. Kiáccik félódalt, ott lubickol, úgy verik ëgymást a farkával. Ereszti a tejet (a kan), amaz az ikrát, avval csapják össze. Ha mín az embër, lëhet látni: ahun van ëgy bukor, amott is ëgy bukor. Csak lopva lëhet űket mëgcsalni. Ha az embër árnyíkát mëgláttya (a hal), nem mín ki oda (a füves sekélyvizű részre).

Verik ëgymást, ívik, összecsapnak. Úgy vágja fël a vizet! Mer hát igëncsak a naggya mind nyőstíny, az apraja mind kan. Ezelőtt vót rá eset, hogy egísz nagy csapat: húsz-harminc ívott. Mëg lëhet látni messzirűl: ahun gyün ni, egísz falka! Akkor fënn jár, nyomja a vizet. Mikor kiír gyëpës hejre, akkor összecsap, osztán ívik. Borzasztó szíp azt nízni is! Hogy mennyi ott a hal akkor! Akkor osztán nem lëhet fogni halat hálóval, ëgy koppanás, oszt úgy mín (széjjel a hal)! Ijen hejjekën, mint a Kurca, jobban lëhet fogni.

Hajtya ëgymást íváskor (a hal). Mikor *mëgvágódik*, átmín a tulsó ódarra. Ha mëgláttya az embër árnyíkát: *vágódik vissza* (= hirtelen irányt változtatva ellenkező oldalra úszik). Annyi van azon a gyëpën

ikra, lëhet látni. Rá van ragadva ára a fűre. Nyóc nap mulva kikel. Az a harcsa úgy őrzi az ikráját! Mer az igëncsak fafandzsára[9] (= fűzfatörzs vékony, szőrszerű gyökereire), ára ívik rá. A harcsa míjebb vízën ívik."

Megállapíthatjuk ebből, hogy Váradi Imre szentesi halász nem azt érti íváson, mikor „Mín a ponty falkástú ..." Ez a *mín* értelem szerint megfelel az észt *jõkse-* (= *kala jõkseb)* igének és a német *streichen*nek, az ívóhelyre való úszás kifejezésének, de a magyar halászok sem mondják a *mín, gyün (pl.* „Mëg lëhet látni messzirűl: ahun gyün ni, egísz falka!") igékkel azt, hogy 'laichen', mint ahogy az észt *jõkse-* sem jelenti azt: 'laichen'. Az észt *jõkse*-nak ezt a jelentését nyelvészek csinálták.

Hanem igenis azt érti az öreg Váradi íváson, mikor „Kiláccik félódalt, ott lubickol, úgy verik ëgymást a farkával. Ereszti a tejet (a kan), amaz az ikrát, avval csapják össze." — „Verik ëgymást, ívik, összecsapnak."

De a halaknak ez a lubickolása,; egymás verése, összecsapása, ívása, csak azután következik. „Mikor kiír a gyëpës hejre akkor összecsap, osztán ívik."

Algyőn is mondják a helyett: ívik a hal, azt; hogy összecsapnak. Herman Ottó följegyezte, hogy a velencei tóbíró szerint „a hal ívik vagy fördik (A magyar halászat 787).

Kónya Babós József pákász szerint is „Csak úgy csobog ilyenkor a víz (Hej! mikor még a faluba is behallatszott az ívó hal csobogása! az volt ám a jó világ!) így ívik a hal" (Nyr. XXXIX. 131.).

Hogy ez az igazi *ívás,* ekkor *ívik* a halászok szerint a hal, azt mutatja a finn ‚laichen' jelentésű *kute-* szóval egy tőről való *kuti* is, mely nemcsak azt jelenti, hogy 'ívó halcsoport,. hanem azt is: 'nagy zajos gyülekezet' (Szinnyei). Etymologiailag persze nincs ennek a finn *kute-* 'laichen' szónak semmi köze a magyar *ív-ik*-hoz de mind a finn *kute-*, mind pedig a magyar *ív-ik* jelentéstartalmában benne van az ívó halak csobogó zajának képzete.

Az ív-ik (a hal) azt jelenti tehát, amit más szóval úgy is mondanak: fördik (Velencei tó), összecsapnak (Szentes, Algyő), verik ëgymást (Szentes).

Sőt a Székelyföldön azt is mondják: vínak, vívnak a halak, víjik a hal (MTsz.); természetes, hogy amit Agárdon úgy mondanak: Idei ívású, tavali ívású ponty (mely az idén vagy tavaly kelt ki), azt a Székelyföldön úgy mondják: Idei vívású, tavalyi vívású. Sőt nemcsak a Székelyföldön van vívású hanem Abauj, Bars és Borsod megyében is (MTsz.).

Már 1689-ből is előkerül a vívás 'ívás' értelemben a következő mondatban: „Az hering a maga természeti jóságával tetsző, mikor új és a szaporodástul avagy vívástul meg nem rosszul" (Teleki: FLél. 53. NySz.). PP. is szól a „Halaknak vívások"-ról 'piscium ad sobolem congressus, ovorum emissio' értelemben (NySz.).

[9] A fafandzsa szó eredetéről: Nyíri: MNy. XXXVII, 29.

Erre persze azt mondotta a Nyr. XXXIX. évfolyamának szerkesztősége, hogy a *vívnak, vínak* a halak, *víjik* a hal, *vívás, vívású* népetymologia, a nép összezavarta az *ívás*-t a *vívás*-sal (Nyr. XXXIX, 27.).

Lehetetlen itt népetymologiára gondolnunk, mert akkor azt kell föltételeznünk, hogy a Székelyföldön és Borsodban, ezen a két egymástól messze eső vidéken egymástól függetlenül estek a halászok abba a hibába, hogy egyformán zavarták össze az *ívás*-t a *vívás*-sal.

Az *ív-ik*-nak *fördik, összecsapnak, verik* egymást synonymái éppen ellenkezőleg: az bizonyítják, hogy a *vívnak, vínak* (a halak), *víjik* (a hal) volt az eredetibb, és az *ívik, ívnak* ezekből fejlődött.

A *vívnak, vínak, víjik*-ból úgy lett *ívnak, ívik*, mint ahogy a szláv *visaky*-ból *iszák*, szláv *vnuk* ≥ **vunuk* > * *vonok* > birtokos személyraggal *vonoka* > *onoka* > *unoka*, *visel*-ből *üsel*, *viasz-ból iusz, éasz, vimád*-ból *imád* lett (Melich: MNy. IX. 395—96.).

Arra a netaláni ellenvetésre, hogy a 'fechten' jelentésű *vív* nem ikes, az *ívik, víjik* meg ikes, azt lehet mondani, hogy Miskolczynál előfordul ikesen is a *vív*: „A kutya uráért a tolvajokra reájok ugrik s vélek *meg-vívik*" (Misk: Vkert. 190. NySz.). Arany is így énekel a Buda halála 12. énekében: „Ott nem az istenkard által Buda vívik." Csokonai is azt mondja: Itt *vívik* hazánknak sok hadra nőtt fia.

A népnyelvben nemcsak *vív: vívik* van, hanem: *fűl: fűlik, fogu: fogyik, forr: forrik, rí: rívik, odatűzik* a nap (Keszthely), *nyílik* a virág (Nagybánya). Nyr. XXXIV, 343—344; *lép: lépik*.

A hang és jelentéstani vizsgálat azt bizonyítja tehát, hogy az *ív-ik, ív-nak, ív-ás, ív-ású* az ismeretlen eredetű magyar *ví, vív* ige származéka, és eredetileg *vív-nak, ví-nak, viv(ik), vív-ás, vívású* volt, ebből lett az *ív-nak, ív-ás*, stb.

E szószármaztatás főbizonyítéka az, hogy az *ív-ik* (a hal) jelentéstartalmát a magyar halászok úgy is kifejezik: *fördik* a hal, *összecsapnak* és: *verik* egymást, azaz: *vívnak, vínak* a halak.

De a *víjik, vívik, vívás* nemcsak jelentéstani ok miatt eredetibb az *ívik*-nál, *ívás*-nál. („*összecsapnak*", „*verik* egymást" a halak, *fördik* a a hal), hanem azért is, mert Uzonban (Erdélyben) ugyanezt a fogalmat így fejezik ki: vigik a hal: vigás = vívás, azaz 'ívás'.

Az uzoni *vigik* 'ivik' és *vigás* 'ívás' nem engedi a népetymologia föltevését a *víjik, vívik, vívás* esetében, mert akkor hogyan magyarázzuk ezeket az eddig ismeretlen és figyelmen kívül hagyott uzoni szavakat. Ezekre aztán igazán nem lehet ráfogni, hogy népetymologia teremtette őket.

Buzsi András uzoni halász szerint a szél-hal ... „vigik áprilisban." a paducz ... „Vigik áprilisban." A csuka „vigik március és októberben." A harcsa „Vigik mikor virágját hányja a búza (májusban)." A pozsár ... „Aratáskor vigik (augusztus)". A menyhal ... „Decemberben és márciusban vigik." Az orsó-hal ... „Szentgyörgy napján vigik." A sügér .. „Mindig telle van ikrával, e miatt sohsem tudják, mikor vigik". „Gecsege ... vigását nem láttak." (Mikes Hiador: Adatok Erdély őshalászatához. Ért. 1903: 289—290.).

Csak úgy mellékesen jegyzem meg: milyen pontosan tudta Buzsi

András a szélhal, paducz, csuka, harcsa, pozsár, menyhal, orsó-hal vigásának az idejét.

A gecsege, sügér v i g á s á t n e m l á t t á k, de a többiét igen! No, ha látták, tudják az uzoniak is, milyen az, mikor v i g i k a hal.

Mivel ezek az uzoni *vigik, vigás* adatok nem sajtóhibából lettek, de népetymologia sem teremthette őket, eddigi ismereteink figyelembevételével kell őket megfejtenünk.

Mivel Erdélyben *víjik* és *vívik* a hal. *vívnak*, vínak a halak, és *halvívás*-ról is beszélnek (MTsz.), az uzoni *vigik* 'ivik' és *vigás* 'ivás' nem lehet, más mint a 'fechten' jelentésű *ví* -*g* képzős származéka, olyan, amilyen *rí* mellett a *ri-og* (TMNy. 413.). A *vigik* -*g* képzője előtt azért nincs előhangzó, mert ma az egytagú magánhangzóra végződő szavakon a *riog*-on kívül előhangzó nélkül van a -*g* igeképző a *ló-g* (vö. *ló-d-ul), bő-g* (vö. *bő-d-ül), bé-g, bú-g, zú-g* (vö. *zú-d-ul)* szavakon is.

A *ri-og* azonban azt mutatja, hogy ha megvolt az uzoni *vigik* már a Bécsi Kódex korában is, akkor ennek *viog*-nak kellett hangzania, mert a mai *rí* abban az időben *réjo*, a *ví* meg *vijo* alakú volt.

Mivel tehát az uzoni *ví-g-ik* (a hal) bizonyosan a *ví* 'fechten' származéka, ez az *ívik-nak* már többször idéztem synonymáival együtt *(összecsapnak, verik* egymást a halak, *fördik* a hal, *vívik* a hal, *vínak* a halak) kétségtelen bizonyítéka a *vívik* > *ívik, vívnak* > *ívnak, vívás* > *ívás* fejlődésének.

A német *Laich* = ikra kapcsolata is most érthető egész világosan a gót 'springen' értelmű *laikan*-nal (ezt a kapcsolatot még nem láthatta világosan Hermann Paul, ezért kételkedik benne, vö. a Deutsches Wb. Laich címszavával), melyet igazol a német nyelvjárási *Laich-nak* 'lusus venereus' jelentése is (Kluge: Etym. Wb. der deutschen Spr.).

Hogy is mondotta Váradi? „Kiláccik félódalt, ott l u b i c k o l . . "

Hát Kónya Babós József, azóta már bizonyosan néhai pákász? „Mikor ' elívtak[10], n a g y f i c á n k o l á s s a l, l u b i c k o l á s s a l c s a p d o s s á k a v i z e t, hogy az ikrát jól bevonja a hímnek sűrű, tapadó teje" (Nyr. XXXIX, 131.).

„Borzasztó szíp azt nízni is" — mondotta Váradi Imre az ívó halak csobogó összecsapására, arra, mikor „összecsapnak ívásba."

---

[10] „Mikor elívtak . . ." Aki elolvassa ezt a közleményt, megállapíthatja, hogy a cikk írója megváltoztatta a pákász szavait több helyen. Ahol kétségtelenül a pákász szavait mondja a közlő, ott azt olvassuk: „Hej! mikor még a faluba is behallatszott az í v ó h a l c s o b o g á s a !" Nem akkor ficánkodnak tehát a halak, mikor elívtak, hanem: m i k o r í v n a k. Mikor már elívtak, nem csapkodja a hal a vizet a halász szerint, az ívás után nem mondja a halász a halakról hogy „összecsapnak." Az sokszor megesik, hogy az elívott hal átugorja a hálót, mert könyű, de ennek már semmi köze az íváshoz. „Azír csak mín el polyka, m i k o r m á n e l í v o t t, akkor k ö n n y ű a h a l osztán s z i l a j, u g o r g y a á t a h á l ó t." — Igy mondotta ezt Váradi szószerint. Népnyelvi közleményben, pl. halász-mondotta magyarázat leírásában egy szót sem szabad változtatni az elbeszélő szavain. A tudománynak nagy kára van a valóságnak és igazságnak az elferdítéséből.

A halászok számára éppen olyan gyönyörködtető az ívó halak nézése, mint a vadásznak a szarvasbőgés figyelése.

Éppen ezért kell a halászokhoz fordulnunk, ha olyan szó eredetét akarjuk megismerni, mely az ő nyelvükön termett és él nemzedékről nemzedékre.

A Calendarium oeconomicum perpetuum adata: „Az Csukák Szt. Mátyás napján *júvnak*" (NySz.) — ezek után aligha nyom valamit a latban. Ilyen szó nincs sem az irodalomban, sem pedig a népnyelvben: *júv*. Az az egy adat bizonyosan sajtóhiba *ívnak* helyett, hiszen ugyane munkában *ívnak* is előfordul: „*Ívik* a ponty" (20). Ny Sz. Ezt a *júvnak* adatot eddig azért részesítették nagy figyelemben, mert azt hitték, hogy az észtben csakugyan van egy 'ívik' jelentésű *jõkse*-ige, melyhez igen odaillett volna a magyar *júv*. Ilyen jelentésű észt szó azonban, láttuk, sehol sincs, de *júv* alakú magyar ige sincs!

De még ha volna is! Nagyon gyanús az már, ha a magyar nép finnugor korbeli, ősi foglalkozása egyik szavának megfelelője csak a finn nyelv egyik nyelvjárásában található, és a legközelebbi rokon nyelvekben semmi nyoma ennek a föltételezett rokonságnak.

Szinnyei nem is fogadta el a magyar *ívik*nak az észt *jõkse*-szóval való egyeztetését, mert Nyelvhasonlításába nem vette fel az *ívik*-ot a finnugor eredetű magyar szavak közé.

A HAL TARTÓZKODÁSI HELYE A VÍZBEN.

A hal évszakok szerint is meg a vizek állása szerint is másutt és másutt tartózkodik. Éppen ezért tudnia kell a halásznak, hogy hol számíthat bőséges zsákmányra.

A hal tartózkodási helye függ a víz medrének formájától, a víz mennyiségétől és az évszakoktól.

„A halásznak tunni këll, mikor mënnyën vízbe, hun këll halászni" — mondotta Komendát Bálint. „Télën jobban őrvínyëkbe van a hal. Jégeredískor oszlanak szíjjel az őrvínyrű. Ha jégeredís van (=a jég tavaszi megindulása), vagy nagy áradás, akkor a szirtrúl átveri a halat a limányra (=a szirttal szemben lévő lágy-oldal melletti vízre, mert ott nem gyors a víz folyása, ott rakja a folyó a homokot) a jég mëg a nagyon sebës víz. A limányon szoktak a halászok halászni".

„Áradáskor mindënfelé mín (a hal). Mín a Tiszábú ki, szíllednek szíjjel: nagy vízkor kifelé igyekszik (a hal) a gyëpre, (=a hullámtérre). Ott gyëp van, tud legelni, ott nyő csak kint a gyëpën roppant! Nappal is, éjjel is jár. Ha van ëgy kis áradás: fogom a hëgyës-kecét alkonyatkor, egíssz íccaka kecézëk a part mellett. Ijenkor legtöbb süllő halat lehet fogni. A süllő jobban elrejtőzik. Vannak ezëk a fűzfa, nyárfatuskók, azokná tanyázik, csak íccaka jár ki ënni."

„Mikor a víz apad vagy árad, van egy míjedís, ammin mëgy ki a víz, oszt kevés szërszám, háló këll, az a szorító. — Elhálóztam a szorítót — mondja a halász. Kërësztül rakja az embër a szorítót varsával. Mer a hal, akar apad a víz, akar árad: mindig ott mín, ahun míjebb."

„A ponty füves, gyëpës, sásos hejjën ívik, ahun kiláccik félig a

ponty. Harcsa fatövire bënt fa-fandzsára (ívik). A fa-fandzsa: szőrös fűzfatöve, vagy szőrös faderík; fafandzsára tojják az ikrát." A fafandzsa tehát olyan fagyökér vagy faderék, ahol a magas vízállás következtében a vékony gyökerek szőrszerűen vonják be a fa felületét. Ilyen fűzfadarabokat mindenütt lehet látni a Tisza árterületén. Szorítóra, fafandzsára nincsenek adatok szótárainkban.

Az árterület suhás része szintén nagyon fontos a halász számára. A suha: fiatal, zöld fűzfaeredés. „Egy kis vízállással igënesak odahúzódnak a halak a suha közzé." Ilyen helyen használják a bukorszákot.

A hal számára kedvező tartózkodási helyet maga a halász is igyekszik teremteni, mert úgy kényelmesebb a halászat. Hótt (nem folyó) vizekben akadókat raknak le a halászok. Az akadó: egy csomó összekötözött fűzfa. Ezt leeresztik a víz fenekére, a hal ahhoz rakodik, vagyis odahúzódik a víz fenekére leeresztett fűzfacsomóhoz. „Az akadót bëkeríttyük hálóval, oszt mëghúzzuk. Hótt vizekbe lëhet akadót lërakni. Ojan hejjën, hogy azt bë lëhessën keríteni."

„A nagy hal nem mászkál. Csak a szílire gyün ki. Gyün ëggy áradás: kigyün (a hal a víz-) szílire, ahun míj a víz."

„Mikor apad a víz, ammennyire lëhët, mëgy vissza az anyavízbe. Ha nincs annyi víz, hogy talpon mënnyën: félódalt kecmerëg ki a Tiszára, vagy Körözsre."

„A hal mindig víznek mín, mer az ujjabb vizet nagyon szereti."

1940. augusztusában, amikor ezeket az adatokat Komendát Bálint tiszai halászkunyhójánál gyüjtöttem, a következőképpen jellemezte a halász a helyzetet: „Most sok harcsa van, mán kezdődik a potyka is. Az a gyüvő hónapba ëszik (t. i. a horogról) legjobban." A hal járásáról a következőket mondották: „A hal most vízközt jár, bënt: horoggal halász ijenkor minden halász egísz novembërig, míg jégzajlás nincs. — Mikor virágzik (vagyis a tiszavirág idején), akkor fënt jár. Dílután akkor kezd virágzani a víz. Úgy pampognak a halak" (kapkodnak a virág után). „Jobb halak is ësznek: a vízvirágot minden hal szereti."

A hal járásának és a víz állásának megfelelően más és más halászszerszámra van szükség; olyan helyeken, ahová hálóval nem fértek: régen szigonnyal halásztak, különösen ősszel.

A taszító-hálót, lápos-horgot (=azír lápos horog, hogy a víz tetejin van), tükör-hálót akkor használják, mikor virágzik a víz. „Emelihálót tóba is. Tiszán lëhet használni, a Tiszán igënesak tavasszal, kiöntísëkën."

„A kaparó-hálót fojószílbe, fokokná vetik bë: mikor a vízbe nem lëhet bëmënni mezítláb, akkor használjuk. Nagy-hálót mindig lëhet használni, csak akkor nem, ha ojan nagy a víz, hogy nincsen part: akkor nem lëhet. (Tehát nagy áradás idején: kora tavasszal a nagy-hálót használni legtöbbször nem lehet.) Kecét is lëhet minden időszakba, mint a lapsolót (használni). A vesszővarsával őrvínynyakokon (=a forgók szélében) lëhetett halászni. Harcsát fogott jobban vele (az ember)."

A halban legbővebb helyek a Tiszán az „örvínyek. Eggyes őrvínyek (bizonyos időszakokban) tilalmasak vótak (a halászásra). Csősze vót neki, őríztík. Ezëkën a tilalmas őrvínyëkën csak tilalomtörískor halászhattak. Ott vót ojan tilalomtörís, hogy vót benne száz halász. Tilalomtörís ősszel vót: októbertű novembërig."

A KÉRÉSZ.

„A kérísz a fődbe íl" — mondotta Váradi. — „Június tizedikén gyűn ki a vízbű, dílután úgy 3 órakor kezdődik, naplëmëntre mán mindnek vége van.

A Tisza-ódalbú gyün ki a vízbű. Vannak azok a sűrű lukak, onnan búvik ki. Nem mín ki a Tiszábú. Úgy rakodik a hajóra më̈g a fenyőre. A bűre orvosságnak szëdődött, patikába vëttík. Tuggya fene, mijen orvosságnak használták.

Vót rá eset, annyi vót, hogy nem lëhetett átlátni a Tiszán. Azt monták ezelőtt, ekkor döglik më̈g. naplëmënte tájra. Akkorra héccër búvik ki a bűribű.

Ha magosan szál, azt mongyák, nagy víz lësz; ha fënn, magosan a Tisza fëlett szál. Ha alacsonyan szál, akkor nem lësz nagy víz (a jövő esztendőben).

Ezt a virágot szereti a hal, akkor nem ëszik a horogrú (t. i. mást). A halászok szárittyák (az elhullott kérészeket, a virágot), avval horgásznak."

A Tisza virágzása nagy gyönyörűsége a szentesi halásznak: „szíp a' nagyon!"

„Eggyik embër kérísznek mongya, másik tiszavirágnak. Ezelőtt kérísznek hítták, az öreg halászok kérísznek monták. Ezt mindënfajta hal szereti: a szopó-halak" — A kérész szó eredete ismeretlen (Bárczi: SzófSz.).

A HÁLÓRÓL ÁLTALÁBAN.

A háló ugor korbeli szó, megfelelője megtalálható a vogul és osztyák nyelvekben (NyH[7] 39.). Az ugor nyelvegység korában azonban természetesen nem kenderből való kötés volt ez, hanem, mint a vogul rege mutatja: „nyírhánc-kötélre fűzött csalánháló" (Munkácsi: Ethn. IV, 194.).

A mai hálót „cérnábú kötik" (azaz fonálból). Még pedig a szerint, hogy milyen hálót akarnak álítani (=készíteni), különböző vastagságú cérnából. A marázsa (egy hálófajta) mentűl langább, annál jobb." Langa az olyan háló, amelyik vékony. A nagy hálót már erősebb cérnából kötik.

Régen rendszerint télen kötötték a hálót. „Kötöttünk télën ötenhatan, egísz télën" — mondotta Váradi Imre.

A háló részeit l. az I. tábla A rajzán.

A puszta hálót léhis-nek hívják, a léhis, léhés szó eredete ismeretlen (vö. Munkácsi: Ethn. IV, 207.).

Vannak olyan hálók, mint a reginás tapogató, a kuszakece meg a tükör-háló, melyekben a háló nem csupán a léhis-

ből áll, hanem a „léhis" mindkét oldalán van még egy-egy vastagabb zsinegből kötött, igen nagyszemű háló, ennek Szentesen r e g i n a a neve. „A regina i s l í k b ű van (= vastagabb spárgából). Ojan, mint a háló, csak n a g y s z ë m ű, közte van az a p r ó s z ë m ű v í k o n y háló." A Közép-Tiszán ennek r e g e n a a neve (Ecsedi: i. m. 85.)

E hármas hálószerkezettel a Dnyeper völgyében ismerkedett meg a magyarság. Hogy ezt az oroszoktól vettük át, azt bizonyítja a l é h i s en két oldalt lévő 'ritka háló' jelentésű r e z s i n a, r e g y i n a is, melynek Szentesen r e g i n a, Szolnoktól északra r e g e n a a neve. Ezek ugyanis, mint Jankó mondja (ő csak a *rezsinát* ismerte), végeredményben az orosz r j e z s szóval közös eredetűek, ez utóbbinak is az a jelentése: 'a két vagy háromsoros háló ritka rétege' (Jankó: 317—318.). A Szentesről most közölt r e g i n a hangváltozatot tudtommal eddig máshonnan még nem közölték, s ennek az előbbiekhez való viszonya az Ecsedi-közölte r e g e n á v a l együtt hangtani tekintetben még tisztázandó.

A regina arra való, hogy a hálóba beleütődő hal a sűrű léhist benyomja a ritka szembe és az így képződött zacskóban a halat megfogja.

A nagy hálónak meg a lapsolónak a két szélén vastag kötél van, ennek i n a neve. — „Hasonló használata van a magyar i n-nak megfelelő vogul t ą n, t ö n 'in' szónak, mely az eredetileg csupán rénszarvas-inrostokból sodrott 'cérná'-nak, továbbá a 'hárfa-húr'-nak is neve" (Munkácsi: Ethn. IV, 202.)

A felső inra p a r á t tesznek, hogy fenntartsa a víz színén a p a r á s - i n a t. „A para h á r s f a h a j b ú van, mer az puha, n e m v ë s z i b ë a v i z e t. Mos csinájják f ű z f á b ú l is, mert a t o p o j a nyárfa drága. Azt Apatinbú hozattuk." — A p a r a anyagául tehát hársfahaj, fűzfa és topoja nyárfa szolgált. A *para* finnugor eredetű szó (NyH.[7] 146.).

A *para* voltaképpeni jelentése: 'úszó fa, fakéreg, tutaj.' Hogy ugyanez a szó (para) jelentheti azt is: 'úszó-fa, tutaj,' meg azt is: 'hálóúsztató fakéreg', arra jó bizonyíték a szentesi *cëtkíny*-nek (l. alább) *tutaj* neve, mert *tutaj*-nak a szentesi halászok nemcsak az összeheveder ezett és folyón úsztatott fenyőfákat hívják, hanem a 'hálóúsztató, hálófenntartó' *cëtkíny*-t is: „*Cëtkinybű* csinálunk háromágú t u t a j o k a t, azt fëlfűzzük zsinórra, jó erős spárgára. M i n d ë n t u t a j t h a t c o l r a ë g y m á s h o n."

Az inra a hálót tűvel szokták r á v e r n i. „Eggy embër szabja az ü t í s t a b ë r z z e l (=az a kis fadarab, mellyel mérik az ütést). Az ütísbe van belefűzve a háló. Ebbe szëggyük a hálót. Eggy ütísbe négy szëm hálót szëdünk. Ü t í s c s a k a n a g y h á l ó n v a n. Ecsedi leírja, hogy a nagyháló alsó inát minden négy szem után összekötik. Ez a négy szemből álló szakasz egy ü t e g nevet visel. Egy üteg 15 cm. hosszú. Két szem hosszú és négy szem van rászedve" (Ecsedi: i. m. 79.). Ami tehát Szentesen ë g g y ü t í s, az Szolnoktól északra ë g g y ü t e g. Mikor ki van ëggy á l í t á s, tekerünk rá ruhát, aztat lëköttyük az utolsó ütéssel. Eggy ütís 3 és fél col, a' mejik sűrűbb, 3 colos, a' melyik ritkább (az eleje): négy colos." — „A fëlső inon is, mëg az alsó inon is ëgyforma hosszú hálónak këll lënni. Nem szabad hogy fére húzzon."

— „Egy százöles hálót mëgcsinálni három embërnek ëgy napba került. Egy b ë r z ë l i, kettő v e r i: ëggyik az inat, másik a parát."

A nagyháló és a lapsoló fontos alkatrésze az *apacs*. Van a nagyhálón *nagy-apacs:* a háló elején. Gömbölyű, kút-ostorfa vastagságú fa ez, ugyanolyan a háló végén lévő *kis-apacs*, csak rövidebb, a háló szélességéhez igazodik. Arra való, hogy a l é h í s ne húzódjék össze a háló elején és végén. A lapsolónak mindkét apacsa egyenlő nagyságú. Bizonyára szláv szó, és a szlávoktól vettük át ezt a hálótartozékot is.

Nagyhálóval és lapsolóval való halászáskor tudnia kell a halásznak, hogy sáros-e a folyó feneke. Ha sáros, iszapos, „ennek nagyom mëg këll p ő s ö l n i." A p ő s: sásból készült töltöttkáposzta-forma, azt bedugják a halászok a kétszeres *in*-ba, az aljába. Ez a puha sásból vagy szénából való p ő s nem ereszti bele a hálót az iszapba, n e m v á g e l.

A p ő s német jövevény szó (vö. „hd. büsche pluralform zu busch, collectivbegriff, zips. poš, busch, junger laubwald; pluralform zips. md. peš. Lumtzer—Melich: Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter 209.). Másutt hálóra szalmából tesznek pőst (vö. i. m. 209.).

Az e r e s z t ő - h á l ó meg a m a r á z s a - h á l ó tetejiben „c ë t k í n y van para hejjëtt. A cëtkíny ojan, mint a kutyatej, ártërën van. Fűteni is jó. Kimëntünk, oszt hoztunk estefelé ëgy h á t t a l, oszt bëfűtöttünk." A halászok nem ok nélkül használnak c ë t k í n y t a könnyű hálónak a víz színén való tartására. A p a r a nehezebb, a c ë t k í n y könnyebb. „A c ë t k í n y jobban elláccik messzire. A cëtkíny kerek, k ö n n y e n ö s s z e v i s z i a h a l a h á l ó t, b e l e k e v e r g ő z i k, mëg së bir mozdulni."

A *cëtkínyt*-t Herman O. csak Tápéról ismeri (779. l.) czötkény alakban. A szentesi újabb adat. Török jövevényszó (Munkácsi: Ethn. IV, 203), az euphorbia palustris neve.

Az alsó i n o n, tehát azon a kötélen, amelyik a víz fenekén szokott lenni, ó l o m v a n r á v e r v e. „Az ólmot bótba vëttük, vasbográcsba melegítik, ó l o m ö n t ő - k a n á l l a l" formálják. Ólömöntő kanalat kettőt láttam a Csongrádmegyei Múzeumban. (l. I. tábla C.). A múzeum igazgatója: Csallány Gábor kétségbevonta, hogy azok ólomöntő kanalak, de Váradi Imre az első látásra azoknak mondotta őket. Az egyik ólomöntő kanál nyele fa, a másiké, a kettősé: vas, közepire rongy van tekerve, hogy a meleg kanál nyelét fogni lehessen.

Ólom helyett régen a szentesi halászok vasból való lyukas golyót húztak a h ë g y ë s k e c é r e. Ennek a hálónehezéknek a szentesi halászok közt b ó n é a neve. Ecsedi szerint a Közép-Tiszán (Népies halászat 71.), Szentesen felül a szentesi hëgyës kecének b ó n é a neve. Szentesen ezzel szemben: „a bóné ojan jukas vas, azt húzták a kecének az ināra ólom hejjëtt. Most mán ó l m o t v e r n e k r á, bóné nincsen." A b ó n é t kovács csinálta. Váradi szerint a bónét akkor használták, mikor még ólom nem volt. Még azt is megjegyezte, hogy a bónéval sok baj volt, ezért könnyen lemondtak róla, mikor az ólom divatba jött.

Munkácsi megemlíti, hogy a b ó n é Szabó D. szerint „háló neme", Herman Ottó is említi, hogy a kece-hálót sok helyt mondják bónénak (Ethn. IV, 197.), bár egyébként a bóné „a hosszú kece v a s a s i n a."

A szentesi hálósúlyok közt vannak állati csontok is. A kuszakecce alsó inán lólábszár-csontok vannak: 9 darab. A hëgyës kecce végén régebben általában lóálkapca volt, ma már sokszor cserép. „A hëgyës kecének a farkára azír kötöttík azt az álkapcát, hogy në forogjon, mint a tégla, mer az összecsavargatta a hëgyës kecét. Az álkapca lapos, könnyebb, nem csavargattya össze a hëgyës kecce vígit."

REKESZTŐHALÁSZAT

A VÉSZ.

A vész legősibb rekesztőhalászati eszközeink közé tartozik. (vö. Jankó: 573.) Váradi Imre idejében, a mult század hetvenes éveiben Szentesen még használták a vész-t: állóvízben, rítekbe (rétekben) halásztak vele. A Csiga Szentesen tó volt valamikor, Bökíny-ben van, ma lapos szántóföld. „Ottan is lehetett használni a vészt." A vész: „a tóba nádbú vót kötve gyíkínvkötéllel. Vót ëggy öles magos më̈g öt sukkos magos. Ez ojan vót, mint a kerítís. A' mellé jobbrú-balrú lëhetett vészfejet csinálni. A vészfejek nádbú vannak. Két-három öl távolságra vannak csinálva. A vészfejnek a tetejire gazt tëttek, hogy në lëgyën világos." A vészfej alakját a mellékelt vázlat jól mutatja. A hal a vész mellett halad, mikor a vészfejhez ér, a „hal mindig körül-körül mín, osztán bëmín." A vészfejbe bejutott hal nem tud többé kiszabadulni.

Mikor ki akarják szedni, „bënyúlnak szákkal. Addig halásznak, míg csak ki nem szëdik."

Vész ma már nincs Szentesen, hirmondója is csak Váradi Imre.

A szentesi vészt lásd az I. tábla D rajzán.

Alakjának mása másutt tudtommal nincs.

A vész szóról Bárczi azt mondja valószínű finnugor eredetű (SzófSz.), de Szinnyei nem vette fel nyelvünk finnugor eredetű elemei közé (NyH[7]).

A LÉSZA.

Ma élő halászok már nem emlegetik, de a városi levéltár 1839-i Belső Tanács Jegyzőkönyvében önálló rekesztő halász-szerszámként fordul elő: „539. Fischer Ábrahám helybeli halászat haszonbérlő Fekete Márton Társa folyamodik a' végett, hogy a Sápi gátnak víz lebotsájtás tekintetibül elhatározott átvágásánál halfogás végett néki lészákat fel állíttatni engedtetnék meg.

Oly fel tétellel, hogy a' lészák előtti átvágást a folyamodó Saját költségin a' midőn kívántatni fog kellőleg betöltetni köteles leend, a lészáknak Földmérő Úr által kimutatandó átvágási hely előtt leendő felállíttatását Megengedtetni" (rendeltetett) (1839. augusztus 19-én. Belső Tanács Jegyzőkönyve 203—204.).

Ezt a lészát tehát az átvágott gát elé állították azért, hogy a víz lefolyásával együtt a hal ne szökhessék el. Ez a lésza tehát szűrő szerepet töltött be. A víz átment rajta, de a hal fennakadt benne. Bizonyosnak mondhatjuk, hogy nádfal volt ez, tehát azonos a vész lészá-

jával, csak feje nem volt neki, de erre nem is volt szükség, mivel csak az volt a feladata, hogy a vízzel kifelé igyekvő halat visszatartsa.

Herman Ottó szerint a l é s z a: Tápén a magyar vejszének a szárnya. A l e j s z a: Latorca mentén ugyanaz, mint másutt a vejsze, vész, „egyebütt csak a terelő, illetőleg rekesztő nád vagy veszőfalazat" (Herman: 810.).

A l é s z a szó szláv eredetű. A szláv nyelvekbeli megfelelőinek jelentése: 'flechte, flechtwerk, geflecht' (Munkácsi: Ethn. IV, 263.).

A VARSA.

Az öregebb halászok ismerték még Szentesen az ősi rekesztőszerszámot, a v e s z ő v a r s á t is. V e r s e hangalakban ez a szerszám Szentesen ismeretlen.

A v e s s z ő v a r s a fűzfavesszőből van fonva. Hosszú. Benn van a s z í v e.: a varsának az a belső része, ami megfogja a halat. S z í v e csak a vesszővarsárnak van. A kötött varsának ugyanez a része v e r s i k e.

Őrvíny-nyakokon (az őrvíny szélében, ahol a kanyar eleje van) lehetett vesszővarsával halászni. Ősszel, mikor r a k o d i k a h a l, akkor szokták használni. A vesszővarsa „körül van gajjalva, kűvel lëterhëlve, hogy lëmënnyën a fenékre. Harcsát fogott vele jobban (az ember). A harcsa odarakodik. Motoszkál, osztán belemín a varsába." A vesszővarsát két-három napban nézték meg egyszer. „A nyakbú fëlszógált ëgy madzag, ëgy fa vót rajta, mutatta, hogy hun van. Vagy fentővel is kerestik. Fentővel sok idő telt bele, míg mëgtanálták a varsát." A vesszővarsát állóvízen is használták. Folyóvízen csak olyan helyen lehetett használni, ahol a víz az iszapot nem rakta. A lágy-ódalon tehát a vesszővarsát nem használták, mert ott beiszapolta volna a víz.

A nem-vessző varsákat, amelyek kenderből készített fonálból vannak, l á g y - ó d a r r a r a k j á k a s z í l i n (t. i. a víz szélén). A h á r o m - a b r i n c s o s v a r s a k é t s z á r n y ú, a z ö t - a b r i n c s o s: ëgyszárnyú. A kétszárnyú varsa v e r s i k é j e (=vagyis a hálónak az a része, amelyik a halat megfogja: vesszővarsának ezt a részét s z í v e néven hívják) négyszegletes, az ëgyszárnyú h ë g y ë s - v e r s i k é j ű. A varsa részei: 1. s z á r n y, az vezeti be a halat a 2. f e j b e. A varsa szárnya legalább két öl hosszú. 3. két v e r s i k e 'ami megfogja a halat'.

A varsa lerakása a következőképpen történik: Három karója van neki: k é t s z á r n y a - k a r ó meg egy f e j k a r ó. „A szílső karót kiszúrja az embër ëgy sukkra a víz partyátú, hogyha árad is, el në vëgye. Mer ojankor szokta az embër a varsát jobban használni, mikor a víz árad. Akkor kimín a hal jobban a part mellé, osztán vezeti bë a szárnya a fejbe. A másikat bëjjebb (= a másik szárnya-karót), a harmadikat még bëjjebb: a fejkarót."

Ha egy csoportba több varsát tesznek le bizonyos elrendezés szerint, azt úgy nevezik: ë g y r ó t a v a r s a. A kétszárnyú varsának *rótába* való rakását az itt közölt ábra jól mutatja. Ezelőtt f o j ó - v í z ë n is használták, most á l ó v í z b e á l í t t y á k. Az ëgy szárnyú var-

sát folyó vízbe használják. A folyó vízbe állított egy róta varsában 5-6-10 varsa lehet. „A víz fojásnak srégan tënni rótába. Azír këll srégan rakni, hogy a gaz el në rakja a varsafejet. Mer ha srégan van, a varsafej kinyomja a szárnyára a gazt. Először a fejkarót szúrjuk lë rótánál, a következő varsa szárnya karóját úgy szúrjuk lë, hogy az a víz alól lëgyën a fejné, úgy vezeti a gazt. A varsafejné (tehát) két karó van: ëggyiknek a szárnya karója, másiknak a fejkarója, ha rótába rakja."

„A varsa száján mëgy bë (a hal). Van első versike, hátulsó versike: abba mëgmarad a hal. Ha nízëgeti (a halász) a varsát, akkor víz fëlül nízëgeti, oszt akkor a gazt viszi tovább a vízfojás. Ki is rázza a varsát, oszt a víz viszi el: azír këll a fejnek fëlül lënni, a szárnynak pedig alul." (A folyóvízi rótába rakott varsákat l. II. tábla A.).

A varsának ilyenféle rótákba való rakásáról Ecsedi István nem tesz említést, bár ő a varsák különböző elhelyezésének igen sok módját említi (Népies halászat 23, kk.). Úgy látszik, Csongrádtól felfelé ezt a varsa lerakási módot nem ismerik.

Az állóvízi rótába rakott varsákat l. I. tábla F rajzán. — A varsa név szláv eredetű, magát a szárnyas varsát is az oroszoktól vettük át (Jankó: 201—202.). Melich a varsa és versec szót (Szentesen versike) szlovénból valónak tartja (Száv. jöv. I. 177.).

ŐRHÁLÓ.

„Csak akkora háló az, hogy kërësztül íri a Kurcát vagy a tavakat. 35—40 öles. Ráhúzza az őrhálóra a nagyhálót, mikor odaírt, összecsatojja a két hálót, oszt húzzák kifelé. Azír csak mín el petyka, mikor mán elívott, akkor könnyű a hal, osztán szilaj, ugorgya át a hálót.

Az őrhálót fojó vízbe nem lëhet használni. Az őrhálót szëdik ki először, azután elcsatojják a nagyhálótúl. A nagyhálónak két vígit összeviszik, akkor kihúzzák az egísszet. A nagyháló közepin van a zsák. Vannak azok a dögök: Labodár, Zsúp, Hótt Tisza, ijen hejjekën lëhet az őrhálót használni."

Az őrháló arra szolgál tehát, hogy álló vizekben bekerítsék a halakat a nagyhálóba.

Megvan az őrháló Szolnoktól északra is. (Ecsedi: Népies halászat 35—36.), megvan Köröstarcsán is (Herman: 817.).

SZIGONYOZÁS.

Ez az ősi halászszerszám, a szigony, Szentesen csak Váradi Imre házának padlásán található, meg a Csongrádmegyei Múzeumban. Használatukat ma már törvény tiltja.

Szentesen Váradi szerint kétágú szigonyokat használtak. A kétágú szigonyok a Közép-Tiszán használatosak (vö. Gönyei: A Néprajzi Múzeum szigonygyüjteménye. Népr. Ért. 29:177.). A szigony részei: 1. szakálla, ez tartotta meg a halat a leeséstől. 2. ága 'szigonyág'. 3. köpüje. 4. nyele. A nyele 3—4 öles hosszú rúd volt.

A szigonyt olyan helyen használták, ahol nem fértek a halhoz háló-

val. „A Kurcán halásztunk vele, a Tiszán is, nagy akadókná. Vót ojan eset, hogy az embër hatvan-hetven kilós harcsát is fëlvëtt nagy szigonynyal. Rígi öregëk evvel dógoztak a Tiszán, az én gyerëkkoromba ez egzisztált" — mondotta Váradi Imre.

Szigony kétféle volt: „nagyszakállú vót a rígi, a kisszakállú vót az ujjabb. A nagyszakállú szigonyt míjvízbe használták, de nem szerettík, mer az nagyot szakított, ezír kissebb szakállút vëttek" (a kis-szakállút l. a II. tábla B rajzán).

„Fatuskókná, mikor mëgakart a (halász) kecéje, elővette a szigonyt, mëgszurkálta azt a fát. A szigonyt ősszel használták, mikor a hal rakodik lë: novembër, decembër elejín, tilalmastöríškor. Ezelőtt vótak tilalmasok: őszig nem bántották azt a vizet: odarakodott a hal (vagyis lëfíszkel verëmbe) télire, és mán novembërbe, decembërbe nem ojan szilaj a hal, mert hideg a víz, jobban mëgfogja háló is, kece is, szigony is, nem löttyen szíjjel a hal. Nyáron szíjjel löttyen (t. i. a hal) ëgy koppantástúl is, de ősszel a szurkálástú së mín, mer akkor hideg a víz, lustább a hal." Úgy is mondják: gëmbër a hal.

A szigonyozó halász a halat nem látta, „csak azt, ahun szalad, veri a nádat. Ha mëgszúrja (a halász), azt észrevëszi, mer a kezit mëgrázza. Fojóvízbe fatövein szigonyoztak. A Tiszán nagy szigonyokkal. Van háromöles, háromésfélöles. Sok hejt nem birta fëlvënni a halat. Ha fejbeszúrta, fëlvëtte: a szakálla fogta a csontot: ha a lágyíkját szúrta, akkor kiszakatt. Ha a girincit, a' nem szakatt ki, a' mán fogta. A farka kiszakatt könnyen."

Ecsedi István (Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken, 40. l.) megjegyzi, hogy az egyágú köpűs szigony ma már teljesen idejét multa, ma már orvhalászok sem használják, hanem szénaés szalmahúzó horog lett belőle. Ez az egyágú szigonyból levitézlett szalmahúzó horog ott van a szentesi szalmakazlak tövénél is, de már nem tudja senki sem, hogy mi volt a multja.

Jankó bebizonyította, hogy a kétágú, kívül szakás szigonyt a Volga mellett ismerte meg a magyarság, és ez török eredetű (Jankó: 479.). A szigony szó eredete ismeretlen.

HORGÁSZAT.

A szentesi halászok a Tiszán is meg az állóvizeken is különféle horgokat használnak. Ezek közül az egyik: a lápos-horog különös figyelmet érdemel, mert fontos bizonyíték a láp szó eredetéhez (a láp szó eredetéről Mészöly legutóbbi cikke: NNyv. I. 226. kk.).

A horog részei: a rúggya és a szakálla, ebben akad meg a hal. A horog fël van patonyozva, vagyis vékony spárgára: *patonyra* van kötve. A patony (Ecsedinél potony vagy pék, l. i. m. 45.) 30 cm. hosszú erős madzag, ezen van a horog; a patony másik végén van a dërík, ez vastagabb spárga. A horgon csalétekül giliszta vagy csipëdëtt vagy csík vagy kérísz szokott lenni. *Csíkot* régen a *Rablófenékben* fogtak, *Túlatiszán Fëlgyőn a Vidrába.* (A szentesinek Túlatisza: a Tisza-Duna köze!) A dërík fűzfakaróra van kötve, a fűzfakaró bele van szúrva a szirtba (=a kanyarban lévő magas,

vízkimosta partba, amely mellett *őrvíny* v. *őrmíny* és *seb-csapat* szokott lenni). Ha a halász horgászni akar, azt mondja: *horgot nyútok.*

Szentesen a következő horgok vannak használatban:

1. Csapó-horog, máskép kasza-horog-nak is mondják, azért, mert rendszerint kasza órmából készítik. „A csapó horog: ëgy szëm horog, ippen hogy csak beleír a vízbe, ára akasztanak halat. Orvínyëk sarkára tëszik, a nagy hal ottan jár, szirtos hejjekën. Alig ëgy tíz centi míjen van a vízbe. Nagy, erős horog. 50—60—70 kilós harcsát bir. Csapó horoggal leginkább harcsát halásznak. Hajló fűzfakarón van. Fël van patonvozva, aztán úgy fël van dërëkalva. A dërëka 1 öl. Kéccërësen mëgfonnyák legalább is 1 méterre. A karón több hejjën rákötik, hogy ha valahun elszakad, biztosítva lëgyën." (Vö. Ecsedi: Népies halászat 46.).

2. Vágó-horog. Ha a csapó-horoggal nem bírja a halász a halat bevenni a vízből, a vágó horoggal belevág, nehogy amaz leszakadjon a halról. A *vágó-horog* tehát segít a *csapó-horoggal* megfogott hal kivételénél. A *vágó-horog* egy méter hosszú rúdra van erősítve (l. a II. tábla D rajzát), leírja Herman is (267), Ecsedi is (Népies halászat 55.). A törökség által került a magyar halászatba (Jankó: 478.).

3. Feneklős-horog vagy fenék-horog: a víz fenekén van. 100—200—300 szëm horog van rajta, mindën tíz szëmre van ëgy tégla, ami a horgot a víz fenekën tartja. A *feneklős* vagy *fenék-horog* 100—200—300 méter hosszú, a szerint, hogy hány szem horog van rajta. „Mer mindën ölre ëgy szëm horgot tëszünk, ëre rakunk gilisztát vagy vízvirágot. Nyáron pedig árpacsipëdëttet." Az árpacsipëdëtt árpalisztből van, vesszőt tesznek közé. Megfő vízben, eldaraboljják bicskával, akkorára, mint a csipëdëttet. Potykát, harcsát, kecsegét, barát-halat, orsó-halat fognak vele. Ëgyenetlen fenekű vízbe nagyon jó.

4. Lápos-horog. Mikor megkérdeztem, miért hívják ezt lápos horognak, ezt a feleletet kaptam: „Azír lápos-horog, hogy a víz tetejin van. Mikor a víz virágzik, akkor a hal mind fënn kapkod, azt a vízvirágot ëszi, akkor halásznak vele."

A lápos-horog tehát a víz tetején lebeg. Tizenkét szem horog van rajta. „A belső vígin van ëgy kabak tök, a közepin is van ëgy kis kabak tök, közte tizenkét-tizenhárom szëm horog el van szórva." A kabak-tök azért van, hogy a horgokat a víz felületén tartsa. A horgok belső végén van egy tégla, az tartja, hogy ne vigye el a víz. Evvel pontyot, harcsát (kisebbet), kecsegét, márnát, tokot, sőregét halásznak. A lápos horoggal ott halásznak, „ahun nem fojik a viz, vagy gyëngén fojik" (l. a II. tábla C rajzát).

Lápos-horog nemcsak Szentesen van, hanem Tiszaugon, Inokán, Ókécskén, Tiszaújfalun és Alpáron is (Szabó Kálmán levélbeli közlése alapján Beke: Nyr. 67:100.). Szabó Kálmán erről a lápos horogról a következőket mondja: „A lápos horoghoz igen nagyszemű horgot használnak, s az ínára 3—4 parát vagy kabakot kötnek. Ily módon a horogszemek mindig a víz felső részében lógnak, lebegnek. A lápos horog ínának végén hosszú ereszt, ú. n. tökereszt hagynak, amelynek végére kötik a végkövet, vagy anyakövet. Ezen ereszték a

víz mélységének megfelelő hosszúságú. A horog mint a láp, úszik a víz színén, természetesen nevét onnan nyerte. Leginkább a folyó Tiszán használják, csíkkal vagy keszeggel étetőzik a nagy ragadozó halak, harcsa, süllő fogására" (Ethn. Ért. 29:385, idézi Beke is Nyr. 67:100.).

A lápos-horog eredetibb formájában egy szem horoggal van a kabak tökön. Ennek lábó-horog a neve és különösen Tápén használatos (Herman: 346.). Ez utóbbinak pontos mása megvan az osztyákoknál, ezt ők nyelēip-kāp-nak hívják (nem luma a neve tehát ennek, csak a halászati irodalomban jelölik ezt a szerszámot a luma szamojéd névvel. Vö. Jankó: 510.). Az osztyák nyelēip-kāp megvan eredetibb fahoroggal is, de újabb vashoroggal is a Demjanka völgyében. Rajta lopótök helyett fakolonc van horogúsztatónak, de ez a különbség a magyar és osztyák úszó horog azonos voltát nem érinti: a magyar lábó-horog, lápos-horog kétségtelenül ugor eredetű (Jankó: 513—14.), s a lábó, lápos a horog víz színén úszó, lebegő voltát jelenti.

Mészöly Gedeon bebizonyította, hogy az 'úszó sziget' jelentésű láp szónak semmi köze a finn 'tavacska' jelentésű lampi-hoz és társaihoz, hanem a lább ~ láb igenévszó alakváltozata (Szeg. Füz. 3:87, 126.). Bárczi ezt a szófejtést nem fogadta el (SzófSz.). Az a tény mármost, hogy a lábó-horognak Szentesen és egyebütt lápos-horog a neve, újabb és kétségtelen bizonyíték arra, hogy az 'úszó sziget' és 'tutaj' jelentésű láp meg a 'víz színén úszó horog' értelmű lápos-(horog) és a lábó- (horog) csakugyan egy eredetű a lább ~ láb igenévszóval. Ezek bizonyítják azt is, hogy a tutajnak láp és lábó neve azonos tőnek a változata.

3. Bükkönyös horog. Fele a víz közt van. „Víz-közt is jár a hal, (ezért) a bükkönyös horog nincsen fenékën: víz-közt van. A bükkönyös horog bënt van jó 2—3 ölre a vízbe. Van rajta 70—80—100 szëm (horog). Mindën horog ëgy ölre van ëgymáshon. A kezdő vígin van a kabak. Fënt van a kabak, lënt van a tégla a fenékën a két vígin, közte parafák vannak." A bükkönyös-horogról Herman nem írt, Ecsedinél sincs meg. A bükkönyös horog nincs kikarózva.

„Íccaka, esthajnalon, rëggeli hajnalon puttyogatóval mëg ëgy szëm horoggal is halásznak." A puttyogató 6—8 cm hosszú, éppen olyan, mint a varrógép csónakja. Legjobb, ha csontból van, de ha csont nincs, fából is jó. A két vége fel van csapva, a közepibe van fúrva egy nyél, olyan 40 cm. hosszú. A halász másik kezében van ëgy szëm horog. A horog felett 10 cm-re egy kis ólomsúly. „A horgon ëgy kis virgonc hal. Akkor lëül a halász a ladik vígire, ëggyik kezibe a zsinór, a másik kezibe van a puttyogató. A zsinóron a horog van 1 méter míjen a vízbe. A puttyogatót úgy fel përcënkint ütögeti a vízbe. A bëütís által nagyokat puttyan, a puttyanásra odamëgy a harcsa, bëkapja a kishalat," a hallal együtt természetesen a horgot is (l. II. tábla E).

A szentesi puttyogatónak másfelé kuttyogató neve is van. Kétségtelenül hangutánzó eredetű szó, attól a hangtól kapta nevét, melyet okoz. — A puttyogató, kuttyogató arra való, hogy „az általa kiadott s a horog ina által a fenékig, illetve a csalétekhez leve-

zetett hang a harcsát szendergéséből vagy tétlen közönyéből felriassza s rákényszerítse, hogy bár apró de igen éles szemeivel körültekintsen s a közvetlen előtte lebegő csalétket — bármi legyen is az, — megpillantsa és bekapja" (Jankó: 551—552.).

A kuttyogató, puttyogató a szlávok által került a magyarokhoz (Jankó: 546.).

„Ha a horgot nem használjuk, cserepesíkba összeszëggyük, mer különben összegubajodik. Cserepesíkba szípen ál." A nélkül nem is lehet a horgot szárítani. Minden vég horognak kell egy cserepesík. A cserepesíkot fából csinálják. Szépen kifaragják fenyőfából vagy fűzfából, kivésik a közepét, hogy a horgot a cserepesík kivésett közepére fel lehessen szedni.

A horog szó eredete még nincs megfejtve (SzófSz.).

Megesik, hogy a horog-dërík elszakad. Ilyenkor a víz fenekén maradt horgokat fentő-vel keresik meg a víz fenekén. A fentő ezelőtt „ojan vót, hogy téglára rá vótak kötve görbe gajjak, öt-hat ëgy téglára ez vót a fentője. A tégla körül vót fűzve gamókkal (vagyis: görbe, vastagabb ágas fagallyakkal) a' vót a fentője az öreg halászoknak." Váradi azt mondja, hogy most már ilyet nem használnak. Helyette vasmacska-szerű drótból készült eszközzel keresik az elszakadt horgot, de ennek is fentő a neve. Amit Váradi határozottan fentőnek nevezett, azt Komendát Bálint katkány-nak hívta. Ez a szó katka alakban megvan Herman Ottónál is (800. l.), katkány alakban azonban nincs feljegyezve. Komendát Bálint azt mondotta, hogy azért csinálják a halászok a katkányt vastag drótból, hogy ha valamiben megakad, ne törjön el, hanem ha nehéz a teher, kiegyenesedve akkor is feljöjjön. Mert megakadhat pl. fagyökerekben is. Viszont: amikor Váradi Imrétől Komendát adatainak ellenőrzéseképpen tudakozódtam a *katkány*-ról, ő azt mondotta, hogy a szentesiek nem katkánynak hívják ezt, hanem *fentő*-nek. (L. a II. tábla G rajzát). Váradi évek mulva is csak fentőről beszélt következetesen. Ebből nyilvánvaló, hogy ennek a szerszámnak fentő a neve Szentesen, Komendát a katkány nevet máshol tanulhatta.

Mint látjuk, a mai horog-nehezék téglából van. Régebben az ilyen horognehezéket bencső-nek nevezték. „Ki van fúrva, abba beleköti a horogdërëkat. Ojan kis termís-küvek (= igazi kövek) vótak, abbú vót. Most mán nem këll bencső: darab téglát ráköt, osztán jó van." A bönccső, bencső Munkácsi szerint török eredetű (Ethn. IV. 266.).

BORÍTÓ SZERSZÁMOK.

TAPOGATÓK.

Kétféle tapogató van: síma-tapogató és reginás-tapogató.

1. A *síma-tapogató* úgy készül, hogy két fűzfát meggömbölyítünk, az aljába *abrincsot*, rá hálót és készen van. A *síma-tapogatót* mindenütt használják, ahol a tapogatót nem lepi el a víz: „csekéj vízën, füves, gazos, sásos hejjën" (l. a III. tábla A rajzát).

2. A reginás-tapogató. Abban különbözik az egyszerű tapogatótól, hogy *regina* van rajta kívül-belül, és akár kívül, akár belül

megy neki a hal, mindenütt megfogja. Ha a hal kívülről vágódik neki a *reginás tapogatónak*, a belső reginába belenyomja a hálót, ezáltal zacskó keletkezik, amiből a hal nem tud kiszabadulni. A hal megfogását világosan szemlélteti a külső reginán át benyomott ököl. Amint az ököl benyomja a reginába a hálót és zacskót képez, ugyanúgy lesz akkor is, ha hal ütődik a hálónak akár kívül, akár belül.

„Van ojan: egy öles rúddal tapogat vele (az ember) mëg másféllel." (l. a II. tábla F rajzát).

„A reginás tapogatót nád közt, gazos hejjën, vagy ahun akadók vannak, oszt nem lëhet kivënni az akadót së, ott használjjuk". A reginás tapogatót, mint hosszú rúdja is mutatja, mélyebb helyeken használják. A *reginás-tapogatóról* Ecsedi nem szól, valószínű tehát, hogy Szentestől északra ez a halász szerszám nem ismerős.

A nyeletlen tapogató a Dnyeper középső folyása vidékéről való (Jankó: 463.).

Herman Ottó azt írja, hogy Szeged táján, a Gyevi fokon (Algyő) akadt a *tapogató*-nak legfejletlebb alakjára, „mely a szerfelett ügyes szegedi halászságnak mai korabeli találmánya. Ez a tapogató a háromsoros hálórendszerre van fogva, a mennyiben két tükörháló közt finom laza léhésháló található... Amíg a fonott és az egyszerű hálóból alkotott tapogatók legfeljebb kötésig érők s átmérőjük alul ritkán éri el az egy métert, addig az algyevi tükrös tapogató vállig ér és terjedelmesebb is" (Herman: 336.).

Jankó helyesen mondja, hogy ez nem lehet a szegedi halászok találmánya, mert ugyanez megvan az orosz földön is, a Dnyeper völgyében, a magyarok tehát még ott ismerkedtek meg vele. (Jankó: 463—66.).

Jankó felfogásának helyességét bizonyítja az is, hogy nemcsak Algyőn van ilyen hármas hálóból való, tehát tükrös tapogató, hanem Szentesen is, és ott ennek r e g i n á s - t a p o g a t ó a neve (l. a II. tábla F rajzát). Az algyői és szentesi reginás tapogató közt az a különbség, hogy a szentesinek hosszú, egy öles nyele van, ezzel tehát mélyebb vízben is lehet halászni, az algyői tapogatónak rúdja nincs.

EMELŐHALÁSZAT.

EMELI HÁLÓ.

Az e m e l i - h á l ó t Szentesen inkább csak a Kurcán használják, tehát állóvízben. Valamikor a Tiszán is használták a n a g y e m e l i h á l ó t. A Tiszán igencsak tavasszal, k i ö n t í s ë k ë n használták, vagyis olyan helyeken, ahol a Tisza kiöntött, tehát nagyobb gödrökben. A Kurcán kisebb *emeli-hálók* vannak. Részei: 1. r ú d, mely hosszú, vastag fűzfából van. 2. k á m v á j a két egymásra keresztbetett hajlított fa, ezek a rúd végére vannak erősítve. 3. n í g y k ö r m e: a kámvák végei. 4. a h á l ó: a kámva négy körméhez erősítve. A kámva négy sarkán egy-egy féltégla. 5. p i p a a háló közepén. Akármerről megy bele a hal, emeli a *pipát* felfelé, arról tudja a halász, hogy hal van a hálóban: akkor kiemeli a vízből. A rúd bele van szúrva a földbe, és a háló kiemelése azzal a kötéllel történik, amelyik a kámváknál van a rúdra kötve.

Régen a Tisza partján á l v á n y t csináltak karókra, azon az

állványon ült a halász, onnan leste a halat. Ilyen állványok ma már nincsenek, de egykori meglétüket Váradi Imre adatai szerint bizonyosnak vehetjük. Az emeli hálóval kishalászok halásztak, és mivel Szentesen a múlt század második felében 40 kishalász is élt, az *emeli-háló* igen elterjedt halászszerszám volt.

Az emeli háló az egész országban el van terjedve. E háló törzsalakját átvehette a magyar a Fekete tenger partjainak görög halászaitól is a honfoglalás előtt, de átvehette a honfoglalás után a hazai német telepesektől is (Jankó: 357).

SZÁK.

A szák a halnak a hálóból, bárkából való kimerésére meg a horogról való *bëszákolásra* szolgál. Céljának megfelelően jó bő a nyílása. Ott a legbővebb, hogy a hal könnyen beletaláljon. „Szákkal merítettük fel" (a halat a nagy hálóból) — mondotta Rácz Imre Szentesen 1936. nyarán.

A szák islikbű van, vagyis vékony madzagból van kötve. Részei: 1. nyele, 2. kámvája 3. szák. „A kámvája fűzfábú van. A fűzfa a legjobb, mer nem reped."

„Szák: avval meritttyük bë: bëszákojjuk a halat a horogrú, a feneklős horogrú. Mer ráakad nyóc-kilenc kilós hal is. Azt nem lëhet csak úgy zsinorral bëhúzni, bë këll szákolni. A horgot húzzuk, mikor odaír közel, a szákot alámeríttyük, mikor bënn van, fëlemeli az embër."

A közönséges szákon kívül van még: *bukor-szák*.

„Bukorszákba két rúddal zavarják a halat a suhábú" (suha: fiatal fűzfaeredés). A rúggya 4—5 öl hosszú. (L. a III. tábla B rajzát).

A szák az egész országban ismeretes, Körös-Tarcsa szákja kivételével mind kerekfejű.

A kerekfejű szák Jankó kétségtelenül helyes megállapítása szerint orosz eredetű, erre vall a szák szó szláv eredetű neve is (Jankó: 360: Munkácsi: Ethn. IV, 200.). Jankó adatait másképp értelmezi és a szákolás eljárását török eredetűnek mondja Vargyas („A Szovjetunió" c. kötetben 534. l.; szerk. Bolgár Elek). Valószínű, hogy a szákolás végső fokon török eredetű, de hozzánk szláv—orosz—közvetítéssel jutott.

A bukor-szákot ilyen néven ismerteti Ecsedi is a Közép-Tiszáról (Népies halászat 69.). Én Szentesen Váradi udvarán már csak egy erősen megrongálódott bukor-szákot láttam, még 1942-ben.

LILIK-HÁLÓ.

Ecsedi István a Közép-Tisza vidékéről villeg, villek-háló, billeg-háló néven írja le ezt az emelő halászszerszámot (l. m. 69.), Szentesen lilik-hálónak hívják (Váradi).

A Tiszán használják „esthajnalon vagy alkonyatkor mëg vízvirágzáskor halásznak vele, nagyon csëndës időbe." A vele való halászat csónyakrúl történik (l. a III. tábla C rajzát).

A billeg v. villek v. lilik-hálót, Jankó megállapítása szerint a Fekete-tenger partján ismerte meg a magyarság. Vagy az itt élő görögöktől vette át közvetlenül, vagy pedig más, akkor itt élő néptől (Jankó: 349.).

Munkácsi a villik, villig-et tartja eredetibbnek, ezt a szláv

'háló' jelentésű szavakkal veti össze (szerb *vlak* 'art fischernetz', lengyel *wlok* 'zuggarn', orosz *volok* 'netz' a *velk-, vlek-* húzni igéből) Ethn. IV, 201—202. — Az orosz *volok* azonban Jankó szerint nem emelő halászszerszám (Jankó: 347.), ezért ez a származtatás igen kétes. A billeg-ből való származtatásra sincs bizonyíték, sőt a szentesi lilik ennek ellene vall.

Ezt a szentesi lilik változatot nyelvészeti és néprajzi irodalmunk nem ismeri.

OLLÓ-HÁLÓ.

„Az olló-háló: apró halat fogni. Olló alakú, sűrű szëmű, nincsen ëgy ujjas (vagyis egy ujj nem megy bele a szemibe). Így taszíttyák térgyig írő vízbe.

Van osztán nagy olló-háló, akkivel kubikokba fognak nagyobb halakat a tolvaj halászok."

Ezt az olló-hálót az orosz, török-tatár és a többi finnugor nép nem ismeri, hozzánk német közvetítéssel jutott el, a neve is német eredetre utal (vö. ném. Scheerenhamen) Jankó: 349.

KERESŐHALÁSZAT.

A KECE.

A kereső halászatot az jellemzi, hogy a halász szerszámával mozogva igyekszik a halat megfogni. A kereső halászat szerszámai a hëgyës kece, a kusza-kece meg a kaparó-háló.

A kecével való halászás: a kecézís „csónyakrúl" történik. Komendát Bálint szerint a hëgyës-kece meg a kusza-kece úszó halat nem fog, hanem csak azt, amelyik a víz fenekén van. „Mikor elhúzattya az ember a kecét 100—200 méter hosszan, akkor nekifordul a partnak. Ott mëgnízik a kecét. Ki këll pucolni is, ha talán giz-gaz vagy tuskó van benne. Ijenkor kikarózmak" — vagyis a csónakot a parton kikötik karóhoz.

A hëgyës kece részei: 1. fája, 2. alól a kece ina, ezen 3. lólábszárcsontok vannak. 4. a kecefának a két végén két tégla van. 5. a zacskó: maga a háló. 6. a hëgyës kece végén egy fél marhaálkapca van. „A hëgyës kecének a farkára azír kötöttík azt az álkapcát, hogy në forogjon, mint a tégla, mert az összecsavargattya a hëgyës kecét. Az álkapca lapos, könnyebb, nem csavargattya össze a hëgyës kece vígit. A hëgyës-kecének a Közép-Tiszán bóné a neve (Ecsedi: i. m. 71.).

A hëgyës-kece ellentéte a kusza-kece. Arra a kérdésre, hogy miért kusza ez a kece, azt a választ kaptam: „azír kusza-kece, mer nem hëgyës." A kusza-kece csakugyan nem hegyesen végződik, hanem tompán, kereken. A kusza-kecét reginás-kecének is hívják, mert regina van rajta kívül-belől. A reginás-kece kívül, belől fogja a halat. Beleütődik a hálóba és az aprószemű hálót a hal benyomja egy nagyobb regina-szëmbe, így egy zacskó keletkezik, melyből a hal nem tud kijönni.

A kusza-kece alsó inán 9 csont van (= lólábszárcsont). Minden csont után van ólom. A csont arra való, hogy a sárba në üjjön

el; az ólom meg arra, hogy a gödrökbe lëvigye a hálót, mert a Tisza feneke gödrös.

Abban téved Jankó, hogy a kusza-kece „kusza" jelzője „nyilván hármas hálóra vonatkozik" (i. m. 421.), — bár a kusza kecét Szentesen reginás-kecének is mondják, és ez Jankó véleményét látszik erősíteni. Viszont Komendát Bálintnak az a megjegyzése, hogy „azír kuszakece, mer nem hëgyës," jól mutatja, hogy itt a szláv eredetű 'farkatlan, megcsonkított farkú' jelentésű kuszá-val van dolgunk. Szinynyei ez alatt a *kusza* szó alatt közli a kusza-kecére vonatkozó adatokat. (MTsz.).

A kece nyugati eredetű, de a kusza kece reginája már szláv hatásra került rá nálunk (Jankó: 434.). A kece szó eredetének azonban nincs meg a megfejtése. Munkácsi származtatása jelentéstani ok miatt nem fogadható el (Ethn. IV, 199.). Nincs adat arra, hogy a „zseb, zacskó" jelentésű perzsa, török kese, kise, cseremisz küse, votják kisi, kise ezekben a nyelvekben háló neve lenne. Ellene mond ennek a származtatásnak a kece szerszám nyugati eredete is. A Munkácsi említette egyéb származási lehetőségek sem döntik el a kérdést.

KAPARÓ-HÁLÓ.

A kaparó-háló olyan, mint a hëgyës-kece, csak kisebb. Azért nevezik kaparó-hálónak, mert a partról nyúlnak be vele a vízbe rúddal. Akkor használják, mikor a víz szélébe nem lehet bemenni mezítláb. Kisvízi halászszerszám.

„Ojan fokokon hasznájják. A fok partyán mín (a halász), van jó hosszú rúggya, bënyúl, rántya ki. Kis keskëny fokokba hasznájják, hogy átír ëggyik partrúl a másikra. Víz fojásná fokokná nekiál a hal (= a víz folyásával szembe), ott lëhet vele halászni."

Részei: 1. kámvája, 2. nyele, 3. ajja. Gömbölyű kámvája van, hosszú rúdon (l. a III. tábla D rajzát).

A kaparó-háló német eredetű (vö. Jankó: 439.).

VETŐHALÁSZAT.

A PËNDEL-HÁLÓ.

A szentesi pëndëlháló olyan, mint egy pendel: kerek. Körül a szélén ólom van, még pedig ahány szem háló van, annyi szem golyó van rajta. A pëndëlháló reginája belől van. Fent a tetejin van egy 10 cm. nagyságú karika: oda mennek a reginák, az viszi össze a reginát, a háló ott marad kívül. — „Ìvó-halat is könnyű vele fogni" — mondotta Komendát Bálint. — „Legjobban szerettem a pëndëlhálót" — mondotta Rácz Imre 1936-ban. Amikor Váradinak említettem, hogy Rácz a pendelhálót mennyire szerette, mosolyogva jegyezte meg: „a pëndëlhálóval lëhet legjobban lopni. Kis hejjën elfér, könnyen tud vele bánni az embër."

De a pëndël-hálót még más alkalommal is használják.

„Van úgy, hogy ëgy hétig, két hétig hajtyák azt a vizet, oszt nem fognak halat nagy-hálóval. Ha mëgtörik a vizet nagyon (a sok hálóhúzással), fürdik a hal ëgy kis gödröt magának, abba belehúzódik, a nagyháló elmín a tetejin, oszt a gödörbe ott marad a

hal benne. Mikor (a halász) kopogtattya a deregjét, akkor përsël a hal, ārú tuggya mëg a halász, hogy ott gödör van. Mozog (a hal), osztán gyün fël az a përs a víz tetejire, ërű mëgtuggya, hogy ott hal van. Apró, sűrű përs gyün fël a víz tetejire. Mer a bíka, az nem përsël, az buggyol. De a përs sűrű (a buggy ritka). — (A halász) odahajíttya a pëndëlhálót āra a përsre. Egy gojót fog a fogával a halász, bal kezivel fëltartja (a bal csuklójára van tekerve a kötél), a jobbal kihúzza, oszt sëndëríti el. A többi háló (azaz: a háló többi része) lënn csüng. Az ólom viszi lë, a regina tartya, hogy në mënnyën szíjjel. Mikor lëmín (a háló), osztán ott van a hal-bukor, lötyögteti (a halász a hálót, vagyis rángatja) mëg szurkájja ëgy hosszú rúddal, kőti fël a halakat. Szíjjel mín a hal a pëndëlháló öblibe. Nekiugrik (a hal). A kötélrűl észre lëhet vënni, hogy lük, mín, veri (a hálót). A regina osztán húzza lassan össze a gojókat, az a karika húzza rakásra a hálót. — Eggyiket kivëszik, másikat ráhajíttya (a halász) a gödörre (ahol gödör van a víz alatt), ha még maradt benne (hal), mëglogja." —

A szentesi pëndëlháló nem buggyos, azonos a Jankó közölte Siómelléki vetőhálóval (i. m. 443. l., 404. ábra) meg a tiszántúli kisvizeken és a Közép-Tiszán használt pendelyhálóval (Ecsedi: Népies halászat 75—77.), s ez, Jankó megállapítása szerint nyugati, német eredetű (i. m. 460—461.). E hálónak más tájakon használt neve: *péntő*, *szoknya-* és *rokolya*-háló nyilván mutatja, hogy a névben csakugyan a pendel szó van (Herman: 331., idézi Jankó is: 447.).

A përs, përsël jelentéstörténetéhez megjegyzem, hogy Tószegen perseg a sár, „mikor a hal az iszapot túrja, s ez buborékot hány" (Herman: 820.). Hangutánzó szó.

SZÁZMA.

A százma nevű vetőhálóról csak Váradi Imrétől hallottam, és ezt a nevet hiába kerestem Herman Ottónál is: ő sem említi. Ezt a szót a MTsz. sem ismeri. Mivel Váradi Imre szavahihetőségében nincs okom kételkedni, igaznak kell tartanom, hogy volt százma nevű vetőhálónk is. Váradi Imre azt mondotta, hogy még a múlt században a Dunán látott ilyet, és ő azután ennek mintájára csinált Szentesen *százmát*. Mindenesetre érdemes lenne a Duna mentén kutatni, hogy van-e ott ilyen vagy ehhez hasonló nevű vetőháló. Én magam ezt a halászszerszámot már nem láthattam, mert Váradi pëndëlhálókat csinált belőle, még pedig hatot.

Váradi Imre a következőképpen jellemezte a százmát:

„A százma ojan, mint a pëndëlháló. Csakhogy a pëndëlhálón 200—250 gojó van, a százmán 600 gojó. A százma vót három öl magos, két embër kezelte, ez is ojan kerek vót. A háló ëggyik rísze fënn vót a csónyak szílin, a másik a víz fenekin. Azír kellett két embër (a kezeléséhez), hogy az ëggyik vígin is ëggy, a másik vígin is ëggy a deregjébe, oszt ëccërre csapta el (vagyis egyszerre akasztotta ki a szegből). Ha a hal benne vót, fëlhúzta. Kihúzta a parthon. Annak vót ojan buggyos zacskója: abba vót a hal. Húszhuszonöt zacskó vót belül. Belül mënt neki a hal, oszt bënn maradt a zacskóba. Minden tíz szëmre fël vót kötve ojan buggy,

ammibe mëgált a hal. Elhúzták száz méterre, akkor ëccërre leakasztották: lëmënt a fenékre. A buggy saját hálójábú vót. A százma mëggázolt három öl míj vizet." A *százmának* reginája nem volt.

Váradi Imre szavai azt sejtetik, hogy a *százma* talán a Herman Ottó említette rác-pendelháló, azzal a különbséggel, hogy a szentesi százmán buggy is van, a Herman Ottó ismertette rác pendelhálón nincs (i. m. 332.). Jankó azonban említi, hogy a M. N. Múzeum néprajzi gyüjteményében vannak olyan rác vetőhálók is, melyeknek varsái is vannak „egészen úgy, mint az Olt-menti alaknak s így különbség csakis a nagyságban van s abban, a mi ebből következik, hogy t. i. két ember csolnakról kezeli" (Jankó: 444.). — Tehát úgy kezelik ezt is, mint a százmát.

Ami e háló végső eredetét illeti, arra gondolok, hogy ez a százma azonos azzal a krimbeli perzsa alakkal, melynek átmérője 8 és fél méter. De ezt a nagyságú és szerkezetű hálót csak a híres balaklavai görög halászok használják, az oroszok és tatárok kezén ugyanott vagy a ... krimi typus járja, vagy a perzsa alak, de sokkal szerényebb nagyságban, mindössze 3—4.25 m. átmérővel" (Jankó: 451—452.).

A százmát Ecsedi a Közép-Tiszán és Tiszántúl nem ismeri, ezen a néven másutt sem írtak róla eddig tudtommal: ez tehát újabb adalék a magyar hálók történetéhez.

AZ ÁLLÍTÓ HALÁSZAT.

MARÁZSA.

A marázsa vékony cérnából van kötve. Szembősége: 40—50 miliméter. A háló szélessége, jobban mondva magassága: 120 cm. „Cëtkínybű csinálunk háromágú tutajokat, azt felfűzzük zsinórra, jó erős spárgára. Mindën tutajt hat colra ëgymáshon. Áló vizekën, ártérën hasznájják," ott, ahol a víz nem folyik. A hal nekimegy a hálónak. Mivel nagyon vékony cérnából van kötve, a hal könnyen belegubancolódik a hálóba, a hálót összehúzza. A halász onnan tudja meg, hogy a marázsában hal van, hogy a víz tetején összehúzta a cëtkínyt. A háló felső részében nem in van, hanem islík (=vékony zsineg). (L. a III. tábla A rajzát.).

Jankó bebizonyította, hogy a cetkényes marázsahálót az orosztól vette át a magyar, elnevezését is, felállítási módját is. A cetkény tutajok alakját azonban magyarnak tartja, mert erre más tájról nincs analógia (Jankó: i. m. 402.). A *marázsa* szó szláv megfelelőire vö. Munkácsi: Ethn. IV, 199.

KERITŐHÁLÓVAL VALÓ HALÁSZAT.

NAGYHÁLÓ.

A nagy-háló folyóvizi halászszerszám. Nagy-hálója Szentesen ma már csak Váradi Imrének van, maholnap azonban ez is eltűnik, mert gazdája kivénült a halászatból, az a néhány fiatalabb meg, aki még van, nem is tudna vele bánni. „Vót itt Szentësen öt nagy-háló, most mëg ëgy sincs" — mondja Váradi Imre. Úgy kell ezt érteni, hogy ma már nem halásznak a Tisza szentesi szakaszán nagyhálóval, csak a kisebb halászszerszámok használatosak: *tapogató, kece, varsa.*

„A tiszai *nagy-háló* 100—105 öl hoszú, 5—6 öl bű (vagyis a háló szélessége 5—6 öl). Az elejinê van a nagy-apacs: ez gömböjű fa, ojan vastag, mint a gémëskútak ustorfájának a vastagabb rísze. A nagy-apacs azír van a háló elejin, hogy në húzza össze nagyon a léhist (*léhis*=a puszta háló neve a felső in és az alsó in nélkül). A nagy-háló hátújáná van a kis-apacs, tégla van a vígihën vasalva. hogy në fordujjon, mer nem mín lë a vízfenékre az üres fa (=a puszta fa, mert könnyű). A kërësztkötél a nagy-apacshon van kötve, azír, hogy a kijáró kötelet hozzákössík. A kijárókötéllel húzzák kifelé a hálót. Hossza: 60—70 méter. A tartókötél kërësztkötéllel a *kis-apacshon* van kötve: 15 méter hosszú. A tartókötéllel tartyák hátúl a hálót, hogy dűjjön a sebës vízrű kifelé a langra.

A nagy-hálónak van: fëlső-ina, neve: parás (t. i.: parásköté), ez ëggyes (azaz egyszeres kötél), az alsó-ina kéccërës, duflán van (vagyis kettős kötél), ennek a neve in. Azon vannak az ólmok. Közte (vagyis a felső in, azaz: parás, meg az alsó in, vagy röviden in között) van a léhis (a tulajdonképpeni háló). A nagy-hálón van 100—120 kiló ólom (Az ólom tehát az alsó inra van verve.). — A léhis az elejin níg öl bű a közepig, az utója három és fél öl. A nagy-háló háromágú tízes cérnábú (fonálból) van kötve. Az eleje ritkább (tehát a léhísnek az a fele, ahol a nagy-apacs van). Szëmbűsíge itt níg centi. ezír annál gyorsabban gyün kifelé a nagy-apacs (vagyis nem fogja a víz, mert a sűrű hálószëm a vizet fogja). A hátúja mëg három centis szëmbűsígű, annak sűrűbbnek kell lënni, a' fogja a halat: az erősebb.

A sűrű háló nagy vizet fog. A legelejin van ëggy ötven milis nyargaló. Azír híjják így, hogy az könnyebben hajlik. Nyakat hajt neki az elejin (a halász bekanyarítja a hálót a langoldal felé), a hal nekivágódik, eszt akkor visszamín a hal víznek (=a víz folyásával szemben), neki a hálónak. Mentű nagyobb nyakat hajt, *annál jobb, mer gyün lëfelé a hal*, nekiütődik a nyaknak, mëgfordul, osztán mín a nagy-apacstú a kis-apacs felé a hal. Ott pedig nem birja elkerülni a hálót, mer az ott kinn van a parton.

A nagy-hálóval hat embër dógozik: két embër kint van a parton, níg pedig a hajóba. Az a két embër, akki a parton van: laptáros. (A hajón lévő négy emberből) két embër övedz, ëgy pedig kórmányoz, ëgy hánnya a paráskötelet a vízbe (vagyis a hálónak azt a felét, amelyiken a paráskötél, azaz a para van). (Amikor a nagy-hálóval halászni indulnak): az inkötél karikába van szëdve az inas-dëszkára, hogy a' fojhasson szípen magától (bele a vízbe). Az inas-dëszka: kërëzbe van tíve a hajó első felibe. A parás (vagyis a hálónak az a része, amelyiken a para van, amelyik tehát majd a vízben felül lesz, a víz színén), a parás-dëszkán mëg a léhis-dëszkán hosszára van szëdve. A *léhis-dëszka* hosszára van tíve az *inas-dëszkától* a *parás-dëszkáig*. Azon van a léhís, szípen fojik magától a vízbe. A léhís-dëszka hossza nígy méter körül van: az inas dëszkára mëg a parás-dëszkára van rátíve. A nagyhálós hajó 6—7 öl hosszú, kb. 7 sukk szílës.

(A nagy-hálóval a következőképpen folyik a halászat:) A lágyódalon kezdik a kiadást, vagyis itt dobják ki a kötelet a laptárosnak. Áthalannak vele (a hajóval) egísszen a seb-csapatig, a szirtig, ha nincs akadó, evedzenek lëfelé 300—500 métert. Ëggyik hosszabb tanya, mint a másik.

Fël van szëdve a nagy-háló a hajóra, a hajó a part mellett van, a *lágy-ódalon*. A hajóval bëmënnek 6—7 ölre, addig mëglódula hajó, akkor kihajíttyák a tartókötelet a laptárosnak a partra. A parát hánnya ëggy embër kifelé, az in pedig magátú fojik: viszi a sebës víz, még annál jobban, hogy ólom van rajta. A léhís vágódik kifelé a para átal. Mín az sebësen: tizenöt-húsz përc alatt ki van hánva, mer hát a sebës vízën evedz is: halad bátran. Víz alá övedzenek (vagyis *vízen alá*, vízzel szemben nem lehet nagy-hálót kivetni.). A mestër tuggya, hogy hun van a kivítel, mer a nagyhálót nem lëhet akárhun kivënni, mint a lapsolót. Ahun akadó vagy szírt van, nem lëhet nagy hálóval halászni, mert az akadó a *hálót összetípi*. Így is mëgesik, hogy akadót hoz a víz a lágyódarra, de azt kivëszi az embër. Ahun kilométër ëgyenës dërík van, ott lehet 2—3 tanyát is vetni. Mikor kírnek a hajóval a parthon, a kijáró kötélbű ammi kimaratt, húzzák kifelé, avval a nagy-apacsot, még csak ki nem ír a nagy apacs a víz szílire. Ekkor a hátulsó embërnek, a laptárosnak szól a mestër: *lassabban!* — vagy *erezd bátrabban* (t. i. hálót). A hátúját (a hálónak azt a részét, ahol a kis-apacs van) tartani këll addig, míg ki nem ír a hajó. Mikor kiír a hajó: húzzák azt a kötelet: nígy embër, ötödik a kijáró kötelet kiviszi a partra, a másik viszi a hajót a kivitelhën. Mikor kiírt, húzzák a hálót, a laptáros mëg ereszti lëfelé (a hálót), ahogy kívántatódik. (Mikor a hálót kiveszik), mán akkor ki van dűlve egíssz a lágyódarra a háló. A nagyhálóa lágyódarra dűl ki kivitelkor, ha a szirtra hánnya is (a hálót): a hajó átvezeti. Mikor a kijáró kötél kiír, azt mongya a mestër: vosd el a pëckët! — Rugd rá! — (A hajó derekán a gerendában van egy lyuk, abban van egy pëcëk, fából, arra van rákötve a kötél. A kijáró kötél megy a pecekkel együtt.) — Akkor árugják (eveznek, hogy bátrabban kihaladjon), hogy hal në mënnyën ki belülle: hogy mentű gyorsabban húzhassák kifelé az elejit.

Mikor mán kigyütt a nagy-apacs, ott van mind az öt embër. (Ekkor) ëgy embër a parát húzza, három pedig az inat húzza, ëgy pedig lëtartya az inat a lábával, hogy a hal az in alatt el në mënnyën. Ha gyün az elejin ki a hal, a harmadik embër ottharaggya az inat, oszt szëdi a halat össze szákba. Mikor mán könnyebb, ëggy embër a kötelet szëdi össze karikába, hogy kíszen lëgyën. Mikor mán kigyütt az egísz háló, kivëszik a halat, ammi van, elbárkázzák (vagyis bárkába teszik; rendesen két ember). Mikor el van bárkázva, két embër mëgfordíttya a hálót, odavezetik a nagyhálóhon a hajót, fëlszëdik újra a hálót a hajóra, úgy mënnek másik tanyára."

Nagyhálóval és lapsolóval való halászáskor tudnia kell a halásznak, hogy sáros-e a folyó feneke: „ennek nagyon mëg këll pösölni." A pös: sásból vagy szénából csinált származaforma (töltöttkáposztaforma), azt bedugja az ember a kétszeres inba, az aljába. Ez a puha sásból,

vagy szénából való pős nem ereszti bele a hálót az iszapba, nem ragad bele, halász nyelven: nem vág el. Rendszerint minden halász tudja, hogy melyik tanya milyen sáros, de néha megesik, hogy kevés a pős. Ilyenkor fël këll laptolni a hálót, vagyis a hálót fel kell szedni. Azt mondják ilyenkor a halászok: elromlott a a tanya, vagy: fuccsba mënt a tanya. Mikor tehát laptolni kell, a dereglyébe szedik a hálót. Ekkor újra mëg szoktak pősölni: pőst raknak bele, azután mëgvetik újra.

Sokszor megesik természetesen az is, hogy a víz feneke megváltozik. Különösen sűrűn előfordul ez a Tiszán. Megtörténik, hogy amelyik tanya a mult évben sáros volt, a következő évben nem sáros. Amelyik meg a multban nem volt sáros, az sáros lett: mert oda mëg rakott (t. i. iszapot). „Fordul a vízfojás, oszt akkor ëggyik hejre rak, másik hejrű horgya el." Ilyen helyeken kell laptolni. Laptolni a Tisza közepén kell, mert nem dűl ki a háló. A vízzel szembe kell menni akkor, ez igen nehéz. Ilyenkor a para lement, lenyomta a sebes víz.

A nagyháló a németek által került a magyar halászat szerszámai közé (Jankó: 302.). Megvan a Közép-Tiszán is (Ecsedi: Népies halászat 90).

TÜKÖRHÁLÓ.

„A tükör-hálót mikor a víz virágzott, akkor használták legjobban" a Tiszán. A tükör-háló két öl magos. Olyan, mint a reginástapogató: három-szërës. Két reginája van, a két regina között egy belső, könnyű háló, ami könnyen átüti a reginát, úgy fogja a halat.

A tükörhálót úgy vezetik két csónakról. Egy vagy két ember dolgozik vele. Egy csónakról úgy halásznak vele, hogy egy hordót bele tesznek a vízbe. „A hordó vezeti a tükör-háló ëggyik vígit", a másik vígit a halász a csónakról. A tükörháló 10 öl hosszú, 2 öl magos. A középső háló, „a léhís kéccër ojan bű, hogy lëgyën neki öble."

A tükörháló Szolnoktól északra holttiszai halászszerszám. Ecsedi részletesen leírja, de már igen ritkának mondja ő is a mai tiszai halászoknál. (Ecsedi: Népies halászat 85.).

Jankó megállapítása szerint a hármas hálószerkezettel a Dnyeper völgyében ismerkedett meg a magyarság (i. m. 328.), a tükörháló orosz eredetű.

LAPSOLÓ.

A lapsoló kisebbfajta kerítő-háló. A lapsoló mintegy 25 öl hosszú, 6—7 öl bő háló. Rácz Imre öreghalász 1936-ban így jellemezte előttem: túlságosan bű háló. Csak folyóvízen használják. A két apacsnál 3 öl, a közepiig 7 öl bű lesz, majd a közepétől fokozatosan keskenyedik. Lapsolóval két csónakról, hat emberrel, nappal is, éjtszaka is lehet halászni. Tiszta hejjekën dógozik vele (a halász). Vagyis olyan helyen, ahol nincs akadó, nád vagy egyéb akadály: tehát a sík vízen. A lapsoló részei: 1. a háló, ez áll 2. a léhís-

ből, vagyis a tulajdonképpeni hálóból. A *léhísën* fent van a 3. p a r a. így nevezik röviden azt az inat, amelyiken a para van, ez a vízben felül van. A háló alsó felén van az i n, ezen vannak az ólmok, ez a víz fenekén van halászáskor. A lapsoló mindkét végén van 4. az a p a c s, ez egyenes vastag karó, olyan 7—8—9 sukk hosszú. Az a p a c s arra szolgál, hogy a hálót, jobban mondva a léhíst kifeszítve tartsa. Az *apacs* két végére 5. k ë r ë s z t - k ö t é l van kötve, ez meg az 6. ë g y e n ë s - k ö t é l - h e z. A halász az egyenes kötelet fogja és úgy ereszti hosszabbra vagy rövidebbre, a h o g y a v í z k í v á n n y a.

Amikor megkezdődik a halászat, a két c s ó n y a k teljesen egymás mellett van. Fele háló az egyik csónakban van, fele háló a másikban. Egyik csónakban is három ember van, a másikban is. Ezek közül kettő-kettő ö v e d z vagy e v e d z, mégpedig *vágóövedzővel, mer avval könnyebb dógozni, mint a kórmányevedzővel.* (Egyszer *övedzőt,* másszor *evedzőt* mondott.) A harmadik, akit h á t u l s ó e m b ë r - n e k hívnak, majd h á n n y a k i a h á l ó t. Ahogy egymás mellett van a két d e r e g j e (nagyobbfajta csónak), és meg akarnak indulni a hálót kivetni, azt mondja a mester: l ü k d e l! A két dereglyét evezővel ellökik egymástól, a z e g g y i k m í n j o b b r a, a m á s i k b a l r a. A két dereglyében a két ember hányja kifelét a hálót. Mikor ki van hányva, h ú z u n k ë g y j ó h o s s z ú t a n y á t. Vagyis az egymástól eltávolodott két dereglyével a hálót meghúzzák a vízben. Mikor a két dereglyével újra össze akarnak menni, (a halász) k o p p a n t a z e v e d z ő v e l a d e r e g j e ó d a l á h o n. Akkor a másik dereglyében is tudják, hogy k i v í t e l l ë s s z. Ekkor összemennek, összeakasztják a két dereglye ó r á t: az egyik orrában szeg van, a másikéban kötél, és a kötelet beleakasztják a szegbe. Az e l s ő e m b ë r elől van, „a' f e s z i g e t i a h a j ó ó r á t mindíg, hogy jól ájjon." A k ö z é p s ő ember az i n a t h ú z z a, a h á t u l s ó ember a p a r á t. A lapsolót a víz közepin is felvehetik, akárhol. Előfordul, hogy kivételnél a l é h í s t mind a két dereglyébe szedik. Mikor a l é h í s t már annyira felszedték, hogy a *léhísnek* az az része következik, amelyikben a hal van, a hátulsó ember azt mondja: l ü k t e! Akkor az i n a s - e m b ë r megfogja a l é h í s t, hogy ha az is kevés, a másik dereglyéről átjönnek segíteni: „alányúlnak a hálónak, oszt úgy h e m p ë r í t i k b ë a másik deregjébe." Arra kell vigyázni, hogy az i n, tehát a háló ólmos része lenn járjon a fenéken. J ó n e h é z a z t f ë l s z ë n n i, erős embër këll hozzá. A lapsolóval sebesen kell dolgozni, mert a hal máskép kimegy belőle: 10—15 pers alatt fel kell szedni.

A l a p s o l ó megvan Szolnoktól északra és több helyen l e p s i vagy l e b z s i néven is hívják. (Ecsedi: Népies halászat 87.). A szentesi lapsolónak a Dunán Váradi szerint p i r i t t y a neve.

A magyar p i r i t t y hálónak van délorosz megfelelője: a b r e d e n j, de hogy az oroszoktól vette-e át a magyarság ezt a hálót, vagy a németektől (mert ott is megvan), Jankó könyvének megjelenése óta nem döntötték el (vö. Jankó: 302.). — A p i r i t t y név eredetének megfejtése közelebb vinne a kérdés megoldásához (vö. Munkácsi: Ethn IV, 201.).

A szegedi p i r i t y - h á l ó csak 10—12 méter, a kétközhálóval azonos (Herman: 820.). Hermannál nincs meg a l a p s o l ó név, de nem tárgyalja a lapsolót Munkácsi sem (Ethn. IV.). De l a p t o l ó - h á l ó r ó l ír (Komárom, Budapest), melynek „berendezése olyan, mint a léhés vagy öreghálóé, de csak 70 m. hosszú, 12 m. széles. A folyó közepén halásznak vele. Kivetéskor az egyik apacsot dézsa vezeti, a kerítést a ladik végzi, mely a dézsa után iramodva, azt könnyen eléri" (i. m. 809.). Ily módon, láttuk, Szentesen a tükörhálóval halásznak, de a laptoló-háló a szentesi l a p s o l ó-val mutat rokonságot. A komáromi, budapesti l a p t o l ó szónak megvan Szentesen is az igei alapszava: f ë l - l a p t o l. „Fël këll l a p t o l n i a hálót," — vagyis fel kell szedni a hálót (a nagyhálót), mikor az a nagy sárban elvág, vagyis: beleragad az iszapba.

HALÁSZAT A JÉG ALATT.

A jég alatt való halászat helyére: a t a n y á r a két szánkóval mennek. Az egyik a hálót viszi, a másik a bárkát, amiben a halakat tartják.

Először vágnak egy akkora j u k a t, mint egy ajtó nagysága. Úgy nevezik azt, hogy b ë a d ó - l í k. Rácz Imre szerint a bëadó-líket a n y a - l í k-nek is nevezik: itt adják be a hálót a jég alá. A beadó-líktől hat lépésére megint *líket* vágnak, de az már sokkal kisebb, mint az anya-lík, kerek, ennek a neve: r ú d - h a j t ó - l í k vagy v e z é r l í k. A r ú d - h a j t ó - l í k-ek vagy v e z é r - l í k e k a beadó-líktől jobbról és balról félkör alakban úgy következnek egymástól 6—6 lépés távolságra, hogy azok együttesen tojás alakot mutatnak. A beadó-likkel szemben van az ugyancsak nagy, ajtóalakú k i v ë v ő - l í k: ott veszik majd ki a hallal megrakott hálót. A kivétel (az a lík, ahol a hálót kiveszik), hosszabb, mint a bëadó-lík. A jeget hosszabb nyelű fejszével vágják, azért, hogy a szétfröccsenő víz és jég ne pocskolja el a halászokat. A kivágott jeget nem szabad a jég alá lökni, mert akkor a háló elakad. Az *anyaliket* két csáklyával veszik ki.

Amilyen távolságra vannak egymástól a *vezér-líkek*, olyan hosszú rudat kötnek a kötélre. A kötél a hálóhoz van kötve. Ha nincs a halásznak olyan hosszú rúdja, amilyen távolságra általában a *rúd-hajtó-lík*-ek szoktak lenni, akkor r ö v i d e b b l í k e t v á g, vagyis kisebb távolságra vágja egymástól a lélekeket. (A jég alatti halászat lékeit l. III. tábla, E.).

A bëadó-líkën két ember ereszti a hálót bele a vízbe: az egyik az i n a t, a másik a p a r á t. Csak annyit eresztenek bele, amennyit kíván az a másik két ember, aki húzza. Egy ember a r u d a t h a j t j a, vagyis vezeti vezérlékről vezérlékre egyik oldalon is, a másik oldalon is. A jég alatt való halászathoz tehát legalább hat ember szükséges. Megtörténik, hogy a r ú d - h a j t ó - l í k ë n át vezetett rúd nem találja el a következő líket. „Kopogtattya a jeget a rúd, akkor mëgtuggyuk, hogy ëre c s e l l e n t - ë bë a t a n y á b a, v a g y k i f e l é." Mikor tiszta a jég, akkor bátrabb a halászat, mert látják a jég alatt a rúd irányát. De ha 2—3 újjnyi hó esik rá, és az megolvad, ráfagy, akkor s ë t í t a j é g: nem lát át az ember a jégen. Ilyenkor v a k - v e z e t ő t kell beletenni. A vak-vezető: egy fűzfagally. Azt abba a vezér-likbe

vagy más szóval: kis jukba teszik, ahova a vezetőrudat várják. „Mikor odaír a vezetőrúd: mëgmozdul a vak-vezető, akkor tuggya az emběr, hogy ott van, úgy hajtya tovább a másik jukba. A kötelet mindën második líkën fëlvëszik." Mindaddig húzzák a hálót, míg a kivevőlíken össze nem ír. A rudat villával hajtják. A kivételnél ott van minden ember. Ott le kell tartani vasvillával a háló inát a jég alatt, azért, mert a hal csak a fenékën jár. Ez a vasvilla kétágú. A jég alatti halászáskor egy óra- másfélóra alatt kíszen van ëgy tanya, vagyis ennyi idő elég egy tanya meghúzásához. „De van ojan hejj is, ahun két-három óra beletelik ëgy tanyavezetísbe, (különösen olyan helyen), ahun hosszára hűzza azt a vizet."

Szentesen a jég alatt az öreg Váradi legutóljára 1942. január második felében halászott.

A szentesi lék alakja megegyezik a Jankó idézte dnyeperi lék alakjával (Jankó: 366.). Meg kell majd állapítani, merre van még magyar vizeken ilyen elipszis-alakú lék, mert Jankó sem közöl ilyent, Ecsedi sem említi.

HALTARTÓK.

A megfogott halat a halász régen budár-ban tartotta. A budár vesszőből font 1 méter hosszú, két sukk magos haltartó. „Mind a két vége hëgyës, az ajtaja a tetejin van. A budárt kötöttík fűzfavesszőbű. Beletért ötven-hatvan kiló hal a budárba. Most mán bárkát csinálnak. Budárnak ojan suhatókét këll vágni, akkinek van tíz-tizenkét ága. Az a tíz-tizenkét ág, az vigig ír, ammijen hosszú a budár, mer ha húzza kifelé a vízből a hallal, vigyázni këll, nëhogy beleszakaggyon. Mer ha szíjjel szakad, elmëgy a hal." (l. a IV. táblán. A.).

Váradi Imre szerint a budárt azért cserélték fel később a bárkával, mert a bárka célszerűbb, nem szakad bele a vízbe, mint a budár.

Meg kell említenem, hogy *budár* szavunk haltartó jelentésben nincs feljegyezve.

A bárka deszkákból van összeszegelve, az oldala ki van furkálva, hogy a víz belemehessen de a hal ki ne szökhessen belőle A *bárkát* vízben tartják. Kétféle bárka van: 1. hëgyës bárka és tonka-bárka. A hëgyës-bárka nagy. Van neki ajtaja, rajta rekesz 'retesz', lakat. Hëgyës-bárkájuk nagy halászoknak van. Tonka-bárkát kis halászok, kecések használnak. A bárka tonka jelzője azt mutatja, hogy ez nem hegyes hanem csapott végű.

HALHASÍTÁS SZENTESEN.

Herman Ottó 1887-ben a halhasításról írtában már arról panaszkodik, hogy a halhasításnak bealkonyulóban van (i. m. 308). Elképzelhetjük, mi maradt a halhasításból Herman könyvének megjelenése után 53 évvel, 1941-ben, amikor én a szentesi halászoktól a halhasításról és a halszárításról tudakozódtam.

Semmi.

Ecsedi István a tiszai halászatról szóló könyvében már nem is említi

a hal konzerválásának ezt a régi módját, mert a halászat pusztulásával nincs már lehetőség a hasításhoz szükséges nagy mennyiségű halnak egyszerre való fogására.

Mégis összegyüjtöttem a halhasítás körébe tartozó szentesi néprajzi és népnyelvi emlékeket, mert a szentesi városi levéltárban még néhány ideillő adatot találtam és Váradi Imre szentesi öreghalásztól még közvetlen adatokat jegyezhettem fel. Az ő édesanyja ugyanis, mint ahogy ő maga mondotta: „hírës hasítóasszon vót" —, Váradi Imre gyermekkorában maga is sokat segített a kihasított hal síkálásába. A síkálás ugyanis (=a felhasított hal belső részeinek kitisztítása, kimosása) rendszerint a nagyobb gyermekek munkája volt.

A halnak sóval való konzerválásáról első ismeretes okleveles adat Szentesen 1723. okt. 28-áról való. Ekkor adta árendába gróf Károlyi Sándor a szentesieknek itteni birtoka egy részét. Megegyeztek, a többi közt, „egy három akós hordó sós halban" (Városi lt. régi iratcsomó 549. idézi Síma László: Szentes tört. 212.). Ez a három akós hordó sós hal bizonyosan hasított hal.

Az 1838. február 21-i városi tanácsülés „Bairuch Benedeknek száraz halaira tétetett Bírói Zár"-ral foglalkozik (Városi tanácsi jegyzőkönyv, 74.). Az 1839. augusztus 12-i tanácsülés pedig a Tisza, Körös és Kurca partjain lévő sózó kunyhók ügyét tárgyalja: „526. A' Szentesi Vizek Halászatja Haszonbérlője Fekete Márton a' Tiszai Kis Szigeten négy Sózó kunyhó felállítására engedelmet kér, mely kérés folytában — miután több jelen volt Tanátsbeli urak által azon tapasztalt visszaélés is jelentetett volna fel, hogy a' Tisza, Körös, és Kurtza parton több helyen több rendbéli Sózó kunyhók engedelem nélkül állíttattak fel

Az ilyetén vissza éléseknek és kártételeknek meg akadályoztatása tekintetéből minden eggyes sózó kunyhótól, mely engedelem nélkül állíttatott fel, részint az önkényes megtelepedésért bírságul, részint haszonbér fejében 3 pftot kifizettetni, 's ezen mennyiséget Folyamodó Fekete Mártonon és a' mennyiben ő előleges engedelem nyerés nélkül kunyhókat állíttatott, minden eggyes kunyhú után megvétetni, 's 'a ne talán ennekutánna általa fel állítandókat is nem másként mint a' fentebb kitett mennyiség lefizetése után ez évre meg engedtetni, végre a kunyhók helye elrendezésire és a fentebbiek szerint azokra eső fizetés bevételére Fő kapitány Dobosy Mihály és Tanátsnok Nagy János Urakat bevárandó jelentés mellett kiküldetni (rendeltetett)" (Városi levéltár. Belső Tanács Jegyzőkönyve 1839. 197—98. l.).

„A Tetűháton (a Körösön) nígy nagyháló vót 1881-be. A nígy nagyháló: nígy csapat halász. Mindën csapat halásznak két gunyhója vót: ëggyik sózó-gunyhó, benne vótak a hordók, öt-hat hordó, a másikba benne tanyáztak a halászok. A farába vót (a gunyhó farába) 40—50 mázsa hal."

Váradi Imrétől tudom, hogy utoljára a szentesi Körösön 1886-ban hasítottak, azóta nem, és a szentesi halászatban híre-hamva sincs ma már ennek a mesterségnek.

Sokszor annyi hal volt, hogy nem győzte elvinni a ficsér (=ném. Fischer 'halkereskedő'). Az ugyanis csak a java-halat (=a nagy-

ját) vitte el, az aprókat f ë l h a s í t o t t á k. Halat olyan helyen volt érdemes hasítani és szárítani, ahol bőhalú volt a víz. Így különösen az ő r v í n y e k m e l l e t t. A Kurcán híres hasító-gunyhók voltak a *Pönköc-háton* és a *Vár-háton*. F ë n t a K ö r ö z s ö n t i z e n k é t h a l h a s í t ó g u n y h ó v ó t — mondotta Váradi Imre. Az imént láttuk, hogy Fekete Márton 1839-ben négy sózó kunyhó felállítására kért engedélyt a városi tanácstól.

A hasítás nyáron történt, mikor a v í z e l m ë n t (=az áradás elmult): június, július és augusztus hónapban. Szeptemberben már vitték a száraz halat Erdélybe, de sokszor még hamarább is. Ekkor volt a szentesi halásznak a legtöbb dolga.

„Napfélgyüttre mán mëgfogtuk a halat, húsz mázsa hasítani való halat is. A gyëpre horták a halat szákkal a halászok. Ott ugráltak (a halak)."

A hal hasítása a h a s í t ó á r o k b a történt. Ez az árok k é t ö l h o s s z ú v ó t, n í g y - ö t a s s z o n y e l t é r t b e n n e. Az árok olyan mély volt, hogy ha az asszonyok az árok egyik p a t k á j á n (= ülésre használt partján) leültek, térdükön fölül volt az árok másik széle: az a s z t a l. Ahol az asszonyok ültek, az volt az árok p a t k á j a. „A patkárú lë van nyesve két-három col, gyíkínyből csinálták segg párnát: a' sokkal puhább, mint a főd vagy a dëszka" (A hasító-árkot l. a IV. táblán, B.).

A halhasítás a következőképpen történt:

A hasítóasszony a halat úgy fogta, hogy a hal feje maga felé volt lapjára a d ë s z k á n, amit a s z t a l-nak is neveztek. Akkor közel a fejinél beleszúrta a kést és úgy hasította a farkáig. Majd a hasára fordította a halat és végighasította a fejit. Azután lapjára fordította, a belit kikaparta, a halat belehajította egy kasba. „A g i r i n c e (a hal hasításakor) ű f e l é v a n e l ő s z ö r (vagyis a hal gerince jobb keze felé van), akki hasíttya. A girincesont ahogy van, a' mellett këll neki (a késnek) mënni: ódalbordákat mind elvágja ëggyik felül: fëlürrű, vagyis a hal jobb ódalán. A hasa mëgmaratt (vagyis azt nem hasították fel), csak a h ú g y ó k á j á t ú a f a r k a hasítódott vígig." — A kas előttük volt az asszonyoknak: ahány asszony, annyi kas. A halat kasba hányták, levitték a Tiszára, vagy ha a Körös mellett halásztak és hasítottak: a Körösre. Ott szép tisztára kimosták a s í k á l ó k k a l.

A gyermekek ezt már segítették. A s í k á l ó: „ojan gyükérfélébű vót, mint a mostani síkálók". A dereka volt megkötve, mind a két végét használták. „Azír këllett kimosni, mert máskülömben a hal elromlott vóna." Aztán b ë s ó z t á k bent a gunyhóban. „A hasított halnak estére mán sóba këllett lënni, azt nem szabad vót másnapra hanni: mëgbüdösödött vóna." A h a s í t ó - g u n y h ó nádból volt csinálva. „Bele tértünk tízen-tizenketten, még a hal is, mindënféle." Volt tízöles, ötöles. A halhasítógunyhóban voltak azok a n a g y k á d a k, amelyekben sózták a halat. A kádakban bennállt a hal három nap, akkor k i t e r í g e t t í k s á r í t ó r a. „A s z á r í t ó (L. a IV. táblát, D.), víkony madzag- karók közt vót kifeszítve; kőrbe 20—25 rúd, körül vót fűzve madzaggal öt-hat sor: ára vót terítve, mégpedig úgy, hogy a hasított halat

kifordították, mint a könyvet lëhet. A szárításhon a karók két ölre vótak körbe lëásva, másfél öl magos. Azon vótak hat-hét sor islíkbű kihúzva szárító: azon szárítottták a halat." — A hal szárításakor nagyon kellett vigyázni, nehogy a száradó halat eső érje. Eső idején gyorsan össze kellett szedni a száradó halat: „mindënki, aki fëlkelhető vót, nyomta (a halat) ëgy karótul a másikig, bele a kasba. A gyerëkëk az ajjárú szëttík, az embërëk fënn" (vagyis a felső szárító madzagokról).

A halat asszonyok terigettík ki meg gyerekek. Ha az embërëk (férfiak) nem voltak oda halászni, azok is. Volt úgy, hogy negyven-ötven cseléd volt a hasításnál. A hasítást a halászcsalád meg annak hozzátartozói végezték. De voltak hónapszámosok is, mikor úgy kívánta a helyzet: öt, hat is volt. Mert hasításhoz odavittek húsz mázsa halat. Mit csinált volna avval egy pár cseléd? Rábüdösödött volna. „Napfëlgyüttre ott këllëtt lënni, ahun hasítottak." — Addig hasítottak, még csak benne tartott. Délben nem volt idő pihenni, gyorsan ettek halat, amit egy halász főzött. Sokszor nem is fröstökültek (reggeliztek) addig, még csak meg nem főtt a hal. Akkor azt evett mindenki. Volt bor, Sasról, Csépáról hozták: hordóval állt a gunyhó farában. Azt ittak utána. Vizet máskor sem igen ittak, nemhogy hasításkor.

A hal jó időben beszáradt egy nap alatt. Mikor a hal megszáradt, akkor rakták bálba a gunyhóban. Hosszára rakták egymás tetejére a gunyhó farában, kb. egy öl magosra. Száz vagy ötven mázsa halat is beraktak így.

A bálát szállítás előtt egy héttel fërtájozták az asszonyok, vagyis: fërtájba rakták. Egy fertáj: 25 font. Négy csomó vót belülle ëgy mázsa (bécsi mázsa!). Mielőtt a halat fertályozták, megmérték. Volt öt-hat asszony, aki fertályozott. Egy fertály összerakásáért fizettek 3—4 krajcárt. Volt olyan asszony, hogy megkeresett egy nap két forintot, kettő ötvenet. „Ojan asszony nem vót, mint az én anyám" — mondotta Váradi Imre — „a' mëg birt benne keresni két forintot, kettő ötvenet, hármat." Bent fertályoztak mindig a gunyhóban, mert a halat hűvös helyen kellett tartani. A halat emberek hordották a fertályozó asszonyoknak, emberek is kötötték be, akik értettek hozzá. A fertályozó asszonyok a halat úgy rakták, hogy a hal fejjel volt kifelé, keresztben egymáson, ezért egymást fogta a hal. Ezt a fertályba rakott halat kötötték be az emberek. Egy ember bekötött négy-öt asszony után. „Gyíkínykötélbe vót kötve, ojan erősen, hogy azt lëhetëtt hajigálni." Mikor bekötötték, sorbarakták egymás tetejére, csomóba, így várt a hal szállításra.

A fertályokba összekötözött halat feldobálták a kocsira és kocsis-ficsërëk vitték Aradnak, Temesvárnak. Rengeteg hal elkelt így: 1 forint nyolcvan krajcár volt mázsája a nyers halnak. 12—15 forint a szárazé — Váradi idejében.

1838-ban írja a tanácsi jegyzőkönyv, hogy Csák Istvánnénak és Rechnicz Ferencnek 134 forint 30 krajcár jövedelme volt 1837-ben a halhasításból és szárításból (Tanácsi jegyzőkönyv 1837—38: 138—39. l.).

A ficsërëk délután indultak, és csak éjtszaka mentek, nappal, ha lehetett, vásáron árultak. „Az olájok nagyon vëttík" — mondotta

Váradi. Egy kocsin 5—6 mázsa hal és 2 mázsa jég volt.

De a halász nemcsak a száraz halat adta el, hanem azt a zsírt is, ami a hal beléből kisült. A hal belét üstben sütötték ki. Mikor kisült, hordókba tették, nagy kamákba, butykoscokba. „Tímároknak atták el, avval kíszítéttik azt a jó csizmabűröket. Pízt csináltunk abbúl is, iccével mírtük."

Látjuk tehát, hogy a régi szentesi halászéletben a halhasítás és szárítás igen nevezetes keresetí forrás volt, és éppen olyan nevezetes esemény, mint például a szegény ember disznóölése. Mégis azt kell mondanunk, hogy néprajzi irodalmunk eddig nem igen vetett ügyet a halhasításra. Most már, ha akarnánk sem tudnánk sokkal többet megmenteni annál az anyagnál, amit nekem Váradi Imre Szentesen elmondott. Tudomásom szerint Herman Ottó sem foglalkozott a halhasítással ilyen részletesen.

A szárított halnak a széthordásáról megemlékezik Fényes Elek is Csongrád vármegyéről írtában: „A halak részint elevenen, jég közt Pestig, részint és leginkább a szabad levegőn megszárítva és besózva a bánáti és Arad vármegyékbe, úgy Horvátországba elhordatván, szép nyereséggel szoktak eladatni" (Magyarország leírása, II. 420.). A szárított és sózott halnak Csongrád megyéből Szlavóniába való szállítását megemlíti Gunda is „Magyar-szláv néprajzi kapcsolatok" című tanulmányában (a Szekfű szerkesztette ilyen című kötetben: „A magyarság és a szlávok." 210. l.).

HALÁSZÉTELEK.

Ma már szűkében van a hal a Tiszában is, az állóvizekben is, ezért a halász halat csak akkor eszik, ha döglik, az eleven halat eladja. A mai halász jobbára tísztát, tarhonyát és krumplit főz.

De régebben, amikor még mázsaszámra fogták a halat egy-egy körözsi, kurcai vagy tiszai tanyában, a halász is sokat evett. Még pedig paprikást és nyársonsült halat.

A paprikás Komendát Bálint szerint a következőképpen készül: „Fëltësszük tiszavízbe, fëldarabojjuk, sót bele, vërëshagymát. Mikor kezd fórni, rátësszük a paprikát. Ócsóbb a hal, mint bármi, mer ahhon nem këll zsír, csak ëgy pár vërëshagyma. Ha nagyobb halat fogunk, a vírit belecsëpëgtettyük, mer avval tartották (úgy gondolták) a régebbi halászok, hogy a vír a hal zsírja. A halász nem főz bű lébe. A paprikásnak mëg këll alunni kocsonyának. Legalább ëggy órahosszáig, de inkább másfélig këll főzni csëndës tűzön. A halat nem szabad kavarni, csak rísználni, mer a halat ha kavarják, összetörik." A paprikásba beleteszik a hal ikráját is.

„Van ojan, akki rátottával szereti (az ikrát), de főve mëg nagyon jó. Beletëszik a hal közzé. Tej, ikra mindën odamín a hal közzé. Külön nem csinájják."

„Három-négy kilós potykának van jó nagy ikrája, bë van burkolva ojan hártyával: ëgy darabba kigyün, milió van benne. Annyit szaporít az, hogy borzasztó sokat. — Ojan víkony hártyába van a tej, mint az ikra."

Nyársonsült hal. „Ezelőtt csináltunk *nyársonsült halat*, — mondotta tovább Komendát —, a halat mëgpucojja az embër, belit kiveti, a száján bënyúl ëgy karót, úgy, hogy harminc centi kiál a karóbú, mellészúrja a tűznek. Szalonnát sütnek mellette, rácsëpëgtetik a zsírját a halra. Ha nem csëpëgtetik rá, a bűre mëgrepedëzik. Fordítani kell sokszor a halat, hogy átlag mëgsüljön rëndësen."

Halat még úgy is sütöttek, hogy „apró dürgencsët hántunk bele a parázsba ílve. Mëgsült. Kivettük — a bűre lëgyün ëgy darabba. Kihasítottuk, a belit kidobtuk."

Száraz halat is ettek a halászok. „Mikor ënni akarták a száraz halat, meleg vízzel mëgöntöttík jól, úgy gyütt lë a haja a bűrivel ëggyütt."

Az 5—6 kilós harcsát, potykát „úgy fëlfüstöltík, mint a disznóhúst. A halászok maguknak csinálták."

SZÁLLÍTÓESZKÖZÖK A SZENTESI VIZEKEN.

ÁTKELŐ HELYEK. A KOMP.

A legrégibb tiszai átkelőhely Szentes közelében a böldi rév, melyet a szentesiek bődi rév-nek hívtak. Ez a rév őrizte meg a legújabb időig az elpusztult Böld falu nevét. A másik, a bődi révvel egykorú átkelőhely a kurcai vám, melyhez a bódi révtől egyenes út vitt, ezt az utat ma is vámházi gát-nak nevezik. A kurcai vámház a mai bikaakolnál még most is megvan: kanfarú (=lecsapott végű) nádtetős, öreg épület ez, a felsőpárti öreg emberek még ma is vámháznak hívják. Ma is olyan állapotban van, ahogy vámházként használták. Itt volt az a vám, melyről I. Géza 1075-ben kelt adománylevelében a bődi révvel együtt így emlékezik meg: „Tributum transitus super tizam, qui nuncupatur benildi (=ez a bődi rév); eodem modo: Tributum super aliam aquam, que dicitur curicea (=itt a kurcai vám) eodem modo" (Knauz: Mon. Eccl. Strig. I. 59).

A böldi v. bődi és a kurcai vámnak együttes említése bizonyossá teszi, hogy ez a kurcai vám is ott lehetett, ahol a mai nádas tetejű vámház van. Aki a bődi réven átkelt, annak ezen a kurcai vámon is át kellett kelnie. A Mén-Marót ellen vonuló Ösbő és Velek kapitányok csapatának is át kellett tehát kelnie nemcsak a böldi réven, mint Anonymus írja (50. c.), hanem a kurcain is.

A böldi rév mellett volt a Kucori-csárda, melynek elhagyatott falait 1919-ben én még láttam. A Kucori-csárda ott volt, ahol a csongrádi útról köves út indul a mostani hajóállomásra.

A kurcai vámról késői, de érdekes adat az 1833. Szent Iván hava (=június) 22. napján kelt városi tanácsi jegyzőkönyv következő része is: „Fel jelentetett, hogy az Uradalom Vám all haszon bérlője azon Tekintetből, hogy a Kurtza vizén lévő Vámra hajtassanak az utasok a Tisza partján a közlegelőn az Uradalom tudtával hosszú árkot ásatott légyen.

Minthogy a közlegelőnek sérelmével a száraz vámon való járásra senki törvény ellen messziről nem hajtattatik — a közös Tisztségnek szóval teendő jelentés mellett ezen ároknak meg akadályozta-

tását s béhányattatását előmozdíttani a Jelentésre Esküttt Pál József s Jegyző Nagy Sámuel Vásárhelyre kiküldetnek" (Tanácsi jegyzőkönyv 1832—33 : 94. l. Városi levéltár.).

Váradi Imre ezen a kurcai réven kívül emlegeti még a Dombi-kocsmánál lévő kurcai kompot is. Ez a mai Síma Ferenc-utca 1. számú házzal szemben lévő keskeny közben volt. Váradi Imre ez adatának hitelét emeli az, hogy jól emlékezett ennek a korcsmának a nevére, melynek már híre-hamva sincs, és a mai szentesiek sem tudnak róla semmit. A városi tanács 1832. évi szeptember 27-i jegyzőkönyvében olvassuk, hogy „Az úgy nevezett *Dombi kortsmát* meghatározott fizetés eránt Szűts János. Betsák Sámuel részére Serkédi István és Fajerer Sebestyén kérik" (Városi levéltár).

Nagy áradások idején járt komp régen a Kórógyon is meg a Vekeren is. Feltételezhetjük, hogy valamikor állandó kompja volt mind a kettőnek. Hogy hol lehetett a Kórógy és Veker kompja, ma már nem tudhatjuk, de valószínű, hogy a kórógyi és vekeri csárda mellett.

A Kórógy-csárda a Holub-malommal szemben még most is megvan, a Veker-csárda annak a tanyának a helyén volt, ahol a kunszentmártoni kövesút átmegy a Kórógyon, — balkéz felől. Szentmártonba menet.

Nagy kár, hogy Schener György 1827-ben készült „Tekintetes Nemes Csongrád vármegye kereskedő, Posta és Egyéb Ország Útjait és Vizeit képező Abroszának Magyarázó Táblájá"-t a vármegyei levéltárban nem találják, holott Zalotay Elemér szerint ott kellene neki lennie (vö. Zalotay: Petrák Ferenc krónikája. Szentes területére vonatkozó földrajzi irodalom és térképek. 10.); ez, Zalotay ismertetése szerint igen értékes anyagot jelentett volna Szentes vízi életének ismertetéséhez.

Annyit a szentesi öregemberek emlékezete alapján még megjegyezhetünk, hogy Szentes legforgalmasabb útja a Kurcaparti-utca volt, mert a forgalom a Körös és a Tisza felé irányult.

Ma már csak két kompos átkelő hely van Szentesen: a Körösön: Bökényben és a Tiszán: a Zsúp-szigetnél.

A vízi átkelő helyek legnagyobb alkotmányáról, a kompról már sokat írtak, de még mindig nem tudnak róla mindent, mert a leírók nem a vízenjáró emberek szavára figyeltek, hanem a maguk szemében bíztak és a saját nyelvi kifejezéseikkel éltek.

Ezért figyeljünk mi inkább Váradi Imre szavára. Mit mond ő, hogyan készül a komp?

„Elsőbb a két *ortőkéhën* (=vastag tölgyfagerenda) szëgëlik a feneket, mëg mindën *burkonyhon* (=bordához). Van 10—12 burkony. Azután hozzászëgelik a burkonyokhon az *alsómedërt*. Az ojan 6—7 col szílës (deszka). Az alsó medër víge hëgyës, mind a kettő, mer hajlik a komp, *përgének* këll lënni. Két sukkal magosabb az óra (a kompé), mint a közepe. A *felső medër* erős vassal az ortőkéhën van szëgelve. A burkonyok fëlëtt *támasztík* van a gërëndák alá. A gërëndák a komp hosszába vannak, ojan 12 métër hosszú, azokat bëdëszkázzák. Ammire a burkonyokat szëgezik, az a *fenék*. A fenék a gërëndák alatt van. A fenék mëg a *palincs* (=a felső

deszkázat) közti ódala: az a medër. A medër a vízbe van. Két ódalán karfa van, elől lánc, hátúl lánc."

„A fenekit is mëg a medërt is mohával varrják. A mohát mohozóval verik bele a fenékbe (=a két fenék-deszka összeeresztésébe). A mohozó kemínyfábú van. Így fogják (mutatja), oszt így verik (Az a varrás, mikor így verik a mohát a deszkák közé) fakalapáccsal (Az meg olyan, mint a húsverő kalapács). Az ár (=vastag, hegyes tű) nem mín a mohába bele, úgy mëg këll varrni.

Mikor mëgmoházzák a varrást (ez is varrás!), cínvesszővel bëszoríttyák, iszkábával. Mikor mëg van varrva ëgy darab, ojan hosszú, ammijen a cínvessző, azt mingyár lë këll varrni. Avval a cínvesszővel, iszkábával varrják lë. A mohát këll lëvarrni a cínvesszővel, az iszkába beleszoríttya (a cínvesszőt meg a mohát a két deszka közé). Tőgyfával varrják (azaz: tölgyfából hasogatott, féloldalt félgömbölyűre faragott vesszővel, melynek a másik oldala lapos). A lëszorított cínvessző passzol a fenékkel, mer ijen gömböjű álású alul, fölül pedig síma, ez szoríttya bele a mohát. A cínvessző fëlett van az iszkába, úgy szoríttya a mohát bele a varrásba." Az iszkába: kétágú vasszeg, melynek egyik ága az egyik, másik ága a másik deszkában van. Ez tehát összeszorítja a mohával megvarrt, cínvesszővel levarrt fenékdeszkákat és a meder-deszkákat.

Honnan szedi a halász és a révész a mohát? „A moha vizes hejjekën terëm. Lëmëgy rúlla a víz, akkor lëhet úgy öszehempërgetni. Zsákba. Mikor mëgterëm, nincs rajta víz. Totyogó vízbe terëm mëg, ott oszt lëhet szënni. Ezelőtt de sokat szëttem!

Kitëttem a napra, mëgszáratt. Mikor mán szëttük, nem vót alatta víz, csak hát nedves vót az ajja. Ezt a mohát ëgy kubik-gödörbe szëttem. (Mutatja.) Két-három öllel fëlvittem a kocsira (= azaz: ölelve). Tíz forintír attam ëgy zsákkal."

Mohával ugyanis nemcsak a komp fenekét, meder-deszkáit varrják, hanem csónakot is, dereglyét is, ladikot is.

A komp-meder varrásairól szól az 1839-i belső tanácsi jegyzőkönyv 572 pontja is (222. lap, vltár):

„Böldi Rév pénztárnok Kiss Ferentz jelentvén, hogy a' Nagy komp meder varrásai megromolván, megigazítása felette szükséges, valamint a komp melletti vonz-tsolnakot eladni, és árából egy jó erős tsolnakot szerezni tzél irányos lenne. A nagy komp kiigazítására már kiküldött Urakat, a' kért rossz tsolnak eladására, 's helyette egy alkalmas újnak vételére megbízattatni" rendelték (1839. aug. 30.).

Ennek a levéltári adatnak helyes értelmezése csak Váradi Imre idéztem magyarázata alapján lehetséges. A népélet körébe tartozó levéltári anyagot így lehet teljes értékűvé tenni, az élő szóbeli hagyományt meg annak a tájnak levéltári emlékeivel így lehet még jobban megerősíteni.

Az ilyen módszerű adatközlés világánál kitűnik, hogy mennyire pontatlan eddigi gyüjtésünk legnagyobb része. Erősen kételkedem pl. abban, hogy a szigetközi nyelvjárásban medër: „a ladik oldalainak

és a fenéknek érintkező helye" (Szabó: A szigetközi nyj. 35.). — A szentesi adatok által érthetőbb Herman állóbárkájának a m e d e r - b á l v á n y - a, „mert kétoldalt a fenék medrét alkotja meg" (i. m. 280.).

Ha ugyanis jól megnézzük Herman Ottó állóbárkáját, azt látjuk, hogy annak m e d e r b á l v á n y - a nem egyéb, mint az állóbárka l e g a l s ó, vastagabb oldaldeszkája. Emlékezzünk vissza, hogy a kompnak is az alsó két deszkáját hívják meder-dëszkának.

A komp, dereglye itt előadott varrásának leírása is sokkal pontosabb és teljesebb annál, amit erről eddig tudtunk. A MTsz. csak azt mondja: „*varr:* 1. köt (hálót Tihany, Herman) 2. a ladik repedéseit mohával betömi, erre vékony falemezt (fűzfapántlikát) illeszt rá és ezt összefoglaló vaskapoccsal leszorítja. L a d i k o t v a r r n i (Dráva mell. Nyr. V, 472.). — V a r d m ë g a csiklit, mer fojik (ladikot) Eszék vid. Nyr. VIII. 373."

Egészen bizonyos, hogy a v a r r-nak a szentesi vízi-életből feljegyzett használata az egész országban megvan mindenütt, ahol kompot, dereglyét, ladikot használnak. A varr-nak 'ladik, dereglye, komp repedéseit, fenék- és mederdeszka közeit mohával betömi, cinpácával, iszkábával leszorítja' jelentése ennek a szónak egyik ősi jelentéstartalmát őrizte meg.

A c í n - v e s s z ő előtagja: c í n, bizonyosan a c s í n (a hordó, kád csínyja) hangváltozata. Szentesen kívül máshonnan ezt a kifejezést tudomásom szerint nem jegyezték fel.

A k o m p 12 m. széles, 6—7 m. hosszú; jobb oldalán van két r é z - c s i g a, azon van a k ö t é l (= a drót). Bal oldalon van négy c s á k l y a, két v á g ó e v e d z ő, egy k ó r m á n y - e v e d z ő. *A vágóevedző* abban különbözik a *kormányevedzőtől*, hogy a vágóevedzőnek nincs k a m a t t y a, a *kormányevedzőnek* van. Az evedző *kamattya:* az evező végén lévő fogó. „A v á g ó - e v e d z ő t n a g y v í z k o r h a s z n á j j á k, m i k o r n e m k ö t é l a l a t t m ë g y a k o m p."

A komphoz tartozik még a g ö r g ő. Olyan hosszú gömbölyű fenyő ez, amilyen széles a komp, tehát 5—6 m. hosszú. Akkor van a *görgő* a komp alatt, mikor ki akarják venni a kompot a vízből.

A t i l t ó: egy szál vastag fenyő. A *tiltó*-t télen a komp külső, víz felőli oldalához teszik, és ha jön a jég, a *tiltó* behajítja a komp oldalától a jeget. A tiltó egyik vége ki van kötve a parthoz, másik vége bent van a vízben.

Mikor hajó jön, „a kötelet lëeresztik, mikor elmín. fëlhajtyák. Ez a t e k e r ő. Ahun kötél van, tekerő is van" (a parton). A tekerő részei: „Fënn van a k ő d ö k e. A kődökire rátëszik a d u d á t. Lënt a kődökinek v á l a van, azon van a d u d a. Van neki h a j t ó f á j a, ammivel tekerik a kötelet" (l. a IV. táblát).

Lényeges tartozéka a kompnak még a b í b i c, melyről 1839-ben két tanácsi jegyzőkönyv is megemlékezik. Az egyik szerint „A' Böldi Rév kompjánál lévő B i b i t z h e z szükséges van matska Pacher János Urtól 50 pftk-ért megvétetni határoztatván Ezen 50 pft. a' Városi pénztárból kifizettetni rendeltetett" (1839. május 4. Az 1839-es tanácsülési jegyzőkönyv 105—106. Vltár.).

A bíbic mivoltát Váradi így mondotta:

„A bíbic fenyőfábú van, 7—8 szál összeállítva hevederrel. Úgy ál, mint a tutaj. A Tisza közepin van, vasmacskán mëg láncon lë van erősítve a Tisza fenekire. A kompkötelet az (t. i. a bíbic) tartya fënn, hogy në írjën a vízbe. Ha gyün a hajó, a komkötelet lë këll ereszteni. A bíbic lapján van egy horogfa, ez a gója, ez tartya a kötelet fënn ëgy csigán. A bíbicën ëgy lámpának këll lënni íccaka. A bíbic mellett jobbrú vagy balrú min el a hajó vagy a láp. Bíbic keskëny vízën nincs."

A bíbic madárnév és tárgynév jelentőségét „A gém, bíbic és gólya tárgynevek néprajzi és nyelvtudományi tanulságai" című fejezet tárgyalja.

A komp virradattól alkonyatig jár a két part között. 1839. szeptember 26-án azt jelentette a böldi rév bérszedője, Kiss Ferenc, „hogy a' T. Megye végzései által a' réven való éjtszakai átjárás tilalmaztatván a' Szentesi lakosok ezen tilalom ellenére is Éjtszaka a' kompba behajtatnak, erőszakkal áteveznek, a' Molnárok pedig szintúgy a' Szentesiek, mint a' Csongrádiak xr. fizetésért az embereket áthordani szokták.

Az éjszakai átjárás szoros tilalmát, és az erőszakoskodóknak tüsténti lefogattatását a' Templomok előtt, valamint a' Szentesi Molnárokra nézve az utasok által hordásának szoros tilalmazását is kihirészteltetni, a' Csongrádi Molnárokra nézve pedig az Ottani Fő Szolga Bíró Urat annak kihírészteltetése végett, hogy Szentesen ez után minden Csongrádi lakosnak ki a Böldi rév bér szedője tzédulájával ellátva nem lessz, mint a' rév bér alól alattomosan elillantottnak árúja Confiscáltatni fog, levél által megkerestetni" rendeltetett (1839-i belsőtanácsi jegyzőkönyv: 233—34. Vltár.).

A DEREGLYE.

„Vannak ezëk a lovas deregjék, akkibe eltér 6—7 ló. Vót rá eset, hogy nagy suha vót, nem birt mënni a hajó-húzó ló a suháktúl: evvel a nagy deregjével, evvel vittík át a lovakat" (a folyó tulsó partjára, ahol a hajóvontató ló előtt nem volt akadály).

„A deregje nyóc sukk szílës, 6 öl hosszú. Az ëggyik vége szílës, a másik hëgyës. A szílës, csonka végivel ál a partnak, ott mín bë a ló. — Hónaljig ír körülbelül az embërnek a lovasderegje. A medërdëszkája a fenékhën mëg a burkonyokhon van szëgelve. Két-három vágóevedző van benne."

A dereglye szó eredete nincs megfejtve (Bárczi: SzófSz.).

A LÁP.

Rácz Imre szentesi öreghalász 1936-ban úgy értesített, hogy ezelőtt 50—60 évvel még láp volt a neve annak a fenyőfaszálakból összehevederezett vízi alkotmánynak, amit ma általában már Szentesen is tutaj-nak neveznek. A 'tutaj' jelentésű láp és a már említett lápos horog az 'úszó sziget' értelmű láp-tól vette nevét. A láp szó eredetét Mészöly Gedeon fejtette meg a Szegedi Füzetekben (III, 86—143.).

Rácz Imrének a láp-ról mondott magyarázata nyelvi és tárgyi tekintetben is igen fontos, ezért azt szószerint közlöm úgy, amint Rácz mondotta:

„Fenyők össze vótak hevederëzve (= faszegekkel egymáshoz voltak illesztve): huszonöt vót ëgy tábla. Máramarosbú gyütt a Tiszán. Az eleje a víkonyabb felivel vót, máskípp mëgakatt vóna. Víkonyabb fenyők szít vótak hasogatva, kifurkálták vastag fúrúval kërëzbe a kifúrt jukakon rászëgeztík faszëgekkel a fenyőszálakra. A lápot a kereskedóknek hozták. A lápon almát, sót, ölfát hoztak a Tiszán. Ezelőtt vige-hossza nem vót, úgy gyütt a Tiszán. Két-három sorjával is. A lápot olájok hozták. Nagy evedzők vótak víkonyabb fenyőbű: dëszka vót rácsinálva. Elől is, hátúl is (voltak evedzők). Sok virgán mëntek azok kërësztül, mire idáig írtek. (=Sok viszontagságon mentek azok keresztül, mire Szentesig eljutottak.) — Vót úgy, hogy szíjjelszórta űket a szél. A láp mán el vót adva Máramarosba, ide lëeresztëttík (= a vízen leúsztatták), vonaton visszamëntek (t. i. az oláhok)."

Szentes Mező Városa 1749 október 10-én kelt Protocolluma szerint "2° Székelly György és Székelly Gergely Fél István úrnak a Kurcából való Lápallyának elhordásáért, a fának viszszaadásán kívül 3. ftokra meg büntetteknek. Ad Instantiam edgy forint el engedtetett.

3° Fél István Úrnak edgy láp fláját a' Német Ács, Vámos Úr, Mátyás Révész és Tót Mátyás öt társaival, mindössze 9. Személlyek a' Kurczából el hordván, melly becsültetett ad f. 6. esik minden Személlyre xr. 40. mellyis adjudicáltatott, úgy mindazonáltal hogy Fél István Uraimék a' három első Személlyeket tartoznak magok competens Bírájok előtt keresni, a háta pedig azon tilalmas actusért edgyedgy márjásig meg büntettetett" (Szentes város levéltára, Szentes Mező Városa Protocoluma 1740—1782.).

Ezek szerint tehát láp a XVIII. század közepén a Kurcán is volt, de az nagy valószínűség szerint nem a Tiszáról jött, hanem a Körösön.

Síma László idéz Szentes város levéltárából egy XIX. sz. eleji „Vásári vízen és szárazon való tarifá-"t, ebben olvasható a következő: „Egy szakasz fenyő vagy tölgyfaláptól, amelyet 2 ember kormányozhat 12 kr." (Szentes város története, 450.) Városi lt. régi iratok csomója 1070 szám.

Nagyanyámtól tudom, hogy volt a mult században Szentesen lápos-alma. Azt az almát hívták így, amit lápon hoztak a Tiszán. „Ez az alma tiszaháti alma vót. Akármijen fajta: apró, nagy vót, tiszaháti almának mëg lápos almának híttak. Télire zsákokkal vëttík a szentësiek."

A *lápos alma*, a tiszaháti alma nemcsak Szentesen lehetett ismerős, más néven vagy akár így is, ismerték azt az egész Alföldön a XVIII. században is, mert Gvadányi így ír róla:

A' gyümöltsnek van itt igen nagy divattya,
(t. i. a Tiszaháton)
Szálakon a Tiszán all-földre hordattya
Ki-ki; s' ott tserébe búzáért adhattya,
A' mellyet szekéren házához hozhattya.
(Gvadányi: Unalmas órákban való idő töltés. Pozsony, 1795, 3. lap)

Váradi Imrétől még azt hallottam, hogy „Alpáron a láp 2—2.5 méter hosszú vót, szílëssíge 12—13 col, 2 col vastag. Rúddal taszigatta ëre-ára (az ember). Ijen láprú szokták a csíkot, hal-csíkot fogni."

A lápokat vagy mai elterjedtebb néven tutajokat az első világháború előttig eresztették nagy számmal lefelé a Tiszán. Kurcán lápot mai ember már nem látott.

A láp igen ősi szállítóeszköz. Munkácsi említi, hogy a hajónál (=egy fatörzsből kivájt vízi alkotmány) ősibb „a több fatörzsből összecsatolt úszó alkotmány: a *tutaj*, melynek régi alkalmazását az ugor népeknél a vogul vízözön regék is igazolják, ahol t. i. ama világpusztító csapás elől nem bárkán, vagy hajón (mint a sémi népek mondáiban): hanem «hét darabból állo nyírfa-tutajon» menekülnek az ősemberek (l. Vogul Népk. Gyüjt. I., 68., 70.). A vogul-osztják *porä, por*, zürjén-votják *pur* 'tutaj' jelentésű szóknak alakilag pontosan megfelel a magyar *para*, mely ... tulajdonképpen 'úszó fa'" (Munkácsi: Ethn. IV. 268.).

Hogy az 'úszó-fa' jelentésű *para* 'tutaj'-t és 'a háló felső inán lévő úszó fá'-t 'hársfahaja'-t, 'fűzfá'-t, 'topoja-nyárfahaja'-t is jelenthetett arra jó bizonyíték az, hogy Szentesen a *cëtkíny*-ből való, marázsán lévő hálófenntartó, hálóúsztató neve: tutaj: „Cëtkínyből csinálunk háromágú tutajokat, azt felfűzzük zsinórra jó erős spárgára. Minden tutajt hat colra egymáshon."

A HAJÓ, A CSÓNAK ÉS A LADIK.

A szentesi hajó egy darab tölgyfából kivésett 14—16 méter hosszú csónak. A vogulok és osztyákok is használják ezt a fatörzsből vájt vízi alkotmányt, melyet az északi vogulok és északi osztyákok *xāp*-nak hívnak (Munkácsi: Ethn. IV, 268). A Tisza szentesi szakaszán ma már nincs hajó, ami a Váradi Imréé volt, már erősen meg van rongálódva és a Csongrádmegyei Múzeumba került. Hajó nincs már a Körös torkolatánál sem.

A XIX. sz. elején „Halászhajótól 12 kr." tarifát szedtek (Síma: Szentes város tört. 449., Városi lt. régi iratok csomója 1070 szám.).

Váradi Imre szerint „a hajó faráb a lakik a halász: ott tanyázik. Az elejibe van a hal, oda csurog a víz. A két rísz közt magából a tőgyfából van elrekesztve." Ez a rekeszték azonban Váradi volt hajóján már nincs meg.

Mivel az egyetlen szentesi nagyhajó ma már csak minden tartozéka nélkül látható, ennek egyes részeit megnevezem ugyan Váradi adatai alapján, de azokat megmutatni már ő sem tudta, csak mondotta, hogy ez is volt rajta, az is ...

A nagy-hálós hajónak van órtőkéje és fartőkéje: ez keményfa. A dëszkája, amit Váradi tat-nak is mondott, középen ki van fúrva, ez a lyuk az őrfafíszëk. Ebbe jön az őrfa, ez egy karó. Az őrfa végén fent van az alaccság. Az alaccság: vékony kötél; azért vékony, hogy ne hajlíjon le nagyon az öble; feszësen ájjon. Az alaccság az emberekig 30 ölnyire van kihúzva és három ember húzza a parton. Az alaccság öble: a kötélnek az őrfától az emberekig tartó lehajlása. A nagyhajón az őrfa ki vót csar-

nokolva. A csarnok: kötél srégan az őrfához. A hajó bordáját burkony néven hívták. Meg kell említeni a kolompot, erre kötötték a gúzst kötélből. A hajón volt még a buktató-fa: az is vísís volt, vagyis a hajóból volt kivésve. A buktató-fára akasztotta a halász a kece-kötelet, ha nem fogta. „Sziklonytartó jobb felől vót. A sziklony bűrbű van. A ladik ódalára erősítik, az evedző gyün ide bele, úgy fúrja a vizet: szikionvozunk." Sziklonyozni félkézzel szoktak, másik kézzel fogják a kece-kötelet.

Az evedző v. övedző részei: 1. kamattya. 2. szára. 3 feje. Ez a kórmányevedző (l. a IV. táblán E). Ha az evedzőnek kamattya, tehát fogója nincs, vágó-evedző a neve. A hajó, csónyak, ladik fontos tartozéka még a szapoj. A szapoj fűzfából van kivésve. A víznek a csónyakból, ladikból való kimerésére szolgál (l. a IV. táblán F).

Mint már említettem, a nagyhálós hajó régen egy darab keményfából volt kivésve. Most már deszkából készítik és ezt csónyak-nak hívják.

Régen volt még a Tiszán bocskor-hajó is. Elbírt 6—700 mázsa valamit. Aztán volt még bőggős-hajó: a búzát ezelőtt azon szállították.

A ladik: kis csónak, ma már jobbára csak ilyenek láthatók a Tiszán, a Körösön meg a Kurcán. Mind a ladik, mind a csónyak szláv eredetű (Munkácsi: Ethn. IV, 269, Bárczi: Szót.Sz.).

VÍZI-MALMOK.

A Kurcán meg a Tiszán sok vízimalom volt még a mult század közepén is. Fényes Elek azt írja 1839-ben, hogy Szentesen „Vízi malom van a' Tiszán 31" (Fényes: Magyar Országnak mostani állapotja IV, 166.).

A tiszai vízimalmok a Görge meg a Csóté nevű vizeken bementek áradáskor a Kurcára, de még a nagy víz elhúzódása előtt újra kimentek a Tiszára. „Nagy vízkor bëhúzótták a Kurcára. Még Szentësën vótak vízi malmok nyócvanba (1880.) is" — mondotta Váradi Imre.

Az 1839. évi február 18-i tanácsi jegyzőkönyv azt mondja: „Számvevő Hadzsy György úr jelentvén, hogy Miketz Mihály úr, ki a három vízi malom tartása iránti jógát fentartani kívánván, ámbár jelenleg csak két malmot birna, még is hármat maga nevére íratott, miután a 3-ik malmát Serkédi Istvánnak és Borsos Mihálynak subarendába adván, attól mind ő, mind a nevezett Subárendánsok az árendát megfizették, annak visszafizetését kéri; továbbá előterjesztvén hogy Borsos Mihály a' vízi malmát az öszveíráskor fel nem adta, s ennélfogva azt nevére rovatni kérvén. A subarendába adott malomtól fizetett tartozás a' mennyire azt a' meg nevezett Subarendánsok is meg fizették, Nemes Miketz Mihály úrnak visszafizettetni. az összeíráskor fel nem adott Nemes Borsos Mihály vízi malma utánni tartozás nevére rovatni határoztatott" (Belső Tanács jegyzőkönyve, 1839, 50—51. l.).

A szentesi tiszás malmos gazdáknak rendszabályai is voltak, ezeket azonban a rendezetlen és 50 év óta állandóan pusztuló városi levéltár-

ban nem találtam meg: „A' Szentesi Tiszás malmos gazdák rendszabályainak megerősítésekor Biztosul választott Nagy János Tanácsnok Úr valamint akkor, úgy jelenlegis ezen hivatal alóli feloldoztatását kérvén Helyébe Számvevő és Tanácsnok Hadzsy György Úr választatott" (1839. márc. 19. — 1839-es tanácsi jegyzőkönyv 76.).

Hogy milyenek voltak ezek a szentesi vízimalmok, mi nevük volt alkatrészeiknek, milyen lisztet őröltek: ma már senki sem tud erről semmit. Annyit hallottam, öregek még emlegetik, hogy a vízimalmok nagyon finom lisztet őröltek. Azt is tudja még egyik-másik vén ember, hogy a szentesi vízi malmok hajóinak tombác volt a neve. „Vísëtt hajó, ëgy darab fábú vót." — Ennyi az egész.

Eltüntek a vízimalmok, velük együtt kipusztultak a vízi molnárok is e mesterség nyelvi kifejezéseivel együtt. Így alakítja az életforma változása magát a nyelvet is.

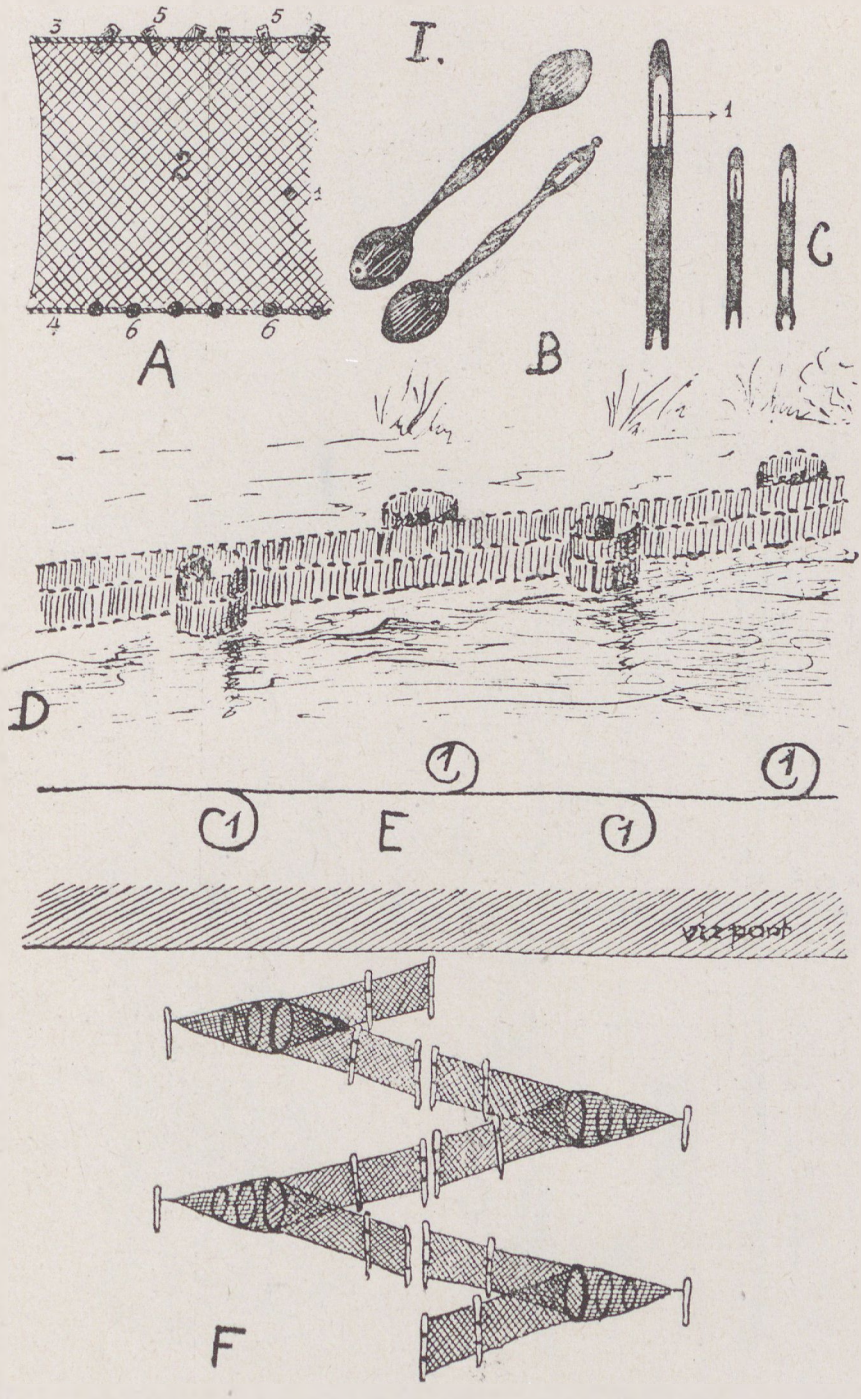
UTÓLAGOS MEGJEGYZÉS ÍVIK SZAVUNK EREDETÉHEZ.

„A halak *ívása* és az ívik szó eredete" című fejezetben megírtam, hogy az *ívik, ívnak* (='laichen'), *ívás* (='das Laichen') eredetileg *vívik, vívnak, vínak* (='laichen'), *vívás* (='das Laichen') volt, és ezek a 'fechten' jelentésű *ví* szóból származnak.

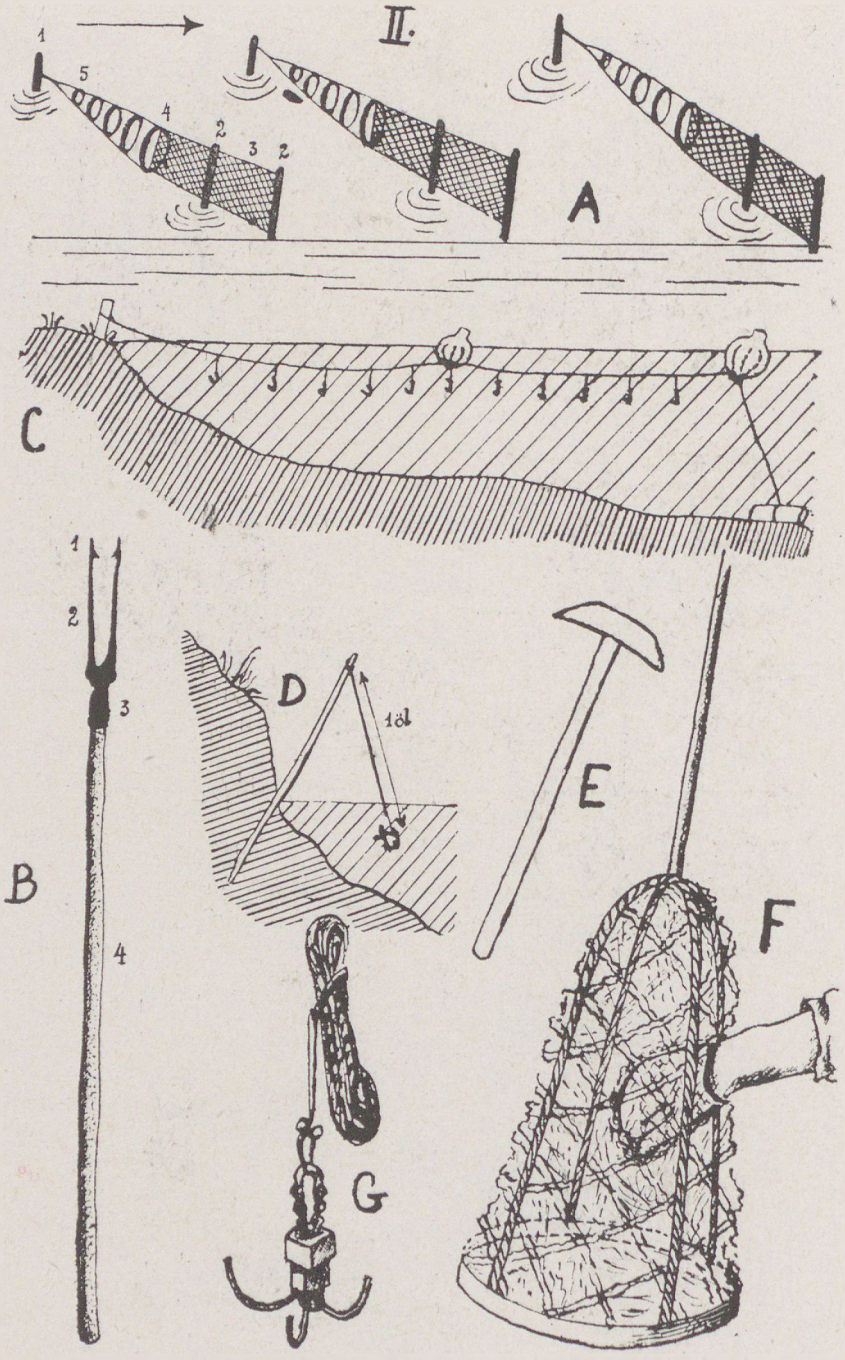
Munkám nyomdai tördelése után arra figyelmeztetett Szőts Jenő, hogy a német *laichen* (='ívni') szóval egy tőről való angolszász *lâcan* ezt teszi: „sich hastig bewegen, spielen, fechten" az ugyancsak angolszász *lâc* meg ezt jelenti: „Spiel, Kampf, Opfer, Gabe". (Falk-Torp: Norwegisch-dänisches Etym. Wb. I. 630.). Ugyanezek a nyelvészek a dán *leg* (="vom Samen und den Eiern der Fische und Frösche") szót természetesen egy eredetűnek tartják az újfelnémet *Laich*='ikra' szóval, és ennek a dán *leg* szónak halászatban használatos jelentéséről szóról-szóra ezt olvassuk: „*Leg* braucht man auch von dem Fortpflanzungsakt der Fische, indem dieser oft unter spielenden Annäherungen zwischen den Geschlechtern vor sich geht" (i. m. I. 631.).

Hasonlítsuk ezt össze azzal, amit az öreg Váradi mondott az *ívik* jelentéséről, és akkor megállapíthatjuk, hogy a német *laichen* és angolszász *lâcan*, dán *leg* itt idéztem adatai újabb döntő bizonyítékok a magyar *ívik* eredetének kifejtettem igazolására.

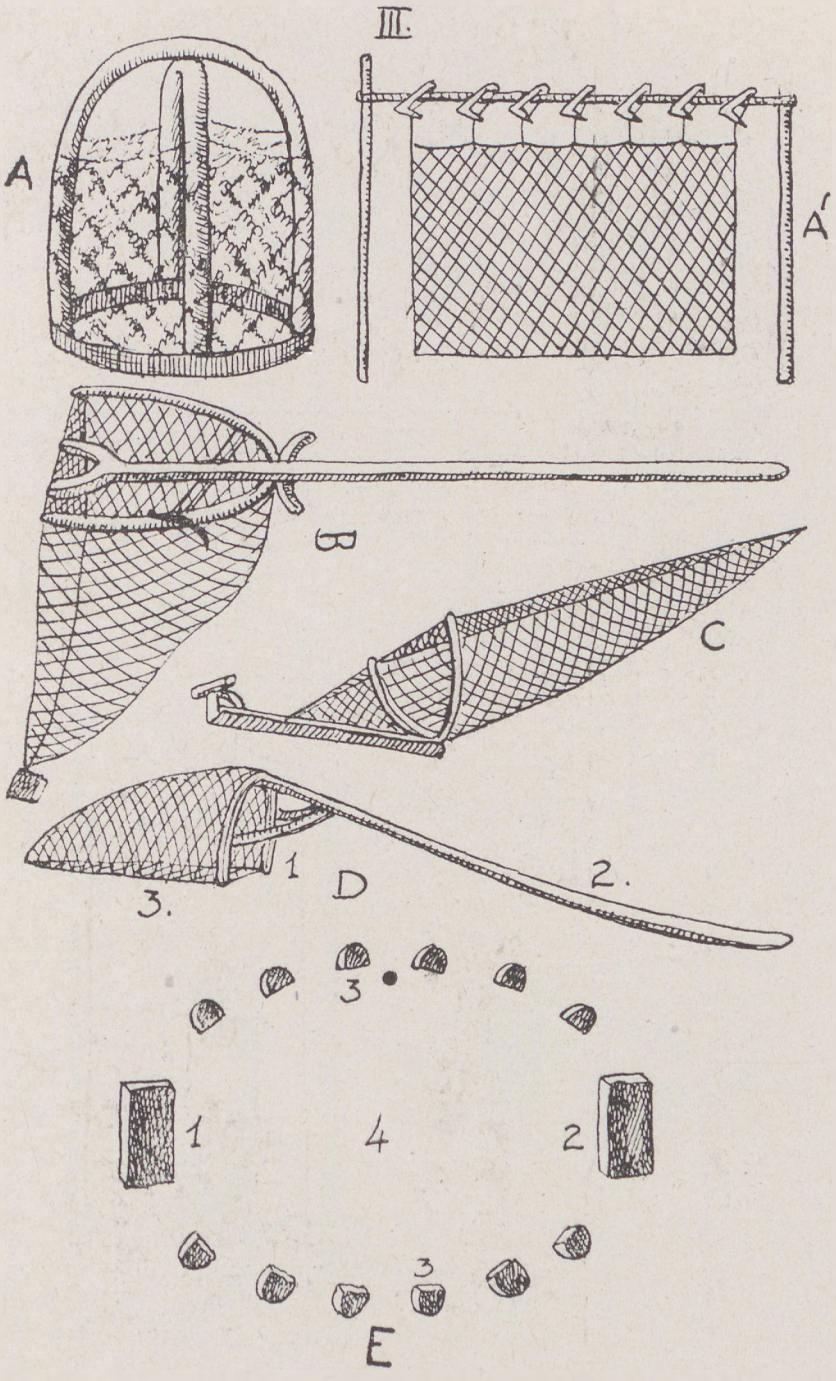
Nyíri Antal

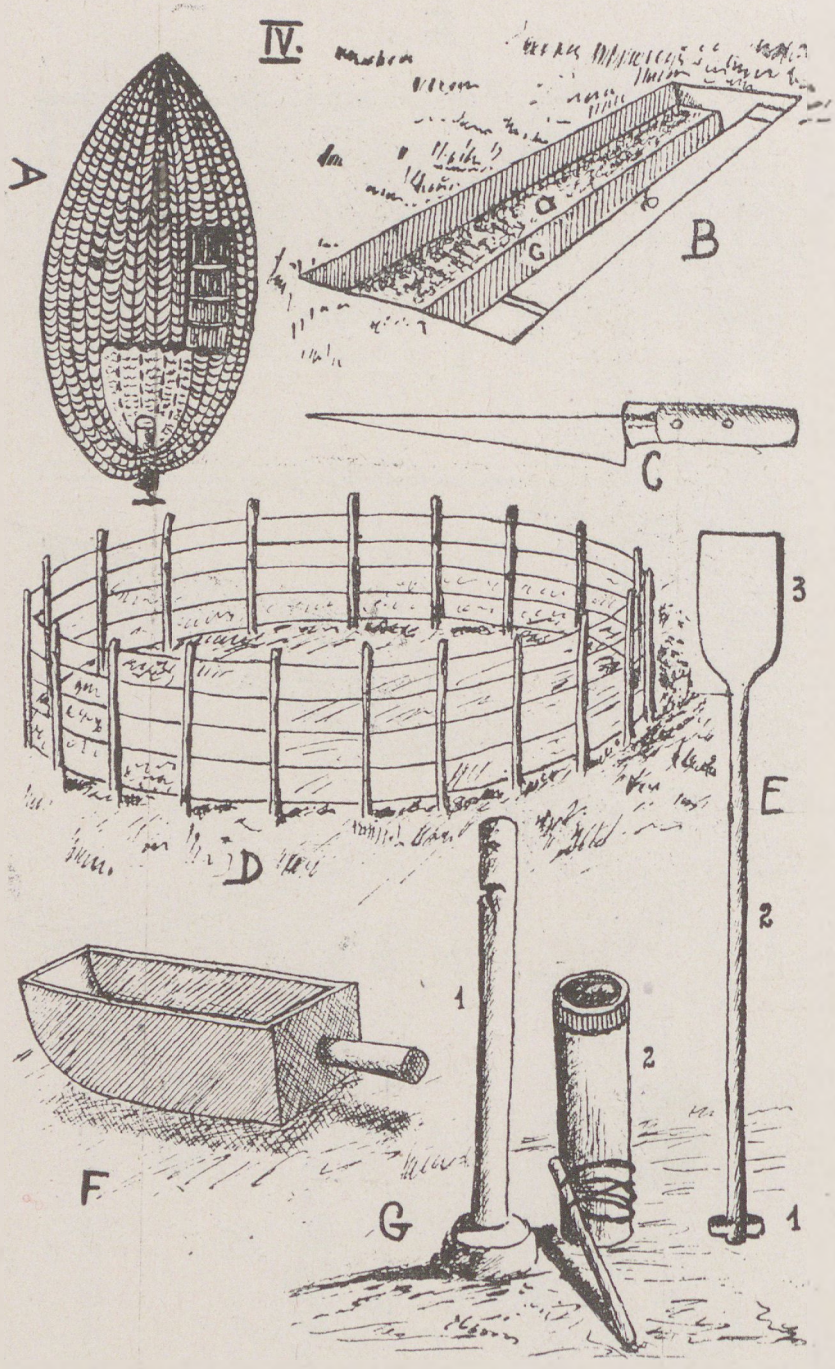
A rajzok magyarázó szövege a 275. lapon van.
Le texte à expliquer les dessins se trouve sur la page 275.

A rajzok magyarázó szövege a 276. lapon van.
Le texte expliquer les dessins se trouve sur la page 276.

A rajzok magyarázó szövege a 276. lapon van.
Le texte à expliquer les dessins se trouve sur la page 276.

A rajzok magyarázó szövege a 276. lapon van.
Le texte à expliquer les dessins se trouve sur la page 276.

I. TÁBLA.

A. A háló részei. 1. a szëme, 2. a léhis, 3. a parás-in, 4. az in vagy ajja, 5. para, 6. ólom.
B. Ólomöntő kanalak a Csongrád-megyei Múzeumból.
C. Háló-tű. 1. nyelve.
D. A szentesi vész rajza Váradi Imre utasítása szerint. A víz mélysége 2—3 sukk volt.
E. A szentesi vész-nek Váradi készítette felülnézeti rajza. 1. vész-fej.
F. Állóvízbe rótába rakott varsák.

I-re PLANCHE.

A) Les parties du filet. 1. la maille (a szëmë). 2. le filet proprement dit, sans accessoires (a léhés), 3. le tendon pourvu de petits instruments destinés à maintenir le filet à la surface de l'eau (parás-in), 4. le tendon ou le fond du filet, 5. accessoire fait de jonc, d'écorce de peuplier ou de saule, qui maintient le filet à la surface de l'eau. (para), 6. plomb.

B) Cuillères à couler du plomb, dans le Musée du comitat Csongrád.

C) Aiguille à filet. 1. sa languc.

D) Le dessin de la bourdigue (vész) de Szentes, fait d'après les indications de Imre Váradi. L'eau était d'une profondeur de 12 ou 18 doigts.

E) La bourdigue de Szentes vue d'en haut. Dessin fait par Imre Váradi 1. Tête de bourdigue.

F) Nasses déposées en ordre (róta) dans une eau dormante.

II. TÁBLA.

A. Folyóvízbe rótába rakott varsák. A víz folyásának irányát a nyil mutatja. 1. fejkaró, 2. szárnya-karó, 3. szárnya, 4. a fej, a jól látható 5 abrincccsal, 5. a belső versike helye.
B. Kis szakállú újabb szentesi szigony. 1. szakálla, 2. ága 'szigonyág', 3. köpüje, 4. nyele. A nyele 3—4 öl hosszú rúd volt.
C. Lápos-horog.
D. Csapó-horog.
E) Puttyogató (a talpa szokott lefelé lenni).
F. Reginás-tapogató (a rúdja nagyon hosszú).
G. Komondát Bálint katkány-a. Váradi Imre szerint ennek Szentesen fentő a neve.

II-e PLANCHE.

A) Nasses déposées en ordre (róta) dans une eau de rivière. La direction du cours de l'eau est montrée par la flèche. 1. pieu de chevet (fejkaró), 2. pieu d'aile (szárnya-karó), 3. aile (szárnya), 4. la tête avec les 5 cercles bien visibles. 5. la place du coeur du filet (versike).

B) Foëne plus récent de Szentes, à petite barbe. 1. barbe, 2. dent „dent de foëne", 3. douille (köpü), 4. manche. Le manche en était une perche de 3 à 4 toises de longueur.

C) Hameçon flottant sur la surface de l'eau. (Lápos-horog).

D) Hameçon à ferrer le possion. (Csapó-horog.). C'est un seul ha

meçon qui est à peine plongé dans l'eau; le manche en est enfoncé dans le rivage abrupt du fleuve, de là l' hameçon atteint l' eau du remous.

E) Instrument dont on frappe l' eau pour produire un son pareil au coassement. Il sert à réveiller et à prendre le silure. (Puttyogató). La semelle (la partie dont on frappe l' eau) en est tournée ordinairement vers le bas.

F) Tirasse à manche. Reginás tapogató. (la perche en est très longue). C' est un instrument pareil à une ruche sans fond, fait en osier.

G) Katkány de Bálint Komondát. D' après Imre Váradi on le nomme fentő a Szentes. Il sert à ramasser les instrument de pêche restés au fond de l' eau.

III. TÁBLA.

A. Síma-tapogató.
A. Marázsa. Fent jól láthatók a cëtkínyből való tutajok.
B. Bukorszák. A végén tégla vagy lóálkapca.
C. Lilik-háló.
D. Kaparó-háló. Részei: 1. kámvája, 2. nyele, 3. ajja.
E. A jég alatt való halászat. 1. bëadó-lík, 2. kivëvő-lík, 3. vezér-líkek, 4. a tanya.

IIIe PLANCHE.

A) Tirasse unie. (Síma tapogató).

B) Marázsa. Une sorte de filet à grandes mailles. En haut, les radeaux en jonc sont bien visibles.

B) Truble ronde. (Bukorszák). Au bout il y a une brique ou une mâchoire de cheval.

C) Sorte de filet (Bállegháló).

D) Filet-grattoir. (Kaparó-háló). Ses parties: 1. la margelle (kámvája), un osier recourbé sur lequel le filet est fixé. 2. le manche, 3. le fond.

E) Pêche sous la glace. 1. Trou pratiqué dans la glace pour descendre le filet, 2. trou fait pour sortir les poissons, 3. petits trous qui réunissent les deux précédents (trous-guides = vezér-lékek), 4. endroit où le pêcheur s' est fixé, c' est à dire où il a jeté son filet pour la pêche.

IV. TÁBLA.

A. Budár (haltartó-szerszám). 1. a suhatőke, ahonnan az ágak erednek, ezeket befonják. A rajz világosabb rész jól mutatja a suhatőkéből kiinduló ágakat. Fent az ajtaja.
B. Halhasító-árok, Váradi Imre utasítása szerint rajzolva. a) patka, b) asztal, c) árok.
C. Váradi Imre halhasítókése.
D. Szárító. Váradi Imre utasításával készült rajz.
E. Kormány-evedző. 1. kamattya, 2. szára, 3. feje.
F. Szapoj, a víznek a csónakból való kimerésére.
G. A bökínyi tekerő. 1. kődöke, 2. duda, amit a kődökire húznak, 3. vála, 4. hajtófája. — Arra való, hogy a kompkötelet lejjebb vagy feljebb vegyék, vagy leeresszék a vízbe, ha hajó jön.

IV-e PLANCHE.

A) Budár. Instrument à conserver les poissons. 1. tronc (suha-tőke) d'où les rameaux sortent qui sont tressés de jonc. La partie plus claire du dessin montre nettement les rameaux sortant du tronc. En haut, la porte en est visible.

B) Fossé à fendre les poissons, dessiné d'après les indications de Imre Váradi, a) banquette, b) table, c) fosse.

Couteau de Imre Váradi servant à fendre les poissons.

D) Séchoir. Dessin fait d'après les indications de Imre Váradi.

E) Aviron de gouvernail. 1. poignée (kamatlya), hampe (szára). 3. tête (feje).

F) Szapoj: vase servant à vider l'eau du canot.

G) Le cabestan de Bökény. (a bökényi tekerő). 1. son nombril (köddöke), 2. la cornemuse tirée sur le nombril, 3. ses épaules, 4. le bois à mettre la machine en mouvement (hajtófa). Cet instrument sert à monter ou à descendre les câbles du bac ou les faire submerger sous l'eau quand un bateau approche.

Szójegyzék.

A címszó kövér nagybetűvel van szedve, az irodalmi helyesírás szerint. Utána következik az illető szó a szentesi halászok kiejtése szerint, nagyolt fonetikai írással. De ha a címszó azonos kiejtésű és írású a szentesi halászok nyelvebeli kiejtéssel, nincs utána külön leírva a nyelvjárási alak, mert az úgyis azonos a címszó írásával (pl. *akadó*).

Az összetett szavak mindíg ott keresendők, ahol az összetétel utolsó tagjának van a betűrendi helye (Helytelen az újabb szótáríróknak az az eljárása, hogy a szavak betűrendi helyét az összetétel első tagjának kezdő betűje szerint állapítják meg. A „ki-adás" nyilvánvalóban nem a „ki", hanem az „adás" alá tartozik.). E szerint tehát a „seb-csapat" nem a „seb" alatt keresendő, hanem a „csapat" alatt, bár utalok rá az előtag betűrendjénél is.

KI-ADÁS: Nagyhálóval való halászás kezdetekor a kötelet kidobják a parton álló **laptárosnak**, ez a **kiadás**.

AKADÓ: A szirtről a vízbe bebukdosott fatuskók az **akadók**. »**Az akadó a hálót öszetépi.**« — »**Az is mëgesik, hogy akadót hoz a víz a lágyódarra, de azt kivëszi az ember.**« — Akadót olykor a halász is tesz le, hogy a halak ahhoz rakoggyanak. »**Hót vizekbe lëhet akadót lërakni. Ojan hejjën, hogy azt bë lëhessën kerítteni.**«

ALÁ: »**Víz alá övedzenek**« (vagyis a vízen alá, vízzel szemben nem lehet nagy hálót kivetni).

ALATTSÁG: alaccság: ‚vékony kötél, egyik vége az **őrfa** végén fent van, másik vége a parton van.' Az **alacság** az emberekig 30 ölnyire van kihúzva és három húzza a parton. A hajó tartozéka. L. még: öböl.

ALJ: Csak 3. sz. raggal: ajja. Valaminek az **ajja** ott van, amerre a víz folyik. **Csárda-ajja:** ‚a csárdán a víz folyása irányában lejjebb lévő halászó hely, tanya neve a vízen.' **Kompajja:** ‚a kompon alól lévő tanya neve a vízen.' **Limány ajja:** ‚a limányon alól lévő víz a sima dërikon.' L.: eleje.

BE-ÁLL: »**Az álóvíz nem zajlik, a' csak**

bëál.« »A lágyódal szíle bëál hamarabb, mint a seb.« L. zajlás.

NEKI-ÁLL: »Víz fojásná, fokokná nekiál a hal (=a víz folyásával szembe)

ÁLLÍT: állít. Az új háló készítéséről azt mondják: **uj hálót állítunk.** L. csinál.

ÁLLÍTÁS: állítás. 10 öl vót ëggy állítás, 10 állítás vót ëggy háló (=tiszai nagyháló. A Balaton 30 állítás volt egy háló.)

LÁPOS-ALMA: Azt az almát hívták így, »**amit lápon hoztak a Tiszán. Ez az alma tiszaháti alma vót. Akármijen fajta: apró, nagy vót. tiszaháti almának mëg lápos-almának hítták. Télire zsákokkal vëttík a szentësiek.**«

ÁLLVÁNY: álvány. Karókra volt alkotva. Azon ült a halász a Tisza partján. **Az emeli hálóval onnan leste a halat.**

MEG-ALSZIK: **mëgalszik.** »**A paprikásnak** (=a halpaprikásnak) **mëg këll alunni kocsonyának.**«

APACS: A **lapsoló** két végén 7—8—9 sukk hosszú egyenes, vastag karó. Arra szolgál, hogy a **léhist** kifeszítve tartsa.

KIS-APACS: »**A nagy-háló hátújánál van a kis apacs: gömböjű rövidebb fa.**« A léhis kifeszítésére.

NAGY-APACS: »Az elejiné (a nagyháló elejinél) van a **nagy-apacs.** Ez gömböjű fa, ojan vastag, mint a gémeskútak ustorfájának a vastagabb része. A nagy-apacs azír van a háló elejin, hogy në húzza össze nagyon a léhist.« A nagyháló tartozéka.

APAD: »Apatt a víz.« Mondják, mikor a víz lejjebb megy. L. még: víz, anya-víz.

ÁR, ár-tér l. kiöntés.

ÁRADÁS: az áradó, azaz **sebesen terjedő, hullámozva továbbhaladó folyóvíznek van áradása,** mikor az olyan **földet** érint, ahol addig nem volt víz. A már kiáradt víznek **nagy-víz** a neve (l. ott). »**Jégeredískor a limányba fogják a halat mëg sebës áradáskor.**« — »**Ha jégeredís van, vagy nagy áradás, akkor a szirtrí átveri a halat a limányra a jég mëg a nagyon sebës víz.**« L. még: víz, nagy-víz.

HASÍTÓ-ÁROK: A hal hasítása a hasító-árokba történt. Ez az árok »2 öl hosszú vót, négy-öt asszony eltért benne.« A maga korában (a múlt században) inkább csak árok-nak hívták. —

HASÍTÓ-ASSZONY: A hal hasítását asszonyok végezték. Ezek voltak a **hasító-asszonyok.** Váradi Imre édesanyja »**hirës hasítóasszon vót.**« L. még: fel-hasít, hasító-árok.

ASZTAL: A hasító-ároknak a **patkával** szemben lévő része; **dëszkának** is nevezték, mert deszka volt a lenyesett árokpartra téve.

ÁTLAG: »**Fordítani këll sokszor a halat** (a nyárson), **hogy átlag** (=átalig.) **mëgsüjjön rëndësen.**«

ÁZALOG: «Nem szabadna a szilinek fël **ázalogni**« (=felázni).

BAGDÁCSOLÁS: »...ugy az ebek is... tsak látatlannak tartván a nyulaknak mellettök 's környülöttök való **bagdátsolásokat**« (1750—51. Ref. Ekkl. Hist.).

BAJUSZ: »**Bajusza majd mindën halnak van. A harcsának nagy, hosszú, a süllőnek nincsen.**«

BAKCSÓ: »kissebb, mint a gém. Ahun bakcsó, gémsára van: ott halnak këll lënni. Falkástúl jár a bakcsó: topognak.« Vö.: gém-sára.

BAKTA: »**majd ojan, mint a bíbic, csak hogy nagyobb. Az is ott íl a rítbe, ojan hamuszín mëg fehír van benne. Kiát úgy, mint a bíbic, csakhogy másfajta hangja van.**« A ló-csér másik neve.

BÁL: egy bál 25 font. A szárított halat bálba rakják.

BÁRKA: haltartó. Deszkából van össze szegelve, az oldala ki van furkálva, hogy a víz bemehessen, de a hal ki ne szökhessék belőle. Van neki **ajtaja,** rajta **rekesz**=retesz, **lakat.** L. még: budár.

HEGYES-BÁRKA: **hëgyës-bárka:** nagy halászok haltartója.

TONKA-BÁRKA: csapott végű (a hegyes ellentéte), kishalászok, kecések haltartója.

EL-BÁRKÁZ: a hálóval megfogott halat bárkába teszi. »**Mikor mán kigyütt az**

egísz háló, kivëszik a halat, ammi van, elbárkázzák.«

BÁTOR l. bálor-víz.

BENCSŐ: Régebben a horognehezék nem tégla, hanem »kifúrt termiskű vót.« — »Abba kötöttík bele a horogdërëkat.« Ez a bencső.

HALÁSZ-BÍRÁK voltak Szentesen a XVIII. sz.-ban, »akik eskütt tettek arra, hogy a jövedelem egy harmadát a város főbírája kezébe szolgáltatják« (Síma: Szentes tört. I. 244.).

BÉL: —, bele. A hal belső része, ami ehetetlen. (A' dürgencs) »Mëgsült. Kivëttük, a bűre lëgyün ëgy darabba. Kihasítottuk, a belit kidobtuk.« — »A halat mëgpucojja az embër, belit kiveti.«

BERZ: bërz. Az a kis fa, mellyel mérik az ütést. Egy ember szabja az ütést a bërzzel, a másik a tűvel veri fël az inra a hálót, az alsó inra is, fëlső inra is egyformán. Ëggy bërzëli, kettő veri: az ëgyik az inat, a másik a parát. A fëlső inon is më̈g az alsón is ëgyforma hosszú hálónak këll lënni. Nem szabad, hogy fére húzzon, nem szabad, hogy kajszujjon. L.: ütés.

BÓNÉ: Szentesen a régi halászok vasból való lyukas golyót húztak a hëgyëskecére. Ennek a hálónehezéknek a szentesi halászok közt bóné a neve. A bónét kovács csinálta. Váradi szerint a bónét akkor használták, mikor még ólom nem volt.

BÍBIC: 1. »A bíbic ojan zsombíkos hejjekën szeret. Szíkháton. Ojan zsombíkos az, ott tojik a zsombíknak a tetejin. A rítbe sok vót az előtt. Kiabál: bíbic, bíbic! A bíbic kogarász.« — 2. »A bíbic fenyőfábú van, 7—8 szál össze álítva hevederrel. Úgy ál, mint a tutaj. A Tisza közepin van, vasmacskán më̈g láncon lë van erősítve a Tisza fenekire. A kompkötelet az (a bibic) tartya fënn, hogy në írjën a vízbe. Ha gyün a hajó, a kompkötelet lë këll ereszteni. A bíbic lapján van ëgy horogfa (X alakban), ez a gója, ez tartya a kötelet fënn ëgy csigán. A bíbicën ëgy lámpának këll lënni ïccaka. A bíbic mellett jobbrú vagy balrú mín el a hajó vagy a líp. Bíbic keskëny vízën nincs.«

HAL-BOKOR: hal-bukor ‚halcsoport'. »Mikor lëmín (a háló), osztán ott van a hal-bukor, lötyëgteti (a halász a hálót, vagyis rángatja) më̈g szurkájja ëgy hosszú rúddal, köti fël a halakat.« L.: bokorszák.

OLDAL-BORDA: ódalbordája (potykának van).

BŐR: bűr: ‚a hal vékony bőre'. Az apró dürgencs a parázson megsült »Kivëttük, a bűre lëgyün ëgy darabba.«

BŐ: bű, l. bő-seb.

BŐSÉG l. háló.

BUDÁR: Régen haltartó szerszám volt, ma már csak bárkát használnak. A budár vesszőből font. »Mind a két vége hëgyës, az ajtaja a tetejin van. A budárt kötöttík fűszfavesszőbű. — Beletért 50—60 kiló hal a budárba.« — L. még: suha-tőke bárka.

BUGGY: (a szúzma nevű háló buggya). »Minden tíz szëmre (=hálószemre) fël vót kötve ojan buggy, ammibe mëgált a hal. A buggy saját hálójábú vót.«

BUGGYOS l. buggyos-zacskó.

BUKTATÓ l. buktató-fa.

BURKONY: ‚a hajó, dereglye, komp bordája'. »Elsőbb a két órtőkéhën (vastag tölgyfagerenda) szëgelik a fenket, më̈g minden burkonyhon. Van 10—12 burkony.«

CETKÉNY: cëtkíny. Az eresztő-háló és a marázsa-háló tetejében »cëtkíny van para hejjëtt. A cëtkíny ojan, mint a kutyatej, ártërën van. Fűteni in jó.« »Ojan kemíny, mint a fa.«

CIGÁNY l. cigány-víz.

CIKLONY, CIKLONYOZ l. sziklony, sziklonyoz.

COMPÓ »Itten vót a Kurcába ezelőtt sok compó. Fogtunk 20—30 kilót ëgy varsával. Neki vót tíve a járásának. Megnyől ojan másfél-két kilósra. Tóba van inkább.«

EL-CSAP: a hálót a csónyak szegéről kiakasztja és a vízbe veti. »Azír këllëtt két embër, hogy az ëggyik vígin is ëggy, a másik vígin is ëggy a deregjébe, oszt ëcërre csapta el« (a szárnyát).

ÖSSZE-CSAP l. csapkod, hal, ívik, ver.

SEB-CSAPAT ‚a szirt mellett folyó sebes víz.' »A szirtba van a sebcsapat, az mindig mëgláccik, mer szélbe is fínyës. A sebcsapat az őrvíny. Fínyes, ëgyenës, sebës. Ha nagy szél van, alszél, úgy hogy nekifú a szél, belefú, ott van legerősebb hullám.« A seb-csapatnak van tőcsérje. Itt van az őrmíny v. őrvíny. — L. még: őrvéry, bő-seb.

CSAPKOD: »Csapkod (a hal iváskor), oszt összefojik (az ikra).« L. ívik, összecsap, ver.

CSARNOK: Kötél srégan az őrfához. A hajó (l. ott) tartozéka.

KI-CSARNOKOL: »A nagy hajón az őrfa ki vót csarnokolva«, azaz kötéllel srégan az őrfához volt kötve.

CSÁKLYA: csákja. A komp állandó szerszámja. A kompon négy csáklya van.

CSEKÉLY l. csekély-víz.

BE-CSELLEN: bëcsellen. Megtörténik, hogy a rúd-hajtó-lík-en át vezetett rúd nem találja el a következő lík-et. »Kopogtattya a jeget a rúd, akkor mëgtuggyuk, hogy ëre csellent-ë bë a tanyába, vagy kifelé.«

CSEREPCSÍK: A horgokat cserepesíkba szedik össze. A nélkül nem is lehet a horgot szárítani. Mirden vég horognak kell egy cserepesík. A cserepesíkot fenyő vagy fűzfából csinálják. Kivésik a közepit, hogy a horgot a cserepesík kivésett közepére fel lehessen szedni.

CSÉR: »Hosszú óra van neki, két col hosszú. Csërrog. Csak az apróbb halat tuggya kikezdeni. Az Alsórítën, az Ónodi tanyánál ott tanyázik mind az a sok csér. Ott gázolja a vizet.«

FEHÉR-CSÉR: fehír csér. »Ahun nagy, fehír csérëk vannak tavakba, kubikokba, ott van hal. A csér avval íl.«

KIS-CSÉR: kiscsér.

LÓ-CSÉR: Derzsi szerint »Magyarországon ritka madár, ezért nem valószínű, hogy a nép ismerné és külön névvel nevezte volna el.« Viszont Váradi szentesi öreghalász így mondotta.

HAL-CSÍK: »Ijen láprú (=tutajról) szokták a csíkot, halcsíkot fogni.«

CSINÁL. **Hálót csinálunk**: fótozás, rëpërálás. L. még: állít.

CSONT: A kusza-kece alsó inán 9 csont van (lólábszárcsont, hálónehezéknek). Minden csont után van egy ólom. A csont arra való, hogy »a sárba në üjjön el«, az ólom meg arra, hogy »a gödrökbe lëvigye a hálót«, mert a Tisza fenéke gödrös.

FEJ-CSONT: a potyka fején.

LÓ-LÁB-SZÁR-CSONT l. csont, hegyeskece, kusza-kece.

CSÓNAK: csónyak: deszkából készült kis csónyak.

CSÖRGŐ: l. csörgő-kacsa.

CSUKA: »Az is mëgnyől nígy-öt kilós ra is. Kapó hal.« 1744: »ollyan irígy vagy, mint a csuka!« «Csukát fogtam« az a gyerek mondja, aki a jégen elesik.

DERÉK: dërík. A patony egyik végére van kötve a horog, másikra a dërík, ez vastagabb spárga. L.: patony.

SÍMA-DERÉK: síma-dërík: a kanyar ellentéte. Azt a folyószakaszt nevezik így a halászok, mely egyenes, nem kanyarog. Partja nem olyan meredek, mint a kanyar szirtja, hanem lankás, alacsony.

DESZKA l. asztal, lat.

INAS-DESZKA: inas-dëszka. Keresztben van téve a hajó első felében. »Az inkötél karikába van szëdve az inas-dëszkára, hogy a' fojhasson szípen magától bele a vízbe.« — Nagy-hálóval való halászatkor.

LÉHÍS-DESZKA: léhís-dëszka. L. folyik.

PARÁS-DESZKA: parás-dëszka. »A parás (=a parás in) a parás-dëszkán mëg a léhís dëszkán hosszára van szëdve.« Nagyhálóval való halászatkor.

DOMOLYKÓ: »A domojkó fehír fajta hal. Piros a szárnya, azír elneveztík domojkónak. Finom, húsos hal, mëgnyől ojan kilósra. Rövid, vastag, sujjos hal. A Nagy-Koncba fogtam két mázsa domojkót, mikor bënt vótak az oroszok« (1945-ben; Váradi).

KI-DŐL: kidűl. »Azír ritkább az elején (a nagy-háló), hogy bátrabban hajójjon,

könnyebben dűjjön kifelé a parthon.« L. még: lang.

TARKA-DUBÉR: »A tarka dubér ojan crős pitykéjű, csak úgy, mint a compó. Mëgnyől ojan kilósra. Nem szálkás hal. Apró pitykéje van neki.«

ELEJE: Valaminek az eleje ott van, amerről a víz jön. **Labodár eleje:** a Labodár nevű őrvínynek a felső része, ahonnan a víz jön. L. még: alja.

ELSŐ-EMBER. »A nagyhálóná hat embër vót. Az első embert mestërnek hijják, a' paranesol.«

HÁTULSÓ-EMBER: hátulsó embër: aki a lapsolóval való halászáskor hánnya ki a hálót.

INAS-EMBER: »Az inasembër dëríkon evedz«.

VÍZEN-JÁRÓ-EMBER. »Nem vótá të vizën járó embër!« (=aki a vízen él.)

ÉR: kisebb patak neve. Volt: Kut-ér, Önes-ér, Tőke-ér, Csökönyér, Horgas-ér, Határ-ér, Feketerét-ere, Csikós-ér, Bűsér (?), Csukás-ér, Mágocs-ér, Kis-ér, Balisári-ér, Kis-Görgős, Nagy-Görgős, Gógány.

JÉG-EREDÉS: jégeredís: ‚jégindulás tavasszal'. »Ha jégeredís van, vagy nagy áradás, akkor a szírtrú átveri a halat a limányra a jég mëg a nagyon sebës víz.« L. még: zajlás, zajlik.

LE-ERESZT: lëereszt, ‚lápot leúsztat'. »A láp mán el vót adva Máramarosba, ide lëeresztëttík, vonaton visszamëntek.«

EVEZ: evedz v. övedz. »Két embër övedz.«

KORMÁNY-EVEZŐ: kórmány-evedző v. övedző. Részei: 1. kamattya ‚fogója', 2. szára, 3. feje.

VÁGÓ-EVEZŐ: vágó-evedző. Ha az evedzőnek kamattya, tehát fogója nincs: vágóevedző a neve. »A vágó-evedzőt nagy vízkor használják, mikor nem kötél alatt mëgy a komp.«

BUKTATÓ-FA: a hajóból volt kivésve: a buktató-fára akasztotta a halász a kece-kötelet, ha nem fogta. Nagyhajó tartozék.

ÓR-FA: egy karó az őrfafészkbe van beleerősítve. L. őrfa-fészek, alattság.

NÁD-FAL: »... (Tóth Györgyné) coram figura Sedis meg vallotta, hogy azt ő beszélte mások előtt, hogy az Ura gyakran mégyen a' Molnár András **Nádfalára** ötszakais, és ott két felé feszíti a **nádfalt**, s úgy beszéll Molnár Andrásnéval...« (1747. dec. 15.). Vö. nád-kerítés, nád.

FA-FANDZSA: A »fafandzsa: szőrös fűzfatövc vagy szőrös faderík. Fafandzsára tojják az ikrát.«

FAR-: »A hajó farába lakik a halász, ott tanyázik. Az elejibe van a hal, oda esurog a víz.« A nagy-hálós hajónak van ór-tőkéje és far-tőkéje: ez keményfa. — L. még: sózókunyhó.

KAN-FARÚ: az olyan épület, melynek nincs tűzfala, hanem lecsapott végű, azaz: ferde tető van az épület két végén is. Ilyen **kanfarú**, nádtetős épület Szentesen például a ma is meglévő egykori kurcai vámház a mai bikaakolnál.

FARKA v. kórmánya van a halnak. »A hëgyës kecënek a farkára azír kötöttík azt az álkapcát, hogy në forogjon, mint a tégla... Az álkapca lapos, könnyebb, nem csavargattya össze a hëgyës kecënek a vígit.«

FEJ: a hal feje, l. még: kormány-evező, varsa.

FEJ: a hal feje, l. még: kormány-evező, varsa.

Ő-FELÉ: űfelé: ‚jobb keze felé'. »A girince (a halnak annak hasításakor) űfelé van először(annak a jobb keze felé, aki hasítja.).

FENÉK: feneket: a víz alatt lévő iszapos, homokos, sáros vagy kemény földfelület. »A hal csak a fenékën jár (télen)« — »Ammire a burkonyokat szëgezik (a kompon), az a fenék. A fenék a gërëndák alatt van.« — »A (dereglye) medërdëszkája a fenékhën më a burkonyokhon van szëgelve.« L. még: varr, víz.

FENTŐ: »Téglára rá vótak kötve görbe sajjak, öt-hat ëgy téglára, ez vót a fentője az öreg halászoknak.« — A víz fenekén maradt horgokat fentővel keresik meg, de a varsát is. »Fentővel sok idő telt be-

le, míg mëgtanálták a varsát.« L. még: katkány.

FERTÁLY: fërtáj. »Egy fërtáj: 25 font« L. még: mázsa.

FERTÁLYOZ: fërtájoz: A bálat (l. ott) szállítás előtt egy héltel »fërtájozták az asszonyok«, vagyis »fërtájba rakták.«

FERTŐ: mocsaras, vízjárta terület volt, vizét a Kórógyba csapolták le.

FESZES: feszës. Az alaccság, mikor húzzák »feszësen ál.« Vagyis: nincs neki nagy öble.

ŐR-FA-FÉSZEK: őrfafiszëk: egy lyuk a tat közepén, ebben van az őrfa. L. őrfa, alattság.

FICSÉR: halkereskedő neve volt a XIX. században (ném. Fischer).

KOCSIS-FICSÉR. A fertályokba összekötözött halat feldobálták a kocsira és kocsis ficsérëk vitték Aradnak, Temesvárnak.

FOG: »A sűrű háló nagy vizet fog.«

FOK: A fok olyan kisebb cseкély érszerű vizet jelent, mely a folyóból kivisz. Volt: **Káka-fok; Keskeny-fok** (a Körösön), **Vecseri-fok** (körülöleli a ligetet, Erzsébet-kertet), **Vetye-fok** (a Kurcán volt a Várhát mellett.). A Tiszán volt: **Bódi-fok, Hunyos-fok, Kurva-fok.**

FOLYIK: »A léhís-dëszka hosszára van tíve az inas-dëszkától a parásdëszkáig. Azon van a léhís, szípen fojik magától a vízbe.«

FORGÓ: az őrvíny, őrmíny másik neve.

FRÖSTÖKÖL: reggelizik.

MEG-GÁZOL: »A százma mëggázolt három öl míj vizet.«

GÉM, gém, gemet: ‚vízimadár', de: kanalasgémëk is, l. gémsára.

FASZKA-GÉM: »ojan kis sárga«. »A Kurcán is van, ott kőt.«

KANALAS-GÉM. »Vótak kanalas gémëk is. Ojan kerek óra vót, mint a kerekfejű kanál. Belenyúlt a vízbe. Ojan szëmö van annak a madárnak, jobb, mint a halásznak«.

KÉK-GÉM: kík-gém.

VERES-GÉM: vërës-gém.

GÉMBER: gëmbër l. szíjjel löttyen.

GÓLYA: »A gója is mëgëszi a halat is, rucát, libát is. Elnyel ötöt, hatot, oszt kiokággya.« — »Vitte fël oda a kímíny tetejire, oszt ott hánta ki a gyerëkeinek.«

GÖRGŐ: Olyan hosszú, gömbölyű fenyő ez, amilyen széles a komp, tehát 5—6 m hosszú. Akkor van a görgő a komp alatt, mikor ki akarják venni a kompot a vízből.

HASÍTÓ-GUNYHÓ. A Kurcán híres hasító-gunyhók voltak a Pönköcháton és a Vár-háton. »Fënt a Körözsön tizenkét hasítógunyhó vót.«

GYÉKÉNY: gyíkíny. »Kifosztották ezelőtt a gyíkínyt. Akki abbú csinálta a házát, a' jó járt. A nád fëlpërdül a nap után, ha eső van, oszt meleg van, de a gyíkíny nem.«

GYEP: gyëp: a hullámtér. »...nagy vízkor kifelé igyekszik (a hal) a gyëpre«.

GYÉKÉNY l. gyékény-kötél, patka, gyékény-ponyva.

RÉTI-HADNAGY: »A Rétnek pusztítása felől a' Réti Hadnagyok jelentést tesznek« (1832. okt. 7.).

HAJÓ: egy darab tölgyfaderékból kivésett 11—16 méter hosszú csónak. A Tisza szentesi szakaszán ma már nincs, a Váradi Imréé mëgrongálódva a Csongrád-megyei Múzeumban van. Van: **őrtőkéje, fartőkéje** (keményfából). A dëszkája v. tatja középen ki van fúrva, ez a lyuk az **őrfafiszëk** Ebbe jön az **őrfa** (=egy karó). Az őrfa végén fent van az **alacccság.** Az alacccság az emberekig 30 ölnyire van kihúzva és 3 ember húzza a parton. A nagyhajón »az őrfa ki vót csarnokolva«; a csarnok: kötél srégan az őrfához. A hajó bordáit **burkony**-nak mondják. A kolomp-ra kötötték a **gúzst** kötélből. Buktató-fa: a hajóból volt kivésve. A buktatófára akasztotta a halász a kecekötelet, ha nem fogla. »Sziklonytartó jobb felől vót«. »A sziklony: bűrbű van.« — Van még evedző v. övedző.

BOCSKOR-HAJÓ: Régen volt ilyen a Tiszán. »Elbirt 6—700 mázsa valamit.«

BÖGÖS-HAJÓ: bőggős-hajó: a búzát ezelőtt azon szállították.

HAJT. »Eggy ember a rudat hajtya«, vagyis vezeti a rúdra kötött hálót vezérlik-ről vezérlik-re. (Télen a jég alatt.) — »Van úgy, hogy egy hétig, két hétig hajtyák azt a vizet, oszt nem fognak halat nagy hálóval.« L. még: megtör.

HAL. Sokféle van. »Húgyókája a hasa alatt van. Ott még lehet tunni, hogy kan vagy nyőstíny. Mëgtörik a farkát: ha kan, tej gyün ki belülle, ha nyőstíny, akkor pedig ikra.« »Mikor összecsapnak ívásba: a kan a tejet szórja, a nyőstíny az ikrát. Összevëgyül, így lesz kis hal. Nyócad napra az kikel.«

BARÁT-HAL v. orsó-hal. »Az a Tiszán van, az nines a Kurcán. Ojan, mint ammijen az orsó. A fejitül a húgyókájáig vastag, a farka víkony. Barna. Finom hal, ëheti a kis gyerëk is, mer nines benne szálka.«

JAVA-HAL: a nagyja hal.

MENY-HAL »A mëny-hal: tarka az is, ojan színü, mint a harcsa, csakhát szagos a húsa. De azír jó nagyon. Abba is van ojan kilós, másfél kilós. Ojan tarkabarna csíkok vannak benne. Annak nines pitykéje, síma.«

NYÁRSON-SÜLT-HAL. »Ezelőtt csináltunk nyársonsült halat.«

NAGY-HAL: nagy hal, a szép, nagy.

KAPÓ-HAL: »(A csuka, harcsa, búcó, mënyhal, süllő), kapó halak, ezëk ölik a másikat.«

ORSÓ-HAL = barát hal (Váradi szerint).

SZÁRAZ-HAL: a kihasított, kitisztított, besózott, megszárított hal.

SZOPÓ-HAL: »A szopó-hal nem ëszi a másik halat. Szopják a kaviesot, sárga fődet. Szopó hal a ponty, márna, kecsëge, tok.«

HÁLÓ. »Cérnábú kötik.« Igen sokféle változatú halász-szerszám. A hálónak szëme van, ez szabályos négyzetalakú, de bűsége, azaz nagysága már hálófajtaként különböző. L. még: léhés.

EMELI-HÁLÓ. Részei: 1. rúd, mely hosszú, vastag fűzfából van. 2. kámvája: két egymásra keresztbetett hajlított fa, ezek kereszteződésük helyén a rúd végére vannak erősítve. 3. négy körme: a kámvák végei. 4. a háló: a kámva négy körméhez, azaz négy sarkához erősítve. A kámva négy sarkán egy-egy féltégla. 5 pipa: a háló közepén. Akármerről megy bele a hal, emeli a pipát felfelé, arról tudja a halász, hogy hal van a hálóban: akkor kiemeli a vízből.

KAPARÓ-HÁLÓ. Olyan, mint a hegyes kece, csak kisebb. Részei: 1. kámvája, 2. nyele, 3. ajja. Gömbölyű kámvája van, hosszú rúdon. Folyók szélében, fokoknál is lehet kaparó-hálóval dolgozni.

LILIK-HÁLÓ. Emelőháló-fajta. »Esthajnalon vagy alkonyatkor és vízvirágzáskor halásznak vele, nagyon csëndës időbe.« (Ecsedinél: billeg-háló, villek-háló.)

NAGY-HÁLÓ: 100—105 öl hosszú, 5—6 öl bű. (L. a Nagy-háló c. fejezetet.)

OLLÓ-HÁLÓ: »Az olló-háló apró halat fogni. Olló alakú, sűrű szëmű, ninesen ëggy ujjas (=azaz: egy ujj nem megy bele a szemibe). Így taszíttyák tërgyig írő vízbe. Van osztán nagy olló háló, akkivel kubikokba fognak nagyobb halakat a tolvaj halászok.«

ŐR-HÁLÓ: »Csak akkora háló az, hogy kërësztül íri a Kurcát vagy a tavakat. 35—40 öles. Ráhúzza az őrhálóra a nagyhálót, mikor odaért, összecsatojja a két hálót, oszt húzzák kifelé. Azír csak mëg petyka, mikor mán elivott, akkor könnyű a hal, osztán szilaj, ugorgya át a hálót. Az őrhálót fojó vízbe nem lëhet használni.« Az őrháló arra szolgál, hogy álló vizekben bekerítsék a halakat a nagyhálóba.

PENDEL-HÁLÓ: pëndël-háló. Olyan, mint egy pendel. Körül a szélén ahány szëm háló, annyi ólom. A pëndelháló reginája belől van. Fent a tetején van egy 10 cm nagyságú karika: oda mennek a reginák, az viszi össze a reginát, a háló ott marad kivül. »Ívó halat is könnyű vele fogni.«

TÜKÖR-HÁLÓ. Folyóvizi szerszám, vízvirágzáskor használják. »Három-szërës mint a reginás tapogató.« A külső és belső regina között van a középső háló: a léhís. A tükörháló 10 öl hosszú, 2 öl magas.

EL-HÁLÓZ: »Elhálóztam a szorítót« — mondja a halász. (=Hálót rak a szorítóba) »Kërësztül rakja az emběr a szorítót varsával.«

HÁNY: ‚a hálót ereszti a vízbe'. »Két emběr övedz, ëgy pedig kórmányoz, ëgy hánnya a parás kötelet a vízbe«.

BELE-HÁNY: ‚beledobál'. Halat még úgy is sütöttek, hogy »apró dürgenesët hántak bele a parázsba, ílve. Mëgsült.«

KI-HÁNY: ‚a nagyhálót a hajóból annak rendje és módja szerint kiveti. »Mín a' sebësen: tizenöt-húsz përe alatt ki van hámva, mer hát a sebës vízën evedz is: halad hátran.«

HARCSA: »A harcsa nagy. Van 70—80—100 kilós. Ojan barnaszínü. Annak nincsen pitykéje, síma. A' csak nyálkás.«

TÖRPE-HARCSA: »A törpe harcsa mëgnyől ojan negyed-félkilósra. Abba sincs szálka. Víkony, hosszú; picike kis feje van neki, mint a kígyónak. Kis rosszak azok a tőrpe harcsák.«

HAS. »A hasa mëgmaratt (vagyis a hal hasát nem hasították fel), csak a húgyókájátú a farka hasítódott vígig.«

HASÍT. »A girince (a hal hasításakor) űfelé van először (vagyis a hal gerince jobb keze felé van), akki hasíttya.«

FEL-HASÍT: fël-hasít: az apró halat nyáron fëlhasították, belső részeitől megtisztították, aztán mëgszárították. Úgy szállították Erdélybe.

HÁT: 1. »(A cëtkíny) fűteni is jó. Kiměntünk, oszt hoztunk estefelé ëgy háttal, oszt bëfűtöttünk.« 2. A régi szentesi halászok ezzel a névvel a vízből kiemelkedő hát-szerű földrészt jelölték. »A Pönköc-hát mëg a Vár-hát, mikor nagy víz járta, kivót a vízbű.« Berëk-hát is van.

FEHÉR-HATTYÚ: »Fehír hattyút kint láttunk Csípa felé.« 1750-ben, a nagy szentesi árvízkor igen hagy sereg hattyú gyült össze a Kurca mellett lévő fűzfákon túl.

ÖSSZE-HEMPERGET: »A moha vizes hejjekën terëm. Lëmëgy rúlla a víz, akkor lëhet úgy összehempërgetni. Zsákba.«

BE-HEMPERÍT: bë-hempërít, ‚hálót befordít dereglyébe': »alányúlnak a hálónak, oszt úgy hempërítik bë a másik dereglyébe.«

HOROG. A horog részei: a rúggya és a szakálla: ebben akad meg a hal. Ha a halász horgászni akar, azt mondja: horgot nyútok.

BÜKKÖNYÖS-HOROG. Fele a víz-közt van. »A közepin van ëgy parafa, a vígin tégla. Az ëggyik vége karón van kinn.«

CSAPÓ-HOROG: »ëgy szëm horog, ípen hogy csak beleír a vízbe, ara akasztanak halat. Örvínyëk sarkára tëszik, a nagy hal ottan jár, szirtos hejjekën. Nagy, erős horog, 50—60—70 kilós harcsát bir. Csapó horoggal leginkább harcsát halásznak.«

FENÉK-HOROG v. fenéklős-horog: a víz fenekén van. »100—200—300 szëm horog van rajta, minden tíz szëmre van ëgy tégla«, ami a horgot a víz fenekén tartja.

LÁPOS-HOROG. »Azír lápos horog, hogy a víz tetejin van.« A lápos horog tehát a víz tetején lebeg. 12 szëm horog van rajta. »A belső vígin van ëgy kabak tök, a közepin is ëgy kabak tök, közte 12—13 szëm horog el van szórva.« A kabak tök azért van, hogy a horgokat a víz színén tartsa. »Lápos horoggal ahun nem fojik, vagy gyëngén fojik a víz«, ott halásznak.

VÁGÓ-HOROG: 1 méter hosszú nyélre van erősítve. Vágó horoggal belevág a halász a halba, nehogy a csapó horog lëszakaggyon a halról. A vágó horog tehát segít a csapó horoggal megfogott hal kivételénél.

HOSSZÁRA l. hosszára húz.

HÚGYÓKÁJA: a hal hasa alatt van. L. még: has.

HÚZ. »Mikor mán kigyütt a nagy-apaes, ott van mind az öt emběr. (Ekkor) ëggy emběr a parát húzza, három pedig az inat húzza, ëgy pedig lëtartya az inat a lábával, hogy a hal az in alatt el në mënyën.« L. még: tanya.

HOSSZÁRA-HÚZ: »De van ojan hejj is, ahun két-három óra beletelik egy tanyavetísbe, különösen ojas hejjën, ahun hosszára húzza azt a vizet.«

MEG-HÚZ: mëghúz. »Az akadót bëkeríttyük hálóval, oszt mëghúzzuk.«

ICCE: régi ürmérték. A hal beléből kisült zsírt a tímároknak iccével mérték.

IKRA: »Három-négy kilós potykának van jó nagy ikrája, bë van burkolva ojan hártyával; ëgy darabba kigyün, milió van benne.« L. még: hal.

IN: A nagyhálónak és a lapsolónak a két szélén vastag kötél van, ennek neve: in. A fëlső inon van a para, az alsó inon ólom. Az alsó in a víz fenekén van. Mikor a halász a nagyhálóval kapcsolatban in-ról beszél, az alsó in-at érti rajta. »Kéccërës, duflán van« (vagyis a nagyháló alsó ina kettős kötél. »Az alsó inon ólom van ráverve.« L. még: hegyes-kece.

PARÁS-IN l. para.

ISZAP. »A porong ellentéte az iszap.« »Az iszap a limányon van. (A porong a limány aljában, a síma dërikon) nagy sár, ammibe úgy elvág a háló, hogy nem tuggyuk kihúzni. Van méterës, kétméterës« (t. i. mély).

ISZKÁBA: Az iszkába kétágú vasszeg, melynek egyik ága az egyik, másik ága a másik deszkában van. Ez tehát összeszorítja a mohával megvarrt, cínvessző vel levarrt fenékdeszkákat és a mederdeszkákat.

ISZONYÚ: »...tsak az iszonyú sík jég volt minden felé« (1750—51. Ref. Ekkl. Hist.).

ÍV-IK: »Mín a ponty falkástú: öt-hat-tíz ëgy bukorba. Májusba, júniusba szokott. A harcsa ívik májusba, mikor a fűzfa kifakad, akkora levele van, mint ëggy egér füle, akkor mán ívik a harcsa. Kiláccik félódalt, ott lubickol, úgy verik ëgymást a farkával. Erészti a tejet (a hán), amaz az ikrát, avval csapják össze. Ha mín az embër, lëhet látni: ahun van ëgy bukor, amott is ëgy bukor. Csak lopva lëhet űket mëgcsalni. Ha az embër árnyíkát mëglátlya (a hal), nem mín ki oda (a füves, sekélyvizű részre).«

»Verik ëgymást, ívik, összecsapnak. Úgy vágja fël a vizet! Mer hát igëncsak a naggya mind nyőslíny, az apraja mind kan. Ezelőtt vót rá eset, hogy egísz nagy csapat, húsz-harminc ívott. Mëg lëhet látni messzirűl: ahun gyün ni, egísz falka! Akkor fënn jár, nyomja a vizet. Mikor kíír gyëpës hejjë, akkor összecsap, osztán ívik. Borzasztó szíp azt nízni is! Hogy mennyi ott a hal akkor! Akkor osztán nem lëhet fogni halat hálóval, ëgy koppanás, oszt úgy mín (széjjel a hal)! Ijen hejjekën, mint a Kurca, jobban lëhet fogni. — Hajtya ëgymást íváskor (a hal). Mikor mëgvágódik, átmín a tulsó ódarra. Ha mëgláttya az embër árnyíkát: vágódik vissza (=hirtelen irányt változtatva ellenkező oldalra úszik). Lubickol, csapja, veri ëgymást. Annyi van azon a gyëpën ikra, lëhet látni. Rá van ragadva ëra a fűre. Nyóc nap mulva az ikkel.« »Az a harcsa úgy őrzi az ikráját! Mer az igëncsak fafandzsára (=fűszfatörzs víkony, szőrszerű gyökereire), ëra ívik rá. A harcsa mijebb vízën ívik.«

EL-ÍVIK: Rendesen csak mult időben: el ívott=az ívást befejezte. »...Azír csak mín el potyka, mikor mán elívott, akkor könnyű a hal, osztín szilaj, ugorgya át a hálót.«

VÍZ-JÁRÁS: a víz folyására, mélységére, erősségére vonatkozó kifejezés. »A halásznak tunni këll hogy mejik hejjën milyen a vízjárás.« L. még: tanyát vet.

JÁRÓ. l. vízen-járó-ember.

PILLE-JÉG: »Mikor jó nagy hidegek vannak, elsőbb csak pille jég mëgy, viszi az a fojóviz. (=hártyaszerű vékony jég). L. még: jégeredés.

NAP-FEL-JÖTT: napfëlgyütt, az az időpont, mikor a nap felkél. »Napfëlgyüttre ott këllett lënni, ahun hasítottak.«

CSÖRGŐ-KACSA: »Kis takaros kacsák azok. Mindig csörög, mindig beszíl.«

LONCSOS-KACSA: »Ezelőtt az öreg halászok úgy nevezték a kacsákat. Ojan tarka: cifratolla van a gácsérjának. Amannak (a nyőstënynek) csak hamuszín.«

KÁKA: »Nagy magosra megnyőtt. Síma. A hëgyin van ëgy kis bugó. Së göres, sëmmi nincs rajta.«

CET-KÁKA: cët-káka. »Alacsonyra nyőtt. Síma. Nincs rajta levél së.«

KAMAT: a kormányevedző kamattya, azaz fogója.

KAMVA l. emeli háló.

KAN l. hal, kan-farú.

ÓLOM-ÖNTŐ-KANÁL: Vele formálják a vasbográcsba melegített ólmot, ezt aztán az alsó inra verik rá.

KANYAR: A Tiszában sok a kanyar, a víz nem egyenes irányú partok között halad, hanem irányát folyton változtatja: kanyarog. L. még: cigány-víz, szirt.

ÁL-KAPCA: »A hëgyës kecének a farkára azír kötëttík azt az álkapcát, hogy në forogjon, mint a tégla, mert az összecsavargatta a hëgyës-kecét. Az álkapca lapos, könnyebb, nem csavargattya össze a hëgyës kecének a vígit.« — A hegyes kecének a Közép-Tiszán bóné a neve (l. Ecsedi: Népies halászat, 71.)

MARHA-ÁL-KAPCA l. hegyes-kece.

KÁRÁSZ: »A kárász szíp, kerek Aranysárga az, ojan szíp sárga. Az is mëgnyől másfél-kétkilósra. Tiszán is van më̈g a Kurcán is. A kárász is inkább a tóba van, a lusta vizet szereti.«

KATKÁNY: Komendat Bálint szerint a. m. fentő. Drótból készült vasmacskaszerű horogkereső.

HEGYES-KECE: hëgyës-kece: kereső halász-szerszám. Részei: 1. fája, 2. alól a kece ina, ezen 3. ló-láb-szár-csontok vannak, 4. a kecefának két végén két tégla van. 5. a zaeskó: maga a háló. 6. fél marha-ál-kapca: a hegyeskece végén nehezéknek. Ezt a szerszámot Szentestől feljebb bóné-nak hívják.

KUSZA-KECE: a vége nem hegyes, hanem: kerek, csapott. »Azír kusza kece, mer nem hëgyës.« L. még: csont.

KI-KECMEREG: kecmerëg. »Ha nincs annyi víz, hogy talpon mënnyën (a hal): félódalt kecmerëg ki a Tiszára vagy Körözsre.« L. még: cigány-víz.

KECSEGE: »A hátán van vígig girinc. Élës. Az ódalán két sor apró kis tüsökféle van, kettő a hasa ajján. Ezt szoktuk lëdarabolni a tisztításkor a hasa ajjárúl më̈g az ódalárúl, mer az apró. A girincirűl nem, mer az hosszabb. Abba aztán nincsen csont sëmmi së. Së szálka, së csont, csak porcogó. A kecsëgének, toknak alól van a szája. A kavicsos, köves hejjet szereti. Áló vízbe elpusztul. Pitykéje nincs. A kecsëgét a húgyókáján fogja më̈g a horog. A farkával veri lë a horogrúl a gilisztát vagy a kérisztet. Belecsapódik abba az élës horogba, oszt az më̈g fogja. A kérisztet fürdi ki a fődbű.«

KERÉK. A rét osztály egysége a kerék volt. 1832. dec. 2-án »két kerék forulójával« kapott nádat mindenki, akit megilletett. 1834. aug. 10: »A rét osztás eránt, minden fertály Urbáriális föld után 8 kerék. Egy ház után 3 kerék. Úgy tsak házzal bíróknak 3 kerék. Zsellérecknek 2 kerék...« — A kocsikerék-kel való mérés folyására nézve lásd »A rétek« című fejezetet.

NÁD-KERÍTÉS: »Fő Kapitány Dobosy Mihály Úr jelentvén: hogy a' több ízben kihírresztelt tilalmak ellenére is a' Városban sok réli gaz és gyékény behordatván, lerakva heverne és a nád-kerítések fel nem szedettek... felszedetik, és tégla égetésre kihordatik« (1839. év). Vö. nád fal, nád.

KÉRÉSZ: »A kérísz a fődbe il. Június tizedikén gyün ki a vízbű, délután úgy 3 órakor kezdődik, naplëmëntre mán mindnek vége van. A Tisza ódalábú gyün ki a vízbű. Vannak azok a sűrű lukak, onnan búvik ki. Nem mín ki a Tiszábú. Úgy rakodik a hajóra më̈g a fenyőre. A bűre orvosságnak szëdődött, patikába vëttik. Tuggya fene, mijen orvosságnak használták. Vót rá eset, annyi vót, hogy nem lëhetëtt átlátni a Tiszán. Azt monták ezelőtt, akkor döglik më̈g, naplëmënte tájra. Akkorra héccër búvik ki a bűribű. Ha magosan szál, azt monták, nagy víz lëssz: ha fënn, magosan a Tisza fëlëtt szált. Ha alacsonyan szál, akkor nem lësz nagy víz (a jövő esztendőben). — Eggyik ember kérísznek monggya, másik tiszavirágnak. Ezelőtt kérísznek hűtták, az öreg halászok kérísznek monták. Ezt minden fajta hal szereti: a szopó halak.« — »A kecsëgét a húgyókáján fogja më̈g a horog. A farkával veri lë a horogrúl a gilisztát, vagy a kérisztet. Belecsapódik abba az élës ho-

rogba, oszt mëglogja. A kérészt fürdi ki a fődbű.« Vö. virág, tisza-virág, víz-virág, virágzik.

DÉVÉR-KESZEG: »A dévér-keszeg kerek, szíles, vannak benne kilósak. A Kurcába is, a Tiszába is van. Jó hal az is nagyon« (a Balatonon: Lepény-hal.).

KARDA-KESZEG: »A karda keszeg ojan, mint a kard, nagy szëme van. — A haresával összevesztek ëcëër. A kardának monta a haresa: ha nekëm akkora szëmëm vóna, mint nekëd, mëglátnám a halászt, mikor kibúvik a gunyhóbú. A karda-keszeg még azt mondta a haresának, ha nekëm akkora szám vóna, mint nekëd, elnyelném a halászt. Összevesztek, a kardát elkapta a haresa, osztán elnyelte.«

KARIKA-KESZEG: »ojan kerek, nagyon finom húsú.«

KÉSZEN l. tanya.

KOLOMP: a kolompra kötötték a gúzst kötélből. Nagyhajó tartozék.

KOMP: A komp 5—6 m széles, kb 12 m hosszú alkotmány. Lovas fogatok, terhes szekerek, állatok, emberek szállítására szolgál.

KOPPANT: Mikor a két dereglyével újra össze akarnak menni, (a halász) »koppant az evezővel a deregje ódalához« (lapsolóval való halászáskor).

KORMÁNY, kórmánya: a hal farka.

KORMÁNYOZ: ‚a vízi alkotmányt evezővel irányítja' »Két emběr övedz, ëgy pedig kórmányoz.«

FEL-KÖLT: fëlkőt. »Mikor lëmín (a háló), osztán ott van a hal-bukor, lötyögteti (a halász a hálót, vagyis rángatja) még szurkájja ëgy hosszú rúddal, köti fël a halakat.«

EGYTNES-KÖTÉL: ëgyenës-kötél, a lapsolo apacsára kötött kërëszt-kötélhez van kötve az ëgyenës-kötél. A halász az ëgyenës kötelet fogja és úgy creszli hosszabbra vagy rövidebbre, »ahogy a víz kívánnya.«

GYÉKÉNY-KÖTÉL: gyíkíny-kötél: egy fertályba rakott szárított halat avval kötötték be. »Gyíkínykötélbe vót kötve, ojan erősen, hogy azt lëlőtött hajigálni.«

KERESZT-KÖTÉL: kërëszt-kötél az apacs két végéhez van kötve. L. még: lapsoló, nagy-háló.

KIJÁRÓ-KÖTÉL: a keresztkötélhez van kötve a nagyhálón.

TARTÓ-KÖTÉL: a keresztkötéllel a kisapacshoz van kötve, 15 méter hosszú. »A tartó-kötéllel tartyák hátul a hálót, hogy dűjjön a sebës vízrű kifelé a langra.«

VÍZ-KÖZT l. víz.

HASÍTÓ-KUNYHÓ: hasító-gunyhó. A Kurcán híres »hasítógunyhók« voltak a Pönkëc-háton és a Vár-háton. — »Fënt a Körözsön tizenkét hasítógunyhó vót!«

SÓZÓ-KUNYHÓ: sózó-gunyhó. »Minděn csapat halásznak két gunyhója vót: ëgyik sózó-gunyhó, benne vótak a hordók, öthat hordó, a másikba benne tanyáztak a halászok. A farába (a gunyhó farába) vót 40—50 mázsa hal.« 1839. augusztus 12: »A' Szentesi Vizek Halászatja Haszonbérlője Fekete Márton a' Tiszai Kis Szigeten négy Sózó kunyhó felállítására engedelmet kér...«

KUPPANTYÚ: A hal kuppantyúja: ‚lélekzőszerve' (személyragosan használják).

KONTRA. Tó volt Szegvár határán, ma már szántóföld, kanális folyik rajta keresztül. 1075-ben: cundura.

KOPÁR »Jóllehet pedig valamennyire már enyhülne az idő, mind az által a sok vizek a barom járó földnek nagy részét elborítván csak a kopár-síkra kelle këkeregtetni a sovány szegény marhákat«, (1750—51. Ref. Ekkl. Hist.).

KÓRÓGY Anonymusnál: Couroug. Szegvárón alól ömlik a Kurcába.

KÖRÖM (személyragosan): »Ojan körmei vannak (a vidrának), belevágja azt az élës körmeit abba a halba...« L. még: emeli-háló.

KURCA. Voltaképpen a Körös egyik ága, Mindszenten felül ömlik a Tiszába. Egykor Szentes legfontosabb halászó vize. A kurcai rák jó ízéről híres volt. 1075: »usque ad curice flumen«. 1138: »In uilla Ingu est Stagnum, quod uocatur Curisa (ez a Kontra-tóra vonatkozik, de

a név a Kurca neve, mely keresztül folyt a Kontra-tón). A Kurcán két vám volt Szentes mellett. Az egyik: a mai bikaakolnál volt, ide vitt az egyenes út a Böldi-révtől. A másik vám a mai Sima-Ferenc-utca 1 számú házzal szemben lévő keskeny utca irányában volt, a Menház mellett.

KÚSZ: »A kűsz ojan pirike. Az ívik leghamarább a Kureába. Nem fogják a halászok.«

LABODÁR: »őrvíny vót, nagy őrvíny a szentesi határ alsó víginél a Tiszán.«

LADIK: kis csónak, ma már jobbára csak ilyenek láthatók a Tiszán és Kurcán.

LÁGY l. lágy-oldal.

LANG: a szirttal szemben lévő lágy-ódal mellett lévő lassú folyású víz, tehát az a sebösvíz ellentéte. »A tartókötéliel tartyák hátúl a hálót, hogy dűjjön a sebösvízrű kifelé a langra.«

LANGA az olyan háló, amelyik vékony cérnából van. »A marázsa mentűl fangább, annál jobb.«

LANGÓ l. langó-víz.

LÁP ‚tutaj'. »A lápot a kereskedőknek hozták. A lápon almát, sót, ölfát hoztak a Tiszán. A lápot olájok hozták.« Huszonöt szál faszegekkel összehevederezett fenyőtábla.

LÁPOS l. lápos-alma, lápos-horog.

LAPSOLÓ: kisebbfajta kerítő-háló. 25 öl hosszú, 6—7 öl bő. »Túlságos bű háló. Tiszta hejjekën dógozik vele (a halász)«, vagyis olyan helyen, ahol nincs akadó, nád vagy egyéb, tehát a sík vízen. Részei: 1. a háló, melynek részei: 2. a léhís, 3. a para, vagyis az az ín, melyen a para van; 4. a háló alsó felén van az in, azon vannak az ólmok, 5. a lapsoló mindkét végén van az apacs: egyenes, vastag karó=7—9 sukk hosszú. Az apacs a léhíst kifeszítve tartja. Az apacs két végére 6. këresztkötél van kötve, ez meg 7. az ëgyenës-kötélhez. Váradi szerint a szentesi lapsolót a Dunán piritty-nek hívják.

LAPTÁROS: nagyhálóval való halászatkor az az ember, aki a parton van: laptáros. »A laptáros kinn vót a parton a vicivel a' vezette a háló hátúját a lágy ódalon. A hajó a szirton mënt, abba vót nígy halász, akki vontatta a hálót.«

LAPTOL: Mikor laptolni kell, a dereglyébe szedik a hálót. Ekkor újra meg szokták pösölni, pöst raknak bele, aztán megvetik újra.

FEL-LAPTOL: Néha megesik, hogy kevés a pös. Ilyenkor fël këll laptolni a hálót, vagyis a hálót fel kell szedni.

LÉ. »A halász nem főz bű lébe.«

LEGEL: »nagy vízkor kifelé igyekszik (a hal) a gyëpre (=a hullámtérre). Ott gyëp van, tud legelni, ott nyő csak kint a gyëpën roppant.«

LÉHÉS: léhís: a puszta háló neve a felső és alsó in nélkül.

LÉK l. még: lyuk.

ANYA-LÉK v. beadó-lék: anya-lík v. beadó-lík: ajtónagyságú lík, itt adják be a hálót a jég alá.

KIVEVŐ-LÉK: kivëvő-lík. A beadó líkkel szemben van az ugyancsak nagy ajtóalakú kivëvő-lík: ott veszik ki a hallal megrakott hálót.

RÚD-HAJTÓ-LÉK v. vezér-lék: rúdhajtó-lík v. vezér-lík: a beadó-lík-től jobbra és balra félkör alakban, következnek egymástól 6—6 lépés távolságra, úgy hogy azok együttesen tojás alakot mutatnak.

LENGE l. lenge-nád.

LÉSZA: ‚az átvágott gát elé állított nádfal, mely a vizet leeresztette, a halat meg visszatartotta'. 1839. aug. 19.: »Fischer Ábrahám helybeli halászat haszonbérlő Fekete Márton Társa folyamodik a' végett, hogy a Sápi gátnak víz lebotsájtás tekintetibül elhatározott átvágásánál halfogás végett néki lészákat fel állítani engedtetnék meg.«

LIMÁNY: A lágy-ódalon van a víz limánya. Olyan helyen van, ahol csekélyebb mélység mélyebb résszel találkozik. Itt a víz nekiverődik a csekélyebb résznek és fordul, forog, keveri, hajtja egymást a víz, de nem gyorsan, ez a víz limánya. A limány: a szirttal szemben lévő lágy-ódal melletti víz. »A limányon szoktak a halászok halászni.«

LONCSOS: l. loncsos-kacsa.

LOP. »A pëndëlhálóval lëhet legjobban lopni. Kis hejjën elfér, könnyen tud vele bánni az embër.«

LÓK: lük. »A kötélrül észre lëhet vënni, hogy lük, mín, veri« (a hálót a hal). — **Lükte!** Mikor a **léhíst** már annyira felszedtük, hogy a léhísnek az a része következik, melyben a hal van, a hátulsó ember azt mondja: **lükte!** Akkor az **inasember** megfogja a **léhíst**, hogyha az is kevés, a másik dereglyéről is átjönnek segíteni: alányúlnak a hálónak, úgy hempërítik bë a másik dereglyébe, lapsolóval való halászatkor.

EL-LÓK: **Lükd el!** Akkor mondja a mester, mikor a két egymás melletti dereglyével a lapsolóval való halászatkor meg akarnak indulni a hálót kivelni.

SZÉJJEL-LÖTTYEN: szíjjel-löttyen. »Nyaron szíjjel löttyen (a hal) ëgy koppanástúl is, de ősszel a szurkálástú së mín, mer akkor hideg a víz, lustább a hal.« Úgy is mondják: »gëmbër a hal.«

VAD-LÚD: »A vadlúd jobban (=inkább) legel. Rítekbe vadludak legeltek.«

LYUK: juk, luk, a lék másik neve. L. lék.

TAKNYOS MACA: »A taknyos maca tüskös nagyon. A girince így ál föl (mutatja). Annak a girince ojan mírges, hogy ha mëgszúrja az ember kezit, még a hideg is kileli rúlla. Apró pitykéje van neki. Van ojan ember, akkit mëgszúr a taknyos maca, elszídül, ojan mírge van neki.«

VAD-MADÁR: »Rítes hejjekën vad madarak annyi vót, esuda sok!«

MARÁZSA: Hálófajta. Vékony cérnából van kötve. Szembősége 40—50 miliméter, a háló magassága: 120 cm. A marázsa felső részében nem ín van, hanem vékony zsineg: **islík**, erre kötik 6—6 col távolságra a »cëtkínybű« csinált »háromágú (=háromszegletű) **tutajokat.**« Álló vizeken, ártéren használják. A halász onnan tudja mëg, hogy a marázsában hal van, hogy a víz tetején összehúzta a cëlkínyt.

MÁRNA: »A márna csak a Tiszán van. Az a sebës vizet szereti. Majd ojan színű, mint a potyka. Csakhogy hosszabb, karcsúbb. Szálkás. Az a legszálkásabb hal a halak közt. — Apróra mëgirdaltam: a szálkát nem tanájják mëg, lënyeli az ember. Finom, jóízű hal, kövér.«

MÁZSA: bécsi mázsa. »Níes csomó vót belülle (egy fertyályból, l. ott) ëgy mázsa« (a szárított halból).

MEDER: medër, medërt. »(A kompnak) „a fenék mëg a palines (=felső deszkázat) közti ódala: az a medër. A medër a vízbe van.« ... »Azután hozzászëgelik a burkonyokhon az alsómedërt (a kompon). Az ojan 6—7 col szíles (deszka). Az alsó medër víg, hëgyës, mind a kettő, mer hajlik a komp, përgének köll lënni. Két sukkal magosabb az óra (a kompnak), mint a közepe. A felső medër erős vassal az órtőkéhën van szëgelve.« — »A (dereglye) medërdëszkája a fenékhën mëg a burkonyokhon van szëgelve.« — L. varr.

MIRHÓ: a telkek lábjában lévő vízlevezető árok, mely a portákról a vizet a Kurcába vitte. A mirhók ma már kiszáradtak, de nagy esőzéskor néha még megtelnek.

MOHA: »A moha vizes hejjekën terëm. Lëmëgy rúlla a víz, akkor lëhet úgy összechempërgetni, Zsákba. Mikor mëgterëm, nincs rajta víz. Totyogós vízbe terëm mëg, oft oszt lëhet szënni. Ezelőtt de sokat szëttem! Kitëttem a napra, mëgszáratt. Mikor mán mëgszáratt, nem vót alatta víz, csak hát nedves vót az ajja. Ezt a mohát ëgy kubik-gödörbe szëttem. (Mutatja.) Két-három ölel fëlvittem a kocsira (=azaz: ölelve). Tíz forintír atlam ëgy zsákkal.« — »A (komp) fenekit is mëg a medërt is mohával varrják.«

MËG-MOHÁZ: ‚mohával a fenék, mederdeszka közeit betömi és mohozóval bekeveri.' »Mikor mëgmoházzák a varrást, cínvesszővel bëszoríttyák, iszkábával.«

MOHOZÓ: »A mohát mohozóval verik bele a fenékbe (=a két fenék deszka összecereszlésébe). A mohozó kemínyfábú van. Így fogják (mutatja), oszt így verik fakalapáccsal.«

NÁD l. nád-fal, nád-kerítés.

LENGE-NÁD: »lënge-nád, apróbb, rö-

videbb, víkonyabb szárú«.

PIROS-SZÁRÚ-NÁD: »Kemíny, mint a vessző. Azt szerettík a tetőbe.«

NÁDLÓ: l. nádló-rét.

NAP l. nap-fël-jött.

MEG-NÉZ: mëgníz: a hálót a halász megnézi és kiveszi belőle a halat. Valószínű, hogy régi és általános jelentése ez a **më̈g-níz**-nek a halásznyelvben, mert Slavóniában azt jelenti **mëgnyíztík a vejszëmet:** meglopták, elvitték belőle a halat (Balassa: A slavóniai nyj. 29.). L. még: nézeget.

NÉZEGET: nízëgeti: megnézi a halász, hogy van-e hal a varsában, és ha van, ki is veszi »**Ha nízëgeti** (a halász) **a varsát, akkor víz fëlül nízëgeti, oszt akkor a gazt viszi tovább a vízfojás.**«

NYAK: a nagyháló igen nagyszemű eleje, mikor azt a halász bekanyarítja a langoldal felé. »**Mentű nagyobb nyakat hajt, anná jobb, mert gyün lëfelé a hal, nekiütődik a nyaknak, mëgfordul, osztán mín a nagyapacstú a kisapacs felé a hal.**« L. nyargaló.

ÓRVÉNY-NYAK: őrvíny-nyak: a forgók széle, ahol a kanyar eleje van. »**A vesszővarsával őrvínynyakokon lëhetött halászni.**«

NYARGALÓ: (A nagyháló) **legelejin van ëggy ötven milis nyargaló. »Azír híjják így, hogy az könnyebben hajlik.**« L. nyak.

NYOLCAD, nyócad: »(A hal) **nyócad napra kikel.**«

NYÖSTÉNY l. hal.

NYUJT l. horog.

BENYUJT: bënyút: »**A halat mëgpucojja az embër, belit kiveti, a száján bënyút ëgy karót, úgy hogy harminc centi kiál a karóbú, mellészúrja a tűznek.**«

LÁGY-OLDAL: lágyódal: a szirt ellentéte. Partja szinte észrevétlenül emelkedik ki a vízből. Partját az a homok alkotja, melyet a mellette lévő alig-alig folyó fangvíz lerakott. A **lágy-oldal mindig** a szirttal szemben lévő parton van, de egy kicsit lejjebb. Váradi Imre azt mondja, hogy a szirttal csaknem szemben lévő tulsó part mentén lévő víz **jégeredéskor** (=jégindúláskor) nevezödött el **lágy-ódalnak**. »**A lágyódalon kezdik a kiadást.**« — »**A hajó a part mellett van a lágyódalon.**«

SEB-OLDAL: sebódal: a szirt és a seb-csapat oldala, a »**lágy-ódal**« ellentéte.

ÓR: ór. A halnak, vízi madaraknak, hajónak, kompnak, a Szentesnél lévő szigetnek **óra** van. — »**A feje** (a süllőnek) **hosszacska, az óra ojan sugár.**« — »**Vótak kanalas gémëk is. Ojan kerek óra vót, mint a kerekfejű kanál.**« — »**Hosszú óra van neki** (a csérnek), **két col hosszú**«. — A nagy-hálós hajónak van **ór-tőkéje** és **far-tőkéje:** ez keményfa. — A kompnak két **ór-tőkéje** van: »**Elsőbb a két órtőkéhën** (=vastag tölgyfagerenda) **szëgelik a feneket më̈g mindën burkonyhon**« (=bordához). — A kompnak azért van mind a két végén **ór-tőke,** mert egyszer az egyik, máskor meg a másik vége a komp eleje, mikor melyik parthoz ér. — »**Két sukkal magosabb az óra** (a kompnak), **mint a közepe.**« — »**Sziget-óra**« annak a tiszai halásztanyának a neve, mely a sziget elején volt (halászó hely!).

ÖBÖL: öble (csak személyragosan): Az **alacság öble:** az őrfától az emberekig tartó lehajlása. — Az **alacság** azért vékony, hogy ne hajóljon le nagyon az **öble, feszësen ájjon.** — »**A középső háló,** (a tükör hálón) **a léhís: kéccër ojan bű, hogy lëgyën neki öble.**«

ÖL: A halászok általában használt hosszmértéke. »**A százma vót három öl magos.**« — »**A léhís az elejin négy öl bű a közepiig, az utója három és fél öl.**« — A hasítógunyhóról is azt mondották: »**vót tízöles, ötöl.s.**« Az ölet régen úgy mérték, hogy a halász rátekerte a kezefejére a kötelet, hálót, amit mért, kitárta a karját, »jól kinyúltya az embër az ujját, úgy van ëgy öl. A másik vígit rá këll tekerni a keze fejire, mert máskípp nincs ëgy öl.«

KIÖNTÉS: kiöntís: ‚ártér.' »**Emeli hájót tóba is, Tiszán is lëhet használni, a Tiszán igënesak tavasszal, kiöntísëkën.**«

ŐR l. ör-fa, ör-fa-fészek, ör-háló.

ÖRMÉNY: Komendát Bálint így mondotta az örvényt: **örmíny**.

ÖRVÉNY: **örvíny** v. **örmíny**: kavargó, forgó víz a **seb-csapaton**, a **szírt** mellett: A halban legbővebb helyek a Tiszán az **örvínyök**. — »**Télen jobban örvínyökbe** van a hal.« — »**ëggyes örvínyek** (bizonyos időszakokban) **tilalmasak vótak** (a halászásra). **Csősze vót neki, őríztík.** Kurcai **örvínyök**: **Nagy-örvíny**, **Kone-örvíny**, **Kis-örvíny**, **Szent Ilona-örvínye**, **Átaleső-örvíny**.

PAMPOG: »**Úgy pampognak a halak**« (= kapkodnak a virág után).

PAPRIKÁS: halból készült étel. — »**A paprikásnak mëg këll alunni kocsonyának.**«

PARA: **A felső inra parát, tesznek**, hogy fenntartsa a víz színén a **parás ina**. «**A para hársfahajbú van, mer a' puha, nem vëszi bë a vizet. Mos csinájják fűzfábú is, mer a topojanyárfa drága. Azt Apatinbú hozattuk.**«

PARÁS: a nagy-háló felső ina (t. i. parás kötél: para van rajta). Ez **ëggyes** (azaz egyszeres kötél).

PADKA: **patka**: Az árok (a hasító árok) ülésre használt, céggé levágott egyik partja. »**A patkárú lë van nyesve két-három col, gyíkínybű csinálták seggpárnát: a sokkal puhább, mint a főd vagy a dëszka.**«

PATONY: 30 centiméter hosszú erős madzag, ezen van a **horog**, a **patony** másik végén van a **dërík**, ez vastagabb spárga. »**A dërík fűzfakaróra van kötve, a fűzfakaró bele van szúrva a szirtba.**« (L. csapó-horog.)

FÉL-PATONYOZ: **fël-patonyoz**. «**A horog fël van patonyozva**«, vagyis vékony spárgára: **patonyra** van kötve.

PECEK: **pëcëk**. A hajó derekán a gerendába van egy lyuk, abban van egy **pëcëk** fából, arra van rákötve a kötél. »**A kijáró-kötél mëgy a pëcëkkel ëggyütt. Mikor a kijáró kötél kiír, azt mongya a mestër: vesd el a pëcëkët! Rugd rá!** (az evezőt).«

PERS: **përs**' a gödörben, az iszapban megmozduló hal apró sűrű bűborékokat okoz. »**Mozog** (a hal), **osztán gyün fël az a përs a víz tetejire. Mer a bíka az nem përsël, az buggyol. De a përs sűrű.**« — «A halász) **odahajíttya a pëndélhálót ára a përsre.**«

PERSEL: **përsël**' az iszapban megmozduló hal sűrű përsët okoz, az feljön a víz tetejére, s ez elárulja a hal hollétél. »**Mikor** (a halász) **kopogtattya a deregjét, akkor përsël a hal, ára tuggya mëg a halász, hogy ottan gödör van.**«

PILLE: l. **pille-jég**.

PIPA: l. **emeli-háló**.

PIRITY: l. **lapsoió**.

PITYKE: A hal **pitykéje**=pikkelye.

PONTY v. **potyka**: a legismertebb halfajta. »**Aranysárga, van fekete is, az ci gánypotyka. Szálkás, de nem ojan nagyon. Kurcába, Tiszába, Körösbe is v^tn.**«

GYÉKÉNY-PONYVA: »A Bíró Molnár Imre Úr jelentvén, hogy a' Város kotsijai Számára öt **gyékény ponyvát** egy egy ezüst húszasával . . . megvett . . . kifizettetni kéri« (1839. okt. 5.).

PORCOGÓ: »a **kecsëgébe porcogó van**, a potykának ódalbordája.« L. még: szálka.

PORONG. A **porong** a víz fenekin van, a síma dërikon, »**kemíny rísz, homokbuckás porong. Ojan kemíny, hogy azon lë het koesival, lóval mënni, még së láccik mëg a kerék nyoma. A limány ajjába, vagyis a limány víginé van a porong, ahun nagyon szílës a víz.**« — »**A porong eseké víz fenekin van.**« **A limányon** nincs porong. L.: iszap.

PÓS. **A pós**: sásból vagy szénából csinált szárma-forma (töltöttkáposztaforma), azt bedugja az ember a kétsorcs inba, tehát az alsó ínba. Ez a puha sásból vagy szénából való **pós** nem ereszti bele a hálót az iszapba, nem ragad bele, halász nyelven: **nem vág el**.

MEG-PÓSÖL: **mëgpősöl**. Ha sáros, iszapos a folyó fenéke: »**ennek nagyon mëg këll pősölni.**«

PUKKANTÓ: **pukkantója**: a hal gyomrában van.

PUTTYOGATÓ: 6—8 cm hossú, varrógép csónakjához hasonló, csontból vagy fából készült szerszám. A két vége fel van csapva, a közepibe van fúrva egy nyél, olyan 40 cm hosszú. »**A puttyogatót a halász úgy fél përeënkint ütögeti bele a víze. A beütís által nagyokat puttyan, mint a béka, a puttyanásra odaméggy a haresa, bëkapja a horgon lévő halat, vele égyütt a horgot.**«

RAK: ‚iszapot rak a víz egyik helyről a másikra'. »**Fordul a vízfojás, oszt akkor éggyik hejre rak, másik hejrű horgya el.**«

RÁK. A kurcai rák jó ízéért híres volt a XIX. században. »**Sok rák vót a Kurcába, Hótt-Kőrözsbe.**«

RAKODIK: télen a hal a folyó vízbe letett összekötözött fűzfához húzódik, oda rakodik. »**Örvíny sarkoknál, a lágy ódalon rakodik, rakodik, rácsúszik éggyik a másikra** (a jég), **tornyot rak.**«

LÉ-RAKODIK: A hal «novembër—decembër elejin télire lëfiszkál verëmbe.«

REGINA: az aprószemű hálóra rákötött igen nagyszemű háló, melybe a hal nekiütődése által benyomul a hálószem, ez zacskót alkot és így fogja meg a halat.

L.: regimás-tapogató, pendel-háló.

REKETTYÉS: Kajánban volt a Veker és Kórógy közt.

RÉT: rít. A folyók vízjárta környéke sok és gazdagon termő vízi növénnyel.

NÁDLÓ-RÉT: így nevezik a múlt századi városi tanácsi jegyzőkönyvek a nádtermő rétet.

RISZÁL: »**A halat nem szabad** (főzéskor) **kavarni, csak riszálni, mer a halat ha kavarják, összetörik.**«

LEROGYIK: »**A gyíkínyt augusztusba këll vágni, mert ha hideg van, lërogyik.**« (ekkor aztán már kötélnek nem alkalmas.).

RÓTA l. egy róta varsa.

VAD-RUCA: »**A vadruca hallal, bogárral íl. Apró halat ëszik. Totyogó vizekbe, tavakba annyi vót ezelőtt! Százával szált a laposrúl a másik laposra, ahun, vizet tanáltak.**«

RÁ-RUG: ‚keményebben evezni kezd, hogy a hal ne menjen ki a nagy hálóból, hogy a háló elejét mentől gyorsabban húzhassák kifelé'. »**Rugd rá!**«

GÉM-SÁRA. »**A gém-sára térgyig írő vízbű kivëszi a halat. A gém-sára ojan nagy, mint a gója. Belelát az a vízbe is.**«

„**Az erdőbe mënt ëgy embër lovat keresni. A gém-sára ezt monta: gál! Az vagyok uram, teremtőm, lovat keresëk, monta az embër. Akkor azt mongya a bakcsó: vak! A'vót uram, teremtőm, vak, monta az embër.**«

SEB:, a szirt mellett, az örvénynél lévő sebes víz'. »**A lágyódal szíle bëál hamarabb, mint a seb.**

L. még: seb-csapat, bő-seb.

BŐ-SEB: bű-seb. Komendát szerint a **seb-csapaton** (sebes vízen) belől, a víz közepe felé van a **bű seb.** Váradi Imre szerint (én őt avatottabb halásznak tartom) a **seb-csapat** meg a **bű-seb** egy és ugyanaz. «Odavótam kecézni, mëgakattam a **bű-sebën**« (a bebukdosott fatövekben, faderekakban megakadt a háló).

SEKÉLY l. csekély-víz.

SEMLYÉK: sëmlyík ‚vizes, füves terület'. »Ifjú Kis István és Csák Ferenc között valamely Szénakaszállás eránt controversia lévén, minthogy meg bizonyosodott, hogy nem a' Kis István földén, hanem a **Semlyéken** mint Szabad földön használtatott, a' Széna Csák Ferenczne adjudicáltatott, s egymást megkövetlék« (1749. nov. 10. Vlevtár.).

SETÉT: sëtít. Ha 2—3 újjnyi hó csik a jégre és az megolvad, aztán ráfagy, akkor sëtít a jég, nem lát át az ember a jégen.

SÍKÁLÁS: a felhasított hal belső részeinek kitisztítása, kimosása; rendszerint nagyobb gyermekek munkája volt.

SÍKÁLÓ: »**A síkáló ojan gyükérféliből vót, mint a mostani síkálók.**« A dereka volt megkötve, mind a két végét használták.

SÖREG: »**Az ojan 2—3 kilós. Anná nagyobbat nem láttam. Abba nincs csont, csak porcogó. Së a kecsëgébe, së a vizába, së a tokba, së a sőregbe, ëgybe së. Csak porcogó van vígig a girincin. Hát a feje:**

az osztán csont. A fejibe a csont alatt porcogó van.«

SUHA: fiatal fűzfacredés: »Egy kis vizállással igënesak odahúzódnak a halak a suha közzé.« L.: még: suha-tőke.

SÜGÉR: »Tóba van jobban, de van a Tiszán is. Nem túlságosan szálkás. Ojan, mint a tarka-dubér. Mëgnyől nëgyed kilósra. Rövid, vastag.«

SÜLLŐ: »A süllő nem szálkás, csak ippen a girince vígig csont, aztán meg az ódalbordája. A feje hosszacska, az óra ojan sugár. Van, akki kétkilós mëg azon fëlül, 3—4—5 kilós. A' mëgnyő, ëszi a másikat nagyon, vannak neki ojan nagy fogai, bajusza nincs.« — »A süllő jobban elrejtőzik. Vannak czëk a fűzfa, nyárfatuskók, azokná tanyázik, csak ëccaka jár ki ënni.«

TÓT-SÜLLŐ: »A tót-süllő v. tarkasüllő, az is mëgnyől ëgy kilósra. Tarka, fekete csíkokkal, mindënütt van.«

SZÁK: a halnak a hálóból, bárkából való kimerésére meg a horogról való bëszákolására szolgál. A szák islígbű van, vagyis vékony madzagból van kötve. Részei: 1. nyele, 2. kámvája, 3. szák: a háló, mely zacskó-alakú. A kámvája fűzfábú van.

BOKOR-SZÁK: bukor-szák: 4—5 öl hosszú rúddal. »Bukorszákba két rúddal zavarják a halat a suhábú.«

SZÁLKA: »kecsëgébe, vizába, tokba nincs, csak porcogó.«

SZAPOJ: A hajó, csónyak, ladik fontos tartozéka a szapoj: fűzfából volt kivésve. A viznek a csónyakból, ladikból való kimerésére szolgál.

SZÁR: az evedző szára.

SZÁRAZ vö. száraz-hal.

SZÁRCSA: »Fehír óra van, a homlokán van »ëgy fehírsíg. Az is hallal il mëg bogárral.« — »A szárcsa ojan, mint a vadruca.«

SZÁRÍTÓ. „A szárító víkony madzag, karók közt vót kifeszítve; körbe 20—25 rúd körül vót fűzve madzaggal öt-hat sor: ára vót terítve, még pedig úgy, hogy a basított halat kifordították, mint a könyvet lëhet. A szárításhon a karók két ölre vótak körbe lëásva, másfél öl magos.“

SZÁRNY: a hal úszója: szárnya, l. varsa.

SZÁZMA: »A százma ojan, mint a pëndëlháló. Csakhogy a pëndëlhálón 200—250 gojó van, a százmán 600 gojó.«

SZEM: szëm. Szëme van a halnak, a hálónak; horogról is mondják: ëgy szëm horog. L. még: csapó-horog, fenék-horog.

SZIGONY: ősi ülő halászszerszám. Részei: 1. szakálla, ez tartotta meg a halat a leeséstől. 2. ága „szigonyág“. 3. köpűje: ebbe húzzák a nyelit. 4. nyele. A nyele 3—4 öles hosszú rúd volt.

SZIKLONY: „A sziklony bűrbű van. A ladik ódalára erősítik, az evedző gyün ide bele, úgy fúrja a vizet: sziklonyozunk.“ L. még: sziklony-tartó.

SZIKLONYOZ: „Sziklonyozni félkézzel szoktak, másik kézzel fogják a kecekötelet.“ L. még: sziklony-tartó.

SZILAJ: „mán novembërbe, decembërbe nem ojan szilaj a hal, mer hideg a víz, jobban mëgfogja háló is, kece is, szigony is, nem löttyen szíjjel a hal.“ — „...mikor mán elívott, akkor könnyű a hal, osztán szilaj, ugorgya át a hálót.“

SZIRONNYÁJA: a hal kuppantyúján belől. Az nagyon piros. Az ha megsértődik, elvérzik, elpusztul a hal. „Ha bárkába a szironnyáját nem tuggya kimosni, mëgdöglik, mëgfullad.“

SZIRT, szirtot, szirtba. A kanyarban annak a partnak, melynek a víz nekivág: szirt a neve. A szirtnak a víz nekivág, a víz odazúdul, a partot kimossa, ezért itt a part be szokott omlani. A szirt nagyon magos. — A szirt mellett lévő seles vizet is hívják szirtnak. „Mëntem fël ezën a szirton ë“ (csónakkal). „Gyerünk át szirtra halászni.“ L. még: seb-csapat.

SZIRTOS: ahol a szirt van: „ijen nyárfa-, fűzfatuskók bëbukdosnak a vízbe, ahon mënnek“ (a halak). „Ojan szirtos hejiekën, mijebb vizekën.“

SZÍVE l. vessző-varsa.

FEL-SZOLGÁL: fël-szógál: ‚a vizből felnyúlik‘. „A nyakbú fël-szógált ëgy madzag, ëgy fa vót rajta, mutatta, hogy hun van“ (a varsa).

SZORÍTÓ: „Mikor a víz apad vagy árad, van ëgy míjedís, ammin mëgy ki a víz, oszt kevés szërszám, háló këll, az a szorító.“ L. még: elhálóz.

SZOTYÉ: ‚piszkos, olvadó jégtörmelék.‘

SZÖR l. hal.

TANYA: a víznek az a része, ahol a hálót a halfogásra kivetik. Tanyát legtöbbször a szirt mellett lévő seb-csapaton, örvínyën meg a szirttal szemben lévő lágy-ódal melletti langvízën vetnek. Az ilyen tanyáknak nevük volt, így pl. a Körösön: Határtanya, Fejszés-tanya, Jaksortanya, stb. — A két dereglyében a két ember hányja kifelé a hálót (= a lapsolót.) Mikor ki van hányva, „húznak ëgy jó hosszú tanyát“ (= Vagyis az egymástól eltávolodott két dereglyével a hálót megh húzzák a vízben.) — A nagyhálóval való halászatkor egy-egy tanya nagysága: 300—500 méter. „Ahun kilométer hosszú ëgyënes-dërík van, ott lëhet 2—3 tanyát is vetni“. — Ha a háló elvág, azaz a háló beleragad az iszapba, „a hálót fël këll laptolni.“ Azt mondják ilyenkor a halászok: „elromlott a tanya“, vagy: „fuesba mënt a tanya“. — (A jég alatti halászatkor egy óra—másfél óra alatt) „kíszen van ëgy tanya“, vagyis ennyi idő elég egy tanya meghúzásához.

L. még: tanya-vetés.

REGINÁS-TAPOGATÓ. Abban különbözik a síma-tapogatótól, hogy regina van rajta kívül-belül. Ha a hal kívülről vágódik neki a reginás tapogatónak, a belső reginába belenyomja a hálót, ezáltal zacskó keletkezik, amiből a hal nem tud kiszabadulni. A reginás tapogatót, mint hosszú rúdja is mutatja, mélyebb, gazos, akadékos helyeken használják.

SÍMA-TAPOGATÓ: két meggömbölyített fűzfaág aljában abrínes van, rajta háló. „A síma tapogatót cseké̩j vízën, füves, gazos, sásos hejjën“ használják.

TART: avval tartották (= úgy gondolták) a régebbi halászok, hogy a vír a hal zsírja“.

SZIKLONY-TARTÓ: „Sziklonytartó jobbfelől vót“ — Nagyhajó, csónak tartozékja.

L. sziklony, sziklonyoz.

TÁMASZTÉK: támasztík. „A burkonyok fölött (a kompon) támasztík van a gërëndák alá“.

TAT: tattya v. dëszkája; középen ki van fúrva, ez a lyuk az őrfatíszëk. „Tat: ammin ül oszt övedz, az a tat. Kërësztül van a (hajó) ëggyik szílin mëg a másik szílin.“

TEJ: ‚a hal teje‘. „Ojan víkony hártyába van a tej, mint az ikra“.

TEKEREGTET: „Jóllehet pedig valamennyire már enyhülne az idő, mind az által a sok vizek a barom járó földnek nagy részét elborítván, csak a kopár síkon kello tekeregtetni a sovány szegény marhákat . . .“ (1750—51. Ref. Ekkl. Hist.).

TEKERŐ. A komp tartozéka a parton. Mikor hajó jön, „a kötelet lëeresztik, mikor elmín, fëlhajtyák. Ëz a tekerő. Ahun kötél van, tekerő is van“ (a parton). A tekerő részei: „Fënn van a kődöke. A kődökire rátëszik a dudát. Lënt a kődökinek vála van, azen van a duda. Van neki hajtófája, ammivel tekerik a kötelet.“

ADTA-TEREMTETTE: „Kerekes János . . . Istent és eget irtóztató káromlásokkal, úgy mint atta teremtette égtelen gvalificált káromlásokkal illette“. (1744. márc. 30.).

TEREM: terëm. „A síma-dëríkon nem bir terëmni a jég, nem bir mëgálni a zajlás.“

KI-TERIGET: „A halat asszonyok terigettík ki mëg gyerëkëk.“ (= A kihasított halakat a szárítóra kitették száradni.)

ÁR TÉR l. kiöntés.

VÍZ-TETEJE l. víz.

TILALOM l. tilalom-törés.

TILTÓ. A tiltó egy szál vastag fenyő. A tiltót télen a komp külső, víz felőli oldalához deszik, és ha jön a jég, a tiltó behajítja a komp oldalától a jeget. A tiltó egyik vége ki van kötve a parthoz, a másik vége bent van a vízben.

TISZTÍTAT: „Az (t. i. a compó) nehéz tisztítatú“ (= nehezen lehet megtisztítani a pitykéjétől).

TOK: „A tok a Dunárúl gyün mind ide. Kézzel nem lëhet hozzányúlni, mer

ojan éles a girince, hogy elvágja az embörnek a markát."

TOMBÁC: a szentesi vízimalmok hajóinak tombác volt a neve. „Vísétt hajó, ëgy darab fábú vót."

FEL-TORKOLLIK: fëltorkollik 'feltorlódik'. „Úgy fëltorkollik (a jég), hogy ëggyik hejjën van másfél öl magos."

TOTYOGÓ: „Az Alsó-Felső-rít abbúl ílt, hogy vadálatot fogtak tőrrel. Ojan csapdákat kíszítëttek, a rítkën a totyogókba tëttík."

MEG-TÖR: mëgtör. 1. „Mëgtörik a (hal) farkát: ha kan, tej gyün ki belülle, ha nyőstíny, akkor pedig ikra". — 2. „Ha megtörik a vizet nagyon (a sok hálóhúzással), fürdik a hal ëgy kis gödröt magának, abba belehúzódik, a nagyháló elmín a tetejin, oszt a gödërbe ott marad a hal benne."

TILALOM-TÖRÉS: tilalomtörís. „Tilalmas őrvínyëkën csak tilalomtörískor halászhattak. Ott vót ojan tilalomtörís, hogy vót kenne száz halász. Tilalomtörís össze vót: októbertű novembërig."

L. még: örvény.

FAR-TÓKE: a nagyhálós hajó farában, azaz hátuljában: az is keményfa, mint az ór-tőlé.

ÓRR-TÓKE: ór-tőke: a nagyhálós hajó orrában, keményfából.

SUHA-TÓKE: olyan vastagabb fűzfaág végződése, ahonnan budár-fonáshoz használatos 10—12 suha, azaz zöld fűzfavessző cred.

TÖR. „Az Alsó-Felső-rít abbul ílt, hogy vadálatot fogtak tőrrel. Ojan csapdákat kíszítëttek, a rítkën a totyogókba tëttík."

TISZÁN-TÚL: A szentesiek számára a Duna-Tisza köze. Csongrád tehát a szentesiek helyzete szerint Tiszán túl van.

TUTAJ: „Cëtkínybű csinálunk háromágú tutajokat, azt fëlfűzzük zsinórra, jó erős spárgára. Mindën tutajt 6 colra ëgymáshon." L. még: láp.

HÁLÓ-TÚ: 25—30 cm hosszú, fából készült. Egyetlen fontos része a nyelve.

UJJAS: (Az olló háló) ninesen ëggyujjas. „Olló alakú, sűrű szëmű, (= egy ujj nem megy bele a szemibe)."

ÜTÉS: ütís. Ütís az alsó mëg fëlső inba van. Az ütísbe van belefűzve a háló. Ebbe szëggyük a hálót. Ëggy ütísbe négy szëm hálót szëdünk. Ütís csak a nagyhálón van. Mikor ki van ëggy álítás, tekërünk rá ruhát, aztat lëköttyük az utolsó ütíssel. Ëggy ütís 3 ½ col, a' melyik sűrűbb, 3 colos, a' melyik ritkább (az eleje) 4 colos.

L. berz.

EL-VÁG l. pős.

VÁGÓDIK: „A léhís vágódik kifelé a para által." (A nagyháló kivelésekor.)

VARR: 'a ladik, dereglye, komp repedéseit, fenék- és mederdeszka közeit mohával betömi, cinpával iszkábával leszorítja'. „A (komp) fenekit is mëg a medert is mohával varrják. A mohát mohozóval verik bele a fenékbe (= a két fenékdeszka összeeresztésébe). A mohozó kemínyfábú van. Így fogják (mutatja), oszt így verik fakalapáccsal. Az ár (vastag, hegyes tű) nem mín a mohába bele, úgy meg kell varrni." — „Tőgyfával varrják (azaz: tölgyfából hasogatott, féloldalt félgömbölyűre faragott vesszővel, ez a cínvessző, melynek a másik oldala lapos).

LE-VARR: „Mikor mëg van varrva ëgy darab, ojan hosszú, ammijën a cínvessző, azt mingyár lë këll varrni. Avval a cínvesszővel, iszkábával varrják lë (a komp fenekét vagy mederdeszkáját).

MEG-VARR. l. le-varr.

VARRÁS: 'a mohával megvarrt, cínvesszővel levarrt, iszkábával összeszorított fenék és mederdeszkák érintkezési vonala kompon, dereglyén, csónyakon'. „A cínvessző fëlett van az iszkába, úgy szoríttya a mohát bele a varrásba." — „Mikor mëgmoházzák a varrást, cínvesszővel bëszoríttyák, iszkábával." — 1839. aug. 30: „Böldi Rév pénztárnok Kiss Ferentz jelentvén, hogy a' Nagy komp meder varrásai megromolván, megigazítása felette szükséges... lenne".

VARSA: kenderfonálból készített rekesztőszerszám. A háromabrinesos varsa kétszárnyú, az ötabrinesos egy-szárnyú. A kétszárnyú versikéje (vagyis az a része, mely a halat megfogja) négyszëgletës, az

ëgy-szárnyú hëgyës-versikéjü. A varsa részei: 1. **szárny,** ez vezeti be a halat a 2. **fejbe.** A varsa szárnya legalább két öl hosszú.

VESSZŐ-VARSA: fűzfavesszőből font rekesztőszerszám. Benn van a **szíve,** a varsának az a belső része, mely megfogja a halat. **Szíve** csak a vesszővarsának van. A kötött varsának ugyanez a része: **versike.** — **„Örvíny-nyakokon lëhet vesszővarsával halászni."**

EGY RÓTA-VARSA: egy róta varsában öt-hat varsa lehet. Ezek elhelyezését a szövegbeli ábrák mutatják.

VEKER: A Veker Szentestől északra ömlött a Kurcába. Ma már csak kanális.

VER: 1. **„A** (komp) **fenekit is më̈g a medert is mohával varrják. A mohát mohozóval verik bele a fenékbe.** L. még: össze-csap, ívik. 2. 'a hal veri a hálót'. **„A kötélrül észre lëhet vënni, hogy lük, mín, veri"** (a hal a hálót).

FEL-VESZ: fël-vësz: A kötelet minden második likën fël-vëszik (Mikor jég alatt halásznak).

VÉSZ: ősi rekesztő halászati eszköz. Tóban használták. A vész: **„a tóba nádbú vót kötve, gyíkínykötéllel. Vót ëggy öles magos më̈g öt sukkos magos. Ez ojan vót, mint a kerítís. A' mellé jobbrú balrú lëhetett vészfejet csinálni. A vészfejek nádbú vannak. Két-három öl távolságra vannak csinálva. A vészfejnek a tetejire gazt tëttek, hogy në lëgyën világos."** — A vészfejbe bejutott hal nem tudott többé onnan kiszabadulni.

CIN-VESSZŐ: ‚tölgyfából hasogatott, féloldalt félgömbölyűre faragott vessző, melynek a másik oldala lapos: a fenék meg a meder varrásainak a levarrására'. **„Mikor më̈g van varrva ëgy darab, ojan hosszú, ammijen a cínvesszö̈, azt mingyár lë këll varrni. Avval a cínvesszövel, iszkábával varrják a cínvesszövel, az iszkába beleszoríttya** (a cínvesszőt meg a mohát a két deszka közé). **Tögyfával varrják** (ez a cínvessző). **A lëszorított cínvessző passzol a fenékkel, mer ijen gömbö̈jü álású alul, fëlül pedig síma, ez szoríttya bele a mohát. A cínvessző fëlëtt van az iszkába, úgy szoríttya a mohát bele a varrásba."**

TANYÁT VET: ‚a hálót halfogásra kiveti.' Aki nem ismeri a vízjárást, nem tudja, hol kell tanyát vetni.

TANYA-VETÉS: „De van ojan hejj is, ahun két-három óra beletelik ëgy tanya-vetísbe" (=a háló kivetése, meghúzása, kivétele, vagyis a halászás művelete.).

KI-VÉTEL: kivítel. **„A mestër tuggya, hogy hun van a kivítel, mer a nagy-hálót nem lëhet akárhun kivënni, mint a lapsolót."**

VAK-VEZETŐ: Ha sëtít a jég (l. sölét alatt), **vak-vezetőt këll abba a kis jukba** (=vezér-likbe), **ahová a vezetőrudat várják. „Mikor odaír a vezetőrúd: mëgmozdul a vak-vezető, akkor tuggya az embër, hogy ott van, úgy hajtya tovább a másik jukba."**

VICI: az utolsó ember a nagyhálónál. Az mosogatott. **„A laptáros** vót a gazdája a vicinek. A laptáros monta, mikor el van súrolva: hozd elő azt a bográcsot, **mëglátom-ë magamat benne. Ha nem** vót **fínyës,** újra súrolta." L. laptáros.

VIDRA: „A vidrának drága a bűre, nem vëszi bë a vizet, nem ázik el. A vidra ojan, mint azok a kis fajta kutyák. Hosszú dërëka van, hamvas szőre. Lëjár a vízbe, mëgfogja a halat, oszt mëgëszi. Ojan körmei vannak, belevágja azt az éles körmeit abba a halba, kiál oszt a hal, kiereszti jól a vírit, kinozza a vízbül. Facedúbül járt halászni, nagy-odús fűzfába tanyázott. A 3—4 kilós potykát mëgëtte, Fëlvitte a halat. Lënn van a víz fenekin, onnan hozza fël a halat."

VILLA: 'kétágú vasvilla a jég alatti rúd hajtásához'. **„A rudat villával hajtyák."**

VIRÁG: 'kérész'. **„Ezt a virágot szereti a hal, akkor nem ëszik a horogrú** (t. i. mást). A halászok szárítyák (az elhullott kérészeket, a virágot), avval horgásznak." V. ö. kórész, tisza-virág, víz-virág, virágzik.

TISZA-VIRÁG: ‚kérész'. **„Ëgyik embër** kérésznek mongya, másik tiszavirágnak.

Ezelőtt kérísznek hítták, az öreg halászok kérísznek mondták." Vö.: kérész, virág, tisza-virág, víz-virág, virágzik.

VÍZ-VIRÁG: ‚tiszavirág'. „Jobb halak is ësznek: a vízvirágot mindën hal szereti." — V. ö.: virág, tisza-virág, kérész.

VIRÁGZIK: „Mikor virágzik (vagyis a tiszavirág idején), akkor fënt jár a hal. Délután kezd virágzani a víz."

VIRGA: ‚viszontagság'. „Sok virgán mëntek azok kërësztül, mire idáig írtek." (Azok, akik a lápot lecsapolták, sok viszontagságon mentek keresztül.)

VÍZ: A halász nem mondja azt: folyó, sem azt: tó, hanem csak azt: víz. — „A hal mindíg víznek mín, mer az ujjabb vizet nagyon szereti." — „A hal most víz közt jár, bënt." (Sem nem a felszínen, sem nem a fenéken). „Mikor a víz virágzik, a hal fënt jár a víz tetején." — „Víz közt ëszik a hal, ha nem a tégláná van. Ha a tégláná ëszik (ami a horgot a víz fenekén tartja): akkor fenékën, mer a tégla a víz fenekin van." — „Mikor nagy a víz, fëjjebb vëszik a kompkötelet." — „A hasítás nyáron történt, mikor a víz elmënt" (=az áradás elmúlt).

L. még: víz-járás, vízen-járó ember, hajt, meg-tör.

ANYA-VÍZ: „Mikor apad a víz, amennyire lëhet, mëgy vissza (a hal) az anya-vízbe."

BÁTOR-VÍZ: a mély vizet így is hívják. Ellentéte a **csekéj-víz.**

CIGÁNY-VÍZ: A kanyarban olyan nagy erővel folyik sok helyt a víz, hogy „a kanyar után visszafelé fojik a víz." Ez a **cigányvíz.** Némelyik helyen 500 méterre is visszafolyt a cigányvíz. Ma már nincsenek ilyen cigányvizek. „Ha ëgy lápot (= lutajt) bëvëtt a cigányvíz, félnapot is ott kóvájgott, mire ki tudott belülle kecmerëgni az oláj."

CSEKÉLY-VÍZ csekéj-víz, a bátor-víz ellentéte, tehát a nem mély víz.

HOLT-VÍZ: hótt-víz, amelyik valamikor folyt, de ma már nem folyik.

HÍG-VÍZ: híg-víz ott van télen, ahol nem fagy be.

LÁGY-VÍZ: az örvény-sarkoknál lévő lassú folyású mély víz. „Lágyabb a víz, ott nincs ojan erős fojása, mer míj a víz." A lágy víz: gyengén folyó víz. Ott áll meg leghamarabb a jég.

LANG-VÍZ: a sebes víz ellentéte, a lassú víz. A seb-csapat ellentéte a lang-víz: igen lassú, alig-alig folyó víz.

LANGÓ-VÍZ: A sebes vízzel szemben lévő lágy-ódali lassú víz. „A lutajos a szirtot keresi, a' fil a langóvíztű."

LANYHU-VÍZ: ‚langyos víz'.

LUSTA-VÍZ: „A kárász is inkább a tóba van, a lusta vizet szereti."

NAGY VÍZ: ‚áradás'. „... nagy vízkor kifelé igyekszik (a hal) a gyëpre."

VÍZA: „Elvíve fogtunk ezelőtt a nyócvanas évekbe. Nagy vót a víz, csak a Dunárúl gyütt fël. Az öregëk monták, hogy víza, itt nem tanyázik az effajta vízën. A víza ojan tarka-kík színű. Barnás csíkok vannak benne. Köves hejjën szeret, a sebës vizet szereti nagyon. 70—80 kilósra mëgnyől."

VÖCSÖK: „Nagyobb mint a szárcsa. A vöcsëk bukik a vízbe, két ölet is elmëgy a víz alatt. Hallal íl. Hosszú nyaka van, búbos ëgy kicsit a feje. Szürke, fehír, fekete tolla van neki."

KIS-VÖLGY: Kisvőgy. A Nagy-völgyön belől, de azzal párhuzamosan folyt. A Kispiac-nál eredt, a Vásárhelyi utcánál folvette a Kis-eret, a Vajda-telepnél a Gógány-ba szakadt, a Gógány meg a Nagy-völgybe.

NAGY-VÖLGY. Nagyvőgy. A Nagy-hegyben eredt s a Kontra-tóba ömlött. Ma már csak csatorna.

ZACSKÓ: l. hegyes-kece.

BUGGYOS ZACSKÓ: „Annak (a szárnának) vót ojan buggyos zacskója: abba vót a hal." L. még: buggy.

ZAJLÁS: a tél elején való jégképződés a folyó beállásáig, befagyásáig. „Mikor jó nagy hidegëk vannak, elsőbb csak pille-jég mëgy, viszi az a fojóvíz. Azután mindën nap erősödik, akkor aztán örvény-sarkokná mëgál, mer ott lágyabb a víz, nincs ojan erős fojása, mer míj a víz. Ahun csekélyebb, erősebb a fojása. Örvény sarkokná rakodik, rakodik, ráesúszik

ëggyik a másikra, tornyot rak. Terëm hozzá, ahun gyënge a víz, az őrvínyëkbe. A síma-dëríkon erős a víz, nem bír terëmni jég, nem bír megálni a zajlás. Ojan zuhogás van ott, rëcsëgís, ropogás, hogy! Van ojan magos is, hogy másfél öl magosra is fëlcsúsztattya ëggyik a másikat. Úgy fëltorkollik, hogy ëggyik hejjën van másfél öl magos." L. még: jég-eredés, beáll.

ZUHOGÓ: Ott ömlött a Veker a Kurcába. „A Zuhogó-gát Kis Nagy Imre tanyájánál van."

ZSÍR: A hal belëből kisült zsír, melyet kantákba, butykosokba tettek és tímároknak adtak el.

ZSOMBÉK: zsombík. „Vótak azok a zsombíkok. Itt is ojan vót a csordajárás. Körülötte fű nyől. Mikor lëlíp az embër a zsombíkrúl, akkor tërgyig ír a víz. Nem ázik el, az embërt is megbirja."

RESTES D'ETHNOGRAPHIE ET DE LANGAGE POPULAIRE CONCERNANT LA PÊCHE ET LA VIE SUR L'EAU EN VOIE D'EXTINCTION DANS LES ENVIRONS DE SZENTES.

Antal Nyíri.

L'aspect de Szentes et de ses environs était caractérisé jusqu'au XIX-e siècle par de fleuves abondants, de nombreux petits ruisseaux sinueux, des eaux débordant sans obstacles, des étangs plus ou moins profonds, des prés marécageux à une faune riche, des mouillères et, çà et là, une élévation de terrain. Ce sont ces conditions géograpiques qui ont permis à une partie de la population de Szentes de vivre cette vie de pêcheur d'eau et de marécage dont les traditions remontent à l'âge primitif.

Cependant, par la régularisation des fleuves, par le drainage des cours d'eau, des étangs et des prés marécageux, la terre a changé de physionomie, avec la disparition des eaux, les hommes vivant sur l'eau disparaissent aussi avec leur outillage et leur langue qui servait de moyen d'expression pour cette vie.

L'auteur de cette étude présente cette vie menée sur l'eau en voie de disparaître dans les environs de Szentes au dernier moment, à la base des propos de vieux pêcheurs et des documents d'archives. L'auteur ne regarde pas l'une ou l'autre branche de cette vie (p. e. la pêche) isolée des autres, il voit et il fait voir tout dans son ensemble, d'une manière que son ocuvre est ethnographique et linguistique à la fois: il présente l'homme avec son métier et sa langue, sur la scène de sa vie même, dans le monde des eaux, des fleuves, des ruisseaux et des prés.

C'est pourquoi l'auteur s'occupe dans les premiers chapitres de cette ocuvre des eaux et des prés de Szentes, de la flore et de la faune caractéristique de cette région, à la base de diplômes d'archives, des procès-verbaux des conseils municipaux et de la tradition orale, mais il utilise et cite aussi la littérature concernant l'ancienne hydrographie de Szentes.

Ceux qui ont écrit jusque là sur la vie menée sur l'eau du peuple hongrois, ont systématisé ce qu'ils ont vu eux-mêmes avec leurs yeux d'érudit. L'auteur de cette étude ne présente pas les faits concrets de la vie sur l'eau comme il les a vus, lui, mais comme les hommes vivant sur l'eau les ont vus et racontés eux-mêmes.

C'est pourquoi ce travail contient au juste le savoir des hommes vivant sur l'eau de leur propre terre, de leurs eaux, de leurs animaux, de leurs occupations

et de leurs instruments, et puis, les appréciations et les conclusions de l'examen scientifique moderne y sont ajoutées.

Cette méthode a mené à de nouvelles connaissances. Il est apparu que les gens de l'eau ont un riche vocabulaire pour désigner l'eau, surtout les certaines parties des cours d'eau et les différentes formations de la rive et du fond. Les pêcheurs de Szentes connaissent les eaux fluviales et la formation de leur entourage aussi bien que les cultivateurs savants de la géogpraphie générale. C'est le chapître «L'eau et ses alentours» qui en informera le lecteur.

«Le pêcheur doit connaître le courant de l'eau à chaque endroit du fleuve»-dit Imre Váradi, un vieux pêcheur-maître de Szentes." Celui qui ne connaît pas le **courant** de l'eau, ne sait pas où il **doit se fixer** (jeter son filet pour la pêche). Le courant est une fonction de la différence de niveau du fond et la formation du rivage du fleuve est une conséquence de celle-là. A cet égard, les **méandres**, sont très importants. Au fleuve Tisza il y a beaucoup de méandres, l'eau ne coule pas entre des rives d'une ligne droite, elle **serpente**. Dans le méandre même, on nomme **récif** la rive contre laquelle l'eau se jette. Dans cet endroit, l'eau ronge le rivage avec une grande force, car le fleuve aurait sa plus grande chute dans la direction du récif, l'eau se déverse par là, c'est pourquoi les récifs sont très hauts. Puisque les récifs sont ravinés par l'eau, le rivage s'y éboule pour la plupart. Près de Szentes, tout de suite au premier méandre en dessous de la rade, la Tisza s'est déplacée vers l'est en deux âges d'homme de toute une largeur de fleuve, car le récif s'effondrait toujours et le rivage en face s'atterrissait. C'est que là l'eau coule lentement et ainsi elle entasse le sable. Ce n'est pas le rivage abrupt seul qui soit nommé récif par les pêcheurs, mais le flot rapide auprès de lui est aussi désigné ainsi. „Passons sur le récif pour pêcher!" — Dans le récif, il y a **la grande masse d'eau rapide** (seb-csapat) **ou la large eau rapide** (bő-seb), c'est à dire **le remous**. Il est resplendissant, uni, rapide. S'il fait du vent violent, qui vient d'en bas, ainsi qu'il se jette contre (il souffle donc dans une direction opposée au fil de l'eau), c'est là que l'eau est la plus agitée. Le remous a **un entonnoir**. A ces endroits, il y a **un fossé** au fond de l'eau Le remous, s'il est un endroit remarquable au point de vue de la pêche, porte ordinairement un nom. L'eau profonde est nommée aussi **une eau brave**, celle qui n'est pas profonde, est **une eau médiocre**.

Presque en face du récif, seulement un peu en aval, il y a **le côté mou**. Le bord du côté mou émerge de l'eau presque insensiblement, le rivage s'est formé du sable que l'**eau lambine** (langviz) coulant à peine a déposé. Le contraire du remous est l'eau lambine. Au côté mou se trouve l'alluvion du fleuve qui est nommé le „limány" de l'eau. Ce „limány" se trouve aux endroits où une profondeur médiocre rencontre une partie plus profonde. A ces endroits, l'eau se heurte contre la partie de profondeur médiocre et tourne et tournoie et se remue et se roule, mais beaucoup moins rapidement: c'est ce qu'on nomme le „limány" de l'eau. Imre Váradi, pêcheur-maître de Szentes, disait aussi que le „limány" c'est le côté mou et le fond du remous, là on prend beaucoup de poissons quand il dégèle au printemps. Au fond du „limány", il y a le **limon** (iszap), au bout du „limány", là où l'eau est bien large, il y a un **„porong"** au fond de l'eau. Ce „porong" est si dur qu'on peut passer par lui en voiture, avec des chevaux, la trace des roues n'est pas même à remarquer.

Au point de vue de la pêche, l'endroit le plus important est le remous auprès du récif et l'eau lambine en face de celui-ci au côté mou. On se fixe pour la plu-

part à ces endroits-là, c'est à dire: que c'est là qu'on jette le filet pour la pêche. Dans le tournant même, en maint endroit ,le courant de l'eau est tellement fort qu'après le tournant, l'eau coule en arrière. C'est „l'eau tzigane" (cigány-víz). En quelques endroits, elle coule souvent 500 mètres même en sens inverse. „Si un radeau est attrapé par l'eau tzigane, il tournoie là toute une demie journée, jusqu'à ce qu'il puisse s'en tirer."

Le contraire du tournant est „la taille unie" (sima derék). C'est le nom d'une section du fleuve qui est de ligne droite, qui ne serpente pas. Le rivage n'en est pas abrupt, il descend en pente plus douce vers le fleuve.

Voici comment les pêcheurs de Szentes connaissent bien les certaines parties et les environs du fleuve. Assurément, les pêcheurs d'autres peuples les connaissent aussi bien et le vocabulaire de ceux-ci est aussi riche pour désigner l'eau et ses environs, surtout si la pêche est chez eux aussi une occupation datant des âges primitifs.

Comme il connaît l'eau, ainsi, le pêcheur connaît aussi très bien les poissons. Les érudits ont déjà exactement décrit comment les poissons fraient, mais ni l'ethnographie, ni la linguistique ne se sont pas avisées de demander au pêcheur: comment le savoir? Pourtant les philologues ont déterminé l'origine du verbe frayer (ivik) sans le savoir des pêcheurs, mais naturellement mal.

L'explication de Imre Váradi, vieux pêcheur de Szentes, donnée sur la fraie des poissons, résout aussi l'origine du verbe frayer (ivik). Quand le poisson fraie — dit Váradi — un de ses flancs dépasse l'eau, il frétille dans l'eau, ils **se battent** de leur queue. L'un laisse écouler le lait (le mâle), l'autre les oeufs (la femelle), c'est ainsi qu'ils s'abattent l'un sur l'autre. Les pêcheurs disent, au lieu de: „les poissons fraient", aussi „ils se battent", „ils se baignent", en Transylvanie on dit même: „les poissons luttent" (vivnak a halak). Il en suit que le pêcheur hongrois considère pour le moment de la fraie des poissons, le moment où ils se précipitent l'un sur l'autre, il dit „les poissons fraient" quand ils se battent Mais alors les formes „**vivik**", „**vivnak**" (lutter, faire de l'escrime), sont les formes primitives du verbe „**ivik**", et les formes „**ivik**", „**ivnak**" en sont provenues ainsi que du mot slave **vnuk** > **vonek** > **vonoka** (avec un suffixe du possessif) **unoka** (petit-fils) s'est formé, ainsi que du slave „**visaky**" procède le mot „**iszák**" (sacoche). La disparition du „**v**" au commencement du mot est fréquent dans le hongrois. A côté de **visel** (porter), existe aussi **üsel**, à côté de **viasz** (cire) existe aussi **iusz**, **éasz**, de l'ancien **vimád** (adorer) est provenu **imád**.

Personne n'a demandé non plus au pêcheur jusque là, qu'est-ce qu'il sait de la **débâcle**? C'est pourquoi depuis la publication du Dicitonnaire Hongrois Ougrien de Budenz en 1881, on pense aujourd'hui encore pour la plupart que la caractéristique qu'Albert Szenczi Molnár a donnée de la débâcle, du bruit des glaçons charriés par le fleuve (— glacies **cum fragore** labens in undis) n'est qu'une invention du XVII-e siècle. C'est pourquoi la linguistique d'aujourd'hui ne s'est point souciée de l'explication ancienne, mais juste de Gábor Szarvas, concernant l'origine du mot „szaj," „zaj" (glaçons flottant à la dérive) qui — avec une bonne raison —considère le mot hongrois „zaj", qui veut dire„bruit" et le „szaj" ou „zaj" des glaçons comme ayant la même origine. La caractéristique de la débâcle publiée plus haut, donnée par Imre Váradi, pêcheur de Szentes, affermit l'ancienne explication de Gábor Szarvas.

Gédeon Mészöly, professeur d'université de Szeged a démontré que le mot „láp" qui veut dire „île flottante" et„ radeau", n'a rien à faire avec le mot finnois

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

„lampi" qui veut dire „petit lac", mais il est une variante du nom verbal „**lább**" ~ „**láb**" (Cahiers de Szeged 3:87, 126). Le sens nominal de „**láb**" est „pied", „pes" (membre de l'homme et des animaux), le sens verbal de „**láb**", „**lább**" est: „se tenir debout" ou „marcher sur la surface de l'eau". Selon Bárczi, cette étymologie n'est pas même vraisemblable (Dictionnaire étymologique), il professe encore la parenté du hongrois „láp" „île flottante" avec le „lampi" finnois, „petit lac" ce qui pourtant est impossible.

Le fait que l'hameçon flottant sur l'eau, **le lábó-horog** est nommé à Szentes et d'autre part aussi „**lápos-horog**", est une preuve nouvelle et indiscutable que le mot „láp" signifiant „île flottante" ou „radeau", et le „lápos-horog" ou „lábó-horog" signifiant l'hameçon flottant sur l'eau, ont la même origine avec le nom verbal „lább" ~ „láb". Cela démontre en même temps que les nom du radeau „láp" et „lábó" sont les variantes du même radical. (L'hameçon flottant sur l'eau est à voir au dessin G de la Planche II.).

L'auteur de cette etude a décrit pour la première fois d'une façon détaillée comment on **coud** ensemble les planches du fond et du côté d'un bac, d'une barque et d'un canot.

On coud ces planches ensemble **avec de la mousse.** On enfonce la mousse dans la jointure des deux planches du fond avec un instrument en bois dur (mohozó) et a l'aide d'un maillet. Quand la jointure est couverte de mousse, on l'enfonce avec des verges coupées de chêne et puis on la cloue à l'aide d'un instrument nommé „iszkába". C'est la couture brièvement décrite du fond et des côtés d'un bac; c'est une donnée nouvelle non seulement pour l'ethnographie, mais pour la philologie aussi: en ce qui concerne l'étymologie du verbe hongrois „coudre" (varr).

Parmi les instruments de pêcheur, l'auteur présente aussi la „**tirasse à manche**" de Szentes (v. sur Planche II) qui est le pendant de la tirasse à glace d'Algyő qui n'avait pas encore de paire jusque là dans la littérature ethnographique. L'instrument de pêcheur nommé „**százma**" n'est pas connu non plus dans notre littérature ethnographique. Le „százma est probbalement une variante du filet gille d'origine serbe (pendelyháló).

L'auteur ne décrit pas les instruments de pêche avec ses propres paroles, mais avec celles des pêcheurs, de même, il fait raconter les pêcheurs comment ces instruments là sont utilisés. A cet égard, surtout la pêche avec le grand filet et avec le filet gille est intéressante.

Lors de la pêche sous la glace, les trous pratiqués dans les eaux de Szentes donnent la forme d'un ellipse. Jusque là, la littérature d'ethnographie hongroise n'a pas encore connu ces séries de trous ayant une forme pareille.

Enfin l'auteur donne une description détaillée de la manière de fendre et de saler les poissons, ce qui se faisait encore beaucoup au siècle précédent, c'était une manière de conserver les poissons. Bien que la littérature ethnographique hongroise concernant la pêche soit très riche, nous savons assez peu de cette manière-là de les conserver.

L'étude se termine par les chapitres écrits sur les diverses manières de préparer les poissons et d'autres aliments de pêcheur, et puis sur les diverses embarcations (les moyens de transport par eau). Brièvement, l'auteur parle aussi des moulins à eau déjà disparus.

A la fin, l'auteur a composé un vocabulaire des termes originaux de la vie de l'eau, selon la prononciation des pêcheurs, et l'a joint à son étude.

A népi jogéletkutatás problémái a Nagy-Alföldön.

A Nagy-Alföld népi életének vizsgálata során elkerülhetetlen, hogy ne nézzünk szembe olyan kérdésekkel, amelyek tökéletesen csak jogi szempontból érthetők meg. A népi társadalom belső rendje bizonyos jogi elemekben és intézményekben vetítődik ki a kutatók előtt s ezek a tények egyszerű leírásával összegyűjthetők ugyan, de a társadalom életében játszott szerepük, működésük, a népi élet szomszédos területeihez való kapcsolódásuk már olyan problémákat vetnek fel, amelyeket az Alföldön is csak azok a kutatók képesek rendszeresen megvizsgálni, akik e most kialakuló s mind nagyobb jelentőségre emelkedő fiatal tudomány, a népi jogéletkutatás sajátos szempontjai, de a néprajz- és társadalomtudománytól kölcsönzött módszerek szerint fognak a kérdések megismeréséhez.

Ilyen szempontból már eddig is vizsgálták a Nagy-Alföldet. Néprajzi szakembereink gyűjteményei (*Ensel-Réső*, *Török* Károly, *Kálmány* Lajos, *Istvánffy* Gyula, *Makoldy* Sándor, *Kiss* Lajos, *Gaál* Jenő stb.) magukba foglalnak számtalan olyan adatot, amelyeknek jogtörténeti vagy tételes jogi vonatkozású kiértékelése sorra hozza magával a további következtetéseket. E gyűjtemények anyaga természetesen a mának szóló jogéletkutatás számára elsősorban a történeti előzményeket jelenti. Az első jogászi munka, amely a népi jogszokások egy csoportjáról hazánkban helyzetképet adott, a *Mattyasovszky* Miklósé[1] volt a század elejéről. A munka szerzője a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének megjelenése során a közvéleményben felmerült azon igény után indulva, hogy a földműves nép részére a külföldi minták szerint földbirtokpolitikai szempontból előnyös lenne különleges öröklési jog alkotása, a magyar nép körében élő öröklési jogszokások tanulmányozását kezdte meg az igazságügyi hatóságok támogatásával. Ennek során öt főkérdésre kiterjedő kérdőív alapján 642 járásbíróság és közjegyzőség bevonásával főként a tételes jogtól különböző öröklési szokások kidomborítására fektette a hangsúlyt s eredményei azt mutatták, hogy hazánkban háromféle öröklési szokás él: 1. az egyenlő osztály, 2. a fiági öröklés, 3. a törzsöröklés.

Gyűjteményének adatai az Alföldre vonatkozóan azt igazolják, hogy az egyenlő osztály már a századfordulón is dominált az öröklési szokások között, tehát a leszármazó örökösök nemre való tekintet nélkül az esetek lényegesen nagyobb százalékában egyenlően osztják meg maguk között a szülői vagyont a törvényi öröklési jog szabályainak megfelelően, de ezen túlmenően jelentős területeken még ma is szerephez jut a fiági öröklés és a törzsöröklés is.

Alföldünk területén a fiági öröklés ősi[2] szokása előfordul mindenfelé a befutott jelentések szerint, azonban a történeti hagyományok alapján két helyen uralkodik jelentősebb mértékben: 1. A volt jász-kun kerülethez tartozó helyiségekben (Zagyva mente, Nagy- és Kiskunság)

s az ennek mintegy folytatását mutató palócvidéken a Borsod- és Heves vármegyék területére eső barkó-földön; ezekben egy 1799-ből származó statutumra támaszkodva, amely szerint a földművelő embernek végintézkedés nélküli halála folytán ősivé váló ingatlan vagyona csak a fiakat illette meg, a lányok pedig készpénzben kaptak kielégítést s csak akkor örökölhettek az ingatlanokból is, ha a fiág már kihalt. Fiági öröklés ezen vidékeken kívül előfordult még jelentős mértékben az Alföld egyéb helyein is (Cegléd, Ráckeve, Csongrád, Szentes, Bács-Topolya, stb.). 2. A régi csajkás-kerületben Titel környékén (Bács-Bodrog vármegyében a Duna és Tisza összefolyásának szöglete) ez a fiági öröklés azzal módosul, hogy a szerbeknél az ingatlan vagyont a fiúk veszik át és az ősi délszláv szokásoknak megfelelően hosszabb időn keresztül is tulajdonközösségben maradnak (zadruga, družina).[3]

A törzsöröklési szokás még ennél is ritkábban fordul elő az Alföldön. A Duna-Tisza közén az adatok szerint az esetek 3%-át sem éri el, Borsod megyében Mezőcsát környékén már jelentősebb mértékben található, viszont Tolna, Baranya vármegyék németek által lakott vagy németekkel kevert területein sokszor az esetek 80%-át is eléri s ilyenkor a németországi szokásoknak megfelelően egy örökös veszi át az ingatlant, a többit pedig a forgalmi vagy hozadéki értékének megfelelően fizeti ki. Hasonló szokásról kapunk jelentéseket a Tisza-Marosszög és a Bácska német eredetű régi telepes községeiből is.

Mattyasovszky gyűjtése jogpolitikai szempontból csak annyiban járt komolyabb eredménnyel Alföldünkre nézve, hogy a külön agrárjogunkba becsempészni igyekezett németeredetű törzsöröklési szokással szemben kimutatta az alföldi magyar lakosság teljes ellenszenvét.

A népi jogélet iránt érdeklődtek még *Baross* János[4] és *Tagányi* Károly[5] is, de kezdeményezésük már nem járt olyan sikerrel, mint az előző gyűjtemény. Az Alföldre vonatkozóan ezekben a munkákban alig találunk hasznosítható adatot, mert Baross már 1902-ben, tehát gyűjtött anyag hiányában jogpolitikai vitákat kezdeményezett, Tagányi pedig főleg ethnológiai szempontok szerint nemzetközi összehasonlításokat végzett.

A Baross János által végzett gyűjtés Mattyasovszky adatainak ellenőrzése szempontjából jelentős, mert nem a közjegyzők és bíróságok észrevételeit foglalja magába, hanem a községi és körjegyzőkét, akik kétségtelenül elevenebb kapcsolatot tartanak a néppel, alaposabban ismerik mindennapi kérdéseit. Kérdőíve is gazdagabb volt: 28 kérdésre terjedt ki s számtalan mellékkörülmény (birtokelaprózás, eladósodás, nemzéskorlátozás, stb.) tisztázását tartotta fontosnak a nép jogi jelenségeinek feltárásához és megértéséhez. Gyűjteménye ötezer községből kb. 140.000 adatot tartalmaz, de még annyira sem megbízható, mint a Mattyasovszkyé volt: végeredményei azonban támogatni látszanak a korábbi megállapításokat s szerinte is a magyar nép csak 42%-ában követi a törvényes öröklési szabályokat, 58%-ban pedig a különböző szokásokon alapuló jogi elvek szerint hagyja el a vagyonát.

A jogéletkutatás szakszerűbb és tárgyilagosabb munkája csak az első világháború után indult meg. 1926—1931. évek között *Papp* László Kecskemét és környékén végzett a családi-, vagyoni-, büntető- és közigazgatási jog területén alapos gyűjtést,[6] amelyet XVI—XIX. századi le-

véltári adatokkal támogatva tett értékesebbé. Ez a gyűjtemény többezer cédulára rug s teljesen feldolgozatlan állapotban fekszik a kecskeméti múzeum közös gyűjteményében s többszöri felhívásra sem bocsájtották feldolgozás végett a kutatók rendelkezésére.

A folyóiratokban megjelenő adatok és a néprajztudomány újabb fellendülésével néhai *Győrffy* István kezdeményezésére *Bónis* György és *Papp* László vezetésével a pesti egyetem Néprajzi Intézete körül kis társaság vállalkozott a gyűjtés országos megszervezésére. Ide csatlakoztak azután más szakemberek is: elsősorban néhai *Viski* Károly, az igazságügyi szervek részéről *Hofer* Miklós, majd pedig két néprajzos, *Fél* Edit és *Szendrey* Ákos. Ami a későbbi időkben e tudomány területén történt, szinte teljes mértékben az ő és tanítványaik nevéhez fűződik.

Ez a kezdeményezés az Alföldre vonatkozóan is gazdag eredményeket hozott. A gyűjtések közül időrendi sorrendben a *Papp* László kiskunhalasi munkája[7] az első, aki a város jogi életét dolgozta fel a családjog, öröklési jog, dologi jog és kötelmi-, büntetőjog szempontjaiból s adatait megfelelő jogtörténeti adatokkal támasztotta alá. Hivatásos jogászok részéről is történtek lépések 1939 körül: az igazságügyminisztérium felhívása folytán *Hofer* Miklós lelkes buzdítására 1943 júniusáig 82 gyűjtőtől 95 jelentés érkezett be,[8] amelyeknek kiértékelését alföldi szempontból is Papp László végezte. A mellékelt térképen jelölt újabb adatok többnyire ebből a gyűjtésből származnak. Közben Papp László 1940-ben az akkori Táj- és Népkutató Intézet segítségével a szatmármegyei Mikolán, Szatmáresekén, Tiszacsécsén, Kölcsén, más alkalommal Kiskunfélegyházán, Alpáron, Szigetmonostoron (szentendrei sziget), szerző[9] *Bónis* György indítására *Prehoffer* Elemérrel a csongrádmegyei Mártélyon, egyedül Orosházán, Szentesen, Mindszenten *Csizmadia* Andor és *Tóth* Zoltán[10] az egri Szociográfiai Intézet támogatásával a barkók 28 községében végeztek gyűjtéseket. 1948 őszén pedig az Országos Népkutató Központ támogatásával *Bónis* György kollektív gyűjtéseket folytatott tanítványaival Tápé (Csongrád vm.) községben. Igazságügyi vonalon 1947-ben *Mispál* Ferenc Kerekegyházán (Pest vm.), *Szabó* János Dányon (Pest vm.), *Simon* János pedig Vámospércsen (Hajdú vm.) végzett a telekkönyvi betétszerkesztéssel kapcsolatban gyűjtéseket (99.751/1947, 40.615/1947 I. M. iktatószám alatt).

Az újabbkori elég szórványos gyűjtések egyik jelentős eredménye az, hogy alföldi népünk ma is szívesen él a hagyományok által meghatározott jogi rend szerint. Pl. öröklési téren — hogy a Mattyasovszky gyűjtésével szemben a változást szemléltethessük — az egyenlő osztály általánosságban jelentősen tért hódított, de vele szemben Papp László levélbeli közlése szerint a vagyonosabb kúnsági községekben, pl. Félegyházán, Alpáron az esetek cca. 65—70%-ában még ma is feltétlenül a fiúkat részesítik jelentős mértékben előnyben, viszont az eredetileg zsellértelepítésű helyeken, pl. a most folyó gyűjtések szerint Tápén, Mártélyon[11] már teljesen az egyenlő osztály uralkodik. Ha az Alföldre vonatkozóan egy részletkérdésre a jelen helyzetről több adat gyűlt volna egybe, végsősorban képesek lennénk az eredményeket összesítve térképre is vetíteni, mint pl. azt tehettük négy évi munka után Erdélyben[11a] ahol a régi és új gyűjtések ha sokszor nem is tökéletes és megbízható

adatait rajzolhattuk fel a térképre (ld. 2. sz. térkép), amely azonban tájékoztatásképpen mégis megadja egy-egy szokás kiterjedésének vonalát és előfordulásának gyakoriságát. A gyűjtő álma természetesen az, hogy az Alföldön előforduló fontosabb jogszokások kérdésében könnyen kezelhető és a jogpolitikus tájékoztatásának megfelelő térképet készíthessen. Persze ehhez számtalan, egy időből származó gyűjteményre van szükség, hogy a szokások vonulatát felrajzolhassuk és gyakoriságukat százalékszerű arányszámokkal kifejezni képesek legyünk.

Az alföldi jogéletkutatás eddigi problémakörét tehát az élő jogszokások, a velük kapcsolatban lévő joghagyományok és az összefüggő társadalmi, néprajzi, gazdasági kérdések megismerése alkotta. A gyűjtemények, néhányat kivéve, nem bocsájtkoztak a népi élet statikus vizsgálatán túlra, mert a gyűjtőket csak az érdekelte, ami egy adott pillanatban a vizsgáló szemén és az adatközlők információján keresztül a nép jogi kultúrájából elébük került. De másra nem is terjedhetett ki a figyelmük, mert a népi társadalom maga is történelmi és politikai okok miatt archaikus keretben állandósult, amelyet a kívülről jövő világnézetek és egyéb hatások legfeljebb a felületen suroltak meg, de a mélyben komolyabb változásokat nem idéztek elő.

A politikai átalakulás azonban mozgásba hozta az alföldi falvak, városok népi társadalmát. Az eddig statikus társadalom tehát mozgásba jött, dinamikussá vált olyannyira, hogy sokszor megfelelő jogi felhatalmazás és a központi hatalom engedélyezése nélkül is alólról igyekezett kiépíteni az államhatalom decentralisztikus szerveit. Uj intézmények létesültek és a meglévő jogszabályokat az alföldi nép szervei is új szempontok szerint érvényesítették.

Előbbire példa az orosházi munkaközvetítő iroda ú. n. „egyeztető bizottság"-a,[12] amely a mezőgazdasági szolgálati jogviszonyból folyó jogviták igazságos eldöntését kereste. Nemcsak a munkavállalók fogadták el a döntéseit, hanem a munkaadók is és ezzel szinte megkerülték a munkabíróságok hatáskörét, de természetesen azokban az esetekben, amelyekben ez az egyeztető bizottság nem hozott mindkét félre nézve megnyugtató döntést, még hátra volt a legális bíróság. Az eddigi statisztika szerint az elintézett 467 ügyből mindössze 29 vitásügy került bíróság elé. Ilyen bizottságok régebben nem alakulhattak volna, mert nem érezte senki szükségüket, most azonban formális eljárásban mint quasi hatóságok lépnek fel.

Amikor pedig a nép alkalmazza a jogot a maga szervein keresztül, igyekszik az adott jogi elveket általánossá tenni és fejleszteni. Az alföldi falu belső közösségi életében éppen úgy igyekszik érvényesíteni a „sokgyermekes állapot"-ból, a „kisember" minőségből, a „hadi asszonyság"-ból, stb. eredő előnyöket, mint az állami jogalkalmazás. Az ellenőrzésre hivatott népi szervek szintén utánozzák az állami szerveket ilyenirányú működésükben: számtalan esetben lépnek fel a községi és állami hatóságok döntéseivel szemben és a tények alaposabb ismeretében új határozatok hozatalát sürgetik. Ezek hatása alatt természetesen az egyesek jogi gondolkozása és cselekvése is megváltozik. Az előbbi állapot fenntartását célzó egyéni, konzervatív akaratot befolyásolja azután a kollektív gondolkozás a tömeglélektan törvényszerűvé váló gyakorlati elvei szerint; a környezet lassú átalakulása (a népnél a válto-

zás lassúbb ütemű!) arra készteti a társadalom mindenegyes tagját, hogy megfigyelje a dolgok folyását, utánozza az eredmények sikeres eszközeivel élő egyéneket. De végsősorban a jogi változásvizsgálatnál is, mint az ethnológia modern kutatásainál, sohasem az egyes emberrel van dolgunk, hanem az emberi közösséggel és azok szervezett csoportjaival.

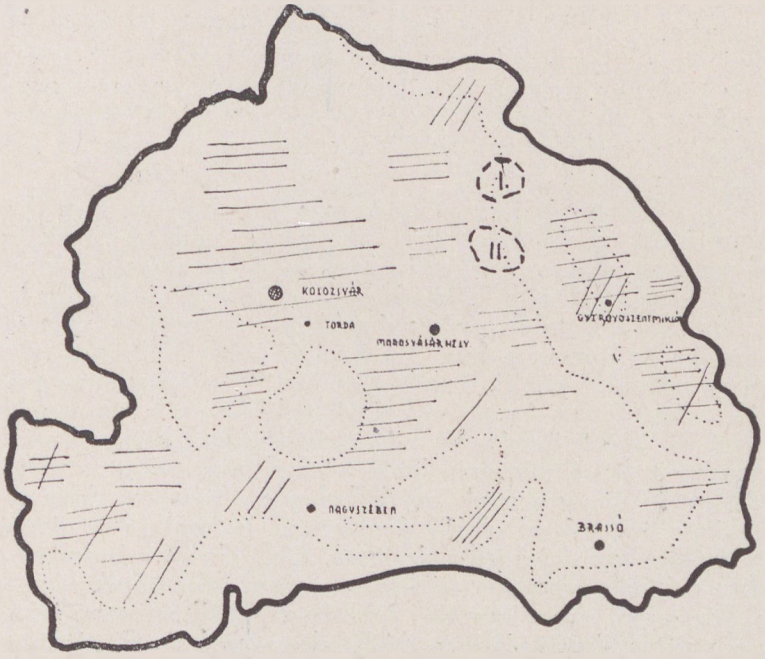
Az egész mélyreható változást az alföldi népnél is számtalan példával lehetne igazolni és a népi jogélet vizsgálata közben az új problémák felkutatása céljából ennek a változásnak megfelelően kell alakítanunk módszereinket is.

1. sz. Népi jogéletkutatások a Nagy-Alföldön. (A térkép összegezi az eddigi jelentősebb gyűjtések helyneveit; az 1920 előtteket □-al, az utániakat pedig +-al jelöli. Az Alföld határvonalán kívül esik Eger vidéke (Borsod vm.), azonban a környékén végzett jelentős gyűjtések és az alföldi jogszokásokkal való kapcsolata indokolttá teszi a felrajzolását.)

№ 1. Recherches sur la vie juridique populaire dans la Grande Plaine Hongroise (La carte résume les noms des lieux où les collections plus importantes ont été faites jusqu'ici; celles qui ont été faites avant 1920 sont marquées d'une □, et celles qui ont été faites après d'une +. La contrèe d'Eger (comitat Borsod) s'étend audelà de la ligne de frontière de la Grande Plaine, mais les collections importantes faites dans cette contrée et ses relations aux coutumes de droit de la Grande Plaine justifient sa figuration sur la carte.)

Az alföldi nép jogéletének leglényegesebb új jelensége tehát a változás, amely három dimenzióban: az időben, a térben és a társadalmiságban érezteti hatását.

2. sz. Erdély élő öröklési jogszokásainak térképe. (A fehéren hagyott részeken eddigi gyűjtéseink szerint a természetbeni egyenlő osztály uralkodik; a vízszintes vonalakkal jelzett vidéken az esetek 30—60%-ában a fiúkat előnyösítik a lányokkal szemben; a ferde vonalak pedig azokat a vidékeket mutatják, amelyekben az esetek 5—30%-ában törzsöröklésről szóló adatok érkeztek be. I. Hegyi románok birtokközössége. II. 10 holdon aloli szász vagyonközösségek. A pontok közötti sávok ritkán, vagy egyáltalában nem lakott területeket jelölnek.)
A térképeket Berta László rajzolta.

№ 2. Cartes des us et coutumes de successions valides en Transylvanie. (Sur les terrains laissés blancs, l'égalité naturelle de partage règne; dans la contrée marquée de traits horizontales, les fils sont privilégiés contre les filles en 30 jusqu'à 60 p. c. des cas; les traits obliques désignent les contrées d'où nous avons des données indiquant une succession de famille en 5—30 p. c. des cas. I. Communauté de possession des Roumains montagnards. II. Communautés de fortune saxons au-dessous de 10 arpents de terre. La rayure entre les points marque des territoires d'une population rare ou complètement inhabités.

A változás egy állandó közösségben elsősorban időbeli lehet. Ez természetes is, hiszen már korábban is hallhattunk a „hajdan" és a „most" megkülönböztetéséről. A változásvizsgálat ezen laikus időhatározástól való elkülönítése alapvetően csak úgy lehetséges, hogy a hajdan teljes életviszonyait és jogszokásait hasonlítjuk össze a jelenével. De a történelembe nem mehetünk nagyon vissza. A népi jogéletkutatás

szempontjából a történelem általában a 19. század elejével jut szerephez, amikor a politikai nemzet fogalma kitágulván, a nép egyre szélesebb tömegei juthattak az államhatalom által elismert jogokhoz. Korábbról csak az állandósultabb közösségek (pl. erdélyi falvak) érdekelnek bennünket, ahol huzamosabb népmozgalmak nem folytak le. 1800 óta a népi társadalomban három periódusú változás volt észlelhető: az elsőben az 1848 előtti rendi társadalom alakult át szabad mozgású társadalommá, ez a 20. század elejével többnyire vagyoni szempontok szerint rétegződött, majd ez vált utóbb osztálytársadalommá. A két utóbbi tulajdonképpen már a polgári társadalom kialakulása.

A *tér*, a földrajzi differenciáltság szintén változást okoz. Ez két jelenségben mutatkozik meg: részben az ember vándorol egyik helyről a másikra, részben pedig a kultúrája anélkül, hogy maga a nép elhagyná régi helyét. Első esetben a külső és belső vándorlásra gondolok. A századeleje óta hazánk lakói erős mértékben vándoroltak más országok, főleg Amerika és Románia felé. A Tiszahát egyes helyein a lakosság 30 ezrelékét is megmozgatta a vándorlási láz.[13] Az idegenben talált életviszonyok természetesen szokásaikat is befolyásolták, de a példák szerint azokat az új körülmények között is alkalmazni igyekeztek. Sokkal fontosabb a belső migráció hatása, amelynek során az államon belől költöznek át népcsoportok egyik helyről a másikra. Már ez történt az Alföldön a 18. század elején és derekán is, amikor a törökök által kiürített területeket friss elemek ülték meg. Belső vándorlás azóta is zajlott le s minden kormányzat hajtott végre telepítéseket, pl. a csángókét a Bácskába, vagy később földbirtokpolitikai szempontok által vezetve a zsúfolt Tiszántúlról a sváb lakosságtól kiürített Dunántúlra. A migrációnak ezen problémái vizsgálatra szorulnak a jogi kultúra szempontjából is, mert a kultúrtörténészek szerint az ember a hátán hordja a kultúráját és ahol újból megtelepszik, átalakíthatja új környezetét, vagy maga hasonul a szokásokhoz.

Sokkal jelentősebb feladat azonban alföldi viszonylatban is a szokások *migrációjának* vizsgálata. Nehéz kérdés ugyanis, hogy a kultúra egyes jellemző jelenségei hogyan kerülnek el olyan népekhez, amelyek a történelem során nem is érintkeztek egymással. Előbb úgy magyarázták ezt a problémát, hogy azonos körülmények között azonos kultúra születik meg. Ennek megcáfolása után a folkloristák fejtették meg a kérdést úgy, hogy a szokások és hagyományok, továbbá a tárgyi emlékek formái elvándorolhatnak egyik helyről a másikra is. *Solymossy* Sándor egyik tanulmányában[14] szépen bizonyította, hogy a Kőműves Kelemen és a Manole mester c. román népballada elemei ugyanazok és délről vándoroltak fel hozzánk a Balkánon keresztül. A zene még nagyobb távolságokat is képes összekötni: *Bartók* Béla szerint[15] a románok hora lunga (hosszú ének) dallama megfelel az ukrán dumának, továbbá iraki és az északafrikai Dzselfabeli arabok dallamainak és nyilván déltörök-arab zenestílust jelentenek, amely bizonytalan útakon került fel hozzánk Afrikából. De már jogi szokások vándorlásáról is vannak adataink: pl. a törzsöröklés szokását vándorló és nálunk megtelepülő német családok hozták magukkal óhazájukból, ahogy *Maltyasovszky*[16] kimutatta. A jogi kultúrák között ugyanis az érdekeknek és anyagi szükségleteknek megfelelő kiegyenlítődés történik. Egy-egy jog-

szokás családi kapcsolatokon keresztül száll, majd vándorol tovább. Pl. Damoson (Kalotaszeg) Miklós István egyik fiát István névre keresztelte a század fordulóján azért, hogy ősi földbirtokukat telekkönyvi átírás nélkül adhassa át ugyanazon nevű fiának és ezzel megkerülhesse a különböző vagyonátruházási illetékeket. Ezt a szokást a Miklós-család egy másik ága is átvette, majd a harmadik is, s amikor az egyik fiú Zentelkére ment „vő"-nek, magával vitte. Ez az esetleges szokás idővel általánossá válhatik majd. Vándorló szokásokat találunk a városból kitelepülő földművelő embereknél is, akik pl. zsellérfaluba kerülnek. A Mártélyra került gazdaember tovább is tartja a városi hasonló vagyoni viszonyok között lévő és családi kapcsolatokban lévő gazdák szokásait. Hasonló szokások természetesen nagy számban fordulnak elő alföldi népünk életében is, azonban a gyűjtött anyagok többnyire publikálatlan formában hevernek a kutatóknál s nem kerülhetnek összehasonlítás végett a szakemberek kezébe. Az adatok nyilvánosságra hozatala szintén egyik fontos feladata az alföldi kutatásoknak.

Az alföldi társadalom változása még szembeszökőbb, mint az időleges vagy térbeli változás a nép jogi kultúrájában. Ez a változás a jogi életre is kihat, mert a jog a társadalom működésének eredménye és sokkal inkább jellegadója egy bizonyos időpontban, mint a tér vagy az idő. A magyar földreform az Alföldön az eddigi eredmények szerint 2,148.614 katasztrális hold földet mozgatott meg és közel harmadmillió embert érintett. Az új gazdák tulajdonosaikká váltak a kezükre került földnek és átvették a régi gazdák szokásait, hagyományait, de a haladó idővel ők is lépést tartanak. A föld nélkül maradt rétegek szempontjából viszont — az Alföldön igen csekély mértékű még az iparosodás — a haszonbérletre vonatkozó jogszabályok és szokások jelentenek olyan jogi anyagot, amely állandó változásnak van kitéve a bérlők és bérbeadók viszonylatában. Ha eddig érezhető volt, hogy a különböző társadalmi rétegek eltérő jogi gyakorlatot folytattak egy közösségen belől is, ma már a rétegződés lassú felszívódásával a tőkés elemek mindjobban szembekerülnek a munkavállalókkal, viszont a munkavállalók érdekének és jogának azonosulása, továbbá az új társadalompolitikai elvek alkalmazása és szigorú keresztülvitele a falusi és városi magántőke teljes felszámolását eredményezi s ennek következtében a népi jogélet az Alföldön is a fennálló jogszabályok feltétlen uralma alá kerül.

Ez a fejlődés magában rejti mindazon lehetőségeket és akadályokat, amelyekkel már is, de a jövőben még fokozottabb mértékben találkozunk majd a népi jogélet tanulmányozása közben. A jogalkotó azonban egyetlen korban sem volt még képes úgy megmerevíteni a természetes életviszonyokat a jogszabályokon keresztül, hogy a jogalkalmazók vagy a joggal élők részére hézag ne nyílna indokolt kibúvók, alternatívák s új jelenségek formájában. Ha pedig ilyenek jelentkeznek, már eleve ismét adva vannak azok a problémák, amelyek a népi élet mikrokozmoszában gyökereznek.

A tudományos problémák vizsgálására újabban szervezetek létesülnek. Ez a modern elv szükségessé teszi, hogy a népi jogéletkutatás alföldi feladatainak megoldásával is központi irányítással működő

szervezet foglalkozzon, amely a rokontudományok (néprajz, szociológia, jogtörténet, stb.) művelőivel állandó érintkezésben, rugalmasan tartja kezében az ország egyes vidékein, így a Nagy-Alföldön is végzendő ilyenirányú munkákat.

Tárkány Szűcs Ernő

Jegyzetek.

[1] Mattyasovszky Miklós: Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás, Bp., 1904.

[2] Timon Ákos: Magyar alkotmány és jogtörténet, II. kiadás, Bp., 1903. 363. l.

[3] Emile de Laveleye: A tulajdon és kezdetleges alakjai, II. k. 188, 193, 197. ll., Csányi József: Alsómuraközi családi jogi néphagyományok, Perlak, 1943, 7. l.

[4] Baross János: Agrár öröklési jog, I. k. Bp., 1902., Baross János: Részleges jelentés az O. M. G. E. által a magyar parasztbirtokok öröklési módjaira vonatkozólag elrendelt adatgyűjtés eredményeiről. Bp., 1905.

[5] Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Bp., 1919.

[6] Papp László: A magyar népi jogélet kutatása, Bp., 1948, 3. l.

[7] Papp László: Kiskunhalas népi jogélete. Bp., 1941.

[8] Összefoglaló jelentés az I. M. által 1939—1943. között végzett gyűjtésekről (kézirat!).

[9] Tárkány Szűcs Ernő: Mártély népi jogélete, Kolozsvár, 1944.

[10] Tóth Zoltán: A barkók öröklési jogszokásai, Eger, 1947.

[11] Tárkány Szűcs Ernő: i. m. 115. l.

[11a] Tárkány Szűcs Ernő: Erdély öröklési jogszokásai. Kl. Kolozsvár, 1944. 16—23. l.

[12] Bánóczi Dénes: „Egyeztető Bizottság — Orosháza". Jogtudományi Közlöny, II. évf. 220. l.

[13] Mattyasovszky: i. m. 302. l.

[14] Solymossy Sándor: Kőműves Kelemen, Ethnographia, 1923. évf.

[15] Bartók Béla: Válogatott zenei írásai, Bp., 1948. 32. l.

[16] Mattyasovszky: i. m. 319, 323. ll.

LES PROBLEMES DE LA RECHERCHE CONCERNANT LA VIE JURIDIQUE POPULAIRE DE LA GRANDE PLAINE HONGROISE.

Ernő Tárkány Szűcs

Les traditions et les coutumes juridiques du peuple de la Grande Plaine Hongroise furent déjà collectionnées par beaucoup, mais il faut avoir une érudition en droit et en sociologie pour pouvoir les apprécier. Miklós Mattyasovszky est le premier en date qui se soit occupé, muni de cette érudition de la question des us et coutumes de succession au cours de l'essaie de codification du droit privé, et il a établi que c'est l'égalité dans le partage qui règne dans la Grande Plaine Hongroise, mais la successibilité de la ligne masculine et celle de la famille jouent aussi leur rôle. János Baross a examiné le peuple hongrois de la Grande Plaine d'un point de vue purement politique et juridique, et Károly Tagányi d'un point de vue ethnologique. A partir de la première décade du siècle László Papp, György Bónis, Edit Fél, Ákos Szendrey, Zoltán Tóth entre autres se sont occupés d'un collectionnement indépendant l'un de l'autre, Miklós Hofer a mis en oeuvre un collectionnement collectif en collaboration avec des organes de la justice et György Bónis avec celle des organes scientifiques, et jusque là à peu près 150 recueils sont connus, en partie publiés, en partie en état de manuscrit.

Les résultats se montrent surtout dans le domaine du droit de succession. Ils prouvent que l'égalité dans le partage a bien conquis du terrain depuis le tournant

du siècle, mais dans quelques communes de propriétaires plus riches, p. e. à Kiskunfélegyháza ou à Alpár, aujourd'hui encore les fils sont fortement privilégiés en 65 ou 70 p. c. des cas, par contre dans les communes qui étaient primitivement des colonies de pauvres manants (p. e Mártély, Tápé) le partage égale règne déjà. L'extension des coutumes peut être représentée aussi sur une carte.

En 1945, la société populaire archaïque s'est transformée, elle est devenue dinamique. Le changement est à remarquer en trois dimensions: dans le temps, dans l'espace et dans la société. Le changement dans le temps n'est significatif du point de vue de notre science que depuis le commencement du XIXe siècle; ce changement a trois périodes: d'abord la société féodale d'avant 1848 s'est transformée en une société libre, celle-ci s'est stratifiée au commencement du XXe siècle pour la plupart selon des points de vue de fortune, puis elle est devenue une société de classes. En ce qui concerne l'espace, le changement a de la signification, car l'homme nomade apporte sa civilisation ainsi ses coutumes de droit aussi chargées sur son dos avec lui-même, la migration interne, comme l'émigration à l'étranger, toutes les deux ont leur importance. Ce ne sont pas les ballades seules ou les éléments de la musique populaire dont on peut suivre la migration, mais les us et coutumes aussi. La transformation sociale aussi est importante du point de vue de la vie juridique, car le droit est le résultat du fonctionnement de la société. La transformation sociale devient visible à la liquidation des couches capitalistes, d'autre part, le procédé de socialisation entraine avec lui que la vie juridique populaire entre dans la Grande Plaine aussi sous la domination absolue des règles de droit qui sont en validité.

A magyarországi avarok termete

Mikor idegen emberrel találkozunk, a testi bélyegek közül a termet tűnik fel legelőször már jó messziről. Érthető tehát, ha a régi népekre vonatkozó történeti forrásmunkák szerzői a legtöbbször a testmagassággal jellemezték az általuk leírt népeket. Az avarok különböző testi sajátosságairól pl. teljesen hallgatnak az egykorú források. Nestor krónikája azonban megjegyzi róluk, hogy: „Az avarok pedig magas termetűek és gőgös elméjűek valának. De az Isten elpusztította őket és megannyian halállal emésztetének el, úgy hogy egy sem maradt meg közülök."

Kérdés már most, vajjon az antropológiai vizsgálatok igazolják-e Nestor állítását?

A régi népek testmagasságát kétféleképen állapíthatjuk meg. Vagy úgy, hogy az ásatás alkalmával a sírban bolygatatlanul fekvő csontváz hosszát megmérjük, vagy pedig a felszedett csontvázrészek (főleg végtagcsontok) méreteiből utólag számítjuk ki Manouvrier és Pearson stb. formulái segítségével a valószínű életbeli testmagasságot.

Elméletileg az előbbi eljárás szolgáltatná a pontosabb adatokat. A csontváz ugyanis gyakran korhadt, a kiemelt csontvázrészek többnyire erősen sérültek s így aránylag csak kevés csontváz vagy végtagcsont marad meg olyan állapotban, hogy mérésük pontosabb eredményt adjon. De még ilyen kedvező esetekben is a csontokból kiszámított életbeli testmagasság csak valószínű érték csupán. A testarányok egyén, életkor, nem és rassz szerint változván, előfordulhat, hogy két teljesen azonos méretű végtagcsont egykori tulajdonosai egymástól eltérő termetűek voltak és fordítva két különböző méretű hoszúcsont tulajdonosai azonos testmagasságúak is lehettek, ha testarányuk (főleg a gerincoszlop hossza) azt éppen megengedte. Ezzel szemben a sírban fekvő csontváz hossza az ásatás alkalmával még akkor is elég pontosan megmérhető, ha egyes csontvázrészek, vagy akár a csontváz nagyrésze is, korhadt, vagy bolygatott, de a koponya és a lábfej eredeti helyzetében fekszik (feltéve, hogy teljesen kinyújtva temették el).

Azt hihetnők ezek után, hogy az avarokra bizonyára igen sok, a sírban in situ megmért testhossz-adattal rendelkezünk s így az antropológusnak könnyű dolga van, amikor termetüket akarja tanulmányozni. Gondolhatnók ezt annál is inkább, mert az avar temetők száma hazánkban, főleg az Alföldön, rendkívül nagy, a sírok száma pedig a legtöbbjükben meghaladja a 300-at, sőt ezer síros avar temetőket is (Győr, Keszthely) feltártak már.

Sajnálattal kell azonban megállapítanunk, hogy ásatóink a csontváz hosszát, ezt az antropológiai szempontból oly fontos jelleget, egyfelől aránylag csak kevés temetőben mérték meg, másfelől, ahol megmérték, ott is a legtöbbször hibásan, vagy pontatlanul mérték s így az ásatási jegyzőkönyvekben közölt adatok nagy része behatóbb tudományos

vizsgálatra, főleg variációs-statisztikai elemzésre, nem használható. Eltekintve a zavaró körülményektől, aminő pl. a koponyának vagy egyes csontvázrészeknek korhadás, a földréteg lazasága, földmozgás, talajvíz, rágcsálók stb. hatására történő kisebb-nagyobb elmozdulása, gyakori hiba, hogy a testhosszt nem a talp (sarokcsont) alsó felszínének közepéig, hanem a lábujjperccsontok hegyéig mérik, amelyek pedig a lágyrészek elrothadása után eredeti függélyes helyzetükből többnyire tetemesen elmozdulnak s így a csontváz látszólagos hosszúságát 10—15 cm-el is megnövelhetik. Még gyakoribb hiba az, hogy a testhossz mérése csak hozzávetőlegesen, 5—10 cm-es megközelítéssel, vagy összevonással történik s így az adatok alapján az egyes termetértékek gyakorisága nem állapítható meg. Pedig az illető temetőbe temetkezett nép rasszbeli összetételének megítélése szempontjából ez igen nagy fontosságú volna.

Nagy zavarokat és nehézségeket okoz az ásatási jegyzőkönyvek termetadatainak értékelésében és tudományos felhasználhatásában az a körülmény is, hogy az életkor és a nem meghatározása gyakran hiányos, vagy hibás. Így azután nem ritkán olvashatunk ott 100—115 cm-es női és férfi csontvázakról, melyekről, ha véletlenül a koponyát, vagy csontvázat megmentették, utólag kiderül, hogy 8—10 éves gyermekek voltak. Előfordulnak ásatási jegyzőkönyveinkben óriás csontvázak is, melyekről már többször megállapítható volt, hogy csupán 175—180 cm magasak voltak.

Mindeme zavaró körülményeket és hibaforrásokat tehát figyelembe kell vennünk, amikor a valószínű életbeli testmagasságot akarjuk megállapítani. A kérdés tisztázását nagy mértékben elősegítette az a tény, hogy néhány olyan avar temetővel is rendelkezünk már, (Kiskőrös, Üllő, Mosonszentjános, Makkoserdő) amelyekből antropológus és régész által együtt végzett ásatás eredménye gyanánt, a csontvázak legnagyobb részét megmentettük s így a sírban mért testhossz és a hosszúcsontok méretei alapján utólag kiszámított életbeli testmagasság közötti kapcsolatot tanulmányozhattuk.

Jelen tanulmányomban az ásatási naplókból 1000 avar csontváznak a sírban mért testhosszát és 611 megmentett avar csontváz hosszú csontjaiból számított valószínű életbeli testmagasságát vettem figyelembe. Az adatok összegyűjtésében való segítségért dr. Thesszák Károly tanársegéd úrnak és Szilágyi Ilona intézeti női segéd úrhölgynek mondok köszönetet.

Érdekes mindjárt a termetértékek variációja, amit az I. Táblázatban látunk s amely már is élénk fényt vet a kétféle termetmeghatározás hibáira.

Feltűnik itt mindenek előtt, hogy a sírban mért termetadatok több mint kétszer akkora variáció-szélességet tüntetnek fel, mint a hosszúcsontok méretei alapján nyert termetadatok. Nyilvánvaló ebből, hogy az utóbbiak pontosabbak, tudományos szempontból megbízhatóbbak, mint az előbbiek, amelyek nagy variációszélességét éppen a fent vázolt hibalehetőségek okozzák. Így a sírban mért testhosszminimumnak a hosszúcsontok alapján nyert termetminimumtól való nagy (21—24 cm-nyi) eltérése kétségtelenné teszi, hogy a sírban mért női és férfi termetadatok egy része még teljesen ki nem fejlődött egyénektől szárma-

zik. Viszont az a szembetűnő eltérés, hogy a sírban mért férfi termetadatok maximuma 13 cm-el, a női termetadatoké pedig 19 cm-el nagyobb, mint a csontvázak termetmaximuma, a sírban való mérés hibáiból származik. Érdekes egyébként, hogy a termet variáció-szélessége a nőknél a sírban mérve 8 egységgel (68, illetve 76 egység), a hosszúcsontokból számítva pedig 5 egységgel (31, illetve 36 egység) nagyobb, mint a férfiaknál.

I. A TERMETÉRTÉKEK VARIÁCIÓJA.

Variation des valeurs de stature.

A) Sirban mérve Métrée dans la sépulture		B) Végtagcsontokból számítva Calculée des os d' extrémités		A kettő különbsége Différence de ces deux
♂	minimum = 128 cm maximum = 195 cm	♂	minimum = 152 cm maximum = 182 cm	24 cm 13 cm
Variáció szélesség = 68 egys. Latitude de variation		Variáció szélesség = 31 egys. Latitude de variation		37 egység
♀	minimum = 115 cm maximum = 190 cm	♀	minimum = 136 cm maximum = 171 cm	21 cm 19 cm
Variáció szélesség = 76 egys. Latitude de variation		Variáció szélesség = 36 egys. Latitude de variation		40 cm

A kétféle módon nyert arithmetikai középértéket nemek szerint meghatározva a II. Táblázatban foglaltam össze.

II. AZ AVAROK ÁTLAGOS TERMETE.

Stature moyenne des Avars.

A) Sirban mérve: Métrée dans la sépulture	B) Végtagcsontokból számítva: Calculée des os d' extrémités	A kettő különbsége Différence de ces deux
476 ♂ = 165.45 cm 524 ♀ = 152.55 cm	333 ♂ = 164.55 cm 278 ♀ = 153.23 cm	+ 0.90 cm — 0.68 cm
Különbség = 12.90 cm Différence	Különbség = 11.32 cm Différence	1.58 cm

Meglepő, hogy az említett mérési hibák és hibalehetőségek dacára a sírban mért testhossz és hosszúcsontokból számított testhossz arithmetikai középértéke között a férfiaknál mindössze 0.90 cm, a nőknél pedig 0.68 cm különbség mutatkozik, ami az adatok nagy száma következtében a hibák bizonyos fokú kiegyenlítődését és a nyert középértékek megközelítő használhatóságát jelenti. A férfiakra a sírban mért testhossz adatok, a nőkre a csontokból számított termet adatok adtak magasabb értéket, aminek oka nyilvánvalón az, hogy az ásatási naplókban nőinek jelzett sírok nem mindig felnőtt (20 éven felüli) nőt, hanem igen gyakran csak 15—16 éves fiatal asszonyt vagy leányt jelentenek. Ezek csontvázai tehát, mivel hosszúcsontjaik végdarabjai még külön vannak s így gyakran elvesznek, vagy elkorhadnak, minek következtében a testmagasság meghatározására nem használhatók, — a hosszúcsontok méretei alapján számított termetadatok között nem szerepelnek. Ehhez járul azután még az a körülmény is, hogy a legtöbb avar temetőben a fiatal nők száma nagyobb, mint a fiatal férfiaké, mivel utóbbiak egy része harcokban, az otthontól távol pusztult el. — Mindez érthetővé teszi, hogy az ásatási naplók adatai alapján számított átlagos női termet alacsonyabb, mint a megmentett csontvázak alapján számított, amelyek már mind 18—20 éven felüli egyénektől származnak.

Ami már most a fenti középértékek rasszantropológiai jelentőségét illeti, azok a Martin-féle szűkebb értelemben vett középtermet alsó határa körül foglalnak helyet s így azt bizonyítják, hogy Nestornak nincs egészen igaza, amikor az avarok általános szomatikus jellemzője gyanánt a magas termetet említi, mert általánosságban inkább a mérsékelten közepes termet jellemzi őket.

A fenti középértékek megközelítő használhatóságát bizonyítja a férfi és női testmagasság különbsége, ami a sírban mért adatok alapján 12.90 cm, a hosszúcsontokból számított termetadatok alapján pedig 11.32 cm. Ezek szerint azt mondhatjuk tehát, hogy az avaroknál a nők átlagban 11—13 cm-el voltak alacsonyabbak a férfiaknál, vagyis a női termet a férfi termetnek 92—93%-a, ami egyezik a tudományos irodalomban a férfi és női termet különbségére ismeretes adatokkal.

Lássuk most a Martin-féle termetcsoportok gyakoriságát egyfelől a sírban mért testhosszadatok, másfelől a végtagcsontokból számított termetadatok alapján, amint azt a III. Táblázat feltünteti.

A sírban mért és a hosszúcsontokból számított termetadatok között az egyes termetcsoportok szerint való eloszlásban lényeges és egészen szokatlan különbség mutatkozik. A sírban mért termetadatok ugyanis a két szélsőség, nevezetesen egyfelől az alacsony, másfelől a magas termet körül halmozódnak úgy, hogy e két szélső csoport együttes gyakorisága a férfiaknál az esetek 59%-át, nőknél az esetek 55.5 %-át foglalja magában. Ezzel szemben a közepes és nagyközepes termetcsoport együttes gyakorisága, ahol pedig az esetek halmozódását várnók, csupán 18—22% között mozog.

Szembetűnően különbözik ettől a végtagcsontok méretei alapján nyert termetadatoknak termetcsoportok szerint való eloszlása. Itt az alacsony és magas termet együttes gyakorisága csupán 22—28%, ellenben uralkodó többségre jut a kisközepes és közepes termet, úgy hogy

azok együttes gyakorisága nőknél az 54%-ot, férfiaknál pedig a 64%-ot is eléri.

III. A TERMETCSOPORTOK GYAKORISÁGA AZ AVAROKNÁL.

La fréquence des groupes de stature chez les Avars.

	A) Sirban mérve Métrée dans la sépulture		B) Végtagcsontokból számítva Calculée des os d' extrémités	
A) ♂	Eset Nombre	%	Eset Nombre	%
1) Alacsony termet x — 159.9 cm stature petite	97	20.38	41	12.31
2) kisközepes termet 160.0— 163.9 cm stat. inférieure à la moyenne	107	22.48	111	33.33
3) közepes termet 164.0— 166.9 cm stat. moyenne	51	10.71	103	30.93
4) nagyközepes term. 167.0— 169.9 cm stat. supérieure à la moyenne	37	7.77	43	12.91
5) magas termet 170.0— x stat. grande	184	38.65	35	10.51
	476	99.99	333	99.99
B) ♀				
1) alacsony termet x — 148.9 cm stat. petite	155	29.58	49	17.62
2) kisközepes termet 149.0— 152.9 cm stat. inférieure à la moyenne	113	21.56	74	26.62
3) közepes termet 153.0— 155.9 cm stat. moyenne	84	16.03	77	27.69
4) nagyközepesterm. 156.0— 158.9 cm stat. supérieure à la moyenne	36	6.87	49	17.62
5) magas termet 159.0— x stat. grande	136	25.95	29	10.43
	524	99.99	278	99.98

Vajjon mi lehet e különös eloszlás és a kétféle adatcsoport között mutatkozó szembetűnő ellentét oka?

Kétségkívül szerepet játszik ebben az a már említett tény, hogy a sírban mért adatok között sok a még teljesen ki nem fejlett egyéné s másfelől, hogy a sírban mért testhossz-adatok egy része a csontok eltolódása, illetve helytelen mérése következtében a valóságnál nagyobb méretet tüntet fel. Jellemző ebből a szempontból a győri avar temető. Börzsönyi Arnold a régészetileg leírt 889 sír közül csupán egy nőnek és 9 férfinek közli a termet adatát. Utóbbiak azonban mind magas termetűek, úgy hogy a 9 férfi testhossza 175 cm középértéket ad. Ezen kí-

vül még több esetben megemlíti a férfi csontvázról, hogy az magas vagy hatalmas termetű. Nyilvánvaló, hogy itt bizonyos fokú szelektálás történt s így termetadatai tudományos szempontból nem használhatók.

Ilyen szelektálásra vall dr. Márton Lajosnak az abonyi avar temetőben végzett ásatásairól szóló megjegyzése is. „A sírok túlnyomó részét — írja az Arch. Ért. 1906-os évfolyamában — ez új sorozatban is női és gyermeksírok képezik. A kifejlett csontvázakat, amennyiben rendes fekvésük ezt megengedte, meg is mértem. A férfi vázak méretei 164—178 cm, a női vázakéi 151—166 cm. közt váltakoznak." Az egyes méretadatokat azonban nem közli. Ha mérése helyes volt, e temetőben magasabb termetű avarok temetkeztek.

E mellett azonban még más oknak is kell itt szerepelnie. Ez pedig aligha lesz más, mint az, hogy az avarok között bizonyos temetők vagy törzsek szerint elég nagy termetkülönbségek lehettek. A sírban mért termetadatokkal kapcsolatban ugyanis több olyan temető szerepel, melyekből csontvázak sajnos nem maradtak meg, melyeket azonban ásatóik — joggal-e vagy jogtalanul — magas termetűeknek jellemeznek. Ilyenek, mint látni fogjuk főleg Nemesvölgy, Jutas, Öskü, Gombos.

A IV. és V. táblázatban a kétféle mérésből származó adatoknak a termet egyes értékei szerint való eloszlását, vagyis az avarok termetének gyakorisági sorát látjuk. A férfi és női gyakorisági sorokat a végtagcsontok méreteiből számított termetadatok gyakorisági sorában (ld. V. táblázat) 11 cm-es nemi különbséggel, a sírban mért adatok gyakorisági sorában (ld. IV. táblázat) azonban csak 10 cm-es nemi különbséggel állítottam egymás mellé, hogy így a sírban mért adatok mérési hibái szembetűnőbbek legyenek.

Elég egy pillantást vetnünk a IV. Táblázat adataira, rögtön észre vesszük, hogy sem a férfiak, sem a nők gyakorisági sora nem természetes, Többcsúcsú variációs sornak látszik, valójában azonban az esetek halmozódása mindkét sorban nagyobb részben a tizes (140, 150, 160, 170, 180 cm.) kisebb részben az ötös számegységekre (145, 155, 165, 175, 185 cm) esik, ami azt bizonyítja, hogy a testhossz meghatározása a legtöbb avar temetőben 5—10 cm-es megközelítéssel, illetve összevonással történt. A belőlük számított arithmetikai középérték használhatóságát ez természetesen lényegesen nem befolyásolja.

Ezzel szemben az V. Táblázat férfi és női variációs sora aránylag nagyobb szabályosságával, az eseteknek a középfelé haladva arányosan fokozódó halmozódásával tűnik ki. A férfiak gyakorisági sora 163/164 cm-nél, a nőké 152/153 cm-nél egy-egy csúcsban éri el a maximumát. Ez természetesen még egyáltalán nem jelenti az avar populáció rasszbeli egységességét. Elárulják ezt már a gyakorisági sorok kisebb szabálytalanságai is. A gyakorisági sorok néhány, a szomszédosnál nagyobb gyakoriságú termetértéke ugyanis (pl. férfiaknál a 155, 160, 173 cm, nőknél a 142, 147, 162 cm) újabb gyakorisági középpontok magvai lehetnek. A tüzetesebb vizsgálatok pedig úgy a termetre, mint egyéb testi jellegekre vonatkozólag az avarok nagy rasszbeli kevertsége mellett tanúskodnak.

Érdekes felvilágosításokat ad ebből a szempontból már az arithme-

IV. A SIBAN MÉRT TERMETADATOK GYAKORISÁGI SORA.

Fréquence des mesures de stature prises dans la sépulture.

♂		♀		♂		♀	
Termet Stature cm	Eset Nombre cm	Termet Stature cm	Eset Nombre cm	Termet Stature cm	Eset Nombre cm	Termet Stature cm	Eset Nombre cm
		115	1	166	7	156	13
		116	—	167	13	157	5
		117	1	168	18	158	18
128	1	118	2	169	6	159	2
129	—	119	—	170	70	160	48
130	—	120	3	171	5	161	2
131	—	121	—	172	15	162	11
132	—	122	—	173	4	163	5
133	—	123	1	174	11	164	8
134	—	124	—	175	16	165	20
135	—	125	—	176	9	166	5
136	—	126	—	177	6	167	2
137	—	127	1	178	6	168	6
138	—	128	1	179	—	169	3
139	—	129	—	180	15	170	11
140	1	130	9	181	5	171	1
141	—	131	—	182	2	172	1
142	2	132	1	183	2	173	—
143	1	133	2	184	1	174	1
144	—	134	2	185	6	175	2
145	7	135	4	186	2	176	—
146	—	136	3	187	—	177	—
147	3	137	2	188	2	178	—
148	2	138	3	189	1	179	—
149	2	139	1	190	4	180	2
150	19	140	19	191	—	181	—
151	1	141	3	192	—	182	1
152	9	142	2	193	1	183	—
153	3	143	5	194	—	184	—
154	4	144	4	195	1	185	2
155	17	145	37	123—195 cm	476	186	1
156	2	146	12			187	—
157	6	147	17			188	—
158	16	148	19			189	1
159	1	149	3			190	1
160	72	150	85			115—190 cm	524
161	5	151	5				
162	18	152	20				
163	12	153	15				
164	9	154	24				
165	35	155	45				

tikai középértékeknek lelőhelyek, illetve temetők szerint való összeállítása is, amint azt a VI. táblázatban látjuk. A táblázat középső rovata a lelőhelyeket, a baloldali rovatok a sírban mért, a jobboldaliak pedig a hosszúcsontok méretei alapján számított átlagos termetértékeket tüntetik fel nemek szerint külön választva. Nagyban zavarja az összehasonlítást és az adatok értékelését az a körülmény, hogy egyfelől aránylag csak kevés temetőre vonatkozólag rendelkezünk mindkét fajta termetmeghatározással, s másfelől, hogy egyes temetőkből oly kevés a rendelkezésre álló termetadat vagy megmentett csontváz, hogy az azokból nyert átlagos termetértékek csak több-kevesebb valószínűséggel bíró adatoknak tekinthetők, amelyek nagyobb számú sírméret, vagy csontváz esetén bizonyára változni fognak. Ezért most csak ideiglenes tájékoztatás gyanánt használhatom azokat.

V. VÉGTAGCSONTOKBÓL SZÁMÍTOTT TERMETADATOK GYAKORISÁGI SORA

Fréquence des mesures de stature calculées des os d' extrémités

♂		♂		♀		♀	
Termet Stature cm	Eset Nombre cm	Termet Stature cm	Eset Nombre cm	Termet Stature cm	Eset Nombre cm	Termet Stature cm	Eset Nombre cm
147	—	165	26	136	1	154	24
148	—	166	34	137	—	155	24
149	—	167	12	138	1	156	20
150	—	168	21	139	—	157	18
151	—	169	10	140	2	158	11
152	2	170	9	141	1	159	9
153	3	171	7	142	6	160	6
154	3	172	2	143	2	161	2
155	5	173	7	144	1	162	4
156	5	174	4	145	6	163	4
157	3	175	2	146	10	164	2
158	9	176	2	147	13	165	—
159	11	177	—	148	6	166	—
160	23	178	—	149	14	167	1
161	21	179	—	150	15	168	—
162	29	180	—	151	14	169	—
163	38	181	—	152	31	170	—
164	43	182	2	153	29	171	1
		152–182	333			136–171	278

Nagyon tanúságosak azok a temetők, melyekből úgy a sírban mért, mint a hosszúcsontokból számított termetadatok rendelkezésre állanak, mert szemléltetik a mérések hibáit és felvilágosítást nyújtanak a sírban mért termet és a hosszúcsontokból számított termet közötti összefüggésről. Lássuk tehát először ezeket. Baktón a sírban mért termet férfiaknál csak 0.50 cm-el, nőknél azonban már 4.65 cm-el nagyobb a vég-

VI. AVAROK ÁTLAGOS TERMETE TEMETŐK SZERINT

Stature moyenne des Avars suivant les cimetièrs

A) Sírban mérve Métrée dans la sépulture					B) Végtagcsontokból számítva Calculée des os d' extrémités			
♂		♀		Lelőhely Lieu de trouvaille	♂		♀	
Eset Nombre	arithm. közép moyenne	Eset Nombre	arithm. közép moyenne		Eset Nombre	arithm. közép moyenne	Eset Nombre	arithm. közép moyenne
5	156.66	4	145.66	Fehértó B.	—	—	—	—
12	159.04	12	148.04	Pusztamérges	—	—	—	—
—	—	—	—	Mosonszentjános	43	162.2	61	152.01
—	—	—	—	Előszállás	11	162.5	—	150.20
—	—	—	—	Fejérmegyeiek	20	163.15	7	153.21
11	163.73	6	155.6	Baktó	6	163.23	2	150.25
—	—	—	—	Kiskőrös	53	163.84	48	152.71
—	—	—	—	Cece	8	163.91	—	155.20
—	—	—	—	Üllő	43	164.57	40	153.15
59	162.59	55	151.20	Makkoserdő	45	164.58	26	154.15
31	158.62	27	149.78	Adorján	35	164.67	29	154.88
—	—	—	—	Deszk (Ambrus)	—	164.70	—	154.—
64	162.70	77	150.74	Kundomb	16	164.75	19	153.03
6	156.50	1	154.0	Makkoserdő (fülkesíros)	9	165.53	3	157.18
—	—	—	—	Deszk és Bilisics	24	165.62	21	152.98
—	—	—	—	Deszk (Öregögh)	—	166.10	—	150.96
—	—	—	—	Bilisics	—	166.69	—	154.29
46	163.28	93	150.19	Fehértó A.	48	166.98	25	155.48
15	164.13	14	153.13	Szőreg B.	—	—	—	—
8	164.62	4	149.50	Csongrád(Máma)	—	—	—	—
167	164.79	163	154.00	Kaján	—	—	—	—
4	16.620	4	147.7	Csóka	—	—	—	—
11	167.27	18	156.83	Csengele, Feketehalom	—	—	—	—
1	168.9	4	156.6	Jutas	5	162.2	4	150.6
22	169.18	23	150.61	Gombos	—	—	—	—
7	169.71	5	153.20	Batida	—	—	—	—
11	169.70	18	159.77	Öskü	—	—	—	—
38	172.90	31	159.52	Jutas	—	—	—	—
11	175.00	—	—	Győr	—	—	—	—
18	176.50	14	166.5	Nemesvölgy	—	—	—	—

VII. A KÖZÉPNÉL ALACSONYABB ÉS MAGASABB TERMET GYAKORISÁGA.

La fréquence des statures plus petites et plus hautes que la moyenne.

♂ Közép alatt au-dessous de — 164·9 Eset Nombre	♂ Közép alatt au-dessous de — 164·9 %	♂ Közép felett au-dessus de 165·0 — Eset Nombre	♂ Közép felett au-dessus de 165·0 — %	♂ Arithim közép moyenne	A) Sirban mérve Métrée dans la sépulture — Lelőhely Lieu de trouvaille	♀ Arithim közép moyenne	♀ Közép alatt au-dessous de — 153.9 Eset Nombre	♀ Közép alatt au-dessous de — 153.9 %	♀ Közép felett au-dessus de 154.0 — Eset Nombre	♀ Közép felett au-dessus de 154.0 — %
39	66.10	20	33 89	162.59	Makkoserdő	151.20	34	61.81	21	38.18
34	53.13	30	46.87	162 70	Kundomb	150.74	52	63.41	30	36.58
26	56.52	20	43.48	163.28	Fehértó A.	150.19	72	77.42	21	22.58
83	49.70	84	50.29	164.79	Kaján	154.00	73	44.78	90	55.21
5	22.72	17	77.27	169.18	Gombos	150.61	18	66.67	9	33.33
2	18.18	9	81.82	169.70	Öskü	159.77	6	31.58	13	68.42
3	7.89	35	92.11	172.90	Jutas	159.52	7	22.58	24	77 42
2	11.11	16	88.89	176.50	Nemesvölgy	166.50	5	35.71	9	64.28
♂					B) Végtagcsontokból számítva Calculée des os d' extrémités	♀				
31	72.09	12	27.91	162.2	Mosonszentjános	152.01	36	59.01	25	40.98
33	62.26	20	37.73	163.84	Kiskőrös	152.71	29	60.41	19	39.58
29	67.44	14	32.56	164.57	Üllő	153.15	19	47.50	21	52.50
26	57.78	19	42.22	164.58	Makkoserdő	154.11	12	46.15	14	53.85
17	48.57	18	51.42	164.67	Adorján	154.88	13	44.83	16	55.17
8	50.00	8	50.00	164.75	Kundomb	153.03	13	68.42	6	31.58
17	35.42	31	64.58	166.98	Fehértó A.	155.48	11	44 00	14	56.00

tagcsontokból számítottnál. Utóbbi különbség nyilvánvalóan az esetek csekély száma miatt állott elő. Makkoserdőn és Kundombon fordított a helyzet, mivel a sírban mért termet a férfiaknál 2 cm-el, s a nőknél 2.29—2.95 cm-el kisebb, mint a végtagcsontokból számított. Aránylag ezek szolgáltatták a legjobb adatokat. Fehértó A. temetőben a sírban mért termet a férfiaknál már 3.70 cm-el, a nőknél pedig 5.29 cm-el kisebb. Adorjánban a különbség 3—6 cm-re, a makkoserdei fülkesírokban pedig 3—9 cm-re emelkedett. A sírban mért termetnek ez a kisebb volta nyilvánvalóan két körülményből adódott. Egyfelől a lábtőcsontok elkorhadása folytán a valóságosnál kisebb testhosszt mértek, másfelől több fiatal egyént is a felnőttek közé számítottak. A makkoserdei fülkesírokban pedig, mivel a sírfenék egészen rézsútos, a csontváz egyes részei részint már eredetileg a rothadás és a talajvíz hatására, részint az ásatás alatt — lényeges helyváltozást szenvedtek s így testhosszuk vagy nem mérhető, vagy egészen hibás adatot ad. Külön érdekes ebből a szempontból a jutasi temető. Itt Rhé Gyulának a sírban mért testhossz adatai alapján a férfiakra 172.90 cm, a nőkre pedig

159.52 cm átlagos termetet nyertem. E feltűnően magas középérték értékelését elősegíti az a körülmény, hogy e temetőből megmaradt 9 csontváz, melyek alapján a jutasi férfi termet középértéke 162.2 cm s a nőké 150.6 cm. Viszont ugyanezen csontvázaknak Rhé Gyula által a sírban mért átlagos termete 168.9, illetve 156.6 cm, vagyis a nőkre 6 cm-el, a férfiakra 6.70 cm-el magasabb, mint a hosszúcsontokból számított. Ebből nyilvánvaló, hogy az őskűi, győri, nemesvölgyi sírméretekből számított középértékek is körülbelül 6 cm-el kisebb végtagcsontméretből számított termetnek felelnek meg.

Ha most a kétféle mérés vázolt különbségeit és hibáit figyelembe véve vizsgáljuk a VI. táblázatban felsorolt temetőkben az avar férfiak és nők átlagos termetét, megállapíthatjuk, hogy egyes temetőkre mindkét féle mérés szerint az aránylag alacsonyabb, más temetőkre mindkét mérés szerint a magasabb termet a jellemző.

Így alacsonyabb az átlagos termet a Fehértó B., pusztamérgesi, mosonszentjánosi, előszállási, baktói temetőkben, magasabb: deszki, bilisicsi, Fehértó A., szőregi, Csongrád-mámai, kajáni, csókai, feketehalmi, jutasi, gombosi, batidai, öskűi, győri és nemesvölgyi temetőkben. Kiskőrös, Cece, Üllő, Makkoserdő, Ádorján, Kundomb a két csoport között foglalnak helyet.

VIII. A MARTIN-FÉLE TERMETCSOPORTOK GYAKORISÁGA TEMETŐK SZERINT

La fréquence des groupes de statures - Martin suivant les cimetières.

Lelőhely Lieu de trouvaille	Termet Stature		Alacsony petites x — 159.9		Kis közepes petites-moyennes 160.0-163.9		Közepes moyennes 164.0-166.9		Nagy közepes grandes-moyennes 167.0-169.9		Magas grandes 170.0—x	
	Eset Nombre	Arithm. közép moyenne	Eset Nombre	%	Eset Nombre	%	Eset Nombre	%	Eset Nombre	%	Eset Nombre	%
♂												
Mosonszentjános	43	162.2	11	25.58	15	34.88	12	27.91	2	4.65	3	6.98
Kiskőrös	53	163.8	11	20 75	17	32.07	14	26.41	6	11.32	5	9.43
Üllő	43	164.6	1	2.32	19	44.18	15	34.88	3	6.98	5	11 63
Makkoserdő	45	164.6	7	15.56	12	26.66	14	31.11	9	20.00	3	6.67
Adorján	35	164.7	5	14.29	11	31 43	10	28.57	4	11.43	5	14.29
Kundomb	16	164 8	2	12.50	2	12.50	11	68.75	—	—	1	6.25
Fehértó	48	166.98	1	2.08	12	25 00	15	31.25	10	20.83	10	20.83
♀			x - 148 9		149.0-152.9		153.0-155.9		156.0-158.9		159.0 x	
Mosonszentjános	61	152.01	13	21.31	17	27.87	16	26.23	12	19.67	3	4.92
Kiskőrös	48	152.71	9	18.75	16	33.33	9	18.75	11	22.92	3	6.25
Üllő	40	153.15	7	17.50	8	20.00	18	45.00	5	12.50	2	5.00
Makkoserdő	26	154.15	4	15.38	4	15.38	7	26.92	7	26.92	4	15.38
Adorján	29	154.88	6	20.69	5	17.24	7	24.14	3	10.34	8	27.59
Kundomb	19	153.03	—	—	12	63.16	4	21.05	3	15.79	—	—
Fehértó	25	155.48	3	12.00	5	20 00	6	24.00	5	20.00	6	24 00

Az eddigi adatokból úgy látszik, hogy a fülkesíros avarok is magasabb termetűek a nem fülkesírosoknál. Miután e jelenségek nemcsak a férfi, hanem a női sírokra is megállapíthatók s mivel a jelzett temetők legtöbbjében a férfi és női átlagos termet között normális arány mutatkozik, nyilvánvaló, hogy a mérések jelzett hibái dacára is az átlagos termetnek temetők szerint nyert különbségeiből a magyarországi avaroknak temetők, illetve törzsek szerint különböző rasszbeli összetételére következtethetünk. Ugyanez derül ki a VII. Táblázatból is, melyben a középnél alacsonyabb termet gyakoriságát állítottam össze nemek és temetők szerint rendezve. Azokat a temetőket amelyekből kevesebb adat áll rendelkezésre elhagytam. Amint látjuk Mosonszentjánoson, Kiskőrösön, Makkoserdőn úgy a férfiak, mint a nők között erősen dominál a közép alatti testmagasság. Kundombon, Kaján, Adorjánban és Fehértó A. temetőben a középnél alacsonyabb és középnél magasabb termet közel egyforma gyakoriságú, míg Gomboson, Ősk ün, Jutason és Nemesvölgyön, amennyire a rendelkezésre álló adatokból következtethetünk, a középnél magasabb termetű elemek vannak erősen túlsúlyban.

A VIII. Táblázat viszont, melyben a végtagcsontokból számított termetadatok alapján a Martin-féle termetcsoportok gyakoriságát látjuk, arról győz meg bennünket, hogy az egyes termetcsoportok gyakorisága temetők szerint igen változó, ami ismét a magyarországi avarságnak temetők, illetve törzsek szerint különböző rasszbeli összetételére enged következtetni.

Nagy általánosságban már is megállapíthatjuk, hogy az Alföld közepén alacsony termetű, délre és nyugatfelé, Dunántúlra haladva, magasabb termetű avar törzsek körvonalai bontakoznak ki, melyek mellett azonban, a mosonszentjánosi temető tanúsága szerint, alacsonyabb termetű avar szigetek is előfordulnak.

Ez a csak nagyon hiányos vázlat is mutatja milyen fontos lenne, ha minden felásott avar temetőből az összes csontvázak pontos sírméretével és minél több jó állapotban megmentett csontvázzal rendelkeznénk.

Még messzebbre vezetne bennünket, ha az összes szomatikus jellegeknek temetőnként való arányát és geográfiai elterjedését is tanulmányozhatnánk. Folyamatban lévő vizsgálataimból itt csak annyit jelzek, hogy a termetnek alacsonysága több temetőben (pl. Mosonszentjános, Fehértó B) erősen mongolid arcjelleggel, a magasabb termet pedig több temetőben (pl. Jutas, Fehértó A, Nemesvölgy) hosszú koponyával, keskeny arccal, míg több alföldi avar temető közepes és nagy közepes termetű emberanyaga turanid arc- és agykoponya jelleggel kapcsolódik (pl. Kundomb, Kaján).

Bartucz Lajos

LA STATURE DES AVARS DE HONGRIE.

Lajos Bartucz

En ce qui concerne les particularités physiques des Avars, les sources contemporaines gardent un silence complet sur elles. La chronique de Nestor cependant remarque que „les Avars étaient de haute stature et de coeur fier".

La question est maintenant de savoir si les recherches anthropologiques justifient les propos de Nestor?

On croirait qu' un grand nombre de données est à notre disposition concernant la longueur du corps des Avars, métrée dans la sépulture même, in situ, et ainsi l' anthropologiste a beau jeu quand il veut étudier leur stature. On le croirait d' autant plus que le nombre des cimetières avars est extraordinairement grand dans notre pays, surtout dans la Grande Plaine, et le nombre des tombeaux dépasse 300 dans la plupart d' eux, des cimetières de 1000 tombeaux même furent déja déterrées (à Győr ou à Keszthely).

Malheureusement, il nous faut constater que, d' une part, nos fouilleurs n' ont métré la longueur du squelette, cette caractéristique si importante au point de vue de l' anthropologie, que dans peu de cimetières, d' autre part, où ils l' ont fait, ils l' ont fait d' une façon peu exacte, ainsi, la plus grande partie des données publiées dans les procès-verbaux des fouilles ne peut être utilisées pour un examen scientifique approfondi, ni surtout pour une analyse de statistique de variations. Une faute fréquente est que, la longueur du corps n' est pas mesurée jusqu' au milieu de la surface inférieure de la plante du pied (de l' os du talon), mais jusqu' au bout des phalanges. Encore pus fréquente est la faute que la mesure de la longueur n' est prise qu' approximativement, d' une approximation ou réduction de 5 à 10 cm, et ainsi, d' après ces données, la fréquence de chacune des valeurs de stature ne peut être déterminée.

Dans l' appréciation et l' application scientifique de ces données concernant les statures, de graves difficultés se présentent aussi, causées par la circonstance que la détermination de l' âge et du sexe est souvent incomplète ou erronée?

Nous devons donc prendre en considération toutes ces circonstances troublantes et toutes ces sources d' erreurs quand nous voulons déterminer la probable grandeur de la taille du vivant. L' éclaircissement de la question est bien facilitée par le fait que nous avons déjà à notre disposition quelques cimetières avars (Kiskőrös, Üllő, Mosonszentjános, Makkoserdő) dans lesquels, à l' issue des fouilles exécutées ensemble par l' anthropologiste et par l' archéologue, nous avons sauvé la plus grande partie des squelettes et ainsi nous avons pu étudier les rapports entre la longeueur du corps métrée dans la sépulture et la hauteur de la taille du vivant, calculée après, sur la base des mesures des os longs.

Dans mon étude présente, j' ai pris en considération du journal des fouilles la longueur du corps métrée dans la sépulture de mille squelettes avars et la hauteur de taille de l' homme vivant calculée d' après les os longs de 611 squelettes avars sauvés.

Intéressant est tout de suite la variation des valeurs de stature que nous voyons sur la première planche et qui jette déjà une lumière vive sur les fautes de ces deux procédés de déterminer la stature.

Les données de stature mesurées dans la sépulture montrent une largeur de variation qui est deux fois si grande que celles des données de stature gagnées sur la base des mesures des os longs. Il en est évident que les dernières sont plus exactes, plus sûres au point de vue scientifique que les précédentes dont la grande largeur de variation est causée justement par les possibilités d'erreurs mentionnées ci-dessus.

J'ai résumé sur la deuxiéme planche la valeur moyenne arithmétique gagnée de deux manières et déterminée d'après des sexes.

Il est surprenant que, malgré les fautes de mensuration et les possibilités de fautes mentionnées, il ne se montre qu'une différence de 0.90 cm chez les hommes et de 0.68 cm chez les femmes entre la valeur moyenne arithmétique de la longueur du corps métrée dans la sépulture et celle de la longueur calculée des os longs, ce qui signifie, vu le grand nombre des données, une certaine compensation des fautes et l'utilité approximative des valeurs moyennes gagnées. Pour les hommes, ce sont les données de longueur du corps métrée dans la sépulture, pour les femmes, ce sont les données de stature calculées des os, qui donnent une valeur plus haute. La cause en est évidemment que les sépultures désignées dans les journaux de fouilles comme sépultures de femme, ne signifient pas toujours une femme adulte (au-delà de vingt ans), mais tres souvent une jeune femme ou fille âgée de 15 ou 16 ans. Dans la plupart des cimetières avars, le nombre des jeunes femmes est plus grand que celui des jeunes hommes, car une partie de ceux-là périt en bataille, loin de son pays. Tout cela rend compréhensible que la stature moyenne de femme calculée d'aprés les données des journaux de fouilles est plus petite que celle qui est calculée d'après des squelettes sauvés qui proviennent tous des personnes qui ont déjà passé 18 ou 20 ans.

En ce qui concerne l'importance regardée du point de vue de la raciologie, des valeurs moyennes de ci-dessus, elles se situent autour de la limite inférieure de la stature moyenne comprise dans un sens plus rétréci d'après Martin, et ainsi elles prouvent que Nestor n'a pas tout à fait raison en désignant la haute taille comme particularité somatique des Avars en général, car en général, c'est plutôt une taille moyenne qui les caractérise. Chez les Avars, les femmes étaient ordinairement de 11 à 13 cm plus petites que les hommes, c'est à dire la stature de femme est 92—93 p. c. de la stature d'homme, ce qui s'accorde avec les données connues de la littérature scientifique concernant la différence de la stature d'homme et de femme.

Maintenant nous allons voir la fréquence des groupes de statures Martin, d'une part, sur la base des données de longueur de taille métrée dans la sépulture, d'autre part, sur la base des données de stature calculées des os d'extrémités comme la III-e Planche le fait voir.

Une différence importante et tout à fait insolite se montre entre les données de stature métrées dans la sépulture et celles qui sont calculées des os longs, suivant la répartition dans chacun des groupes de tailles. Notamment, les données de stature métrées dans la sépulture s'accumulent autour des deux extrêmes, d'une part de la petite taille, d'autre part de la haute taille, ainsi que le fréquence de ces deux groupes extrêmes renferme les 59 p. c. des cas chez les hom-

mes et les 55.5 p. c. des cas chez les femmes. Par contre, la fréquence combinée du groupe de statures moyennes et grandes moyennes, où nous attendrions l'accumulation des cas, ne se remue qu'entre 18 et 22 p. c.

La répartition des données de stature gagnées sur la base des mesures des os d'extrémités selon les groupes de stature en diffère visiblement. Ici, la fréquence combinée de la petite et de la haute taille ne fait que 22–28 p. c., par contre la taille petite moyenne et moyenne parvient à une majorité dominante, ainsi que la fréquence combinée de celles-là atteint 54 p. c. chez les femmes et 64 p. c. même chez les hommes.

Quelle est la cause de cette répartition singulière et de ce contraste visible entre les deux groupes de données?

Le fait déjà mentionné que parmi les données prises dans les sépultures il y a beaucoup qui proviennent des individus encore non tout à fait développés, d'autre part, qu'une partie des données de longueur du corps métrée dans la sépulture, montre une mesure plus grande à cause du déplacement des os, respectivement d'une mensuration incorrecte, ce fait joue sans doute son rôle. Cependant une autre raison doit y figurer encore. Et ce sera probablement que parmi les Avars, il devait être selon des cimetières ou selon des tribus une assez grande différence de statures. En relation avec des données de stature mesurée dans la sépulture, plusieurs cimetières figurent, dont les squelettes ne nous sont pas restés malheureusement, mais qui sont désignés par les organisateurs de fouilles — à tort ou à raison — des squelettes de haute stature. De tels cimtières sont surtout, comme nous allons le voir, Nemesvölgy, Jutas, Öskü, Gombos.

Sur les Planches IV et V, nous voyons la répartition selon les valeurs de stature des données provenant de deux sortes de mensurations, c'est à dire le rang de fréquence de la stature des Avars. Il nous suffit de jeter un regard sur les données de la Planche IV, nous remarquons tout de suite que les rangs de fréquence ne sont pas naturels, ni celui des hommes, ni celui des femmes. Il semble un rang de variation de plusieurs pointes, mais en vérité, l'accumulation des cas tombe dans tous les deux rangs en plus grande partie sur les numéros d'un dix, (140, 150, 160, 170, 180 cm.), en partie mineure sur les numéros 5 (145, 155, 165, 175, 185 cm.), ce qui prouve que la détermination de la longueur du corps avait lieu dans la plupart des cimetières avars avec une approximation, respectivement une réduction de 5—10 cm. L'utilité de la valeur moyenne arithmétique calculée à la base de celles-ci n'en est pas influencée essentiellement.

Par contre, le rang de variation d'hommes de de femmes de la Planche V. se distingue par sa régularité relativement plus grande, par l'accumulation des cas augmentant proportionnellement vers le milieu. Le rang de fréquence des hommes atteint son maximum à 163/164 cm, celui des femmes à 152/153 cm, chacun dans une pointe. Cela ne signifie pas encore naturellement l'unité de race de la population avare. Les moindres irrégularités des rangs de fréquence le révèlent déjà. Les examens approfondis font témoignage que les Avars forment un mélange de plusieurs races concernant la taille et les autres particularités physiques aussi.

A cet égard, des éclaircissement intéressants nous sont donnés par le groupement des valeurs moyennes arithmétiques selon les sites, respectivement les cimetières, comme nous le voyons sur la Planche VI. La comparaison et l'appréciation des données est grandement troublée par la circonstance que d'une part,

nous avons de relativement peu de cimetières une détermination de stature de toutes les deux sortes à notre disposition, et d'autre part, nous avons de certains cimetières si peu de données de stature ou de squelettes sauvés, que les valeurs moyennes de stature gagnées de celles-là ne peuvent être considérées que pour des données ayant plus ou moins de vraisemblance et qui changeront sitôt qu'un plus grand nombre de mensurations de tombeaux ou de squelettes seront à notre disposition.

Très instructifs sont les cimetières dont nous possédons et des données prises dans la sépulture, et celles qui sont calculées sur la base des os longs, car ils nous font voir les fautes des mensurations et nous renseignent sur les relations entre la stature métrée dans la sépulture et celle qui est calculée des os longs.

Si nous examinons en prenant en considération les différences et les fautes des deux sortes de mensuration — la stature moyenne des hommes et des femmes avars des cimetières énumérés sur la Planche VI, nous pouvons constater que pour quelques cimetières la stature plus petite pour d'autres cimetières la stature plus haute est caractéristique d'après toutes les deux sortes de mensuration.

Ainsi la stature moyenne est plus petite dans les cimetières de Fehértó B, de Pusztamérges, Mosonszentjános, Előszállás, Baktó, elle est plus grande dans les cimetières de Deszk, de Bilisics, Fehértó A, Szőreg, Csongrád-máma, Kaján, Csóka, Feketehalom, Jutas, Gombos, Batida, Öskü, Győr et Nemesvölgy. Les cimetières de Kiskörös, Cece, Üllő, Makkoserdő, Adorján, Kundomb sont situés entre les deux groupes.

Des données découverts jusqu'ici, il paraît que les Avars enterrés dans un tombeau à niche sont de plus haute taille que ceux qui n'ont pas de tombeau à niche. Puisque ces phénomènes peuvent être constatés et chez les tombeaux de femmes et chez ceux des hommes, et puisque dans la plupart des cimetières signalés une proportion normale se montre entre la stature moyenne d'homme et de femme, il est évident que malgré les fautes de mensuration signalées, nous pouvons conclure des différences de la stature moyenne selon les cimetières à des croisements de races des Avars de Hongrie, différent selon les cimetières, respectivement selon les tribus. La même chose est à voir sur la Planche VII, où j'ai réuni la fréquence de la stature plus petite et plus haute que la moyenne, ordonnée selon les sexes et selon les cimetières. Les cimetières dont nous n'avons que peu de données, ne furent pas admis. Comme nous le voyons, à Mosonszentjános, à Kiskörös, à Makkoserdő, la stature au-dessous de la moyenne domine et entre les hommes et entre les femmes. A Kundomb, à Kaján, à Adorján et à Fehértó A, la stature plus haute que la moyenne, ainsi que la stature plus petite que la moyenne sont d'une fréquence égale, tandisque à Gombos, à Öskü, à Jutas et à Nemesvölgy -autant que nous pouvons conclure des données qui sont à notre disposition, les statures plus hautes que la moyenne l'emportent sur les autres.

La Planche VIII, où nous voyons la fréquence des groupes de statures-Martin sur la base des données calculées des os d'extrémités, nous convainc que la fréquence des certains groupes de stature est très variée selon les cimetières, ce qui nous fait conclure au croisement de différentes races chez les Avars de Hongrie, selon les cimetières, respectivement les tribus.

En grande généralité, nous pouvons déjà constater qu'au milieu de la Grande Plaine des contours des tribus avares de petite taille, en passant vers le sud et vers l'ouest, la Pannonie, ceux des tribus avares de plus haute taille se dégagent,

auprès desquels cependant, d'après le témoignage du cimetière de Mosonszentjános, des îles avares ayant une stature plus petites se trouvent aussi.

Nous serions conduits encore plus loin, si nous pouvions étudier toutes les particularités somatiques, leur proportions selon des cimetières et leur extension géographique. De mes recherches qui sont en train, je signale seuleument que dans plusieurs cimetières, la petitesse de la taille va de paire avec un caractère du visage fortement mongoloïde (p. e. Mosonszentjános, Fehértó B), la stature plus haute avec un crâne long et un visage mince, (p. e. dans les cimetières de Jutas, Fehértó A, Nemesvölgy), et au matériel humain de stature moyenne et grande moyenne de plusieurs cimetières de la Grande Plaine s'ajoute un caractère de crâne et de visage turanide. (p. e. Kundomb, Kaján).

HÍREK. KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Nouvelles et Correspondance.

† Dr. Balogh Béla

1890—1947.

Nagy veszteség érte a magyar anthropológiát és ezzel kapcsolatban az alföldkutatást is Dr. *Balogh Béla* debreceni címzetes ny. rk. tanárnak 1947 december 3-án 57 éves korában történt váratlan elhunytával. Bélfekélyének szerencsés meggyógyulása után, amikor tele tervekkel újból intenzív munkához látott, éjjel álmában orvul lepte meg az agyvérzéses halál.

Balogh Béla Kassán született 1890 január 3-án. Középiskoláit Beregszászban, egyetemi tanulmányait a budapesti Tudományegyetemen végezte, ahol 1911-ben anthropológiából summa cum laude bölcsészetdoktori szigorlatot tett, 1914-ben pedig természetrajz-földrajzból középiskolai tanári oklevelet szerzett. Alig kezdte meg középiskolai tanári pályáját, már is katonai behívót kapott. Az első világháború véres zivatara a harctérre, majd fogságba sodorta, ahonnan 1918-ban tért haza, amikor Szolnokon kapott középiskolai tanári állást.

A természetrajzi szertár mellett csakhamar kis anthropológiai labo-

ratóriumot rendezett be, s 1929-ben megkezdte a középiskolai tanulók rendszeres embertani vizsgálatát és mérését. Vizsgálatainak eredményei értékes adatokkal bővítették a magyar gyermek növekedésére vonatkozó ismereteinket. Lelkes agitációjával és fáradhatatlan munkásságával megteremtette a szolnoki közkönyvtárat és megvetette a szolnoki régészeti múzeum alapját.

1934-ben magántanári képesítést nyert a debreceni egyetemen, 1937-ben a debreceni tankerület természetrajzi tanulmányi felügyelője s az egyetemen az embertan megbízott előadója, 1947-ben pedig a debreceni egyetem címzetes ny. rk. tanára lett. Tudásának és értékes tudományos munkásságának elismeréséül a Debreceni Egyetem őt jelölte a szervezés alatt volt embertani tanszékre. Nagy veszteségre a magyar antropológiának, hogy e terv már nem valósulhatott meg.

Balogh Béla, mint antropológus, a szolnoki iskolásgyermekek és a debreceni egyetemi hallgatók növekedési viszonyainak módszeres vizsgálata mellett behatóan foglalkozott az ujjak bőrlécrendszerének tanulmányozásával is. 1943-ban az Alföldi Tudományos Intézet megbízásából és anyagi támogatásával megkezdte a Kunság nagyarányú antropológiai felvételét és feldolgozását. Kunhegyesen, Kunmadarason, Kisujszálláson és Karcagon összesen 1622 kún férfit és nőt tett részletes embertani vizsgálat, mérés, fényképezés és rasszdiagnozis tárgyává. Részletes jelentése az Évkönyv I. kötetében jelent meg. Vizsgálati adatainak feldolgozását és publikálását az Évkönyv III. kötetében kezdem meg.

Mint középiskolai tanár nagy szeretettel és odaadással foglalkozott tanítványaival. Világos és vonzó előadásaival sok hívet szerzett a természettudományoknak s állandóan sürgette a középiskolai természetrajzi és embertani oktatás reformját.

Sokoldalú tudományos és tudományt népszerűsítő munkásságának emlékét fogják őrizni alábbi dolgozatai.

Balogh Béla: Adatok a lapockacsont méreti vizsgálatához. Budapest, 1911.
„ „ A Broken Hill-i koponya. Antrop. Füzetek I. 4—6 sz.
„ „ Az éhinség hatása az ember testének méreteire. Természettud. Közl. 1924.
„ „ A panamai fehér indiánok. Természettud. Közl. 1925.
„ „ Embertan és középiskola. Antrop. Füz. 1925. II. 1—4 sz.
„ „ A törpe rasszok és származástani jelentőségük. Pótfüzetek a Természettud. Közl.-höz 1925.
„ „ Az embertan helye a nevelésben. Tanáregyesületi Közl. 1925—26.
„ „ Az antropológia Svédországban. Antrop. Füz. 1926. II. 5—6. sz.
„ „ A svájci neolitkori cölöpépítmények lakói. Pótfüzet a Term.-tud. Közl.-höz 1926.
„ „ Az új-guineai törpék termete. Pótfüzet a Term.-tud. Közl.-höz. 1926.
„ „ Uj diluviális csontlelet Gibraltárban. — Pótfüzet a Term. Tud. Közl.-höz. 1926.

„ „ Az antropológia újabb eredményei és törekvései. Tanáregyes. Közl. 1927. 5—6. sz.
„ „ A hazai antropológia sorsa. Debreceni Szemle, 1928. 2. sz.
„ „ Az antropológiai kutatások új otthona Berlinben. Term.-tud. Közl. 1928.
„ „ Új daktiloskópiai eljárás. Term.-tud. Közl. 1928.
„ „ A negritók és pygmaeus-kérdés. Pótfüzet a Term.-tud. Közl.-höz. 1928.
„ „ Újabb lelet az Altamira-barlang közelében. Pótfüzet, 1929.
„ „ A belső szervek faji különbségei. Pótfüzet a Természettud. Közl.-höz. 1931.
„ „ Jelentés a tanulókon végzett szomatoszkópiai, szomatometriai és fiziológiai vizsgálatokról. Szolnoki áll. reálgimn. Értesítője. 1931.
„ „ Ifjúságunk fogainak állapota. Tanáregyes. Közl. 1932. 1. sz.
„ „ Zur Bildung der Altersgruppen. Anthropologischer Anzeiger. IX. 3—4. 1932.
„ „ A steinheimi ősember. Pótfüzet a Term.-tud. Közl.-höz. 1934. 2—3.
„ „ Vizsgálatok az ifjúság teljesítményeiről. Sportantropológiai tanulmány. Testnevelés 1934. 1—6.
„ „ Untersuchungen über die sportlichen Leistungen der Schuljugend. Eine Sportanthropologische Studie. Selbstreferat. Anthrop. Anzeiger. 1934. XI. 3—4.
„ „ Az életkorcsoportok képzése és jelentősége az antropometriában. Magy. Orvosok és Természetvizsg. XLI. vándorgy. munk. 1934.
„ „ Az ujjak bőrlécrendszere örökléstani szempontból. Pótfüz. a Term.-tud. Közl.-höz. 1935.
„ „ Ritka emberpéldányok. Búvár, 1935.
„ „ Expedició a Bánátba. Magyarság. 1935. aug. 31. sz.
„ „ A finn antropológiai kutatások. Antrop. Füz. III.
„ „ A nevelés biológiai alapjai. Különleny. a szolnoki áll. gimnázium Értesítőjéből. 1938.
„ „ A magyar fajiság. A Termtud. Közl. 1939. május 5. számában.
„ „ Bartucz Lajos könyve a magyar emberről. Debreceni Szemle. 1939. évi 3. számában.
„ „ Die Geschichte der ungarischen Anthropologie. Ungarische Jahrbücher. XIX. H. 2—3. 141. 181.
„ „ Milyen fajtaelemekből áll a finn nép? Ifjúság és Élet. 1940.
„ „ A debreceni egyetemi hallgatók antropológiai vizsgálata az 1938—39. tanévben. Különlenyomat a Debreceni Tisza István Tud. Társ. II. (Orvosi Természettudományi) Osztályának Munkáiból. VIII. k. 1942.
„ „ Senoi és semang. A Földgömb 1942. július (XIII. évf. 7.) szám.
„ „ A magyarság biológiai életsorsa. Bartha Miklós Társaság

Term-tud. Szakosztályának kiadványai. 1945.
„ „ Magyarságszemlélet, magyarságismeret. Forrás, 1943.
„ „ A természettudományi emberszemlélet multja és jelene. A Term. tud. Közl. 1943. szept.
„ „ Rasszdiagnosztikai tanulmányok egyetemi hallgatókon. Közlemény a debreceni Tudományegyetem Közegészségtani Intézetéből. Orvosképzés, 1944. november.
„ „ Embertani vizsgálatok a Nagykunságban. Az Alföldi Tud. Intézet 1944—45-i Évkönyvében.
B. Balogh and J. Nemes: Polydactyly and Syndactyly. Acta Anthropologica. 1947.
Balogh Béla: Capillary Ridge Configuration in Cases of Polydactyly and Syndactyly. Sajtó alatt.
„ „ Az életkorok és növés. Sajtó alatt a Természettud.
„ „ Az alkat. Társulat kiadásában megjele-
„ „ A föld emberfajtái. nő: „Az Ember" c. kötet-
„ „ Az ember helye a természetben. ben.
„ „ Kisebb ismertetések, referátumok: Pedagógiai Szeminárium, Anthropologischer Anzeiger, Biological Abstracts-ban.

Bartucz Lajos

„Csecstó"

Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. 1944—1945. 149—177 oldalán jelent meg Dr *Foltiny* István és Dr *Korek* József tanulmánya is, „A Csecstói középkori templom és temetők" címmel.

A „Csecstó" nevét legelőször *Wentzel Gusztáv* Árpádkori új okmánytárában említi (v. ö. id. tanulmány 173 old. 37.-dik lábjegyzet) és pedig mint: „Chechtoo."

Aki régibb oklevél-olvasók e tó nevét említik és újabb nyelvezetünk szerint átírják és olvasni kívánják eme 1224-ből való okmány megnevezését, mind: historicusok voltak. Egyedül *Herman Ottó* volt természetvizsgáló, aki hivatkozik e tóra.

Dr *Foltiny* István—Dr *Korek* József társszerzők idézik *Melich* J. budapesti professor fejtegetését is (id. h. 173, 175. old.) s azt írják, hogy *Melich* szerint: „az oklevelekben előforduló ch a következő magyar hangoknak felel meg: ch=k, ch=cs, ch=cz, ch=th és ch=kh (333. l.). Ugyanakkor azonban jegyzetben hangsúlyozza, hogy a régi oklevelek „Chechtó szava egyelőre nincsen megfejtve" és megemlíti, az Oklevél szótárban található megfejtési kísérletet: „Csëcstó." (345. l.). Minden valószínűsége megvan annak, hogy a halastó eredeti neve Csecstó." (*Foltiny—Korek* id. h. 173—4 old., alul lábjegyzetben),

A Magyar halászat kézi könyvéből idézett *Herman* Ottó-féle sorok: „Csecs-tó" azokat a helyeket látta el vízzel (szoptatta), ahol a vejszék fel voltak állítva..." (v. ö. *Foltiny—Korek* tanulmány 173. old. 39. lábjegyzet) — roppant kényszeredett és helytelen magyarázat.

Én már igen régen, de hiába, verem félre a harangot, hogy kezdjük el már végre újra és gyűjtsük egybe, fejezzük be, és foglaljuk össze *népünk növényi elnevezéseit.* Most is kongattam a *Puszták Népe* hódmezővásárhelyi folyóiratban („Virágozás, virágzási élettartam" címmel II. 1947. szept. 3. sz: 193—200). Mikor még Szegeden működött egyetemünk, jártam Gyula, Szarvas, Békéscsaba, Békés vidékét, és általában a *Sárrét*-et, (Vésztő, Komádi, a Kis Sárrét Körös-eit) növénynéveket is szorgalmasan gyűjtve — persze több éven át.

Felkerestem a Gyulai határban fekvő *„Csattogó"*-t, vagy mások szerint *„Csattogó szik"*-et is.[1] Akkor kiszáradt volt és az egész terület hófehéren vakító volt a szikső kivirágzásától (teméntelen sok *„hollóbogár"* is hemzsegett a még megmaradt növényzet töviben).

A *Csattogó szik* szélén és a mélyebb részen két növény élt töme-

[1] Nevét onnét kapta bizonyosan, hogy a szikestavak minden vizét amikor felszívja a Nap, a szikes tavak szélein, fenéke-földjének felső (szikes) rétege összeszárad és nagy cserepekben, szélein felpenderedve, — válik fel („Cserepes"-tó), nagy lapokban emelkedik fel: felcsattan („Csattogó" szik): a mélyebb helyeken pedig millió, szép prizmákba zsugorodva össze, — csik szét a föld. Ezeken a szikes földre jellemző prizmás, oszlopos tófenekeken a járás nagyon fárasztó. A szegedi **Fehértavon** 1921 és 1922 őszén 25, 30 cm magas prizmák is voltak a **Szatymaz** felé eső részén.

gesen. Ezek neve után érdeklődtem, nemcsak itt, hanem Békés-megye több helyén. Egybehangzóan így ismerték e két növényt:

a) a sekélyebb vízben élő parti szegélyt képező *Heleocharis palustris* (L.) R. Br.-t: *„cett"*, mások *„cett-káká"*-nak (az „e" betű kiejtése nem éles: é, hanem: ë; s mintha gyenge „h" is hangzanék. Nem vagyok nyelvész, nem tudom pontosabban körülírni).

b) a szikestó mélyebb vizeibe behatoló sásfélét, a *Bolboschoenus maritimus* (L.) Palla-t: *„csatak"*-nak.

Dr *Iávorka* Sándor: Magyar flora, Budapest. 1925 műve (126, 127. old.) előbbenit „Csir Káka. Népies: Csetkáka" néven, utóbbit „Népies: Csatak, zsiók"-néven említi[2], [3]

[2] A csatak nemcsak jó búvóhelye halaknak, vízi madaraknak, hanem hasznositani is tudják; lekaszálják, szárítják, s alomnak használják. De láttam más alkalmazását is. Mikor a szegedi Fehértó egy részéből halastavat létesítettek, — a védő vesszőfonatos gátaknál használták fel. S pedig a lekarózott fűzfavessző fonatok belső (parti) felülete megé rakták végig a csatak-kévéket lenyomkodva, és csak ennek hátába majd a tetejébe rakták fel a kiásott földet. A szikes föld ugyanis ha vizet kap, olyan lesz mint a híg tészta, szürkéshamuszínű és folyik. A vesszőfonadékán át így is évek mulva, a csatak-bélésen át keresztülfolyt, kiszivárgott a tésztás szikföld sok helyen.

[3] Győrffy István: Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján. — Nép és Nyelv szerkeszti Mészöly Gedeon (Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka) Megjelent Kolozsvárott. III. évf. 5. szám 1948 Május: 94—96: III. évf. 6. szám 1943 Június: 120; III. évf. 7. szám 1943 Szeptember: 138—140; III. évf. 8 sz. Okt.: 158—160; III. évf. 9—10 sz. 1943 Nov—Dec.: 187—189.

Hogy is lehet feltételezni népünkről, amelynek elnevezései oly találók és jellegzetesek, hogy: *vízszintesen* elterülő alakzatra alkalmazna kidomborodó tagozatot fedő elnevezést? Hegyvidéken és dombvidéken esik szó csak egyik-másik hegynek vagy dombnak: leányok melle tájához való hasonlatosságról. (Pl. a Magas-Tátra-i *Stösschen* teteje az Elülső Rézsknák völgye *Weidau* részéről tekintve, avagy a Csopak-kal szemben levő Balatonparti dombsor ilynemű hasonlatosságára e tájék kiváló, nagynevű ismerője: *idős Lóczy* Lajos hívta fel figyelmünket, mikor 1916-ban kolozsvári egyetemi hallgatóinkkal a Balaton-t jártuk.)

A Zenta-i Tisza-kanyarban lévő egykori halastó sekély-vízű volt, tele *„czett"*-tel, *„czett-káká"*-val.

Véleményem szerint nem „Csecstó", hanem *Cettkáka-tó*=*„Cettó"* annak az igazi neve!

Győrffy István

Pótlókérdések az „Alföldi Községi Lexikon"-hoz.

Az I. Évkönyv 191—200. oldalán Dr *Moór* Elemér által felsorakoztatott 1—190. kérdés közé szerény véleményem szerint még a következők volnának beiktatandók, illetőleg itt-ott bővebben részletezendők:

II. 16. kérdés elé: Milyen tengerszínfeletti magasságban fekszik?

A község és határa legmélyebben fekvő pontja hol van?

Domborzati viszonyok. Van-é a határban *halom?* neve?

Ha volt régen, de leszántották már, útal-é, erre valamelyik

dülő, vagy határrész elnevezése?

25. kérdést részletesebben volna jó feltenni:
Határrészek: dűlők, laposok, erek, csatornák, árkok, tavak nevei;
régi földsáncok, földgyűrűk vannak-é?
Vannak-é még szélmalmok és hány? A szélmalmok mellett, vagy környékén van-é tó, víz? Van-é külön neve ezen környéknek?

VIII. 74 kérdés: „Szakosztályok" után: szertárak, azok állománya.

79.-hez pótlás: Van-é ott valakinek természetrajzi (növény-, állat) gyűjteménye?
Avagy régiség-, pénz-, bélyeg-, régi bútor-, vagy valami különleges gyűjteménye?

IX. 89 kérdésnél bővebben kell részletezni:
A kútak minősége (gémes, kerekes, ártézi) és (külön-külön részletezve) számuk.
A kútak átlagos mélysége. A legmélyebb kút hány méter mély? (A talajvíz szintje miatt fontos kérdés).

X. 113 kérdés után:
Mivel sütnek? Mivel fűtik be a kenyérsütő kemencét és mivel a banyakemencéket?

XII. 116 kérdéshez: van-é közlegelő? Mekkora területű?

118 kérdéshez: Van-é és hány éves *váltás* forgó, váltógazdaság?
Milyen sorrendben követik a gazdasági forgók egymást?

133 után: Van-é valamilyen helyi különlegességi terméke? termesztési ága?

147. Van-é vadállománya? Milyenek a vadászati lehetőségek?
Milyen vadfajták, madárfajták vannak, amelyeket ott vadásznak?

XVII. 174. kérdés: Van-é régi keresztelő medencéjük, vagy szenteltvíztartójuk?

XVIII. 190 kérdéshez beszúrni: A község múltjára, jelenére és természetrajzi viszonyaira vonatkozó bibliographia felsorolása.

Győrffy István

Jelentés.

az Alföldi Tudományos Intézet 1947/48. évi működéséről.

Amikor Évkönyvünk I. kötete sok akadály leküzdése után 1946. végén megjelent, azt hittük egyszerre megerősödik és újból fellendül az Alföldi Tudományos Intézet működése is. Abban bíztunk, hogy egyfelől a minisztérium, hatóságok és magánosok támogatása s másfelől Évkönyvünk eladásából befolyó összegek biztos anyagi alapot fognak nyujtani az Intézet további tervszerű működéséhez. Sajnos reményeink egyik irányban sem teljesedtek. Az államháztartás akkori helyzete még nem tette lehetővé, hogy az intézet állami támogatásban részesüljön. Kéréseink nem találtak meghallgatásra a törvényhatóságoknál és vállalatoknál sem. A tudományos intézetek és magánosok szintén nem voltak abban a helyzetben, hogy Évkönyvünket nagyobb példányszámban megvásárolhassák. Így az 1946/47-es év eredménytelen kérő levelek írásával és költségvetési tervezetek szerkesztésével telt el. Egyetlen anyagi bázisunk a kultuszminiszterium részéről a szegedi Tudomány Egyetemen keresztül juttatott összeg az elméleti és gyakorlati oktatás szükségleteire előirányzott hitel 1%-a volt, ami akkor 1050 Ft-tot tett ki, valamint az Évkönyv eladásából befolyt 1200 Ft. E csekély összeg csak annyit tett lehetővé, hogy az Évkönyv I. kötetéből még fennmaradt nyomdaadósságot kifizethessük s Timár Lajos tanár Tisza-Maros környéki növénysociológiai helyszíni kutatásait, valamint Szádeczky-Kardos Samu és Korek József baktói régészeti ásatásait kisebb összegekkel támogassuk.

1947. szeptemberében Szalkay József miniszteri kiküldött jelenlétében megtörtént az Alföldi Tudományos Intézetnek a Szegedi Egyetemtől való elkülönítése s közvetlenül a Kultuszminisztérium alá rendelése, hogy így nagyobb lehetőség nyiljék az Alföldi Tudományos Intézetnek rendszeres állami javadalomban való részesítésére. Ez azonban ténylegesen csak 1948. augusztusában történt meg, amikor Ortutay Gyula miniszter úr és Tolnai Gábor ügyosztályfőnök úr megértő támogatása és havi államsegély kiutalása lehetővé tette az intézet tényleges munkásságának újból való megindítását.

Mivel az Alföldi Tudományos Intézetnek semmiféle kinevezett személyzete nincsen, az adminisztratív teendők végzésére az Embertani Intézet személyzetét: főleg Dr Thesszák Károly tanársegéd urat és Szilágyi Ilona intézeti segéd úrhölgyet vettem igénybe, a tudományos munkákban pedig teljesen külső munkatársakra támaszkodtam.

Ezt a munkát nagyban megkönnyítette a Kálmány Lajos körben tömörült fiatal, lelkes kutató gárdának az Alföldi Tudományos Intézet tudományos munkájába való bekapcsolódása, majd újabb és újabb külső munkatársak jelentkezése.

Mindenek előtt az Évkönyv II. kötetének nyomdai munkálatait kezdtük meg, hogy végre alkalmunk legyen a különféle alföldi problémákkal foglalkozó kutatóknak dolgozataik közlésére. Csakhamar kiderült, hogy a megjelenésre váró dolgozatok száma meghaladja a szá-

zat s nemcsak az Évkönyv állandó évenkénti megjelenését biztosítják, de külön monográfiák kiadására is gondolhatunk, mihelyt azt a minisztérium anyagi támogatása lehetővé teszi.

Hogy a nagyközönség és a hatóságok az intézet és külső munkatársainak munkájáról tájékozódhassanak, nyilvános felolvasó ülések szervezését kezdtük meg, melyeken az alábbi előadások hangzottak el:

1948. október 3. Dr. Bartucz Lajos: Az alföldkutatásról.
Dr. Seress József: Sándorfalva paraszt társadalma.
Ökrös László: A szőregi tökciturások. (bemutatással).

1948. október 10. Dr. Péter László: Szőreg neve.
Dr. Timár Lajos: Szeged növényföldrajzi problémái.
Szilágyi László: Népi táncgyűjtés Szeged környékén.
Ökrös László: A szőregi tökciturások (II. rész).

1948. október 17. Garamszegi József: Szemelvények a tápai népnyelvből
Dr. Lőkös Zoltán: A szegedi paprika.
Dr. Nyíri Antal: A halászok tudománya a vízről és a víz környékéről.

1948. október 24. Garamszegi József: Szemelvények a tápai népnyelvből.
Dr. Lőkös Zoltán: A szegedi paprika.
Dr. Nyíri Antal: A halászok tudománya a vízről és a víz környékéről.

1948. október 31. Belovai Sándor: Algyői házassági népszokások.
Dr. Bartucz Lajos: Milyenek voltak az alföldi avarok?

1948. november 28. Dr. Tárkány Szűcs Ernő: A népi jogéletkutatás problémái a Nagy-Alföldön.
Dr. Wagner Richard: Az éghajlat hatása az Alföld településeire.

1948. december 12. Dr. Jégh Károly: Népi jogszokásgyűjtés Tápén.
Dr. Szeghy Endre: Szegedkörnyéki népdalgyűjtés (bemutatásokkal).

1948. december 19. Szilágyi László: Szegvár táncélete.
Vita a népi táncok jelentőségéről. Bevezeti: Szilágyi László.

Ezen nyilvános előadásokkal már is elértük hogy az Alföldi Tudományos Intézet működése és az Alföld tudományos problémái iránt való érdeklődés mind szélesebb körökben terjedni kezd s külső munkatársaink száma is mind jobban gyarapodik.

Így megindultak újból az alföldi néprajzi (Belovai Sándor, dr. Nyíri Antal), népzenei (dr. Szeghy Endre, Ökrös László), szociológiai (dr. Seress József), népijogszokás (dr. Tárkány Szűcs Ernő, Jégh Károly), népnyelvi (dr. Péter László, Garamszegi József), növénytani (dr. Timár Lajos), népitánc (Szilágyi László, Keresztes Imre), állattani (Ferencz Magdolna, Mészáros Margit, dr. Horváth Andor), embertani (dr. Bartucz Lajos) kutatások s bízunk benne, hogy az 1949-es évben kellő számú belső adminisztratív és tudományos személyzet kinevezése, valamint a rendszeres és nagyobbarányú állami támogatás lehetővé fogja tenni, hogy a kutatásokat mind nagyobb területen s mind tervszerűbben és módszeresebben végezhessük, hogy a magyar Alföld és népe ne legyen többé a tudomány számára „terra incognita".

Dr. Bartucz Lajos

Az Alföldi Tudományos Intézet munkatársainak megjelenésre váró dolgozatai.

1. Aldobolyi Nagy Miklós: Tiszazug. — — — — — — — — — 16 old.
2. „ „ „ A Marosszög tájnépesedése. — — — — 3 ív
3. „ „ „ A táj és az ember Szegeden. — — — 2 ív
4. „ „ „ Szeged vonzásterülete. — — — — — ½ ív
5. „ „ „ Táj és nép a Tiszazugban. — — — — 3 ív
6. Balogh Mária: Hódmezővásárhely mondattana. — — — — — 10 old.
7. Bárdos Lajos: A csongrádi nyelvjárás. — — — — — — — 2 ív
8. Bartucz Lajos: Baktói avarok antropológiája. — — — — — 32 old.
9. „ „ A kőkor embere az Alföldön. — — — — — 32 old.
10. „ „ Az avarok antropológiája az alföldi leletek alapján. 20 ív
11. „ „ A honfoglaló és árpádkori magyarság alföldi leletei. 15 ív
12. „ „ A bronzkor emberfajtái az Alföldön. — — — 10 ív
13. „ „ A jazygszármaták antropológiája. — — — — 20 ív
14. „ „ A kő-rézkor emberfajtái az Alföldön. — — — 15 ív
15. „ „ Az alföldi gepidák antropológiája. — — — — 5 ív
16. „ „ A termet elterjedése az Alföldön. — — — — 3 ív
17. „ „ A fej alakja az Alföldön. — — — — — — 3 ív
18. „ —Balogh: A kunok antropológiája. — — — — — — 10 ív
19. „ Lajos: Az alföldi magyarság rasszbeli összetétele. — — 10 ív
20. Belovai Sándor: Algyő földrajza és népi élete. — — — — — 30 old.
21. „ „ Az algyői nép imádsága. — — — — — — 25 old.
22. „ „ A jeles napokhoz fűződő és egyéb algyői népszokások. 12 old.
23. „ „ Az algyői halászat. — — — — — — — — 15 old.
24. „ „ A lakodalmi vacsorához kapcsolódó rigmusok. 8 old.
25. Bereczk Péter: Madár-szociológiai megfigyelések a Fehértón. — 16 old.
26. „ „ A Fehértó madárvilága. — — — — — — — 20 ív
27. Bonis György: Uj feladatok a népi jogélet kutatásában — — — 1 ív
28. Bodnár Bertalan: Hódmezővásárhely oknyomozó földrajza. — — 5 ív
29. Csallány Dezső: Avar lelőhelyek és bibliográfia. — — — — 35—40 ív
30. „ „ Avar mellpáncélok. 40 tábla. — — — — — 8 ív
31. Cziráki István: Kalocsa a 48-as emlékek tükrében. — — — — 16. old.
32. Dumtsa Zsuzsanna: A szegedi árvíz és a magyar közvélemény. — 10 ív
33. Élias Rozália: Ráckeve földrajza. — — — — — — — — — 1½ ív
34. Ferencz Magdolna: A szegedi holt Tisza zooplanktonja. — — — 1 ív
35. Fodor János: Adatok Szeged népességének történetéhez. — — — 12 ív
36. P. Hangya Henrik O. F. M.: A szegedi ferencesek könyvtára XVIII, sz. közepén. — — — — — — — — — — 5 ív
37. Horváth Andor: A Tisza Mollusca faunája. — — — — — — 3 ív
38. Horváth József: Magy. települések a Bácskában a török hódoltság után. 5 ív
39. Garamszegi József: Tápó népnyelve. — — — — — — — — 32 old.
40. Jégh Károly: Népi jogszokásgyűjtés Tápén. — — — — — — 16 old.
41. Juhász Kálmán: Horváth Mihály és kora. — — — — — — 16 old.

42. Kanyó Béla: A magyar tanyavilág egészségügye. — — — — 12 ív
43. Katona Imre: Csongrád településtörténete. — — — — — — 1½ ív
44. „ „ Csongrád története. — — — — — — — — 3 ív
45. „ „ Csongrád a XIX. sz.-ban. — — — — — — 4 ív
46. „ „ A csongrádi tanyavilág földrajza. — — — — 4 ív
47. „ „ A népi állatorvoslás Csongrádon. — — — — 4 ív
48. „ „ Csongrád: népmesék. — — — — — — — 5 ív
49. „ „ Csongrádi tájszótár, kb. 1000 tájszót ölel fel. — — 15 ív
50. „ „ Szólások, szóláshasonlatok, közmondások Csongrádon, kb. 1000—1200 szólást tartalmaz. — — — 10 ív
51. „ „ Népies idő és termésjóslás Csongrádon. — — — 1 ív
52. „ „ Vegyes néprajzi gyűjtés Csongrádról. — — — — 8 ív
53. „ „ Tápai népmesék. — — — — — — — — — 15 ív
54. Kesselyák Adorján: A szegedi Tisza halai. — — — — — — 16 old
55. Koszorús Erzsébet: A torontáli járás községeinek alaprajza, településtörténete és dűlőnévanyaga. — — — — — 1 ív
56. Köszörűs Mária: Vác és környékének földrajza. — — — — — ív
57. Láng Mátyás: A vajdasági szerbség történeae az Árpádok korában. 5 ív
58. Lőkös Zoltán: A szegedi paprika termelésével és feldolgozásával kapcsolatos népi műszókincs. — — — — — — 16 old.
59. Mátyus Szelán: Szánk község földrajza. — — — — — — — 3 ív
60. Megyeri János: Medgyesbodzás községrajza. — — — — — — 4 ív
61. Mengyán György: A békéscsabai evangélikus gyülekezet története 1824-ig. — — — — — — — — — — 5 ív
62. Mészáros Mária: Hódmezővásárhely Orthoptera faunája. — — 2 ív
63. Miklós Róbert: A csongrádi nyelvjárások hangtana. — — — 8 v
64. Mónus Ferenc: A hódmezővásárhelyi ref. gyülekezet élete a felvilágosodás korában 1699—1810-ig. — — — — 8 ív
65. Nagy Zoltán: Alföldi műemlékek. — — — — — — — — 80 old.
66. Okrös László: Szőreg község zenei élete. — — — — — — 5 ív
67. Palásti János Özséb: Csongrád földrajza. — — — — — — 2 ív
68. Pálmai Mátyás: Adatok a Maros folyó torkolati szakaszához. — 1½ ív
69. Péczeli Attila: Egyéniség és közösség a népzenében. — — — 16 old.
70. „ „ Kihal-e népzenénk? — — — — — — — — 6 old.
71. „ „ Vásárhely zenéje. — — — — — — — — 40 old
72. „ „ Délalföldi gyűjtés. — — — — — — — — 120 old.
73. Péter László: Szőreg temesközi község nyelvjárásának hangtana. 6 ív
74. „ „ A népkultúra jövője. — — — — — — — 9 ív
75. „ „ Magyarságra nevelés. — — — — — — — 2½ ív
76. „ „ A szegediség története. — — — — — — — 1 ív
77. „ „ Szőregi névgyűjtemény. — — — — — — — ½ ív
78. Salgó Istvánné: Debrecen 1919—20 évi román megszállása. — — 6 ív
79. Sirokmán Margit: Magyarlés földrajza. — — — — — — — 1½ ív
80. Starcz Rezső: A Maros torkolatának változásai. — — — — — 1 ív
81. Szabados Margit: A csongrádi tanyatelepülés és úthálózat. — — 3 ív
82. „ „ «Vízvirágzás« Szegeden. — — — — — — 15 old.
83. „ „ A szegedi Fehértó Volvocales és Flagellata vegetációja. — — — — — — — — — — 15 old.
84. Szabó Imre: A háromszög Makó alaprajzában. — — — — — 10 old.

85. Szeghy Endre: Szegedkörnyéki népdalgyűjtés. — — — — — 80. old.
86. Szilágyi László: A szegvári táncgyűjtés. — — — — — — — 16 old.
87. Szőnyi Ilona: Az ő-zés a hódmezővásárhelyi népnyelvben. — — 10 old.
88. Takács Endre: Bácska településtörténete. — — — — — — 20 ív
89. Tárkány Szűcs Ernő: Hódmezővásárhelyi testamentumos könyv. — 48 old.
90. „ „ „ Mártély népjogéletének változatvizsgálata. 32 old.
91 Bónis György, Imrch István, Jégh Károly, Tárkány Szűcs Ernő: Kalotaszeg népi jogélete. — — — — — — — — — — 30 ív
92. Táplányi Endre: Közegészségügyi vizsgálatok Szeged város bel- és külterületi lakóházaiban. — — — — — — 32. old.
93. Tatay Jenő: Mithikus csodaállatok és varázsjelek népi építészetünkben. 6 old.
94. Timár Lajos: Bidentétum-tanulmány a Crisicumból. — — — — 40 old.
95. „ „ A Tisza és Marosártér rétjei. — — — — — 40 old.
96. „ „ Folyóparti füzeseink. — — — — — — — 30 old.
97. „ „ Növények vándorlása a töltések mellett. — — — 20 old.
98. „ „ A Tisza- és Marosmente új növényei. — — — — 6 old.
99. „ „ Népies növénynevek a Tisza mentéről. — — — 10 old
100. „ „ Vadvirágok Szeged piacain. — — — — — — 10 old.
101. Tóth Arisztid: Alföldi mezőgazdasági problémák. — — — — 12 old.
102. Tóth Julia: A népi ruházkodás nyelvi kifejezései Hmvásárhelyen 16 old.
103. Vargha Károly: A népdalgyűjtés technikai forradalmasítása — 10 old.
104. „ „ Régi magyar siratók énekek. — — — — — 10 ív
105. Váry Gellért: Emléklapok Csongrád multjából. — — — — — 3 ív
106. Vészeli László: Solt vidékének földrajza. — — — — — — ½ ív
107. Wagner Richard: Az éghajlat hatása az Alföld településére. — — 1 ív

Sajtóhibak — Corrigenda

4 old. felülről 11. sor méysége helyett: *mélysége.*
10. old. felülről 11. sor vanala helyett: *vonala.*
30. old. felülről 3. sor eles helyett: *éles.*
51. old. felülről 20. sor: vot helyett: *volt.*
60. old. alúlról 6. sor vágighúzza helyett: *végighúzza.*
64. old. alulról 17. sor 1929 helyett: *1829.*
67. old. felülről 13. sor blúz helyett: *blúzt.*
68. old. alulról 16. sor földajzi helyett: *földrajzi.*
71. old. felülről 8. sor körülkötőik helyett: *körülkötődik.*
76. old. felülről 5. sor színösszeállítáa helyett: *színösszeállítása.*
77. old. alulról 11. sor vielnek helyett: *viselnek.*
78 old. felülről 5. sor császárszakállat helyett: *császárszakállal.*
93. old. felülről 1. sor oldalná helyett: *oldalnál.*
101. old. felülről 7. sor jóhéhányan helyett: *jónéhányan.*
105. old. felülről 17. sor mék helyett: *még.*
109. old. alulról 2. sor föölmerülő helyett: *fölmerülő.*
117. old. alulról 15. sor leevgőben helyett: *levegőben.*
119. old. alulról 18. sor helvebn helyett: *helyben.*
131. old. felülről 11. sor feslszólító helyett: *felszólító.*
136. old. felülről 22. sor egyeesszámú helyett: *egyesszámú.*
141. old. alulról 18. sor következve helyett: *következtetve.*
150 old. felülről 24. sor: Petről helyett: *Pestről.*
169. old. felülről 17. sor karaterfajai helyett: *karakterfajai.*
204. old. felülről 23. sor „Kisipac" helyett: *„Kispiac".*
216. old. felülről 4. sor hjaó helyett: *hajó.*
216. old. felülről 4. sor lajpán helyett: *lapján.*
225. old. alulról 16. sor számazéka helyett: *származéka.*
233. old. alulról 6. sor könyű helyett: *könnyű.*
268. old. felülről 18. sor 'topoja-nyárfahaja'-t helyett: *'topolya-nyárfahaja'-t.*
277. old. első hasáb alulról 6. sor Hót helyett: *Hótt.*
278. old. első hasáb felülről 8. sor: ëggy helyett: *ëgy.*
279. old. első hasáb felülről 22. sor Ëggy helyett: *Ëgy.*
280. old. első hasáb felülről 5. sor Finyes helyett: *Finyës.*
280. old. első hasáb felülről 10. sor örvéry helyett: *örvény.*
282. old. második hasáb felülről 20. sor a hullámtér helyett: *a füves hullámtér.*
298. old. második hasáb felüről 11. sor megbirja helyett: *mëgbirja.*
302. old. felülről 3. sor szmpontból helyett: *szempontból.*
338. old. felülről 20. sor Algyő földrajza helyett: *Algyő településtörténete.*

page 24 ligne 22 comptée d'en haut: des traces au lieu de desraces
„ 25 „ 13 „ d'en bas: culturels au lieu cultures
„ 25 „ 4 „ d'en bas: ordinairement au lieu ordinairemend

„	26	„	16	„ d'en haut: l'ornementation au lieu l'ornamentation
„	27	„	6	„ d'en bas: une au lieu un (courraie)
„	28	„	9	„ d'en bas: On au lieu Ot
„	30	„	1	„ d'en haut: que au lieu jue
„	32	„	1	„ d'en haut: réfère au lieu réfée
„	66	„	2	„ d'en bas: recueillie au lieu recueillé
„	78	—	—	„ sous l'image: Paysan au lieu Papson
„	120	„	23	„ d'en bas:: diverses au lieu liverses
„	120	„	14	„ d'en bas: caractéristiques au lieu caarctéristiques
„	140	„	9	„ d'en haut: respectueuses au lieu respectuesues
„	163	„	17	„ d'en haut: orchestres au lieu orchetres
„	170	—	—	„ dans le titre: sable près au lieu sable près
„	190	—	—	„ sous l'image: sont au lieu ont
„	190	—	—	„ sous l'image: écrasées au lieu écrasés
„	190	—	—	„ sous l'image: bocard au lieu bozard
„	191	—	—	„ à coté de l'image: gousess au lieu gaussess
„	191	—	—	„ à coté de l'image: couteaux au lieu coteaux
„	193	„	9	„ d'en haut: l'origine au lieu l'origina
„	193	„	12	„ d'en haut: s'attachent au lieu s'attauchent
„	193	„	20	„ d'en haut: qui s'y attache au lieu jai s'y attche
„	193	„	3	„ d'en haut: se divise au lieu divises
„	272	—	—	„ Planche II: le texte à expliquer au lieu letexte expliquer
„	276	„	9	„ d'en haut: instruments au lieu instrument
„	300	„	24	„ d'en bas: le au lieu de l
„	300	„	11	„ d'en bas: débâcle au lieu débàcle
„	301	„	10	„ d'en haut: île au lieu de ile
„	301	„	12	„ d'en haut: que au lieu qun
„	301	„	12	„ d'en haut: noms au lieu nom
„	301	„	20	„ d'en bas: probablement au lieu de probbalement
„	324	„	17	„ d'en haut: fouilles au lieu de touilles
„	324	„	21	„ d'en haut: plus au lieu de pas
„	324	„	13	„ d'en bas: . au lieu de?
„	324	„	14	„ d'en bas: troublentes au lieu de trublentes
„	324	„	6	„ d'en bas: longueur au lieu de longeaeur
„	327	„	23	„ d'en haut: découvertes au lieu de découverts
„	327	„	26	„ d'en haut: puisque au lieu de pusique
„	327	„	2	„ d'en bas: contours au lieu coutours
„	328	„	3	„ d'en haut: seulement au lieu de seuleument

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA